

АХРОР МУХТОРОВ

PDF Compressor Free Version

АВРОҚИ
РАНГИНИ ТАЪРИХ

ББК 63.3 (2точик)

М-91

PDF Compressor Free Version

Мухаррир: *Мирзо Шакурзода*

Ахрор Мухторов.

М-91, Авроқи рангини таърих. Душанбе, «Девагитч», 2007, 398 сах.

ISBN 978-99947-36-61-4

Метавон мачнуан хотирро порас аз умри бо иззат ва сазодатманди муаллими он, ифтихори халқи тоҷик, академик Ахрор Мухтор арзбӣ кард.

«Авроқи рангин» мақола ва ёдаштон тозаву диллосанд ва аз нигоҳи илмӣ ва пажухшай арзишманд ва мондагorro дар бар мегирад. Ҳар ярике аз ин китоб барги заррине аз таърихи дёнри овозаманди мо ва фарзандони барӯманди ӯст, ки устод Мухторов басо мушфиқона эҷод карда, бо меҳри фарзандӣ рӯи сафлаи излос рехтаанд.

ISBN 978-99947-36-61-4

СА.Мухторов, 2007

PDF Compressor Free Version

*Ин китобро ба поси хоџири писари
ягонаам Абборҷони марҳум мебахшам.*

Муаллиф

(19.03.1951-10.08.2005)

АВРОҚИ РАНГИНИ ТАЪРИХ

(Ба ҷои сарсухан)

Аз соли 1951 то ҳол камина зиёда аз 80 номгӯй китобу китобчаҳоро ба ҷоп омода сохтам (аз ҷумла 18 китоб дар ҳамкорӣ бо дигар муаллифон). Ба ин рақам китобҳои ҷамъбастанандаи «Таърихи халқи тоҷик» (ҷилди 2, китоби 2, Москва, 1964), сарсухан барои асари безаволи академик Бобоҷон Гафуров – «Тоҷикон» (ҷопи Техрон, ба алифбои арабӣ), ҷилди ҷаҳоруми таърихи халқи тоҷик, ки зери ҷоп аст ва ғайра дохил намешаванд. Ба ғайр аз ин дар маҷаллаҳо, ҳафтанома ва рӯзномаҳои дохилӣ ва хориҷӣ садҳо мақолаҳои банда дар мавзӯҳои гуногун ҷоп шуданд. Номӣ аксари ин мақолаҳо дар китоби ҷамъбастанандаи асарҳои илмии камина, ки ба муносибати 60, 70 ва 80 - солагиам аз тарафи китобхонаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Индира Гандӣ ҷоп шудааст, зикр ёфтааст.¹

Аммо китобҳои мазкур на ҳамаи мақолаҳои ҷопшударо дар бар кардаанд. Чунки баъзе аз онҳо дар хориҷ аз Тоҷикистон ҷоп шуда, ҳатто барои муаллиф номаълум монданд.

Сабаби асосии дар ин китоб омода сохтани аксар мақолаҳои дар маҷалла ва рӯзномаҳои солҳои 1951- 2006 ҷопшуда дар он аст, ки онҳо то ҳол арзиши илмии худро гум накардаанд. Ғайр аз ин барои хонандагони имрӯза ва баъдина дастнорас шудаанд. Махсусан, рӯзномаҳои дар ноҳияҳои гуногун ҷоп шуда (мисли «Ҳисори Шодмон», «Паёми Истаравшан» ва ғайра), умуман ба хонандагони сершумор дастрас нагаштаанд ё худ хонандагон ин нашрияҳоро аз китобхонаҳо пайдо карда наметавонанд.

Бо ҳамин сабабҳо мо ба хулоса омадем, ки мақолаҳоеро, ки бештар мазмуни илмӣ дошта, дар китобҳои ҷопшудаи камина дохил нашудаанд, дастраси хонандагон намоем.

Дар зери мақолаҳои солҳои пеш ҷопшуда номи рӯзнома ва

¹ Ахрор Мухторов. Материалы к библиографии учёных Таджикистана. Вып. 82, Душанбе, 2004. Издание третье, проработанное и дополненное. Составители: Л.А. Балуева, М.Р. Раджабова.

мохномаҳо, таърихи чопи онҳо оварда шудааст. Мақолаҳое, ки чунин имзо надоранд, бори аввал ба чоп омода гаштаанд.

Аксар мақолаҳои чопшуда ба замони худ мувофиқ буданд. (Ин ҷо мақолаҳои дар соҳаи Хукумати Иттиҳоди Шуравӣ дар назар дошта шудааст). Ислоҳи илмии онҳо албатта мазмунро дигар карда метавонист. Бинобар он, ба чунин мақолаҳо баъзе иловаҳо дохил шуд ва қисми дигарашон айнан ба чоп омода гардид.

Мақолаҳои ин маҷмӯа масъалаҳои гуногуни таърихи гузашта, таърихи адабиёти тоҷик, санъат, мусиқӣ, ёддоштҳо ва ғайраро ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ дар бар доранд. Мо кӯшиш намудем, ки китобро ба мавзӯҳо ҷудо намуда пешкаши хонандагон намоем, инчунин кӯшиш кардем, ки як андоза ба тартиби хронологии мавзӯӣ риоя карда шавад. Яъне матолибе, ки ба таърихи давраҳои қадим дахл доранд, дар аввали китоб ва мақолаҳои марбут ба асрҳои баъдинаро аз паси онҳо ҳамроҳ намоем.

Дар ин китоб мақолаҳои зиёди муаллиф, ки барои «Энциклопедияи Советии Тоҷик» (8 ҷилд), «Советская Историческая Энциклопедия» (чопи Москва, иборат аз 16 ҷилд), мақолаҳое, ки ба забонҳои хориҷӣ дар мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон (дар Амрико, Олмон, Фаронса, Полша, Чехия, Италия, Исроил, Эрон, Хиндустон, Афғонистон, Япония ва дигар давлатҳо) чоп шудаанд, дохил нашуданд.

Хуллас, китоби мазкур танҳо як қисми мақолаҳои муаллифро дарбар гирифт. Барои ҳамачониба бархурдор шудан аз таълифоти камина ба китоби номбурда (Ахрор Мухторов, Душанбе, 2004) муроҷиат шавад. Номгӯи мақолаҳои баъди чопи ин китоб нашршуда дар ҳисоботҳои ҳарсолаи аъзоёни Академияи илмҳои Тоҷикистон дохил шудаанд.

Дар хотима аз хонандагон хоҳиш дорам: ҳар саҳву хатое, ки дар ин китоб ба ҷашм мерасад, муаллифро бубахшанд ва уро ба некӣ ёд кунанд.

Бедил, ин деги ҳаёл аз хомҷӯишҳо пур аст.

Шаш ҷиҳат оташ занӣ, то пухта гардад ошҳо.

ОҲАНГАР ОЗАРИ УСТРУШАНИЙ ВА КОВАИ ОҲАНГАР

Соли 2006 нависандагони маъруф Ато Ҳамдам ва Леонид Чигрин романи таърихии худро бо номи «Озар из Уструшаны» («Озар аз Уструшана») ба забони русӣ аз ҷоп бароварданд. Дар ин асар саргузашти аҷоибу ғароибӣ Озар ном гулом, ки аз Уструшана (Истаравшан) буд, дар худуди давлатҳои Чини қадим (Хитой) ва Рими қадим тасвир ёфтааст.

Барои навиштани чунин асари калонҳаҷми худ (575 саҳифа) муаллифон кофтукоби зиёде карда, аз маводҳои гуногуни ба забонҳои русӣ, италяний, хитой ва дигар халқҳои навишташуда истифода кардаанд. Онҳо муайян кардаанд, ки Озар, ки лақаби «Форс» - ро дошт ва зодаи Уструшана буд, дар ҷор мамлақати дунёи қадим ва қabilaҳои кӯчманчӣ ба гуломӣ гирифта гашта буд (дар Хитой, дар дасти қabilaҳои кӯчманчии Гунн, Финикийҳо¹ ва дар Рими қадим).

Дар солҳои гуломӣ Озарро ба мактаби гладиаторӣ мефурушанд, ки яке аз муаллимҳои Озар қахрамони халқи Италия, роҳбари маъруфи шӯриши гуломон дар асри якуми пеш аз милод Спартак буд. Дар давоми таҳсил дар ин мактаб байни Уструшанӣ ва Спартак дӯстӣ пайдо шуда, то охири умри онҳо ин дӯстӣ давом мекунад. Гладиатор – Озари Форс, чун паҳлавонгулом дар сахнаи сирк бо гуломони дигар ва ё бо хайвонҳои ваҳшӣ ҷанг мекард, ба тамошобинон бозиҳои гладиаторӣ нишон дода шӯҳрат пайдо карда буд.

Аз сарсухани муаллифони романи пураарзиши Ато Ҳамдам ва Леонид Чигрин маълум мешавад, ки Озар иштирокчии шӯриши гуломон бо сарвари Спартаки бузург буд ва ӯ дар ҳаёти легиони римиҳо дар ишголи вилояти Ҳаллия (Галлия) (ҳозира Франция, Швейтсария ва Белгия) иштирок кардааст.

Баъди ғалаба дар Ҳаллия императори маъруфи империяи Рим Юлий Сезар ба сенат пешниҳод мекунад, ки гуломон – голибони ин ҷанг аз гуломӣ озод карда шаванд. Сенат ин таклифро қабул

1. Дар асри яки пеш аз милод Финикия (соҳили шарқии баҳри Миёназамин) ба ҳаёти империяи Рим дохил мешуд.

мекунад. Дар катори гуломони озодшуда Озари Уструшанӣ низ буд. Ӯ шахси озод шуда ба катори шахрвандони озоди Рим дохил мешавад. Акнун устои маъруфи охангар ва гладиатори номӣ дар давлати Рӯми қадим ҳамчун шахси озод хизмат карда, дар ҳамин сарзамин то дами вопасини худ зиндагӣ кардааст.

Шӯхрати Озари Уструшанӣ ба дараҷае расида буд, ки баъди вафоти ӯ ба рӯи қабраш лавҳа гузошта чунин матнро ба забони латинӣ ҳаққоқӣ кардаанд: «Форс. Устои яроксоз ва гладиатор, дӯсти Спартак». Аз садҳо ҳазор гулом танҳо яки он ба чунин лавҳа чунин матн сазовор гаштааст. Маълум мешавад, ки Озари охангар то дами маргаш касби бобоии худ-яроксозиро тарк накардааст. Ӯ дар Рим соҳиби хонаву ҷой мешавад ва лавҳаи калони сангин дар яке аз қабристонҳои назди истиқоматгоҳи Озар гузошта шудааст (мувофиқи навиштаҳои муаллифони роман). Дар ин қабристон легионерҳои оддӣ ва гладиаторҳои маъруфро мегуронидаанд. Озар бошад, ҳам легионери маъруф, ҳам гладиатори овозадор буд. Ҳеч як гуломи оддӣ ба чунин илтифот соҳиб нагаштааст.

Барои навиштани романи мазкур муаллифони маълумоти хитойшиноси маъруфи Русия (миллаташ чуваш) Иакинф Бичурин (1777 - 1853) раҳнамоӣ кардааст. Номбурда дар яке аз мақолаҳои ба таърихи қадимаи Осиёи Миёна бахшидааш чунин навишта буд (порча аз сарсухани романи номбурда): «Завоевательские походы китайцев никому не приносили блага, ни им самим, ни народам, которым приходилось сталкиваться с войском Поднебесной империи. В войнах с китайцами гибли тысячи людей и тысячи извещали горечь рабства и преждевременной смерти. Известны лишь немногие исключения, такие как оружейник из Уструшаны по имени Озар и по кличке «Перс», который был захвачен китайцами в плен в государстве Давань, нынешней Фергане, был у них рабом, а затем испытал множество приключений, оказался в гладиаторской школе в Риме. Благодаря своему мужеству и мастерству Озар не только выжил, но и пользовался известностью в Риме. Он принимал участие в восстании рабов под предводительством Спартака и считался его другом».

Муаллифи ин порча Иакинф Бичурин 14 сол дар Хитой зиндагӣ карда, забони хитой ва сарчашмаҳои нодири ба ин

забон навишташударо омӯхта, ба чунин хулоса омадааст.

Корномаи Озари Уструшанӣ диққати режиссери кино Ролан Быкови маъруфро ба худ ҷалб карда буд. Ӯ мехост, ки дар якҷоягӣ бо хитоӣҳо, юнониҳо ва италянҳо дар бораи ин шахс филм бардорад. Бо ин мақсад ӯ ба Рим мууроҷиат карда маводи даркорӣ пайдо карданӣ шуд. Аз он ҷо, аз архиви нависанда Рафаэлло Джованьоли – муаллифи асари таърихии «Спартак» ҷавоб омада буд. Дар ин ҷавоб чунин суханонро навишта равон карда буданд: «В этих выписках содержатся краткие сведения об оружейнике Озаре, находившемся в школе рабов, где содержался также и Спартак». Мутаассифона марги бемаҳал имкон надод, ки нақшаҳои Ролан Быков амалӣ гарданд.

Аз таърих маълум аст, ки Спартак (вафот соли 71 то милод), сарвари шӯриши ғуломон дар солҳои 73-71 (ё с. 74 то милод) дар Итолиё буд. Мувофиқи маълумоти муаллифони Рими қадим, баъди ба ғуломӣ фурухтани Спартак, ӯро ба мактаби гладиаторӣ мефиристанд, ки ин мактаб дар Лентула Батиатаи Капуя ҷойгир буд. (Нигаред: Советская историческая энциклопедия. Том 13, стр. 737.) Чунин маълумот имконият медиҳад, хулоса намоем, ки Озар низ дар мактаби гладиатории номбурда ҳамроҳи Спартак таҳсил мекард.

Вақте, ки камина бо сарсухан ва охирсухани муаллифони роман шинос шудам, дар пеши назар симои Озари 82-сола, мӯйсафеди ҷаҳондида, азобу уқубатҳои вазнинро аз сар гузаронида, ба душвориҳои каснодидаи ғуломӣ тоб оварда, обурӯю эътибор пайдо карда, устои моҳири яроқсоз ҷилвагар гаштанд. Ин марди ошӯбгар симое буд, ки ба саҳифаи гузаштаи таърих назар карданро ҳидоят мекард. Қаҳрамонони зиёди халқи тоҷик ва дигар халқҳо шояд чунин азобу уқубатро паси сар намуда, ғулом шуда истода ба илтифоти подшоҳ сазовор нагашта бошанд? Дӯсти сарвари калонтарин исёни ғуломон-Спартак шудан ба ҳар ғулом муяссар нагаштааст. Дар зери фармони Спартак, мувофиқи маълумоти мавҷуда, то 60-70 ҳазор ғулом қиём карда буданд. Аз ин миқдор исёнгарон танҳо номи Озари Уструшанӣ чун паҳлавони майдони гладиаторӣ ва чун устои яроқсози соҳибхунар бо Спартак дӯстӣ пайдо карда сазовори

озод шудан аз гуломӣ ва лавҳаи сангӣ мегардад.

Вақте ки бо саргузашти Озари оҳангар шинос мешавед, беихтиёр корномаи Коваи Оҳангар пеши назар меояд, ки онро Фирдавсӣ дар асари безаволи худ – «Шоҳнома» басо чолиб тасвир кардааст.

Ба ақидаи адабиётшиносон А.Афсахов ва М.Диловаров (Энциклопедияи Советии тоҷик, ҷилди 7, саҳ. 562), дар айёми ҷавонии Фирдавсӣ «баробари ривочу равнаки беандозаи шеърӣ дарӣ шавку рағбати мардум ба дostonҳои ҳамосӣ, асотиру ривоятҳо, таърихи гузашта зиёд гардида буд. Одамони бомаърифат афсонаҳо, ривоятҳо, дostonҳоро навишта мегирифтанд, маълумот гирд меоварданд ва онҳоро бо ҳам мепайвастанд».

Бо ҳамин сабабҳо ба ҳама маълуму равшан аст, ки образҳои бадени «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ асоси воқеӣ доранд. Шоир худ дар бораи фароҳам овардани «Шоҳнома» чунин суханонро қайд карда гузаштааст:

*Ту ибро дурӯғу фасона мадон,
Ба яксон равиш дар замона мадон.
Яке нома буд аз гаҳи бостон,
Фаровон бад-ӯ андарун дoston.
Пароканда дар дасти ҳар мӯбаде,
Аз ӯ баҳрае бурда ҳар бихраде.
Пажӯҳандаи рӯзгори нахуст,
Гузашта суханҳо ҳама боз ҷуст.
Зи ҳар кишваре мӯбаде солх(в)ард,
Биёвард, к-ин номаро гирд кард.²*

• Агар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ асоси воқеӣ дошта бошад, пас тимсоли (прототипи) Коваи Оҳангар кӣ буд? Барои ба ин савол ҷавоб пайдо кардан ба худӣ асари Фирдавсӣ муроҷиат мекунем:

*Чу Кова бурун омад аз пеши шоҳ,
Бар ӯ анчуман гаит бозоргоҳ.*

2. Шоҳнома – иборат аз 9 ҷилд. Ҷилди 1. Душанбе, «Адиб», 1987, с. 36.

Вақте ки Кова чарми пешбандашро бар сари найза кард, бозори оҳангарӣ ба ҷунбиш омаду «ҳамон гаҳ зи бозор бархост гард».

PDF Compressor Free Version

Дар ин ҷо бояд каме ба таърихи гузаштаи худ назар андозем.

Касби оҳангарӣ ниҳоят муқаддас буд. Нуфузи оҳангарон аз дигар касибҳо зиёдтар буданд. Чунки онҳо ба ғайр аз талаби аҳолӣ-асбоби рӯзгор, олоти хоҷагии кишлоқ ва ҳоказо, ба миқдори зиёд барои лашкари бисёрҳазораи шоҳон яроқ тайёр мекарданд (ҷавшан, зирех, гурз, шашпар, корд, сипар, найза, пайкон ва ҳоказо).

Онҳо мисли дигар касибон шайхони худро доштанд, ки ҷамъияти оҳангаронро муттаҳид мекард, ба онҳо дастурамалҳо меодод ё тайёр кардани меъёри муайяни асбобро талаб мекард. Номи яке аз ҷунин шайхи оҳангарон дар санги рӯи қабраш боқӣ мондааст. Ин сангро муаллифи ин сатрҳо соли 1959 аз қабристони деҳаи Оббурдони Мастҷоҳ пайдо карда буд. Катибаи зерин мансуб ба асри XI, яъне наздик ба замони Фирдавсӣ (934 -1021) аст. «Ин қабри Шайх ул-Ҳаддод (оҳангар) Носир ибни Муҳаммад. Вафот аввали моҳи раҷаб, санаи 484 (19 августи соли 1091)».³

Агар дар ноҳияи кӯҳии дурдасти Мастҷоҳ оҳангарони зиёде машғули касби худ буда, дар асри XI шайх ҳам дошта бошанд, пас дар худуди шаҳрҳои онвақта миқдори оҳангарон ниҳоят зиёд буд. Вақте ки бо даъвати Кова оҳангарон ба по хестанд, бозор пур аз гард шуд.

Мардуми киём кардари Кова ба зери парчами чармии худ ҷамъ намуда бошад ҳам, онҳоро ӯ ба назди қасри шоҳони қадимии Эрон Фаридун раво мекунад:

Хурӯшон ҳаме рафт найза ба даст,

Ки: «Эй номдорони яздонпараст!

Касе к-ӯ ҳавои Фаридун кунад,

Сар аз банди Заҳҳок берун кунад.

Яко-як ба назди Фаридун шавем,

Бад-он сояи фарри ӯ бигнавем».

3. Мухторов А. Эпиграфические памятники Кухистана (XI-XIX в), Душанбе, 1978, кн. 1, стр. 23.

Даъвати Коваро ба мубориза бар зидди Захҳок мардум ба
гуш гирифта чунон гирд омаданд, ки назди Фаридун:

*Ҳама рафт пеш андарун марди гурд,
Сипоҳе бар у анҷуман шуд на хурд.*

Сипоҳи «анҷуман шуда»-ро мебоист мусаллаҳ намуд. Бинобар
он Фаридун ба оҳангарон чунин муроҷиат мекунад:

*Биёред донанда оҳангарон,
Як аз гурз созанд моро гарон.
Чу бикшод лаб, ҳарду биштофтанд,
Ба бозори оҳангарон тофтанд.
Аз он пеша ҳар кас, ки буд номҷӯй,
Ба сӯи Фаридун ниҳоданд рӯй.⁴*

Фирдавсӣ бори дигар афзудани сипоҳро таъкид карда
навиштааст:

*Сипоҳ анҷуман шуд ба даргоҳи ӯй,
Ба абр андаромад сари гоҳи ӯй.*

Шоир миқдори сипоҳро наоварда бошад ҳам аз тасвири
шоиронаи ӯ тахмин кардани хонанда мумкин аст. Бояд илова
намуд, ки миқдори гуломони зери парчами Спартак киём карда,
чуноне ки дар боло зикр ёфт, ба 60-70 ҳазор мерасид. Аз онҳо
Озари оҳангар барои шоир прототипи (тимсоли) Коваи Оҳангар
шуданаш аз эҳтимол дур нест.

Косибони исёнгарро ба назди Фаридун равон карда бошад
ҳам, Кова яке аз пешсафони лашкари Фаридун буд. Фирдавсӣ
овардааст:

*Биронду будаиш Кова пешӣ сипоҳ,
Бар афроз ронд ӯ аз он чойгоҳ.*

Дар иқтибосҳои боло чунин ба назар мерасад, ки дар шахсияти
Фаридун мо Спартакро мебинем, ки Озар яке аз ёрдамчиёни ӯ ва
пешсафи як дастаи гуломони исёнбардошта тасвир ёфтааст.

4. Шохнома, с. 102.

Инчунин дар тасвири Фирдавсӣ, Озар нисбати Спартак «чавонмард буду вафодор буд».

Бешубха Озари оҳангар хангоми сафари дарозмуддати худ аз Хитой ба Рим дар худуди Эрон шудааст, овозааш ончо ҳам бояд паҳн шуда бошад. Гайр аз ин Озар дар Финикия як муддат гирифтори гуломӣ буд. Вилояти куҳан, ки Финикия ном дошт, алҳол асосан худуди Шарқи Наздик – Ливан, Фаластин, Сурия, Исроил ва ҳамсоягони онҳо мебошад. Шаҳри Байтулмақддас (Иэрусалим) бошад, дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ зикр ёфтааст (сах. 106).

Прототипи (тимсоли) Заҳҳок бошад он гуломдорони бе раҳму шафқат буданд, ки хуни гуломонро меҳӯрданд, ҳар рӯз чанд нафари онҳо аз гуруснагӣ, мушкилии қору зиндагӣ ҳалок мешуданд. Ҳар як подшоҳ чӣ андозае, ки золим бошад, танҳо гуломонро ҳар рӯз қатл карда метавонист. Қатли зиёди одамони озод барои ӯ хатарнок буд.

Албатта, киёси Озари Истаравшанӣ бо Коваи Оҳангар, Фаридун бо Спартак ва ё Заҳҳоки хунхор бо гуломдорон ҳатмӣ набуда, ин масъала дар оянда аз тарафи таърихчиён ва адабиётшиносон бояд омӯхта шавад. Ба ҳар ҳол қорнома ва образи оҳангар дар шахсияти Озари оҳангар аз бисёр ҷиҳатҳо ба Коваи оҳангар монандӣ дорад. Ва мо, ба вучуд омадани чунин як романи пурарзиши бадеӣ-таърихиро ҳам ба муаллифон ва ҳам ба хонандагони сершумор самимона муборакбод мегӯем.

СУТУНИ САНГИИ БИНОИ ИБОДАТХОНАИ ЗАРДУШТӢ АЗ ДЕҲАИ УГУК

PDF Compressor Free Version

Бори аввал бо ин роҳ соли 1953 бо мошини боркаш, бо ёри ақои гамхорам Мухторов Мирхайдар сафар карда будам: Мақсади ин сафар аз агбаи Оббурдон гузашта, чустуҷӯӣ намудани катибаи Бобур-Мирзо (1483 - 1530) буд. Он вақт роҳ нообод буд. ¹ Мошини боркаш бо мушкилиҳо хамиву баландӣ ва гардишҳои хатарнокро тай намуда ба тангии Овҷӣ ном байни кӯҳҳо даромада мерафт. «Тангии Овҷӣ» маъруфу машҳур аст. Аз ин роҳ асосгузори сулолаи Темуриёни Ҳинд Бобур – Мирзо гузаштааст ва тасвири мухтасари онро дар асари маъруфи худ «Бобурнома» овардааст.

Ин роҳ мусофирро ба ду деҳа мебарад. Деҳаи Овҷӣ, ки алҳол дорон 766 хочагӣ буда дар он 4078 одам зиндагӣ мекунад. Дар баъзе сарчашмаҳо ин деҳа Охучӣ ҳам номбар мешавад. Аз Овҷӣ ба воситаи агбаи Оббурдон ба Мастҷоҳи кӯҳӣ, аз ин ҷо ба водии Ягноб гузашта, ба ҳудуди Ҳисори Шодмон расидан мумкин. Агбаи дигар аз Овҷӣ ба деҳаи Вешаби Фалгар гузашта, номи ҳамин деҳаро гирифтааст. Аз Овҷӣ то деҳаи Оббурдони Мастҷоҳ масофа 50 километр аст.

Деҳаи дигаре, ки баъди аз тангии Овҷӣ гузаштан пеш меояд, Угук ном дорад. Дар ин деҳа алҳол 429 хочагӣ (2208 нафар аҳоли) зиндагӣ мекунад. Аз ин деҳа гузашта, бо воситаи агбаи Камодон метавон ба Мастҷоҳи кӯҳӣ расид. Бо воситаи Мастҷоҳ ба водии Ягнобу Ҳисор ё худ ба воситаи агбаи Пакшиф ва Назарайлоқ ба Қаротегин ҳам расидан мумкин.

Дар солҳои 70–уми асри XIX дар тангии Овҷӣ ҷангҳои хунин байни шӯришчиёни мулки Ҷротеппа ва лашқари мустамликадорони рус ҷой дошт ва дигар ғочаҳои таърихӣ дар ин ҷо рух додааст.

Алҳол роҳ нисбат ба соли 1953 бехтар шудааст (ҳанӯз онро мумфарш накардаанд).

Дар хотири аҳолии маҳаллӣ баъзе воқеаҳои марбут ба

1. Дар ин бора нигаред: Мухторов А. Санг ҳам диле дорад, Душанбе, 1999

«Тангии Овҷӣ» боқӣ мондааст. Мо ҳамроҳи раиси дафтари барқи шаҳри Истаравшан Аҳмадов Сайид Ҳамза, хатиби масҷиди «Истиқомат» Шайхон Ҳамин шаҳр Насруллоев Ҳочи Зокирхон, номзади илми филология Шаҳобуддини Шучоъ, раиси идораи барқи Калининобод – Нуъмонов Сайид Олим 26 августи соли 2006 ба «Тангии Овҷӣ» омадем.

Ҳамсафари мо (аз деҳаи Ҳочаҳо) ба саволи камина нисбати санги Бобур посух дода, он сангро нишон дод. Маълум шуд, ки ҳангоми васеъ кардани роҳ тахтасанги ҳамвореро, ки Бобур болон он баромада каме истироҳат кардааст, тарконидаанд. Порчаҳои калону хурди ин санг аз роҳи мошингард поён боқӣ мондаанд. Дарёчаи шӯҳӣ кӯҳӣ – ҷои нишасти Бобур Мирзоро аз даштаки начандон калони дараи кӯҳӣ чудо мекунад. Ин ҷойро, ки «тахтшини» Бобур шудааст, дараи Шермаст ва самти қибларо Қизика меномидаанд.

Аз Истаравшан баромада масофаи роҳи 42 км-ро тай намуда, мо ба деҳаи Угук расидем. Ин деҳа дар қисмати шимолии қаторкӯҳи Туркистон доман кашида, манзараи зебои кӯхистонро боз ҳам зеботар кардааст.

Дехотиён дар ҳар гӯшаву канор машғули корҳои саҳроӣ ва сохтмони иморатҳои ҳозиразамони истиқоматӣ ва хоҷагӣ буданд.

Мо ин деҳаро аз байни хонаву майдонҳои кишти картошка убур намуда, ба канори дигари он расидем. Дар ин ҷо бинои мазорро обод мекарданд. Ин қори начиб бо ташаббус ва саҳмгузори вакили мардум, раиси Кумитаи Маҷлиси намояндагони маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тартиботи ҳукуки мудоғи ва амният Холиқов Абдуманнон анҷом пазируфтааст. Падару бобои ӯ аз деҳаи Угук буда, худаш алҳол дар шаҳри Қўргонтеппа зиндагӣ дорад. Ин марди миёнақадӣ ситорагарми камгап, ба хотири аҷдодони худ чанд бинои ҷамъиятиро дар деҳаи Угук обод кардааст. Офарин ба чунин мардони қордону ободгар!

Мутаассифона мо бинои кӯҳнаи мазорро надида будем. Бинои нави мазор, ки Холиқов обод кардааст, дорон якчанд гумбаз буда, рӯи бомаш тунукабанд шудааст. Аз роҳи муқаррарии деҳа то

даромадгоҳи мазор зинаҳои сементӣ сохта, аз як тарафи он дастаҳои зебои оҳанин васл кардаанд. Дар ҳарчо-ҳарҷои зинаи сарнишеб барои зиёратчиён ҳаракҳои замонавӣ мазбут гаштаанд. Дар ҳамаи зинаҳо бино шудааст. Дар ниҳояти ин роҳ боз иморате сохтаанд, ки зиёратчиён метавонанд расму оини суннатиро онҷо ба ҷой оранд. Хулосаи калом, барои зиёрат ҳамаи шароит дар доманакӯҳ пайдо шудааст.

Бинои мазор аз се хона иборат аст. Хонаи аввал, ки даромадгоҳ аст, аз ду хонаи паҳлӯи худ калонтар мебошад. Аз хонаи даромадгоҳ дар дасти рост хонаи асосӣ, яъне гӯрхона ва як сутуни сангӣ ҷой гирифтаанд. Дар паҳлӯи сутуни сангӣ як санги табиӣ баландиаш як метр ба шакли амудӣ гузошта шудааст. Ин санг барои ҷӣ дар ин ҷо ҷой гирифтааст ва кадом вазифаро иҷро мекунад? Касе ин муамморо намедонад.

Диққати моро сутуни сангӣ ба худ ҷалб намуд. Вакте ки ба сутун назар меандозед, чунин вонамуд мешавад, ки гӯё он ҷӯбин бошад миёнаҷояшро тарошидаанд. Дар ҳақиқат, аз рӯи маълумоти шайхи мазор ва устоҳои дар ин ҷо таъмир кунанда маълум мешавад, ки ихлосмандон сутуни сангиро бо нӯги кордча тарошида барои кадом як дард, ба ивази дору истифода мекардаанд. Дар натиҷа «шиками» сутун нисбат ба сари он ва қисми рӯи ҳок гузоштааш «харобтар» шудааст.

Баландии сутуни сангӣ аз рӯи ҳок 2 метру 10 сантиметр аст. Мувофиқи маълумоти ҳозирин зиёда аз як метри сутун гӯё зери ҳок мондааст. Агар ин маълумот ҳақиқати ҳол бошад, сутуни мазкур иморати ниҳоят боҳашамати замони худро ба сар мебардошт. Гирди сарсутун 1 метру 46 см буда, миёни сутун ҳамагӣ 78 см ғавсӣ дорад. Аз ҳамин рақамҳо «хароб» шудани сутунро дар натиҷаи кордчазани ихлосмандон тасаввур кардан мумкин. Доираи қисми поёнии сутун 1 метру 16 см аст. Яъне ин қисм аз сарсутуни 30 см харобтар аст. Дар қисми сарсутун 5 см поёнтар аз сари он, ду намуд нақш кандаанд. Як намуд нақш вожаи ориёии сувастӣ (свастика) буда, решаи ин вожа сурати офтоб мебошад (нишони гардиши офтоб).

Қисми калони сувастӣ ҳалқа-ҳалқа буда, андозааш 16-17 см мебошад ва аз тарафи чап ба тарафи рост бояд давр мезад.

Чунин нақши сувасти дар дигар пахлуи сутун низ канда шудааст, ки 12,5 – 12,5 андоза дошта аз дасти рост ба дасти чап бояд давр мезад. Нақши дасти рост аз нақши дасти чап калонтар аст.

Дар пахлуҳои сувасти ду нақши дигар канда шудааст. Яки он (диаметраш 15 см, дигараш як сантӣ аз ин хурдтар буда диаметраш – баробари 14 см аст.

Нақшаҳои танаи санг рамзи офтоб мебошанд. Нақши доирашакл дар дохилаш 6 адад баргҳое дорад, ки ҳар кадом барги бед монанданд. Ҳар як барг бо ҳам бо хате (риштамонанд) васл шудаанд. Баргҳои бедмонанд ҳам аз мобайн ба ду қисм тақсим шудааст.

Сутуни мазори Шайх Мансурро дидан ҳамонро кас ба хулоса меояд, ки ин сутун ҳунари устоҳои пеш аз исломӣ мебошад. Азбаски санг ноҳамвор (санги хоро) буд, ба рӯи коғаз кӯчонидани нақшҳои он чандон сифатнок набаромад. Илова бар он, бо мурури замон, дар натиҷаи даст задани зиёратчиён, рехтани рағгани чароғи сиёҳ ва ашки шамъ нақшҳо хира шуданд, ки барои кӯчонидани онҳо асбобҳои махсус зарур аст.

Нақшҳои сутуни мазори номбурда ба расму оини зардуштпарастон мансуб аст. Хушбахтона, баъди аксбардории мо, ба шаҳри Истравшан панҷ нафар зардуштпарастон аз шаҳри Мамбаи (Бомбаи) Ҳиндустон, бо сарвари президенти коллечи зардуштӣ Мистер Меҳр омаданд (ҳамчун меҳмони камина).

Нақшҳо ва аксҳои сутунро ба меҳмони худ – доктор Меҳр нишон додам. Фикри ин шахс дар ин бора чунин буд:

Нақшае (тасвире), ки ба сувасти (свастика) монанд аст, аз чор қисм иборатанд. Оташ, ҳаво, об ва замин. Яъне як «шоҳи» сувасти яке аз ин маънихоро ифода карда, онҳо якҷоя ҳаётро тасвир мекунанд. Сувасти хурдӣ, ки аз рост ба чап давр мезанад нишонаи марг аст. Ин қисм давр зада, давр зада, торафт хурд мешавад.

Ду нақши зикршуда, ки дар дохилаш 6 адад барги бедмонандро дорад ва офтобро низ ифода мекунад, аз тарафи Мистер Меҳр чунин маънидод шуд:

1. Нуктаи марказӣ, ки аз он «баргҳо» ибтидо мегиранд, Ахурамаздо мебошад. Аз ӯ шаш номгӯй қувваҳо маълуманд.

2. Ваҳумано – кувваи офтоб барои ҳайвонҳо (яъне ба ҳайвонҳо кувва медиҳад).

3. Аша Ваҳишта – оташ, кувваи оташ.

4. Шатра Вайрия – кувва барои маъданҳои қимматбаҳо.

5. Спеита Армаёти – Сайёраҳо (планета) – кувва барои ҷаҳон

6. Хаваретат – барои об, рӯшноӣ ва саломатӣ кувва медиҳад.

7. Амеретат – барои тарки ҳаёт намудан ҳидоят мекунад.

Хулас, ин ду нақши сатуни мазори деҳаи Угук дар замонҳои зардуштпарастӣ дар ин макон тарошида шуда, таълимоти уроифода мекунад. Ин таълимот иборат аст аз олами ҳастӣ, ки дорони ду кувваест, яъне ҳаёт ва марг, ҳастӣ ва нестӣ.

Албатта, ин масъалаҳо дар оянда бояд чуқуртар омӯхта шаванд.

Холо мо мегузарем ба баёни номи мазори деҳаи Угуки ноҳияи Гонҷӣ.

Соли 1895 маъмурияти подшоҳии рус рӯйхати мазорҳои тобеи Уротеппаро тартиб дода буд. Дар ин рӯйхат номи мазори деҳаи Угук Шайх Мансур омадааст.¹ Аҳолии маҳаллӣ мазори мазкурро Абдуллоҳи Ансорӣ номида, қадамҷои ин марди бузург, ки дар Хирот мадфун аст, меҳисобанд. Вале маълум нест, ки Абдуллоҳи Ансорӣ (1006 - 1088) натавон ба деҳаи Угук, балки ба Осиёи Миёна қадом вақт омада бошад?

Аз тарафи дигар, дар маркази ноҳияи Ховалинг мазоре мавҷуд аст, ки ба номи қабри Ансорӣ машҳур шудааст. Ба фикри К. Олимов «он қабр аз Абдуллоҳи Ансорӣ нест». Ба қадом Ансорӣ тааллуқ доштани он (аз ҷумлаи қабри дар Угук буда) таҳқиқро талаб мекунад. Ба фикри муаллифи мазкур шояд иродатмандони Абдуллоҳи Ансорӣ онро чун қадамгоҳ ба нишони эҳтиром ба номи ӯ гузошта бошанд.²

Дар ин ҷо як масъала ҷолиб аст. Падари Абдуллоҳи Ансорӣ – Абдумансур ном дошт.³ Дар рӯйхати соли 1895, ҷуноне ин

1. Мухторов А. Гузари Ура-Тюбе., Тошканд, 1995, с. 141.

2. Олимов К. Мақоми Ансорӣ дар афкори иҷтимоии халқи тоҷик. Ниг. «История и культура Кулиба» (прошлое и настоящее), Куляб, 1988, с. 41-42.

3. Т. Тиллозода. Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва Угуки Гонҷӣ. «Вароруд», № 24 (210).

дар боло зикр шуд, мазор Шайх Мансур номида шудааст. Монандии номҳо шояд ба чунин хулоса оварда бошад, ки мазори деҳаи Угук ба мисли мазори ноҳияи Ховалинг қадамҷои ин бузургвор бошад. Ин ду қадамҷой шохид шуда метавонанд, ки Абдуллоҳи Ансорӣ ҳангоми сайру гашти худ ба Мовароуннаҳр низ омада аст. Агар Шайх Мансур ва Абдумансур як шахс бошанд, Абдуллоҳи Ансорӣ барои зиёрати қабри падараш ба деҳаи Угук омада будааст. Бори дигар қайд мекунем, ки ин масъала тадқиқоти ояндаро талаб мекунад.

Азбаски Абдуллоҳи Ансорӣ аз ҷумлаи шахсиятҳои машҳур ва барҷастаи афкори ирфонӣ ва иҷтимоии асри XI буд, дар байни мардум обрӯю эътибори калон дошт ва ҳар як манзили, ки қадами ӯ расида бошад, мардум онро мӯътабар дониста, барои пос доштани он чораҳо андешидаанд ва мақбара бардоштаанд.

Ба назар чунин мерасад, ки дар ин музофот санъати сангтарошӣ аз қадимулаём касб шудааст. Ба ғайр аз сутуни сангии деҳаи Угук дар мазори деҳаи Хӯчаҳо, ки Хоча Абдутоҳири Сангдуз ном дорад, сутуни сангӣ комат рост кардааст. Бинои мазор дар рӯзҳои наздик аз нав сохта, дар маркази хона сутуни сангии қадимаро истифода намудаанд. Ҳоло ба ин сутун дехотиён арзи эҳтиром ба ҷой меоваранд.

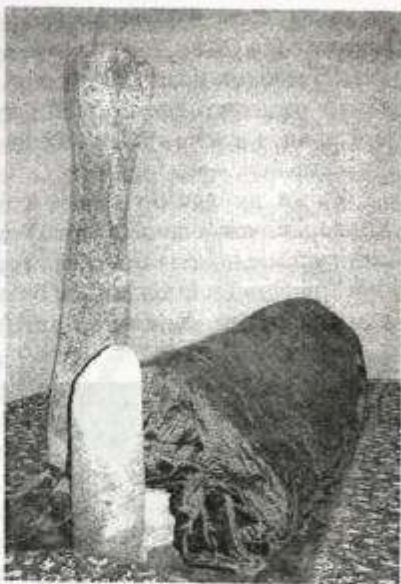
Ин сутун бо санъати худ ва шаклаш аз сутуни сангии деҳаи Угук фарқ дорад. Баландии ҳардуи сутун баробаранд, яъне 2 метру 10 сантиметрӣ мебошанд.

Вале сутуни деҳаи Хӯчаҳо – ҳаштқира ва суфта тарошида шудааст. Санги сутун нисбат ба санги деҳаи Учгук ҳамвор аст. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки устои гумном ҳангоми сангтарошӣ тавонистааст, ки аз он ҳашт қира барорад. Ғайр аз ин, усто дар баландии 55 см аз замин сутунро аз санги худаш «миёнбаста» карда, ба сутун як навъ зебогӣ бахшидааст. Ғавсии сутун 1 метру 56 см.

Ба ғайр аз ин ду сутун, дар худуди деҳаи Хӯчаҳо дар хавлиҳои шахси таҳсутунҳои сангӣ то ҳол мавҷуданд, ки бо санъати ба худ хоси сангтарошӣ оро ёфтаанд. Маълум мешавад, ки дар қадом як асри барои мо номаълум дар ин музофот (дар қаторкӯҳи Туркистони Ҷӯротеппа) устоҳои сангтарош ҳаёт ба сар бурдаанд.

Албатта, ин сутунҳо ва таҳсутунҳои гуногуншакл тадқиқоти махсусро интизоранд ва зеби музейҳои давлатӣ мебошанд.

Умуман бояд қайд кард, ки санъати сангтарошӣ дар деҳаҳои дигари музофоти Истравшан низ маълум буд. Масалан, дар деҳаи Холдоркинчоки ноҳияи Шахристон мазоре бо номи «Туя тош» маъруф аст. Баъд аз гузаштан аз саҳни боғи васеъ вориди бинои мазор мешавад. Дохили бино ба ду қисм тақсим аст. Қисми дохилӣ ва қисми беруна, ки ҷои зиёрати иродатмандон мебошад. Дар қисми

дохилии мазор чандин адад сангҳои шаклашон аҷоибу ғароиб ва як санги ниҳоят калон дар як гӯшаи бино дида мешавад. Баъди бо диққат назар андохтан маълум мешавад, ки ин санги калон бо дасти кадом як устои номаълуми сангтарош дар шакли шиками уштур падидааст.

«Уштур» бе почак аст ва калла надорад. Аммо ҳамин сангро ба мазор иртибот дода, онро ба забони ӯзбекӣ «Туя тош» («санги уштур») номидаанд.

Шайхи мазор накл кард, ки дар ин ҷо «Ҳоҷаи Муаттари Вали» ё «Ҳоҷаи Мутахарри Вали» омада, баъд дар гӯр ғайб задаанд.

Баъди кофтукобҳо дар архиви шахсии камина ду ҳуччат пайдо шуд, ки ба мазори деҳаи Холдоркинчоқ мансубанд. Яке аз ин ҳуччатҳо ҳукномаи хони Бухоро Имомқулихон (1611 - 1642) мебошад, ки дар он сухан аз вақфи авлоди Мутаваллий Ҳочачонхоча, писари Муҳаммадхоча ва Сайиднасимхоча, писари Содикхоча рафтааст. Дар зери матни фармони подшоҳ мохи

зулкаъда, соли 1037 хичрии қамарӣ хонда мешавад (3 июл -2
август соли 1628). Дар ин хуччати расмӣ мазори мазкур «чаноби
Тива Тошато» номида шудааст. Ин ном дар хуччати расмӣ
дигар низ зикр ёфтааст. Ин хуччат вақфномаи соли 1868
мебошад, ки аз тарафи ду нафар қозии Ёротеппа тасдиқ
шудааст.

PDF Compressor Free Version

Аз ин ду хуччати расмӣ бармеояд, ки мазори деҳаи
Холдорқипчоқ «чаноби Тива Тошато» ном дошта, онро аҳолии
нодурӯст маънидод карда «Туя Тош» номидааст. Як сабаби чунин
ном гирифтани дар он аст, ки ба забони ўзбекӣ ушгурро «Тева»
хам меноманд. Ҳол онки уштур агар дар инҷо мешуд дар

хуччатҳои расмӣ подшоҳӣ онро «чаноб» наменомиданд.

Мувофиқи маълумоти фарҳанги Муин «чаноби Тива
Тошато» бояд «чаноби соҳибқудрат Тошато бошад».

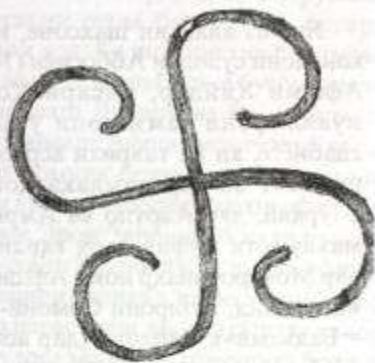
Дар қисми шарқии мазори мазкур қабристони кӯҳна доман
паҳн кардааст. Мо танҳо як адад санги рӯи қабрро дидем, ки ба
сангҳои охири асри XIX ва аввали асри XX монанди сепарра
буда матни зерин бо хати настаълиқи ниҳоят майда қанда

шудааст: «Рокима (нигоранда) Нормухаммад».

Санъати сангтарошӣ дар музофоти Истравшани асримиёнагӣ умуман дар тараккӣ буд. Дар ин бора сангҳои сандукшакл ва гахворашакли мрамари болои қабрҳо дар музофоти шаҳр ва атрофи он ва қабристонҳои кӯҳна гувоҳӣ медиҳанд. Аз рӯи маълумотҳои дастрасшуда кӯҳнатарин санги рӯи қабр дар худуди деҳаи Маҳаллаи Ясӣ ва қабристони Боботаго ба асри XV тааллуқ доранд.

Намунаи кори устоҳои сангтарошро дар сангҳои зебои тахсутуни масҷидҳо дидан мумкин аст.

Хулоса, сангҳои деҳаҳои Угук, Хочаҳо, Холдорқипчоқ, Муҳаллаи Ясӣ, Боботаго, инчунин сангҳои шаклан зебои тахсутунҳо гувоҳии он аст, ки дар гузаштаи дур, то асри XX санъати сангтарошӣ дар музофоти Истравшани бостонӣ ҳам дар деҳот, ҳам дар доҳили шаҳр инкишоф ёфта буд.

Санг дар мазори Тива Тошато

МОВАРОУННАҲРИЁН ДАР ХИЗМАТИ ХАЛИФАҲОИ АББОСИЙ (АСРҲОИ IХ-X)

PDF Compressor Free Version

Яке аз аввалин шахсоне, ки аз Мовароуннаҳр ба хизмати хонадони сулолаи Аббосиён (749-1258) рафт, сокини Уструшана Афшин Ҳайдар, писари Ковус буд. Дар бораи ин шахс муаллифони ҳамзамони ӯ дар сарчашмаҳои таърихӣ, дар адабиёте, ки ба таърихи асрҳои IХ-X хилофати Араб бахшида шудааст ва дар мамлакатҳои араб, Эрон, собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, дар Аврупо ва Амрико низ асарҳо ба нашр расида, маълумоти муфид дарҷ гардидааст. Аввалин муаллифоне, ки дар Мовароуннаҳр номи Афшин Ҳайдарро дар асарҳои зикр намудаанд, вазирони Сомонӣ- Балъамӣ (дар «Таърихи Табарӣ»-и – Балъамӣ), Ҷайхонӣ (дар асараш «Ашкол-ул-олам») (Машҳад 1368 с.180) буданд. Ба фикри мо танҳо зикри номи муаллифони мамлакатҳои гуногун, ки дар бораи ин шахс навиштаанд, якҷанд вараки китобро ишғол мекунад. Бинобар он мо аз ин қор худдорӣ намуда, ба он асарҳое таъя мекунем ва иқтибос меорем, ки дар навиштани китоби мазкур истифода шудаанд.

Дар ин ҷо мо низ ба шахсиятҳои иттико менамоем, ки ҳамроҳи Афшин Ҳайдар ё худ мустақим ба хизмати халифаи араб рафта буданд. Ва талош менамоем, ки маълумоти дастрас гаштаре манзури хонандагон гардонем.

Олими нуктасанҷ Г. Ғоибов дар шарҳи асари Белазурӣ нисбати авлоди Афшин Ҳайдар аз асари Табарӣ иқтибос намуда чунин овардааст:

Падари Афшин Ковус ном дошт, бобои ӯро Қаробугра меномиданд. Ӯ соли 737 бо як ҳайати қалон дар Ҷузҷон бар зидди Асад бини Абдулло ҷангидааст. Падари Ковус Хонахура ё Харахура ном дошт. 1

Яке аз бузргтарин шахси сипоҳӣ аз Уструшана Ол-Абусочии Девдол буд, ки дар асари номбурдаи вазири Сомониён Ҷайхонӣ дар як радиф бо Афшин Ҳайдар номбар шудааст. Хизматҳои ӯ низ чун асосгузори сулолаи Сочихо дар Озарбойҷон ва шахси часури дар паҳлуи Афшин Ҳайдар истода, дар мақолаи камина, ки бо номи «Уструшаниҳо-волии Макка ва Мадина» ҷоп

шудааст, маълумотҳои тоза овардаем. Ў дар дастгир кардани сарвари шӯриш дар Озарбойҷон - Бобак бевосита иштирок кардааст. Абусочи Девдод авалин шахсе буд, ки аз Уструшана дар Макка ва Мадина воли таъин шуда буд. ⁽²⁾ Ў ба писари калониаш Мухаммад Афшин ном дод. Бо ин кори худ у хотираи Афшин Ҳайдарро ниғаҳдорӣ намуд. Фарзанди Абусоч мисли падараш рафтор карда ба пасараш Девдон ва ба наберааш Абулмусофири Фатҳ бинни Мухаммади Афшин номгузорӣ кард. Шояд барои он Абулмусофир номида бошад, ки ёди ватани аҷдодӣ намуда худро дар мулки араб «Мусофир» меҳисобиданд. Нисбати Абусочи Девдод олими Эрон Зарринқуб навиштааст: Номи Девдод дар хонадони Соҷиёни Озарбойҷон, ки бо Афшин Уструшана ҳешованд буданд, нишон медиҳад, ки бо эҳтимол дар авоили аҳдӣ Аббосиён низ ҳанӯз парастии дев дар ғушаву канор вучуд доштааст ⁽³⁾ Агар чунин ҳулоса ҳақиқати ҳол дошта бошад, Девдод ном додан ба набераи Абусоч шохиди он аст, ки парастии девро ин авлод то гузашти якчанд насл нигоҳ доштааст (Ҳатто дар ҳудуде, ки оини мусулмонӣ ҳукмфармо буд).

Ба тасвири мардони дигаре, ки ҳамроҳи Афшин Ҳайдар дар мулки араб корнамоиҳо нишон дода, дар таърих ном гузоштаанд, шурӯъ намуда, таъкид бояд кунем, ки ин корро мо аз Афшини далер оғоз менамоем. Чунки ду китоби пештар чоп кардаи мо иловаҳо меҳаҳад ва зарурати онро дорад, ки шарҳи ҳоли чунин марди бузург дар комил баён шавад. ⁽⁴⁾

Авалал бояд ба ду савол ҷавоб пайдо кунем:

Якум: солҳои ҳаёти Афшин ва кадом сол ба Бағдод рафтани у?

Дигар: мақсади ба он ҷо рафтани Афшин Ҳайдар чӣ буд?

Таърихи ишғоли Уструшана аз тарафи арабҳо соли 822 мебошад. Нисбати ин сана ягон ихтилофе вучуд надорад. Инчунин маълум, ки Уструшана баъд аз забти бузургтарин шаҳрҳои Мовароуннаҳр-Бухоро, Самарқанд, Хучанд ва ғайра тавонист 100-соли дигар ба арабҳо муқобилият нишон дода, истиқлолияти худро нигоҳ дорад.

Роҷеъ ба масъалаи таслими Уструшана ба арабҳо баъзе

фикрҳои муттазод вучуд дорад. Дар расонаҳои таърихӣ омада аст, ки бародари Афшин Ҳайдар - Фадл бо духтари Тарадис ном мансабдори олимакоми Ковус издивоҷ карда буд. Тарадис дар назди Афшин Ҳайдар баъд аз ҳаҷат домоди худ Фадлро сифат намуда ӯро аз Ҳайдар (бародари калониаш) пешсафтар нишон медод. Мақсади Тарадис он буд, ки тахту тоҷи Ковус ба домодаш Фадл расад, на ба Ҳайдар. Бинобар он Афшин Ҳайдар боре ба Тарадис дарафтода ӯро халок мекунад. Ин ходиса баъзе муаллифони муосирро ба хулоса оварда аст, ки гӯё сабаби ишғоли Уструшана ҳамин фоҷиа буд. Масалан, олими Эрон Абулхусайни Зарринқуб хулоса карда аст, ки Афшин Ҳайдар аз падар ва бародараш Фадл «нохурсандихо медошт». Агар мо тасдиқ кунем, ки роҳи наздики ишғоли Уструшана ва пойтахти он шаҳри Бунҷикатро ба арабҳо Афшин Ҳайдар нишон додааст, иштибоҳ мекунем. Арабҳо зиёда аз 100 сол барои ишғоли ин мулк ҷонбозиҳо кардаанд.

Дар ин муддат онҳо ҳамаи роҳҳои дуру наздикро худашон омӯхта буданд.

Чуниин фикрро ҳатто воқеаҳои баъдтар руҳдода ҳам тасдиқ карда наметавонанд. Мувофиқи маълумоти муаллифи асри XIII-и Эрон Ҳаким Заҷҷоӣ, Афшин Ҳайдар ба назди Халифаи Бағдод бо бародараш Фадл ва чор нафар бузургони дигари мулки Уструшана рафта буд. Агар бародарон аз ҳам норизо мебуданд, ё ихтилоф байни онҳо вучуд медошт, онҳо ҳамфикр шуда, ватанашонро тарк намуда, ба Бағдод намеомаданд.

Ба фикри мо дермудлат (зиёда аз сад сол) бо арабҳо муқобилият нишон додани Уструшаниҳо ин устувор будани бурҷи бора ва деворҳои дукатора, дар атрофи шаҳр бино ёфтани қалъаҳои мустаҳкам, руҳияи озодихоҳонаи мардуми Уструшана, кордонӣ ва ўҳдабарони сарварони он, афзалият доштани санъати ҳарбии қалъадорӣ нисбат ба арабҳо ва ҳоказо буд. Роҳи наздикро ба душман нишон додан ба ҳеч ваҷҳ масъалаи ишғоли шаҳрро ҳал карда наметавонист.

Афшин Ҳайдар, чуноне дар боло ишора шуд, бо бародараш Фадл ва чор нафар бузургони дигари давлат ватанашро тарк намуд. Ҳамроҳи онҳо дастан калони лашкар озим гардид. Ҳамаи инҳо сабаб шудаанд, ки шаҳриён аз сарлашқари тавоно мисли

Афшин Хайдар маҳрум шаванд, сафи мудофиачиён кам шуда буд. Ин ба арабҳо имконият дод, ки баъди муборизаҳои дуру дароз, охириин истехкоми Мовароуннахриҳо - шаҳри Бунҷакат ва вилояти Уструшанаро ишғол намоянд. Сабаби асосии шикастхӯрии Уструшаниҳо асосан ҳамин буд (на ихтилофи байни Афшин Хайдару падараш Ковус ва бародараш Фадл).

Азбаски Афшин Хайдар пеш аз ишғоли Бунҷакат (с.822) ба дарбори халифаи Бағдод расида буд, чунин ақидаи начандон сахт дар зехни Зарринқуб ва олимони дигар пайдо шудааст. Санаи ба Бағдод расидани Афшин бояд ба солҳои 820-821 тахмин шавад. Дар ин вақт номбурдари синнаш аз 40 гузашта буд. Дар муурофияи судӣ ӯ гуфтааст, ки синнам, ки аз 40 гузашта буд, аз хатна кардан худдорӣ намурам.

Аз ин нуқта хулоса мешавад, ки Афшин Хайдар соли 779 ё 780 таввалуд ёфтааст. Муурофияи судӣ соли 840 ҷой дошт ва соли 841 ӯ аз гуруснагӣ худро ҳалок кард. Ин санаҳо имконият медиҳанд, хулоса намоем, ки Афшин Хайдар ҳамагӣ 61 ё 62 сол умр дида буд.

Ғайр аз ин, агар байни падару писар, яъне Ковусу Хайдар ва Фадл дар Уструшана талоши мансаб ҷой медошт, Афшин Хайдарро баъди вафоти падар гоибона (ӯ дар Бағдод буд), подшоҳи худ интихоб намуда ӯро «Худои Худоён» наменомиданд ё худ Фадл бо бародараш Хайдар ба Бағдод наомада дар Уструшана мемонд.

Сабабҳои Уструшанаро тарк намуда, ҳамроҳи ҳамфикрони худ ба Бағдод, ба назди халифаи араб рафтани Афшин Хайдар чӣ буд? Чуноне, ки маълум аст,¹⁵ баъди ишғоли Бухоро, Хева, Самарканд, Тошканд, Хучанд ва дигар шаҳрҳо муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангии Уструшана бо мулкҳои номбурда ва вилоятҳои ҳамсоя қанда шуданд. Зиндагии мустақили Уструшаниҳо дар оянда оқибати тасаввур нашавандае дошт. Чунки халифаи араб аз ҳучумҳои худ барои ишғоли ин мулки саркаш даст нақашаида буд.

Барои тасарруфи Уструшана халифаи араб Тоҳириёро истифода мебарад ва бо ин роҳ ба мақсади худ мерасад. Аз ҳамаи ин амалиётҳои халифа Афшин Хайдар, албатта оғох буд. Ӯ хис

кард, ки мукобилияти ярокноки оянда ба манфиати Уструшаниҳо ҳалли худро пайдо карда наметавонад. Чунки арабҳо бо ёрии Тоҳириён афзалият ёфта корро ба вайронии мулки Уструшана меоваранд. Бинобар он ӯ роҳи дигар ҷустуҷӯ кард: Ба дастаи калон, бо мардонии ҷасури соҳибакл ба хизмати халифа ба Бағдод рафта ин давлати пуриқтидорро бояд аз дохил заиф намуд. Илова бар он, Афшин Ҳайдар шояд дарк карда бошад, ки замони таназзули ҳукмронии арабҳо дар якҷанд кишвар расидааст. Агар замони таназзул пеш намеомад, халифа барои ёрӣ ба Тоҳириён мурочиат намекард.

Воқеаҳои баъдҳо руҳдода гувоҳӣ медиҳанд, ки нақшаҳои Афшин агар амалӣ мегаштанд, таърихи натавонҳои Уструшана, балки тамоми Мовароуннаҳру Хуросон ба шакли дигар ҷараён пайдо мекард.

Аз тарафи дигар барои ба Бағдод рафтан ва тобеи Халифа гаштан фармони Халифа Маъмун сабаб шудааст. Академик В.В. Бартолд навиштааст: Халифа Маъмун ба ҳокимони худ фармуд, ки ҷангро бо ёриён давом диҳанд ва дар айни замон ба сафирон дастур дод, ки ашрофони маҳаллиро ба хизмати Халифа даъват кунанд. Баъди ба Бағдод омадан эшон ба онҳо инъомҳои калон таъин намуд. ⁽⁶⁾ Б. Гафуров низ навиштааст, ки «арабҳо ба микдори зиёди амалдорони босавод эҳтиёҷ доштанд».⁷

Албатта Афшин Ҳайдар аз эҳтиёҷи арабҳо ва фармони Халифа Маъмун огоҳ буд. Бинобар ин ӯ бо сарварони кордидаи давлати падараш ва шахсони сипоҳии ботачриба ба Бағдод рафта буд.

Барои Афшин Ҳайдар ин қадами аввалин дар иҷрои мақсади асосӣ буд. Мақсади дигари ӯ ба боварии Халифа соҳиб гаштан буд. Бо роҳҳои дигар, ки барои мо равшан нест, Афшин ба ин мақсад ҳам ноил мегардад. Ба ӯ мансабҳои калони дарборӣ насиб гашт. Даставвал дар ҳузури Халифа ба вазифаи Ҳочиб-ул-Умаро соҳиб мегардад. Чунин шахси вазифадор сардори посбонони халифа ҳисоб мешуд. Маълум мешавад, ки Афшин баъди иҷрои вазифаҳои сипоҳии дар назди Халиф пеш омада ба ин мансаб сазовор гашт. Ӯро инчунин ба дигар хизматҳои олии муносиб дида буданд. Мувофиқи баъзе маълумотҳои ба

дастомада Афшин Ҳайдар сардори гвардияи Халифа низ таъин мешавад ⁽⁸⁾.

Дар хизмати ҳарсолаи худ бо сабаби часурӣ, кордонӣ, ўҳдабарой, омўхтани хулқу атвор ва муҳити дарбор, ў ба вазифаи сарфармондеҳи лашкари бисёрҳазораи Аббосиён мушарраф мегардад.

Баъди ба чунин вазифаи олии сипоҳӣ соҳиб гаштан дар хилофат ва баъд аз Халиф ҷои аввалро ишғол намудан, Афшин ба иҷрои мақсади деринаи худ камар баст. Ин мақсад бо ду роҳ иҷро шуда метавонист: роҳи яқум бардоштани исён дар вилоятҳои зери ҳокимияти халифа ва роҳи дигар аз нуктаи назари молиявӣ заиф гардонидани давлати тавонои Аббосиён буд. Бо фармони Халифа Афшин Ҳайдар ва лашкари ў якҷанд исёнҳои зидди ҳукумати роҳи карда аст. Чунин кор яке аз роҳҳои ба боварии халифа соҳиб гаштан буд. Танҳо нисбат ба паҳш қардани исёни тўл қашидаи Бобак мо маълумоти нисбатан пурра дорем ва аз рӯи он баъзе хулосаҳо бароварда метавонем.

Афшин Ҳайдар бо Бобак тақрибан се сол мубориза бурд. Профессор Е. Беляев ва академики АИ Озарбойҷон Зиё Буниятов навиштаанд, ки Афшин Ҳайдар бо мақсади ба манфиати худ истифода намудани шӯриши Бобак, паҳши онро шуурона кашол меод ⁽⁹⁾. Сабаби асосии чунин таъхиркорӣ он буд, ки Афшин Бобакро бар зидди Халифаи араб истифода бурдан мехост. Бо ин мақсад бо Бобак ў борҳо дидор дида, маслиҳатҳо кардааст. Ба фикри З. Буниятов, Афшин мехостааст, ки ҳудуди хилофат байни ў, Бобак ва ҳокими Табаристон Мозёр тақсим шавад. ⁽¹⁰⁾

Мувофиқи навиштаҳои Е.А. Беляев сабаби ҳамроҳии маслиҳати Афшин бо Бобак ва Мозёр каме дигар буд. Ў навиштааст: «Маълум аст, ки сарлашқари Халифа пинҳонӣ бо Бобак ва амири Табаристон Мозёр ба музокира нишаст ва бо пешвои Хуррамиҳо мукотиба кард ва амали онҳоро неку шуморид. Музокирот ба мақсади тадоруки барномаи фаъолияти муштарак алайҳи халифа анҷом меёфтанд, ки Афшин сарнагунии Халифа ва истикрори ҳукумати худ дар хилофат ва ба ҳамдастони худ фармонфармон қисмате аз он қаламрав шуданро пешниҳод кард. Вале (онҳо) ба мувофиқа нарасиданд,

эхтимол дар асари рад намудани Бобак, ки намехост бо пешвои табақае, ки Хуррамиҳо зидди фармонфармони онҳо мубориза мекарданд, иттиҳод кунанд. ⁽¹¹⁾

Ҳақим Заҷҷочӣ нисбати мулоқоти се тани дар боло номбаршуда навиштааст:

*Зи Афшини аз Бобаку Мозёр,
Сухан гуфт бисёр он номдор.*

Дар ҷои дигар муаллифи «Хумоюннома» ин масъаларо равшантар ба қалам додааст:

*Ҳамедорад аз разм Бобак нигоҳ,
Нахоҳад сӯи разм рондан сипоҳ.*

Ғайр аз ин Ҳақим Заҷҷочӣ қайд карда аст, ки чунин муносибати кашолкорӣ дар ибтидои ҷанг бо Бобак аз тарафи Афшин ҳис карда намешуд. Ин ҳолат баъдҳо пайдо шудааст: «Чунон ҳашм, ки аввал буд, акнун кучост?».

Мозёрро, ки дастгир шуда буд, барои шохидӣ ба назди халифа мебаранд ва номаҳои Афшинро ӯ бо ҳам мебаррад:

*Ба Бағдод бурд ончунин баста даст,
Ба назди Халифа шуд он динпараст.
Бибурд он ҳама номаҳо пешӣ мир,
Ки Афшин набишт аз паи дору гир.
Амири ҷаҳон ҳардуро пеш хонд,
Зи Афшин ва он габр хира бимонд. ⁽¹²⁾*

Ҳақим Заҷҷочӣ низ навиштааст, ки «Ба гуфтори Афшин бо шушу ёр, Барошуфт бо мири худ Мозёр».

Афшини Ҳайдар ҳатто ҷуръат кардааст, ки ба халифа мактуб ирсол намуда, барои Бобак амон (амнистия) талабад. Обруи Афшин дар назди Халифа чунон боло буд, ки Муътасим илтимоси сарлашқари бузурги худро ба ҷой оварда, фармони бахшиши Бобакро равои мекунад. Вале ин фармон дер монда, баъди асир шудани Бобак ба Афшин расид, ки дигар ақибгардӣ илҷ надошт. Дар ин бора Ҳақим Заҷҷочӣ аз номи Афшин

навиштааст:

*Бихоҳам ман аз Муътасим хуни ту,
Агар бингарам рӯи гулгуни ту.* ⁽¹³⁾

PDF Compressor Free Version

Аз рӯи маълумоти Ҳаким Заҷҷоҷӣ ҳангоми юриши Муътасим бар зидди Қайсари Рум сарлашкарони ӯ сӯикасд ташкил мекунанд. Мувофиқи навиштаҳои муаллиф, ин воқеа чунин сурат гирифта буд:

Ҳаким Заҷҷоҷӣ навиштааст, ки гурӯҳе аз мирон дар корзор дилозурда буданд бар шаҳриёр (яъне аз Муътасим). Яке аз шахсони озурда Аҷиф ном дошта касбаш меъмори буд. Шаҳси дигар Умари Фарғонӣ ном дошт. Ба қавли муаллиф: «далерони он мири лашкарпаноҳ зи исён ниҳоданд бар сар кулоҳ». Як шаб инҳо назди шоҳзода Аббос- писари Маъмун рафта, изҳор карданд, ки мулк бояд аз онӣ ту бошад (мероси туст). Ҳол он ки амакат Муътасим ба тахту тоҷ соҳиб гаштааст.

Аббос ба шахсони игвогар ҷавоб мегӯяд, ки падари ӯ чунин васият карда буд. Хуллас гуфтугӯӣҳо бо Аббос натиҷа надоданд. Дар ин сафар Хорис ном амире аз Самарқанд буд. Ӯ ба сӯикасдчиён (мехтарон) сарвар мегардад. Ҳамроҳи инҳо Ашнос ном турк низ хузур дошт. Яки дигар Ҳарсама ном ҷавон, писари Наср, ки «чун ӯ набуд дар ҷавонии аср». Ӯ амири Мароға буд. Афшин Ҳарсамаро дӯст медошт.

Ҳангоми сафари лашкари Аҷиф – писари Анбас ба Аббос наздик шуда иброз мекунад: фурсатест, ки бояд Муътасимро ӯ ба хоку хун яксон кунад! Вале Аббос ҷавоб мегӯяд, ки шаҳриёр ба сӯи ғазо рафта истодааст. Ин корро мо бояд дар бозгашт ба сомон расонем. Аҷиф розӣ нашуда, тезонидани мақсади гузоштаро талаб намуд. Чунки агар амир аз ин кор огоҳӣ ёбад, на ҷавон зинда мемонаду на пир.

Муътасим дар ҷанг галаба карда сарвати зиёде ба даст овард. Ниғаҳбони ин мол Эйтҷ, таин шуд, ки бар тораки саворон тоҷ буд. Ба ғайр аз дар боло номбурдагон гурӯҳи дигари сарварон дар он ғирдор Аббосро ёр буданд. Онҳо изҳор намуданд, ки алҳол вақти ширу шакар хӯрдан аст, на ҳангоми хуни ҷигар. Мо бояд даст ба ғайрат занем ва агар Муътасим

пеши моро гирад, уро зинда намонем ва Аббосро ба чояш мешинонем. Онҳо ба назди Аббос рафта уро ба ин кор водор карданӣ шуданд. Исёнгарон гонат карда буданд. Муътасим вақте ки аз қорӣ гонатгари онҳо огоҳ гашт, Аббосро фармуд, ки рафта чизҳои гонаткарда ва гуломонро пеши ӯ орад. Фармонро Аббос иҷро кард. Молҳои гонаткарда талаф нашуда буданд. Як нафар аз Фарғониён меҳтаре буд, ки ба даргоҳи шох (шояд халифа бошад) мир буд. Ӯ шароб нӯшида, саргарм гашта, ба Муътасим нақшаи сӯиқасдчиёноро ошкор менамояд. Мир фармуд, ки калони онҳо Умарро ба наздаш биёранд. Аз тасвири Ҳаким Заҷҷоӣ бармеояд, ки аз он ки Умарро ба чоҳ андохтанд, «дили мардум аз ғам» ба дард омад.

Баъди ба чоҳ андохтани Умар мире буд бо номи Аҳмад-бинни Ҳаким, ки назди Муътасим рафта, воқеаҳои рухдода, яъне маслиҳати пинҳонии миронро ба Халиф нақл кард ва Муътасим хайрон монд. Ба наздаш Аббосро даъват карда хитоб намуд: «Ман шунӣдам, ки аз ту шуд ин хели зеру забар»? Аббос ҷавоб гуфт, ки ман нахостам туро ранҷонам, бояд ба ту хабар расонам, ки «гурӯҳи сипоҳ аз ту озурдаанд, зи фармони ту сар бурун бурдаанд», Аббос он чизе, ки медонист ва ба ӯ гуфта буданд, ба халифа нақл кард ва илова намуд, ки «вақои ту дар дил нигоҳ доштам». Гуфтаҳои ӯ Муътасимро қаноат кунонид.

Муътасим Аҷиф ва дигар иштирокчиёни ин ошубро ҷамъ намуда онҳоро даст баста ба чоҳ андохт, чоҳро пур аз сангу хок карданд. Аҷифро зери девори баланд гузошта ба болояш деворро гардониданд. Ашнос ва баъзе дигаронро ба хонаи бомаш паст дароварда дарашро лой карданд «набуд бодро андар он хона роҳ». Ин хона ҳам аз сабаби тангу тирағӣ ба чоҳ монанд буд. Ҳамин тарик, ҳар кадом иштирокчиёни сӯиқасдро бо як навъе бидуштанд.

Иштирокчиёни оддӣ сӯиқасд низ бе ҷазо намонданд. Аз он зердастон гурӯҳ-гурӯҳ бидуштанд, ки аз ҷасади одам кӯҳе пайдо шуд.

Дар ин сӯиқасд шохзодаи Хатлон- Ҳарсам-бинни - Ан-Надр Ал-Хатлонӣ, ки волии Мароға (дар Озарбойҷон) буд, низ иштирок дошт. Афшин Ҳайдар аз Халифа барои ин шахс авф

хост. Обруи Афшин дар назди Халифа чунон баланд буд, ки Муътасим Ҳарсамаро авф кард. Афшин Ҳайдар ин шахсро натанҳо аз марг наҷот дод, балки волии Дамованд (дар шимоли Техрон) таин намуд.¹

Сабаби чунин илтифоти Афшин шояд дар он бошад, ки Афшин Ҳайдар баъд аз қатли Тарадис (падараҷӯси додараҷи Фадл) ба Хатлон фирор карда буд ва бо амири ин кишвар Ҳошимбини-Махвири-Хуталӣ сӯҳбатҳо дошт⁽¹⁴⁾. Аз тарафи дигар вақте, ки Асад ба Хатлон ҳучум карда маъбадхоро месӯзонад, шохзодаи Хатлон ҳайкалони худоён ва фариштагони Хатлонро ба ватани Афшин, ба ёрии ӯ бурда дар маъбади Уструшана мегузорад.

Аз чунин муносибатҳои дӯстонаи байни Уструшана ва Хутал ки дар асри VIII вучуд дошт, хулоса кардан мумкин, ки шохзодаи Хутал Ҳарсамаро Афшин Ҳайдар ба Бағдод ба назди Халифа ҳамроҳи худ бурдааст. Сабаби ба Хутал сафар кардани Афшин ҳам шояд дар ҳамин бошад, ки ӯ шумори ҳамсафони худро зиёд кардан мехост.

Чи тавре, ки аз маълумоти Ҳаким Заҷҷоҷӣ дида мешавад, дар сӯйқасди сипоҳиён бар зидди Муътасим иштироқи Афшин Ҳайдар бевосита набуд. Вай кӯшиш намуд, ки аз «ақиб» шахси дараҷаи дӯввум бошад ва бо ин дурандешии худ натанҳо ҷони худ, балки дигаронро ҳам наҷот диҳад. Азбаски як қисми сарлашқарони Халифа аз Фарғона, Самарқанд, Хатлон ва Уструшан буданд ва онҳо дар тайёр кардани сӯйқасд олудагӣ доштанд, сабукдӯш гашта, ҷазо гирифтани онҳо барои нақшаи ояндаи Афшин оқибати бад дошт. Илова бар ин исёни Мингҷур - бародари зани Афшин дар Озарбойҷон бадғумонии Халифаро нисбати Афшин афзуд, чунки ба Озарбойҷон ин шахсро Афшин равоён карда буд. Бо ҳамин нақшаи аввали Афшин Ҳайдар ба воситаи шӯришҳои омма дар маҳалҳо ва сарнагун намудани Муътасим бе оқибат монд. Нақшаи дигари Афшин Ҳайдар ин кашол додани ҷанг бо Бобак буд. Мувофиқи суханони Афшин,

1. Шӯҳрати Афшин ба дараҷае буд, ки пойтахти вилояти Ғаристон - яке аз вилоятҳои қадимаи Хуросон (алҳол дар ҳудуди Афғонистон) шаҳри Афшин номиди мешуд. (ингаред: Мирғулум Муҳаммади Губор. Афғонистон дар масири таърих. ҷилди 2, Кобул, 2005, с. 135)

ки Ҳаким Заҷҷочӣ оварда аст, ӯ 40-ҳазор марди сипоҳӣ дошта, боз интизори омадани 30-ҳазор сарбози дигар буд. Харчи харрӯшон 70 ҳазор таннар, албатта, хазинаи давлатро метавонист заиф гардонад. Микдори сипоҳи Афшин Ҳайдарро Ҳаким Заҷҷочӣ чунин ба назм оварда аст.

*Сипоҳ аст бо ман, бубин чил ҳазор,
Саворони чолоку мардони кор.
Расад баъд аз ин сӣ ҳазори дигар,
Бар он меҳтарон шоҳвори дигар.*

Аксари сарбозони Афшин саворон буданд. Дар мактуби халифа ба номи Афшин чунин гуфта шуда буд:

*Ба Афшин, ки андеша бар дил маёр,
Бубар бар сари кофар ин дам савор.
Ки хоҳам фиристод бемар мадад,
Сипоҳе, ки онро набошад адад.*

Ин мактуб дар ҷавоби номаи Афшин равон шуда буд, ки ӯ аз халифа Муътасим мадад хост. Гайр аз ин фурсате мерасад, ки Афшин аз Халифа симу зар талаб мекунад. Бахонаи ин кор чунин буд: Бобак дар калъаи дастнорас паноҳ мебурд. Чунин калъаи мустаҳкамро ишғол кардан осон набуд. Бинобар ин Афшин барои Бобакро аз ин калъа берун овардан нақшае кашида ба Муътасим иттилоъ медиҳад. Аз рӯи ин нақша Халифа бояд корвони ганҷ равон мекард. Омадани ин корвонро Афшин мебоист овоза карда, то ба Бобак мерасонд. Бобак барои ба даст дарвордани чунин корвон аз калъа бояд берун меомад. Дар он сурат лашкари Афшин ба Бобак ҳамла карда ба ӯ шикаст меод ё худ асираш мегирифтанд. Муътасим нақшаи Афшинро қабул карда, аз Бағдод ба Ардабил корвони ганҷро равон мекунад. Корвон ба ҷое, ки Афшин мехост, қарор гирифт. Бобак аз корвони симу ганҷ огоҳ гашт. Лашкари Афшин пинҳонӣ дар атрофи истгоҳи корвон камин гирифта буд. Ҳамлаи Афшин ба Бобак ногаҳонӣ сурат гирифт:

*Равон хун бар он хоки хунбор буд,
Ба як ҷой панҷсад сар афғор буд.*

*Бишуд Бобаки баднишон дар гурез,
Ба хок андар аз дида хунобрез.
Бар хуштар ҳаҷонгир аз он кор кард,
Ҳазору саду шаст сар бор кард.*

Аз симу заре, ки Халифа равон кард, Афшин ба лашкар як дирамай бубахшид.

Боқимонда боигарии аз Бағдод омада ба ин шаҳр барнагашт. Мувофиқи маълумоти муаллифи асри XV Мирхонд ... Афшин ҳадоё ва амволе, ки Муътасим ба хангоми чанги ӯ бо Бобак барояш мефиристонд, ҳамаи онро равонаи Уструшана, ки зодгоҳи ӯ буд, мекард ⁽¹⁵⁾.

Тибки маълумоте, ки дастрас шуд, харчи лашкари Халифа дар чанг бо Бобак ба сӣ миллион дирхам мерасид. Гайр аз ин илова бар инъом ва озукаи ҳаррӯза, ки Афшин дар баробари Бобак харчи савораҳои чанг мекард, даҳ ҳазор дирхам ва рӯзе, ки савораҳо хоричи амалиёт мешуданд, панҷ ҳазор дирхам, мепардохт. Ҳамин ки Афшин ба Сомара расид (баъди пахши шӯриши Бобак) Муътасим бо дасти худ ду нишон ҷавохир ба вай овехт ва бист миллион дирхам ба ӯ инъом дод, то нисфи онро барои худ бардорад, нисфи дигарро миёни сипоҳиёнаш тақсим кунад. Ҳамчунин бо фармони Ҳукумат вилояти Синдро барои вай имзо кард ва шоиронро водор сохт, ки ба хизмати Афшин бираванд ва ӯро мадҳ бигӯянд. ⁽¹⁶⁾

Илова бар ҳамаи ин дорониҳо ба ҳазинаи Афшин андозҳои гуногун аз шаҳру вилоят ва давлатҳои зери дасти ӯ чамъ мешуд. Маълум, ки Озарбойҷон, Эрон, Орон (Албанияи Қафқоз), Арманистон, вилояти Синди Ҳиндустон, мулкҳои сернуфуз ва нисбатан сарватнок ба Афшин тобеъ буданд. Ҳаким Заҷҷоӣ нисбати сарвату дорониҳои Афшин Ҳайдар навиштааст:

*Дар Эрон Арман буд Афшин амир.
Гузашта ба рафъат ба Парвину Тир.
Ба анборҳо симу зар доштӣ,
Ба хирвор лаълу гуҳар доштӣ.*

Муаллиф махсус таъкид кардааст, ки Афшин бо пой худ яъне

ихтиёрӣ ба пеши имом (Халифани араб) аз Уструшан омад. Ба таври мисол:

*Дилиш баҳри он шаҳр дар банд буд,
Бад-он ҷо варо хешу пайванд буд.
Бад-он буму барзан бо соле ду бор,
Фиристодӣ он мири фархунда бор.
Зи пинҳон фиристоди он симу зар,
Бадон сон, ки касро набудӣ хабар.* ⁽¹⁷⁾

Мувофиқи маълумоти Ибни ал-Асир Афшин бардурӯғ ва барои пул ба даст даровардан аз халифа мусулмон шуда, ботинан ба дини мачус боқӣ монд ⁽¹⁸⁾.

Мирхонд ҳам навиштааст, ки Афшин ҳадоё ва амволе, ки Муътасим ба ҳангоми ҷанги ӯ бо Бобак мефиристод, ҳамаро равонаи Уструшана, ки зодгоҳи ӯ буд, мекард ⁽¹⁹⁾.

Ҳаким Заҷҷочӣ танҳо як навбат симу зари ба сӯи Уструшана равон кардаи Афшинро чунин тасвир кардааст:

*Яке рӯз Афшин ду сад пур мард, ⁽²⁰⁾
Бари хештан хонд чун боду гард.
Ба ҳар як аз он дод як бадра ⁽²¹⁾ зар,
Васият ҷунон кард он номвар,
Ки-ин бадраҳоро зи пинҳон баред,
В-арам ҷони ширин бувад, ҷон баред.
Бад-он сон, ки фарзанди Тоҳир ⁽²²⁾ хабар,
Надорад ба кулӣ зи ин симу зар.
Ба зер андарон зар ниҳуфтанд зуд,
Бирафтанд чун оташи тездуд,
Бурун з-он бисе ҷомаву бор буд.
Зароиф ⁽²³⁾ аз он ҷинс бисёр буд.*

Аз ин навиштаҳо маълум мешавад, ки дусад нафар ҷавонмардон ҳар кадом 10-15 килои симу зар пушт карда бошанд ҳам, миқдори тангаву тиллои як навбат ба Уструшана равон кардаи Афшин аз ду тонна меафзуд. Илова бар ин ҷома ва дигар ҷизҳои қиматбаҳо, ки шояд зери иборани «ҷома»

либосҳои сипоҳӣ дар назар бошад, мефиристодааст.

Мутассифона, ин навбат бор ба манзил нарасид. Онро марзбонони Абдулло бини Тохир дастгир намуда, ба Халифа фош карданд. Мутассифат байни номбурдагон тезу тунд гашт. Чунки Афшин мехост, ба ҳар тариқе, ки бошад, ҳокими Хуросон шавад ва бо ҳокими Табаристон Мозёр забон як карда, ҳарду ин мулкро бо Мовароуннаҳр ҳамроҳ намуда, халифаи арабро аз миён бардоранд. Баста шудани роҳи Уструшана шояд сабаби он мешавад, ки Афшин дигар ба ватанаш симу зар фиристода наметавонист.

Он тавр ки Мирхонд навишта аст, «пас аз он, ки бадгумонии Муътасим ба Афшин шадидтар шуд ва Афшин ин маъниро дарёфт, хост аз роҳи Мавсил ба Арманистон ва Хазар биравад ва аз он ҷо ба Уструшана ва Фарғона- зодгоҳи худ раҳсипор шавад ва дар таҳияи муқаддамоти ин амр баромад. Чун ин тарҳи ӯ амалӣ нашуд, хост Муътасим ва сарони ӯро ба меҳмонӣ бихонад ва ҳамаро масмум (заҳринок) созад. Ин хабар ба Эйточи турк яке аз гуломон ва сардорони Муътасим расид ва ӯ бедиранг ин хабарро ба гӯши Халифа расонид ⁽²⁴⁾.

Бо ҳамин нақшаи саввуми Афшин барои сарнагун сохтани Халифаи араб Муътасим ҳам амалӣ нашуд ва худи ӯ гирифтори ҳабсхонаи тангу торик гашта, оқибат аз ваҳшати гуруснагӣ ба худкушӣ даст зад.

Аз муаллифони араб барои Афшин ва амалиёти ҷангии ӯ бар зидди Бобак муаррихи маъруф Табарӣ бештар маълумоти дақиқ оварда, санаҳои онро фаромӯш накардааст. Масалан, ӯ воқеаи соли 222 хичрии қамариро (836-837) тасвир намуда, нисбати онҳое, ки аз Мовароуннаҳр рафта буданд, чунин нақл кардааст:

Пойтахти Бобак-шаҳри Базз дар муҳосира буд. Хуррамитҳои Бобак гоҳ-гоҳ берун омада, ба лашкари Афшин ҳамлаи ногаҳонӣ мекарданд. Боре яке аз сарварони шӯришчиён Аден бо дастаи калони сарбозони худ берун омада рӯ ба рӯи Афшин камин мегирад. Ин хабар ба Афшин мерасад. Ин марди ҳасур нақша қашида ба муқобили Аден курдуси-дастани (эскадрони) ⁽²⁵⁾ савораи Музаффар ибни Кайдар, баъд дастаи Абу Саъид ва саввум навбат дастаи Бухорхудотро равоҷ намуд ⁽²⁶⁾.

Боъд гуфт, ки номи Музаффар ва Абу Саъид дар асари

Заҷҷочӣ «Хумоюннома» якчанд маротиба баён ёфтааст. Вале на Табарӣ, на ин муаллиф аз кучо будани онҳоро нанавиштаанд. Номи Бук ~~Professor Far Verkhun~~ оюннома» зикр наёфтааст. Табарӣ ўро яке аз сардорони тавонои лашкари Афшин тасвир кардааст, ки шояд ўро ҳамроҳи худ дар солҳои ҳукмронии халифа Маъмун ба хизмати Аббосиён оварда бошад. Аз тасвири ҷангҳои бо Бобак рухдода маълум мешавад, ки Бухорхудот бо фармони Афшин ё дар сафи пеши лашкар бо дастаи худ саф мекашид ё аз паси лашкари Афшин мерафт, то онро аз хучуми ногаҳонӣ муҳофизат кунад.

Тахти фармони Афшин боз як даста сипоҳиён буданд, ки фармондеҳи онҳо Башир ном дошт. Табарӣ ўро туркнаҷод гуфтааст. Ба фикри мо Башир аз туркони Насаф буд, чунки дар ноҳияи Китоби Ўзбекистон деҳае бо номи Башир ҳаст. Ин деҳа бо осорҳои таъриҳии худ диққати олимони Тоҷикистону Ўзбекистонро ҷалб кардааст. Солҳои панҷоҳуми асри гузашта ба деҳаи Башир мардумшиносони Москва ва кормандони Институти санъатшиносии Тошкент омадаанд. Онҳо санги ниҳоят зебои сахни масҷид ва сандуки ҷубини болои гӯри дохили онро (ки кенотаф меноманд) ба асри XV нибат додаанд. ⁽⁷⁷⁾ Мардумшиносони тоҷик ҳам дар деҳаи Башир кор бурданд. Соли 1976 дастаи катибашиносон бо сарвари камина ба деҳаи Башир омадем. Маълум шуд, ки санги сандукмонанди рӯи қабр на ба асри XV, балки ба асри XVI мутааллиқ аст. Ин сангро ба рӯи қабри кадом асилзода, ки амир Саид писари Амир Ҷаҳонگیر ном доштааст, 11- зулҳиҷҷаи соли 928 ҳиҷрии қамарӣ (3-и октябри соли 1522) гузоштаанд.

Масҷиди дар наздикии ин санг биноёфта «масҷиди ҳазрати Башир» ном дорад, дар дохили он қабрест, ки ягон катиба надорад. Болои қабр бо сандуки зебое, ки кенотаф ⁽⁷⁸⁾ меноманд, пушонии ӯ шудааст. Дохили кенотаф гӯронидани шахси муътабар шояд ба Башири замони Афшин тааллуқ дошта бошад. Метавон тахмин кард, ки пеш аз сафар ба назди Халифаи араб ё худ баъди алои хизмат дар он ҷо ҳазрати Башир ба зодгоҳаш омада ба обрӯю эътибори бузург соҳиб гашта бошад. Мувофиқи маълумоти Мирхонд писари Башир-Муҳаммад ибни Башир яке аз сарлашкарони Амр ибни Лайси Саффорӣ буд. Ў дар ҷанги

амири Лайси бо Исмоили Сомонӣ дар соҳили чапи дарёи Ому кушта мешавад. ⁽²⁹⁾

Мо дар боло нисбати Афшин Ҳайдар ва баъзе ҳамроҳони ӯ, ки аз Уструшана ба назди Аббосиён рафта буданд, сухан рондем (роҷеъ ба Абусочи Девдод, Баго, Шахзодаи Хатлонӣ, Харсам ва дигарҳо). Онҳо низ вазифаи масъули сарсипоҳиро ба ӯҳда доштанд ва ба гуфти вазири Сомониён Ҷайхонӣ, то ба дараҷаи подшоҳӣ расидаанд. Дар дастгир намудани сарвари шӯриши тулкашидаи Бобак, хизмати Абусочи Девдод, Бузбару Баго ва дигарон калон буд. Инҳо дар бисёр муҳорибаҳо дар кӯхистони Озарбойҷон вазифаи муовини Афшинро адо карда буданд. Баъзе аз ин номбурдагонро Ҳаким Заҷҷоӣ чунин сифат кардааст:

*Варо бар ҳашар карда буданд мир,
Бародар буд ӯро яке шергир.
Варо Фазли Ковус хондӣ сипоҳ,
Ҷаҳори дигар буд бо ӯ ба роҳ,
Ки ҳешони Афшин буданд он сарон,
Бузургону мирону номоварон.
Яке буд аз он меҳтарон Девдод,
Ба тезӣ чу оташ, ба тундӣ чу бод.
Чу хуршед будӣ руҳашро шуоъ,
Лақаб додӣ Афшин варо «Бошучоъ».*

Чуноне қайд шуд, ба Абусочи Девдод Озарбойҷон ва Оронро дода буданд. Дигар шахсе, ки Ҳаким Заҷҷоӣ номбар кардааст, Бӯсаъид ном дошт ва дар муҳорибаҳо бо Бобак фаъолона ҷангидааст.

Сарлашқари дигари номбаршуда зердасти Афшин Ҳайдар Ол-Раводӣ ё худ Муҳаммад-ол-Раводӣ аз авлоди Лайси (шояд Саффорӣ бошад) ⁽³⁰⁾.

Дар ин ҷо ду ном ҷолиби диққат мебошанд. Яке он Оли-Абусочи Девдод, дигараш Муҳаммад Ол-Раводӣ. Ба мо маълум нашуд, ки истилоҳи «Ол» ба қадом маънӣ ба таркиби номҳои онҳо дохил шудааст? Шояд ин ҷо ҳам ба монанди Оли Сомон бошад? Ин далел бояд дар оянда омӯхта шавад.

Дар «Хумоюннома» корномаи лашкар бо сарвари Баго якчанд маротиба накл шуда аст. Баго аксар вақт дар сафи пеши лашкар истода, камин мегирифт: («Багоро мукаддам фиристод пеш»).

Халифа Муътасим аз хизмати ӯ (албата, аз забони Афшин) каноатмандӣ намуда, баъди пахши шӯриши Бобак «Багоро чавохир ба хирвор дод».

Сарвари лашкари навбатии ба Афшин равон кардаи Муътасим Абуҷаъфар ном дошт:

*«Ба ёрӣ фиристод миरे бараш,
Ки хондӣ шаҳи дин Абуҷаъфараш»*

Номи пурраи ӯ Чаъфар бинни Динор Ҳаёт буд. Баъди дастгир шудани Бобак Халифа ба Чаъфар ҳам динор тақдим мекунад. Ҳамроҳи ин шахс ба кӯмаки Афшин мири дигаре аз туркҳо, ки Эйтоҷ ном дошт, рафта буд. ӯ низ дар бисёр ҷангҳо иштирок карда бошад ҳам, дар охир ба Афшин хиёнат кард.

Як нафар аз ҳамдиёрони Афшинро Вочини Уструшанӣ ном буд. Афшин ӯро ҳокими Омул таъин карда буд. Бо ҳамин сабаб ӯро Вочини Омулӣ номиданд. Вочин дар ҷангҳо иштирок кардааст ва Афшин Ҳайдар ба ӯ, ҳамчун ба ҳамдиёри уструшанин хеш бовар карда, баъзе сирру асрори худро изҳор менамуд. Яъне, Афшин ба ӯ боварӣ дошт. Вочин бошад дар охир бо Эйтоҷи турк ҳамзабон шуда нақшаи Афшинро ба Халифа ошкор намуд.

Чуноне, ки дар боло ишора намудем, дар роҳ, хангоми ба сӯи Рум (Византия) лашкар кашидани Муътасим сӯиқасд ташкил шуда буд. Мо номи чанд нафар сӯиқасдчиёро аз асари Ҳаким Заҷҷоҷӣ зикр карда будем. Инҳо Аҷифи Анбасан меъмор ва Умари Фаргонӣ буданд. Ҳамроҳи онҳо амире аз Самарқанд буд, ки муаллиф ӯро Хоррис номидааст. Байни иштирокчиёни сӯиқасд Ҳарасма писари Наср-амири Мароға ва Аҳмади Булхалил буданд. Ҳамаи инҳо дастгир шуда бо иборати Ҳаким Заҷҷоҷӣ «Ва-зон ҳар якеро ба навъе бидушт».

Ба гайр аз вазифаи ҳарбиро ба ӯҳда доштан, аксари номбурдагонро Афшин ба вазифаҳои маъмурий низ таъин карда

буд. Масалан, Мингчур мулки дар Озарбойҷон будаи Афшинро идора мекард. Вочин ҳокими Омул буд. Абусочи Девлод ҳокими Озарбойҷону Арманистон таъин шуда, дар он ҷойҳо бунёди хонадони Сочихоро асос гузошт. Шохзодаи Хатлон Харсом баъди наҷот ёфтан аз марг, ҳокими Дамованд шуд. Бояд қайд намуд ки аз уструшаниҳо аввалин шахсе, ки дар Дамованд ҳоким шуд, худи Афшин Ҳайдар буд. Баъдтар ба ин вазифа Халифа марди дигари донишманди Уструшани Абубакри Шиблиро таъин мекунад⁽¹¹⁾. Алҳол водии Дамованд, ки дар шимоли шаҳри Техрон ҷойгир аст, беҳтарин мавзеи истироҳатии техрониён ва мардуми атрофи он мебошад.

Бешубҳа, шахсони соҳибмансаб аз мулкҳои тобеъи худ андоз ҷамъ мекарданд. Чунин шахс ҳамчун сарвари сипоҳ маоши сипоҳӣ, лавозимоти ба ганимат ба дастмада, тӯфаҳо аз Халиф ё Афшин низ мегирифт. Хулласи калом, онҳо мардони сарватманд ва соҳиби қасру қалъаҳо буданд.

Мо дар ин маълумоти нисбатан кӯтоҳ ҳамаи онҳоеро, ки аз Мовароуннаҳр ба хизмати Аббосиён рафта, ба Афшин пайвастанд, номбар карда наметавонем. Чунки маълумотҳои муфассал роҷеъ ба ин мусофирон боқӣ намондааст. Он ҷӣ ки дар сарчашмаҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ ва асарҳои муаллифони мамлакатҳои гуногун ба даст омад, ниҳоят мухтасар буда маълумоти пурра дода наметавонад.

Вале аз ҳамон манобеъ бар меояд, ки ҷангсолорони ҳамроҳ бо Афшин буда ба вазифаҳои баланд соҳиб гаштанд, (масалан Абусочи Девлод, Бузбара, Баго, Бухорхудот ва дигарон), баъзеи дигарон дар сӯиқасд иштирок намуда, ҷони худро аз даст доданд. (масалан, Умари Фарғонӣ), баъзе дигарон ва сипоҳиён бе Ӯму нишон мондаанд.

Маълумоти мазкур ҷиҳати пурра омӯхтани ҳаёт ва муборизаи Афшини Ҳайдар ва наздикони ӯ кӯмак расонида метавонад. Рӯи ин мавзӯ хонадағони мӯхтарам бояд ба асари олими Озарбойҷон З. Буниятов ва ду китоби солҳои 2005 ва 2006 ҷоп кардаи банда мурочиат намоянд. Ман боварӣ дорам, ки омӯхтани ҳаёт ва фаъолияти Мовароуннаҳриҳое, ки дар дарбори Аббосиён хизмат мекарданд, вусъат пайдо хоҳад кард

ва ин кори хайр дар таъқиқи таърихи халқи тоҷик берун аз марзҳои Мовароуннаҳр аз манфиат ҳолӣ нест.

Аз ~~Р.Н.Султонов~~ Фармаеод, ки ба хизмати Аббосиён аз шаҳру вилоятҳои Мовароуннаҳр сипоҳиёни часур рафта буданд (аз шаҳрҳои Бухоро, Самаканд, вилоятҳои Уструшанаву Хатлон, водии Фарғона ва ғайра). Баъзе аз рафтагон аз қору рафтори халифа чандон қаноатбахш нашуда ба сӯикасд даст заданд. Баъзеи дигар хизмати шоиста қарда, то ба дараҷаи подшоҳӣ расидаанд (масалан Абусочи Девлод ва писару набераҳои ӯ).

Аз он рафтуомаде, ки байни Уструшана ва Бағдод бо ташаббуси Афшин барқарор гашт, тахмин бояд қард, ки нисбат аз шаҳру вилоятҳои дигар, аз Уструшана ба Бағдод бештар сипоҳиён рафта буданд, Инро мо аз мисоли равоқ қардани симу ганҷ ба он мулк пай бурда метавонем. Дар як навбат дусад қавонмард симу зарҳо ба ватани Афшин мебурданд. Инҳо аз қабилани арабҳо ё мулкҳои дигар набуданд. Чунин вазифаро ба бегонагон воғузур қардан хатарнок буд. Ин хатар аз ду қихат музир (зарарнок) буд: ҳам қабарро ба Халифа мерасонданд, ҳам моли қимматбаҳо ба яғмо мерафт. Илова бар он, уструшаниҳо ба дастӣ қадом шахс супоридани масъулиятро низ медонистанд. Инчунин дар Уструшана шахсе, ки ин ҳама сарватро қабул мекард, бояд оварандагони молро мешинохт.

Хотиррасон мекунем, ки дар асри IX дар ҳудуди Қарқоз қайр аз ашхоси дар боло номбаршуда, аз миёни қавми тоҷик шахсони дигар ҳам буданд. Масалан муаллифи арманӣ Моисей Каганкатватси (Дасхуранси), дар асараш «Таърихи Агван» (китоби 3, боби XX) навиштааст: «Когда исполнился 270 год армянского летоисчисления (821 год н.э.) из Партаво тайно выступили отборные мужи из таджиков и разграбили район Амараса⁽¹²⁾, взяли в плен до тысяча человек, а затем пришли и укрепились у границ Месаранка⁽¹³⁾ в местечке именуемым Шиканар. Тогда мужественный и великодушный Сахли Сибатеан, владетель из рода Еранцагик, со своими доблестными братьями и войском, напав на них на рассвете, перебил и рассеял их и спас пленных, как из пасти льва. В этом же году всеразрушающий таджик Севада, которого в пределах

знали под именем «Авараншан» (грабитель), разграбил всю страну, возвратился в Сюник и укрепился в крепости в местечке Шагат, PDR Compressor Free Version округе Цгуч (Сгуч). Владетел же Сюника Васак привел перса Бабана, разбил его (Севаду) и обратил его в бегство.⁽³⁴⁾

Аз ин навишта чанд хулоса ҳосил мешавад: тоҷикон дар худуди Қафқоз то ба ҳузури Аббосиён рафтани Афшин Ҳайдар зиндагӣ доштаанд. Дар ин ҷо тоҷикон аз форсҳо фарқ мекарданд. «Бабан»- яке аз номҳои қафқозии Бобак мебошад. Қафқозихо ўро ҳамчун форс пазируфтанд.

Ғайр аз ин дар Қафқоз микдори тоҷикон то ба ҳаде будааст, ки онҳо дар ҷангҳо то ҳазор нафарро асир гирифтаанд. Ҳатто баъди асиронро озод кардан онҳо талафоти азимеро мутахаммил гардида, аз нав нерӯ гирифтаву муттаҳид шуда, боз ба мисли пешин диловарона ҷангидаанд.

Дар ҳамин сола, ки ин воқеа рух дода буд (821) Афшин Ҳайдар ба назди Халифаи Аббосӣ омадааст. Ў бояд аз хизмати тоҷикони ин вилоятҳо истифода бурда бошад.

Такрибан дар ҳамон солҳои нашъунамои уструшаниҳо дар дарбори халифаҳои Аббосӣ дар Уструшана Шайх Шиблӣ ном донишманд зиндагӣ мекард. Ў номи зодгоҳаш-рустои Шиблиёро ҳамчун нисба қабул карда буд. Писари Шайх Шиблӣ Юнус низ марди донишманд ва кордида буд. Ў ба Халифаи араб писанд меояд ва Халифа ўро «Амир-ул-ҳочиб» (сарвари посбонон) таъин кард. Писари дигари ў «Амир-ул Умарои Искандария» (Александрияи Миср) таъин шуд. Хулоса, фарзандони Шайх Шиблӣ дар давраи «эҳёи маданияти маҳаллӣ» (суханони Б. Ғафуров) ба камол расида, дар мулки араб ба мансабҳои олии сазовор мегарданд. Яке аз онҳо Абӯбакри Шиблӣ буд. Ба ў номи бобояшро доданд, то ки обрӯ ва эътибори бобои мӯтабарӣ ў дар диёри дурдасти Ироқ фаромӯш нашавад ва онро посдоранд. Дехаи Шиблиё бо ҳамин ном, дар қисмати шимоли ғарбии Шаҳристони куҳан воқеъ буд. Алҳол ин деҳа 19-километр дуртар аз маркази ноҳия, бо номи Шилбилӣ ёд мешавад. Дар ин ҷо касе истиқомат надорад ва заминҳои Шилбилӣ чун ҷароғҳои истифода мешаванд.⁽³⁵⁾

Мазори бобои Абубакри Шиблӣ дар шаҳри Истравшан дар худуди гузари Дарвозаи Боло воқеъ мебошад. Мувофиқи маълумотҳои расмӣ ин мазор соли 1865, як сол пеш аз истилои шаҳри Устравшан аз тарафи Русия таъмир шуда буд.⁽³⁶⁾ Таъмири баъдӣ ин мазор соли 2002 сурат гирифт. Шиблӣи Устравшанӣ (859-946) то охири умр ба ҷараёни илмию ирфонӣ-суфия (тасаввуф) пайваст. Ҳамроҳ бо Мансури Ҳаллоҷ, Ҷунайдӣ Бағдодӣ ва дигар орифони ин замон ғояҳои тасаввуфи ошиқонаро баён намуд. Барои Фирдавсии Тӯсӣ, Унсуролмаолӣ Кайковус, Шайх Аттори Нишопурӣ, Абдуллоҳи Ансорӣ, Шайх Саъдӣ Шерозӣ, Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ, Алишер Навоӣ ва дигар аҳли илму маърифат, таълимоти Шиблӣи Истаравшанӣ ҳоизи аҳамияти афтод ва мавзӯи асарҳои онҳо гашт.⁽³⁷⁾

Сабаб чист, ки халифаҳои Аббосӣ ба хизмати мовароуннахриҳо чунин эҳтиёҷи зиёд пайдо карданд? Ба ин савол ҷугрофияшиносии маъруфи араб Ибни Ҳавқал дар ҳамон асрҳо ҷавоб гуфтааст:

«Сипоҳи Мовароуннахр дар нерӯ ва ҷуръат, далерӣ ва ҷанговарӣ бар дигар сипоҳиён бартарӣ дошт ва деҳқонони Мовароуннахр, сарон ва атрофиён ҷокарони хос буданд, ҷи онон ба хушхидматӣ ва хусни тоат ва хушлибосӣ ва доштани зайи султони шӯҳрат доштанд»⁽³⁸⁾.

Бинобар он ҳам, баъд аз сӯқасдҳо ва марги Афшин Ҳайдар Халифа Муътасим хешу ақрабо ва ҳамсафони Афшин ва дигар гунаҳкоронро таъкиб накарда, онҳоро натавонӣ дар мақомҳои баланд истифода бурд, балки ба мисли Абуҷоҳи Девлод то ба подшоҳӣ расонид, сулолаи Сочихоро асос гузоштанд, волии шаҳрҳои муқаддаси Макка ва Мадина (Ҳиҷоз) таъин гардиданд.⁽⁴¹⁾

ПАЙНАВИШТ

1. Чайхонӣ, Ашқол - ул - олам. Маҷмаъ, 1368, с.180.

Аҳмад Балазури. Завоевание Хорасана (тарҷума аз арабӣ, сарсухан ва шарҳу эзоҳи Г. Ғоибов), нашриёти «Дониш», 1978, с.38-39.

2. Мухторов А. Уструшаниҳо- волии Макка ва Мадина. Маҷаллаи «Фарҳанг», № 2, 2006, с.11-12: Ҳафтаномаи «Омузгор», 31 марти 2006.

3. Зарринқуб А. Таърихи Эрон баъд аз Ислому Техрон, 1363, с.462.

4. Мухторов А. Афшин Ҳайдари Уструшани- бузургтарин лашкаркаши араб (асри IX), Истаравшан, 2005: Мухторов А. Афшин Ҳайдари Уструшани бузургтарин сарлашқари хилофати араб. Душанбе, «Деваштиҷ», 2006.

5. Мухторов А. Афшин Ҳайдар ... 2005. с18.

6. Бартолд В.В. Чилди 1, с. 224-225.

7. Гафуров Б. «Точикон», ҷ 1, Душанбе 1983 , с 446.

8. Қодирова Т. Из истории крестьянских движений в Мовераннахре и Хорасане. Тошкент. 1965. с155.

9. Беляев Е.А «Арабы. Ислам и арабский халифат в ранне средневековье» М. 1966. с.255.: Буниятов З. Азербайджан в VII- IX в.в. Боку 1967 . с.282-283.

10. Буниятов З. Ҳамон чо, с. 283

11. Беляев Е.А. Асари номбурда, с.255.

12. Мухторов А. Афшин Ҳайдар .. . 2006, с. 108-109.

13. Мухторов А. Афшин Ҳайдар .. . 2006, с. 135.

14. Белазури. А. Завоевание Хорасана. Ба чоп ҳозирқунанда Г.Ғонбов, Душанбе, «Дониш», 1987. с.98-99.

15. Мухторов А . Афшин Ҳайдар 2005. с 94

16. Зайдон Қ. Таърихи тамаддуни Ислому Техрон, 1372 с.50

17. Заҷҷочӣ Х. Ҳумоюннома, с 606

18. Қ. Зайдон. Таърихи тамаддуни Ислому, с.72

19. Мирҳонд. Равзат ус-сафо. Техрон, 1370. с.470

20. Пурмард - ба маънои ҷавонмард омадааст.

21. Бадр - ҳалтаи тиллоу танга.

22. Фарзанди Тоҳир - Абдулло бинни Тоҳир ҳокими Хуросон дар Нишопур.

23. Зароиф- чизҳои камёби қиматбаҳо.

24. Мирҳонд. Асари номбурда, с.471

25. Курдус - дастаи савора, ки миқдоран аз 30 то 200 нафар саворонро дошт

26. Бухорхудо - ба фикри З. Буниятов ҳокими Бухоро,

сарлашқари тавонои Муътасим баъди Маъмун, ки дар дастан Афшин хизмат мекард. Номии ӯ маълум нест, Бухорхудот-унвои мебошад. Буниатов. Дар ҷои дигари тадқиқоти худ ӯ порчаеро аз асари Диноварӣ - «Ахбор Ат-Тивор» нусха кардааст, ки дар он номи пурраи Бухорхудот чуниномадааст: Муҳаммад ибни Холид Бухорхудот. Аз тасвири воқеаҳои Диноварӣ бар меояд, ки Афшин ба Бухорхудот боварии калон дошт (нигаред: Буниатов З. История Азербейджана VII-IX, вв, с.331)

27. Пугаченкова Г.А. Неизвестные архитектурные памятники горных районов Узбекистана «Искусство зодчих Узбекистана», Ташкент, 1965 с.83. Маньковская Л. - Деревянный кенотаф XV в. из кишлака Бешир. Общественные науки в Узбекистане, 1969, № 8-9, с.93

28. Чуниномаи сандуқи ҷубин, вале сохти содаи он дар мазори Хоҷа Исоҳи назди Қўлоб низ боқӣ монда аст.

29. Мирхонд. Равзат ус-сафо. Ҷилди 4. Лакхнав, 1891, с.6. Мухторов А. О работе археографического отряда в 1974-1980. Археологические работы в Таджикистане, №19, Душанбе, 1986. с.450

30. Хумоюннома, с.562-564

31. Дар ии бора нигаред: Мухторов А. Мақоми ҷаҳонии уструшаниҳо, Душанбе. «Сурушан», 2002, с. 47.

32. Нохияи Гарду дар худуди Қаробогӣ Арманистон.

33. Нохияҳои Ағдам ва Мардонкерти Озарбойҷон.

34. Буниатов З. Азербейджан в VII-IX вв, с.334.

35. Аз нақли соқини Шахристон Исоев Самадҷон, таваллудаш соли 1940.

36. Мухторов А. Гузары Ура-тубе, Тошкент, 1996, с140.

37. Муфассал нисбати Шиблии Истравшанӣ нигаред: Мухторов А. Мақоми ҷаҳонии Уструшаниҳо. Душанбе, «Суруш», 2002, с.45-78

38. Дехқонон-феодалҳо дар назар дошта шудааст.

39. Зай-хайёт.

40. Ибни-Хавқал. Сират-ул-арз. Техрон, 1345, с.229.

41. Олими араб Ҷурҷӣ Зайлон (1861-1914) бахшида ба воқеаҳои асри IX романи навишта, яке аз қаҳрамонии асари

худ Афшини Ҳайдарро тасвир кардааст. Ин асар дар Тошканд, соли 1971 ба забони ўзбекӣ, бо номи «Фарғона келинӣ» чоп шудааст (сарҳимат Шонкрӯм Шоисломов, охирсухани Абдусодик Ирисов). Муаллифи охирсухан махсус қайд кардааст, ки дар ин асар воқеаҳои таърихӣ айнан иникос шудаанд. Вале ин нуқта чандон саҳеҳ нест. Масалан, баъди ба ўҳдаи Афшин гузаштани вазифаи сарлашқарӣ, гуё ӯ ба ватанаш Истравшан ва Фарғона омада бошад, ки ин галат аст. Афшин ин омаданро дар нақша дошт, вале натавонист. Муборизаи Афшин барои духтари ҳокими Фарғона- Чаҳон низ таҳайюли Чурҷӣ Зайдон аст. Ин шахс бо дигар асарҳои таърихии худ, маъруф гаштааст. Мо як пораи асари ўро, ки бо номи «Таърихи тамаддуни Исломи» чоп шудааст, дар китоби худ «Афшин Ҳайдари Уструшанӣ-бузургтарин лашқарқашӣ араб (асри-IX)» иқтибос овардаем (чопи Истаравшан, 2005, саҳ 96-97). Ҳамин пора дар китоби дигари қамина, ки дар Душанбе, соли 2006 ба хуруфоти арабӣ дар интишороти «Деваштиҷ» аз чоп баромад, дохил шуд.

*** УСТРУШАНИҲО – ВОЛИИ МАККА ВА МАДИНА (асри IX)**

Афшин- истилоҳи сугдӣ буда, маънии хон ё ҳокимони (Уструшана ё Ушрусана) Истравшанро ифода мекунад. Онҳо дар асрҳои VIII-IX ҳукм ронда, аз сулолаи Ковусиён буданд, ки дар ибтидои асри IX дар таърихи Осиёи Миёна мақоми хос доштанд. Яке аз аввалин афшинҳои ин мулк Қононхурра ном дошт.

Ў яке аз аввалинҳо шуда, ҳокимияти волиёни Хуросонро эътироф намуд, писари номбурда Ковус аз андоз супоридан ба Бармақид Фадл ибни Яҳё сарқашӣ намуда, аз арабҳо низ рӯй гардонд. Арабҳо ин мулкро соли 822 забт намуданд.

Ковус маҷбур мешавад, ки дини исломро қабул намояд ва ба ин сабаб халифаи араб ўро дар ҷойи худаш таъин кард.

Писари Ковус Афшин Ҳайдар, ки истеъдоди бузурги қорҳои сипоҳӣ ва давлатдориро молиқ буд, ба хизмати халифаи араб

рафта, бо тезӣ яке аз бузургтарин сарлашкарони араб ва мансабдорони олимақом мешавад.

Афшин Ҳайдар «Худои худ ба Бағдод якчанд нафар лашкарқашон ва мансабдорони Уструшаниро бурда буд, ки онҳо низ ба хизмати халифаи араб қабул шуда буданд. Уструшаниҳо дар мустаҳкам ва васеъ намудани худуди ҳукмронии халифа хизмати назаррас кардаанд. Нисбати ду нафар бузургони уструшанӣ, ки дар хизмати халифаи араб ба бузургӣ ва подшоҳӣ расидаанд, вазири маъруфи давлати Сомониён Ҷайхонӣ дар асараш «Ашқол-ул-олам» чунин навиштааст:

Муътамандон, шаҳнагон ва шахсоне, ки аз Мовароуннаҳр буданд, «дар хизмати дорулхилофа ба бузургӣ ва подшоҳӣ расиданд ва аз қамоли шучоат ва далерӣ қорҳои бузург ва хуруҷҳо қарданд-худӣ Афшин ва Ол-Абу-Соч аз Уструшана, Ихшит, аз Самарқанд, Марзбон аз Насаф, Аҳив бинни Атаба аз Сугд маълум аст»¹

Мутаассифона, рӯзгори мардони ин ҷо номбаршуда ханӯз омӯхта нашудааст. Аз ин қасони дар «Ашқол-ул-олам» зикр ёфта танҳо дар бораи Афшин Ҳайдар маълумоти нисбатан бештаре гирд омадааст. Дар бораи Ол-Абу Соч мо алҳол ҷизи қам медонем. Ҳол он ки ҷуғрофияшиносии маъруф Ибни Ҳавқал низ аз Уструшана Афшин ва Ибни Сочро ёд кардааст.²

Дар паҳш қардани шӯриши Бобак дар Озарбойҷон ҳамроҳи Афшин Ҳайдар Абу Соч ҳам иштирок намуд. Муаллифи асри XIII Ҳаким Заҷҷоӣ ин шахсро Абу Сочӣ Девлод номидааст.

Дар дидан, шинохтан ва аниқ намудани шахсияти Бобак бо супориши Афшин, мувофиқи навиштаи Табарӣ, як нафар уструшанӣ худро арманӣ муаррифӣ намуда, иштирок кардааст. Баъди маълумоти ин шахс Афшин Ҳайдар нақшаи дастгир намудани Бобакро тартиб дода, иҷрои онро ба сарлашкарони маъруфи худ Бузбарӣ ва Абу Сочӣ Девлод месупорад. Онҳо Бобакро асир гирифта ба назди Афшин меоранд.

Баъд аз қатли Бобак аз тарафи халифа ба Афшин Ҳайдар инъомҳои гаронбаҳо тӯхфа мекунанд.

У ба Озарбойҷон, Арманистон, Орон, Эрон ва вилояти Синд соҳиб мегардад. Сарҳади мулки Афшин, ба ибораи муаллифи асри XIII Эрон Ҳаким Заҷҷоӣ, аз сарҳади Миср то сарҳади

Русия тӯл кашида буд. Мулкҳои Афшин ба воситаи шахсони наздики ӯ, ки аз Уструшана буданд, ё худ дар ҷангҳо бо Афшин иштирок доданда мешуд. Яке аз онҳо Абу Сочи Девдод буд. Ӯро Афшин Хайдар соли 839 барои паҳш кардани шӯриши Мингчур ал-Фаргонӣ ба Озарбойҷон раво мекунад. Худи ҳамин сол халиф Абу Сочи Девдодро барои паҳш кардани шӯриши Мозёр ба Табаристон мефиристад.

Соли 856 халифа Абу Сочи Девдодро сарвари роҳи Макка, волии Халаб ва атрофи он таъин кард. Ин вазифа ниҳоят масъул буда, ба шахсоне муносиб дониста мешуд, ки ба дарбори халифа наздик бошанд.

Абу Сочи Девдод то соли 865 ин вазифаро бар ӯҳда дошт. Соли 866 ӯро волии Куфа ва атрофи он таъин карданд. Даре нагузашта номбурда боз сарвари роҳи Маккаро ба ӯҳда мегирад.

Соли 870 Абу Сочи Девдод аз тарафи халифаи араб ба вазифаи ниҳоят масъул-ҳокими Куфа ва Аҳвоз таъин мешавад. Ин шахрҳо дар ҷорроҳаи савдой ҷойгир буданд. Дар ин ҷой Абу Соч ба ноқомӣ гирифтोर шуда, аз зинҷҳо мағлуб мешавад ва соли 879 вафот мекунад.

Дар ин солҳо писари калони Абу Соч Муҳаммад Афшин ҳокими Ҳичоз буд. Ӯчуноне маълум аст, Ҳичоз вилояти таърихиест дар Арабистон, ки алҳол Арабистони Саудӣ меноманд. Ин шахр дар гузашта маркази муҳими муттаҳидшавии қабилаҳои бодиянишини араб буд.

Баъд аз вафоти Абу Соч меросхӯри ӯ ду писар монданд. Барои зинда кардани хоҷаи Афшин Хайдар ба писари калониаш Муҳаммад Афшин ном дода, писари хурдиашро Абулқосим Юсуф номид.

Муҳаммад Афшин дар соли вафоти падараш (879) аз тарафи халифи араб волии Макка ва Мадина таъин шуда, ба ҷои писараш сарвари роҳи Маккаро низ ба ӯҳда мегирад. Ӯ шахси доно, қордон ва ҷун фармондеҳи ӯҳдабаро номдор буд. Ба ҳамин сабабҳо Муҳаммад Афшин ба болои душманони халифаи араб ҷанди маротиба галаба қардаст. Соли 276 ҳиҷрӣ (889-890) Муҳаммад Афшин ҳокими Ҷебол ва Озарбойҷон таъин мешавад. Баъдтар ӯ бо фармони халифа шӯриши дар Бағдод рух додаро паҳш кард. Соли 898 Муҳаммад Афшин боз ба

Озарбойчон ва Арманистон фиристода мешавад. Дар ин чойхо ва дар худуди Гурчистон ӯ чандин шӯришхоро пахш кардааст. Муҳаммад Афшин писардор шуда, ба ӯ номи падарашро мемунал-Девдод ва Озарбойчону Арманистонро ҳам ба ӯ медиҳад. Соли 901 Муҳаммад Афшин аз бемории вабо вафот кард. Лашкари ӯ чамъ омада Девдодро сарвари худ эълон мекунанд.

Писари дигари Абу Сочи Девдод-Абулкосим Юсуф солҳои 884 ва 885 волини Макка ва Мадина буд. Ӯ соли 901 ба мулки додарзодааш Девдод ҳамла оварда, ба Озарбойчон ва Арманистон соҳиб мегардад. Даре нагузашта Юсуф шаҳри Тифлисро ҳам ишғол намуд.

Давлати Соҷихо бо сарвари Юсуф ба худуди калон соҳиб гашт. Худуди ин давлат аз Ани ва Двина дар ғарб то баҳри Каспӣ дар шарқ, Зинҷон дар ҷануб ва Дарбанд дар шимол тӯл кашида буд. Дар солҳои хумкронии Юсуф дар ин мулк русҳо бори аввал ба Қафқоз ҳамла овардаанд.

Юсуф ибни Сочи Девдод аз муборизаи дохили хилофат чойдошта истифода намуда, ба халифаи араб андоз надод. Дар хазинаи Юсуф боигарии зиёде чамъ омада буд. Юсуф натавонӣ муносибаташро бо халифаи араб канд, балки муқобили ӯ амалиёти ҷангӣ сар карда, чандин маротиба ба лашкари араб ҳамла овард. Вале 16 июли соли 919 дар задухӯрди назди Ардабил лашкари Юсуф шикаст хӯрд ва худӣ ӯ асир афтод. Халифаи араб илтифот намуда, соли 922 Юсуфро аз ҷабс озод кард, ба инъомҳои гаронбаҳо сазовор гардонид ва аз нав ҳокими Озарбойчон ва Арманистон, волини Рай, Қазвин, Абхар ва Зинҷон таъин кард. Ба ивази ин Юсуф ҳар сол ба хазинаи халифа бояд 500 ҳазор динар супорад. Мувофиқи баъзе маълумотҳои дигар Эрон, Иберия, Албанияи Қафқоз ҳам тобеи Юсуф буданд.

Мустаҳкам гаштани давлати Соҷихо дарбори халифаро ба таҳлуқа андохта буд. Билохира Юсуф аз лашкари қарматихо дар назди Куфа шикаст хӯрд. Ӯ, ки ярадор шуда буд, асир меафтад ва соли 927 байро катл мекунанд. Хумронияш дар Қафқоз ва дигар мулкҳо 27 сол давом карда, ӯ дар синни 65 солагӣ ҷаҳони фонино тарк намуд. Баъд аз катли Юсуф Муҳаммад Афшин Абул Мусофир ал-Фатҳ ибни Муҳаммад

Афшин соли 928 ҳокими Озарбойҷон ва мулкҳои дигар таъин мешавад. Ҳукмронии ӯ якуним сол давом кард. Ҳокимият ба яке аз сарлашкарони Юсуф Муфлиҳ мегузарад. Бо ҳамин ҳукмронии хонадони Сочихо ба Қафқоз поён ёфт. Ҳокимият ба дасти гуломони онҳо гузашт. Олими маъруфи англис Стенли Ленпул солҳои ҳукмронии сулолаи Сочихоро бо чунин низом тадқиқ кардааст:

1. Абу-с-Соч-Девдод соли 879 .
2. Муҳаммад Афшин бинни Девдод-соли 889.
3. Юсуф бинни Девдод-соли 901.
4. Абу-л-Мусофир ал-Фатҳ бинни Муҳаммад Афшин-солҳои 927-930.

Саволе пеш меояд: барои чӣ халифаи араб уструшаниҳоеро, ки дар боло хизматхояшон қайд шуд-Абу-с-Соч, Муҳаммад Афшин, Юсуф ва дигаронро аз як мансаб ба дигар мансаб сазовор гардонид, дар навбати худ ба мулкҳои гуногун воли таъин мекард? Чуноне ки дида мешавад, онҳо аксар вақт барои пахш кардани шӯришҳои зидди хилофат руҳлода фиристода мешуданд. Ба фикри мо, сабаби асосӣ бояд дар он бошад, ки халифаи араб аз уструшаниҳо дида дигар шахсони кордону лашкаркаш надошт. Дар ин бора ҷугрофияшиноси маъруфи араб Ибни Ҳавқал хеле хуб навиштааст: «Сипоҳи Мовароуннаҳр дар нерӯ ва ҷуръат, далерӣ ва ҷанговарӣ бар дигар сипоҳиён бартарӣ дошт ва деҳқонони¹ Мовароуннаҳр, сарон ва атрофиён ҷокарони хос буданд. Онон ба хушхидматӣ ва ҳусни тоат ва хушлибосӣ ва доштани зайи⁴ султони шӯҳрат доштанд. .»

Чунин сифатҳоро доро буданд уструшаниҳо дар хизмати халифаи асрҳои IX-X. Худуди давлати онҳо (тақрибан 100 сол ҳукм ронданишон – аз соли 30-юми асри IX то солҳои 30-юми асри X) аз Арабистон то сарҳади Рус дар шимоли Қафқоз, аз сарҳади Мисру Византия то мулки Синди Ҳиндустон тӯл кашида буд. Ба уструшаниҳо муяссар гашт, ки давлате бино кунанду сулолаи Сочихоро асос гузоранд. Ин сулола умри кӯтоҳ дошта (тақрибан 50 сол) бошад ҳам, дар таърихи халқҳои Қафқоз нақши калон гузоштааст.

Дар ҳунари давлатдорӣ ва истеъдоди лашкаркашӣ

уструшаниҳо дар хилофати араб ҷои аввалро ишғол мекарданд. Дар ҳамин солҳо (асри IX ва нимаи аввали асри X) дар Бағдод дигар марди бузурги уструшани Абубакри Шиблӣ (859-946) ҳаёт ба сар бурдааст. Ӯ дар ҳаёти маънавии хилофат мақоми ҷаҳонӣ пайдо намуд. Бузурги уструшани халки тоҷик Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҷомӣ, Аттор ва дигарон ӯро сифат ва ситоиш кардаанд.

Ҳамаи онҳое, ки мо номбар кардем сокинони Уструшанаи бостонӣ бошад ҳам, обрӯи халки тоҷикро, ҷӣ дар замони худашон ва ҷӣ алҳол дар ҷаҳони ислом, дар таърихи халқҳои гуногунмиллат баланд бардошта, абадӣ гадонидаанд.

Дар ин ҷо як масъала ниҳоят ҷолиб мебошад: халифаи араб ба собиқ зардуштпарастоне, ки нав мусулмон шуда, ҳатто номҳои қадимаи худро фаромӯш накарда, истифода кардаанд, волигии ду шаҳри муқаддаси ислом-Макка ва Мадинаро бовар кардааст.

ПАЙНАВИШТ

1. Ҷайҳонӣ-Ашқол ул-олам. Маҷҳад. 1368, с. 180
2. Ибни Ҳавқал «Сират-ул-арз». Техрон, 1345, с. 229
3. Дехконон-феодалҳо дар назар дошта мешавад.
4. Зай-ҳаёт.
5. Маҷаллаи «Фарҳанг», 2006, №2

АЗ ТАЪРИХИ ҒАЛАБАИ ИСМОИЛИ СОМОНИ ДАР ҶАНГ БО АМРИ ЛАЙС

Таърихи таъсис ёфтани давлати Сомониён ва ба сари тахти Бухоро омадани Исмоили Сомонӣ равшану возеҳ аст. Гайр аз ин маълум, ки иқтисоди рӯзафзунӣ давлати Исмоили Сомонӣ «боиси ба вучуд омадани нооромӣ ва изтироб» (1) дар Хилофати араб мегардад. Халифаи араб дар мубориза бо Исмоили Сомонӣ ҳокими Хуросон Амр (ё Амру) ибни Лайси Саффориро истифода бурдааст.

Соли 898 халифа хоҷиёни аз Мовароуннаҳр ба Бағдод

омадаро ба қасри худ даъват намуда, дар хузури онҳо маншуреро, ки дар вай аз сари ҳукумат дур кардани Исмоили Сомонӣ ва ба Амри Саффорӣ супорида шудани ҳукмронии Мовароуннаҳрро навишта буд, хонд. Сипас халифа ин маншурро бо халҳои туркумат ба Амру ирсол намуд (2). Вале ин таъкидҳо яке аз роҳҳои фиреби ӯ буд. Чунки халифаи араб аз мустаҳкам шудани давлати Саффорӣ низ дар зери хавф буд. Маълум, ки ҳанӯз соли 876 бародари Амр – Яъқуби Саффорӣ бо нияти ғасб кардани ҳокимияти хилофат ба Бағдод лашкар кашида буд. Амру ибни Лайси Саффорӣ (879-900) ҷои бародарашро ишғол намуда итлоқи худро ба Бағдод изҳор намуда бошад ҳам, мисли Тоҳириён ӯ истиклолияти худро аз хилофат нигоҳ медошт.

Ба фикри Б. Гафуров «халифаи араб Амруро ба муқобили Исмоили Сомонӣ барангехта, мехост, ба ин васила қуввати ин ҳардуро заиф гардонад ва ҳокимияти хилофатро дар Осиёи Миёна мустаҳкам намояд» (3 с. 452).

Дар навбати худ, пинҳонӣ аз Саффорӣ халифаи араб ба Исмоили Сомонӣ мактуб ирсол намуда ӯро зидди Амру ибни Лайси сафарбар карданӣ мешавад. Ин муроҷиат ва мазмуни он на дар ҳама сарчашмаҳои таърихӣ зикр ёфтаанд ё худ олимони муосири мо онро тасвир кардаанд.

Муаллифи асри XIII – и Эрон Ҳаким Заҷҷочӣ дар асари назми худ «Хумоюннома» мазмуни мактуби халифаи араб Муътазидро ба Исмоили Сомонӣ, зери сарлавҳаи «Фиристодани Муътазид ба Бухоро пеши Исмоили Сомонӣ ва омалани ӯ ба харби Амру (ибни) Лайси Саффор» (4) чунин тасвир кардааст:

Дили Муътазид будӣ аз вай ба дард,

Ба шаҳри Бухоро ниҳон нома кард.

Ба назди Самоил Аҳмад, ки хез,

Намо душманони маро растахез.

Зи Саффорӣ даҳр гардон тилӣ,

Мамон то бубинанд рӯзи бихӣ.

Турову маро Амри дун душман аст,

Бари ҳамгирон ин сухан равшан аст.

Занад тир чун чарх гардон кунад,
 Камон аз паси гӯш пинҳон кунад.
 Дилаш майл дорад ба озори ман,
 Бидеши худ баднишон кори ман.
 Дилаш низ бо ту набинем рост,
 Бадахтар, ба кина наҳанги балост.
 Аз он пеш қ-ӯ бар ту ханҷар кашад,
 Биёяд бадон буму лашкар кашад.
 Ту лашкар бароройу бигзар зи об,
 Сӯи Балх шав хурраму комёб.

Халиф Муътазид Исмоили Сомониро ба ҷанги зидди Амру даъват намуда, ваъда кардааст, ки Хилофат иттифоқчии ту мешавад ва ту ҳокими «саросари ҷаҳон» мегардӣ. Албатта, чунин ваъда суҳанони пуч буданд ва халиф ҳеч маҳал тахту бахти худро ба Исмоил наметод. Дар ин ҷо халиф шояд танҳо ду сарзаминро ба назар дошта бошад - Мовароуннаҳр ва Хуросонро.

Ту худ мақбулӣ, дидаам кори ту,
 Дигар давлати ман шавад ёри ту.
 Чу бар вай кашӣ лашкари хешро,
 Ба даст оварӣ марди бадкешро.
 Саросар ба амри ту гардад ҷаҳон,
 Чу пайдо шавӣ ҳасм гардад ниҳон.
 Чу дидӣ зафар мулки олам тӯро,
 Ба теги ту гардад ҷаҳон ҷумла рост.

Баъд аз хондани номаи мазкури халифа Исмоили Сомонӣ чунин амал кард:

Синаҳ баркашида равон шуд чу об,
 Зи Ҷайхун гузар кард он комёб.
 Чу берун шуд аз оби Ому чу бод,
 Синаҳро ҳам андар замон арз дод.
 Баромад шумораи ду раҳ даҳ ҳазор,
 Саворони сартезу найзагузор.

Маълум мешавад, ки баъди убур намудан аз дарёи Ому подшоҳ лашкари саломатгузаштҳо ҳисоб мекардааст. Вале ин

хисоб аз хисобу китоби имрӯза каме фарк дошт. Иборан «ду раҳ даҳ ҳазор» - ро ду навъ фаҳмидан мумкин, ки даҳ ҳазор лашкар гуё ду қатор истода буданд. Онро инчунин маънидод кардан ҳам мешавад, ки лашкари аз оби Ому убури намуда ду раҳ даҳ ҳазорӣ саф кашида, микдори умумии онҳо ба бист ҳазор мерасид.

Баъд аз ҳисоби лашкар Ҳаким Заҷҷоӣ яроку аслиҳаи лашкари Бухоро чунин ба қалам додаст:

*Миёни ду даҳ марди размозмуд,
Шунидам, ки як пора ҷавшан набуд.
Ба даҳ тан ду теги сипар доштанд,
Бале, бори фатҳу зафар доштанд.
Зирех буд ба даҳ тан, яке занг хурад,
Ҳамон хаймае буд ба ҳафтод мард.*

Ин тасвир хеле қолиб аст. Муаллиф аслиҳаи ҷангӣ (ҷавшан, зирех) надоштан ё кам доштани сарбозони Исмоили Сомониро тасвир намуда, таъкид кардааст, ки ба ин аҳволи худ нигоҳ накарда онҳо руҳияи ҷангӣ, яъне майли «фатҳу зафар» доштанд.

Ҳаким Заҷҷоӣ сифати яроқро даҳл карда навиштааст, ки зирех занг зада буд, барои 70 мард «ҳамон хаймаҳо» буданд. Зери иборан «ҳамон» шояд муаллиф хаймаҳои кӯхнаро ба назар дошта бошад. Ба ҳар ҳол мо доништа метавонем, ки дар асри IX – X дар як хайма 70 марди ҷангӣ бо яроқу аслиҳааш ҷойгир шуда метавонистаанд. Ғайр аз ин зинҳои ҷубин буданд, ки шояд онҳоро низ даруни хайма мегузошанд.

Дар «Хумоюннома» нисбати найзаи дар дасти лашкари Бухоро буда чунин омадааст:

*На барге буд он сарваронро на соз,
Ба сӣ тан яке найза будӣ дароз.*

Нисбати хурду хуроки лашкарони Бухоро муаллиф навиштааст, ки онҳо захираи хуроқӣ дар роҳ бо ҳам надоштаанд.

*Набуд маркабонро ба тан тӯшу тоб,
Пиёда саворон бе хурду хоб.*

*Набуданд хӯрда тамомот...
Ба кор андарун буда лайлу наҳор.*

Аз тасвири «Хумоюннома» пай бурдан мумкин, ки саворон ҳамроҳи худ бояд як асп иловагиро мебурданд. Вале он вақт «ба даҳ тан чанибат набудӣ яке».

Исмоили Сомонӣ бо лашкари худ аз Балх ба Ҳирот меравад. Муаллиф шаҳри Ҳиротро сифат намуда, навиштааст:

*Ҳириро бувад боғҳо бешумор,
Ба сахтӣ равад андар он ҷой бор.
Ситаҳро бар он боғҳо роҳ буд,
Миёни разон худ гузаргоҳ буд.*

Лашкар ба ҷое мерасад, ки аз боғ берун як шох себи пур аз бор кашол шуда буд, ки ба «ширинӣ шаҳду бехтар зи нор» буд. Исмоили Сомонӣ як гуломи зираки худро мефармояд, ки дар ҳамин наздикӣ паноҳ истад ва назар кунад, ки аз лашкариён касе ба шох себи кашол даст дароз мекунад ё на? Касе ки аз ин шох себе канад, ба ӯ чизе нагуфта пеши ман биё!

Баъди аз зери шох себ гузаштани лашкар гулом омада ба Исмоил хабар расонид, ки:

*Нағзид яке тан аз он шох даст,
На шахсе аз он шох себе ҷаикаст.*

Ин воқеа дар байни мардум бо вариантҳои гуногун паҳн гашта шоистваи ибрат мегардад. Инро мо аз навиштаҳои шахси номаълум, ки бе имзои муаллиф дар моҳномаи «Ҳафт ганҷ» соли 1998 (№3) чоп шуда буд, хулоса карда метавонем. Зери сарлавҳаи «Кори лашкари Исмоили Сомонӣ» чунин матн хонда мешавад: Ровиёни ахбор ва нокилони осор овардаанд, ки шох Исмоили Сомонӣ аз кӯчабоғе гузар дошт. Шохай дарахти себе аз боғ сӯи кӯча ҳамонил буд ва себҳои хип – хил пухтааш дил мебурданд. Шох лаҳзае таваккуф кард, себҳои шохаро баршумурд, баъд роҳашро давом бахшид. Шабхангом аз қароргоҳ навқареро ба он кӯча фиристоду гуфт:

— Он ҷо шохай пурсебе рӯи раҳ овезон аст. Бирав, себҳои шохаро бишумор, ҷаи микдоранд, пас биёву ба ман бигӯ!

Навкар мутааччиб аз пайи фармудан хочаи худ шуд. Чун бозгашт, ҳамон микдореро маълумот дод, ки шоҳ рӯзона муайян карда буд. Исмоили Сомонӣ гуфт: - шукр мар Оллохро!

Хидмадгори ҳайратзада пурсид: - «шукр аз чӣ мекунад, шоҳаншоҳам?» Шоҳ Исмоил посухаш дод: - Аз он ки сипохи бисёршумораи мо аз зери ҳамон шоҳаи ҳамонил гузашта буд, аммо адади себхон он яке ҳам кам нагардида.

Баъди чунин хабар Исмоили Сомонӣ чу гул мешукуфад ва ба дил мегӯяд мо «мансур хоҳем гашт», (яъне мо «галаба хоҳем кард»). Чунки лашкари Бухоро интизоми сахт дошт, бо вучуди эҳтиёҷмандӣ ба моли кас даст намезад.

Аз Хирот Исмоили Сомонӣ ба Бодғис меояд.

*Сӯи Бодғис омад аз раҳгузор,
Бизад хайма чун лола дар марғзор.*

Чуноне мебинем, лашкари Бухоро чандон мусаллаҳ набуд. Ҳаким Заҷҷоҷӣ танҳо тегу найзаи дароз номбар кардааст. Аз пушоки ҷангӣ сипохиён зирех, ҷавшан ва дар даст сипар доштанд, ки ин ҳам аз даҳ кас ё сӣ кас як нафар ин яроқхоро соҳиб буд.

Саволе пеш меояд, ки барои чӣ Исмоил баъди аз оби Ому гузаштани лашкар онро ҳисоби кард? Шояд барои он бошад, ки қисми лашкариён шино карда натавониста пушокашон ё яроқашон вазнинӣ карда бошад?

Илова бар он чодар барои 70 мард албатта вазнин буд (чунки пашмӣ буд). Чӣ навъ бо мушкилиҳо онро аз оби Ому гузаронида бошанд? Шояд онҳо салро¹ истифода карда бошанд?

Чодарҳои асри миёна дар миниатураҳои асри миёна тасвир ёфтааст. Номгӯи чодарҳои асри XIX ва қимати ҳар қадом аз онҳо дар мулки Истравшан дар асари муаллифи ин сатрҳо тасвир ёфтаанд (5). Ҳатто чодарҳо барои таҳоратхона ва ҳочатхонаи лашкар низ дӯхта мешуданд.

Сабоби дигари камяроқии лашкари Бухоро дар он буд, ки мувофиқи маълумоти Наршаҳӣ Исмоили Сомонӣ «авом ва пешоваронро» мусаллаҳ намуда, бо қувваи зиёде ба муқобили Амру ба Балх ҳаракат кард ва пешни роҳи лашкари ӯро гирифт (6).

Албатта «авом аз пешоварон» бо худ яроқи ҷангӣ гирифта

наметавонистанд, чунки на хама онро дошт. Исмоили Сомонӣ бошад хамаи онхоро бо ярок таъмин карда наметавонистааст.

Бо ҳамин сабаб ё худ бо сабаби дар дарё фарқ шудан, лашкари Бухоро тронии мумал надошт.

Х. Заҷҷоҷӣ баъди чунин тасвиrho Исмоили Сомониrho дар Бодғис (назди Ҳирот) гузошта, ба тасвири Амру ибни Лайс мегузарад.

*Сипаҳ буд бо ӯ ду раҳ чил ҳазор,
Камар баста яксар пайи қорзор.
Саросар ба ҷавшан бипӯшида бар,
Ба пӯлоди чинӣ ниҳон карда сар.*

(Яъне лашкари Амру ба дараҷае мусаллаҳ будааст, ки сарашонро ба пӯлод паноҳ кардаанд.)

Субҳ баробари тег кашидани офтоб лашкари харду чониб заду хурдро гӯё оғоз намудаанд. Ҷанги сахт мерафт. Яке аз номварони Бухоро, Кубод ном дошт, аз асп пиёда шуда ба ҷанги тан ба тан медарояд. Ӯ Амруро ба замин зада дасташро мебандад. Муаллифи асар аз ин ҳодиса чунин хулоса кардааст (3):

*Далерон чу диданд шаҳро асир,
Гурезон бирафтанд бар сони тир .(7)*

Бо асир афтодани Амру ҷанг хотима меёбад. Воҳимаи баъдина дар «Хумоюнома» чунин тасвир ёфтааст:

*Ба яздон бари ноздида паноҳ,
Чӣ сози ба зарру ба зӯру сипоҳ.
Мадад з-ӯ талаб то шафи комкор,
На аз асбу шамшеру марди савор.
Чу аз асбу тин буд ноzi савор,
Пиёда гирифтोर шуд шаҳриёр.*

• • •

*Бад – ин як ду рӯза бузургӣ маноз,
Ниғаҳ кун паси ҳар нишебӣ фароз.
Магу зӯру зар дораму мулку мол,
Ки зудат кунад осмон поймол.*

*Бадин як нафас ҳаст як сар гарав,
Пайи ин ҳама то тавонӣ марав.
Чу хуршеди иқбол Саффориён,
Фурӯ шуд ба хок андарун з-ин миён.*

PDF Compressor Free Version

Амруро шикам гуруснаву пой дар банд дар як хайма нигоҳ медоранд. Муаллифи асар илтимоси ӯро ба як фаррош, ки он чо мегузашт, тасвир кардааст.

Исмоили Сомонӣ ба назди асири худ шахсеро равон карда, чунин суҳанонро мефармояд, ки ба Амру бигӯяд:

*Намонам, ки бар ту вазад боди сард,
Нишинад зи ғам бар даруни ту гард.
Нахоҳам зи шоҳи ҷаҳон хуни ту,
Кунам сурхтар рухи гулгуни ту.*

Аз ин илтифоти шоҳона Амру хурсанд шуда, хост, ки бо пулу мол Исмоили Сомониро ба тарафи худ моил намояд. Дар ҳақиқат, Амру боигарии зиёде дошт. Ба яке аз лашкариёни худ ӯ гуфта буд, ки сарвати ӯро «ҳазору сесаду сӣ уштур мекашид» (сах. 797). Амру бо як умеди том ба Исмоили Сомонӣ мактуб равон карда буд. Исмоил дар ҷавоби ин мактуб гуфтааст:

*«Туро дар ҷаҳон ганҷу гавҳар набуд,
Бузургиву шоҳиву афсар набуд.
Яке марди саффор будӣ бадард,
Хуру пушишат буд аз коркард.
Ба бозӣ чунин меҳтаре ёфтӣ,
Саронро ба кин даст бартофтӣ.
Гирифтӣ ба бедод, бе тарсу бим,
Зар аз беваҳу кӯдакони ятим.
Ҷаҳонро бигаштӣ нас аз рӯгарӣ,
Кунун номи ганҷи гарон мебарӣ.
Вуболест дар гардани ту зи мол,
Бад-он маро макун поймол.
Дар оташ маяндоз ҷону танам,
Макун тавқи андуҳ дар гарданам.*

Исмоили Сомонӣ бо чунин суҳанон номаи Амро

баргардонид. Ҳ. Заҷҷочӣ аз суҳанони ҷавобии Исмоил ба Амру чунин хулоса кардааст:

Намонд ӯв манд ин суҳан ёдгор,

Аз он шоҳи донову парҳезгор.

Бузургони пешин чунин будаанд,

Ба оби қасон рӯза нақишудаанд.

Варо Фазли Яздон навозанда бод,

Равонаш ба Фирдавс нозанда бод.

Амруро бараҳна ба уштур савор карда ба Бағдод, ба назди Муътадил мебаранд. Халифаи араб аз ин кори Исмоили Сомонӣ шодкомӣ намуда чунин илтифотҳо дар ҳаққи ӯ кардааст:

Самоилро дод кӯсу алам,

Варо соҳиби теғ карду қалам,

Хуросону Гургон бадан шоҳ дод,

Варо номвар афсару гоҳ³ дод.

Қуму шаҳри Кошону амлоки Рай,

Бад-ӯ дод он шоҳи фархундапай,

Ба ҷуз адл бо халқ қораиш набуд,

Ба некӯ дур аз дур ёраиш набуд.

Мулкҳо ва шаҳрҳои ба Исмоили Сомонӣ додаи халифро Исмоил ба дигарон тақсим карда медиҳад. Масалан, Муҳаммад ном мансабдор, ки пештар бо Амру ёр буд, ба назди Исмоил меояд. Исмоил ба ӯ Гургонро медиҳад. Дар хизмати Исмоил Атруш ном як нафар турк буд. Ба ӯ шаҳрҳои Кошону Рай тобеъ буданд. Вале ӯ ситамгори бедодгар мебарояд. Исмоили Сомонӣ ӯро сабукдӯш намуда ба ҷояш шахси дигарро таъин кард. Ин шахс ҳам дар илора қардани мулк шоҳро қаноатманд карда натавонист. Исмоил аз кори ӯ боҳабар шуда аз Бухоро баромада ба Рай меояд. Дар ин эпизод адолатпарварии Исмоили Сомонӣ бори дигар аён мегардад.

Мутаассифона, аксар воқеа ва ҳодисаҳои тасвир кардаи Ҳаким Заҷҷочӣ дар «Хумоюннома» сана надоранд. Алалхусус маълум нест, ки Исмоили Сомонӣ қадом сол Амруро асир намуда ба халифа супорида буд. Аз таърихи халқи тоҷик (8)

маълум, ки бори аввал задухӯрд байни Исмоил ва Амри Лайс соли 899 ҷой дошт (маълум нест, ки дар кучо). Дар асар асир афтода ба дасти халифаи араб супоридани Амр ба соли 900 нисбат дода шудааст. Мувофиқи маълумоти Б. Гафуров оварда, Исмоили Сомонӣ бори аввал пеши роҳи Амруро дар Балх гирифта, бори дуввум соли 900 дар назди Бухоро Амру ибни Лайсро мағлуб сохтааст. (9)

Х. Заҷҷоӣ бошад, танҳо воқеаи асир уфтодани Амр ва аз тарафи Исмоили Сомонӣ ба дасти халифа супоридани ӯро тасвир карда, ҷои муҳорибаро Бодгиси музофоти Ҳирот овардааст. Ин масъала дар асоси сарчашмаҳои иловагӣ омӯхтани махсусро талаб мекунад.

Шояд Исмоили Сомонӣ хангоми аз дарёи Ому гузашта ба Балх омаданаш бо лашкари Амр дучор омада бошад? Вале ин воқеа дар «Хумоюннома» тасвир наёфтааст.

Сарфи назар аз чунин норасоихо дар «Хумоюннома» Х. Заҷҷоӣ Исмоили Сомониро шахси часур, кордон, одил, аз молу мулки беваву бечора парҳезкор, марди оқил ва раиятпарвар тасвир карданаш ҷолиб буда, барои қаромат ва эҳтироми ин марди бузург далелҳо овардааст.

ПАЙНАВИШТ

1. Гафуров Б. Тоҷикон, к. 1, Душанбе, 1983, с. 452.
2. Ҳамон ҷо. Низ нигар. Негматов Б. Государство Саманидов (Маверауннахр в IX-X вв.) Душанбе, 1977.
3. Гафуров Б. Тоҷикон, с. 452
4. Ҳаким Заҷҷоӣ. Хумоюннома, Техрон 1383, китоби 2-м, с. 793-807. Дар он солҳо халифаи араб Муътадил ном дошт (892-902). ЛЭН Пуль. Мусулманские династии. Москва, Ташкент, Бишкек, 1996, с. 328
5. Мухторов А. Ҳокимони Ӯротеппа. Душанбе, 1996, с. 89-90.
6. Гафуров Б. Тоҷикон, с. 452.
7. Хумоюннома, с. 795.
8. Ниг. История Таджикского народа, т II, кн. I, М. 1964, с. 136.

9. Гафуров Б. Асари номбурда, с. 452-453.

10. «Паёми донишкадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатӣ» №1, 2006, с. 105-111.

PDF Compressor Free Version

1. Сал (амад) – машқҳо аз пусти гов, ки бо ҳам бо ҳодаҳои дароз васл шудаанд. То ба наздикӣ сал дар ноҳияҳои водии Рашт дар истифода буд. Камина соли 1937 бо сал аз ноҳияи Ҳойит ба сохили чапи дарёи Сурхоб ба ноҳияи Тоҷикобод гузашта будам. Шахсони махсус, ки салчиён меномиданд, салро бо белҳои чубин идора мекарданд.

2. Рӯғар - мисгар.

3. Гох- чой, макон.

АЗ ТАЪРИХИ ОБЁРИИ ВИЛОЯТИ БАЛҲ

Системаи обёрии Балх дар асарҳои камина ба забони русӣ «Позднесредневековый Балх» (соли 1980, шаҳри Душанбе) ва «Балх дар марҳилаи охирии қуруни вусто» (соли 1985, шаҳри Кобул) мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Соли 1993 дар Амрико ин асар бо забони англисӣ бо номи «Balkh in the zate middle ade», Bloomington, Indiana ва дар шаш шумораи маҷаллаи «Ошно» дар Техрон манзури хонандагони эронӣ гардид. Соли 1381 х.ш. дар Техрон ин китоб бо номи «Таърихи умумии шаҳри Балх дар қуруни вусто» бори дигар нашр шуд.

Дар ин асар таърихи мухтасари шаҳри Балх, дарвозаҳои он, девору мазорҳо, кӯчаҳои шаҳр ва хонаҳо баррасӣ шуда, дар бораи низоми обёрии он низ зикр рафтааст. Роҷеъ ба обёрии вилояти Балх гуфта мешавад, ки оби Балх аз дараи Чаз чорӣ шуда, ба 18 наҳр тақсим мешавад.¹ Бо таърихи асари муаллифи қарни XVII – XVIII Муҳаммад Муъмин «Ҷарида» ва муаллифи асри XVI Муҳаммад Солеҳи Варусачӣ «Рисола дар баёни мазороти Балх» деҳоти аз ин наҳр обёришуда ҳар қадом номбар шудаанд. Дар ин мақола бо таърихи ду санад, ки яке ба таърихи чуйбори Файзобод ва дигаре ба таърихи чуйбори Шохӣ ихтисос дода

шудааст, аз таърихи обёрни Балх матолиби тозаеро тазаккур медихем.

Санади обод шудани чуйбори Файзобод дар китоби «Руқаоти мутафаррика», ки дар китобхонаи Худобахши шаҳри Патнаи Ҳиндустон махфӯз аст ва аз ду қисм иборат мебошад, зикр шудааст. Ин китоб соли 1077-1080 х.қ./ 1666-1667-1669-1670 муқоабандӣ шуда, мутаассифона саҳифабандӣ нагардида аст.²

Китоби аввал мукотибаи хони Бухоро Абдуллоҳони Шайбонӣ (1583-1598) бо шоҳи Эрон ва порчаеро аз тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ дар бар кардааст.

Китоби дуввум аз фармони Султон Ҳусайн Мирзо дар бораи манъи риштарошӣ оғоз шуда, аз чанд мактубе, ки ба Амир Темур ва Абдулмуъмини Шайбонӣ мансубанд, иборат аст. Баъди зикри мухтавои номаҳо ин санад бо чунин пешгуфтор шурӯъ мешавад: «Нишони мусаллами Файзободи вилояти Балх» ва баъдан дар ин санад ин матолиб зикр шудааст (интиҳобан): «Низомуддин Дарвешалибеки кӯкалтош дар навоҳии Балх работи рафеъу-ларкон ва манзили манеъу-л-бунён бино карда. Барои дар он ҷо истиқомат кардани подшоҳу гадо, вазеъу шариф, сагиру кабир наҳри қадим, ки машҳур ба Мурдақаш буд, аз нав обод намуд. Аз осори ин наҳр ғайр аз исму расме намонда, ҳеч офаридае дар он вилоят аз пиру ҷавон, то ҳеч ободонии онро маълум надорад, ба сайъи худ ҷорӣ сохта, ба Файзобод мавсум гардонида, даъвии он дорад, ки бар он работ ҳар букъа (манзил), ки созад ва хоҳад вақф кунад. Чун дар ин вилоят маъҳуд (аҳд) чунон аст, ки аз анҳор ва қанабот (қорез), ки ҷорӣ созанд, ҷаҳор донг ба девон тааллуқ гирад ва ду донг ба соҳиби мулк мутааллиқ бошад.

Наҳри Бӯзаланг ва наҳри Қалта, ки аз байъи ушри саҳеҳи шаръӣ аз варасан Шайх Абӯлфазл ба ду мунтақил ғашта, ба ивази ҷаҳор донги наҳри Файзобод ба девон гузорад. Наҳри Файзобод батамом дар ҳайтан тамаллуқ ва қабзаи тасарруфи умдау-л-мулки машорунилайҳ ҳукм фармудем, ки ду донги наҳраини мазкурро ба девон гирифта, дар ивази он наҳри Файзободро батамом ба машорунилайҳ гузаронад, то тамоми мулк мутлақи ӯ шуда, вақф созад.

Аз наҳри мазкур мол ва ихроҷот, доруғона, дарубаст, зақот,

пойговона, зобитона, мухассилона, мухассисона, хаку-л-аворича, мушрифона ва гайра золика наталабанд ва наситонанд. Ба ҳақиқат ба таоруз нарасонанд, уммол, гумоштағони умури девонӣ ва нозимони аъмоли султонӣ аслан пиромун нагарданд ва қаламу қадам кӯтоҳ ва кашида доранд. Харроз (дехкон), битикчӣ (котиб) дарнабъанд. Гумоштағони эшон дар он ҷо мадҳал накунанд, даҳ-ёздаҳ расму-л- садора, дахуним ҳақку-л-тавлия наталабанд ва наситонанд ва таарруз нарасонанд. Мар хилофқунанда дар маърази итоб ва хитоби султонӣ хоҳад буд».

Ин санад таърихи ишо надорад ва намедонем дар кадом сол мураттаб шудааст. Танҳо тахмин мебояд намуд, ки ободии наҳри Файзобод дар қарни XV аз тарафи Низомуддин Дарвешалибеки Кӯкалтош анҷом ёфтааст. Ва муаллифи қарни XVI Муҳаммад Солеҳи Варусачӣ низ мутазаққир мешавад, ки наҳри Файзобод дар қадим Мурдакаш ном дошт.

Харчанд наҳри Файзобод ба ҷои наҳри қадим ва машҳури Мурдакаш сохта шудааст, ободии он ба чанд шарт иҷозат дода шуда буд. Баъди обёрӣ намудан мебоист ба тартибе риоя менамуд, ки ба расму ойин ва аҳкоми давлатӣ мувофиқат намояд. Ба хусус, дар Балх ҷунин қонуне мавҷуд буд, ки ҳар кас аз анҳор ва ё қанават об ҷорӣ созад, ҷаҳор доғ ба девон, ҷане ба давлат дода ва ду доғ ба соҳиби мулк, ба шахсе, ки сармояшро барои наҳр сарф кардааст, мешардохт.

Вале Низомуддин Дарвешалибеки Кӯкалтош аз наҳри Бӯзаланг ва наҳри Қалта, ки байни ушри саҳхеи шаръӣ ва варасан Шайх Абӯфазл ба ду мунтақил будааст, ду доғ ҳақ мегирифтааст. Ба иборати дигар, ушре, ки аз ин ду наҳр мебоистӣ Шайх Абӯфазл ба девон месупорид, ба Низомуддин Дарвешалибеки кӯкалтош ҷун соҳибмансаби давлат тааллуқ доштааст. Ақсуно баъди ҷоришавии оби наҳри Файзобод 9 аз ин ҳиссаи худ маҳрум гашта, оби наҳри навбунёдро ба қуллӣ, бе супоридани андози давлатӣ мебоист истифода намояд. Ҷане мувофиқи хоҳиши кӯкалтош ҳукм шудааст, ки ду доғи наҳрҳои Бӯзаланг ва Қалта ба девон пардохт шуда, дар ивази он наҳри Файзобод батамом ба ихтиёри Дарвешалибек бимонад.

Бояд қайд кард, ки дар номгӯйи 18 наҳри Балх, ки онҳоро

дар китоби номбурдаи худ зикр кардем, нахрҳои Бӯзаланг ва Калта дучор намешаванд. Танҳо дар катори 26 қарияе, ки аз оби наҳри Абдуллоҳ истифода мебаранд, наҳри Калта номбар шудааст. Шояд шохаҳои наҳри Абдуллоҳ дар гузашта наҳри Калта ном дошта бошад.

PDF Compressor Free Version

Наҳри Бӯзаланг, ки дар асноди наҳри Файзобод зикр ёфтааст, шояд наҳри Бӯралӣ бошад. Аз ин наҳр панҷ қарияи Балх-Ҷӯи Арабон, Сел-Бурун, Хоча Рӯшноӣ, Чорик-Сарой ва Бӯралӣ об мебаранд. Аз имкон берун нест, ки дар навишти ин ном иштибоҳе содир шуда бошад. Чунки Бӯзалангро бо осонӣ Бӯралӣ ва баръақс хондан мумкин аст. Аз талқиқоти ба ҷоп расонидаи мо роҷеъ ба топографияи таърихии Балх, ба хусус системаи обҳои он, наҳри Файзобод 13 қарияи зеринро аз обтаъмин менамуд: Файзобод, Ёндарак, Меҳтар Сугрӣ, Чаҳорбоғ, Дарвешобод, Абдуллоҳобод, Сонсиз, Шайхобод, Аламонобод, Нусратобод, Танбалобод, Фатҳобод ва Караҳчигеппа.

Аз санади наҳри Файзобод маълум мешавад, ки қарияҳои номбурда бо сабаби мансух будани наҳри Мурдакаш ободие надоштаанд ва ин қарияҳо баъди бино ёфтани наҳри Файзобод обҳои шуда, дар ободии қарияҳо шахсони алоҳида, шояд мансабдорон ё сарватмандон ҳисса гузошта бошанд. Зеро аз 13 қария ҳаптои он ба исми шахсони то кунун барои мо номаълум номгузори гаштаанд (Дарвешобод, Абдуллоҳобод ва ғайра). Дехан Дарвешобод ба исми Низомуддин Дарвешалибеки Қуқалтош шояд иртиботе дошта бошад.

Тибқи қавонини дар Балх ҷорӣ буда Низомуддин Дарвешалибеки Қуқалтош на танҳо аз ушр, балки аз пардохти дигар намудҳои молиёт низ озод будааст. Вале кишоварзон аз анъани андохҳои ҷуи мол, ихроҷот, доруғағона, дарубаст, зақот, пойғовона, зобитона, муҳассилона, муҳассисона, ҳақу-л-аворича, мушрифона ва ғайра, ки дар қарнҳои XV – XVI дар Балх марсум будааст, пардохт мекарданд.

Аз андохҳои номбаршуда маоф гардидаи Низомуддин Дарвешалибеки Қуқалтош чунин маъний дорад, ки заминҳои бо оби наҳри Файзобод обҳои шуда, ҳуқуқи мулки хурр ё худ мулки хурри ҳолисро гирифтаанд. Ба маънии дигар ин амлок аз пардохти андози давлатӣ озод шуда буд.

Дар Балх барои идораи мулк андозхое ба номи даҳ-ёздаҳ, расму-л-садора, дахуним, ҳақку-л-тавлият низ меситониданд. Аммо **PDF Compressor Free Version** ва, ки аз таърихи Балхи садаи XVI-нимаи аввали садаи XVIII қисса мекунад, аз андозҳои мазкур танҳо мол, ихроҷот, мушрифона ва доруғағӣ (дар санад доруғағона) зикр шудааст.³

Дар вақфномаи мазкур таъкид шудааст, ки «харросу» (деҳқон), «битикчӣ» (қотиб) аз мулки ободгаштаи Низомуддин Дарвешалибеки кӯкалтош қаламу қадам кашида доранд.

Санади дигаре, ки дар бойгонии шаҳри Кобул зери рақами 503 маҳфуз аст, «Вақфномаи Субҳонқулихон» ном дошта, соли 1079 х.к./ 1668-1669 мураттаб гашта, 6 метру 12 см дарозӣ ва 41 см бар дорад. Қисми болои он ба андозаи 33 см бе матн, вале бо гулу баргҳои заррини дилрабо оро ёфтааст. Қисми дигари ин санад ба андозаи 25 см ороиши дигар дорад. Дар дохили панҷ чорғушаи зарҳалдоршуда матн мавҷуд аст, ки ҳар сатри онро бо ранги қирмизӣ навишта, аломоти он бо ранги сиёҳ гузошта шудааст. Дар дохили ин матн номи мазори ҳазрати Алӣ ибни Абитолиб, ки вақф ба унвони ӯ шудааст ва исми вақфхунандагон нахуст Темур ва баъд Султон Санҷар зикр ёфтааст. Дарозии ҳар сатри санад 26 см буда, аз қисмати рости он ба андозаи 10 см хошия мондаанд. Матн ва мӯҳрҳои аввал ба Субҳонқулихон мутааллиқ аст. Ду мӯҳри он андозаи 5,8 x 4,9 ва 2,5 x 3 см-ро дорост.⁴

Санади вақфномаи шохиди он аст, ки Субҳонқулихон онро ҳангоми ҳокими Балх буданаш, ки ба солҳои 1651 – 1680 мусодиф аст, мӯҳр кардааст.

Зери мӯҳри дуввуми Субҳонқулихон ду мӯҳри дигар нақш шудааст. Матни яке «Абӯлмузаффар ал-Мансур Сайид Муҳаммад Баҳодур сӯзимиз» ва дигаре «Абӯлмузаффар ал-Мансур Убайдуллоҳ Баҳодурхон сӯзимиз» мебошад. Маълум мешавад, ки Убайдуллоҳ ин аснодро дар асоси мутуни тасдиқшуда, мӯҳр кардааст.

Зери ин мӯҳро матни зер, ки иборат аз 7 сатр аст ва дар таърихи 1121 х.к./ 1709-1710 навишта шудааст, омада: «Ҳукми ҳумоюн он ки чун ҳазрати фирдавсмакон аз қарори шурӯҳи вақфномаи маркума дар боби авқофи останаи муқаддаса ҳукм

фармуданд, мо низ ба ҳамон нахв ҳукм фармудем, ки тамоми авқоф доиман ва абадан барқарор буда, аҳаде дар он тағйир ва тағдил нанамояд ва камокон ба тасарруфи мутавалли буда маҳосили онро сарфи масорифи мастура намоянд».

PDF Compressor Free Version

Пас аз ин матн, тақрибан баъд аз 13 см дар хошия мӯҳри дигаре бо чунин матн нақш шудааст: «Абӯлмузаффар в-ал-Мансур Сайид Ибодуллоҳ Мухаммад Баҳодурхон сӯзимиз». Зери ин мӯҳр иборат аз 13 сатр дар санаи 1133/ 1720-1721 чунин матн хонда шуд: «Ҳукми хумоюн он ки аз қадимулайём то ин ҳангом дар чулуси салтанати обо ва аҷлоди кирром наҳри Шохӣ тамом ва камол вақфи остонаи муқаддаса, мунаввараи аришдараҷаи ҳазрат будааст. Мо низ аз қарори фармони салотини салафи ҳукм фармудем, тамоми наҳри мазкур ҳосилоти сафедбарӣ ва қабудбарӣ аз вочибӣ ва билкул асноф ва зақоти ғусфанду говшуморӣ ва молагарӣ мутавваттаин ва саканаи наҳри мазкур ва қилаҷот (ғуфташуда), қули тақлифи подшоҳӣ, ҳукмӣ ва ғайри ҳукмӣ наталабанд ва наситонанд, марфӯъу-л-қалам донанд. Доругагон ва миробони ҳаждаҳ наҳр даҳл нақунанд, гузоранд мутавалли ҳол, саъдат ва наҷобатпаҳоқ натиҷаи ҳонадони изом-қозӣ Мир Мухаммадамин мутавалли валади марҳум Хоҷӣ Мирзо Яъқуб мутавалли вақфнома ба масорифи лонқа бирасонанд. Аҳаде дасти тақаллуб дароз қунад, дин ба дунё фурушад».

Вақфномаи мазкур ҳамчуноне ки аз матнаш маълум аст, марбут ба наҳри Шохист. Ин наҳр 10 деҳаи Балх, аз ҷумла: Остонаи Муқаддас, ат-Темур- Давлатобод, Бешяғоч, Абдуллоҳвақф, Бобошоҳӣ, Хонободи Бобошоҳӣ, Даҳободи Чуғзақ, Даҳаи Чуқур, Даҳаи Арбоб ва Даҳаи Навободи Ҷавим атолиқро бо об таъмин мекард.

Аз ин матн, ки бо имзои Ибодуллоҳ Мухаммад тайид шудааст, бармеояд, ки аҳолии Балх аз ҳосилоти сафедбарӣ (ҳосили тирамоҳӣ ва лалмии ҷав, зағер, наҳуд), қабудбарӣ (ҳосил дубора) андоз меодаанд. Инчунин зақот аз ғусфанду говшуморӣ ва молагарӣ низ ситонида мешудааст. Мутаассифона андозаи зақоти қорво ва ҷӣ маънӣ доштани вожаи «молигарӣ» чандон равшан нашуд. Дар ин матн номи мутавалли ва ҳуқуқҳос, ки он бархӯрдор буд, низ зикр шудааст.

Аз матни баъдӣ маълум мешавад, ки Сайид Ибодуллоҳ Муҳаммад муддати кӯтоҳе ҳукмрони Балх низ будааст. Зеро мӯҳре, ки моҳи муҳаррами соли 1134 х./ 22 октябр-21 ноябри соли 1721 ба матни зер гузошта шудааст, бо имзои Абӯлмузаффар ал-Мансур Сайид Санҷар Муҳаммад Баҳодурхон тааллуқ дорад. Ин матн, ки вақфи наҳри Шоҳист, дарбаст буда, аз 26 сатр иборат аст: «Ҳуқком, уммол ва арбобони уммулбилоди Балх ҳосилоти сафедбарӣ ва кабудбарӣ, пули об ва молиёти кулӣ, тохуна (осиё)... қассобони бозор ва закоти мавошӣ ва борастагӣ (?), чарибонаи тамоқу, богот... молагарӣ ва доругагӣ, миршабӣ ва пули калъа, хори хумдон ва коҳ, сутурӣ (чорвои корӣ ва улав) ва пули мурғ ва саҳми атолик ва курамонаи амалдор, элчӣ ва шакурчӣ, ҳаққулоҳ ва юртчӣ, миробона ва ояндагону равандагон, қушбегиён ва миршикорон ва саёдоти қуланг, хусусан орандагони лаълу наъл ва кули лочувард ва тиллоҷот ва кули таклифи султони маъруфу-л-қалам донанд».

Дар ин матн як теъдод андозу маҷбуриятҳое зикр шуда, ки мардуми Балх дар ҷаҳорҷаки асри XVIII бар ӯҳдаи хеш доштанд.

Баъди 10 соли ин ҳуқм ҳокими Балх Абӯлмузаффар Мансур Муҳаммад Баҳодурхон (матни рӯи мӯҳр Муҳаммад Баҳодурхон) моҳи рамазони соли 1141 х./ 31 март-30 апрели 1728 ҳуқми дигар, ки иборат аз 19 сатр аст ва аз мутуни пешин андаке тафовут дорад, содир менамояд: «...аз қарори вақфиномаҳои собиқ, хусусан аз қарори ин вақфиномаи наҳри Шоҳӣ ва баъзе мавзӯот аз анҳори Балх ва виллоғти табаъа, мисли дараи Ҷаз ва Хулм ва ғайра... тааллуқ ба остони малоикқосбони ҳазрати Амирулмуъминин, имомулмуттақин (ҳазрати Алия) дорад...». Дар хатми ин ҳуқм номи Қозӣ Мир Муҳаммадаминин мутавааллий писари Ҳочӣ Мирзо Яъқуб мутавааллий зикр ёфтаст.

Дар хошияи вақфинома матни дигаре ба Абӯмузаффар в-ал-Мансур Арабмуҳаммад Баҳодурхон (матни рӯи мӯҳр «Сайид Арабмуҳаммад Баҳодурхон») мутааллиқ аст ва ин матн барои муҳаққиқон иттилои тоза медиҳад. Масалан, дар ин фармон ба ҷуз аз наҳри Шоҳӣ, баъзе мавзӯот аз анҳори виллоғт, мисли дараи Ҷаз ва Хулм, ки тобегӣ уммулбилоди Балх буданд, номбар шудаанд. Сабаби дар ду матни охир ёдовар шудани дараи Ҷаз

PDF Compressor Free Version

ва Хулм маълум нест, вале аз матни бо мӯҳри Арабмуҳаммад дар моҳи рабеулаввали санаи 1143 х./ сентябр-октябри соли 1730 тасдиқшуда бармеояд, ки дар замони вақф намудани ин маконҳо, ин сарзаминҳо ба вақфнома дохил мешудаанд, ки баъдан аз тарафи баъзе ашхос ин заминҳои вақф маҳлуд шудаанд. Арабмуҳаммад дар замина навиштааст: «Ин вақфи осиеъни малоикул-посбон дар асри подшоҳони Салҷуқия, Чингизия ва Чағатоия ҳамеша муқаррар шуда омада буд. Баъзе аз умаро ва ҳуққоми худношиноси берӯй нафсу ҳаво намуда, тарси Худо ва пурсиши рӯзи ҷазо нанамуда, хиёнат ба ин вақфнома кардаанд». Бинобар ин Арабмуҳаммад «дубора эҳёи ин вақф намуда, мисли қадим ба таслими зиндаи дудмони Муҳаммадамин валади марҳум Ҳочӣ Мирзо Яъқуб мутавалли аз қарори ҳамин вақфнома» дар хидмати он хонадон гузоштааст. Баъд аз ин маълумоти қобили таваҷҷуҳе дар ин матн омадааст: «Чун дар замони ҳазрати Соҳибқирони ялӣ, аз аҷлоди Ҳочӣ Мирзо Яъқуб, раису-л-ислом в-ал-муслимин, кашшофу-л-асрори садафу-л-яқин Мирзо Санҷар Ансорӣ ба тавлияти ин равза сарфароз буданд».

Матни баъдӣ, ки аз ҷаҳор сатр иборат аст, ба Абӯлмузафар ал-Мансур Чингиз Муҳаммад Баҳодурхон (матни рӯи мӯҳр Чингиз Муҳаммад Баҳодурхон) мансуб буда, дар таърихи моҳи раҷабӣ 1149/ ноябр-декабри соли 1736 ишро шудааст. Ин ҳоким ва ҳокими дигари Балх Сайид Абӯлҳасан, ки 18 шавволи санаи 1150 х. /9 феввали соли 1738 мӯҳри худро зери ҷаҳор сатр гузоштааст, тасдиқи ҳукми ҳокимони собиқ намуда, дар тарикки истифодабарии вақф ва ё дигар расму ойини марбут ба он ҷизе илова накардаанд.

Ба ҷуз ин ки дар вақфномаи Субҳонқулихон андозҳо ва мансабҳои мавҷудбуда дар он замон зикр ёфтааст, ин вақфнома барои таърихи сиёсии Балх асноди муҳим ба ҳисоб меравал. Дар асари Б.А. Аҳмедов асомии ҳокимони Балх то қатл шудани Муқимхон зикр ёфтаанд⁹. Баъди ҳукмронии Субҳонқулихон (баъди соли 1680) дар давоми 27 сол (то соли 1707) дар Балх 9 нафар ҳокими дигар роҳбарӣ кардаанд. Аз вақфномаи Субҳонқулихон маълум мешавад, ки баъди қатли Муқимхон, дар давоми 31 сол, яъне то соли 1738 дар ин мулк 8 нафари

дигар вазиѝан ҳокимӣ доштаанд. Дар асоси мӯҳри гузоштаи онҳо ном ва соли ҳокимияташон аз чунин қарор аст:

1. Сайид Муҳимхон Баҳодур (28 феввали соли 1706 аз ҷониби Маҳмудбӣ Атолик қатл шудааст).
2. Сайид Убайдуллоҳ Баҳодурхон. 1121 х./ 1709-1710.
3. Сайид Ибодулоҳ Баҳодурхон. 1133 х./ 1720-1721.
4. Сайид Санҷар Муҳаммад ибни Сайид Ибодуллоҳ Баҳодурхон. Муҳаррамаи 1134 х./ октябр-ноябри 1721.
5. Муҳаммад Баҳодурхон. Рамазони 1141/31 март- 30 апрели 1728.
6. Арабмуҳаммад Баҳодурхон. Рабеъулаввали 1143 х./ сентябр-октябри 1730.
7. Чингиз Муҳаммад Баҳодурхон. Раҷаби 1149 х./ ноябр-декабри 1736.
8. Сайид Абдулҳасан Баҳодурхон. 18 шавволи 1150 х./ 9 феввали 1738.

Бояд гуфт, ки иқтибосоте, ки дар баёни матлаби ҳеш дар ин мақола қардаем, пажӯҳиши комили ин санадро нақарда ва тақрибан 100 мӯҳри дигар зери ин вақфинома ба асомии қозиён, муфтиён, хоҷаҳо ва дигар соҳибмансабону асилзодагон гузошта шудааст ва таҳқиқоти алоҳида ба ҳисоб меравад.

Ин ду вақфинома саҳифаи тозае дар таърихи обёрни шаҳри бостони Балх маҳсуб мешавад. Қобили зикр аст, ки аз иттилооти ин ду вақфинома хулоса мешавад, ки дар нимаи аввали асри XVIII шаҳре бо номи Мазори Шариф вуҷуд надоштааст.

ПАЙНАВИШТ

1. Мухторов А. Балх дар марҳилаи охири қуруни вусто. Кобул., 1985.
2. Рухъоти мутафарриқа, рақами 2237.
3. Б. А. Аҳмедов. Историја Балха (XVI - первая половина XVIII в.), Ташкент, 1982, с. 143-145.
4. Доир ба ин санад нигаред: Ҳофиз Муҳаммадали Қўҳгадоя. Таърихи Мазори Шариф. Кобул, 1970.
5. Б. А. Аҳмедов. Историја Балха (XVI- первая половина

XVIII в.), с. 121.

6. «Фарханг», №3, 2005, с. 20-23.

PDF Compressor Free Version

*Харобаҳои масҷиди Мавлоно дар Балх.
Акси Мухторов соли 1974*

ш. Балх, 1974. Дарвозаи Кадухона ва Ӯ Ҷиндувон

ДАР ЗОДГОҲИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ

PDF Compressor Free Version

Балх яке аз шаҳрҳои кӯҳани ҷаҳон аст, ки дар замони қадим маркази давлати бузурги Юнону Боҳтарӣ ва қисмати аз мутасаррифоти шоханшоҳии Кушонӣ буд. Муаллифони қуруни вусто дар арзебии шаҳри Балх, аз он бо номҳои ифтихоромезе чун «Ум-ул-билод», «Қубат-ул-ислом», «Ҷаннат-ул-арз» ва «Хайр ул-туроб» ёд кардаанд.

Муаллифи асри 16 Муҳаммад Солеҳ ин номҳоро чунин шарҳ додааст. Балхро ба хотири ин «Умул-билод» (модари шаҳрҳо) гуфтаанд, ки пеш аз шаҳрҳои дигари ҷаҳон ба вучуд омада, дар замони раванку шуқуқоиш ин шаҳри таърихӣ ҳеҷ шаҳри дигаре дар ҷаҳон назари он набудааст.

Балхро ба хотири он «Қубатул ислом» номидаанд, ки сокинони он ҳанафимазҳаб ва ҳама аҳли суннату ҷамоат буданд.

Балх дорон боғҳои бузурге буд, ки назари он дар шаҳрҳои дигаре вучуд надошт. Бар ҳамин асос онро «Ҷаннат-ул-арз» - зиннати рӯи замин ё «Ҷаннати Хурӯсон» мегуфтанд.

Чун замини зироати Балх ва атрофи он ҳосилхез буд, бар ин асос онро «Хайр ул-туроб» номидаанд.

Сарнавишти Балх дар мавриде бисёр ғамангез буд, бо ин ки шаҳро душманон чанди бор ғорат ва вайрон намуда, дубора ободон гардидааст. Яке аз саҳифаҳои ғамангезтарини Балх ин ҳуҷуми мугулҳо буд.

Муаллифи асри XV Ҳофиз Абрӯ навиштааст, ки Чингизхон дар тӯли 37 шабу рӯз Балхро муҳосира ва тасхир намуд ва ҳамаи сокини онро қатъа ва қамаъ кард. Ривоят дар бораи хунрезӣ ва қуштори мугулҳо дар Балх дар тӯли таърих аз насл ба насл дигар интиқол ёфтааст. Музофизӣ гуфтаҳои табиби балҳӣ (соли 1974), ки Ғудом Хусайн ном дошт, мугулҳо аз сарҳад қушташудагонӣ мардуми шаҳр 12 қалламанора сохтанд, ки 9-тои он аз сарҳад буридан уламо, шуаро ва толибилмони мадрасаҳо буданд.

Пас аз истилои мугулҳо шаҳр то нимаи аввали асри 14 вайрон монда буд. Ибн Батута дар соли 1333 ба Балх омада,

шахро дар ҳолати вайронӣ ва харобӣ дидааст.

Ободони дубораи шаҳр дар даҳаи шашуми қарни 14 шурӯъ шуд. Дар оғози қарни 16 дар замони истилои Шайбониҳои вайрониҳо ва харобиҳои тозае дар Балх ҷой дошт. Қушуни Шайбониҳои шаҳри зебои Балхро ба қулӣ гораг намуд.

Дар замони салтанати хонадони сулолаи Аштархонӣ Балх дар маҷмӯи хоннишинҳои Бухоро дар дараҷаи дуввуми аҳамият қарор дошт ва дар он валиаҳди амири Бухоро менишаст.

Аммо дере нагузашта шаҳри Балх ва навоҳии атрофи он мавриди тохтгозоҳои хунини Темуриёнӣ Хинд, хонҳои Бухоро, ҳуққоми давлати ҷавони афғонӣ қарор гирифт. Саранҷом Балх дар соли 1850 шомил қаламрави давлати Афғонистон шуд. Оқибат Балх ба яке аз шаҳрҳои фаромӯшшуда ва камҷамъияте дар шимоли Афғонистон табдил гашт.

Ҳангоми сафари илмӣ думоҳи мо ба Афғонистон, тирамоҳи соли 1974 қорҳои қоғуқобӣ асосан дар шаҳри Балх ва атрофи он ҷой доштанд. Ба мо муяссар шуд, ки маводи зиёди ҳатгӣ ва даҳонӣ гирд оварем. Мувофиқи маълумоти соқини Балх Мавлоно Ҳоҷа Абдурашид, муҳочирати маҷбурии мардум дар солҳои 30-юми асри ХХ ба ҳадде буд, ки акнун дар шаҳри Балх ба душворӣ метавон 5 ё 10 хонаводаи асили балхиро пайдо кард. Дигари онҳо (се ҳазор нафар) мардуми пуштузабон мебошанд, ки аз ҷойҳои дигар ба ин шаҳр кӯчонида овардаанд.

Чуноне ки маълум аст, садҳо шоиру олимони соҳаҳои гуногун дар Балх таваллуд ёфта, барои ҷаҳонӣ хизмат кардаанд. Аксари онҳо мардони соҳибмаърифате мебошанд, ки барои гузоштани мучассамаи онҳо дар зодгоҳашон ҳаққу ҳуқуқ доранд. Агар чунин қор имконпазир мешуд, шаҳри имрӯзаи Балх ба шаҳри ҳайқалҳо табдил меёфт.

Яке аз чунин бузургони Балх Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ё Румӣ (1207-1273) мебошад. Шоир ва мутафаккири бузурги асри 13 форсу-тоҷик хануз дар ҷавонӣ (5 ё 7 солагиаш) ҳамроҳи падараш дар арафои ҳуҷуми ҷингизӣ аз Балх фирор карда буд. Вале то алҳол дар бораи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ хотираҳои зиёде аз забони мардуми маҳаллии Балх шунавидан мумкин аст.

There will be a list of the
 the book may give the
 name of the designer of
 BOUND TITLE NO 1
 (Paris).

L'IMPRIMERIE
 DE LA BIBLIOTHÈQUE NATIONALE
 10, RUE DE LA HARPE, PARIS

Дар давоми корҳои кофтукобии думоҳаи худ дар Балх мо инчунин аз паи чуниин хотираҳо шудем. Мардуми маҳаллӣ ба ман маслиҳат доданд, ки ба деҳаи Хоча Гулак равам. Ин деҳа дар қисмати шимоли шарқии Балх воқеъ буда, хонаҳои истиқомати мардум дар зери деворҳои шаҳри беруни Балх ҷойгир шуда буданд.

Вақте ки аз дарвозаи Хоча Аккоша (ё Ақоша)

гузашта, аз шаҳр берун омадам, пеши назарам харобаҳои бинои қадимаи гумбазнок пайдо шуданд.

Мардуми деҳа ин биноро «Масҷиди Мавлоно» номиданд. Ин масҷид аз хишти хом сохта шуда буд. Бузургии гумбази баланди он маро ба ҳайрат овард. Нақшаи ин масҷид шабоҳати зиёде ба хонаҳои дошт. Толори ниҳоят калон-ҷои намозхонӣ, колоҳҳои мекробшакл дар чанд тарафи деворҳо, дар чор гушаи бино хучраҳо сохта буданд. Ғайр аз ин чаҳор хучраи мусалсал дар қисмати ҷанубии бино, осори бисёр бошукӯҳ ва гувоҳ бар ҳунари мардуми Балх буданд.

Ҳангоми дар дохили ин бинои боқашамату хароб буданам як нафар дехотӣ омада ба ман гуфт, ки Шумо беҳуда ба ин ҷо даромадвед!

Ман аз мақсади ӯ хабардор, ки набудам, шӯҳномагона гуфтам, ки «магар гумбази масҷид ба сарам фуру меравад?» Ӯ посух дод, ки на танҳо хатар дар ин ҷо ҳаст. Ғайр аз ин дар камарҳои девори кӯҳнаи бино мори калони хоб аст. Чанде пеш

ин мор гови маро аз синааш газида кушт.

Ман пайдо шудани чунин марди гамхорро фоли нек дониста, бо ӯ ҳам www.Compreysan.Ircc.Akshion ин ки ба ин мард худро муаррифӣ намуда, савол кардам, ки «масҷид ба номи кадом Мавлоно аст?» Ҳамсӯхбати ман посух дод, ки ҳамон Мавлоно Ҷалолуддини Балхист, ки Шумо онро бояд донед!

Ман гуфтам, ки ин масҷид услуби меъмории замони Мавлоно нест. Ҳамсӯхбати ман ҷавоб дод, ки кадом вақт пушонидани бинои масҷидро мо намендонем. Вале дар ҳакин ҷо деҳотиён намоз хонда, дар ҳаққи ҳамдеҳаашон Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ дуо мекарданд.

Ман ба ин шахс гуфтам, ки магар масҷидро дар вақташ таъмир накардаанд, ки хароб шудааст? Магар дар ҳаққи Мавлоно дуои хайр кардан басаида шудааст.?

Ҳамсӯхбати ман гуфт, ки харобии бинои масҷид ва харобии шаҳри Балх дар як вақт шудааст. Мо маблағ надоштем, ки онро таъмир кунем. Вале дуои хайри мо дар ҳаққи ин бузургвор ҳеҷ маҳал қатъ нагаштааст. ӯ ба қисмати шимолӣ масҷид дасташиро дароз карда, ба ман гуфт: Ана ба он ҷо назар андозед. Дарахти азимҷуссаи тутро мебинед? (Дар байни кишти пахта ин дарахтро дидам). Дар зери ҳакин дарахт қабр ҳаст, дидед? Ман онро ҳам дидам. Ин қабри рамзии Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ мебошад, ҳар як деҳотӣ ва роҳгузар ин қабрро мазор пиндошта дуо мекунад, ки савоби он ба Мавлоно расад.

Аз ин сӯхбати худ бо ин марди деҳқон ман хурсанд шудам ва аз эҳтироми онҳо ба бузургвори худ таъҷҷуб накардам. Чунки чунин одат то алҳол дар Тоҷикистон ҳам пойдор аст. Ман, ки қасбам омӯхтани ҳаққон рӯи санги мазору қабристонҳо низ мебошад, чунин манзараҳоро зиёд дидаам. Масалан, байни деҳаҳои Падроғ ва Пастигав ва Сабак ҳам Ярми Масҷоҳ қабрҳои дуо талабиро бардоштаанд, ки маиғ надорад. Шаҳси ғавтида дар масофаи дур аз ин ҷойҳо гӯронида шудааст. Роҳгузарҳо аз назди чунин қабрҳо дуо карда мегузоянд, ки савобаш ба шахсе расад, ки дар ҷои дур мадфун аст.

Мисоли дигар. Дар роҳҳои мошингарди Тоҷикистон садамаи мошини зиёд ба назар мерасад. Дар он ҷое, ки ин ҳодисаи муҳими

рух додааст, шакли кабрро мебардоранд. Роҳгузарҳо онро дида дасти дуо мебардоранд ва ронандаҳо бошанд, мошинро садо дода мегузаранд.

PDF Compressor Free Version
Аз суҳбати сокини деҳаи Хоча Гулак ва эҳтиромӣ онҳо ба Мавлоно тахмин бояд кард, ки ин бузургвор дар ҳамин деҳа ба дунё омадааст. Шояд падари Мавлоно аз ҳамин деҳа ё аз дохили шаҳри Балх буда, дар ҳамин деҳа замини кишти худро доштааст? Барои чунин хулоса маълумоти дигаре шоҳид шуда метавонад.

Дар дохили шаҳри Балх, дар назди дарвозаи Хоча Аккошан номбаршуда як вақтҳо замини кишт будааст, ки то ҳол бо номи «Майдони Хоча Гулак» маъруф аст.

Ба назар чунин мерасад, ки хангоми хатар ба Балх мардуми Хоча Гулак дар дохили шаҳр ё худ дар ҳамин майдони номбурда паноҳ меёфтанд. Бояд таъкид намоем, ки Хоча Гулак онқадар деҳи калон набуд.

Мувофиқи маълумоти расмӣ миёнаи асри 20 ин деҳа аз оби нахри Муштоқ обёрӣ мешуд. Ин деҳ ки солҳои 30 ҳамин аср онро ба забони пашту Мандати меномндагӣ шуданд, 84 нафар сокин дошт, ки онҳо соҳиби 1541 чариб замини кишт буданд.

Суҳбат бо марди Хоча Гулакӣ маро шод намуд, ки дехотиён то алҳол хотираи ин бузургворро пос медоранд. Дар навбати худ Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ бо вучуди он, ки дар хурдсолӣаш ватанашро тарк намуд, онро дар калонсолӣаш, дар солҳои бузургиаш фаромӯш накарда, бузургони то замони зиндагии ӯ гузаштаро дар асари маъруфи худ - Маснави суруда сифат кардааст. Яке аз чунин қасон Султон Аҳмади Хизравия мебошад.

Дар бораи ин шахси номбар дар сарчашмаҳои муаллифони асри миёна маълумоти фаровон гирд омадааст. Академик Бартолд низ дар ин бора суҳанронӣ кардааст.

Муаллифи «Таърихномаи Балх ва Бухорои Шариф» оварда аст, ки Султон Аҳмади Хизравия, ки ба хангоми таваллуд Абӯҳомид номда шуд, инсонӣ шариф, содиқ ва мӯъмин буд. Султон Аҳмади Хизравия бо духтари яке аз хуқомони Балх ба номи Бибифотима хотун кидивоч карда буд ва маҷори ҳарду дар қанори ҳам аст.

Онҳо дар назди дарвозаи Навбадори Балх дафи шудаанд.

Бо ҳамин сабаб ин дарвоза номи «дарвозаи Султон Аҳмади Хизравия»-ро гирифтааст.

Ин шахс дар катори бузургони ҳаштод машоихи Балх номбар шудааст. Султон Аҳмади Хизравия соли 240 ҳиҷрӣ (854-855) дар 95- солағӣ фавтидааст.

Муаллифи асри Миёна Мухаммад Муъмин дар бораи ин шахс чунин навиштааст: «Султон Аҳмад аз шахсе як ҳазор дирҳам қарз гирифтани шуд. Сарватманд пурсид, ки ин миқдор пулро чӣ қор мекуни? Султон Аҳмади Хизравия дар ҷавоб гуфт: Ба ҳамаи ин пулҳо хӯрок ва гизо таҳия карда, ба ниёзмандон медахам.

Дар мавриде аз Султон Аҳмад пурсиданд. «Агар ту дар ҷаҳон қудрат дошта бошӣ, чӣ хоҳӣ кард?» Ӯ дар ҷавоб гуфт, ки агар қудрати ҷаҳон ба дасти ман бошад, онгоҳ ин ҷаҳонро ба гизо мубаддал сохта, сипас онро ба дастраси гуруснагон қарор меодам.

Ана дар ҳаққи чунин шахс, ки ҳамватани Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ буд, он кас дар дафтари дуввуми «Маснавий» чунин овардаанд:

«Шайх ҳамеша қарздор буд ва пуле, ки дар ихтиёри ӯ қарор мегирифт, сарфи таъмири хонақоҳҳо ва рағъи ниёзҳои фақирон мекард. Ҳини ки ӯ бемор шуд ва дақиқаҳои воқасини умрро сипарӣ мекард, атрофи ӯро қарздоронаш гирифта буданд ва шайх андӯхтае надошт, ки адои қарз кунад. Соате чанд қабл аз маргаш садон писарбачаи ҳалвофурӯш тавачҷӯҳи ӯро ҷалб кард. Бо хоҳиши шайх ҳалвофурӯшро талабиданд ва ширини онро, ки як динор қимат дошт, ба қарздорон доданд. Писарбача пули ҳалворо хост ва дар ҳоле, ки шайхро аз адои пул очиз ёфт, гиря карда мегуфт:

Агар ба хона бидуни пул баргардам, хӯчаи маро хоҳад кушт. Шоми он рӯз Шайх Аҳмади Хизравия даргузашт. Вале тасодуфӣ ба рӯи патнус як миқдор пуле пайдо шуд, ки барои адои қарзи шайх ва пули ҳалво кофӣ буд».

Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ-Рӯмӣ дар шахсияти Султон Аҳмади Хизравия ба ҷаҳониён нишон додааст, ки то дами воқасини одамон бояд нескҳо ва ёрирасони ҳамдигар бошанд.

Аз ин эпизоди ғайриодии таърихӣ хулоса мешавад, ки

Мавлоно Чалолуддини Балхӣ зодгоҳи худ ва шахсони номбардори он чоро ҳеҷ вақт фаромуш накардааст.

Машҳури ҷаҳон гаштани Мавлоно сабаби тасвири симон ин бузургӣ аз ҷиҳати мусаввирони халқҳои гуногун мебошад.

Соли 1991 камина барои иштирок кардан ба дуввумин конференсия байналхалқии илмӣ эроншиносони Аврупо даъват шуда будам. Ин ҷамъомади боҳашамат дар шаҳри Бамберги Германия баргузор гардида буд.

Дар хонаи кори эроншиносӣ шинохта профессор Берт Фрагнер чанд тасвири шахсони бузургро дидам. Ду адад аз ин расмҳо диққати маро ба худ ҷалб намуд. Яки он симон амири Бухоро Амир Насрулло (1826-1860) ва дигараш тасвири ҷолиби Мавлоно Чалолуддини Балхӣ буд. Хардуи ин расмҳоро нусха карда гирифта будам. Расми Амири номбурда дар китоби дарсии таърихи халқи тоҷик барои синфи 8 дохил шуд. Инак тасвири Мавлоно мазкурро барои хонадағони мӯхтарам пешкаш менамоям. Ин тасвир, махсусан кулоҳи эшон ба расми пештар тасвирёфтаи шоир каме монандӣ дорад.

Дар зери расм ба гайр аз номи Мавлоно Чалолуддини Муҳаммади Балхӣ – Рӯмӣ ду байт шеъри шоир ба забони англисӣ сабт гаштааст.

Албатта ин расм аз ҷиҳати тасвирӣ, ки Мавлоно пиндоштаанд, кам фарқ мекунад. Дар ин кор ҷоке нест. Дар ин бора чунин мисолро манзури хонадағон магардонам.

Соли 1982 ман дар Туглуқобод ном шаҳрчаи назди пойтахти Ҳиндустон шаҳри Дехлӣ шудам. Инҷо пажӯҳишгоҳи тиббӣ амал мекард ва ҳар номгӯ дору тайёр мекарданд. Дар яке аз биноҳои он ҷо музейи тиббӣ ҷойгир буд. Яқини ин музейро ба Абӯалӣ Сино бахшида буданд. Ба гайр аз асбобҳои ноҳари соҳаи тиб дар ин ҷоша 17 намунаи расми Абӯалӣ Синоро гузошта буданд (ба гайр аз расми дар Тоҷикистон тасвирёфтаи олим). Ҳар калом аз ин расмҳо ба мусаввирони халқҳои гуногун мансуб буда, яки он бо дигараш кам монандӣ дошт.

Бинобар он тасвири Мавлоно чанд ададе, ки пайдо шавад, албатта аз ҳамдигар фарқ мекунад, чунки ҳаммаи онҳо ҳаёли мебошанд. Сарфи назар аз ин ҳар калом аз ин расмҳо ҳашамати шоирро ифода карда наметавонанд.

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ МАДРАСАИ МИРИ АРАБ

Шаҳри Бухоро – маркази тамаддуни халқи тоҷик аст. Муаллифи «Таърихи нофеъӣ»-Мухаммадалӣ, писари Мухаммадсаиди Балҷувонӣ навиштааст, ки «ин шаҳро боғчаи илм меноманд. Асли маънии Бухоро илм аст. Бинобар он тамсия ба Бухоро шудааст». Дар он шаҳр уламо ва фузало ва сухало (порсоҳо) бисёранд ва онро маркази ислом ном ниҳодаанд. Дар таърихи Муллозода (яъне, «Таърихи Наршаҳӣ» - А.М.), ки «Қуббатул ислом» -ном аст).

Мувофиқи маълумоти муаллифон номбурда, дар шаҳри Бухоро, дар арафаи барқароршавии ҳокимияти Шӯравӣ 400 мадраса, 296 масҷиди панҷвақта, 18 масҷиди чомеъ, 80 ғӯрхона, 109 қорихона ва мактабхона мавҷуд будааст. Аз ин аснод маълум мешавад, ки миқдори мадрасаҳои Бухоро аз қорихона ва мактабхона якҷанд маротиба зиёдтар будааст. Шояд муаллиф мактабҳои воқеъ дар хонаҳо ва назди масҷиди гузарҳо амалкунамдари ба инобат нағрифта бошад.

Тибқи нишонаи Мухаммадалӣ, аҳли талабаи мадрасаҳои Бухоро 34 ҳазор, аҳли тадрис ба ҳаштод – сад нафар мударрис ва бисту ду муфтии дарсгӯӣ тахмин шудааст. Шояд миқдори талабаи мадрасаҳоро муаллиф зиёд нишон дода бошад. Аз тарафи дигар, барои таҳсили илм ба мадрасаҳои Бухоро ҳамчун маркази илмӣ он замон аз тамоми ғушаву қанори Мовароуннаҳр ва берун аз он толибилмон рӯй меоварданд.

Яке аз маъруфттарин ва қалонтарин мадрасаҳои Бухоро – мадрасаи Мири Араб буд. Дар адабиёти мавҷуда таърихи сохтмони ин мадраса соли 942 ҳиҷрӣ (1535 –1536 мелодӣ) омадааст. Вале вақфномаи мадрасаи Мири Араб соли 1527 тартиб ёфтааст. Ҳардуи ин сана қобили боварист. Зеро санаи 1527 огози эъмоми мадраса буда, соли 1536 итмоми ин сохтмон аст. Яъне, ин иморат дар давоми 9-сол бино ёфтааст.

Барои муқоиса мебарояд хотиррасон намоем, ки сохтмони мадрасаи Абдулатиф Султон дар Ҷуртеппа 10 – сол тӯл кашида, соли 937 ҳиҷрӣ (1530-1531) ба итмом расидааст.

Бинои дуошёнаи мадрасаи Мири Араб ҳамроҳ бо айвон ва

масҷид аз III ҳуҷра иборат буд.

Расму оин, қоидаву қонуне, ки дар ин мадраса роиҷ буд, дар дигар мадрасаҳои Бухоро низ қабул мешуд. Масалан, дар ибтидои сохтмони ин мадраса, дар вақфномаи он чунин ҳукминома зикр ёфтааст: «... Соқинони он мадраса (Мири Араб - А.М) аз музифоти авқот мисли истимои малоҳя (асбоби айшу ишрат) ва тағаня (сурудхоня) аз нақш, савт, амал, қавл ва тарона, мучганиб (парҳезгор) бошанд. Агар ба онҳо иқдом намоянд ё сабаб шаванд, мутаваллини ин вақф бояд, ки эшонро ҳукми муртақибини қабоир (гунаҳгори қалон) дода, баъд аз он гаҳ сари насихат карда бошад ва мамнуъ нагашта бошанд, эшонро аз ин мадраса ихроҷ намуда, мубдал (бадалшуда) ба ғам-албадал гардонад».

Таъкиди вақфномаи Мири Араб чунин маъний дорад, ки дар асри 16 мубориза ба муқобили баъзе мақомҳо сар зада, ин мубориза дар асрҳои баъдина идома дошт. Чунки вақфномаи номбурдан соли 1527 дар охири асри XVIII аз тарафи амир Шохмурод (1785 -1800) ва нусхаи дигари он дар аввали асри 19 бо муҳри Амирхайдар (1800 - 1826) тасдиқ шуда, қувват гирифтааст. Ҳидоятӣ амирони Бухоро чунин маъний дорад, ки иҷрои ҳукми онҳо дар дигар мадрасаҳои мамлакат шакли қонунро гирифтааст.

Суоле пеш меояд, ки Мири Араб кӣ буд ва мақоми ӯ дар таърихи қарби XVI аз чӣ иборат аст? Доир ба ин шахс маълумотҳои ҷолибро ҳамзамонаш - шоир ва олими забардасти тоҷик Зайниддини Восифӣ (1485 -1555 ё 1556) дар асараш «Бадоеъ - ул - вақоеъ» овардааст. Ӯ навиштааст, ки дар ибтидои моҳи рабиъ-ул - охири санаи 918 (моҳи июни соли 1512) буд, ки амир Начми Соғӣ бо 80 ҳазор қизилбоши авбош аз оби Омӯя гузашта, мақсад дошт, ки Самарқандро ишғол намуда, шаҳро ҳамвор сохта, фолғиз қорад ва харбузаи ӯро ба расми тӯҳфа ба Шох Исмоил фириштад, баъд аз он мутаваҷҷеҳи Хитой шавад.

Ин иқдоме дахшатовар пеш аз ҳама мардуми Самарқанд ва ҳокимони онро ба таълуқа андохта буд.

Дар ҳамин як замони ҳалқунандаи қисмати ватану соҳибватинон Мири Араб ҷонбошиқо намуда, дар наҷот ёфтани Мовароуннаҳр аз эронӣи сазми арманда ва асосиро гузоштааст.

Восифӣ доир ба ин шахс ва хизмати ӯ чунин овардааст: «Оличаноб, никобат оёт, ҳазрати кутб – ул - ақтоб, султон – ул - авлиё, бурҳон – ул - итқиё, гавс – ул - ислом, султон – ун – нукабо, нақиб – ус - салотин Амир Сайид Абдулло ал мулаққаб ба Амир Араб, аз вилояти Туркистон ба Бухоро омадаанд, ки бағоят бедил шуда ва инони ихтиёр аз даст дода (Амир Араб) гуфтаанд: «Эй фарзанд, туро чӣ мешавад, ҳазрати Ҳақ субҳон ва таоло аз барои Шумо тухаф (тӯхфа) ва ҳалоё (ҳалъ) фиристода, чаҳди (кӯшиши) шумо маротиби алайҳи (ба ӯҳдаи ӯ) дар дунё ва охираат муҳайё карда, Шумо меҳоҳед, ки онҳоро пушти по занед ва кабул накунад?».

Аз ин сарзаниш маълум мешавад, ки Убайдуллоҳон чуръати бо Начми Сонӣ чангиданро надошта, мулкро ба ӯ таслим кардани будааст. Ба Амир Араб ӯ далел овардани мешавад, ки теъдоди лашкари эронӣ ба 80 ҳазор мерасад. Ӯ бошад лашкари ночизе дорад.

Дар аснои ин гуфтугӯӣ буданд, ки хабари забти Насаф (Қаршӣ) аз тарафи Начми Сонӣ мерасад. Мувофиқи маълумоти Хондамир (1475 – 1535), ки дар «Ҳабиб ус – Сияр» зикр ёфтааст, истилогарон дар Қаршӣ тамоми аҳолии онро, ки 15 ҳазор буд, қатл мекунад. Восифӣ навиштааст, ки дар Қаршӣ «қатли ом намуда, бар вачҳе ки мутанаффасе зинда намонд».

Ин хабарро шунавида, Убайдуллоҳон гирён шуд ва аз Амир Араб маслиҳат пурсид. Амир Араб ҷавоб мегӯяд: «Ин замон тараддуд намоед, ки он ҷамоат (эронӣ – А.М.)» мағлуб мегарданд. Бинобар он чун зулму тааддӣ дараҷаи камол меёбад, заволи муқорини (наздиқ шудан) ӯст ва ин ниҳояти зулм аст, ки эшон кардаанд. Барҳез, эй фарзанд ва пои давлат дар рикоби саодат кун ва бар ҳама сабақат ва мубодарат намо».

Мувофиқи маълумоти Восифӣ Амир Араб баъди ба ҷанг омода кардани Убайдуллоҳон, «пеши Қонибек Султон омад. Дид, ки агар як лаҳзаи дигар таъхир мешуд, он лашкар битамом матафаррик (пароканда) мегардид.»

Амир Араб гуфт: «Шарм намедорӣ, ки бо вучуди ин ҳама диловарӣ ва баҳодурӣ гурез ба хотир роҳ медиҳӣ?!» Убайдуллоҳон, ки фарзанди туст, ба ҷанг омада аст». Бо ҳамин суҳанони тези худ Амир Араб Қонибек Султонро ба

Убайдуллоҳон ҳамроҳ намуда, ба Гиждувон мефиристал ва онҳо ба ҷанг омода мешаванд. Баъди ҷанги шадид, Начми Соғӣ ҳалок шуда, лашқари кизилбош мағлӯб мешавад. Натиҷаи ин мағлӯбият эмин сфгани Мовароуннаҳр аз зулми истилогарон буд, ки хизмати Амир Араб дар дараҷаи аввал меистод.

Чуноне, ки мебинем, Восифӣ Мири Арабро сифат намуда ӯро «Амир Сайид Абдулло ал – мулаккаб ба Амир Араб» номидааст. Дар Энциклопедияи Советии Тоҷик ӯ бо номи Шайх Абдуллои Яманӣ омидааст. Дар ҳарду ҳолат, ин номҳо ва лақаби Амир Араб ба Мири Араб тааллуқ доранд. Ба ин масъала «Таърихи Касира» (ё «Таърихи Сайид Роқим») равшанӣ меандозад. Ин асар воқеаҳои таърихро аз замони ҳукмронии Темур (1336 - 1405) то миёнаи асри XVII дарбар гирифтааст. Муаллифи асар Мулло Шарофиддини Самарқандӣ Амир Арабро Мири Араб номида, хизмати ӯро дар мағлӯб шудани кизилбошҳо ва ҳалок гардидани Начми Соғӣ таъкид карда, доир ба соҳтмони мадрасаи ӯ маълумот додааст.

ДАР ВАСФИ ДЕҲҚОН

Хурсандибахш аст, ки солҳои охир ба омӯختани забони ягнобӣ, ки аз лаҳҷаҳои забони қадимаи суғдиё аст, аҳамият медиҳанд ва китобҳо ҳам нашр шуданд. Ягнобӣ фақат лисони аҳолии ҷанг дехан водии Ягноб буда, забоншиносии мо бояд онро бештару аниқтар биомӯзанд, зеро он ба лаҳҷаи соқинони тоҷикзабони ин маҳал набояд бетаъсир бошад.

Бар замми ин, тибқи маълумоти катибаҳои аз каламрави водии Ягноб дастрас гардида маълум мешавад, ки дар асрҳои дав то шонздаҳ таълим дар мактабҳои ин маҳал ба забони форсии тоҷикӣ буда, ягнобӣ лафзи гуфтугӯии як қисми мардум будааст. Асноди аз рустоҳои водии Ягноб ёфтшуда низ ибрати он аст. Солҳои 1962 ва 1973 хангоми сафар ба Ягноб дар ёнаҳои аҳолии китобҳои зиёдеро ба забонҳои арабӣ ва форсии тоҷикӣ дидам, ки мардум онҳоро инчунин мероси гаронбаҳо ҳифз менамояд. Баъзе шахсон дар сарҳадҳои ҳамаи китобҳо барои

ояндагон қайдхо ва хатто шеърхон эҷод кардаашонро навиштаанд.

Ман PDF Compressor Free Version қайдхоро нусха карда будам ва имрӯз зарур доистам, ки баъзеи онҳоро пешкаши хонандагон гардонам. Бовар дорам, ки пас аз муҳочирати сокинони водии Ягноби пурасрор на хамаи он китобхо то ҳол боқӣ мондаанд ё шак нест, сохибонашон онҳоро ба Зафаробод бурда бошанд.

Як нусха китоби қаламӣ, ки аввалу охир надошт ва унвонаш ҳам маълум набуд, дар хонаи як сокини деҳаи Питипи Ягноб ба чашм расид ва дар соли 1297 ҳиҷрӣ (1879 - 1880) шахси номаълум дар саҳифаи холии дастхати кӯҳна ин шеърро навиштааст. (Мутаассифона, баъзе сатрхо мансух гашта, хонда натавонистам):

*Ба рӯи олами фонӣ, бародар, ҳар кӣ деҳқон аст,
Танаи аз отаиши дӯзах озоду ҳам ҷон аст.
Чӣ дар дунёву дар уқбо ба вақти хайру нон додан,
..... Деҳқонон иноятҳои раҳмон аст.
Чу деҳқонон ба тобистон бардоранд хирманҳо,
Аз эшон ҳар чӣ мемонад, зимистон қути мурғон аст.
..... мекунад ҷавлон ба иллатҳои деҳқонон,
Ҷафокаш мардуми деҳқон, ки обурӯи шоҳон аст.
Агар шайх аст, агар мулло, тамаъ дорад зи деҳқонон,
Барои он ки деҳқонро саховатҳои чандон аст.
Шабе дар хонаи деҳқон, агар сад кас шавад меҳмон,
Ба хизмат пеши меҳмонон, мисоли кӯҳи ғалтон аст.
Агар деҳқон ба умри худ бикорад ҳосиле як бор,
Танаи ҳарчанд гунаҳ дорад, ба рӯи ҳашир султон аст.
Навишта бар дари ҷаннат Худованд исми деҳқонро,
Ки куре бар сари эшон шабонрӯзе чу борон аст.
Ба саҳро гашта деҳқоне, агар як донае монад,
Ҳар он ҷизе, ки мепӯшад, ба ҷои хайри эҳсон аст.
Ту бишонав васфи деҳқонон, ки Абдуллоҳи Ризвон,
Шафоватҳои деҳқонон, Расули чорерон аст.*

Муаллифи ин шеър Абдуллоҳи деҳқонро ситониш намудааст ва шеър на фақат дар васфи деҳқони пешини, балки иншоари

Убайдуллоҳон ҳамроҳ намуда, ба Ғиждувон мефиристанд ва онҳо ба ҷанг омода мешаванд. Баъди ҷанги шадид, Начми Соғӣ ҳалок шуда, лашкари қизилбош мағлуб мешавад. Натиҷаи ин мағлубӣ, ки дар Ғиждувонроуннаҳр аз зулми истилогарон буд, ки хизмати Амир Араб дар дараҷаи аввал меистод.

Чуноне, ки мебинем, Восифӣ Мири Арабро сифат намуда ӯро «Амир Сайид Абдулло ал – мулаккаб ба Амир Араб» номидааст. Дар Энциклопедияи Советии Тоҷик ӯ бо номи Шайх Абдуллои Яманӣ омидааст. Дар ҳарду ҳолат, ин номҳо ва лақаби Амир Араб ба Мири Араб тааллуқ доранд. Ба ин масъала «Таърихи Касира» (ё «Таърихи Сайид Роқим») равшанӣ меандозад. Ин асар воқеаҳои таърихро аз замони ҳукмронии Темур (1336 - 1405) то миёнаи асри XVII дарбар гирифтааст. Муаллифи асар Мулло Шарофиддини Самарқандӣ Амир Арабро Мири Араб номида, хизмати ӯро дар мағлуб шудани қизилбошо ва ҳалок гардидани Начми Соғӣ таъкид карда, доир ба сохтмони мадрасаи ӯ маълумот додааст.

ДАР ВАСФИ ДЕҲҚОН

Хурсандибахш аст, ки солҳои охир ба омӯхтани забони ягнобӣ, ки аз лаҳҷаҳои забони қадимаи суғдӣ аст, адабият менамояд ва китобҳо ҳам нашр шуданд. Ягнобӣ фикрат лисони аҷлоии ҷанг деҳаи водии Ягноб буда, забоншиносони мо бояд онро бештару аниқтар биомӯзанд, зеро он ба лаҳҷаи соқинони тоҷикзабони ин маҳал набояд бетазсир бошад.

Бар замми ин, тибқи маълумоти китобҳои аз каламрави водии Ягноб дастрас гардида маълум мешавад, ки дар асрҳои даҳ то шонздаҳ таълим дар мактабҳои ин маҳал ба забони форсии тоҷикӣ буда, ягнобӣ лафзи гуфтугӯии як қисми мардум будааст. Асноди аз рустоиҳои водии Ягноб ёфтшуда инеи исботи он аст. Солҳои 1962 ва 1973 ҳангоми сафар ба Ягноб дар қонадони аҷлоӣ китобҳои зиёдеро ба забонҳои арабӣ ва форсии тоҷикӣ дидам, ки мардум онҳоро минбаъд мероси гаронбаҳо ҳифз менамояд. Баъзе шавсон дар саҳифаҳои ҷолоии китобҳо барои

ҳозира ҳам аст. Шояд муҳаққиқон матни пурраи шеър ва маълумот роҷеъ ба муаллифи онро пайдо намоянд. Дар ин сурат, чунин кори хайр дар таърихи адабиёти мо саҳифаи тозае мегардад.

PDF Compressor Free Version

Ҳамон сол аз забони сокинони деҳаи Сангистони ноҳияи Айни шеъри бахшида ба идро навишта гирифтам:

Оби раҳмат омаду олам мунаввар мешавад,

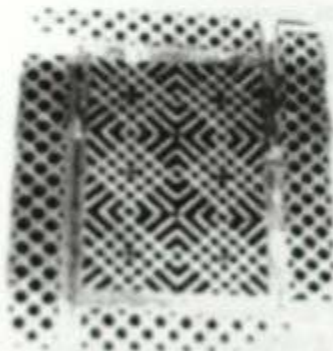
Зинати рӯи замин аз сабзаи тар мешавад.

Ин ғалат фикрест, кас бе зар тисар мулло кунад,

Донишу илми тисар аз додани зар мешавад.

Ба гумонам, ин шеъри идонаро дар замони мо эҷод карданӣ.

*«Садои мардум»,
25 апрели соли 1996.*

*Ҷӯшкӯша, Сарӣ мазор соли
1981*

ТАЪСИСИ МАКТАБҲОИ РУСИИ ПЕШ АЗ ИНҚИЛОБИ ДАР НОҲИЯИ ҶУРОТЕППА

Баъди таъсиси Ҷуротеппа ҳукумати подшоҳӣ ба корҳои мактабӣ ва ба дину оини мардуми маҳал даҳолат намекард. Дар Осиёи Миёна дини ислом ҳамчун дини ҳукмрон боқӣ монда буд. Мактабу мадрасаҳо боз ҳам дар ҳамон ҳолати қаблӣ, яъне ҳамон ваъе, ки буд, мондан гирифтанд. Мисли қабл мактабҳои ибтидоӣ бо маблағи талабагон ва мадрасаҳо аз ҳисоби даромади заминҳои вақф нигоҳ дошта мешуданд. Қариб тамоми сайёҳон ва талқикотчиён, ки дар асри XIX ба Осиёи Миёна омадаанд, қайд мекунанд, ки дар ин минтақа ба кори мактабҳо аҳамият дода намешавад. Таълим дар мактабҳои ибтидоӣ ва мадрасаҳо тамоман хушқу ҳоли ва бемаҳсул мегузарад. Баъди ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна ба Россия ин бадбахтҳои мактабҳои мусулмониро охишта-охишта ҳуди соқинони маҳаллӣ низ фаҳмиданд. Дар байни онҳо одамоне пайдо шуданд, ки хоҳиши зиёде барои таҳсил дар мактабҳои русиро доштанд. Ёрдамчи сардори уезди Хучанд дар Ҷуротеппа соли 1882 дар гузориши солонан худ чунин менависад: «Имхоният ҳаст, таҳмин кунем, ки дар сурати дар шаҳри Ҷуротеппа таъсис шудани мактаби русӣ, хоҳишмандони таҳсилкунанда дар он ёфт мешаванд».

Якумин мактаби русӣ дар уезди Хучанд соли 1867 аз тарафи губернатори ҳарбӣ Романовский таъсис ёфт, ки вай чихати ин кор 100 сӯм пул сарф карда буд. Ин маблағи ночиз барои васеъ кардани шабакаи мактабҳо, албатта, намерасид. Ҳарчанд соли 1871 дар ин мактаб 25 нафар писарбачагон ва 4 нафар духтарбача мехонданд, бо вучуди он, ҳукумати подшоҳӣ бо баҳонаи набудани бинои ин мактабро пушид. Албатта, ҳукумати подшоҳӣ ба масъалаи маорифи халқ аҳамият намедод, барои сохтмон ва бунёди мактабҳо пул сарф намекард. Ҳадафаш мардумро дар торикӣ ва ҷоҳилат нигоҳ доштан буд.

Ба чунин сийёсати ҳукумати подшоҳӣ нигоҳ накарда, аҳоли кушодани мактабҳои ғайри динӣ, аз ҷумла мактаби русиро талаб мекард. Масъалаи дар шаҳри Ҷуротеппа бунёд намудани мактаби русӣ соли 1886 матраҳ шуд. Ёрдамчи сардори уезди

Хучанд дар ноҳияи Ҷротеппа 18 ноябри соли 1886 ба губернатори ҳарбии вилояти Сир – Дарё нома навишта ташкили мақтаби PDF Compressor Free Version кард: «Айни муддао мешуд, агар иҷозат диҳед, масъалаи таъсиси мақтаб тезонида шавад. Илова бар ин, давраи ҳозира, ҳам аз ҷиҳати рӯҳияи ҷомеа, ҳам аз ҷиҳати тайёрии талабагон замони мувофиқ мебошад».

Дар байни дохилшавандагон фарзандони аҳолии маҳаллӣ низ буданд. Дар ҷавоб ба чунин хоҳиш губернатори ҳарбии вилоят навишта буд, ки масъалаи ташкили мақтаби русӣ дар шаҳри Ҷротеппа ҳоло халнашаванда аст, зеро ханӯз миқдори муаллимон кам аст. Вале дере нагузашта ҳукумати подшоҳӣ зарурати одамони босавод дар Туркистон ва мӯхтоҷии ҳудро ҳис намуд. Он вақт миқдори котибон ва тарҷумонҳо хеле кам буд. Илова ба он савдогарони маҳаллӣ барои бо русҳо гуфтугӯ намудан ба омӯختани забони русӣ эҳтиҷ доштанд.

Ҳаман ин вазъиятдуро ба назар гирифта, саринспектори омӯзиш-гоҳҳои кишвари Туркистон дар ниҳояти қор, 14 июли соли 1888 дар бораи аз уезди Тошканд ба шаҳри Ҷротеппа кӯчонда овардани мақтаби русии маҳаллӣ қарор қабул намуд. Машғулият дар ин мақтаб аз 1 октябри соли 1888 оғоз шуда буд. Рӯйхон аввал 15 нафар бачагон – асосан фарзандони ашрофони шаҳр иштирок карда буданд, 6 нафари онҳо писарони оқдаҳқон ва маъмурони волостҳо (қисме аз вилоят, ки аз як ҷаид кишлоқ иборат буда, худ як ҷузъи уезд ҳисоб меёфт), 3 нафари онҳо писарони савдогарон, 1 нафар писари мутававлӣ ва як нафари дигар писари йиғити (амалдори полис) – и участкаи Ҷротеппа буданд. Ба ғайр аз ин ду нафар аз русҳо: нис (як писари унтер – офитсери запас ва дигаре духтари фелдшер) дар ин мақтаб таъсис кардан хоҳанд. Вале генерал – губернатори Туркистон ба ин

Панҷара аз Ҷротеппа

духтари рус дар мактаби мазкур таҳсил намуданро манъ кард. Ба писарбачаи рус бошад, бо чунин шарт иҷозат дод, ки бо бачагони маҳаллӣ таҳсил кунад ҳам, бояд зери назорати махсуси муаллими рус бошад.

PDF Compressor Free Version

Аз рӯи синну сол талабагони мактаби русии Ҷротеппа аз 7 то 17 сола будаанд. Дар ибтидо дар ин мактаб як нафар муаллими рус машғули тадрис ва ҳамаи хароҷоти мактаб ва минбаъда нигоҳ доштани он вобастаи даромадҳои маҳаллӣ буд. Дар асоси сметаи тасдиқ кардаи генерал – губернатор барои муаллим дар як сол 720 сӯм, барои асбобҳои таълимӣ, сӯзишворӣ, киро намудани хизматгори ва дигар эҳтиёҷот ҳамагӣ 275 сӯм маблағ ҷудо карда шуда буд. Баъди дар шаҳри Ҷротеппа таъсис намудани мактаби русӣ шумораи донишомӯзони ин мактаб афзудан гирифт. Бинобар ин, дар декабри соли 1888 пристави участкаи Ҷротеппа дар назди мактаби русии маҳаллӣ ташкили курсҳои шабонаро хоҳиш намуд. Ба ташкили чунин курсҳо иҷозат дода шуда буд ва машғулиятҳо шабона аз 26 – уми январи соли 1889 оғоз гардид. Дар дарси аввалин дар курсҳои шабона 8 нафар шунавандагон ширкат доштанд. Охишта – охишта шумораи хоҳишмандон зиёд шуд. Дар соли 1900 дар мактаби русии маҳаллӣ 24 нафар бачагон таҳсили илм мекарданд, ки аз онҳо 4 нафарашон писарони русҳо буданд. Дар курсҳои шабона бошад, 20 нафар калонсолон машғулият мегузарониданд. Чаҳор нафари онҳо аз сокинони кишлок ва 16 нафарашон аз бошандагони шаҳр махсуб мешуданд. Ба таблиғи зидди русии рӯҳониён ва вомондагии аҳоли нигоҳ накарда, дар ҳамон вақт ин гуна афзоиши шумораи хонандагон муваффақияти хеле бузурги мактаби русӣ дар ҳисоб меёфт.

Муддати таҳсил дар ин мактаб 3 сол буд. Соли таҳсил аз 1 август шурӯъ шуда, 1 июл ба охир мерасид. Дертар ба ин мактаб ба ғайр аз муаллими рус, боз як нафар аз муллоҳои маҳаллӣ низ даъват шуда буд, ки вай дар нимаи дигари рӯз ба талабагон қонунҳои шариятро меомӯзонд.

Барномаи таълим ба талаботи рӯз ҷавоб дода наметавонист. Дар вақти фаро ҳондан ба таҳсил синну соли талабагон ба назар

гирифта намешуд, дар натиҷа хонандагон дар се соли таҳсил донишҳои барояшон зарурро аз худ карда наметавонистанд ва бо сабабҳои гуногун маҷбур мешуданд, мактабро тарк кунанд. Мувофиқи ахбори соли 1900 аз мактаби русии шаҳри Ҷротеппа 10 нафар хонандагон хонданро тарк намудаанд, ки аз онҳо танҳо 2 нафарашон хату савод доштанд ва забони русиро медонистанд. Аз 20 нафар калонсолони тарки таҳсил карда, ки дар курсҳои шабона шомил буданд, танҳо 5 нафарашон саводнок ва русидон буданд. Инчунин бояд қайд кард, ки аз тарафи ҳукумат ба мактаб ҳеҷ гуна ёрӣ расонида намешуд. Назорат ҳеле суғуст ва таълим дар он камнатича буд. Саринспектори омӯзишгоҳҳои кишвари Туркистон хабар медиҳад, ки дар вақти иштирок намудан ба омӯзишгоҳи маҳаллаи шаҳри Хучанд талабагон ба ӯ арз мекунанд, ки онҳо ба омӯхтани забони русӣ хоҳиши зиёд доранд. Вале бо сабаби суғуст будани наҳваи машғулиятҳои мактаби русӣ, онҳо русиро ёд гирифта наметавонанд.

Баъди 10 соли мавҷудияти мактаби русии шаҳри Ҷротеппа гайриканоатбахш будани машғулиятҳои ба назар нагирифта, пристави участкаи Ҷротеппа навишта буд, ки хатмкунандагони мактаби зикршуда бинобар кистии дониши худ ба вазифаи котибӣ ва тарҷумонӣ таъин шуда наметавонанд. Ҳоло он ки мактаби русии ин маҳал афзун ба таблиғи илму дониш метавонист дар байни аҳолии дигар нақши мусбатро низ бозад. Масалан, соли 1893 муаллими рус барои ба хонандагон омӯзондани ҳунари масъалаи таъсиси устохонаи челонгариро монда буд. Ин муаллим ҳатто барои донишҷӯи нахри асбобу анҷомҳои устохона ба яке аз устоҳои шаҳри Тошканд мактубе низ навишт. Ин ташаббуси наҷиб аз тарафи ҳукумат тарафдорӣ карда нашуд ва дар моҳи август соли 1895 пристави участкаи Ҷротеппа навишта буд: бинобар он ки ҳуди муаллим ҳунари челонгариро наметавонанд, дар назди мактаб ба кушодани устохонаи челонгарӣ имконият нест. Дар бораи ба ин вазифа даъват намудани дигар муаллимон ҳукумат ҳатто фикр ҳам намекард.

Мисоли дигар меорем. Ба муносибати рӯз аз рӯз афзудани шумораи хоҳишмандони мактаби русӣ соли 1904 дар шаҳри Ҷротеппа омӯзишгоҳ таъсис ёфт. Дар ҳарду мактаби номбурда

бештар фарзандони аҳолии шаҳр имкони таҳсил доштанд. Дар ҳоле, ки шавқмандони таҳсил аз миёни деҳотиён низ хеле бисёр буданд. Бо вучуди кӯшишҳои манфии маъмурияти ҳукумати подшоҳӣ, ки бо баҳонаҳои гуногун ба рушди маориф, махсусан ба тараққиёти ҳагу саводи русӣ дар байни аҳолии маҳаллӣ имконият намедод, мактабҳои русӣ дар густариши забон ва маданияти халқи рус дар ҷомеаи нақши калон бозиданд. Барои омӯхтани забони русӣ хусусан ҷавонон кӯшиш мекарданд, ки исботи он дар муддати кӯтоҳ зиёд шудани шумораи шунавандагон аст.

Масалан, дар тамоми уезди Хучанд, ки ба он ноҳияи Ҷротеппа низ дохил мешуд, 3 омӯзишгоҳи маҳаллӣ, (дар соли 1905 -109 нафар талаба дошт), ду мактаби русӣ (онҳо 66 нафар ва дар курсҳои шабонаи назди мактабҳо 4 нафар талаба мехонданд), мавҷуд буданд. Мӯйсафедон нақл мекунанд, ки баъзан ҳатто чунин ҳодисаҳои низ рӯй дод, ки бачагон ба муқобили хоҳиши падару модарони худ амал карда, мактабҳои маҳаллиро партофта, ба мактаби русӣ дохил мешуданд. Таҳсили якҷои писарони рус бо бачагони маҳал ба густариши забони русӣ дар ноҳияи нақши калон бозид. Бачагони тоҷик аз фарзандони халқи рус дар мактаб ва берун аз он забони русиро меомӯхтанд.

Шинос шудан бо забони русӣ ҳам ба халқи рус ва ҳам ба халқи тоҷик имконият дод, ки миёни онҳо ҳусни тафохум ба вучуд ояд. Мардуми Осиёи Миёна бо асарҳои ҷовидони шоирон ва нависандагони рус шинос шуданд, ҷаҳони маънавии худро гай намуданд.

*«Газетани муаллимон»,
15 сентябри соли 1955*

БУЗУРГДОШТИ НОМБАРДОРИ МИЛЛАТ

Моҳи декабри соли 1989 дар ҷумҳурии мо 80 – солагии узви пайвасти академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ ва Тоҷикистон Бобоҷон Ғафуров бо тантанаи ҷашн гирифта шуд. Дар ин ҷашн олимони ҷумҳурҳои бародар аз шаҳрҳои Москва, Ленинград

ва шаркшиносон аз Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Ҳиндустон ва Афғонистон ширкат варзиданд. Профессори донишгоҳи исломии шаҳри Олиҳарҳи Ҳиндустон Мансура Ҳайдар дар чашни Б. Гафуров суҳанронӣ намуда, изҳор кард, ки дар Ҳиндустон низ солгарди Б.Гафуровро чашн мегиранд ва ӯ ваколатдор аст, ки якчанд нафар олимони Тоҷикистонро даъват намояд.

Чанде пеш аз ин, рафиқон М. Осимӣ, А. Маниёзов, А. Гафуров ва муаллифи ин сатрҳо ба дувоздаҳумин анҷумани устодони забони форсии Ҳинд даъват шуда будем.

Конференсияи байналмилалӣ 28 декабри соли 1989 дар донишгоҳи Дехлӣ бо иштироки сафирони Эрон ва Афғонистон дар Ҳинд оғоз ёфт. Ба ин ҳамоиш олимони маъруфи форсшинос аз ғушаву канори Ҳиндустон, аз Иттиҳоди Шӯравӣ, Бангладеш, Эрон, Покистон ва Афғонистон ҳузур доштанд. Бо иборати профессорони донишгоҳи Техрон Шаҳидӣ дар Дехлӣ «мутаваллиёни омӯзиши забони форсӣ» чамъ омада буданд.

Мақсади чамъомад ҳустуҷӯи роҳҳои тадрис ва омӯзиши забони форсӣ дар донишгоҳ ва коллеҷҳои Ҳиндустон буд.

Сабаби чамъомади ин нишаст дар барномаи он чунин ифода ёфта буд: «Форсҳо дар роҳи инкишофи интеллектуалии Ҳиндустон дар асрҳои миёна роли катъӣ бозиданд. Ин яке аз омилҳои ҳалқунанда дар роҳи ташаккул ва омӯзиши фарҳангӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ маҳсуб мешуд. Бидуни таҳқиқи осори ҳатини форсӣ таърихи асримиёнагии Ҳиндро омӯختан аз имкон берун аст».

Ҳамоиш мавзӯҳои зеринро муҳокима намуд:

1. Омӯзиши забони форсӣ дар донишгоҳҳои Ҳиндустон. Проблема ва пешниҳодот.
2. Забон ва адабиёти форсӣ.
3. Маданияти Ҳиндустон ва муносибатҳои фарҳангӣ миёни Ҳиндустон ва ноҳияҳои форсзабон.
4. Мақоми Дехлӣ дар рушди забон ва адабиёти форсӣ.
Аз рӯи нақша олимони баромалҳо карданд.
Дар конференсия суҳан аз содагии забони форсӣ низ мерафт.
Баъзеҳо изҳори ақида намуданд, ки забон чӣ қадар содатар

бошад, ҳамон қадар бехтар аст. Шеърҳо ва насри гуногунро, ки сода аст, мебояд гирд овард ва онро дар муассисаҳои илмӣ ва донишгоҳҳо паҳн кард.

Дар ҳатми нишаст иштирокчиён қарор карданд ки маркази устодони забони форсӣ таъсис ёбад ва сари чанд вақт олимони форсшинос масъалаҳои ҳалғалабро дар ҳудуди мамлакатҳои гуногуни форсизабон (Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон) муҳокима намоянд.

Баъди ҳатми кори конференсия иштирокчиён дар семинаре баҳшида ба осори ду тан аз барҷастатарин шоирони муосири Эрон Шаҳриёр ва Нимо Юшич, ки дар ҳонаи фарҳанги Ҷумҳурии Исломии Эрон (дар Дехлӣ) баргузор гардид, ширкат варзиданд. Ин ҷамъомади илмӣ ва адабӣ дар фазои дӯстона ва бисёр самимӣ ба анҷом расид.

Баъди ҳатми ду конференсияи илмӣ, 7-9 январӣ ҳамон сол рӯзҳои Ғафуров дар Ҳиндустон оғоз ёфт. Олимони Ҳинд меҳмонони Тоҷикистонро ба шаҳри Олиҳарх бурданд. Дар донишгоҳи исломии ин шаҳр, ки Ғафуров соли 1970 доктори ифтихории он интиҳобот шуда буд, 80 – солагии зодрӯзи уро кадршиносӣ карданд.

Чунин ба назар мерасад, ки дар маркази забонҳои форсӣ ва арабӣ, дар кафедраи таърих ва китобхонаи Мавлоно Озодӣ, дар донишгоҳи Олиҳарх, ҳама омодаи ин чаши ва истикболи меҳмонон буданд. Дар дафтари хотираҳои китобхона соядасти Б.Ғафуровро гузошта буданд, ки ӯ соли 1970 - 28 моҳи март матни зеринро ба забони урду барои хотира навишта аст: «Ҳиндустон ва Совет Юнион зинда бод!»

Ҷамъомади олимони дар толори бошукӯҳи донишгоҳ баргузор гардид. Олимони маъруфи Ҳиндустон, профессори донишгоҳи Олиҳарх ва доктори ифтихории донишгоҳи Техрон Назир Аҳмад раиси маҷлис ва олимаи соҳибҷамоли донишгоҳ Озардухт қотиби ӯ интиҳоб шуданд. Ин ҷамъомад на танҳо ба ҳаёт ва фаъолияти Б. Ғафуров, инчунин ба масъалаҳои мавқеи таърихии забони форсӣ дар Ҳинд, равобити олимону шуарои Ҳинду Мовароуннаҳр дар қарнҳои мухталиф, дӯстии мардуми Ҳиндустон бо ҳамсоягони форсизабон, алалхусус пеш аз ҳама,

бо Тоҷикистон баҳшида шуда буд.

Мисоли шаффоф, яъне алоқаи олимони Ҳиндустон бо ҳамсояғони форсизабони худ ва мавқеи Мовароуннаҳр дар таърихи тамаддуни Ҳинд ин мухтавои маърузаи Назир Аҳмад буд, ки «Риштаи фарҳанги Ҳинду Мовароуннаҳр» ном дошт. Эшон дар маърузаи пурмазмунӣ худ чунин суханронӣ карданд: «Ҳуззори мӯхтарам! Банда бо иҷозаи Шумо ба эҳтироми меҳмонони гиромӣ нутқи худро бо форсӣ эрод мекунам. Ин меҳмонон аз сарзамине омаданд, ки ҳар қарияи он сарзамин барои мо достони фавқулодда дилчаспе дорад.

Чӯи Мулиён, достони қасидаи Рӯдакиро ба ёд меорад:

*Бӯи чӯи Мулиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.*

Аз зикри Бухоро ёди Ҳоча Исмоили Бухорӣ соҳиби «Саҳеҳи Бухорӣ» меояд, ки наздикии Самарқанд осудаҳок ҳастанд. Аз Самарқанд ёддоштҳое дар хотир монда. Аз он ҷумла ашъори Ҳофиз:

*Агар он турки Шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.*

Дигар:

*Ба ёди Ҳофизӣ Шероз мерақсанду менозанд,
Сияҳчашмони Қашмириву туркони Самарқандӣ.*

Дигар:

*Ҳез, то хотир бад – он турки Самарқандӣ ниҳем,
К – аз насимаи бӯи чӯи Мулиён ояд ҳаме.*

Профессор Назир Аҳмад муштарақоти таърихӣи Ҳинду Мовароуннаҳрро аз замонҳои қадим таҳлил намуда, доир ба таърихи забони форсӣ ва мақоми ӯ дар ин сарзамин чунин иҷори ақила намуд: «Забони форсӣ, ки дар Ҳинд маъмул аст, таъсири забони тоҷикӣ дорад ва ин таъсир аз лиҳози истеъмоли калимот муфтад аст ва низ аз лиҳози талаффузи қаламот. Баъзе калимаҳо, ки дар Ҳиндустон аввалан ба форсӣ ва баъдан ба

урду ба кор бурда шуда, ҳамин суратҳои асил ва қадими ро хифз доштаанд». Профессор Н. Аҳмад гуфтаҳои худро бо мисолҳои сода аз забони ҳозираи форсӣ урдуи Ҳиндустон, аз сарчашмаҳои таърихӣ аз ҷумла аз таърихи Байҳақӣ далел овард.

Дар ин ҷамъомади муфиди илмӣ профессор Вориси Қирмонӣ ёдоштҳои худро оиди воҳӯриҳои худ бо Ғафуров нақл кард. Профессор Алаӣ шеърҳои Вориси Қирмониро бахшида ба Тоҷикистон кироат намуд. Иштирокчиёни ҳамош баромади шахсона дигар, аз ҷумла меҳмонони Тоҷикистонро бо мароқи қалон шуниданд. Рӯзи дигар аз Олиҳарх мо ба Дехлӣ раҳсипор гаштем ва дар маркази фарҳанги Шӯравӣ шабнишинии олимони Ҳинду Шӯравӣ бахшида ба 80 –солагии Б. Ғафуров баргузор гардид.

Профессор Д. Каушик бо сухани муқаддимаӣ ҷамъомадро кушода, дар ҳақи Б. Ғафуров чӣ дар пешгуфтори худ ва чӣ дар маърузаи тӯлонӣ ва пурмазмунаш суханҳои пурарзиш эрод кард. Яке аз мавзӯҳои баромади ӯ ҳоксории олим буд. Д. Каушик нақл кард, ки барои Б. Ғафуровро бо унвони доктори ифтихории донишгоҳи исломии Олиҳарх сазовор гардонидан ба Москва, ба адреси ӯ чор маротиба телеграмма фиристодем, то ризоати эшонро гирем. Вале ҳар дафъа ҷавоби ӯ ба мо намерасид. Оқибат ба воситаи телефон бо Бобочон Ғафуров гуфтугӯ намуда, маҷбуран розигашро гирифтём. Дар ҷамъомад ба гайр аз муаллифи ин сатрҳо, М. Осимӣ, А. Маниёзов, олимони Ҳиндустон профессорон Мансура Ҳайдар, Бамбрӣ, Винод Бхатия ва дигарон дар бораи Б. Ғафуров хотираҳои худро нақл карданд.

Хушбахтона, ҷашни 80 – солагии зодрузи олими забардасти тоҷик бо ҷорачӯҳои моҳи декабри соли 1989 хатм нашуд. Мақтабҳои ҷумҳуриямон ҳоло ҳам ин иқдоми некро идома медиҳанд. Ҳамроҳи профессор Мансура Ҳайдар мо ба мақтаби рақами 7-и ноҳияи Орҷоникидзеобод (ҳоло Ваҳдат) даъват шуда будем. Муаллимон, кормандони маорифи ноҳия ва талабагонии ин мақтаб барои қадриносии муаррихи номии худ якҷанд ҷорачӯии ҷолиб тайёр карда буданд. Доир ба ҷашнгирии зодрузи

Б. Гафуров дар мактаби деҳот ва умуман дар Тоҷикистон профессор Мансура Ҳайдар ба ҳамватанони худ чӣ дар шахри Олиҳарх ва чӣ дар Дехлӣ ба тафсил ва самимона нақлҳо кард.

Моҳи апрели соли равон бо ташаббуси мудирӣ маорифи ноҳияи Фарҳор И. Ризоев, кормандони ин идора ва муаллимони мактабҳои 80- солагии зодрузи Б. Гафуров қайд шуд. Ҳар як мактаби ноҳия ва талабагони он ба ин ҷашн тайёрии пухта дида буданд. Дар мактабҳои як гушаи синф ба таърихи халқи тоҷик бахшида шуда, бо ақсоии Б. Гафуров ва асарҳои ӯ зеб ёфта буд. Талабагон тасвири ин олимро ба рӯи матоҳҳои устодона дӯхта, мусаввирони ҷавон симои бузургворро ба қалам дода буданд. Дар рӯзи ҷашн ҳар як мактаб маҳсули қори худро ба намоишгоҳи ноҳия гузошт. Комиссияи махсуси маорифи ноҳия ба санъати кӯдакон баҳои сазовор дода, тибқи истеъдодашон ба мактаббачаҳо мукофот эҳдо намуд. Дар толор зиёда аз 300 нафар хурду қалон, мухлисони таърихи халқи тоҷик, кадршиносони Б. Гафуров ҷамъ омада буданд. Ба ғайр аз муаллими ин сатрҳо, котиби яқуми хизми ноҳияи Фарҳор Баҳриддинов, мудирӣ шӯъбаи маорифи ноҳия И. Ризоев, кормандони идораҳои вилояти Кӯлоб ва дигар шахсони масъул ҳузур доштанд. Толор бо тасвири Б. Гафуров, гуфтаҳои ӯ ва шиорҳои оро ёфта буд. Ба рӯи матои сурх бо ҳуруфоти зебои араби ҷунин навиштаҳо дидем: «Бобоҷон Гафуров – номбардори миллат!»

Баъди маърузаҳои пурмазмуни И. Ризоев, М. Буриев ва муаллимонӣ кормандони масъули ноҳия талабагони мактабҳои шеърҳои ба васфи Б. Гафуров эҷод кардаи шоиронро қироат карданд. Яқин аз ҳузори ҷамъомад хотираҳои шоиронро нақл карданд. Хотираи яке аз онҳо – Шарифов Саид, шахсе, ки ба бунёди забони тоҷик, ҳазинаҳои маданияту сулҳ 14 ҳазору 500 сӯм эҳдо кардааст, ҷолиб буд. Аз рӯи нақли ӯ, соли 1952 дар ноҳия Ленин (ҳоло Рӯдакӣ) бригадирӣ колхоз раиси комитетии ноҳияро задаст. Бригадирро ҳаёс мекунанд. С. Шарифов бо супориши ҳамдеҳотиён, бо аризаи шикоятӣ ба назди Б. Гафуров омада, беғуноҳии бригадирро исбот кардааст. Б. Гафуров аризаро шахсан баррасӣ намуда ба шикояти Шарифов ғуш

медихад. Баъди се рӯзи ин вохӯрӣ ба ноҳияи Ленин котиби ҳамаҷонибаи КМ Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон Пулодов омада, аризаи шикоятӣ колхозчиёро санҷида «гунаҳкорро» аз ҳаёти ҷамъият мекунад. Бо мурури замон ҳамаҷониба бригадир дар натиҷаи меҳнати самимонааш сазовори ду орден ва якчанд медалҳо гаштааст. Ин нақл самимият ва қадршиносии Б.Ғафуровро нисбати деҳқони оддӣ исбот мекунад ва барои наврастони имрӯзу фардо дорони аҳамияти тарбиявист. Ҷашнгирии содрӯзи Б. Ғафуров, ҷӣ дар Тоҷикистон, ҷӣ дар хориҷ аз он, ба ҷашни маданияти мо табдил ёфтааст. Ҳаёти Бобоҷон Ғафуров барои мардуми мо ойнаи ибрат аст.

*«Омӯзгор»,
14 августи соли 1990.*

МАШЪАЛДОРИ МАЪРИФАТ

Шаҳри Ғафуров, кӯчаи ба номи академик Ғафуров; музейи Ғафуров, мактаби ба номи Бобоҷон Ғафуров, стипендияи ба номи Ғафуров... Панҷ сол мешавад, ки ин истилоҳҳо дар харитаи Тоҷикистон, нақшаи шаҳрҳои мо, дар талаффузи халқ пайдо шудаанд. Ин аз он сабаб аст, ки олими маъруф, шарқшиноси машҳур, арбоби давлатӣ ва сиёсӣ академик Бобоҷон Ғафуров бо қору номи худ дар дили халқ маскан гирифтааст. Номи ин шахс ба мисли номи аҷдодони бузурги халқ, қаҳрамонони синасипар дар афроқи таърих нақш бастааст.

Дар саросари Ватанамон ва берун аз хоки Шӯравӣ, вақте ки аз Тоҷикистон будани шуморо мефаҳманд, яке аз мавзӯҳои сӯҳбати одамон қору кирдор ва ақлу заковати Бобоҷон Ғафуров мегардад.

Ин шахси одаму оламдида ҷаззобияти ба худ хосро доро буд, ки бо суҳанони пурмаънӣ, бо муомилаи нарми инсонӣ, бо донишу биниши худ ҳамсӯҳбаташро шод мегардонид.

Беҳуда нест, ки хабари марги Бобоҷон Ғафуровро дар шаҳри Олигарҳи Ҳиндустон шунида, бисёр қасон ашк рехтаанд.

Сиришки ҳасрат на танҳо барои он буд, ки Гафуров доктори фахрии ин донишгоҳ, лауреати мукофоти байналхалқии ба номи Чавохирлаъл Нехру, узви шӯрои миллии Ҳиндустон оид ба алоқаҳои маданӣ буд. Илова ба инҳо ӯ номабари дӯстию рафоқат, меҳру вафо, ҳамкориву ҳамдилини халқҳои ҷаҳон маҳсуб мешуд, нисбат ба бечораву бенавоҳо дар дил оташи меҳру муҳаббат мепарварид ва машъали илму фарҳанги замонро фурузон мегардонид. Дар ҳар сафари худ ба Ҳиндустон Бобочон Гафуров дар ин мамлакати пурасрор дӯстон пайдо мекард, ҳолу аҳволшонро мепурсид, эҳтиёҷи онҳоро ба ҳисоб гирифта, барои баъзеҳо китоби даркорию онҳоро, барои дигарҳо микрофилми нусхаҳои нодири китобҳои каламиро тӯхфа мекард, дар хонаи дӯстонаш меҳмон шуда, аз рӯи ақлу фаҳми беҳамтояш соҳибмаслиҳати ин хонадон мегардид.

Ҳангоми сафари семоҳаи худ ба Ҳиндустон (соли 1981-1982) ман бо бисёр дӯстони Бобочон Гафуров ҳамсӯҳбат шуда, хотираҳои онҳоро дар боран ин шахс ҷамъоварӣ кардаам. Бо баъзеҳо ханӯз дар рӯзҳои сафари якҷоямон дар соли 1964 шинос шуда будам. Профессорон Назир Аҳмад ва Обидӣ, дотсент Мансура Ҳайдар ва ҳамсари ӯ ҳар кадом хотираҳо гуфтанд ё аксҳо ба ман тӯхфа намуданд, ки дар он симон Бобочон Гафуров бо дӯстони Ҳинду тасвир ёфтааст.

Мансура Ҳайдар соли 1973 ҳангоми сафари Париж шунидааст, ки Бобочон Гафуров низ дар ҳамин шаҳр мебошад. Ба воситаи телефон аз он кас хоҳиш намудааст, ки барои қабулаш вақт муйян намоянд. Бобочон Гафуров дар ҷавоб гуфтаанд, ки ҳозир барои шумо мошин мефиристам. Баъди даҳ дақиқа мошин барои Мансура Ҳайдар ҳозир мешавад ва баъд аз адои сӯҳбат боз бо ҳамон мошин Мансура ба меҳмонхонааш мерасад. Пас аз даҳ соли ин вохӯрӣ дотсенти Университети Олигарҳ бо камоли эҳтиром аз хоксорӣ ва одамнавозии Бобочон Гафуров борҳо дар мавриди муносиб нақл кардааст. Бобочон Гафуров дар назари аҳли олам таърихи халқи тоҷикро бо муҳаббати бузург сутудааст. Хизмати Бобочон Гафуровро устод Садриддин Айний чун қорномаи бузург васф намуд. Дар ин рӯзҳо китоби якуми «Тоҷикон»-и Бобочон Гафуров бо тиражи калон ба фурӯш

расидааст. Ин асарро меҳномаи устод нисбат ба халқи азизаш номидан равост. Дар ёд дорам, ки соли 1976 дар Москва, дар хонаи кории Бобочон Ғафуров нишаста мисли ҳарвақта сӯҳбат мекардем. Ногаҳон чехраи устод каме тағйир ёфт, суханашон чиддӣ гашт ва ба ман муроҷиат намуда гуфтанд:

-Аҳрорҷон, як илтимос.

Якчанд сония ба худ наомада андеша рондам, ки шахси бузург чӣ илтимосе аз ман доранд?

-Китоби ман «Тоҷикон» ҳоло ба забони тоҷикӣ аз тарафи Абдуқодир Маниёзов тарҷума шуда истодааст. Ман меҳоҳам, ки шумо муҳаррири онро ба зиммаи худ гиред.

Росташ, ин навъ илтимосро ман чашмдошт набудам. Танҳо ҳамин суханон ба забонам омаданд:

- Муаллим! Магар ман аз ўҳдаи ин кор баромада метавонам?

- Бале, Шумо метавонед, вазифаатонро омўхта, пеш аз бозгашт ба Душанбе маро дида равед, - гуфтанд устод.

Баъди як ҳафта сӯҳбати мо дар атрофи «Тоҷикон» давом кард.

Нашри русии китоб воқиаҳои таърихи то миёнаи асри XVIII ва нашри тоҷикӣ то ғалабаи инқилоби октябр дарбар гирифтааст. Афзудани ҳачми китобро ба инобат гирифта, ман аз устод хоҳиш кардам, ки китоб ба ду қисм чудо карда шавад. Бобочон Ғафуров розӣ шуданд.

Масъалагузорӣ ва ҳалли чопи «Тоҷикон» ба забони тоҷикӣ ҳамеша мавзӯи муҳокимаи муаллифу муҳаррир буд. Бори охир дар ин бора ман бо устод 8 рӯз қабл аз вафоташ сӯҳбат доштам. Баъди он ман ба хориҷа рафта будам. Он вақт намедонистам, ки Бобочон Ғафуров рӯзҳои башуморро аз сар мегузаронанд. Рӯзи аз Франция баргаштани ман, хайҳот... рӯзи ба хок супоридани часади устод буд. Сӯҳбати охирин бо эшон бисёр давом кард. Ман надониста будам, ки сӯҳбати охирини мо ҳам маслиҳат ва ҳам васият будааст. Ҳачми мақолаи рӯзнома имкон намедихад, ки хонандагони муҳтарамро бо мундариҷаи он шинос намоям.

Марги устод барои ҳамаи мо мусибати гарон буд. Ман худро дар назди ин бузургвор қарздор медонам. Қарзи ман таълифи китобе буд, ки мухтасар ҳаёт, фаъолияти илмӣ ва ҷамъиятии

Бобочон Гафуровро дарбар бигирад. Ин китобча ба муносибати 70 – солагии устод, соли 1979 ба ду забон – тоҷикӣ ва русӣ аз ҷоп баромад. Вале хостаҳои маро пурра қаноатманд намекард. Бинобар он соли 1983 ин китобчаро аз нав ҷоп кардем, вале ин ҳам кори охири ҷуст. Бобочон Гафуров, дар ҳақиқат аз он бузургонест, ки имрӯз ва оянда низ абадӣ зинда хоҳанд монд.

«Газетаи муаллимон».

ҚАДАМҲОИ БУЗУРГИ «ТОЧИКОН»

Инак, дар охири соли 1983 китоби якуми «Тоҷикон» бо забони тоҷикӣ дастраси хонандагон гардид. Ин китоб таърихи халқи тоҷикро аз даврони қадим то асри XVI дар бар мегирад. Дар ин асар академик, таърихшиноси машҳур Б.Гафуров бо як маҳорати ба худ хос манзараи доманадори таърихро нигошта, ҳар як ҷабҳа, ҳар як соҳаи онро бориқбинона, бо ҷузъҳои санҷидааст. Ин аст, ки дар пешӣ ҷаҳми хонанда на танҳо тарҳи умумии таърихи ҷаҳдинасра намоён мешавад, балки манзараи зиндаи он бо тамоми мураккабии ихтилофҳои арзи вучуд мекунад.

Бобочон Гафуров солҳои мушкили арафаи ғалабаи инқилоби Октябрро бо ҷашмаш дидааст. Дар аввалин солҳои музаффарияти Ҳокимияти Шӯравӣ мисли дигар ҷавонони соҳибистеъдод аз самараи ҷамъияти нав истифода намулда, камол ёфтааст. Ҷавони равшанфикр ба қорҳои гуногуни комсомолӣ ва маданӣ машғул гардида, пешбинӣ кардааст, ки барои иштирокчиҳои фаъол ва зъморгари ҷамъияти нав гардидан бояд илм омӯзад.

Дар солҳои ходими хизби буданаш, ки ин фаъолият дар вазифаҳои масъулиятноки гуногун ҷараён ёфтааст, шавқу ҳаваси вай ба илм, ба омӯзиши таърихи халқи тоҷик афзуд ва натиҷаи дилхоҳ дод. Чунки барои амалӣ гардонидани нақшаҳои бузурги азнавсозӣ дар шароити Тоҷикистони онрӯза, на танҳо дониши фаровон, балки нағз донишани гузаштаи таърихӣ ҳам лозим

буд. Б. Гафуров мекӯшид, ки натиҷаи ҷустуҷӯҳои илмӣ худро оид ба таърихи халқ ва урфу одати тоҷикон ба манфиати бехбудии замон истифода кунад.

Ҳанӯз дар солҳои 30-юм ҷараёни уфукҳои асосии тадқиқоте, ки минбаъда ба таърихи тоҷикони тоҷикияти ӯро рушан мекард, барояш мушаххас шуда буданд. Бо вучуди он ки вазоифи хизбӣ ба дӯшаш бор буд, боз ҳам Б. Гафуров ба ҳалли масъалаҳои актуалии илмҳои ҷамъиятӣ машғул гардид. Ӯ мақолаҳоеро ба ҷоп дод, ки гановати маданияти миллии дар онҳо ниҳон буд ва моҳияти зиддиҳалқии идеологияи миллатпарастиро ифшо мекард. Мақола ва тадқиқоти боарзиши Б. Гафуров муборизаи оштинопазири зидди афкори кӯҳнаро тақон дод ва дар айни замон сарчашмаи ин ҳама таҳаввулотро мавриди баррасӣ қарор дод. Самти асосии фаъолияти илмӣ Б. Гафуровро таҳқиқи амиқи таърихи халқи тоҷик ва ба вучуд овардани тадқиқоти ҷамъбаस्तкунандае ташкил додаст. Фаъолияти муттасилу мавзунӣ ӯ дар роҳи омӯзиши таърихи халқи тоҷик гуногунсоҳаанд: яъне, ҷамъовариҳои мавод, ба вучуд овардани архив, ташкили ҷустуҷӯҳои бостоншиносӣ, тайёр кардани кадрҳо, ташкилу таъсиси муассисаҳои илмӣ ва ғайра.

Б. Гафуров ба хубӣ фаҳмида буд, ки очерки таърихӣ академик В.В. Бартолд бо номи «Тоҷикон», ки соли 1925 ҷоп шуда буд, талаботи ҳонандагонро пурра қонеъ намекунад. Бар замми ин, таърихи халқи тоҷик ва дигар халқҳои Осиёи Миёна аз тарафи олимони буржуазӣ таҳриф ва ғалат қаламдод мешуд. Тамоми таърихи қадимаи аҷдоди тоҷикон ва дигар халқҳои Осиёи Миёнаро, ки дар гузашта маданияти олий ва ба худ ҳосе бунёд қардаанд ва ин мерос то ба мо омада расидааст, олимони буржуазӣ дуюмдараҷа ва ғӯшае аз музофоти таърихи Эрон маънидод қардаанд. Давраҳои баъди ро зинае аз таърихи «олами Юнони қадим» номиданд.

Олимони буржуазӣ муборизаи аҷдоди халқи тоҷик ва дигар халқҳои Осиёи Миёнаро бар зидди истилогарони араб як саҳифае аз «таърихи араб» мегуфтанд. Ҳатто дар марҳилае, ки тоҷикон дар давлати пурқуввати Сомониён мутамарказ шуданд, олимони буржуазӣ онро чун як қисми таърихи Эрон ба қалам

лода буданд. Пӯшида нест, ки дар ҷавоби ин ҳама таҳрифҳо ба вучуд овардани таърихи ҳақиқӣ ва ҳаққонии халқи тоҷик чӣ аҳамияти илмиву сиёсиро молик буд!

Б. Ғафуров ба таҳқиқу тадқиқи гузаштаи халқи тоҷик олимоне чун М.С. Андреев, А.А. Семёнов, В.В. Струве, И.И. Умняков ва А.Ю. Якубовскийро ҷалб мекунад. Бо ҳамкорӣ ва мадади онҳо нашри «Материалҳо оид ба таърихи тоҷикон», «Тоҷикистон», силсилаи китобҳои «Одамони машҳури халқи тоҷик» шуруъ мешавад ва ташкили муназзами кофтуковҳои бостоншиносӣ ибтидо мегирад. Дар ҷараёни чунин як кори пурсамар ҳамкорӣ бо донишмандони бузурги рус дар омӯзиши сарчашмаҳои хаттӣ, матнҳои бостоншиносӣ ва ғайра истеъдоди таърихшиносии Б. Ғафуров шакл гирифт ва иқтидор пайдо кард.

Барои Б. Ғафуров дӯстӣ ва мулоқотҳои бисёре бо донишманди забардасти адабиёт ва таърихи халқи тоҷик устод Садриддин Айний натиҷаҳои судбахше дод. Захира ва таҷрибаи илмӣ, маҳорати олий ва диди муҳаққиқӣ имконият доданд, ки Б. Ғафуров аз пайи амалӣ кардани орзуи деринаи худ ҷиҳати навиштани таърихи халқи тоҷик шавад.

Соли 1947 асари вай «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» ба забони тоҷикӣ ҷоп мешавад. Ин китоб дар бораи таърихи яке аз қадимтарин халқҳои Осиёи Миёна - тоҷикон аввалин асари ҷамъбаस्तкунандаву қомиле буд. Муаллифи ин китоб ба ҳалли масъалаҳои нисбатан муҳим муваффақ шудааст. Вай тавонистааст, ки тамоми мавод ва маълумотро аз мавқеҳои методологияи марксистӣ - ленинӣ ба муоинаи гирифта, марҳилаҳои асосӣ ташаккул ва таракқиёти халқи тоҷикро ҳаққонӣ тасвир намояд.

«Таърихи мухтасари халқи тоҷик» бо замимаҳои ба забони русӣ тарҷума ва дар як муддати кӯтоҳ дар Москва аз тарафи нашриёти «Госполитиздат» се бор нашр шуд (солҳои 1949, 1952 ва 1955). Аз нашр ба нашри дигар Б. Ғафуров асари худро тақмил медиҳад, ба асар далелу бурҳонҳои нав илова менамояд ва баъзе аз ифодаҳоро бори дигар таҳқиқ мекунад. Ин буд, ки дар тақриҳҳо ба ин китоб мураққабӣ ва амиқии қори тадқиқии муаллиф махсус қайд шудааст. Муаллифони тақриҳҳо дар бораи

масъалаҳои асосии мавзӯ, тасвири сарнавишти халқи тоҷик дар алоқамандии ноғусастанӣ бо таърихи дигар халқҳои Осиёи Миёна тавачҷӯи ҳоса зоҳир кардаанд.

Бостоншинос ва мардумшиноси маъруфи Шӯравӣ, профессор С. Толстов дар китоби Б. Ғафуров чунин навишта буд: «Мо шохиди нахустин қори ҷамъбастукунандае дар бораи таърихи халқи тоҷик мебошем Муаллиф таърихи халқи тоҷикро аз таҳрифҳои шарқшиносони буржуазӣ тоза карда, як силсила масъалаҳоро дуруст шарҳ медиҳад. Асар барои қор қардани таърихи халқҳои Осиёи Миёна дар асоси методологияи марксистӣ – ленинӣ тақони ҷиддие хоҳад шуд».

Асари Б. Ғафуров «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» на танҳо ҳодисаи барҷастаи таърихшиносии тоҷикон мебошад, балки дар таърихшиносии ИҶШС низ ибтиқори бузурге ба шумор меравад. Пас аз ҷопи ин асар дере нагузашта Б. Ғафуров аз паи ба вучуд овардани таърихи бисёрҷилдаи халқи тоҷик шуд ва соли 1957 бо тавсияи ӯ пажӯҳишгоҳи таърихи ба номи Аҳмади Дониш бо роҳбарии бузургтарин муаррихи шарқшинос, профессор А.А. Семёнов ба таълифи ин асари мураккаб шурӯъ кард. Ниҳоят, «Таърихи халқи тоҷик» дар се ҷилду панҷ китоб солҳои 1963 – 1965 аз ҷоп баромад. Б. Ғафуров яке аз муҳаррирони масъули нашр буд. Вай ҳарчанд дар Маскав қору зиндагӣ мекард, ҳамеша аз рафти қор ва вазъияти ҳар ҷилду ҳар китоб огоҳ буд, ҳисоботи муҳаррирон ва муаллифониро мешунид, ба ҳалли масъалаҳои асосӣ ёрӣ медод. Бо ташаббуси ӯ ҳамаи панҷ китоби он асар сечилда дар нашриёти «Шарқ», дар Масква интиқор ёфт.

Таълифи ин асар асосан соли 1960 анҷом ёфта буд. Маъхазҳои таърихӣ бошад, нав ба нав, ҳар сол пайдо мешуданд, ба олимони ин соҳа кашфиётҳои тоза даст медод ва Б. Ғафуров тадқиқоти худро тақмил менамуд.

Соли 1972 дар шаҳри Ашқобод ҳамоиши байналхалқии лоиҳаи ЮНЕСКО таҳти унвони «Осиёи Миёна» гузаронида шуд. Нишастии мазқур, ки дар қори он олимони бештар аз 20 мамлақати ҷаҳон иштирок намуданд, масъалаҳои таърихи нав ва наварин, таҳлили инқишофи иҷтимоӣ ва маданияи мамлақатҳои Осиёи

дода буданд. Пушида нест, ки дар ҷавоби ин ҳама таҳрифҳо ба вучуд овардани таърихи ҳақиқӣ ва ҳаққонии халқи тоҷик ҷӣ аҳамияти илмиву сиёсиро молик буд!

Б. Ғафуров ба таҳқиқу тадқиқи гузаштаи халқи тоҷик олимоне чун М.С. Андреев, А.А. Семенов, В.В. Струве, И.И. Умняков ва А.Ю. Якубовскийро ҷалб мекунад. Бо ҳамкорӣ ва мадади онҳо нашри «Материалҳо оид ба таърихи тоҷикон», «Тоҷикистон», силсилаи китобҳои «Одамони машҳури халқи тоҷик» шуруъ мешавад ва ташкили муназзами кофтуковҳои бостоншиносӣ ибтидо мегирад. Дар ҷараёни чунин як кори пурсамар ҳамкорӣ бо донишмандони бузурги рус дар омӯзиши сарчашмаҳои хаттӣ, матнҳои бостоншиносӣ ва ғайра истеъдоди таърихшиносии Б. Ғафуров шакл гирифт ва иқтидор пайдо кард.

Барои Б. Ғафуров дӯстӣ ва мулоқотҳои бисёре бо донишманди забардасти адабиёт ва таърихи халқи тоҷик устод Садриддин Айний натиҷаҳои судбахше дод. Захира ва таҷрибаи илмӣ, маҳорати олий ва диди муҳаққиқӣ имконият доданд, ки Б. Ғафуров аз пайи амалӣ кардани орзуи деринаи худ ҷиҳати навиштани таърихи халқи тоҷик шавад.

Соли 1947 асари вай «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» ба забони тоҷикӣ ҷоп мешавад. Ин китоб дар бораи таърихи яке аз қадимтарин халқҳои Осиёи Миёна - тоҷикон аввалин асари ҷамъбаस्तкунандаву қомиле буд. Муаллифи ин китоб ба ҳалли масъалаҳои нисбатан муҳим муваффақ шудааст. Вай тавонистааст, ки тамоми мавод ва маълумотро аз мавқеҳои методологияи марксистӣ - ленинӣ ба муоинаи гирифта, марҳилаҳои асосии ташаккул ва тараққиёти халқи тоҷикро ҳаққонӣ тасвир намояд.

«Таърихи мухтасари халқи тоҷик» бо замимаҳои ба забони русӣ тарҷума ва дар як муддати кӯтоҳ дар Москва аз тарафи нашриёти «Госполитиздат» се бор нашр шуд (солҳои 1949, 1952 ва 1955). Аз нашр ба нашри дигар Б. Ғафуров асари худро тақмил медиҳад, ба асар далелу бурҳонҳои нав илова менамояд ва баъзе аз ҷиҳатҳои бори дигар таҳқиқ мекунад. Ин буд, ки дар тақриҳҳо ба ин китоб мураккабӣ ва амиқии кори тадқиқии муаллиф махсус қайд шудааст. Муаллифони тақриҳҳо дар бораи

масъалаҳои асосии мавзӯ, тасвири сарнавишти халқи тоҷик дар алоқамандии ноғустанӣ бо таърихи дигар халқҳои Осиёи Миёна тавачҷӯхи хоса зохир кардаанд.

Бостоншинос ва мардумшиноси маъруфи Шуравӣ, профессор С. Толстов дар бораи ин китоби Б. Ғафуров чунин навишта буд: «Мо шоҳиди нахустин қори чамъбасткунандае дар бораи таърихи халқи тоҷик мебошем Муаллиф таърихи халқи тоҷикро аз таҳрифҳои шарқшиносони буржуазӣ тоза карда, як силсила масъалаҳоро дуруст шарҳ медиҳад. Асар барои қор қардани таърихи халқҳои Осиёи Миёна дар асоси методологияи марксистӣ – ленинӣ тақони ҷиддие хоҳад шуд».

Асари Б. Ғафуров «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» на танҳо ҳодисаи барҷастаи таърихшиносии тоҷикон мебошад, балки дар таърихшиносии ИҶШС низ ибтиқори бузурге ба шумор меравад. Пас аз ҷопи ин асар дере нагузашта Б. Ғафуров аз паи ба вучуд овардани таърихи бисёрҷилдаи халқи тоҷик шуд ва соли 1957 бо тавсияи ӯ пажӯҳишгоҳи таърихи ба номи Аҳмади Дониш бо роҳбарии бузургтарин муаррихи шарқшинос, профессор А.А. Семёнов ба таълифи ин асари мураккаб шурӯъ кард. Ниҳоят, «Таърихи халқи тоҷик» дар се ҷилду панҷ китоб солҳои 1963 – 1965 аз ҷоп баромад. Б. Ғафуров яке аз муҳаррирони масъули нашр буд. Вай ҳарчанд дар Маскав қору зиндагӣ мекард, ҳамеша аз рафти қор ва вазъияти ҳар ҷилду ҳар китоб огоҳ буд, ҳисоботи муҳаррирон ва муаллифонро мешунид, ба ҳалли масъалаҳои асосӣ ёрӣ медод. Бо ташаббуси ӯ ҳамаи панҷ китоби он асари сечилда дар нашриёти «Шарю», дар Масква интиқор ёфт.

Таълифи ин асар асосан соли 1960 анҷом ёфта буд. Маъхазҳои таърихӣ бошад, нав ба нав, ҳар сол пайдо мешуданд, ба олимони ин соҳа кашфиётҳои тоза даст медод ва Б. Ғафуров тадқиқоти худро тақмил менамуд.

Соли 1972 дар шаҳри Ашқобод ҳамоиши байналхалқии лоиҳаи ЮНЕСКО таҳти унвони «Осиёи Миёна» гузаронида шуд. Нишастги мазкур, ки дар қори он олимони бештар аз 20 мамлақати ҷаҳон иштирок намуданд, масъалаҳои таърихи нав ва наварин, таҳлили инқишофи иҷтимоӣ ва маданияи мамлақатҳои Осиёи

Марказиро дар асрҳои XIX – XX мавриди муҳокима қарор дод. Иштирокчиёни форуми байналхалқии Ашқобод аввалин касоне буданд, ки бо монографияи монументалии Б. Ғафуров «Тоҷикон» шинос шуданд.

Китоби маъруф дар ҳасти илмии мамлакати мо ҳамчун ҳодисаи бузург ва рангини таърихшиносии шӯравӣ сабт ёфт. Дар тақризи худ ба ин асар академикҳо А.П. Окладников ва Б.Б. Пиотровский чунин навишта буданд: «...Дар назди мо асари нави ҷамъбасти олим дар ҳаҷми 60 ҷузъи чопист. Ин асари Б. Ғафуров, ки натиҷаи тадқиқоти беш аз сисолаи вай дар ин мавзӯст, барҷастатарин қисми фаъолияти илмии олим мебошад. Дар асари худ Б.Ғ. Ғафуров соҳиби истеъдоди фавқуллода зоҳир гардидааст».

Тамоми мундариҷаи китоби Б.Ғ. Ғафуров дар рӯҳияи ваҳдати халқҳои Осӣи Миёна, гоҷҳои башардӯстӣ таълиф ёфтааст. Дар ин асар натиҷаи тадқиқоти олимони шӯравӣ ва илми пешқадами ҷаҳон, ки то ибтидои солҳои 70-ум дастрас буд, ҷамъбаст шудаанд.

Аз ҷони «Тоҷикон» ба забони русӣ Б. Ғафуров каноатмандӣ ҳосил накард ва ба китоби худ замимаҳо ворид намуда, онро барои нашри тоҷикӣ тайёр мекард. Агар нашри русии китоб таърихи халқи тоҷикро то миёнаи асри XVIII дар бар гирад, нашри тоҷикии он воқеаҳои таърихиро то галабаи Инқилоби Октябр зикр кардааст. Илова бар он дар нашри тоҷикӣ муаллиф манбаъ ва тадқиқоти то аввали соли 1977 ба даст омадаро ҳамроҳ кардааст.

Инак, дар охири соли 1983 китоби «Тоҷикон» ба забони тоҷикӣ дастраси хонандагон гардид. Ин китоб таърихи халқи тоҷикро аз давраҳои қадим то асри XVI дар бар мегирад. Дар ин асар Б. Ғафуров бо як маҳорати ба худ хос манзараи доманадори таърихро нигошта, ҳар як ҷабҳа ва ҳар як соҳаи онро борикбинона бо ҷузъиёташ санҷидааст. Ин аст, ки дар пеши ҷашми хонанда на танҳо тарҳи умумии таърихи ҷаҳдинасра намоён мешавад, балки пайкари зиндаи он бо тамоми мураккабӣ ва ихтилофҳои арзи вучуд мекунад.

То ин асари Б. Ғафуров дар ягон рисолаи дигар доир ба

таърихи тоҷикон равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба ин амқиқат ва пайваста бо қонуниятҳо ва зуҳури мушаххаси онҳо возеҳ нагардида буд. Масъалаҳои таркиби таърихӣ, таърихи маданият ва таҳлили тамаддунҳо дар тадқиқоти мазкур бо тамоми хастии худ чилвагар шудааст. Бисёр мавридҳои тавзеҳоти олим Комилан навоваронаанд ё бори аввал ба арсаи мусоҳибаҳои илмӣ кашида шудаанд. Дар китоб иртибот ва умумияти тақдирӣ халқи тоҷик бо дигар халқҳои Осиёи Миёна ва Шарқ бо тариқи шоиста баррасӣ гардидааст.

Хуллас, дар бадали 30 соли кори эҷодии худ дар робита ба таърихи халқи тоҷик Б. Гафуров ҳаҷми асарашро се маротиба зиёд намуда, онро аз як китоб ба ду китоб расонид. Ин асар ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ дар шаҳрҳои Душанбе ва Москва шаш маротиба чоп шуд. «Тоҷикон» на танҳо ҳаҷман, балки бештар мазмунан ғани гардидааст. Худуди хронологии асар низ то галабаи Инқилоби Октябр расонида шуд.

Илова ба таълифи «Тоҷикон» Б. Гафуров бо тадқиқи дигар масъалаҳои нави таърих машғул буд. ӯ муаллифи бештар аз 300 асари илмӣ ки ба масъалаҳои актуалии ҳаракати озодихонаи халқҳои Осиё ва Африқо, тараққиёти таърихӣ маданияи халқҳои Шарқ бахшида шудаанд.

Роҳи тайкардаи «Тоҷикон» барои муаллифи он чандон осон набуд. ӯ дар ин чода сӣ сол заҳмат кашида, маҳбуби халқи худ гардид. Мардум академик Б. Гафуровро дӯст медорад ва бо муҳаббат «падари халқ» меномад. ӯ дар ҳақиқат, аз он бузургонест, ки дар хотири халқ абадӣ бо ин ном зинда хоҳанд монд.

ВАҚТЕ КИ АКАДЕМИЯИ ИЛМҲО ТАЪСИС ШУД

Соли 1951 охири соли таҳсили ман дар Донишгоҳи омӯзгорӣ ба номи Т. Шевченко (ҳоло ба номи аллома Айни) буд. Дар ибтидои ҳамон сол овоза пахн шуд: «Академияи илмҳои Тоҷикистон» таъсис мегардад. Ман, ки котиби комитети

комсомоли ва аъзои бюрои комитети комсомолии ноҳияи Душанбе (ҳоло ноҳияи Исмоили Сомонӣ) будам, чунин хабархоро пештар аз дигарон мефаҳмидам. Овозаи мазкурро муаллимони мо ва баъди онҳо донишҷӯён фаҳмида, байни худ ҳар кас аз рӯи ақлу заковаташ фикру андеша менамуд. Чунин ба назар мерасид, ки ҳар шахсе аз аҳли зиёву савод таъсиси ин боргоҳи нурро бо хурсандӣ қабул кардаанд.

Баъдҳо ба ман маълум гашт, ки устодам академик Бобочон Ғафуров барои таъсис ёфтани Академияи илмҳо чандин сол заҳмат кашида ва тайёри даридааст. Олимони тоҷик солҳои баъди ҷанг ангуштнамо буданд ва касе набуд, ки академияро сарварӣ намояд. Бо ташаббуси Бобочон Ғафуров Шӯрои илмӣи Донишгоҳи Ленинград устод Айниро ба унвони докторӣ сазовор донист ва 9 аввалин Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин шуд.

Ғайр аз ин бо ибтикор ва пешниҳодоти Б. Ғафуров олимони маъруфи соҳаҳои гуногуни илм, барои кор ба шаҳри Сталинобод даъват ва бо ҷои кор, хонаи истиқоматӣ ва чандин имтиёзҳои давлатӣ таъмин шуданд. Даре нагузашта як зумра аз онҳо ба аъзогии академияи ҷавони тоҷик интихоб гаштанд. Илова бар он, чанд нафар олимони тоҷик дар арафаи таъсиси АИ рисолаҳои номзадӣ ва доктории худро дар шаҳрҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дифоъ карда омаданд. Онҳое, ки ба Тоҷикистон даъват шуда буданд, дар филиали Академияи Илмҳои ИҶШС дар Тоҷикистон ба умурҳои илмӣ ва пажухишӣ пардохтанд ва теъдоде дар донишқадаҳои олии ҷумҳурӣ тадрис мекарданд.

Қадами навбатии Б. Ғафуров таъсиси донишгоҳи давлатии Тоҷикистон буд (соли 1948). Азбаски барои чунин донишгоҳи бонуфуз бинои мувофиқ дар Сталинобод набуд, як бинои соошёнаи Донишгоҳи омӯзгории ба номи Т. Шевченко барои ин муассиса муваққатан дода шуд. Моҳи рӯзи таъсиси Академияи фанҳо низ фаро расид. Ман, ки яке аз донишҷӯёни фаъол ва дорандаи стипендияи Сталиний будам, ба маҷлиси таътанавӣ дар катори муаллимони худ даъватнома гирифтам. Хурсандиям ҳадду қанор надошт. Чунки ба ғайр аз иштирок дар чунин чораҷӯӣ чехраи олимонеро дидам ва бо онҳо дар як миз менишастам, ки танҳо номашонро шунида будам. Он солҳо

барномаҳои телевизор роҳандозӣ нашуда буд.

Мардум акси роҳбарон, пешқадамони истехсолот ва олимону нависандаҳоро дар саҳифаҳои рӯзнома ва маҷалаҳо ё худ дар баъзе наворҳо медиданд, ки пеш аз саршавии филм бо номи «Журнали кино» намоиш дода мешуд. Лаҳзаҳои ҷамъомадҳои аввалини илмӣ ниҳоят бошукӯҳ мегузашт. Ҳамаи ин рӯзҳо дар хотирам нақш бастаанд. Ҳоло ба аксҳои дар даст доштаам менигараму он лаҳзаҳои гуворо ва чехраҳои олимони маъруф пеши назар пайдо мешаванд.

Ин акс дар толори маҷлисгоҳҳои Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бардошта шудааст. Дар сафи аввал аз дасти чап адабиётшиноси маъруф Е. Э. Бертелс, дар паҳлӯи ӯ роҳбари илмӣ ман, шарқшиноси номвар А.С. Семёнов, дар паҳлӯи ӯ академик Скрябин, баъд О.В. Добровольский, дар ақиби Е.Э. Бертелс ва А. С. Семёнов: академикҳо И.Н. Антипов-Каратаев ва А.П. Недзветский нишастаанд. Баъди гузаштани 50 сол ин чехраҳоро шинохтан мушкил аст. Соли 1954 баъд аз ба сифати корманди илмӣ академия ба кор қабул шуданам (ҳоло солҳои аспирантиам ба охир нарасида буд) ба чандин олимони риштаҳои мухталиф-рӯ ба рӯ ва ҳамсӯҳбат мешудам.

Инҳо аъзои академия А. Я. Якубовский, яке аз аввалин котиби ташкилоти ҳизбии академия Р. Қодиров, бостоншиноси маъруф М.М. Дьяконов ва дигарон буданд. Мехмонони аз ҷумҳуриҳои дигар даъватшуда дар ин акс: академики фахрии АИ Тоҷикистон, президенти АИ Қазоқистон К. И. Сатпаев, академик аз Ўзбекистон И. Муъминов ва дигарон мебошанд. Ман боварии комил дорам, ки дар архиви давлатӣ ва шахсии баъзе аз шохидони воқеа акси олимони дигар низ ба сифати алоҳида ё худ коллективона маҳфуз мондааст. Фаъолияти онҳо барои тадқиқотчиёни имрӯзу фардо чихати омӯхтани ҳаёт ва корномаи ҳар кадом аз аъзои Академияи Ҷумҳурии Тоҷикистон манбаъи шуда метавонанд.

Ман хурсандам, ки аз рӯзи таъсиси Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз шохиди ҳамаи пешравҳои нодир ва муваффақиятҳои олимоне ҳастам, ки на танҳо дар дохили ҷумҳурӣ, балки дар миқёси собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳамаҷонибаи ҷаҳон шӯҳрати халқи тоҷикро баланд бардоштаанд. Бо ифтихор

бояд, ҳисобот диҳам, ки дар муддати кори 47 – солаи худ ба сифати корманди хурди илмӣ, корманди калони илмӣ, иҷрокунандаи вазифаи директори Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ, мудири шуъбаи таърихи асрҳои миёна ва нав (аз соли 1959 то 1991) ва сарҳодим зиёда аз 400 мақолаи илмӣ ва илмию оммавӣ дар рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои илмӣ чоп кардам.

Дар ин муддат 67 китоби банда аз чоп баромад, ки аз инҳо 18 адад бо якҷоягии муаллифони дигар навишта шудаанд. Дар синни 77 – солагиам ман бо ифтихор метавонам, хотиррасон намоям, ки таҳрири асари маъруфи «Тоҷикон» - и академик Б. Гафуров бо хоҳиши муаллиф ба зиммаи ман гузошта шуда буд. Ба теъдоди аз асарҳои чопии худ назар андохта, дар назди хонандагон ҳисобот дода, ба онҳо хотиррасон менамоям, ки асарҳои ман ва мақолаҳои илмии ба чоп омода сохтаам дар мамлакатҳои зиёди ҷаҳон низ чоп шудаанд. (дар Покистон, Эрон, Афғонистон, Полша, Чехия, Италия, Олмон, Фаронса, ИМА, давлатҳои ИДМ ва Ҳоказо).

Асари ман доир ба таърихи Балх ба чор забон дар чор давлати ҷаҳон ба нашр расид: (Тоҷикистон, Афғонистон, Эрон ва ИМА). Дар ҳар як мақолаву асари навиштаам кӯшиш кардам, ки барои илми таърих ва умуман шарқшиносӣ тозакорихое пешниҳод намоям. Аз устоди худ профессор А.А. Семёнов чунин таълим гирифта будам: ӯ ба шогирдон таъкид мекард, ки ба навиштани асарҳои калонҳаҷм кӯшидан шарт нест, шумо мақолаҳои майда нависед ва навиштаи шумо ҳатман бояд назари тозае дошта бошад. Ман тибқи фармудани он бузургон амал намуда, ба чандин унвону мартабаҳо расидам. Инро имрӯз бо ифтихор ба ҷавонони ҳозира ва оянда ва ба шогирдони сершумори худ талқин мекунам.

«Чумхурият», 14 апрели 2001.

«БО РОҲИ АБРЕШИМ» - БО РОҲИ МАРКО ПОЛО

«Роҳи абрешим» чунин ном дошт роҳи корвонгузари тоҷирон, ки Чинро ба воситаи Осиёи Миёна ба Осиё мепаиваст ва «Роҳи абрешим» ном гирифтаниш низ сабаб дошт: бо ин роҳ асосан абрешими Чинро мекашонданд. Дар ғарби ин кишвар «Роҳи абрешим» аз ҷануб то шимол тӯл мекашид ва дар ҷануб аз шаҳрҳои Хутан, Ёрканду Балх ба Марв мегузашт ва дар Шимол шаҳрҳои Турфон, Кошғар, Самарқанду Марвро миёнбур мекард. Дар Марв роҳҳои ҷанубӣ ва шимолӣ ба ҳам мепаивастанд ва минбаъд то бандарҳои Тир ва Антиоҳия соҳили шарқии баҳри Миёназамин доман меёзанд. «Роҳи абрешим» аз асри дуюм то солшумории мо то қарни шонздаҳуми солшумории мо роҳи асосии тичорат буд. Дар асрҳои V-VI қисми зиёди роҳи бузург дар ихтиёри савдогарони сугдӣ қарор дошт ва пас аз таъсиси хилофати араб (асри VII) ба ихтиёри тоҷирони ин қавм гузашт.

Масофаи умумии «Роҳи абрешим» беш аз ҳафт ҳазор километр буд. Баъди рӯ ба тараққӣ ниҳодани киштиронӣ дар асри XIII «Роҳи абрешим» мавқеашро аз даст дод. Бо вучуди ин, дар мустақкам намудани робитаҳои савдо ва маданияи халқҳои Осиё дар давраҳои гуногуни таърих аҳамияти бағоят калон дошт.

Аз ин рӯ «Роҳи абрешим» - и таърихӣ то ҳол таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ҷалб менамояд. Бо ҳидояти ЮНЕСКО барномаи сесолаи омӯзиши таърихии «Роҳи абрешим» пешбинӣ шудааст. Мувофиқи ин барнома ба ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла ба Тоҷикистон ду бор олимони Ҷопон ташриф оварданд. Соли чорӣ бо «Роҳи қадимаи абрешим» аъзоёни экспедитсияи автомобилӣ аз Ингилистон сафар мекунанд ва ин маъмурият «Марко Поло» ном гирифтааст. Ин ном ба экспедитсия чӣ муносибат дорад? Марко Поло кист? Сайёҳи итолиёӣ Марко Поло (1254- 1324) соли 1271 ҳамроҳи тоҷирони венесионӣ ба сафари Чин баромад. Фосилаи роҳ аз Венесия то Пекин сеюним сол буд ва «Роҳи абрешим» аз Фаластин, Осиёи Хурд, Ироқ, Эрон, Помир ва Осиёи

Марказӣ мегузашт. Марко Поло 17 сол дар хизмати хони мугул Хубилай (1215 - 1294) буд ва супоришҳои ӯро дар музофотҳои гуногуни Чин адо мекард. Марко Поло соли 1295 бо киштии ба ватан баргашт ва танҳо пас аз се сол ба забони кӯхнаи франсавӣ сафарнома навишт. Сафарномаи Марко Поло («Китоб») ба забонҳои бисёр тарҷума шуда шӯҳрат пайдо кард. Асари сайёҳ барои омӯзиши таърихи Мугулистон, Чин, Эрон ва Ироқ аҳамияти калон дорад. Марко Поло нахустин аврупоие буд, ки дар бораи кӯхистони Помир ва сафараш ба ин диёр ёддошт навиштааст.

Аъзоёни экспедитсияи автомобилӣ ингилисҳо дар давоми чорсад соли охир бори аввал бо мошинҳо ба «Роҳи абрешим»-и қадима сафар мекунанд. Экспедитсияи «Марко Поло» аз Лондон ба Пекин бо ҳамон роҳе меравад, ки солҳои 1271 – 1274 Марко Поло рафта буд, яъне ба воситаи шаҳрҳои Анталиаи Туркия, Табрёз, Техрон, Машҳад, Эрон, Марв, Бухоро, Самарқанд, Душанбе, Ӯротеппа, Хучанду Конибодом, Қуканд, Ӯш ва Қошғари Чин ва Пекин сайёҳони англис масофаи беш аз даҳ ҳазор километрро дар тӯли се- чор моҳ мепоханд тай кунанд.

Барномаи илмӣ экспедитсияи «Марко Поло» дар шумораи 1 майи рӯномаи «Правда» дарҷ гардид. Аъзоёни экспедитсия дар асоси сафар ба таърихи бунёди қорвоносароӣҳои сари «Роҳи абрешим», сохти меъмории онҳо ва таърихи роҳи бостонӣ марок зоҳир менамоянд. Онҳо инчунин ба роҳи нақлиётӣ будан ё набудани ин роҳ таваҷҷуҳ мекунанд.

Ба экспедитсия таърихшинос ва нависанда Ричард Фишер ҳамчун сардор, донишманди дастнависҳои арабӣ ва форсии асрҳои миёна Дон Бейнер, суратгир ва оператор Том Анг, духтур Джеф Кларк, журналисти радио Пол Ерук дохиланд. Сафари аъзоёни экспедитсияи «Марко Поло» аз худуди Туркменистон, Ӯзбекистон, Тоҷикистон ва Қирғизистон мегузарад ва дар ҳар ҷумҳурӣ ба сайёҳони англис таърихшиносону ҷуғрофидонҳои ботаҷрибаи маҳалӣ ҳамчун роҳбалад ҳамроҳ мешаванд. Аъзоёни «Марко Поло» бо мошинҳои тақрибан дар даҳаи сеюми моҳи июн ба Панҷакент меоянд. Онҳо ёдгориҳои таърихӣ ва маданият,

музейи ба номи Абӯабдулло Рӯдакиро тамошо карда, баъд ба дехаи Мазори Шариф мераванд, ёдгории меъмории нодири асрҳои XII-XIV – Муҳаммад Башороро мебинанд. Ин ёдгории меъморӣ дар замонҳои Марко Поло бо шахомат ва зебӣ дилу дида мерабуд ва ҳар ҷаҳонгард ба он мароқ пайдо мекард. Аъзоёни экспедитсияи Мугтеппаро (асри VIII), ки дар он ҷо ёдгориҳои хатии сугдиёро ёфтаанд, инчунин манораи гилини асрҳои X-XI – и маркази ноҳияи Айниро мебинанд ва ба воситаи ағбаи Анзоб ба Душанбе меоянд. Онҳо дар пойтахти ҷумҳуриамон бо муаррихон, шаркшиносону духтурон вомехӯранд, комплекси меъморӣ Қалъаи Ҳисорро тамошо мекунанд ва дар охириҳои моҳ тавассути ағбаҳои Анзоб ва Шаҳристон ба шаҳри Ёротеппа мераванд, бо ёдгориҳои таърихии Нуртеппа, Мугтеппа, Шаҳристон, ёдгориҳои меъморӣ Сари Мазор, мадрасаи Абдулатиф Султон шинос мегарданд. Баъд аз тамошои маҷмӯаи меъморӣ Шайх Муслиҳиддин, музейҳои шаҳри Хучанд ва мадрасаи Мирраҷаб Додхои шаҳри Конибодом аъзоёни экспедитсияи «Марко Поло» сафарро ба водии Фарғона давом дода, аз ағбаи Тургард гузашта, ба худуди Чин дохил мешаванд.

Онҳо ба рӯзгор қору бор, расму ойин ва санъати халқӣ, ки дар сари «Роҳи абрешим» зиндагӣ мекунанд, мароқ зоҳир менамоянд ва ба натиҷае мерасанд, ки «Роҳи абрешим» - ро ҳамчун воситаи муҳими ривочи тичорат ва робитаҳои маданияи байни халқҳои имрӯз ҳам истифода бурдан мумкин аст.

Роҳбари экспедитсияи «Марко Поло» Р. Фишер дар бораи ин маъмурият ва хати ҳаракати он китобе навиштанист. Бояд гуфт, ки сафари олимони англис аввалин робитаи илмӣ онҳо бо олимони Тоҷикистон аст. Мо умед дорем, ки ин навъ робитаҳо дар оянда низ ривоч меёбад ва таърихи маданияти бостонии тоҷикон дар ватани онҳо машҳур мегардад.

*«Тоҷикистони
советӣ» 10.06.1985.*

Ҳикоёти иштирокчии шӯриши Восеъ Давлат Собиров

Соли 1961 ба мо хабар доданд, ки дар участкаи Навобод, колхози «Пролетариати» Кӯрғонтеппа яке аз иштирокчиёни шӯриши Восеъ Давлат Собиров истиқомат мекунад. Бо Давлат Собиров моҳи майи ҳамон сол вохӯрдём. Дар мулоқот рафиқи ҳамяроқам Ҳайдар Усмонов низ иштирок дошт. Он вақт Давлат Собиров 94-сола буд. Нӯҳ сол қабл, яъне соли 1952 ӯ аз Балҷувон ба водии Вахш кӯчида омада буд.

Дар рӯ ба рӯи мо мӯйсафеди салладори хамидақомате менишаст, ки риши кулӯтаи зебо дошт ва ба гармии ҳавои баҳор нигоҳ накарда, чома пӯшида буд. Ӯ охиста-охиста, бо андеша ҳарф мезад ва гӯё хама гузаштаашро бори дигар пеши назараш меовард. Воқеаҳоеро, ки 70 сол қабл рӯй додаанд, ба ёд овардан чандон осон нест. Оҳанги гапи мӯйсафед тарзе буд, ки ба ҳаққонияти вай шубҳа кардан мумкин набуд...

... Аҳоли дар фақри шадиде ҳаёт ба сар мебурд. Дар тамоми деҳа танҳо як чомаи пахтагин мавҷуд буд. Ҷавонмардон рӯзи тӯи арӯсиашон ва ё ҳар касе, ки ба деҳаи ҳамсоя ба меҳмонӣ равад, он чомаро мепӯшид.

Халқ беш аз хама аз бочу хироч ба дод омада буд. Нуқарони мансабдорон бочу хирочро ба монанди ушр, кӯшпулӣ, ҳаққона, поиговона ва закот (андоз барои чорво) бо зӯриву бедодгариҳо мегундоштанд. Аксар вақт ба чои бочу хироч пули нақд талаб мекарданд. Ҳангоми ҳосилгундорӣ ҳамроҳи андозгундор – амлоқдорон 2-3 афгон низ меомаданд. Оиҳо пешакӣ медонистанд, ки деҳқонон қудрати андозро бо пул додан надоранд. Бинобар он афгонҳо ба деҳқонон бо майли том пул қарз медоданд. Қарз бояд дар бадали сол баргардонида мешуд. Вагарна қарздиҳандагон фарзанди қарзхоҳро ба ивази пул ба Афғонистон мебурдаанд. Деҳқони бежаво ба ин хама хорию ночорӣ тоқат накарда зуд-зуд ба мубориза бармехест.

Овони даҳсолагии Давлат Собиров, яъне дар соли 1877, дар Балҷувон деҳқонон бо сарпарастии деҳқони фақир Аламшоҳ шӯриш бардоштанд. Худи Аламшоҳ 5 ё 6 сарбози беки Балҷувон Мири Судур ё Абдурахмон Судурро кушта буд. Сипас

байни сарбозони бек ва шӯришгарони Аламшоҳ задухӯрд ба амал омад. Дар задухӯрди шабона бисёр одамон кушта шуданд. Шӯриш зуд шикаст хӯрд.

Баъди даҳ соли шӯриши Аламшоҳ шӯриши Восеъ аланга зад. Бино ба гуфтаҳои Д. Собиров, бек дар Балчувон қариб 1090 сарбоз дошт, ки ин аз шумори сарбозони беки Кӯлоб (1020 кас) зиёд буд. Шумораи умумии сарбозони ин ду мулки начандон калон шоҳиди аз табааи худ тарс доштан ва далели рӯи ошубангези балчувониҳо буд.

Ҳанӯз аз ибтидои шӯриш, ба қавли Д. Собиров, Восеъ 600 ҷанговар дошт. Бо ин нерӯ дар зарфи бист рӯз дар маҳалли Сурхсахова қарор дошт. Бек ба мухориба ҷуръат накард. Баъди ҷанги аввалин майдони разм насиби шӯришгарон гардид.

Ба сабаби камтаҷрибагӣ ва худдорӣ аз хунрезӣ Восеъ ба доми фиреби бек афтид ва ба мусолиҳа розӣ шуд. Барои ин ба вай «сарупо» мукофот доданд.

Дар давраи осоиши кӯтоҳмуддат, аз камтаҷрибагии шӯришгарон истифода бурда, беки Ҳисор Остонакул қӯшбегӣ бо сарбозони сершумор ба Балчувон омад. Вай аз амири Бухоро ваколат гирифта, беки Балчувонро ба хотири шикаст аз деҳқонони шӯришгар аз тахт афканд ва гӯё ба ҷои он писари худро таъин намуд. Ҳамчунон ӯ амр кард, ки баъзе роҳбарони шӯришро ба ҳабс гиранд ва ба қатл расонанд. Қӯшбегӣ Восеъро дастгир карда натавонист. Вале ба беки Ҳисор муяссар гардид, ки ду амаки ӯро (бародарони падарашро) ба қатл расонад. Ҳокими нави Балчувон барои пур кардани ҳазинаи худ ҳаҷми андозҳои пулиро зиёд кард. Мувофиқи он ҳар як хоҷагӣ бояд дар ҳаҷми 12 танга қӯшпулӣ, 9 танга ҳаққона, 4 танга поигқовона, барои 40 буз 1 танга ва 40 гӯсфанд 2 танга андоз диҳад.

Зиёд шудани андози пулӣ боиси аз нав ба шӯриш бархостани Восеъ гардид. Баъди як моҳи воқеаи Сурхсахова ӯ халқро аз нав ба шӯриш ҳезонд. Ин дафъа тахти сарвариин Восеъ қариб қазор сарбоз ба по хест. Ба онҳо мардуми Судараи калон ва Судараи хурди Ховалинг ва Балчувон ҳамроҳ шуданд. Восеъ ба ҳуҷуми катъӣ омода гардида, мансабдоронро таъин намуд. Юсуф ном шахс амаки Д. Собиров (бародари падари марҳумаш) за шахси дигаре бо номи Сафар вазирони Восеъ таъин

гардиданд.

Муллоназир, соҳиби чувози равганкашӣ девонбегӣ таъин шуд. Д. Собиров бо Муллоназир шиносӣ дошт, зеро то оғози шӯриш PDF Compressor Free Version фуруҳт. Имом ва Сайдалибой ном одамон дар байни шӯришгарон вазифаи роҳбариро ишғол мекарданд.

Яке аз мухорибаҳо байни шӯришгарон ва беки Балчувон дар соҳили наҳри Балчувон ба вуқӯ пайваст. Ин мухориба барои Восеъ бебарор буд. ӯ шикаст хӯрд, 120 сарбозаш бандӣ шуд. Дар ин мухориба амаки Д. Собиров – вазири Восеъ Юсуф кушта шуд. Вале шӯригарон низ даст ба пеши бар нанишастанд. Дар мухориба сарлашкарҳои бек – Аллаёр ва Кулӯх мирохӯр низ ҳалок гардиданд. Баъди ин задухӯрд боз ду амаки Д. Собиров – Азим ва Ризо низ ба қатл расидаанд. Восеъ маҷбуран ақибнишинӣ кард.

Дар маҳаллаи Шӯробод як шиноси Восеъ зиндагӣ мекард. Восеъ қарор дод, ки дар хонаи ӯ муддате чанд паноҳ бурда, сипас дар мавриди муносиб халқро ба по ҳезонда, ба Балчувон рӯ орад.

Душманон низ ором наменишастанд. Қарор доданд, ки бо макру фиреб саркардаи шӯришро несту нобуд созанд. Ба душманон муяссар гардид бо марде, ки Восеъ дар хонааш паноҳ мебурд, забон як кунанд. Ба ивази мукофот ба ӯ як чуфт барзагов ва як сарупо ваъда карданд. ӯ Восеъро дастгир намуда, ба дасти беки Балчувон супурд.

Шӯриши Восеъ, бино ба гуфти Д. Собиров се моҳ давом кард. Аз қисмати минбаъдаи сарвари шӯриш ӯ огоҳ набуд. Ровӣ номҳои ду писари Восеъ – Ҳасан ва Давлатро ба хотир овард. Онҳо ду сол аз таъкиби бек паноҳ бурданд. Ҳасан баъди гурезогурези дусола вафот кард. Давлат ханӯз зинда буд. Вале баъди ба водии Вахш кӯчиданиаш Д. Собиров аз қисмати ӯ дигар хабар надоштааст.

Баъди сӯхбати мо бо Д. Собиров, Институти таърихи Академияи улуми Тоҷикистон ба ниҳодҳои маҳаллии Қўрғонтеппа мактуб фиристода, хоҳиш намуд, ки ба иштирокчиҳои шӯриши Восеъ нафақа таъин кунанд. Масъала зуд ҳал шуд. Дар мактуби ҷавобӣ аз 26 май соли 1961, тахти рақами 117 чуниин навишта шуда буд: «Комитети партиявии шаҳри Қўрғонтеппа

дар ҷавоби номаи шумо, тахти рақами 227 аз 13 май соли 1961 ҷавоб медиҳад, ки ба иштирокчиҳои шӯриши деҳқонон тахти сарпарастии Восеъ – Давлат Собиров бо қарори правленияи колхозии «Правда» нафақа таъин карда шуд.»

Давлат Собиров шӯриши деҳқонро тахти роҳбарии Мири Нодир дар Кувасарона (Туткавул), ки ҳоло зери обанбори Норақ мондааст, низ ном бурд. Роҷеъ ба он дар мақолаи «Шӯриши соли 1916 дар бекии Балҷувон» маълумоти мухтасар мавҷуд аст.

Давлат Собиров ягона шоҳиди зиндае буд, ки сабти ёддоштҳои ӯ дар магнитофон ба мо муяссар гардид. Ӯ хангоми хурӯчи шӯриш 19-20 сола будааст. Аз ин рӯ синни ӯ асоси муайян кардани санаи шӯриши соли 1887 муқаррар карда мешавад. Вай натавонад дар шӯриш иштирок кардааст, балки то оғози қор бо баъзе иштирокчиёни он (Мири Назир ва дигарон) алоқа ҳам доштааст. Дар шӯриши Восеъ се амакаш кушта шуданд. Ин далели он аст, ки дар шӯриш одамони синнашон гуногун иштирок доштанд. Набард деҳқонони дигар ноҳияҳои Кӯлобро фаро нагирифт. Бинобар нобаробарии қувваҳои шӯриш аз Балҷувону Ховалинг берун набаромад. Ба Восеъ муяссар гардид, ки то 1000 одам ҷамъ кунад, ҳол он ки шумораи сарбозони беки Балҷувон аз ин рақам беш буд. Ба зами ин Восеъ саркардаи таълимдида набуд. Ӯ ба тартиботи барои халқ нафратовар, - зиммодории феодалӣ тақлид карда, мансабҳои вазир, девонбегӣ ва ғайра таъсис намуд. Ҳамаи ин деҳқонони заҳматкашро аз ширкат дар шӯриш як андоза меҳаросонд.

Тадбирҳои таъкиботии ҷазодихӣ, қатлу ҳабскуниҳои оммавӣ дар байни сарбозони Восеъ то андозае барои боздоштани вусъати хурӯчи шӯриш нақши муайян бозид. Шумораи маҳбусон (аз ҳазор нафар шӯришгар) то ба 120 касро ташкил меод.

Ба муқобили исёнгарон на танҳо сарбозони Балҷувон ва Кӯлоб, балки қувваҳои ҳарбии бекии Ҳисорро низ истифода мебарданд, ки онҳо ба ақидаи амири Бухоро тақияҳои ҳокимияти ӯ дар Бухори Шарқӣ буданд. Тасодуфӣ нест, ки баъди маккорона дастгир кардан, Восеъро ҳамроҳи дигар шӯришгарон тахти назорати қатъӣ ба Ҳисор фиристониданд. Ба ин роҳати беки Ҳисор Остонакул Қушбегӣ ба номи амири Бухоро Абдулаҳад шаҳодат медиҳад. Ин нома хучҷати ягона дар бораи

шӯриши Восеъ мебошад. Дар он сарвари шӯриши халқӣ «Абдулвосеи кӯрнамак» номида шудааст. Аз Ҳисор ҳамроҳи Восеъ ба ҳузури амири Бухоро Эшони Абдулҳақ, Хоҷа Муллобой тӯксабо, Хоҷамурод мирохӯр, Қурбон қаровулбегӣ ва боз ду шахси номатлумизим гардиданд.

Ин шахсони мансабдор на аз тарафи Восеъ, балки аз чониби беку амирон унвонҳо ва мансабҳо гирифта буданд.

А.А.Семёнов дар бобати иштироқи шахсони зикршуда дар шӯриши Восеъ комилан одилона қайд карда буд: «Агар шахсони дар ҳуҷҷат номбаршуда шарикони Восеъ бошанд, пас чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки шӯриши Восеъ басо доманадор будааст, ки дар он ашрофони маҳаллӣ низ ширкат варзидаанд.»

Шахсони дар ҳуҷҷат зикргардида дар ниҳодҳои ҳамонвақтан феодалӣ кӣ буданд ва кадом вазифаҳоро ба ҷо меоварданд? Халли ин масъала микёс, авҷу вусъат ва ҳайати иҷтимоии иштирокчиёни шӯриширо равшан карда метавонад. Дар ҳуҷҷат Эшони Абулҳақ Хоҷа «Соҳибзода» номида шудааст, ки дар Осиёи Миёна авлодҳои шайхи хиндӣ Аҳмад-ул Фарруҳи ус-Сархиндиро, ҳамин тавр меномиданд. Муллобой тӯксабо сарвари қисми ҳарбӣ буд, ки он парчами худро дошт. Чунон ки мебинем, тӯксабо дар аморати Бухоро мансаби баланди ҳарбию ишғол мекард. Вай дар маҳалҳо, аз ҷумла дар бекигарии Балҷувон ҳамчунин вазифаҳоро ба ҷо меовард.

Хоҷа Мурод унвони мирохӯр – сарвари саисхонаро дошт. Қурбон ба мансаби қаравулбегӣ, яъне сардори қаравулҳо расида буд.

Аз ин рӯ, гайр аз эшон-пушту паноҳи рӯҳонӣ дар бекигарӣ се нафари дигар ҳам бо ҳар восита ба нерӯҳои ҳарбии беқӣ ва ҳомиёни он робита доштанд. Дар айни авҷи муҳорибаҳо, вақте ки шӯришгарон дар ҷанги аввал голиб омаданд, онҳо ба тарафи Восеъ гузаштанд.

Аз хикояти Д. Собиров бармеояд, ки Восеъ ба онҳо бовар надоштааст. Бинобар ин ба мансабҳои дахлдор на онҳо, балки шахсонеро аз ҷумлаи деҳқонони бенаво таъин мекард. Баъди шикаст хӯрдани шӯришгарон ва ҳолинона дастгир кардани Восеъ шахсони мансабдори собиқ, ки ба тарафи Восеъ гузашта буданд, аввал ба Ҳисор, сипас ба ҳузури амир фиристода шуданд.

Ҳангоми сафари бандиҳо амири Бухоро Абдулахад (1885-1910) дар Шаҳрисабз буд. Вай ба қавле фармон додаст, ки Восеъро ба дор кашанд. Мувофиқи ҳикояти академик, марҳум Абдulgанӣ Мирзоев (1908-1977), ки худ зодаи ноҳияи Китоб (7 км дуртар аз Шаҳрисабз) буд, Восеъ ба дор кашида нашудааст. А.Мирзоев аз падараш, ки соҳиби унвони тӯқсабо буд, шахсан шунида аст, ки амир дар ҳавлии як хонаи мӯхтамаш ҳамроҳи нӯкаронаш айш доштааст. Ба вай хабар доданд, ки аз Ҳисор Восеъ «ношукру кӯрнамак»-ро овардаанд. Амир ишора кардааст, ки ўро биёранд. Ба қавле «балвогар»-ро дар ихотаи ҷаллодон ворид мекунанд. Восеъ бо амир рӯ ба рӯ мешавад. Амир ба ӯ нигариста, даме хомӯш мемонад ва сипас бо забони ўзбекӣ фарёд мезанад: «Чоп-пора кун». Ҷаллод аз паси Восеъ бо ханчари урӯн ба сари лучи ӯ мезанад. Сар ба ду таксим шуда, ҷисми Восеъ ба замин пеши пой дарбориён меафтад.

Шояд саволе пайдо шавад, ки Шаҳрисабзи дурдаст бурдани Восеъ чӣ зарурате дошт? Чаро қушбеги Ҳисор, ягона беки музофотӣ, ки ҳуқуқи ҳукми қатро дошт, Восеъро дар Ҳисор қатл накард? Ё худ чаро амир фармонашро ба Ҳисор нафиристонд? Ба ин саволҳо мухтасар ҷавоб додан душвор. Ба назари мо шӯриши Восеъ тамоми аморатро ба ларза оварда, мулки амиро дар Бухорои Шарқӣ зери шубҳа гузошт. Амир ба воҳима афтада хост, ки ин марди шучоъро ва ҳалокати ўро бо ҷашмони худ бубинад.

Ҳатто баъди роҳи душвори тулонӣ, баъди шиканҷаву зиндонҳо Восеъ тануманду далер менамуд. Ў бори нахуст амиро рӯбарӯ дида, дасту по нахӯрд, сар ҳам накард, шафқат нахост. Восеъ мардонавор меистод, ки хоси саркардагони халқ, сарвари хурӯчи умумихалқӣ ба муқобили ҷабру ситам аст. Амир ба чунин тустоҳӣ нисбат ба худ тоқат накарда амр дод, ки ба сари Восеъ шамшер зананд.

Ҳотираҳои Давлат Собиров шоҳиди онанд, ки симои Восеъ - сарвари оммаи деҳконон то абад дар хотири халқ боқӣ мемонад. Мардуми бенаво дар шахси Восеъ пешвои хеш ва озодибахшero аз асорати амирон меид.

*«Тоҷикистони Советӣ»,
17 МАРТ, 1988.*

САВДОИ РЎЗИ МАҲШАР...

(онди қисмати фақирон баъд аз мағлубияти шӯриш)

Баъд аз ғалабаи шӯриш синфи ҳукмрон ғалабаи худро тантана намуда, ба чазодиҳҳои ваҳшиёнаву бемислу монанд мегузарад. Восеи бо роҳи хиёнат асиргашта бо ҳамяроқони худ аз зиндони Балҷувон ба Ҳисор фиристода мешавад. Беки Ҳисор Остонакул дар қаламрави аморати Бухоро ягона соҳибдавлате буд, ки ҳукуки ҳукми катро амир ба ӯ воғузур карда буд. Бо ҳамин ҳукуки фавқулода ҳам ӯ часорат накард, ки Восеъро катл кунад. Мувофиқи мактуби ба амир равонкардаи Остонакул кушбегӣ, Восеъро ҳамроҳи 6 нафар ёронаш ба назди амир фиристоданд. Тибқи маълумоти расмӣ генерал-губернатори Туркистон, беки Ҳисор 130 нафар асирони балҷувониро ба Шаҳрисабз фиристодааст. Маълум нест, ки фидоӣён, иштирокчиёни шӯриш, ки гирифтори кундаву зиндон гардида буданд, пои пиёда, ташнаву гурусна ва бараҳна, дар зери офтоби тасфони моҳи июли соли 1888 роҳи дуродури байни Балҷувону Шаҳрисабзро чанд муддат тай карда бошанд? Ҳатман якчанд нафари онҳо ба Шаҳрисабз нарасида чон бохтанд. Пойҳои хуншору азоби фақирони зиндониро тасаввур кардан мумкин!

Мувофиқи шохидии Давлат Собиров 120 нафар иштирокчиёни шӯриширо дар Балҷувон зиндон ва 46 нафараширо катл кардаанд. Дахҳо нафар иштирокчиёни шӯриш дар ҷанги танбатани нобаробар кушта ё захмдор шуда, ё худ баъди дастгир шудан дар зиндону қанақонаҳо аз зарбу лату ташнагӣ ва гуруснагӣ ҳалок шудаанд.

Ақнун мебоҷад каме ҳисобу китоб намуд. Дар ҷанги охирии ҳамроҳи Восеъ ҳазор нафар шӯришгар иштирок дошт. Маълум нест, ки аз ин миқдор чанд нафар кушта ва захмдор шудаанд. Аз дастгир шудагон 120 нафар дар Балҷувон ва 130 нафар дар Ҳисор гирифтори зиндон гаштаанд. Ин миқдор ақсирон аз чор як ҳиссаи шӯригарон буданд. Вале дар дараву пуштаҳо ва деҳқадаҳо сарбозон чанд нафар фақиронро худсарона зада куштанд, маълум нест. Ҳисобу китоб нишон медиҳад, ки қисми

ночизи иштрокчиёни шӯриш чон ба саломат бурдаанд. Онҳое, ки зинда монданд, бо аҳлу аёл ва хешу табор таъкиб мешуданд, чунки бо фармони амир ҳамаи иштирокчиёни шӯриши Восеъ мебоист ба чазо расонида шавад. Бинобар ин, аҳолии якчанд деҳаҳо тарки ватан намуда, худро ба кӯху дараҳо пинҳон карданд.

Мардуми гурезаи бехонумонгаштаро сокинони деҳаҳои дигар, ҳатто музофоти дурдасти Кӯлоб қабул намекарданд, чунки аз ғазаби мансабдорон дар тарс буданд. Инчунин миқдори фирориён ҳадду ҳисоб надошт. Ҳамаи онҳоро қабул намуда, бо хӯроқӣ ё замини кишт таъмин кардан аз имкон берун буд. Бинбар он ҷабран тарки ватан кардагон ба айлоқҷойҳои бесоҳиб рафта, ба худ қароргоҳ бино намуда, кулбаҳо месохтанд. Масалан, мувофиқи нақли мӯйсафедон, пеш аз сар задани шӯриши Восеъ Шӯробод чарогоҳи мирӣ буд. Гурезагон аз Ховалингу Балчувон ба ин чарогоҳ омада, кишлоқҳои Зулмобод, Дари Об, Кафтар, Девдор, Дехи-Дарвоза ва Назарбекро бино карданд. Баъзе фақирон иштирокчиёни шӯриши Восеъ ба музофоти Тавилдараи дурдаст кӯчида рафтаанд.

Хонахаробии аҳолии Судара, Сарихосор, Бедара ва дигар ҷойҳо солҳо давом кардааст. Масалан, мӯйсафеди 86-сола Мирзои Пирақӣ (сокини Ховалинг) роҷеъ ба иштироки падари худ Пираҳмад дар шӯриши Восеъ, қисмати ӯ ва паҳш кардани шӯриш чунин нақл кард: Восеъ бо Пираҳмад ба Тали Баландсар, ҷое, ки шабона оташи шӯриш фурузон гашта буд, рафта, маслиҳати исёнро кардаанд. Ӯ дар ҳамин манзил гӯё ба Пираҳмад гуфтааст: «Дигар роҳи ақиб гаштан нест, мебояд байрақи галабаро баланд кард!» Баъди мағлубият Пираҳмад гурехта ба деҳаи Пушинги Данғара меравад. Ӯро деҳотиён (аз тарси ҷони худ) қабул намекунанд. Онҳо мегӯянд: «Барои ту шуда ҳамаи моро қатл мекунанд». Чунки Пираҳмад на танҳо шахси наздики Восеъ, балки бародараш Сафарато дар ин шӯриш ҷонсипорӣ намуда, ҳалок гашта буд. Пираҳмад ба Кӯлоб рафта, гузаштаи худро пинҳон намуда, 5 сол подабонӣ мекунад.

Таъкибкунии иштирокчиёни шӯриши Восеъ расман панҷ сол давом карда, баъди он «амонӣ» эълон мешавад. Бинобар он

Пирахмад ба Ховалинг (ватанаш) бармегардад. Вале рӯхониён ва сарватмандони маҳаллӣ парвои эълони амонӣ надоштанд.

Пирахмад овозхони хуб буд. Дар тӯйҳо ва чамъомади деҳотиён сурудҳо мехонд. Мавзӯи сурудҳои ӯ дostonҳои қаҳрамонӣ, аз ҷумла қорнамонӣ Восеъ буд. Бинобар он дар яке аз тӯйҳо аслзодагон Пирахмадро дастгир намуда, ба ҷар мепартоянд. Касе ҷуръат намекунад, ки ӯро начот диҳад. Танҳо зани Пирахмад дар даст калтаки шикорӣ гирифта, ба кофтукови ҳамсараш баромад ва ӯро аз вартае пайдо карда овард.

Таъкиб ва ҷазодиҳӣ ба иштирокчиёни шӯриши Восеъ чунон мардумро тарсонида буд, ки ҳатто мӯйсафеди шикастабанд, ки Бобои Дунё ном дошт, шабона пинҳонӣ ба хонаи Пирахмад омада, дасту пой шикастаи ӯро баста меравад.

Мисоли дигари таъкибу тарсу ваҳм аз дасти золимон сарнавишти фарзанди калонии Восеъ - Ҳасан ва хурдиаш Давлат мебошад. Чунон ки дар боло гуфта шуд, баъди шикасти шӯришчиён онҳоро Эшони Халифа ду сол пинҳон карда буд. Аз рӯи маълумотҳои Бобои Камол, падари ӯ Ҳасан дар он солҳо 13-16 сол дошт ва ҷуфтгар буд. Баъди эълони амонӣ ва гузаштани чанд соли дигар Ҳасан майли хонадоршавӣ кардааст. Вале аз тарси он ки ӯ писари Восеъ аст ва ҳешутаборӣ бо наслу авлоди он марди шучоъ сабаби таъкиб мегардад, касе ба Ҳасан духтар намедод. Танҳо тағояш маҷбур мешавад, ки барои бардоштани нангу номӯси ҳешу таборӣ духтарашро ба Ҳасан диҳад.

Саргузашти Ҳасан мисоли таъкиби на танҳо насли Восеъ, балки ҳамаи иштирокчиёни шӯриш дар давоми чандин солҳо мебошад.

Мебояд таъкид намуд, ки муборизаи фақирон, ҳамсафони Восеъ мисли Пирахмад ба ройгон нарафта буд. Ин шахс сикат ёфта, хондани сурудҳои дилҳароши худро тарк накард. Рӯзе наъзи Пирахмад Исмати Ғозӣ ном шахс омада гуфтааст: «Аз пушти ту андоҳон наску наҳуд кам шуд. Андози сабзапулӣ, ки 4 танга буд, бардошта шуд!».

Ин буд натиҷа ва оқибати хунрезҳои фақирон бо сардории Восеъ дар роҳи сабук гардонидани мушқилоти деҳқонони

камбагал ва чабрдида. Синфи хукмрон дар мубориза бо факирон харчанд галаба карда, садҳо одамони шучоъро қатл намуда, зиндон карда, ҳазорҳо пиру чавони бегуноҳро бехонумон гардонид, бошанд ҳам, дар ин ҷанги танбатан галаба накард. Сарватмандон фаҳмиданд, ки танҳо барои ҷазодиҳӣ ва хонахароб гардонидан аз болои синфи заҳматкаш галаба имконпазир нест. Пирӯзӣ насиби Восеъ ва факирони ӯ гаштааст. Инро дар мисоли барҳам додани андозҳои номбурда дидан мумкин аст.

Шукухи галабаро мо дар рӯҳияи инкилобие, ки аз Восеъ байни мардум боқӣ мондааст, хифз карда метавонем. Рӯҳияи сарбаландонаи Восеъ дар шӯриши деҳқонони музофоти Балчувон соли 1916 инъикос ёфтааст. Дар солҳои ҷанги якуми ҷаҳон балчувониён ва соқинони деҳаҳои Кангурту Норак бо сардории Мири Нодир шӯриш бардошта, амри амири Бухороро рад намуда, ба сарбозони ҳукумати аспу ғаллаи бепул надоданд. Мисоли дигар: дар солҳои горагари босмачиён миқдори зиёди онҳо дар музофоти Балчувон тохтутоз доштанд. Муаллифи «Таърихи нофеъ» Муҳаммадалӣ ибни Муҳаммадсаиди Балчувонӣ навиштааст, ки дар музофоти Балчувон 10 ҳазор босмачӣ амалиёти горагари мегузаронид. Мӯйсафедони Ховалинг нақл карданд, ки баъди мағлубияти босмачиён ва дастгир шудани қисме аз онҳо, саволе ба он дуздон доданд: «Шуморо аз хӯроқӣ кӣ таъмин мекунад?». Босмачиён гуфтанд: «Аз Судара то деҳаи Дараи Мухтор одамон аз тарс чизе медоданд, одамони Дараи Мухтор ба мо ҳатто нон намедоданд». Сардори факирони саркаши Дараи Мухтор дар солҳои амалиёти босмачиён Бобои Истам будааст. Босмачиён уро заҳмдор карда бошанд ҳам, талаби онҳоро қаҳрамонона рад кардааст. Ба мисли Бобои Исмат, авлодони Восеъи шучоъ натаанҳо дар Дараи Мухтор, балки дар ҳар деҳаву ноҳияҳо зиндагӣ доштанд ва доранд. Ҳанӯз дар соли аввали шикастхӯрӣ ва қатли Восеъ мардуми чабрдида аз таъкиб, аз кундаву зиндон натарсида, навзодони худро Восеъ номиданд, чашмаҳои зулоли кӯҳистонро «Чашмаи Восеъ» ном гузошта, хотири қаҳрамони худро абадӣ гардониданд.

Восеи ҷавон корномаи бузурге аз худ боқӣ гузоштааст. Дар як муддати кӯтоҳ ӯ ба халқ кадрӯ кимат ва ҳуқуқи инсонияшро фаҳмонида тавонист. Халқи ҷабридида корномаи ин марди шучоъро ҷунин фаҳмида буд: «Восеъ барои номуси мо инқилоб андохта».

PDF Compressor Free Version

Корнамоӣ ва қаҳрамони ҳамаҷузҷи Восеъ на танҳо бекигарихои Балҷувону Қӯлоб, балки Ҳисору Бухоро ба ларза андохт. То замони Восеъ ва баъди он ҳам ҳеҷ гунаҳкоро аз музофоти дурдаст, алаҳхусус, аз Балҷувон барои ҷазо додан аз масофаи садҳо километр ба назди амири Бухоро набурда буданд.

Ҳаракати шӯришҳои деҳқонон пеш аз шӯриши Восеъ ва баъди он ҳам дар Бухорои Шарқӣ рух дода буданд. Вале ҳеҷ кадоми онҳо ба мисли шӯриши Восеъ дар маркази диққати генерал-губернатории Туркистон қарор нагирифт. Масалан, ҷосуси сиёсии Россия дар Бухоро Н. Чариков ба генерал-губернатории Туркистон 5 июли соли 1888 телеграмма равон карда, навиштааст: «Дар Балҷувон кӯхистониён туксабо ва ҷанд тан андозгирандаро кушта, ҷониби кӯх фирор кардаанд».

Аз аҳбороти расмии ҳукумати маълум мешавад, ки сарлашқари амири Бухоро Ақрамбек бо 1000 тан сарбозу 12 нафар амалдор майли Балҷувон рафта нақардааст, «чунки он ҷо бошандагон ошӯб бардоштаанд». Ин маълумотнома шохиди он аст, ки шӯриши Восеъ тахти амири Бухоро ба ларза андохта буд.

Хуллас, шӯриши Восеъ як саҳифаи дурахшони таърихи қаҳрамононаи халқи тоҷик, ҳаракати бузурги зиддифеодалӣ буда, умеди халқро дар мубориза барои ба даст овардани ҳуқуқҳои худ устувор гардонид, бунёди ҳукумати амириро хароб намуда, барои набардҳои оянда бар зидди системаи феодалӣ ва мустамликавӣ намунаи корнамоӣ ва қаҳрамонӣ гардид.

Ҷеълан номи якҷанд нафар қаҳрамонон, иштирокчиёни шӯриши Восеъ дастрас гардидааст. Мебоёд онҳоро зикр намоем, то ки насли имрӯза ва оянда огоҳ шаванд ва арзи эҳтиромро нисбат ба гузаштагони худ ба ҷой оваранд.

Иштирокчиин шӯриши Восеъ Давлат Собиров шахсони

зеринро номбар кардааст:

Юсуф-вазири Восеъ, амаки Давлат Собиров дар чанги дуҷум,
дар соҳили дарёи Балҷувон кушта шудааст. Азим ва Ризо ҳар
ду ҳам амакони Давлат Собиров- дар чанг кушта шудаанд.
Мулло Назир – девонбегии Восеъ, Сафар, Ином, Саидалибой-
сардорони дастаи шӯришчиён буданд.

Иштирокчиёни шӯриш, ки ҳамроҳи Восеъ ба Ҳисор, баъд
ба Шаҳрисабз фиристода шуданд, дар мактуби беки Ҳисор
Остонакул кӯшбегӣ ба номи амир Абдулаҳад зикр ёфтанд.
Эшони Абдулҳақхоҷаи Соҳибзода. Муллобой туксабо,
Ҳочамурод мироҳур, Курбон қаравулбегӣ ва ду нафари дигар,
ки номашон дар ин мактуб баён нагардидааст.

Аз рӯи маълумоти даҳонии мӯйсафедони Ховалингу
Балҷувон дигар иштирокчиёни шӯриш инҳо буданд: Юнус-дӯсти
Восеъ, шахсе, ки уро пинҳон қарда буд (Юнус ҳамроҳи писараш
вахшиёна ба қатл мерасад). Эшони Халифа-аз таъқибкунӣ
натарсида, писарони Восеъ-Ҳасан ва Давлатро пинҳон қарда,
аз марг наҷот додааст ва Пираҳмад ва додарзодаи ӯ Сафарато,
ки дар чанг кушта шудааст.

Бобои Камол-набери Восеъ, ки роҷеъ ба шӯриши деҳқонон
маълумотҳои нодири аз забони падараш ва дигар иштирокчиёни
шӯриш шунавидаро ба мо расонида, бо ин иқдоми худ дар
омӯхтани таърихи шӯриш ҳисса гузоштааст.

Ин номҳо (шояд номҳои дигарҳоро тадқиқотчиён пайдо
намоянд) бояд дар рӯи лавҳаи мармаре қанда, дар музейи Восеъ
гузошта шавад.

Пешниҳоди дигар ҳамин, ки ин номҳо дар пояи қундаи
мармариини ҳувози Восеъ навишта шаванд ва қундаи мармариини
ҳувози Восеъ дар зерини чанорҳои Дараи Мухтор, дар ҷои
ҳувозхонааш қарор гирад.

Ин иқдоми нек дар тарбияи насли оянда аз манфиат ҳолӣ
нароҳад буд.

*«Адабиёт ва санъат»,
25 августи соли 1988*

Корномаи Восеъ дар дили халқ абадӣ боқӣ мондааст. Доир ба ин шӯриш адибон ва мардум асарҳои бадеӣ эҷод кардаанд, муаррихон ва фолклоршиносон китобҳо навиштаанд. Вале то кунун баъзе лаҳзаҳои корномаи Восеъ дар таърихи халқ ноаён мондааст. Аз ҷумла, фурузон гаштани оташи шӯриши халқи ситамдида, баҳонаи вуқӯи ҳодиса ва санаи шӯриш, синни пешвои шӯриш ва ниҳоят сабабҳои шикаст ва таъсири он ба мардум ошкор ва пурра равшану возеҳ таҳқиқ ва тадқиқ нагаштааст.

Барои баъзе аз ин масъалаҳо ҷавоб пайдо кардан гуруҳи махсуси катибашиносии шӯъбаи таърихи асрҳои миёна ва нави Институти таърихи Академияи улуми Тоҷикистон бо роҳбарии муаллифи ин сатрҳо ва ҳайати кормандони илмӣ А. Саидов, Д. Бердиев ва Ф. Абдулвоҳидова тобистони соли 1986 ба ватани шӯришгарон – ноҳияҳои Ховалинг, Совет ва музофоти Балҷувон сафар намуда, бо мӯйсафедон мулоқот ва сӯҳбат орошт. Ҳақ ба ҷониби Б. Шермуҳаммадов мебошад, ки навиштааст: «... дар хотири халқ асарҳои нақш бастаанд, ки онҳо дар саҳифаҳои таърихномаву девон ва тазкираву баёзҳо акс наёфтаанд» («Восеънома», Душанбе, 1985, с. 5).

Сӯҳбатҳои мӯйсафедон бори дигар равшан сохтанд, ки зиндагии кашшоконаи аҳолии махсусан деҳқонон ва аз мӯхтоҷон ситонидани андозҳои гуногун боиси сар задани шӯриши халқ бо сардории Восеъ гардидааст. Тибқи иттилои иштирокчиҳои шӯриши Восеъ Собиров Давлат (нақро соли 1961 дар ноҳияи Вахш сабт карда будем) бенавоӣ ва мӯхтоҷии деҳотиён ба дараҷае расида буд, ки дар ихтиёри мардони деҳа танҳо як чома буд ва касе ба бозор равад ё домод шавад, ҳамон чомаро менӯшид. Деҳқонон ба ғайр аз ушру закот ҷунин андозро ба ӯҳда доштанд. Сабзӯлӣ иборат аз 4-танга. Барои деҳқон ин андоз ниҳоят вазнин буд. Ин миқдор андозро дар аввали баҳор, айёми нав сабзидани ғалла, вақти ҳоли шудани ҳамбаи деҳқонон меситониданд. Дар он солҳо додани 4 танга барои деҳқон мушкул буд. Деҳқоне, ки соҳиби ҷуфти гов буд, мебоист 4 танга ҷушӯлӣ супорад. Меъёри андоз аз ғалла ҷунин буд: аз як ҷувол

PDF Compressor Free Version

гандум, ки 8 пуд вази дошт, як пуд (16 кг) андоз мегирифтанд ва аз нимхурд бог (яъне заmine, ки 8 пуд галлаи тухмӣ кишт мешуд) ду танга. Тартиби андозчамъкунӣ ҳам ба манфиати синфи хурӯшон амал мекард. Масалан, дар тирамоҳ, ки кимати галла дар бозорҳо нисбатан арзон мешуд, нархро муайян мекарданд ва дар аввали баҳор, хангоми баланд шудани кимати галла, бо ҳамон нархи тирамоҳӣ ҳисобу китобро анҷом медоданд.

Ба гайр аз андозҳои номбурда аз аҳоли бо номи ҳаққона 9 танга, пой говона 4 танга боҷ мегирифтанд. Мувофиқи қонуни шариат деҳқон мебоист аз 40 сар буз 1 адад ва аз 40 сар гӯсфанд низ як адад гӯсфанд закот диҳад. Вале ҳеҷ як деҳқон 40 сар буз ва 40 сар гӯсфанд надошт. Бинобар он ба бесару сомонӣ роҳ дода, ҳамаи моли майдаву қалони деҳқонро ба ҳисоб гирифта, ба 40 сар мерасониданд ва як сар буз ё гӯсфандро закот мегирифтанд. Бар замми ин бо номи «ноҳаққона» аз ҳар як хонавода 12 танга ситонида мешуд. Ин андоз гӯё ба маоши мансабдорони амирӣ сарф мешуд.

Деҳқони камбағале, ки соҳиби хочагии натуралӣ буда, аксар бо бозор сару кор надошт ва барои пайдо намудани пул қодир набуд, маҷбур мешуд, ки фарзанди худ – духтари ноболигро ба гарав гузорад ё фурушад. Дар хотири иштирокчиҳои шӯриши Восеъ Собиров Давлат ин навъ ҳодисаҳои мудҳиш хеле равшан нақш бастааст. Сабабҳои асосии сар задани шӯриши халқ ҳам дар ҳаминҳо буданд. Собиров Давлат якчанд қиём, ошӯб, ҷунбишҳои деҳқонро, ки пеш аз Восеъ ҷой доштанд, ба хотир овард. Яке аз ин ҷунбишҳои халқӣ шӯриши фақир Аламшоҳ буд, ки соли 1877 дар музофоти Балҷувон рух дод.

Барои сар задани шӯриш, яъне лабрес гаштани косаи сабри деҳқонони камбағал, баҳонае зарур буд. Ин баҳона ба дасти Восеъи часур афтод. Ба қавли баъзе мӯйсафедони Ховалингу Балҷувон ҳамроҳи закотчиён ва чанд нафар сарбоз ду тан деҳқони маҳбусро барои андоз надоданашон ба бозори Ховалинг меоваранд. Мақсад аз ин кор дар бозор бо амри амир маҳбусонро қатл намуда, бо ин амал чашми деҳотиёни дигарро тарсонидан буд. Дар ҳамон рӯз дар бозори Ховалинг Восеи ҷувозкаш равғани худро ба фуруш оварда буд. Восеъ ба беку

амалдорони ӯ ҳамлаи шерона намуда, маҳбусони бегуноҳро аз марг начот медиҳад. Дехқонони ҳозир дар бозор ба Восеъ ҳамроҳ мешаванд. Бек бо сарбозони худ роҳи гурезро пеш мегирад.

Ин ҳамлаи қаҳрамонона ва халосии маҳбусон оғози шӯриши Восеъ гардид.

Мувофиқи ривояти дигар, ки онро шодравон набераи Восеъ Бобои Камол (76 сол дошт) дар Дараи Мухтор ба мо аз забони падараш Ҳасан нақл карда буд, воқеа чунин оғоз гардидаст: Восеъ дар баландии болои хонаи худ, ки Болои Чанорҳо ном дошт, хирман мекуфт. Мансабдорони беки Балҷувон омада, аз ӯ 4 танга андози «ноҳаққона» талаб мекунанд. Восеъ пул надошт. Мансабдорон ба суҳанони Восеъ бовар накарда, ӯро маҷбур мекунанд, ки андозро супорад. Дар як они воҳид Восеъ ба мансабдорон ҳамла намуда, онҳоро аз асп зада меафтанад ва то ба худ омадани онҳо, ба тарафи Судара гурехта меравад.

Аз рӯи нақлу ривоятҳо маълум мешавад, ки Восеъ икдоми шӯриш бардоштанро қайҳо ба нақша гирифта тайёри дидааст. Ӯ ҳамчун чувозкаши равғанфуруш ба Ховалигу Балҷувон рафтуо дошт, аз дехқонон зағир мехарид. Раवгани худро ба бозор ҳам мебурд. Бозор маркази чамъомади дехқонон буд ва Восеъ бо қорнамоӣ ва шучоати худ ба халқ писанд афтода буд.

Ақнуи саволе пеш меояд, ки хангоми ба дӯши худ гирифтани бори гарони сардорни шӯриш Восеъ чандсола буд?

Чанд сол муқаддам дар маркази ноҳияи Восеъ пайкари марди 70-соларо гузошта, ӯро Восеъ ном доданд. Вале фактҳои таърихӣ собит мекунанд, ки Восеъи исёнгар ҳеле ҷавон будааст.

Пирамарди 88 сола Раҳимов Ятим аз деҳаи Шехмизони назди Ховалинг нақл кард, ки дар он солҳо инқилоб қардан қори осон набуд. Восеъ дар вақти шӯриш 25-27 сола, вақти бузбалағӣ ва ғайраташ буд.

Аз рӯи нақли мӯйсафедони дигар (инчунин шоир Хол Ислои) Восеъ он айём 35-37 сола буд. Устои мӯхтарам, муаллифи романи «Восеъ» Сотим Улугзода, ки барои навиштани асари пурқимати худ ба ватани Восеъ сафар намуда, бо мӯйсафедони зиёд ҳамсӯбат шудаанд ва фолклори он ноҳияро хуб омӯхтаанд, ба хулосае омаданд, ки синни Восеъ хангоми шӯриш ба 40 нарасида буд. Дар воқеъ, марди 70 сола дар бозори Ховалинг ё

хангоми хирманкӯбӣ бо мансабдорон ва сарбозон чуръати зӯрозмоӣ намекунад. Бинобар ин, зарур аст бори дигар муҷассамаи ҳақиқии Восеъ сохта ва барафрохта гардад.

Масъалаи дигар: дар китобҳои имрӯза зикр ёфтани соли шӯриши Восеъ мебошад. Дар баъзе китобҳо, ин воқеа солҳои 1883, 1884, 1885, дар дигараш 1887 ё 1888 муайян шудааст (нигаред «Восеънома»). Сабаби мухталифии соли шӯриш набудани ягон ҳуҷҷати қатъӣ роҷеъ ба ин воқеа мебошад. Ҳуҷҷат ягона мактубест, ки беки Ҳисор баъди асир афтодани Восеъ ба амири Бухоро равон кардааст ва дар мӯҳраш санаи 1305 ҳиҷрӣ (1887-1888) сабт гардидааст. Барои аниқ намудани соли шӯриш ба хотири шохидони воқеа ва нақлу ривояти халқ таъя намудан далели иловагист.

Шоҳиди шӯриши Восеъ Собиров Давлат нақл карда буд, ки дар 19-20 солагиаш дар шӯриш иштирок кардааст. Соли 1961, вақте ки мо бо ӯ суҳбат доштем, умри мубораки мӯйсафед ба 93-94 расида буд. Муқоисаи солҳо нишон медиҳад, ки шӯриши Восеъ соли 1887-1888 сар задаст. Ин санаро Шаъмигул Раҳимова (аз деҳаи Саталмуши Балҷувон) хеле возеҳ баён намудааст: Ба қавли ӯ шӯриш дар соли «муш» оғоз ёфтааст. Ин сана ба соли 1888 рост меояд (ниг. «Восеънома», саҳ. 109)

Ақнун бояд равшан намуд, ки шӯриши деҳқонон чанд муддат давом кардааст?

Аз рӯи нақли мӯйсафедон равшан мегардад, ки Восеъ дар оғози шӯриш дар 10 рӯз деҳаҳои Судара ва Шӯробдараро тай карда, мардумро ба шӯриш даъват кардааст. Мувофиқи машварату ташвиқоти ӯ исёнгарон мебоист рӯзи ёздаҳум дар сари кӯҳи Баландсар гулхан афрӯзанд. Гулхан даъват ба шӯриш буд. Мансабдорон гулхани сари кӯҳро дида гулхани муқаррарии ҷӯпонҳо пиндоштанд ва ба он чандон эътибор надоданд. Дар ибтидои шӯриш дар паҳлӯи Восеъ 11 тан ҳамдиёронаш саф ороистанд. Ба қавли Собиров Давлат сафи шӯришчиён ба зудӣ ба 600 кас расидааст. Онҳо дар бадали 20 рӯз дар Сурхсахова манзил гузошта, ба мубориза тайёрӣ мебинанд. Беки Балҷувон дар ин муддат ба шӯришчиён чуръати ҳамла накардааст. Ӯ интизори ёрӣ аз Қулобу Ҳисор буд. Бо вучуди ин аз ёрӣ умед канда, ба бошишгоҳи шӯришчиён ҳамла мекунад. Дар задухӯрди

аввал Восеъ галаба мекунад. Ин галаба руҳи шӯришчиёро бардошт ва сафи онҳоро зиёд намуд. Шӯришчиён ба ҳучум мегузаранд ва деҳаи Хӯча Балҷувонро мегиранд. Сарбозони Балҷувон аз галабаи Восеъ ба тараф афтада мегурезанд. Ба шӯришчиён муяссар мешавад, ки қалъаи Балҷувонро ишғол намоянд. Амлокдори Ховалинг, ки сарбоз надошт, мегурезад.

Тибқи маълумоти даҳонӣ ҳукмронии Восеъ ва шӯришгарон дар Балҷувон 8 рӯз давом кардааст.

Дар ҷанги баъдина шӯришгарон талафоти қалон доданд. 120 нафари онҳо асир афтоданд. Дар навбати худ ба ғайр аз ҷандин нафар сарбоз, ҳокимон Аллаёр ва Қулӯҳ мирохур кушта мешавад. Соқини деҳаи Мулкун бобои Қаландар Иноятовӣ 95-сола ҷунин байтро (соли 1986) бароямон гуфт:

*Восеъ ҳамид Санги Мир,
Аллаёр ўзбак сари тир.*

(Санги Мир-ҷои тамошоғоҳи бекҳо дар зери қалъаи Балҷувон. Соли 1936 бо мақсади васеъ кардани роҳ Санги Мирро, ки Восеъ низ бошишгоҳи худ интиҳоб карда буд, тарқониданд).

Ҷанги дуввум, ки дар он тақрибан 1000 нафар шӯришгар иштирок дошт, барои Восеъ шикаст овард. Дар ин ҷанг ба ғайр аз сарбозони беки Балҷувон сарбозони Қўлобу Хисор низ иштирок кардаанд.

Дастгир кардани сардори шӯриш Восеъ яке аз мақсадҳои асосии бекҳо гардид. Восеи шикастхӯрда ба назди ошнояш, ҳаммаслақаш Юсуф ба деҳаи Гулдара меояд. Юсуф ўро дар камари шаршара пинҳон намуда, ҳар рӯз ба Восеъ хӯрок бурда меод. Аз макони паноҳёфтаи Восеъ Давлат қараулбегӣ хабардор мешавад. Дар ин муддат Юсуф ба Восеъ хабар дода тавонист, ки паноҳгоҳи худро тарк намояд. Ў дар Девоҳ ном кӯҳ паноҳ меёбад. Дӯсти бовафои Восеъ- Юсуфро Давлат қараулбегӣ асир мегирад. Азбаски Юсуф ба қардани худ ва дар қалом бошишгӯи паноҳ бурдани Восеъро қоида наметардад, ўро ваҳшиёна, ба сираш рағгани доғшуда рехта мекушанд. Писари ўро бо зарби шамшер пора мекушанд.

Восеъи гуреза ханӯз ҳам барои тахту тоҷи амир хавфи кулӣ дошт ва дастгир намуданаширо ҳокимон зарур медонистанд. Ин фармони амири Бухоро буд. Роҳҳои муқаррари чанги тан ба тан, ҷазоҳои ваҳшиёна суд накард, фармони амир иҷро нашуд. Бинобар он ҳокимон роҳи хиёнат ва хариду фурӯшро пеш гирифтанд.

Як нафар иштирокчи шӯриши Восеъ Маҳмадали ном дошт, ки баъди чанги дуввум асир афтада, зиндон шуда буд. Ба ӯ чуфти гов ва сарупо ваъда карда, барои ба Восеъ хиёнат кардан розӣ менамоянд, ки гӯё аз зиндон гурехта бошад. Ӯ ба Восеъ маслиҳат медиҳад, ки мебояд ба Афғонистон гурезад. Восеъ ва 12 нафар ҳамсафонаш розӣ мешаванд. Вале асп надоштанд, ки ба сафар бароянд. Маҳмадали ҷосус ин эҳтиёҷи Восеъро пешакӣ медонист. Ӯ маслиҳат дод, ки дар Буздара ном ҷароғо ошноӣ галабон дорад. Аз ӯ барои ҳамагон асп гирифтани имконият ҳаст. Восеъ розӣ мешавад. Чунки барои худ ва 12 нафар шариконаш ба гайр аз галабон аз каси дигар гирифтани ин миқдор асп имконнопазир буд.

Хайхот! Дар Буздара Восеъ ва шарикони ӯро на галабон, балки сарбозони бек интизор буданд. Чанги тан ба тани нобаробар сар зад, 4 нафар сарбозро шӯришчиён куштанд. Вале қувваҳо нобаробар буданд. Оқибат Восеъро асир намуда, ба қалъаи Балҷувон мебаранд ва ба зиндон мебартоянд.

Муборизаи симоҳои шӯришчиён бо сардори Восеъ бо хиёнати як нафар нобакори буздили ҳарис сабаби қатли ин марди далери шучоъ дар Шаҳрисабз, дар назди амир Абдулахад гардид.

Қувваи ҳаракаткунандаи шӯриши Восеъ деҳқонони камбағал буданд. Дар шӯриш чанд нафар мансабдорони маҳаллӣ ширкат доштанд. Номи баъзе аз онҳо дар мактуби ба амир равон кардаи беки Ҳисор сабт гардидааст: Абдулҳақхоҷаи Соҳибзода, Муллобой туксабо, Курбон қаравулбеғӣ, Хӯҷамурод мирохур. Шояд қасони дигар аз мансабдорони маҳаллии ба шӯриш ҳамроҳшуда баъд тавонистанд, ки худро пинҳон кунанд ё гурехта ҷон ҳалос намоянд. Дар байни мансабдорони номбурда ё шахсони осудаҳоли ба Восеъ ва умуман ба шӯришгарон ҳайрхоҳ аз Эшони Халифа мебояд ном бурд Ба қавли бобои

Камол, ин шахс баъди пахш кардани шӯриш писари калонин Восеъ Хасанро дар хонаи худ панох додааст.

Сабаби шикасти шӯриши Восеъ аз чӣ иборат буд? Сабаби аввал камтаҷрибагии шӯришгарон ва сардори онҳо Восеъ аст. Ҳамаи онҳо мардонӣ шучоатманд бошанд ҳам, низоми ҷангро намедонистанд, нақшаи муайяни муборизаро надоштанд. Бинобар он баъди сар задани шӯриш 20 рӯз дар як ҷой-Судара қарор истоданд. Боз 8 рӯзи дигар дар қалъаи Балҷувон монданд. Яъне шӯришгарон сиёсати мудофиакорино пеш гирифтанд. Онҳо ба лашкари бек ҳамла карда, то охир думболагирӣ накарданд. Балки интизори он шуданд, ки сарбозҳо ба онҳо ҳамла оранд.

Аз накли мӯйсафедон ва амалиёти шӯришгарон чунин хулоса бармеояд, ки ишғоли қалъаи Балҷувон ва гурезондани беки он барои Восеъ мақсади асосӣ буд. Масалан, ӯ кӯшиш накардааст, ки ба музофотҳои дигар ҳамла намуда, он ҷойҳоро ишғол кунад ва тартиби худро барқарор намуда, деҳқонони он ҷойҳоро ба шӯриш даъват намояд. Инро мо дар мисоли гурехтани амлоқдори Ховалинг мушоҳида карда метавонем.

Ховалинг бесоҳиб монду шӯришгарон дар Балҷувон қарор истоданд.

Сабаби дигари мағлубият аслиҳа надоштани шӯришгарон буд. Онҳо ба муқобили сарбозони мусаллаҳ бо дасту қалтақ мечангиданд. Ягона аслиҳаи гузарои шӯришгарон ҷӯбдастаи шикорӣ буд. Ин наваъ силоҳ аз қалтақи ҷӯноӣ бо он фарқ мекард, ки дар ду нӯғ пойнаки оҳанӣ дошт.

Сабаби саввуми шикасти шӯриш: ба шӯриши Восеъ деҳқонони дигар музофот ва ноҳияҳо ҳамроҳ нашуданд. Масалан, сокинони даҳ деҳаи Мазор (тобеи Ховалинг), ки дорон

*Набераи Восеъ-Бобои
Камол соли 1986*

210 хочагй буданд, ба исёни Восеъ иштирок накарданд. Сабаби онро дехотиён натиҷаи ташвиқоти рӯҳониён донистанд. Дар худуди даҳ дех нӯҳ масҷид ва мазори Ҳазрати Султон воқеъ буд, ки шохиди таъсири рӯҳониёни иртиҷопараст ба дехотиён мебошад. Ва мағзи мӯсаф гардид, ки рӯҳониёнро бар зидди шӯришгарон сафарбар намуда, ба иштироки як қисми дехқонон ба ин шӯриш монез шавад. Инчунин, аз адабиёти нашршуда ва нақли мӯсафедон маълум нест, ки ҳама ё аксари дехотиён ба Ховалингу Балчувон омада, ба шӯришчиён ёрй расонида бошанд ё не?

Сабаби чаҳоруми мағлубият: дар шӯриши Восеъ, чуноне ки дар боло гуфтем, баъзе мансабдорон ширкат карданд. Доир ба хиёнати онҳо дар марҳилаи мушкили мубориза мо далелҳо надорем. Вале бояд пай бурд, ки хини мағлубияти Восеъ пеш аз ҳама онҳо пой худро аз размгоҳ кашиданд. Масалан, Махмадалий- собиқ дӯсти Восеъ, ки ба дастгир намудани ин шахси часур сабаб шудааст, шояд аз ҳамон табақаи боло бошад. Чунки «дӯсти ӯ» соҳиби гала, шахси сарватманд будааст. Маълум, ки сарватманд дӯсти дехқонони камбағал шуда наметавонад.

Бар зидди Восеъ ва исёнгарон лашкари бекҳои Балчувону Кӯлоб, ҳатто Ҳисор сафарбар шуда буданд. Онҳо натавонанд бо ярок, балки бо роҳи низоъ андохтан байни мардуми тоҷику ўзбек мубориза бурданд. Масалан, мири Балчувон ваъда медиҳад, ки агар лақайҳо муқобили тоҷикон ҷанг кунанд, соҳиби ҷарогоҳҳои серобу сералаф мегарданд ва аз андозҳо хоҷагии онҳо озод мешавад.

Як сабаби ҷиддии мағлубияти шӯриш дар мубориза фаъолона ширкат накардани дехқонони баъзе ноҳияҳои наздику дур буд. Восеъ аз сабаби бетачрибагӣ байни шӯришгарон низоми идоракуний ва фармондиҳии пешинаро ҷорй кард.

Бо вучуди ин, нури машъале, ки Восеи қахрамон афрохт, ба дуриҳои дур ва то замони мо омада расид. Ин нур хофизаи таърихӣ моро дар оянда низ равшан нигоҳ хоҳад дошт.

*«Адабиёти ва санъат»,
17 март соли 1988.*

ЧУН ЗИНДА НАСЛИ НОСИР...

Дар рӯзномаи «Паёми Душанбе» доир ба зодгоҳи Носири Хусрав муаллифон – А. Хабибзода ва А. Шохуморзода баҳс карданӣ шудаанд, ки Носири Хусрав кубодиёнӣ буд ё балхӣ?

PDF Compressor Free Version

Мо ба ин баҳс ҳамроҳ шуданӣ нестем. Мақсади ин мақола бори дигар назар андохтан ба маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва ҷуғрофӣ ниёгонамон мебошад, ки шояд ба ҳақиқати ҳол равшанӣ андозад.

Мақоми шаҳри Балх дар таърихи натавон ҳалқи тоҷик ва халқҳои эрониҷаҳон, балки дар таърихи тамаддуни ҷаҳон маълум аст. Дар асрҳои гузашта Балх маркази давлатҳои бузурги Юнону Бохтарӣ ва шоҳаншоҳии Кӯшонӣ буд. Аз назари таърихӣ ва маданӣ Балх дар Осиёи Марказӣ аз шаҳрҳои бузурги асри миёнаи Хуросон дар раёфи Ҷирот, Нишопур, Марв қарор дошт.

Яке аз муаллифони асри XVI Муҳаммад Солеҳ шаҳри Балхро бо номи ифтихоромезе чун Умм-ул-билод, Қуббат-ул-ислом, Чаннат-ул-арз, Хайр-ут-туроб ва ғайра ёд кардааст. Бинобар гуфтаи ӯ Балхро ба хотири он Умм-ул-билод (модари шаҳрҳо) гуфтаанд, ки ин шаҳр пештар аз шаҳрҳои дигари ҷаҳон ба вучуд омада, замоне раванқу шукуфоии он ба ягон шаҳри дигар дар ҷаҳон назире надошт.

Балхро ба хотири он Қуббат-ул-ислом номидаанд, ки сокинони он ҳанифимаҷзаб ва аҳли суннат ва ҷамоат буданд. Балх дорои боғҳои бузурге буд. Бинобар ҳамин онро чаннати рӯи замин ё чаннати Хуросон мегуфтанд. Тути шаҳду шақари Балх бо номи «балхӣ» маъруфу машҳур аст. Аксар муаллифони гузашта қайд кардаанд, ки замини зироатии он манотик ҳосилхез буда, бар ин асос Балхро Хайр-ут-туроб номидаанд.

Сарнавишти Балх дар басо маворид ва марохил гамангез буд, бо ин ки шаҳро истилогарон чандин бор горат ва вайрон намудаанд.

Дар боло ишора шуд, ки Балх маркази давлатҳои бузург буд. Ин бузургии шаҳр дар асри миёна низ мушоҳида мешавад.

Масалан, Маҳмуд ибни Валӣ (таваллуд 1595), дар асари ҷуғрофии худ «Баҳр-ул-асрор фӣ манокӣб-ал-аҳёр» (солҳои таълиф 1634-1641) дар асоси асарҳои муаллифони собиқа ва аҳли хандаса масоҳати ноҳияҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Балхро, **PDF Compressor: Free Version** аст:

«... Аҳли хандаса ва масоҳат саволифи (собик) рӯзгор ва савобики адвори мамлакат Балхро қисме, Бомиёнро қисме, Тахористонро қисме ва Хатлонро (қисме) гирифтанд. Ба ҳар яке чанд шаҳр, қасаба ва қария тобеъ аст, сохтаанд ва макони онро, Балхӣ, Бомиёний, Тахористонӣ ва Хатлонӣ гуфтаанд. Ба ҳар як бадоят ва ниҳоят ба тӯли арз муқаррар фармудаанд. Баъзеро дохили Эрон, бархеро дохили Мовароуннаҳр доштаанд. Чунончӣ шаҳреро, ки дар чануби Ҷайхунруд ва дар 12 фарсанги он воқеъ аст, ба маҷози мобайний мебаранд (ҷои убуранд) – Келиф, ки тӯли он аз ҷазоири Холидон ва арз аз хати устуво ба дараҷот ва дақиқ мазкура аст, онро Балх ва қисме аз Хуросон гуфтаанд. Заминҳои қасабаи Хулм, ки дар шарқии баландии Балх аст, дар се марҳила, ки то канори Мурғобруд гирифтаанд ва арзашро аз канори Ҷайхунруд то ниҳояти дараҷаи Ҷаз муқаррар сохтаанд. Аҳча, Шибиргон, Келиф, Қатном, Парвард, Андхӯ, Форёб, Маймана, Чичакту, Марзвон, Варзоб ва Ҷурҷонро аз шаҳрҳо мешумурда.

Бомиён, ки имрӯз хароб аст, қисми дуввум доништа, чанд шаҳри дигарро, мисли Сону Ҷоряк, Балхобу Зорӣ, Кипчоку дараи Суф ва Милкон, Кашин-деҳ, Кохмард, бурхе аз Ҳазораҷот ва Андароб, Хинҷон ва Яхчирд имрӯз дохили Кобул аст. Бо чанд сарҳади дигар аз музофоти ӯ (Балх-А.М.) гирифтаанд. Тахористонро, ки бо саҳеҳи аквол, мурод аз он Бадахшон аст, қисми сеюм шуморида.

Кундуз, Толикон, Фархор, Рог, Яфтол, Юмгон, Дара, Дарвоз, Сарикҷубон, Русток, қалъаи Шоҳназар, Боғи Аварс, Даштқалъа, Шаҳри Равон, Арханг-Сарой, Оқ-Сарой, Боғи Ҳабаш, Султон Боязид, Айбак, Бағлон, Гурӣ, Хуст, Волиён, Ишкамиш, Норин ва ғайра золик аз ҷаболу саҳолро то қариби Қошғар аз музофоти (Балх) шуморидаанд. Аммо аз музофоташ ҳар чӣ бар шимоли Ҷайхун афтада, онро аз Мовароуннаҳр

этибор кардаанд. Муставфӣ тамоми Бадахшонро аз Мовароуннаҳр гуфтаанд ва вачҳи он маълум нест.

Хатлонро, ки акнун ба Кӯлоб иштихор дорад, қисми чаҳорум гуфта Бегу, Чаҳорсу, Каниғурд, Даштак, Вошчирд, Рашт, Кулак, Қалъаи Зам ва Ясӣ аз мамолик то масоликро то қариби дашти Олон, аз ҳисоби ӯ гирифта аз ҷумлаи Мовароуннаҳр доштаанд.

Аммо, ал-явм, тамомияти ақсоми арбаа ва шаҳре чанд аз раббӣ Хирот, Мовароуннаҳр ва ғайри он дохили қаламрави Балх аст. Мисли Фарқистон, Чарош ва чанд қалъаи дигар аз раббӣ Хирот ва Чақгарон, Ҳазораҷот, Арзбасто, Вахшу Кубодиён ва Тирмизу Хоча Мирзайд».

Аз ин гуфтаҳои Маҳмуд ибни Валӣ чунин бар меояд, ки аз чор қисми тақсимшуда баъзеашон дар ҳудуди Кӯлоб дохил шаванд ҳам, ба Мовароуннаҳр нисбат доштаанд. Ва он ноҳияҳое, ки дохили Мовароуннаҳр буданд, дохили қаламрави Балх донистаанд (аз ҷумла на танҳо Кубодиён, ки бо Балх тақрибан ҳамсоягӣ дорад, балки ҳудуди Файзободи имрӯзаи Тоҷикистон ба музофоти Балх дохил мешудааст. Дар ин бора далеле мавҷуд аст).

Деҳаи Сари Мазори Файзобод ва боқимондаҳои қалъаи атрофи онро бостоншиноси маъруф А. М. Беленитский харобаҳои шаҳри қадимаи Вошчирд тахмин кардааст. Дар ин деҳа мазорест бо номи Хоча Хотами Асам. Дар бораи ин шахс Мавлоно Абдурахмони Чомӣ дар асари худ «Нафаҳот-ул-унс» нуктае оварда, Васчирдро тобеи Балх ба қалам додааст: «Хотам ибни Унфувон ул-Асам, қуддусолоҳу таоллоҳу сирра, аз табакаи авлиё аст. Қунияти ӯ Абӯ Абдурахмон ул-Асам, қудамон машоихи Хуросон аст. Аз аҳли Балх. Бо Шакиқ сӯҳбат доштааст. Устои Аҳмади Хизравия аст. Мавт ба Васчирд, мин навоҳии Балх. Сана 237 ҳиҷрий» (851-852).

Муаллифи дигари асри XVII Хочӣ Мирмуҳаммад Салим дар асараш «Силсилат -ус-салотин» ҳатто Ҳисори Шодмонро аз «савоҳиқи (тобеи) Балх» гуфтааст. Аз маълумоти муаллифони асри миёна бармеояд, ки дар гузашта шаҳри Балх, натавон ҳамчун пойтахти давлати бузург, балки ҳамчун мавҳуми ҷуғрофӣ якҷанд вилоят, ноҳия ва шаҳрдоро дар ҳудуди худ

муттаҳид кардааст.

Бинобар он барои баъзе муаллифон, ҳар як шахсеро, ки дар ин музофот ба дунё омада бошад, Балхӣ меномиданд. Хусусан муаллифони муосири Эрон, ки бо муҳити ҷуғрофии Балху Кубодиён шиносони наздик надоранд.

Бовар кардан душвор аст, ки Носири Хусрав худро «Қабодиёӣ» номида, «Қабодиёӣ» нисбат гирифтани ӯ «афзудани котиб» бошад. Асарҳои ин марди бузург борҳо рӯнавис шудаанд. Ин корро на як нафар котиби «иштибоқкор», балки садҳо нафари он дар давраҳои гуногун (аз асри XI то XX) ба сомон расонидаанд. Ҳамаи онҳо аз аҳли савод, шояд яке аз босаводтарин ва бомаърифаттарин шахсони замони худ бошанд.

Барои равшанӣ андохтан ба ин масъала мебояд ба таърихи Қабодиён низ назар андозем. Қайд кардан зарур аст, ки осорҳои антикаи ин ноҳия ба таври бояду шояд омӯхта нашудаанд. Вале нисбат ба баъзе ноҳияҳои имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёдтар ва қадимитаранд. Танҳо номгӯи баъзе аз онҳо касро ба тааҷҷуб меандозад: Тахти Сангин, Тахти Кубод, Қалъаи Мир, Мадрасаи Хоча Машҳад, Хоча Дурбод, Мазор ва масҷиди деҳаи Кубодиён ва ғайра. Набояд фаромӯш кард, ки ҳазинаи маъруфи Омударёро, ки ҳоло зеби музеи Бритонияи Кабир гаштааст, аз худуди Кубодиён пайдо кардаанд. Яъне Носири Хусрав дар мулки ободу мутамаддин ва аз нуктаи назари иқтисодӣ тавоно ба дунё омада буд.

Масъалаи дигаре, ки мавзӯи баҳс қарор гирифтааст, дар қадом соҳили дарёи Омӯ ҷойгир шудани Кубодиён аст. Устод Халилulloҳи Халилӣ – шоири номдори Афғонистон, қори хайре қарда, шаш адалд асноди мазори Носири Хусравро, ки давраҳои мухталиф – аз соли 913 хичрӣ (1507-1508) то соли 1220 хичрӣ (1873-1874)-ро дарбар кардаанд, ба шакли фишурда ба ҷоп ҳозир намуда, дар охир баъзе фикру ақидаҳои худро изҳор кардааст. (ниг. Юмгон, Кобул. 1959). Муаллиф навиштааст, ки Носири Хусрав «... дар Кубодиёни Балх мутаваллуд шуда ва дар он ҷо бузург гардида». Бо ин фикр сад дар сад розӣ шудан мумкин. Чунки Халилӣ зодгоҳи шоирро «Қубодиёни Балх» номидааст.

Ба иборан дигар гӯем, Носири Хусрав дар Кубодиён ба дунё омадааст, ки он вақт ин мулк тобеи Балх буд.

Вале бо фикри дигари устои Халилуллоҳи Халилӣ мо розӣ шуда наметавонем. Ҷ навистааст, ки «... ин Кубодиён на он аст, ки моварои Ҷайхун, наздики Сталинобод мебошад. Балки рустое буда наздики Балх, дар ин тарафи Ому. Нигаронидаро ақидае бар он аст, ки ҳамин қасабае кӯчак, ки акнун бо номи гузари Қабодиён ё Кубодиён дар Мазори Шариф шӯҳрат дорад ва дар ҷавори қасабаи Хайрони собиқ аст ва даҳ мил то Балх фосила дорад ва аз қасаботи он шаҳри таъриҳӣ буда, мавлуди Носири Хусрав ҳамин ҷост» (с.20).

Дар ин порчаи иқтибосшуда на ҳақиқати ҷуғрофӣ ва таъриҳӣ, балки маҳалгароӣ ҳис карда мешавад. Шояд як сабаби ин «иштибоҳ» дар он бошад, ки дар ибтидои солҳои 50-ум муносиботи байни Иттиҳоди Шӯравӣ ва Афғонистон самимона набуданд. Ду мамлақати мустақил доир ба таъриҳу муҳити ҷуғрофӣи халқҳои зердаст, алалхусус Тоҷикистон ҷаҳдон маълумоти сахҳ надоштанд. Ин «беҳабарӣ» аз ҳамсоягони худ ба иштибоҳҳои илмӣ расонидааст, ки яке аз мисолҳои он мавқеи ҷойгиршавии Кубодиён буд.

Муаллифи ин сатрҳо барои муайян намудани ҷуғрофиёи таъриҳии Балх соли 1974 ду моҳ дар ин вилоят сукунат дошт ва тақрибан ҳаман деҳоти ин шаҳро гаштааст. Аз рӯи сарчашмаҳои таъриҳӣ, маълумотҳои ҷаҳдонии сокинони Балх ва деҳаҳои атрофи он, инчунин рӯйхати андозҷамъкунии аз аҳолии деҳоти ин вилоят, тадқиқотеро бо забони русӣ бо номи «Позднесредневековый Балх. К исторической топографии города в XVI-XVII в.» (Душанбе. 1980) нашр кардам. Ин китобро олимони Афғонистон соли 1985 дар Кобул ба забони дарӣ аз ҷон бароварданд. Тарҷуман англисии ин асар дар Нью-Йорк соли 1993 нашр шуд. Дар Техрон ҳамин асар бо номи «Таъриҳи умумии шаҳри Балх дар қуруни вусто.» соли 1383 шамаӣ ҷон шуд.

Ба гайр аз маълумотҳои таъриҳӣ роҷеъ ба деворҳо, дарвозаҳо, маъору масҷид, мадрасаи ҷорбоғҳои Балх дар ин китоб системан обёрӣи 18 наҳру вилоят зикр ёфта, номгуӣи ҳаман деҳаҳои бо ин обҳо обёрӣшаванда аз рӯи маълумоти муаррихони

асрҳои миёна дарҷ гардидаанд. Вале ҳеҷ кадом аз ин 18 нахр заминҳои деҳаеро бо номи Кубодиён об надодааст. Яъне номи ин деҳа дар шимоли Афғонистон, ҳатто дар ноҳияҳои Шибирғону Сарипул дучор намешавад. Дар «ҷавори» Мазори Шариф ҳам бо ин ном деҳа ғузар нест. Ва агар мешуд, маънои онро дошт, ки аҳолии ин маҳалла аз Кубодиёни соҳили рости Ому муҳочир омадаанд.

Устод Халилуллоҳи Халилӣ чунин ишора намудааст, ки ин Кубодиёни кӯчакро Мазори Шариф «фурӯ» бурдааст. Барои асос надоштани ин фикр мебояд ба таърихи ин шаҳр назар андозем

Аввалин шахсе, ки таърихи Мазори Шарифи Афғонистонро навиштааст, шогирди Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ – Абдулғафурӣ Лорӣ буд («Таърихчаи Мазори Шариф», Кобул, 1970, с. 26). Мазмуни таърих он аст, ки «Имом Абдурахмони Мағрибӣ нақл мекунад, ки аз Имом Абуҳафс Умар бини Муҳаммад, шунавидааст, ки дар соли 530 буд (1135-1136) аз хичрат, дар замони Аҳмади Кумоч, ки аз қаблаи Абуҳориси Санҷар бини Маликшоҳи Салҷуқӣ, волии Балх буд, чаҳорсад нафар аз уламо ва содот ва машоих дар воқеа диданд, ки қабри Абутолиб, разӣ оллоҳу анҳу, дар мавзеи Хайрон буда. Чун воқеа ба самъи Аҳмади Кумоч расид, ин мард уламоро талаб намуд ва воқеаро ба арзи эшон расонид. Гуфтанд: ҳақ аст». Хулласи калом он, ки хабарӣ дар деҳаи Хайрон пайдо шудани санги руҳом бо номи Ҳазрати Алӣ, ба арзи Султон Санҷар расид. Он лаҳвро султон талабид ва баъд аз он машҳадеро бино намуд, ба ҷои он санг дигаре бино ниҳод».

Олими муосири Афғонистон Хофиз Нурмуҳаммади Қаҳгадой дар асари худ «Таърихи Мазори Шариф» навиштааст, ки аз замони фатароти муғул ва баъд аз он 268 сол касеро ёрон ӯ нашуд, ки бадин мақоми мутабаррук пардозад. Чун нуфуси Балх дар замони фатароти Чингизӣ фано рафта буд... дар ин шаҳр нуфуси наве, ки аз мазори ҳазрат комилан новокиф буданд, ба вучуд омада буд.

Вале дар замони Султон Ҳусайн Мирзо (1469-1506) гӯе таърихе ёфта шуд, ки тафсиلى овардани тобути ҳазрати Алӣ

дар Балх дар аҳди Санҷар , дар соли 530 (1135-1136) зикр ёфта буд. Он вақт ҳокими Балх бародари Султон Ҳусайн Мирзо-Бойқаро Султон буд. Ин дафъа ҳам «ҳамагон мавзӯи дафни ҳазрати Шайх дар қарияи Хайрон таъин ва таъийд менамуданд».

Яъне баъди гузаштани тақрибан сесад сол исбот шудааст, ки дар ин ҷой қарияи Хайрон буд ва аз мавҷудияти қарияи Кубодиён чизе гуфта намешавад.

Барои тасдиқи фикри уламои Балх Султон Ҳусайн Мирзо Алишер Навоиро ба ин мулк равои кард. Баъди мулоҳизаҳо ва шиносӣ бо ҳақиқати ҳол Амири Кабир ба Ҳирот нома равои кард.

Ҳангоми сохтмони иншоотҳо ягон деҳае бо номи Кубодиён дар музофоти Мазори Шарифу Балх дучор наомалааст.

Бинобар он мо мегӯем, ки чун зинда аст насли Носир, набояд сохтакорӣ роҳ ёбад.

Чанд суҳан доир ба масъалаи ба Юмгон баргаштан ва мадфун гаштани Носири Ҳусрав. Баъзе муаллифон ду байти зеринро иктибос оварда, навиштаанд, ки Носири Ҳусрав худро Юмгонӣ ва Мозандаронӣ мехисобад, вале «Кубодиёний» не?

*Гарчи маро асл Ҳуросонӣ аст,
Аз наси пириву меҳиву сарӣ,
Дустии итрату хонаи расул,
Кард маро Юмгиву Мозандарӣ.*

Аввало, ин ки дар ин порча, шоир на зодгоҳ, балки ҷои истиқомат варидаашро номбар кардааст. Табиати ин ду мулк – Юмгону Мозандарон ӯро мафтун карда буданд. (Ҳоло ҳам бинандаро ин мулкҳо мафтун мекунанд).

Дигар ҳамин ки Носири Ҳусрав ба ватанаш баргашт, на ба зодгоҳаш. Дар Кубодиён суғинамаҳабдон истиқомат мекарданд (Рудакӣ ҳам ба ватанаш баргашта буд, на ба зодгоҳаш – деҳаи Рудак). На ҳамвории Кубодиён, балки кӯхистони Юмгон барои Носири гуреза паногоҳ буд. Чунки ӯ аз дасти шӯришгарон гурезаи қаллоқӣ ҷуствааст. Доир ба ин масъала адиб, муаррих ва

арбоби сиёсии асарҳои XIII-XIV Ҷазлуллоҳ Рашидаддин (1247-1318) дар асараш «Сувар ул-ақолим» навиштааст, ки Носири Хусрав подшоҳи Балх буд. Вақте ки аҳолии Балх ба муқобили ӯ шӯриш бардоштан, шоир маҷбур мешавад Балхро тарк намуда, ба Юмгон равад. Дар ин порча шояд муқобилияти суннимазҳабон ба сиёсати шиаравияи Носири Хусрав ҷой дошта бошад.

Муфассал таърихи дар гори Юмгон пинҳон шудани Носири Хусрав дар асари Абдурахмон Сайфи Озод – «Таърихи хулафои Фотимӣ» (Техрон, 1382) зикр ёфтааст.

Мо, ворисони Носирем ва ба ҳар як сарчашмаи таърихӣ ва адабӣ мебояд бо боварӣ назар карда, онҳоро омӯхта, бо адабиёти мавҷуда, яъне он китобҳое, ки муаллифони муосири мамлакатҳои гуногун тасниф кардаанд, муқоиса намоем. Инчунин мо маълумоти тарҷимаи ҳолии ҳуди Носири Хусравро бо сарчашмаҳои мавҷуда муқоиса намуда, баъд ба хулосаи амик оем. Сарчашмаи асосӣ ва раднопазир ин асарҳои ҳуди ӯ мебошад.

Ба ақидаи мо фикри муаллифон доир ба зодгоҳи Носири Хусрав, яъне Кубодиён ё Балх будани он, дуруст аст. Бо ибораи дигар, Носири Хусрав дар Кубодиёни Тоҷикистон ба дунё омадааст. Ин мулк дар баъзе сарчашмаҳои ҷуғрофӣ, таърихӣ ва адабӣ ҳамчун музофоти Балх зикр ёфтааст ва иштибоҳе дар он нест. Инро дар мисоли Қаротегину Дарвоз ё Мастҷох мушоҳида карда метавонем. Яъне шахсоне, ки дар Фарм, Ҳоит ё Тоҷикобод таваллуд шудаанд – қаротегинӣ, онҳоеро, ки дар деҳаҳои соҳили чапу рости дарёи Панҷ таваллуд шудаанд, дарвозӣ ва дар ҳар қадом деҳаи Мастҷох таваллудшудагонро мастҷохӣ меноманд.

Ё худ ҳамаи онҳоеро, ки дар музофоти Бухоро, Самарқанд ё Бадахшон таваллуд шудаанд, бухорӣ, самарқандӣ ё бадахшонӣ меноманд. Ҳатто дар баъзе сарчашмаҳои таърихӣ Рӯдакӣ Самарқандӣ нисба гирифтааст. Носири Хусрави Кубодиёнӣ ҳам аз рӯи ҳамин одат дар баъзе китобҳо бо нисбаи Балхӣ омадааст, ки Кубодиён тобеи он буд.

Дар хотима мебояд ба мулоҳизаҳо ва тадқиқоти олимони маъруфи тоҷик, шодравон академик А. Мирзоев назар андозем. Ӯ баъди дида баромадани асарҳои таърихӣ нисбати Кубодиён

ва омӯхтани сарчашмаҳои таърихӣ ва адабӣ, инчунин асарҳои олимони муосир чунин гуфтааст. (Ниг. А. Афсаҳзод. Академик Абдуганӣ Мирзоев. Душанбе, Нашриёти «Ирфон», 1985, с. 60-61):

PDF Compressor Free Version

... «Носири Хусрав ана дар ҳамин ҷо таваллуд шудааст, вай Кубодиёнӣ аст. Кубодиён гоҳ ба Балх итоат мекарду гоҳ ба Чағониён, аз ин рӯ вай ҳам балхӣ асту ҳам чағониёнӣ. Дар Марв бошад, зиндагиву эҷод ва хизмати дабириҷ кардааст, вай марвӣ аст. Вақтҳои охир нисбат ба Кубодиён Термиз калонтару машхуртар гашт, онро наздикии Термиз гуфтан ҳам дуруст аст. Вай охири умрро дар Юмгон гузаронидааст, аз ин сабаб бадахшонӣ аст. Ба забони дарӣ навиштааст, нависандаи тамоми халқҳои тоҷикӣ форсзабон аст. Орзуву ормонҳои умуминсониро сурудааст, аз ин рӯ аз бузургтарин шоирони ҷаҳонӣ ва эҷодиёти ӯ ба тамоми инсоният тааллуқ дорад, ки ин боиси ифтихори ҳамаи мост. Лекин то ҳол касе аз Кубодиёне, ки дар Афғонистон бошад, суроғ надодааст».

Ҳақ ба ҷониби олими нуктасанҷ академик Абдуганӣ Мирзоев мебошад.

«Паёми Душанбе»,

13 август, 1992.

САҲНОФАРИНИ МАҶЛИСИ ДОНИШВАРОН НОСИРИ ХУСРАВ

Доир ба бузургони илму адаби нисбати тоҷик нақду ривоятҳои китобӣ ва даҳонӣ зиёд паҳн шудаанд. Мутаассифона, тадқиқотчиёни имрӯза ба гирд овардан ва омӯхтани онҳо ҷаҳдан шугул надоранд. А. Мирзоев чанд сол қабл аз ин ҳикояҳоро доир ба шахсияти Ибни Сино ба ҷои омода карда буд

Ҳоло мо мақсад дорем, ки нисбати Носири Хусрав баъзе афсонаҳои пешкаши хонандагон намоем. Як қисми ин нақду ривоятҳо ба ҳақиқат наздик буда, аз тарафи шахсонӣ гумнам

ҳанӯз чанд аср қабл аз ин гирд омадааст. Онҳо аз ҳасби ҳол, дониш, обрӯю эътибори ин шахси бузург дар доираи давлату сарватдорон, арбобони дину мазҳаб ва мардуми авом маълум **PDF Compressor Free Version**.

Соли 1972 ҳангоми сафари илмӣ ба Афғонистон олими маъруфи ин мулк Моили Ҳирави якчанд китобҳои қаламиро аз китобхонаи шахсиаш ба мо нишон дода буд, ки байни онҳо як тазкира басо диққатангез намуд. Вале ном ва таърихи таълифи китоб маълум нашуд, чунки аввалу охир надошт. Аз рӯи коғаз, ҳусни хат ва санаҳои тарҷимаҳои шахсони гуногун, ки зикр ёфтаанд, тахмин мешавад, ки ин тазкира дар аввалҳои асри 17 дар Ҳиндустон тасниф шудааст. Дар се боби боқимондаи ин китоби калонҳаҷм маълумотиҳои тарҷимаиҳои 373 олим, шоир, мутафаккир, ходимони дин, касибон ва дигар шахсони маълуму номаълуми қарнҳои 10-16 зикр ёфтааст. Аз ин китоб роҷеъ ба Фирдавӣ, Умари Хайём, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва Камоли Хучандӣ маълумотиҳои ҷолиб пайдо кардан мумкин. Нисбат ба Носири Хусрав маълумоти зерин зикр ёфтааст:

«Сайид Носири Хусрав – самараи шаҷараи вилоят, гулдастаи чамани иноят, тахтнишини маҳфили суҳанварон, дар мазмари фасоҳат пешрав. Гуянд, ки дар туфулият (тифлӣ) ба таҳсили анвои камолот машғул буда, ки дар нӯҳсолагӣ ба шарафи хутути каломи маҷид мушарраф шуд. Баъд аз он ба перояи илми лугот ва авзоъ ва сарфу нахв, иштиқоқ, арӯзу кофия, ҳисобу сиёқ (тартиб), нучуму рамл, ҳайъат ва Уклюдус масоҳати орастагии тамом ҳосил намуд

Чанд аз кутуби муътабара, мисли «Қасрин»-и имом Адҳам, имом Шайбонӣ ва китоби шомил дар фикҳа, аз таснифоти имом ал-унс в-ал чин Имом Алӣ бини Мӯсо Ризо аст ва кутуби мутадовал қариб 900 ҷилд баъзе шогирде ва баъзе ба мутолааи худ, маълум сохт. Ба забони аҳли кутуби сулса, яъне таврот, инчил, забуру кавф (рамл) ба ҳам расонд.

Дар муддати 6 сол улуми ҳақимия ва мантик, илоҳия ва табиғия, риёзӣ ва қонуни аъзам, риёзиёт ва муомилот, сиёсат ва Ашқолномаи Амир ал-мӯминин Алӣ бини Абдутолиб, ки дар

хини фатҳи Хайбар ба он марҳам шуда буданд ва он чӣ ки ба улум тааллуқ дорад ва мусахар гардонидани малоика ва анҷум, нуфуси зикр ва авроқи тибба, муаккалотӣ алавӣ ва суфлӣ, улуми мухталафӣ, муносиби ҳуҷамо – ҳамаро касб кард. Ба гоҳте расид, ки дар хотири ӯ гузашт, ки бихонам ва надониستم ва мушкиле набуда, ки онро ҳал накардам ва накушодам».¹

Ногоҳ оташи ҳасад дар хирмани чамъ аз ҷоҳҷӯён, ки толиби қурби салотин буданд, афтод ва ҳарорати шӯълаи он домани кини эшон гирифт.

Бинобар он дар гайбат ва ба саҳофату (беаклӣ) адоват, саъи балиғ мекарданд. Ба ҳукми он зоҳиран дӯстӣ менамуданд ва дар ботин ба қайду макр машғул мебуданд. То қор ба ҷое расид, ки фурсат нигоҳ медошанд.

Дар вақте, ки ӯро сафар пеш омад, назди азизи (подшоҳи) Миср омаданд ва тақфири (кофир хондани) ӯ карданд ва фатво ба қатли ӯ навиштанд. Китоби «Муставфи»-ро, ки дар фикҳ яке аз мусаннифоти ӯ буд, нисбати баъзе масоили иҷтиҳодияи (ҷаҳди) оммаи аҳли байт, ҳама мувофиқи нас(с) ва аҳодис буд, бисӯхтаанд ва азизи Мисрро ба ӯ душман карданд. Навъе дар ҳаққи ӯ ифтиро (тӯҳмат) намуданд, ки ақл бовар надорад. Сабаби адоват он буд, ки ӯро аламу қадам (байроқи пешқадамӣ) медиданд. Ҷаҳли эшон ба сабаби ӯ назди ҳоси авом зоҳир мешуд ва ба ҳузурӣ ӯ тоби мунозира надошанд. Гоҳе ӯро муттаҳам ба ташнеъ (бадгӯйӣ) мекарданд ва гоҳе ба зандик (пайрави китоби зардуштия) ва гоҳе ба маҳбаби дигар. Ин ҳама ба воситаи ҷаҳли эшон буд. Оқир ул-амр азизи Миср ба сабаби ҳуҷум ва иттифоқи ҷамоати қасира, ки ба дониши эшон мӯътақид буд, ба қоли фасид ва рои ботили эшон фирефта шуд ва наздики он буд, ки ӯро озоре расонад. Ӯрони ӯ пеши Носири Хусрав кас фиристода (огоҳ) намуданд, ки баъзе амволи туро ба тороч бурданд ва ҷомеае аз тобеони туро озоре расониданд.

Саъид ном бародари ӯ, ки бо ӯ (бо Носири Хусрав) рафик буд, ғамн дид бо ӯ ба миён овард ва аз ҷафои сафҳои вақт бадоинию найранги асру асрори ниҳон ошкор кард. Носири Хусрав салоҳ дар он дид, ки ҳечроқ иштиёр намояд. Лочарам, шабона азимати Бағдод намуд ва илтиҷо ба мулозимони

нусратшиори амир ул-мӯминин Мустансир мӯстасъид (мушарраф) гашт. Ва ҳолу маол ҳамон шуд, ки аввал буд, баъд аз муддате бародари ӯ Саъидро бо ӯ рафиқ гардонид, ба расми ваколат ба дӯстри малоҳидаи (бедини) Кӯхистон ба тилъат улмавт фиристонданд, то ки ҳокими он ҷо саът (ғиёҳ) ситонад, агарчи ӯ намедонист, ки ҳокими малоҳида аз толиби ӯ буд. Чун мулоқот воқеъ шуд, шароити иззат ва лабозими хурмат ба ҷой оварда таблиғи рисолат кард.

Ҳоким пурсид, ки номи ту чист? Носири Хусрав сатри аҳволи худ карда гуфт, ки Абдулло. Ҳоким бағоят ҳаким ва фаҳим буд, гуфт:

- Донистам, кӣ ту Носирӣ, писари Хусрав ва алавӣ ва аз ман худро пинҳон медорӣ.

- (Носири Хусрав) гуфт: Ӯ марди ҳаким аст ва ӯро амсоли ин амр, ки дар мутаҳади (хавфи) он шуданам, ҷӣ нисбат?

- Гуфт: Туро ба тариқи уламо мебинам. Аз илми ҳикмат ҷӣ хондаӣ, то аз ту фоидае гирам?

- Гуфт: Андаке баҳра дорам. Пас китоби азими «Илоҳия» ҳозир карданд.

- Гуфт: Ин китоб аз мусаннифоти ҳаким Носири Хусрав аст ва дар ин дарё касе нест, аз ӯҳдаи мутолиаи ин берун ояд.

Ҳаким гуфт: - Ин китобро магар хондаӣ?

Гуфт: - На. Валекин баҳси воҷиб ул-вучудро неку медонам ва назди аҳли мубоин ба мунозираи бисёр онро муҳаккиқ кардам.

Дар ин тақаллум будем, ки шахсе аз дур омада салом кард ва наъра зад ва беҳуш биафтод. Чун нек нигоҳ кард Нотуси Мағрибӣ буд, ки дар Бобул шогирдии ӯ кардӣ ва муддате аз ӯ маҳчур буд. Чун ба ҳуш омад, қавм аз ҳолати ӯ таъҷҷуб карданд. Ва ҳокими малоҳида низ ҳайрон монд, ки оё сабаби наъра ва беҳудӣ ҷӣ буд? Аз ӯ (Нотус) пурсид, ки ин азизро мешиносӣ?

Гуфт: Оре, ин устоз ва муррабии ман аст – Ҳаким Носири Хусрав.

Ҳаким аз маснади худ барҳост ва даст бибӯсид ва шароити хурмату иззат ба ҷой овард.

Гуфт: - алҳамду лиллоҳ, ки баъд аз интизорӣ толиб ба матлуб расид.

Баъд аз он пурсид:

- Ин шахс, ки рафиқи туст, кист?

- Бародарам Саъид аст.

Гуфт: Хушхол мо.

PDF Compressor Free Version

Баъд Носири Хусрав тафтиши ҷавоби Мустансир Биллох намуд ва истичора мурочиат намуд. Дид, ки нисбати Мустансир Биллох бағоят муҳолифате дорад, чунон ки номаро, ки ӯ оварда буд, пора кард. Ӯро хайронии азиз пеш омад, на ҷавоб бо савоб меғӯяду на иҷозати раҷъат (бозгаштан) медиҳанд. Ва Носири Хусравро таклиф намуда, ки ба амирии вазорат иштигол намояд. Чун чора надошт, ба ҳукмулзарурат ба тийҳ (саргардонӣ) мукаддарот ҳукм кард.

Ҷамъе тасарруфи молу мулкро хавлаи ӯ ва бародараш Саъид карданд.

Чун муддати мақси (истодани) ӯ аз ҳад гузашт, Мустансир Биллох расул фиристод, то аз кайфияти ҳоли ӯ хабар биёранд.

Носири Хусрав Расулро назди Ҳоким бурд ва илтимоси ҷавоб кард. (Ҳоким) гуфт: Эй Расул! Хабар аз Мустансир Биллох бар, ки то мутеъи Шумо намешавем.

Расул бирафт ва хабари инкиёд накардани ҳоким ва нигоҳ доштани ӯ ба ҷизе, ки дида буд, расонид.

Мустансир Биллох бағоят малул шуд ва мутахайир гардид, ки чӣ созад? Валекин ихлори алам ва таҳассури (афсӯси) худ накард. Фуқаҳо ва удабо, ки ба Носири Хусрав ниғок доштанд ва вузаро, ки муддаиёни ӯ буданд, хеле хуррам ва шод шуданд ва муждан бисёре ба якдигар доданд.

Носири Хусрав чун бинобар зарурати ин сӯҳбат насиб шуда буд, музтар мебуд ва доимулавқот ҳиммат бар он масруф медошт, ки ба ҳиллае худро аз доми ҳукумат раҳой бахшал ва ба навъе, ки муқсар ояд, аз сӯҳбати он тоифаи дун худро канор кешад. Аммо роки кушод навид набуд. Охируламир, шабе фурсат ёфта бо бародари худ Саъид фирор намуд. Аммо ин диёри малоҳида мамлақати фатҳ (боз) ва ариз (пахловар) буд ва муддате мебоист, то сарҳади диёри ислом расид. Лочор бероҳа катъи манозил мешамуд, валекин аксари аҳли диёр ӯро мешинокт. Баъд аз чанд рӯз ҷамъе аз кӯҳнишинон ӯро дар роҳ

диданд ва доништаанд, ки ӯ бе изни ҳоким баромада аст. Ӯро мукайяд карда боз пеши ҳоким оварданд.

Ҳоким мардуме дар атрофи билод ва бакоъ барои талаби ӯ фиристола буд. Чун Носири Хусравро дид, гуфт: «Эй Носир, таманон он буд, ки туро ба хоб бинам. Акнун, ки ба бедорӣ туро ёфтаам, аз ман чора надорӣ ва имкон надорад, ки чуз ба марг аз ман раҳо ёбӣ? Ва бифармуд, то банд бар дасту пой ӯ ниҳоданд ва ба зиндон фиристоданд.

Муддате нӯҳ сол дар зиндон буд.

Ҳокимро писаре буд, ки бо амри падар ба дарс омадӣ ва мулозими ӯ будӣ ва таҳсили улум кардӣ. Ӯ ба ҳамун банду зиндон ба таълими ӯ (шоҳзода) ва дигарон иштиғол намуд.

Рӯзе он писар гуфт: «Эй устоз, халосии ту аз ин қайд маҳол мебинам. Ило он ки ту китобе тасниф кунӣ дар байни одоби мулук ва ахлоқи эшон мувофиқи ҳабби (хоҳиши) ҳасаби падарам. (Носири Хусрав) аз ноилоҷӣ ва умеди халосӣ, мувофиқи ақидаи ботили эшон китобе бинавишт.

Эътиқод на бар он буд, ки дар он китоб навишта буд. Чун ин китоб тасниф карда буд, дар халосии ӯ муассир наафтод. Баъд аз он чанд гоҳ ин китобро дар офоқ фиристонданд. Лочарам, дар мадориси билод шӯҳрат ёфт ва ба мутолеаи уламову фуқаҳои замон расид. Ва Носири Хусравро ба куфр ва зандака (пайрави дини Занд) нисбат карданд.

Чандгоҳ, вақти худро дар ин маломат ва хичолат ба сар мебурд ва ҳеҷ унс надошт, ки ғами дил ба ӯ дар миён орад ва гирех аз кори худ бикшояд.

(Носири Хусрав) рӯзе писари ҳокимро гуфт, маро ёрӣ деҳ. Сӯҳбате буд. Абунасири Форёбӣ чӣ буд, ки ӯро пеши ман орь, то ... воқеи малол кунам. Чун аҳволи ӯ мепурсиданд, гуфтанд, ки ӯ мутаваффо шудааст. Аз ин хабар маломат бар малолат афзуд.

Ногоҳ бародари ӯ Саъид гуфт: «Ҳеҷ метавонад буд, ки аз улуми тасхир (ром кардан) ва сеҳр ва тилисмот, ки умрҳо хун хурдӣ ва димоғ сарф кардӣ, баҳрагириро илтиҷо бурд, ҳасаниён баррасӣ бошад, ки дастӣ зулму ситам гар аз гардани мо бечораҳо кӯтоҳ шавад. (Носири Хусрав) замоне тааммул кард ва гуфт: «Неку гуфтӣ!» ва дар он амал шурӯъ намуд.

Дар аснон кор, рӯзе пешн хоким рафт, ки умри ман ба охир расиду заъф маро мансух сохт. Агар маро аз ин банд халос сози ва ба ивази ман бародарам Саъидро дар қайд дорӣ, ҳар онна мучиби дуогӯй шавад ва халонкро аз ман ва аз илми ман баҳра расид. Хокимро бар ӯ раҳм омад ва бифармуд, то банд бардоштанд ва ихтиёри вазорат ба дасташ доданд. Ӯ бародари худ Саъидро бо амри вазорат муқаррар дошт ва хилъати ҳукумат дар ӯ пушонид ва хокимро аз ин вачҳ хуш омад ва камоли меҳрубонӣ ва шафқат ба ӯ пайдо кард, бо вучуди он, ки синни ӯ рафта буд.

... Чун амал ба вукӯъ омад ва бистушаш рӯз бигзашт, хокимро андар мараз ораз шуд ва рӯз ба рӯз меафзуд. Илочи он аз Носири Хусрав пурсид. (Ӯ) гуфт: «се рӯз ба чаҳти ташҳиси (муайян кардани дараҷа) мараз ҷар бояд кард, то баъд аз он ба илочи он иштиғол намоям». Чун се рӯз бигзашт, неку тааммул карда ва мараз мушаххас намуда. Акнун ба муолиҷаи он машғул бояд шуд, ки заъф волиб аст. Ӯ гуфт: ҳарчанд тафаккур кардам, маро маълум нашуд, ки ҳақиқати ин мараз чист. Ҷаҳт он ки мисли ин мараз надидам ва нахондам. Агар атбоъ ва ҳукумаро ҷамъ кунанд, то ба иттифок дар ин боб фикр кунем, беҳтар хоҳад шуд.

Пас хоким фармуд, то тамоми ҳукамо ба атбой (тобӣ) мулки худро ҷамъ кард. Ҳарчанд тааммул карданд ва мувоҳида буданд, ҳеҷ вачҳ ба таҳқиқи ин мараз пай набурданд ва дар гайбати ӯ гуфтанд, ки ин мараз аз афъоли Носири Хусрав аст. Ва дар он ки худро аз муолиҷа маоф медорад, муҳик (рост) нест ва чун муддати милоки хоким наздик расид, гаше кард. Вақто ки ба хуш омад, Носири Хусравро талабид. Ҳаросе дар дили Носири Хусрав афтод ва хавф бар ӯ голиб шуд, ки мабодо имрӯз амри сазб рӯй намояд. Чун ҳозир шуд, гуфт: «Ё ин Хусравӣ! Маро маълум шуд, ки ту касли халоки ман карда ва ин мараз гайр аз афъоли ту нест, ки аз тасхироти арвоҳ ва тилисмоти маъдақа, ки бар ман асир кардааст? Чун Носири Хусрав ин шунид, аёл аз ӯ жон шуд ва худро кушта нигошт ва гуфт: Хоким ваалингамети ман аст ва ман ҳаводору некрои ӯям. Раво бошад, ки аз ман инчунин амале ба туҳур ояд. Худо

накунад, хусусан акнун, ки вазорат ва ваколат ва ифтихори умури мулкӣ ва молӣ ба ман тафвиз намуда, туро ҳамин нафаси ҳақ таоллӣ сиҳатӣ каромат кунад. Ман дар муолиҷа айбе накардаам ва ба ҷон устод, ки дорам.

Аз ин қисми суҳанон ки гуфт, ҳоким андаке мулоим шуду тарсе, ки дар дили ӯ роҳ ёфта буд, гум шуд. Фарёди хотири ӯ омад., ки дар вақти ин халифа Мустансир Биллоҳ маро ба ин тараф мефиристод. Миррихи роҳат дафъӣ музаррати адво ва ҳифз аз балиёт мусаххар карда будам. Филҳол ба Миррих бурд ва хавфи билкуллия зоил шуд ва хотири ӯ таскин ёфт. Дар ин асно ҳоким гуфт: «Эй Носир! Дили ман туро дӯст мекорад ва ман туро, илми туро мӯътакидам. Аз ман ҷун некуӣ ба ту намерасад, акнун ин қасд чист, ки (ба) ман мегӯянд, ту кардӣ?! Бо ман рост гӯӣ ту кардӣ ё на? (Носири Хусрав) барҳост ва замини адаб бибӯсид ва ба қасде, ки дар тамизӣ малик гарҷӣ буд, эътироф намуд ва таваккал бар Оллоҳ карда, аз пеши ҳоким сари хичлат дар пеш афканда баромад ва бародари худ Саъидро аз ҳол ва мақом огоҳ дод ва гуфт: Эй бародар! Мо ба шаб берун намеравем, балки дар рӯз хоҳем рафт ва рафтани худро аз инҳо пинҳон намекунем. Чун сайёҳ шуд, назди ҳоким рафт ва дид, ки забонаш банд шуда. (Ба) писари ҳоким, доиён ва аъвоно, ки ҳозир буданд (Носири Хусрав) гуфт, ки «дар замини Димишқ китобест, ки доруи маризи малик аст. Ман ва бародарам бо руҳсати Шумо меравем ва онро ба шароит дастгир мекунем». Гуфтанд, «неку бошад» ва камоли меҳрубонӣ карданд.

Чун (Носири Хусрав) савор мешуд, баъзе аз муонидон (душманон) гуфтанд, ки эшонро намебояд гузошт, ки дигар нахоҳад омад. Писари ҳоким гуфт: Чигуна нагузорам, ки талаби доруи падарам меравад, гуфтанд: Маслиҳат он аст, ки ҷамоати ҷавонро ҳамроҳи эшон диҳанд, то ҳама ҷо ниғаҳбони эшон бошанд ва ба зудӣ биёранд. Охир ул-амр, панҷоҳ савори мулкӣ (бедин)-и хунхори куффорӣ некуистон ҳамроҳӣ (Носири Хусрав) карданд.

Чун манзиле ҷанд тай кард, шабе дар миёни кӯхистони қаҳатистон манзил карда буд, амале аз аъмоли Миррих зохир гардонид, ки барқ ва соққан азим дар миёни саворон афтод.

хамаро бисўхт.

Пас (Носири Хусрав) бо бародару яке аз шогирдони қадимӣ мутавозеъи Нишопур шуд. Чун ба офият расид ва ба тавфи масоҷида ва мадорис мебуд ва зиёрати баъзе ақобир мутаворӣ ва мухтафӣ (шихони) мегузаронид.

Рӯзе ба масҷиде гузашт, шунид, ки чамъе гуфтугӯи ӯ мекунанду бар домани ӯ таън мефиристанд.

Бинобар он худ гуфт:

Мешунавед, ки дуогуён дар камини ҳавоҳои роҳ нишинанд, зинҳор, ки номи ман баред ва ба ҳеч вачҳ изҳори он накунад. Тааҷҷуб мекард, ки аз ин музайянот матлаби ин чамоа чист ва боиси ин хусумат дар гайбати ман кадом?

Ногоҳ яке аҳли Миср пайдо шуд ва ӯро бишнохт ва гуфт: - Эй ҳаким! Инчо чӣ мекуни ва бо ин сурат чун мекардӣ? Оё мардуми ин шаҳр аз ташриф овардани ту огоҳӣ надоранд?

(Носири Хусрав) гуфт:

Эй азиз бирав, ки маро эҳтиёҷ ба изҳори худ нест ва агар нашиносанд, беҳтар буд. Ту хамаро бишнохтаи ин қор ва ба аҳде номи ман зоҳир мақун. Ва аз одамони ман аҳбор манамоӣ, ва порчаи ҳарч аз ман биситон, то аз ин шаҳр беруи равам.

Чун ӯро (мисриро) дираме чанд бидод ва видоъ кард, пойафзори худ бигирифт ва ба дӯкони кафшдӯзӣ шуд. Бародару шогирд аз ин ҳол воқиф набуданд ва ба ҳозӣ рафтанд. Ногоҳ шуре дар шаҳр афтод ва мардум ҳар тараф ба такудав даромаданд. Дар ин асно кафшдӯз ба таъҷили таом аз дӯкон беруи рафт. Бародарро дид, ки меояд ва шогирд ҳамроҳ нест. Лаҳзае нагузашта буд, ки кафшдӯз биёмад пораи гӯшт бар даравини худ зада.

(Носири Хусрав) гуфт: чӣ омази гулгула буд? Ту кучо рафтӣ ва омадӣ? Ин гӯштиора чист ва чун овардӣ?

(Кафшдӯз) гуфт:

Чамое буд аз шогирди Носири Хусрави муллод (бедин), ки бо як аз уламои малраса баҳс карда буд ва ба ҳузури чамоат аз талаби илм бивистишходи (гувоҳии) суҳан, шеърӣ Носири Хусравро қонд, ки аз шарҳат рӯи қочан мо мустафо аст.

Дар қавқат, рӯи Носири Хусрав худост. Уламо ӯро куштад

ва пора-пора карданд. Ҳар кас ба нӯги қаламтарош ва корд
душина гӯшти ӯро табаррук гирифт. Ман ҳам онҷӣ расид, ба
нӯги даравш гирифтам. (Носири Хусрав) донист, ки он шогирди
ман дарачаи шаҳодат ёфт ва вақти ӯ барҳам зад ва бехит шуд,
айш бар ӯ мунағас (гира) гардид.. (Ҷ) ногоҳ рӯ ба бародар кард
ва гуфт: Ин чӣ хуб мазҳаб ва оин аст, ки уламо ва ҳукаморо
бикушанд ва гӯшташ табаррук баранд?

(Носири Хусрав) гуфт:

Эй бародар! Кафши маро бидех ки меравам. Ҷаҳти он, ки
он ҷо номи Носири Хусрав баранд ва шеърӣ ӯ бихонанд, хайр
нест. Пойафзоли нобахиязада аз ӯ гирифт ва азми диёри
Бадахшон намуд ва рӯй ба биёбон ниҳод.

Бо овози баланд, ба зорӣ ва нола Саъид гарибу мазлуми худ
тахассур кард (афсӯс хурд) ва азои ӯ дошт. То аз биёбон берун
омад ва худро ба мулки Бадахшон расонд, ки шояд, ки аз макри
сӯфаҳо ва қайди (фиреби) чаҳлон растагорӣ ёбад.

Баъд аз он (Носири Хусрав) ба хизмати Амир Сайидалӣ ал-
Хусайн расид. Эшон хеле эъҷозу икром намуданд, дар Бадахшон
низ (ӯ) ба дастурӣ ду сол вазорат кард.

Чун он китоб, ки (Носири Хусрав) дар ҳабс мувофиқи рои
малохида ба ҳабси зарурату чаҳт хати нафис тасниф карда буд,
ин ҷо машҳур шуда, дар миёни уламо шоеъ гашта ва ба мутолиаи
ҳамаи эшон расида. Ҷамъе ба муонадат бархост.

Аммо диёри Бадахшон мулки бағоят муборак буд. Ҳама
мусулмонон аҳли шафақат тоҷиканд, ҳама дӯстдори арбоби фазл
ва бартарин аҳли ҳақ, муҳибони аҳли байт. Магар андаке аз
мутаассирон, зоҳиран байни хиллаангез руҳсатӣ талаб, ҳол он
ки аз мусулмонӣ бӯе надоштанд ва аз имони ҳақиқӣ бебаҳра
буданд.⁴

Меҳтари он қавм Насрулло муфти буд, ки ӯро афкаи аълами
(донотарин олими) худ медонистанд, бар ӯ (Носири Хусрав)
ҳасад бурд ва бунёди душманӣ ниҳод ва ба касди ӯ камар баст.
Охир ул-амр кор ба ҷое расид, ки аз он ҷо низ бо бародари худ
Саъид берун омада ба қарияи Юмгон, ки тобеъи Бадахшон аст,
расид. Аҳли қария ҳама сунниёни муҳаққаку (тадқиқшуда)
муҳим (буд).

Носири Хусрав ба хизмати меҳтари бехтар эшони Ҷаҳоншоҳ ба шараф шуд ва изҳор намуд, ки «ман ба азми будани инчо омадаам. Агар изн фармой, сукунат ихтиёр кунам». Ҷаҳоншоҳ камоли таъзим ва адабу ҳурмат ба ҷо овард ва хост, ки то калонтарии он қария ба ӯ (ба Носири Хусрав) супорад. Носири Хусрав аъроз (арз) кард ва гуфт: «Магар ман олим ва муаллими ин навъ амрам, ки ҳар ҷо равам, калонтарӣ ба ман диҳанд. Маро ба чунин корҳо ҷӣ нисбат? Алалхусус, ки акнун пиру заъиф ва нотавон шудаам».

Узри ӯ масмӯъ афтод ва муддате дар он қария – бештар ба илму тағлиб бо ҳуккоми ислом рӯзгор гузаронид. Тамоми мардуми қария навоҳии он бадӯ гаравиданд ва мунқоди (мутеъи) ӯ шуданд. Магар андаке. (Носири Хусрав) аз ҳасад ба худ андешид, ки мабодо аз макри эшон осебе ба ман расад, пас доман аз сӯхбати халқ фаро чинд. (Носири Хусрав) дар гори пурвахшат хилват гирифт ва ба тилисме, ки дафъи дидани мард кунад, рӯзӣ овард ва кунче биншаст, ба риёзат ва мудовамат бар тоат дар он гор авкот ба сар мебурд.

Муддати 20 сол дар кунчи он гор, ман Худойро ба ваҳдоният ибодат кард. То кор ба ҷое расид, ки дар ҳар ҳафта як бор ифтор қардӣ ва охиrho дар ҳар 25 рӯз эҳтиёҷ ба таом мешуд.

Баъд аз он, ки умр дар Танъим (мавзеъ дар Арабистон), айшу иззат гузаронида буд, таъби ҷамъи адён (дин) ва мазохиб намуда, зулму мулку ҷабру салотин, ситами умаро, адовати вузаро, ҳасади музаммо, шамотати (сарзаниши) адӯ, тазвири (макқории) фузало, қайди суфаҳо (аблаҳӣ), иброми (истодагари) фусаҳо ва булаго, мунозираи фуқаҳо, кини чахало, такфири арбоб, таъсуб ва дабдабаи аҳли дунё, кавкаби асҳоби сарват ва ганодида, кашидан нешу нӯш, завқу алам, ҷароҳату мароҳам, дарду роҳат, бемориву сихатӣ, тангию осоиш, талхиву ширинӣ аз ин ҷаҳони фонӣ ҷашида, захри оби нокомӣ аз дасти соқии рӯзгор дар коми ҷон рехта, оқибат риштаи ихтилот-гусехтаи пои қаноат дар калими фақр кашид ва домани таҷрид (танҳо) ва тафрид (гуша гирифтани) дарчида, бисоти амал дар нур дид ва дар ин кори ваҳдат саломат гардид.

Ҳар ҳафта подшоҳи Бадахшон бо аркон ва аъён зиёрати ӯ

омада ва аз ӯ талаби насоеҳ ва мавоиз қардӣ ва ба саломатии нафаси ӯ масрур шудӣ. Носири Хусрав подшоҳро ба адл ва эҳсон, ҷуд (саховат) итминон русух бар сироти мустақими имон ва иқон (бевар) тағриб ва таҳризи қардӣ, аз зулм таҳзир намудӣ.

Бародари худро гуфтӣ, ки эй бародар, аз умри ман акнун 140 гузашта⁶, рӯзгор ба анҷом қариб шуда, амал кӯтоҳ ва нуқсон ёфта, қавои дарунӣ ва беруни инон бартофта, таксирот ва итоат мешавад. Хотифи қудус нидо медиҳад, ки «эй писари Хусрав! Дар билоди ҳақ ба ихтиёри худ тасарруф қардӣ ва рӯй дар маомилоти бандағони худои таолӣ ба таври худ овардӣ. Абвоби ниам (неъмат) ба шукр ва дар меҳнат басар гузаронидӣ. Ба ҳама мазоҳиб сулук қардӣ ва ба ҳар роҳе рафтӣ, арвоҳро мусаххар қардӣ, ба ҳақоқиқ улум ва махфиёти русум расидӣ. Илмро ба яқин расондӣ, хабарро ба аъён ёфтӣ. Акнун вақти он шуд, ки бор барбандӣ ва тарқи қолуқил кунӣ, кӯчи олами шаҳодатро омода бошӣ ва реҳлат ба қониби вусули асл ганимат шумарӣ. Дар ин сафаҳ ҳеч далеле дорӣ, ки туро саломат ба манзил расонад? Эй бародар! Аз ин хайбат аз ҳоби гафлат бедор шудам ва мутаҳайир (хайрон) мондам, ки чӣ созам. Пас одами ромӣ бояд, ки бо хулқ халқ намояд. Хутоми дунявӣ (молу мулки дунё) ва вучуди ваҳми сароб ва партави рӯшноӣ дар об ва манораи барф, сояи дуд ва абрро, бақое нашумурад, ки ба зудӣ зоил гарданд. Дунёи фонӣ чоест гузоштани ва сароест гузаштани. Набояд гами он ва ниғаҳдоштани он ба бухлу имсоқ кашад, мучиби танг сохтани ризқ шавад, бар абнои ҳабси худ. Эй бародар! Фардо рӯзи ҷумъа аст ва 12 раби ул-аввал санаи 431 (3 декабри 1039 мелодӣ) рӯҳ аз бадани ман муфарақат хоҳад шуд.

Эй бародар! Муддате бар ман мусоҳиб будӣ ва аз ман қавоиди илмӣ ва амалӣ ёфтӣ ва тариқаи маро ба зохир ва ботин донистӣ. Туро маълум аст, ки ман ба ихтиёри худ тарқи бузургӣ, мулкдорӣ ва ҳукумат қардаам. Қасри шаҳрҳои маъмуру иморатҳои хуб, ёрони мувофиқ, дӯстони қадим, маҷолиси уламо, муҳаққиқ ва мӯъҷамъи фузало мудақиқ ва сӯҳбати булагову фусаҳо, базми арбоби ҳусну ҷамолро гузоштаам. Аз хитоб ва лаззати матоим (ошхона) ва малобис (пӯшок) ва муноқаҳ

(издивоч), машориб, машмуот (гулҳои хушбӯ) ва дигар матолибу маориби умда даст кашидаам.. Фориғбол аз одаму оламиён шуда, дар ин гори торики ваҳшатосор даромадаам ва ба тоатурибодат мангизтааштаам. Бузургӣ ва саодати худро дар абадияти Ҳақ дидам ва озодагии ҳақиқӣ дар бандагии ӯ. Намози панҷгонаро ба ҳисоб қазо кардам. Чун ба илми таклид онро дуруст доништа будам ва як лаҳза бе тафаккур ва бе зикр нагузаронидам. Ба яқин доништам, ки аз мулзам сохтан ва ба ҳазимат андохтани лашкарҳо, ҳукамо ва аҳли ҳаво (орзу) як дам мунозира кардан бо нафас беҳтар аст. Фикр кардан дар олоъ (неку) ва наъмой (лутфу эҳсон) ноошноҳӣ ва адои шукри илоҳӣ, беҳтар донам. Аз ибодат, ки солҳое ба зохир бигзорӣ, зафар додани ахлоқи ҳамидаро бар авсофи замимаи фозили туро нигорам.

Аз азои каффори тотор ва ҳазимат додани эшон ва бо рӯҳониён сӯхбат доштан, алаз (з) пиндорам аз заки мазоҳиби шуаро ва зурафо.

Акнун 20 сол аст, ки дар ин ғор муҳибу мақоми кашф нишаста, аз таом ба бӯе қонеам. Бо ин ҳама дар ҳар 25 рӯз эҳтиёҷ меафтад, тамаъ аз матбаҳи қарами илоҳӣ ва шароб аз шаробхонаи мутаноҳӣ ёфтам.

Бале, таом он аст, ки худ ронад ва об он, ки ӯ расонад. Ҳар қӣ тамаъ аз қоидаи лутфи илоҳӣ чашад ва шароб аз манбаи зулоли фазли лоязол ёбад, дунё ва мофиҳо ба ӯ гуворо наёяд ва ҳама азвоқ (завқ) ва лаззати ҷаҳонӣ ва хитоби ҳайвонӣ дар ҷаннати он безътибор намояд. Ҳамд он Худоеро, ки маро бад-ин қаромат ихтисос бахшид!

Эй бародар! Мурғи рӯҳ аз қафаси бадан тайрон мекунад ва ба дунёи бемадори ғаддор видоъ менамояд. Вақти кӯч дар ҳаял шуда ва ҳангоми фироқ қариб омад, гоҳ он аст, ки сарпӯш аз рӯи табак бардорем ва ҳосили умри хеш, ки то гоҷи ниҳон буд, ошқоро созем ва бигӯем, ки дар ин манзил ҷӣ дидем ва ба ҳазрати матлуб чун расидем.

Эй бародар! Хотиф нидо мелиҳал, ки аз умри ту имрӯз ва фардо беш намонда. Замоне бо ман бошӣ ва гофил машав.

Эй бародар! Чун рӯҳ, аз қолаби ман парвоз кунад, ҳеч қасро

аз уламо ва ҳукамо, авом – аннос хабари вафоти ман накуни, то вақте ки маро гусл диҳӣ ва ҳам дар ин гор ба хок биспорӣ. Он гаҳ чун ба ман машгул шавӣ, ду нафар аз уламои Чин бомдод хоҳанд омад. Аммо мутаарризи эшон нашавӣ, ки дар он амр туро ёрӣ хоҳанд дод. То аз гусл ва такфин ва ҳафри лаҳад фориғ шавӣ. Баъд аз он пеши уламои қария равӣ ва аз ҳоли ман ҷумларо огоҳ диҳӣ. Чун ҳозир шаванд, ту имомат кунӣ ва намози ҷанозаи маро бигзорӣ ва чиниён гӯшаи дигаре хоҳанд гирифт ва ба сари қабрам барӣ ва ту худ ба қабр дарой ва дафн кунӣ ва бигӯӣ: «Бисмиллоҳи ва ало миллати Расулиллоҳ» - бандаи хоксори туро овардам, бар ӯ раҳмат кун. Чун фориғ шавӣ, ҷумла китобҳои маро, он чӣ юнонӣ бошад ва «Китоб ал-гил дар сеҳриёти мулҳид», ки андар оташ андозӣ. «Қонуни азим» назди писари амми ман Мансур аст ва «Зод ал-мусофирин» пеши малик ул-ҳукамо Алӣ бини Асад ул-Дасайнӣ аст. «Дастурул аъзам» пеши Ҳаким Насруллои қозӣ аст. Боқӣ катаби мутааллиқ барои ту кардам, ки ба мерос ҳаққи ту шавад. Ҳар чӣ донӣ бикун ки ихтиёр туро бошад. Баъд он шишае, ки дар гор бар ток аст ва қадре об дар ӯ аст, он об бар дари гор пошӣ ва маро ба Ҳақ супорӣ ва ҳар ҷо, ки хоҳӣ сафар кун.

Эй бародар! Вақти зикру муноҷот аст ва ҳангоми ҷанг задан ба қозӣ ул-ҳочат ва мақоми даст овехтан аст. Ба ҳабли матин, сидки илоҳӣ аз афъол ва ақвол ва аъмоли нобакори худ тарсонам ва харосам ва берун овардӣ маро аз одам музайин гардонида.

Бор Худоё! Аз ман розӣ бош ва ба аъмоли нокиси ман мункир ба фазлу қарами худ нигар. Илоҳо! Ман агарчи мустаҳақи (лоиқи) қарами ту нестам, лекин чун раҳмати туам (м) аст, маро аз ин бебаҳра мағзур.

Илоҳо! Бар нафси худ зулм кардам. Бар ман бахшой ва аз лутфи худ сакароти манро бар ман осон гардон».

Бародараш Саъид мегӯяд, ки чун бародрам Насириддин охири ин каломат расид, дасти ман бигрифт ва калимаи шаҳодат забон ронд. Ман низ бо ӯ мувофакат намудам ва муддате буд, ки мехостам, ки мавти ҳукаморо беҳ бинам, ки дар мурдани эшон ақвол бисёр шунида будам. Пас ишорат ба об кард. Чун қасд кардам, ки оби ӯро диҳам, гуфт: «Ҳамд он Худоеро, ки

маро рӯзӣ кард дар охири умр. Аз зулоли азб (форам) зуҳури ширинӣ гуворанд».

Даст аз ӯ бидоштам ва ништастам. Бародар гайр аз зикри «Ё хай, ё қаром» дигар сухан нагуфт. Ногоҳ табассум кард ва чашмаш мутағайир гашт, арақ ба чини ӯ пайдо шуд. Гуфтам: «Эй бародар! Чони маро фидои ту бод! Дигарбор чашм боз кун ва дар ман нигар».

Бародарам дида бикшод ва аз рӯи шавқат дар ман нигарист, калимаи шаҳодат такрор намуд ва қатраи об аз чашмаш бичакид, дасти маро раҳо кард ва чашм бишӯшид.

Чун нек нигоҳ кардам, рӯҳ аз бадани ӯ мунқатеъ шуда буд. Хостам, то чунон нола кунам, ки аз асари фарёду фиғони ман кӯҳ даргудозад. Ночор сабр кардам ва ба аҳли васияте, ки фармуда буд, таваччӯҳ намудам. Ба қарияи Юмгон шудам, то олоти сафар ба даст овардам. Дар гор шудам ва бунёди кандани қабр кардам. Дар он гор дидам ҳама санг буд, мутаҳайир шудам. Ногоҳ ду шахси гирён аз болои кӯҳ рӯй ба ман овард ва маро пурсиш карданд ва тасаллӣ намуданд, каланд аз ман гирифтанд, дар гор рафтанд, қабрро дар лаҳад ба осонӣ ва зудӣ чуқур карданд, дар ғояти васеъ ва ариз. Чун қабр тамои шуд, яке аз он ду тан бирафт ва аз домани кӯҳ об овард. Мо бародарамро гусл додем ва ба мандили мисрӣ, ки ду навбат бо он ҳаҷ гузаронида буд, ба оби Замзам шуста қафани манун кардем.

Баъд аз он ба қарияи Юмгон рафтам. Уламо, козӣ Насрулло ва соири ақобирро хабар додам. Мешунидам, ки баъзе мегуфтанд: «Афсӯс аз ҳақими муҳаққиқ Носири Хусрав, во ҳасрат аз ҳикмат ва дониши ӯ!». Баъзе мегуфтанд: «Он пири қофири мулҳади аълавай дар он гор бимурд».

Пас халоиқ чамъ омаданд, ки ӯро гусл диҳанд. Ман гуфтам: «Ин захматро аз Шумо кифоят кардам. Биёед, то намоз бар ӯ бигзорем». Чун намоз адо намудем, Ҷаҳоншоҳ – амири қарияи Юмгон гиребон чок кард ва аммома ба хок андохт, маро дарбар гирифт ва Малик Алий бини Асади Алавай низ мувофиқат кард.

Баъд аз он гуфтанд: «Кучо дафн мекунем? Гуфтам: «Васият карда, ки ӯро ҳам дар ин гор ба хок супорам». Таъҷуб намуданд, ки «Чӣ гуна дар рӯи санг қабр тавон ҳарф кард?»

(Гуфтам) бубинед, ки онро низ аз Шумо кифоят кардаанд. Чун кабр канда диданд, бисёр таҳсин карданд. Пас эшонро узр хостам ва видоъ кардам...

Сайид Алӣ бинни Асад, ки гуфт:

PDF Compressor Free Version

- «Азми он дорам, ки дар дафни ҳаким бо Шумо шарик бошам».

Гуфтам:

-Васияти ӯ он аст, ки ба давлат муроҷиат намоӣ. Ӯ низ мунсариф шуд. Пас мо бо гоҷати чиниён чанозаро баргирифтем ва бародарро дафн кардем, сари кабр устувор намудем, ба худояш супоридем.

Банда китобҳо, он чи фармуда буд, бисӯхтам ва бокиро чунончӣ васият карда буд, ба амал овардам ва корурахи (шишаи) об беруи оварда, оби онро, чунончӣ гуфта буд, бар дари гор пошидам. Надониста будам, ки хосияти оби корурах чист ва фоидаи пошидан кадом. Аммо ба якин медонистам, ки ҳаким ба амале, ки дар фоидаи ӯ набуд, нафармояд. Пас аз гор беруи омадам, то ёрони ҷониро видоъ кунам. Ин гор мисли офтоб равшан буд, ба воситаи тилисме, ки дар он гор карда буд, чун видо кардем, нопадид шуданд. Пас боз гашта ба дари гор омадам. Дидам, ки тахтасанги азиме бар фаруд омада аст, ки арзаш 56 заръ (1 заръ -107 см) буд, дар гор нопадид шуд. Баъд аз он донистам, ки хосияти он пошидан чӣ буд. Тааҷҷуб кардам ва гуфтам: «Эй Носири Хусрав! Дар ҳар чизе хилла пайдо кардӣ, аммо чӣ чора, ки мавтро илоч натавонистӣ кард».

Баъд аз он бародари ӯ Саъид ба қарияи Юмгон рафт ва ба ҳар кас он чӣ гуфта буд, расонид ва он чӣ, ки фармуда буд, гирифта дар зоти вочиб, ки макседи аксон толибони ҳақиқӣ аст, ништигол намуд».

ПАЙНАВИШТ

1. Нуктаи зикршуда гуфтаҳои Ибни Синоро ба ёд меоварад.
2. Ин номгӯӣ асари Носири Хусрав дар илми имрӯза маълум нест.
3. Ин нақле, ки оиди бузургони дигар дучор меояд, дар

«Сафарнома»-и Носири Хусрав низ зикр ёфтааст.

4. Мувофиқи маълумоти асари таърихӣ «Баҳр ул-асрор»-и Маҳмуд ибни Валӣ, мардуми Дарвоз дини исломро дар асри 17 қабул кардаанд.

5. Шояд мувофиқи бошад.

6. Носири Хусрав соли 1004 таваллуд ёфта, соли 1088 вафот қадааст.

7. Санаи вафоти Носири Хусрав галат саб шудааст.

Нақлу ривоятҳои афсонавии зиёд, нақлу ривоятҳо аз забони худи Носири Хусрав, бародари ӯ Саъид ва муаллифи асари номаълум, ҳанӯз дар асри 17 ё ибтидои асри 18 китобат шудаанд.

Маълум, ки Носири Хусрав яке аз асосгузори мазҳаби Исмоилия буд. Бинобар он пайравони мазҳаб ӯро то ба дараҷаи афеунгару ҷодугар расонидаанд. Акси ин навъ ақидаҳо, баъзе намоёндагони мазҳаб дараҷаи шоирӣ ва ҳаким будани Носири Хусравро паст кардаанд.

Нақлу ривоятҳои болоӣ хонандагонро ба ҳаёт, фаъолияти илмӣ, муносибати ҳокимони замону аҳли уламо бо Носири Хусрав ва бо бисёр маълумотҳои дигар шинос мекунад.

Чунин ба назар мерасад, ки душманони ин бузургвор зиёд будаанд (ва ё пайдо шуданаширо ӯ пешбинӣ намуда) ба бародараш васият карда, нафаси охири худро аз ҷамъият пинҳон доштааст ва ҳатто даҳани горро мазбут кардаанд.

Маълумотҳои дар ин китоб зикр ёфта ҷолиб буда, тадқиқоти махсусро талаб мекунад.

«Омӯзгор»,

29 апрели соли 1992.

ҲИКОЯҲО ДАР БОРАИ ИБНИ СИНО

Маълум, ки оид ба Ибн Сино ва корҳои ӯ афсона ва ҳикоятҳои зиёде вуҷуд дошта, аксарияти онҳо ба шакли китоб даромада, дар баъзе сарташмаҳои адабӣ ва таърихӣ дохил шудаанд. Дар ин соҳаи ба Ибн Сино алоқаманд академик А. Мирзоев дар китоби худ «Ҳикояҳо оид ба ибни Сино ва шахсияти ӯ» (Сталинобод 1953) фикрҳои чамбасткунанда ронда, моҳияти ин ҳикоя ва афсонаҳоро барои хонандагон равшан кардаанд.

Мақсади мо ба маълумоти хонандагон расонидани ду ҳикояе мебошад, ки онҳо ба китобчаи номбурда дохил нашудаанд ва яке аз ин ҳикояҳо аз китоб, дигараш аз забони сокини шаҳри Балх соли 1974 навишта шудааст.

Китобе, ки афсонаи зеринро дорад, қадимӣ буда, ду нусхаи он дар китобхонаи шахсии мо нигоҳ дошта мешавад. Як нусхаи ин асар соли 1968 дар деҳаи Махшевади ноҳияи Айнӣ ва нусхаи дигараш соли 1974 аз ҳудуди колхозии «Зарафшон»-и Панҷакент (бо воситаи Одинаев Икром ном ҳисобчии ҳамин колхоз) дастраси мо шуда буд. Ҳарду нусхаи дастнавис аввалу охир надорад ва бо ҳамин сабаб номи асар ва муаллифи он ҳанӯз муайян нест. Вале аз рӯи номи ҳокимони замон ва санаҳои сохтмони биноҳо, маълум мешавад, ки ин асар дар асри XVI дар ҳудуди шаҳри Балх навишта шуда, тибқи мундариҷаи худ ба «Мачмаъ ал-ғароиб»-и Султонмуҳаммад ибни Дарвеш Муҳаммад Муфтии Балхӣ монанд аст¹.

Мундариҷаи дастхат, ки иборат аз 15 боб аст, ҷолиби диққат мебошад. Боби якум аз Микоел ва ҳазрати Одам оғоз ёфта ба тасвири ситораҳо, офтоб, бихишту дӯзах ба охир расидааст. Бобҳои дигар дар баёни ҳолу аҳволи пайғамбарон, аҷоиботи одамиён, нақлу ривоятҳои афсонавӣ, аҷоибу ғароибҳои наботот, дар тасвири аҷоиб ва ғароибҳои одамхост, ки дар биёбон воқеъанд, аҷоиботи баҳру бар, дар баёни масоҳати рӯи замин, дар баёни илм (сифати кош, бинӣ, рӯй ва ҳоказо), дар бораи хуштабъон дар зикри баъзе аз наводири аҳволи уламо, ҳукамо ва ҳоказо.

Ҳикояи зерин доир ба Ибни Сино аз боби 3-юми ин асар гирифта шудааст, ки он «Дар таъини било ва амсор ва аҷоиб»,

ки дар он чо ба вукӯъ пайваста», номида шудааст. Ба қатори шаҳрҳое, ки ба тартиби ҳуруфи абҷад муаллифи асар дар ин боб номбар кардааст, доир ба шаҳри Бухоро низ маълумоти мухтасари таъриҳӣ оварда шуда, баъд аз баёни бино ёфтани девори ин шаҳр дар соли 931 хичрӣ, (1544-1545) доир ба соли валодати Ибни Сино чунин маълумотхоро додааст: «Валодати Абуали ибни Сино дар қарияи Афшана, ки яке аз қарияи машҳури Бухорост, дар таъриҳи 373 аз хичрат буд.» (893-894).

Чуноне, ки маълум аст, дар бораи соли таваллуди Ибни Сино фикрҳои муқобили якдигар мавҷуданд. Санаи 373 хичрӣ, ки мутобиқ ба соли 894 мелодист, ба мазмуни шеъре ки дар санги болои қабри Ибни Сино гузошта шудааст, мувофиқ мекунад. Вале аз рӯи маълумоти Ибни Ҳалқон таваллуди Ибни Сино ба соли 370 хичрӣ (980 мелодӣ) рост меояд ва ин сана аз тарафи аксар шарқшиносони ҳақон қабул шудааст.

Дар ин дастнавис баъд аз соли таваллуди Ибни Сино гуфта шудааст, ки ӯ «чун даҳсола шуд, улуми ғариба ба даст овард ва дар дувоздаҳсолагӣ фатво навишт, бар ҳидояти имоми Аъзам Абуханифаи Куфӣ.

Дар 16 солагӣ қонуни тибб тасниф карда, дар 20 солагӣ бо тамоми улуми ақлӣ, нақлӣ—риёзи воқиф шуд ва дар Бухоро ба ҷамъи ақлон мунозира карда эшонро мулзам сохта, баъд аз он ба вилояти Хоразм рафта 7 сол дар онҷо дарс гуфт. Аз он чо ба Ҷузҷон рафта ва аз он чо ба Ироқи Аҷам, «ва аз он чо ба Ҳамдон рафт».

Лаҳзаҳои ҳаёти Ибни Сино дар нусхаи дигари ин дастхат каме фарқ мекунад. Масалан, дар нусхаи 2-юм гуфта шудааст, ки Ибни Сино дар 12 солагиаш «Қонун тасниф кард... бар ҷамъи улуми ақлӣ ва нақлии риёзӣ» дар 24 солагиаш воқиф гашт. Тасвири лаҳзаҳои ҳаёти ин олими бузург дар ду дастнависи номбурда ба шарҳи ҳоли маъмули Ибни Сино чандон фактҳои нав илова намекунад. Вале бояд ба инобад гирифт, ки ин асар дар асри XVI, дар замоне, ки ба «муқобили Ибни Сино ва фалсафаи ӯ аз тарафи руҳониёни исломӣ ҳуҷуме шуда буд» тансиф шудааст². Муаллифи ин асар ба қатори баъзе арбобони он давра, монанди Восифӣ ба ҳимояи Ибни Сино

баромада, дар хотимаи шарҳи ҳоли мухтасари ин олим чунин нақро овардааст:

Ибни Сино «чун ба Исфаҳон расид, дар бозор шахсеро гирифт, ки дар Бухоро ин шахс (нақл кардааст Сино) дар вақте ки ман дар гаҳвора будам, гаҳворапӯши маро гируфта буд ва рӯзи горати туркон, (ки) ман дар он вақт шашмоҳа будам. Билохира он шахс баъд аз тааммули бисёр зътироф намуд: «рост меғӯй, ки воқеа чунин буд».

Ин ҳикояи афсонавӣ ба давраи кӯдакии Ибни Сино дахл дошта, ба мазмуни ду ҳикояи Восифиро: воқеаҳои дар замони кӯдакиаш худ гум шудани ангуштарини модарашро дониستاني Ибни Сино ва дар ҳангоми мубоҳисаҳои илмии талабагони мадраса масъалаи дурустро аз нодуруст фарқ карда тавониستاني ӯ, монанд аст. Ба ду ҳикояти замони кӯдакии Ибни Сино, ки аз китоби А. Мирзоев маълум буданд, акнун ҳикояти сеюм илова мешавад, ки ҳамаи онҳо ҳарчанд ҳақиқат надоранд, вале «сабабҳои пайдоиши онҳо аз хурдсолӣ ба касби илму дониш муваффақият пайдо кардани Ибни Сино»³ ва зиракии ӯ бояд бошад.

Ғайр аз ин ҳикояҳо ва ҳикояҳои «Бадӯ-ул-вақоъ»-и Восифӣ бо тарҷумани ҳоли Ибни Сино ҳарчанд рост наомада, қисман муносибат дошта бошанд ҳам, ба ифодаи А. Мирзоев, қимати онҳо кам намешавад, чунки мо ҳоло бо хубӣ медонем, ки то асри XV дар бораи Ибни Сино чи навъ ҳикояҳо мавҷуд буданд⁴ ва акнун маълум, ки дар замони таъқибкунии ақидаҳои Ибни Сино ба ғайр аз Восифӣ қасони дигар ҳам ба чамъ кардани ҳикояҳо доир ба ин олим забардаст машғул буданд.

Ҳикояҳои дигарро дар шаҳри Балхи Афғонистон, аз забони як табиб дар соли 1974 шунавида будем. Чуноне, ки маълум аст, падари Ибни Сино аз шаҳри Балх буд. Бинобар он дар ин шаҳр хотираи ин олимро пос медоранд ва дар лаҳзаҳои муносиб бо эҳтироми бузург дар ҳаққи ӯ сухан меронанд. Махсусан нақли шахсе, ки аз авлоди табиб буда, аз рӯи асарҳои Ибни Сино одамонро муолӣча мекунад ва дар як гӯшаки сараки (кӯчаи) Оқчаи шаҳри Балх дӯкони доруворфурушӣ дорад, ҷолиби диққат аст. Дорувори ӯ танҳо алаф, баргу поя ва решаи ҳар хел

растанихо мебошад. Сохиби дӯкон Ғуломхусайн ном дошта таърихи зодгоҳаш Балхро аз рӯи накли падари худ, ки низ табиб будааст ва дигар мӯйсафедон хуб аз худ кардааст. Ӯ дилсӯзона накл мекард, ки дар солҳои 30-юми асри XX «Чингизи сонӣ» вазир Ғулмуҳаммадхони пашту аҳолии маҳаллиро ба ҷойҳои дур кӯчонида, ба шаҳр асосан паштузабонро сокин намуда, одамонро маҷбур мекард, ки забони паштуро аз худ кунанд. Вале ин забон душворфаҳм буда, аксар одамон онро бо таври мукамал наомӯхтанд.

Ба ифодаи табиб Ғуломхусайн, хангоми сафар Ибни Сино дар Аврупо ба омӯхтани забони он ҷой эҳтиёҷ пайдо кард ва ӯ дар як шаб забони фарангиро фаро гирифт.

Накли Ғуломхусайн ба яке аз 10 ҳикояти афсонавии «Қисасул-Уламо» монанд аст, ки Абуалӣ дар яке аз мусофиратҳои баҳрии худ як нафар олими лугатшиносро дар кишти дучор меояд, ва маҷмӯаи онд ба лугати забони арабӣ тартибдодаи ӯро аз назар мегузаронад ва тамоми китоб ба вай ёд шуда менамояд.⁵

Ин ду ҳикоя дар бораи Ибни Сино гувоҳӣ медиҳад, ки ҳанӯз доир ба ин олим дар сарчашмаҳои асри миёнагӣ ва байни халқҳои мамлакатҳои гуногун нақлу ривоятҳои маҷдунд, ки онҳо ҳанӯз дастраси аҳли илм нашудаанд. Вазифаи мо пайдо намудани ин навъ ҳикояҳо, омӯхтан ва дастраси хонандагон гардонидани онҳо мебошанд.

Аз «Мунтахаб ат-таворих»

Асари дигаре, ки шарҳи ҳоли Ибни Синоро ироа менамояд, ва дар солҳои 40-уми қарни XIX он манзури хонандагон гаштааст, «Мунтахаб ат-таворих» ном дорад. Муаллифи он хоҳарзодаи хони Хӯканд Умархон (1810-1822)-Муҳаммад Ҳақимхон Тӯра ном дошт. Ӯ хостааст дар қатори дигар маълумотҳои ниҳоят нодири таърихӣ нисбати ин бузургвор (Ибни Сино) баъзе маълумотҳои дар замони худ ба даст овардашро манзури хонандагон гардонад⁶.

Басо оқил ва доно Шайх Абуалии Сино дар асри 9 (дар аҳли Нӯҳ бинни Мансур) ба вучуд омад. Падари ӯ аз Балх ба Бухоро рафт ва аз ақобири аҳли расотик, (русток) духтаре хост Ситора ном. Абуалӣ дар соли 373 (893-894) таваллуд ёфт ва дар сугари

син дар Бухоро назди Мулло Абдуллои Ҳирави бихонд, ба илм машғул шуд. Вақте ки умраш ба ҳаждаҳ расид дар тамоми улум мохир гашт. Нуҳ бини Мансур дар он вақт ба маризе гирифтормашт ва Шайх Абӯалӣ муолиҷа намуд, шифо ёфт. Нуҳ бини Мансур Бӯалиро ба хизмати худ талаб намуд ва надими худ сохт, ба тарбияти ӯ машғул шуд. Баъд аз чандин вақт футурбар давлати Оли Сомон рафта буд, Абӯали Сино аз Бухоро ҷониби Хоразм мутаваҷҷи шуд.

Бӯалӣ чун ба мақсад расид, дар он оғон, дар Хоразм Шохалӣ бини Мазмун, бини Муҳаммад ҳукмронӣ мекард, аз омадани Бӯалӣ бисёр масрур гардид ва ба тарбияти ӯ пардохт. Дар ағнон ин авҷот Султон Маҳмуд (бини) Сабуктегин ба мамолики Сомониён муставлӣ шуд. Пеши ӯ мазаммати Бӯалӣ карданд, мазҳаби ӯ гуфтанд муҳолифи аҳли суннат аст. Бинобар он Султон Маҳмуд аз Хоразмшоҳ Бӯалиро талаб намуд. Абӯалӣ ин суҳанро шунид, роҳи Хуросонро пеш гирифт. Аз рафтори Бӯалӣ Султон Маҳмуд муттағалӣ шуд, дар тамоми қаламрави худ сурати Абӯалиро кашид, бо ҳамроҳии нишони худ фиристод, ки дар ҳар ҷо соҳибтасви́рро ёбанд, ба пояи сарири ҷаҳонбонӣ расонанд.

Абӯалӣ баъд аз чандин меҳнату машаққат худро дар вилояти Ҷузҷон расонид ва дар он ҷо дар қорвонсаро фуруд омад. Дар он рӯзгор фармонфармон он вилоят Шамсулмаъол Қобус буд. Ӯ дар тамоми илм мохир буд. Алқисса Абӯалӣ дар қорвонсаро қарор гирифт, ба илми ҳикмат пардохт. Ҳар беморе, ки дар пеши ӯ меомад, либоси офият мепаӯшид. Ин хабар дар андак рӯз дар тамоми шаҳр шӯҳрат ёфт. Иттифоқан Қобус хоҳарзодае дошт, чандин вақт боз дар бистари нотавонӣ афтада буд. Пизишкони аср ҳарчанд дар муолиҷаи ӯ мекушиданд, муфид намеафтад. Оқибат Шайхро дар сари мари́з бурданд.

Абӯали даст бар набзи мари́з ниҳод, дони́ст, ки иллат чист. Гуфт, ки номи тамоми маҳаллаи шаҳрро гуянд. Чун ба маҳаллаи маъшуқа расид, ҳаракат дар набзи ӯ пайдо шуд. Дигар фармуд номи сарои он маҳалларо баён кунанд. Чун ба сарои маъшуқа расиданд, ҳаракати набз дучандон гашт. Абӯалӣ гуфт: «Номи соқинони он саройро баён кунанд». Чун нава́бат ба номи маҳбу́ба

расид (бемор) чашми худро фароз кард. Шайх Абӯали гуфт: «Ин чавон бар фалон духтар, ки дар фалон маҳалла, дар фалон сарой мебошад, ошиқ аст. Чораи ин мариз чуз висоли ӯ нест». Чун ҷустуҷӯ карданд, сурати воқеа чунон воқеъ буд. Чун ин хабарро Қобус шунид, Бӯалиро пеши худ талаб намуд. Чун назари Қобус бар Бӯали афтод, аз сурате, ки Султон Маҳмуд дар пеши ӯ фиристода буд ба Ҷузҷон, Бӯалиро шинохт бар пой бархоста, дар таъзим ва эҳтироми вай муболиға намуд. Баъд мардум донистанд, ки ӯ Бӯали будааст.

Чунончи гуфтааст. Назм:

*Вуҷуди мардуми доно мисоли зарру тиллост,
Ба кучо, ки равад, қадру қиматаш донанд.
Бузургзодаи нодон ба шаҳр во монад,
Ки дар диёри ғарибаш ба ҳеч настананд.*

Баъд аз чанд гоҳ Абӯали аз Ҷузҷон ба Дайлам рафт. Дар он вақт Фаҳруддавла ба ҷои падар ҳоким буд. Модари Мачидуддавла, Сиярхотун ба таъзими умури мулк қиём менамуд, қабл аз омадани Абӯали овозаи ӯро шунавида буданд. Лочарам Абӯали дар он ҷо расид, дар таъзим ва тақрими ӯ муболиға намуданд. Мақорум ин ҳол маризи моҳуле дар димоғи Мачидуддавла истило ёфт. Абӯали онро муолиҷа кард. Он мариз зоил шуд.

Абӯали аз Рай мутаваҷҷеҳи Қазвин шуд ва аз он ҷо ба Ҳамадон омад. Дар он вақт Шамсуддавла дар Ҳамадон ҳукмронӣ мекард. Чун Абӯали он ҷо расид, бо Шамсуддавла ихтилот оғоз ниҳод.

Шамсуддавларо маризи қулунҷ ориз гашт, ба муолиҷаи Абӯали аз он заҳмат халос ёфт. Абӯалиро ба маснади вазорат биншонд. Умаро нотавонбинӣ намуда, касди қатли Бӯали карданд. Ӯ аз он ҷо бигрехт, чунончи гуфтаанд.

Байт:

*Дона ба ҳар диёр азизу муқаррам аст,
Лаънат ба он диёр, ки нодон бувад азиз!*

Касалии Шамсуддавларо боз давом кард. Умаро аз қардаи худ боз пушаймон гаштанд. Абӯалиро боз узрҳо гуфта оварданд.

Бӯалӣ бори дигар ба касалии Шамсуддавла пардохт. Илоҷ пазируфт ва аз он мариз халос ёфт.

Шамсуддавла оҳанги Бағдод карда, дар роҳ боз ҳамон касал сар зад. Ин бор ӯро малол реҳлат намуд ва писарашро ба ҷои ӯ биншонданд.

Аз Абӯалӣ илтимос намуданд, ки ба вазорати шахзода киём намояд, Бӯалӣ қабул намуданд. Дар он вақт Алоуддавла аз Исфаҳон ба талаби Шайх кас фиристод. Бӯалӣ аз рафтаи интимом намуд, дар ҷое махфӣ шуд. Дар таснифи чамъи ... ва ба илоҳиёт машғул шуд ва ба итмом расонид. Точуддавла, писари Шамсуддавла ӯро ба макотиби Алоуддавла мутаҳҳам гардонида дар калъаи Элок махбус гардонид. Шайх дар он ҳабс боз чандин рисола тасниф карда. Абӯалӣ муддати чаҳор моҳ дар он ҷо махбус буд. Баъд аз он Алоуддавла аз Исфаҳон мурочиат намуд, Точуддавла аз калъае, ки Шайх дар он ҷо махбус буд аз ҳабс бароварда ба Ҳамадон ҳамроҳи худ овард. Шайх ба далолати кавме бо ҳамроҳии бародараш Маҳмуд аз Ҳамадон берун рафта ба ҷониби Исфаҳон тавачҷӯх намуд. Чун бад-он худуд расид, Алоуддавларо хабар шуд, хавоси худро ба истикболи Шайх фиристонад. Ва ба эъзози тамои дар шахр дароварад ва манзили муносиб таъин намуданд. Абӯалӣ ҳар шаби чумъа ба маҷлиси Алоуддавла ҳозир омадӣ ва тарҳи маҷлис андохтӣ. Оқибат (Шайх) ба касалии кулунҷ гирифтӣ гашт. Бисёр муолиҷа кард, муфид наистод. Дониш, ки қуввати табиат соқит шудааст ва бо мараз муқовимат наметавонист кард. Даст аз муолиҷа боз дошт.

Шеър:

Чу омад аҷал аз мудавво чӣ суд?

Чӣ ҷои тизшиқ, аз мусаффо чӣ суд?

Санаи сабъа ва ашара ва арбаъ моя буд, ки аз сарои гурур ба дорус сурур хиромид, чунон ки дар таърихи ӯ гуфтааст:

Таърихи Бӯалии Сино:

Хуҷҷатул ҳақ Бӯалӣ Сино,

Дар шаҷаъ омад аз Адам ба вуҷуд.

Дар шасо касб кард кулли улум,

Кард дар тақфи ин чаҳон бидруд.

1. Тахирджонов А.Т. Описание таджикских и персидских рукописей Л.1962, сах. 395-400.
2. Мирзоев А. Дикояҳ бид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ. Сталинобод, 1953, сах.82.
3. Ҳамон ҷо, сах.86
4. Ҳамон ҷо, сах. 113,116.
5. Ҳамон ҷо, сах. 14.
6. Дар бораи Муҳаммад Ҳақимхон Тӯра ва асари ӯ нигаред: «Мунтахаб ат-таворих» кн-1, Душанбе, 1983, кн-2, Душанбе, 1985. Ба ҷоп ҳозиркунанда ва сарсухани А. Мухторов.
7. «Фарҳанг», 2007, №1

ҶОМӢ ДАР МАДРАСАИ УЛУҒБЕК

Ходимони экспедитсионии Институти таърихи ба номи Аҳмади Дониши АФ Тоҷикистон, ки ба омӯхтани катибаҳои болои қабр, рӯи деворҳо ва ҷамъ кардани ҳуҷҷатҳои таърихии асри миёна (васиқа, ҳукмнома, иноятнома ва ҳоказо) машғуланд, тобистони соли 1963 шаҳру деҳотҳои шимолӣ Тоҷикистон ва ба замми он шаҳри Самарқандро аз назар гузарониданд. Ҳангоми кор дар Регистони Самарқанд хабар доданд, ки дар саҳни ҳавлии мадрасаи Улугбек ду санги кайроқмонанди катибадор гузошта шудааст.

Дар воқеъ дар роҳрави қисми шимолӣ ғарбии мадраса ду кайроқи катибадор мавҷуд буд. Баъд аз кӯчонидани хатҳои рӯи он ва гирифтани акси сангҳо маълум шуд, ки кайроқҳо аз мадраса дида кӯхнатаранд ва ба солҳои 534 (1139-1140) ва 558 (1162-1163) хичрӣ тааллуқ доранд.

Вақте ки кор бо кайроқҳо анҷом ёфт, мо деворҳои мадрасаро аз назар гузаронидем. Дар девори тарафи чапи роҳрав дар зери андова порчаи хати хеле ҳам зебо ба назар менамуд. Азбаски девори болои хат хароб шуда, меъмрон мадрасаро таъмир

мекарланд, мо аз ин истифода карда, бо мақсади хондани хат андоваро кандем. Се қабат андоваи гачӣ ва як қабат оҳак аз рӯи хат дур карда шуд. Боз ду қабати дигари андова дар зери хатҳо боқӣ монданд. Баъд аз тамоман кушодани рӯи хат, мо чунин суҳанонро хондем: «...ки манзилгаҳи Қомӣ».

Вақте ки ба рӯи девор бо диққат назар кардем, хатҳое боз ба назар расиданд, ки бо ҳарфҳои хеле майда, аммо бо ҳамон навъ сиёҳӣ навишта шуда буданд. Яке ин буд:

Маноз эй бути Чин, ки Чин ҳам намонад.

Мадори ҷаҳон инчунин ҳам намонад.

Шутурбони саҳронишин гар бимирад.

Шаҳаншоҳи маснаднишин ҳам намонад.

Дар зери сатрҳо номи Мулло Ёрмуҳаммад навишта шуда буд. Шояд ӯ муаллифи хат бошад. Дар наздикии он бо хати на чандон зебо, шояд, бо дасти шахси навкалам ва дар як шакли вайрон байти зерини Ҳофиз навишта шуда буд:

Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,

Ба холи ҷиндуяш бахшам Самарқанду Бухоро

Чашмонам ба хати дигар низ афтод, ки мазмуни пурраи хати болоиро дар бораи Қомӣ ба мо равшан гардонид.

ИН МАҚОМ АСТ, КИ МАНЗИЛГАҲИ ҶОМӢ¹

Маълум шуд, ки аз хати зебои болой ду калима аввали як мисраи шеър, «ин мақом аст»... нобуд шуда, мазмуни пурраи он аз тарафи **PDF Compressor Free Version** ихтиёқкор такроран дар ҷои дигар навишта шуда буд.

Дигар ҷои шубҳа набуд, ки сухан дар бораи Абдурахмони Ҷомӣ меравад. Инро кӯҳна будани хат, дар зерӣ чор қабат гачу оҳак мондани он собит мекард.

Ғайр аз ин, услуби хат гувоҳӣ меод, ки он дар асрҳои миёна навишта шудааст.

Пас саволе ба миён меояд, ки хати танаи девори мадрасаи Улуғбек ба қадом давраи ҳаёти Ҷомӣ дуруст меояд? Дар асарҳои илмӣ ва тадқиқотӣ, ки ба ҳаёт ва эҷодиёти Ҷомӣ бахшида шудаанд, доир ба сафарҳои ӯ аз Хирот ба Самарқанд ва санаҳои он маълумоти аниқе вучуд надорад. Ҷомӣ бори аввал ба Самарқанд барои таҳсили илм омада буд. Аммо ин воқеа дар қадом солҳо рӯй дода буд?

Абдурахмони Ҷомӣ соли 1414 таваллуд ёфта, дониши ибтидоиро дар Хирот гирифтааст (вафоташ соли 1492). Ин даврае буд, ки дар пойтахти Темуриён – шаҳри Самарқанд Улуғбек ва олимони дарбори ӯ ҳамчун донишмандони беҳамто шӯҳрат бароварда буданд. Худи Улуғбек, астрономҳо – Қозизодаи Рӯмӣ, Ғиёсиддин ва дигар олимони дар мадрасаи нави Улуғбек, ки соҳтмони ӯ соли 1420 ба охир расида буд, дарс мегуфтанд.

Овозаи олимони Самарқанд қайҳо аз доираи Мовароуннаҳр баромада, ба мамлакатҳои дурдасти ҷаҳон паҳн шуда буд. Бинобар он Ҷомӣ чавон баъд аз хатми дониш дар мадрасаҳои Хирот ихтиёри Самарқанд кард. Ин нахустин сафари ӯ ба Мовароуннаҳр буд. Азбаски Ҷомӣ баъд аз хатми дониш дар мадрасаҳои Хирот азми-Самарқанд карда буд, тахмин кардан мумкин аст, ки ин сафар ба ибтидои солҳои 30-юми асри XV

¹ Аз забони калонсолони Самарқанд маълум шуд, ки матни пурраи ин хат чунон аст:

*Ин мақомест, ки манзилгаҳи Ҷомӣ буда,
Ҷои омад шуда Аҳрори ғиромӣ буда.*

Акси хати девор

рост меояд. Ҷомӣ мақсад дошт, ки дар назди олимони номбаршуда илм омӯзад. Ин солҳо онҳо ханӯз дар ҳаёт буданд. Ғиёсиддин соли 1436 ва Қозизодаи Румӣ бошад, баъди ӯ аз дунё чашм пушидаанд.

Ба назари мо хати девор ба солҳои таҳсили Ҷомӣ дар мадрасаи Улугбек тааллуқ надорад. Чунки ин вақт Ҷомии ҷавон байни аҳли маърифат, олимони ва сокинони Хуросону Мовароуннаҳр чандон шӯхрат пайдо накарда буд.

Аввалин асари худро Ҷомӣ доир ба муаммо соли 1452 ба охир расонидааст. Аммо ин чунин маъно надорад, ки Ҷомӣ пеш аз ин чизе эҷод накарда буд. Мумкин аст, ин соли китобати асари нахустини Ҷомӣ бошад. Эҳтимол солҳои 50-уми асри XV солҳое буданд, ки маҳорати баланди шоирӣ ва донишмандии Ҷомӣ, баъхус мунозираҳои ӯ бо шоирон ва аҳли илм, ҳатто бо устодонаш, номи ӯро маъруфу машҳур ва сазовори эҳтироми хосу ом гардонида буданд. Ин солҳое буд, ки Ҷомӣ аз дараҷаи муллобачагӣ ба дараҷаи мударрисӣ расид.

Аз ҳамин сабаб хати танаи девори мадрасаи Улугбек ба солҳои баъди 50-ум, яъне ба нимаи дуюми асри XV тааллуқ дорад. Чунки Ҷомӣ ин дафъаҳо ба Самарканд бо мақсади мударрисӣ сафар кардааст, ё худ ӯро ҳамчун олими забардасти замон ба ин шахр даъват кардаанд. Сабаб он ки Қозизодаи Румӣ,

Улугбек, Гиёсиддин ва монанди онҳо олимони мадраса аз ҷаҳончашм пӯшида буданд. Ҳоло тартиб ва рӯҳияи замони Улугбек дар мадрасаҳои Самарқанд аз миён нарафта буд. Аҳли илм барои нигоҳ доштани обрӯи мадрасаи Улугбек монанди Ҷомӣ шахсони забардастро ба вазифаи мударрисӣ даъват мекарданд. Ин фикри моро далелҳои зерин собит мекунад.

Хати девор дар ҷое навишта шудааст, ки он ҷой роҳрави яке аз чор дарسخонаи мадраса мебошад. Аз ин роҳрав ба хучраҳое даромадан мумкин буд, ки ба дарسخона ҳамдевор буданд. Аз эҳтимол дур нест, ки ин хучраҳо ҷои истиқомати мударрисон, ҷои касоне буданд, ки онҳо дар Самарқанд ҳавлию ҷой надоштанд.

Худи дарسخона ва хучраҳои он дар гӯшаи хеле ҳам мувофиқи мадраса ҷойгир шудаанд. Нисбат ба дигар хучраҳои мадраса ин хучраҳо дар зимистон гарм ва дар тобистон салкин буданд. Чунки сохти онҳо аз дигар хучраҳои сахни ҳавлии мадраса фарқ мекард.

Ғайр аз ин, дарسخона ва хучраҳои он аз даромадгоҳи асосии мадраса дар канор буда, аз назари сокинони мадраса як андоза дур буд (яъне «таги по» набуд).

Инчунин аз ин роҳрав барои ошёнаи дуҷуми мадраса баромадан зинае буд. Девори роҳрав ва сакфи он дар замони бино шудани мадраса бо ғач андова шуда, сафедии ғач ба равшаниии аз дари роҳрав даромада илова гардида, дарسخона ва хучраҳои онро равшантар мекард. Меъморон дароз будани роҳравро ба ҳисоб гирифта, дар бораи рӯшноии он ғамхорӣ кардаанд. Ҳатто гулҳои нилгуни тоқа-тоқои сакфи бино аз поён хуб ҷилва менамуданд.

Чунон ки мо дар боло кайд кардем, хати танаи девори мадрасаи Улугбек, ки бошишгоҳи Ҷомиро дар ин бино нишон медиҳад, дар зери чор қабат ғачу оҳак, дар болои қабати дуҷуми андова рӯи хиштҳо навишта шудааст. Андоваи аввал солҳои 1417 - 1420, яъне баробари бинои мадраса шакида мешавад. Қабати дуввуми андова дар аснои аввалин таъмири мадраса шудааст. Барои таъмири мадрасаи Улугбек барин як бинои калони ҳашаматнок маблағи бисёре даркор буд. Дар он давра онро зуд-

зуд таъмир кардан душвор буд. Бинобар он гумон кардан мумкин, ки андоваи дуҷум баъд аз 50-60 соли андоваи аввал карда шудааст.

Хати зикршуда мумкин аст, ки баъд аз якчанд соли таъмири бино навишта шудааст, ё худ бо андоваи дуҷум ҳамсол аст. Аз ин рӯ, тахмин кардан мумкин, ки солҳои дар мадрасаи Улуғбек дарс гуфтани Ҷомӣ ва вақти навишта шудани хат ба нимаи дуҷуми асри XV, аниқаш, ба солҳои 60-80 -и он тааллуқ дорад.

Қатъи назар аз муайян набудани соли хат ва соли дар мадраса дарс гуфтани Ҷомӣ, хати девори мадрасаи Улуғбек ҳуҷраи Ҷомӣ -ҷои истиқоматии онро дар мадраса аниқ мекунад. Гайр аз ин, бо як санъати махсус аз тарафи шахси номаълум ба рӯи девор зоҳиран барои абадӣ кардани хотираи Ҷомӣ, кайд шудани мақом ва ҷои ӯ ҳаминро бори дигар нишон медиҳад, ки мардуми Мовароуннаҳр ба ин устоди сухан, олиму шоири забардаст меҳру муҳаббати махсусе доштанд.

Ходимони экспедитсионӣ, ки хати девори мадрасаи Улуғбекро рӯбардор кардаанд, ба гайр аз муаллифи ин сатрҳо инҳо буданд: лаборантони калони институти таърих В. Иброҳимов, Р. Одилбекова ва директори мактаби ҳаштсолаи кишлоки Зосун, Совети кишлоки Айнӣ Ш. Маҳмадшоев.

*«Маориф ва маданият»,
22 октябри соли 1963.*

ЛАТИФАҲОИ МАНСУБ БА МАВЛОНО АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Китоби калонхачми каламӣ, ки «Зинат-ул-маҷолис» ном дорад, иборат аз 476 ҷарама буда, масъалаҳои гуногуни таърихӣ ва адабиро аз замони халифаҳои араб дарбар намудааст. Аз саҳифаи 196 мазмуни китоб тағйир ёфта, тартибдиҳанда нақлу ҳикоятҳои зиёдеро бахшида ба ахлоқи инсонӣ, мавзӯҳои гуногуни панду насихатомез, нақлу ривоят ва ҳазлу шӯҳҳои

дилчасп гирд овардааст.

Хаттот ва тартибдихандаи китоб, шояд муаллиф ҳам бошад, Муҳаммадназар писари Ҳочӣ Неъматуллоҳи Ӯротеппағӣ асари худро дар соли 1251 ҳиҷрӣ (1835-1836 милодӣ), дар бадали ду сол, дар гузари Ҳавзи Сангини ҳамин шаҳр ба итмом расонидааст.

«Зинат-ул-маҷолис» аз ҷузву фаслҳои зиёд иборат буда, қисми охирини китоб чунин номида шудааст: «Фасли нӯҳум аз ҷузви нӯҳум дар баёни мутоиботи (шӯҳии) ақобир ва асоғир ва баъзе аз суҳанони ҷадид».

Аксари латифаҳо аз ҳаёт ва рӯзгори шоирону олимони, алалҳусус Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ нақл мекунад. Аз мазмуни латифаҳои зерин пай бурдан мумкин, ки Ҷомӣ марди серришуфаширо чандон ҳурмат намекардаанд.

* * *

Тавонгаре воизи хуштабъро ангуштарини заррин дод, ки нигин надошт ва илтимоси дуо намуд. Воиз бар забон овард, ки «Худоё ӯро дар бихишт қасре дех, ки сакф надошта бошад».

* * *

Шоире дар аҳди Ҳоча Нахил қасида гуфт. Ҳоча сила подош ба ӯ надод. Як ҳафта сабр кард, асаре зоҳир нашуд. (Шоир) китъа тақозо гуфт ва арз намуд. Баъд аз чанд рӯз ӯ Ҳочаро ҳаҷв намуд. (Ҳоча) худро ба он наёвард. Шоир биёмад ва бар дари хонаи ӯ мураббаъ бинишаст. Ҳоча беруни омад ва ӯро дид, ки ба фароғат нишаста. Гуфт: «Эй беҳаё! Мадр гуфти ҳечат надодам, китъа тақозо овардӣ, парво накардам. Ҳаҷв гуфти, худро ба он наёвардам. Дигар ба чӣ уммед дар ин ҷо нишастӣ?» (Шоир) гуфт: «Бад-ин уммед, ки бимири ва марсия низ бигӯям».

Ҳоча бихандид ва ӯро силаи неку дод.

* * *

Дар замони Мир Бобур Фақеҳӣ Мавлоно Мазид ном аз Самарқанд ба Хирот омада буд. Рӯзе Мирзо аз Мавлоно пурсид, ки дар боби лаинии Язид чӣ мегӯя? Муллои мазкур гуфт: Лаинии

у чоиз нест, чй аз аҳли кибла аст. Подшоҳ рӯй ба Абдурахмони Ҷомӣ оварда гуфт: Мавлоно Мазид чунин мегӯяд. Шумо чй мегӯед? Мавлоно (Ҷомӣ) гуфт: «Мо мегӯем: «Сад лаънат бар Язид ва сади ангар бар Мазид!»»

PDF Compressor Free Version

* * *

Шайх Зайниддини Хавофӣ ба Сабзавор омада ба Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ин ранг каромат мегуфт: «Дар нимаи моҳи рамазон имсол имкон дорад, ки вабо шавад». Яке аз акобир, ки дар ин маҷлис ҳозир буд, гуфт: «Имкон дорад, ки нашавад». Шайх гуфт: Имкони ақл надорад. Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ гуфт: «Имкони беақлӣ дорад».

* * *

Қозии Гур марди сиёҳчурда, пурмуӣ, фарбех, бадшакл буд. Мудлате ба чиҳати кифояти муҳимот дар Ҳирот монда буд. Рӯзе назди Мавлоно Ҷомӣ омад. Мавлоно гуфт: «Ту дар ин шаҳр бисёр мондӣ, ба вилояти худ намеравӣ»? (Қозӣ) гуфт: «Дар вилояти мо хук бисёр шудааст».

Мавлоно Ҷомӣ гуфт: «Ин замон, ки ту омадаӣ, (хук) камтар шуда бошад».

* * *

Мавлоно Гиёси Факеҳӣ буд бағоят касиф, чиркин ва кавдан (кундфаҳм). Аз ин чиҳат уро Мавлоно Гиёси Хар мегуфтанд. Ва гӯши ӯ гиронӣ дошт. Дар (рӯзи) чумъа Мавлонои мазкур дар гузаре ба Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ расида (дучор омад). Мавлоно аз ӯ пурсидаанд, ки «аз кучо меой»? Гуфт: «Аз маҷлиси ваъзи Мавлоно (Хусейн Воизи Кошифӣ)».

Мавлоно Ҷомӣ савол намуданд, ки: «Дар он маҷлис чй шунидӣ?».

Ҷавоб дод, ки «дур афтада будам ва овози воиз ба гӯши ман намерасид».

Мавлоно Ҷомӣ гуфт: «Агар овози воиз ба гӯши ту намерасид, гӯши ту ба овози ӯ мерасид».

* * *

Оварданд, ки дуредгарписаре рӯзе аз дуредгарии худ мелофид ва ба забон меовард, ки «ба чихати фалон даре чунин ва ба чихати фалон панчарае чунон тарошидам».

Мавлоно Ҷомӣ гуфт: «Чӣ мешавад, ки ба чихати мо ришатро битароши?».

*«Адабиёт ва санъат»,
23 феврал, соли 1989.*

ДАР САРИ ТУРБАТИ БЕДИЛ

Охири соли 1981 барои чамъовари сарчашмаҳои таърихӣ ва адабӣ аз ганчинаҳои Ҳиндустон, мо ба ин мамлакат рафтем. Муддати сафари илмӣ се моҳ муайян шуда буд. Дар ин муддат қорҳои гирдовардани мавод дар шаҳрҳои Дехлӣ, Олиҳарх, Патна, Хайдаробод, Рампур ва Нагпур давом карданд.

Хушбахтона дар ш. Дехлӣ ман бо собиқ Раиси Шӯрои Вазирони Тоҷикистон Абдулаҳад Қаҳҳоров дучор омада, якҷанд рӯз ҳамроҳи эшон ба тамошои осорҳои таърихӣ ва оромгоҳи бузургони гузашта машғул шудем. Эшон барои ду ҳафта ба Ҳиндустон рафта буданд. Дар рӯзи охириини ҳамроҳии худ А. Қаҳҳоров ба ман маслиҳат доданд, ки ҳатман оромгоҳи Мирзо Абдулқодири Бедилро дар Дехлӣ зиёрат кунам.

Ман, ки танҳо монда будам, аз меҳмондори худ, профессори донишгоҳи Дехлӣ ҷаноби Обидӣ хоҳиш намудам, ки маро барои зиёрати қабри Бедил раҳнамоӣ намояд. Профессори номбурда бо мошини кироя маро ба назди Пуруна ном қалъаи кӯҳнаи шаҳри Дехлӣ бурд. Ин қалъа дар сари роҳи васеи сермошину серодам, дар боғи сарсабзи на чандон калон воқеъ шуда буд. Аз қабрҳои гуногунашакл ва аксар вайрони дар ҷой-ҷойи ин боғ қабристон тахмин кардан мумкин аст, ки як вақтҳо дар ҷои ин боғ қабристон ҷойгир будааст. Қабрҳое, ки дар болояшон катиба гузошта бошанд, тақрибан боқӣ намондааст. Танҳо дар рӯи як қабр чунин матн хонда шуд: «Шайх Нуриддин Малик –саҳй, бузургу бо қаромат буд. Султон ул-машоих Низомуддин Авлиё ба раъзаи ӯ меомад ва таърихи (вафоти) ӯро барёфт. Санаи вафот соли

680 хичрй, шаҳри ҷумоди ул- укро» (соли 1281 милодй, моҳҳои август-сентябр). Агар санаи мазкур ба ҳақиқат наздик бошад, маълум мешавад, ки ҷои ин боғро ханӯз дар асри XIII кабристон ишғол мекардааст.

PDF Compressor Free Version

Аз рӯи маълумоти дарҷ гардида маълум мешавад, ки Шайхи мазкур ниҳоят марди обрӯманд будааст. Чунки дар шаҳри Дехлӣ маҳалле маъруф аст, ки «Даргоҳи Низомуддин Авлиё» ном дорад. Шаҳси бо ин ном дафншуда аслан аз Бухоро буда, номи аслиаш Муҳаммад бинни Аҳмад бинни Алӣ ал-Бухорист. Ӯ соли 1236 хичрй таваллуд ёфта аз Бухоро ба Лохур омада, дар соли 1326 дар Дехлӣ фавтидааст. Мусулмонони Ҳиндустон ва мусулмонони ба Дехлӣ омада, ӯро «Султон ул-машоих» ва «Султон ул-авлиё» номида, гунбази зебое дар рӯи мазораш бардоштаанд. Баъд бар фарози он сандуке аз ҷӯби сандал сохтаанд, ки қандилҳо ва занҷирҳои тилло аз он овезон буд. Дар паҳлуи мазори Низомуддини Авлиё масҷиде бино кардаанд.

Хуллас, Низомуддини Авлиё дар Ҳиндустон шахси бообрӯ ва эътимоднок аст. Бесабаб нест, ки дигар шахсони муътабар дар назди мазори ӯ мадфун шудаанд.

Дар қисми ҷанубии мазори Низомуддин макбараи гунбазноки панҷакорӣ зеборо мебинем, ки оромгоҳи шоири номӣ Хусрави Дехлавист.

Байни оромгоҳи Низомуддини Авлиё ва Хусрави Дехлавӣ якҷанд макбараҳо аз санги мармари сафеди панҷарагулчин ҷой гирифтааст. Яке аз онҳо қабри Ҷаҳоноро, духтари саввуми Шохҷаҳон буда, чунин матн ба рӯи сангаш сабт аст:

** «Ба гайри сабза напӯшад, касе мазори моро,
Ки қабриӯши гарибон ҳамин гиёҳ бас аст».*

Ал-фақира, ал-фонията Ҷаҳоноро, муриди ҳачағони Чист, бинти Шохҷаҳон, подшоҳи ғозӣ, анорудлоҳу бурҳона. Сана 1092 хичрй (1681 милодй).

Тақрибан 400 метр дуртар оромгоҳи шоири номӣ Ҳиндустон Асадуллоҳи Ғолиб ҷой гирифтааст.

Профессор Обидӣ нақл кард, ки дар наздикии макбараи Хусрави Дехлавӣ муарриҳи маъруфи асри миёна Хондамирро

низ гӯронидаанд.

Чуноне дида мешавад, ба зиёрати Шайх Нуриддини Малик омадани Низомуддини Авлиё бузургии Шайхро исбот карда гувоҳӣ медиҳад, ки Бедил дар назди шахси муътабар ва кабристони дар замони худ маъруф мадфун гаштааст.

Дар самти шимолии қабри Шайхи номбурда оромгоҳи Мирзо Абдулқодири Бедил воқеъ гардидааст. Дар соли 1373 ҳиҷрӣ (солҳои 1953-1954 милодӣ) ҳавохоҳони ин файласуф ва шоири бузург дар Афғонистон маблағе чамъ карда, дар рӯи қабри Бедил айвоне ба услуби меъмории Ҳиндустон бино кардаанд. Ба рӯи санги қабр таърихи вафоти шоир сабт шудааст: 3 моҳи сафар, сана 1133 ҳиҷрӣ (5 моҳи декабри соли 1720). Дар равоки айвон бо ранги сиёҳ чунин матн навиштаанд: «Оромгоҳи Мирзо Абдулқодири Бедил, 1054 ҳиҷрӣ (1644-1645) – 1133 ҳиҷрӣ (1720) милодӣ. Ин бино дар соли 1374 ҳиҷрии камарӣ бо ионати дӯстдорони афғонии Бедил ба сар расид».

Баъди ворид шудан ба боғ ва аз дур дидани айвони болои мақбараи Бедил ба хотирам як байти шоир расид, ки онро зери лаб замзама кардам:

*Ба хокам омадӣ, аз баски бар гирди ту гардидам,
Ба рақс омад чу санги осӣ лавҳи мазори ман.*

Вакте ки ба қабри Бедил наздик шудам ва гулдастаи дар даст доштаамро ба рӯи қабр гузоштам, байти дигари Бедил ба ёдам омад:

*«Табассум зери лаълаш гар нишон пурсад губорамро,
Бибӯсад то қиёмат бӯи гул хоки мазорамро».*

Мехостам, ки ин байтхоро бо овози баланд такрор кунам. Ба роҳбалади худ профессор Обидӣ мурочиат карда гуфтам. «Биёед чанд байт аз шеърҳои Бедил ба рӯи қабри ӯ кироат кунем. Вале... ҳайҳот. Обидӣ посух дод, ки алҳол дар Ҳиндустон ва Эрон Бедилро фаромӯш кардаанд». Ин суханони Обидиро олимони Эрон Алий Асғари Ҳикмат дар китоби худ «Накши порсӣ» тасдиқ кардааст: «Мутаассифона, дар Эрон Бедил чуноне ки бояд, шинохта нашудааст».

Дар шаҳрҳои дигари Ҳиндустон ҳам ман борҳо «фаромӯшии» Бедилро шунидам. Масалан, дар зодгоҳи Бедил – шаҳри Патна, мудири китобхонаи Худобахш чаноби Бедор донишмандони шаҳроо чамъ овард, ки бо ман сӯхбат кунанд. Вақте ки аз мавзӯи таърих ман ба мавзӯи адабиёт гузашта Бедилро дахл мекардам, ҳозирин бо диққат гӯш дода, нисбати ин бузургвор саволҳо доданд. Яке аз ин саволҳо «сабаби дар Тоҷикистон омӯхтани эҷодиёти Бедил» буд. Ман посух додам, ки Бедил суханвари бузург буда, дар шеър услуберо пеш рондааст, ки онро надоништа, эҷодиёти бисёр шоирон, аз ҷумла шоирони Ҳиндустонро (ба мисли Ғолиб) тадқиқ карда фаҳмидан душвор аст.

Дар навбати худ ман ба ҳозирин савол додам, ки барои чӣ шумо дар Ҳиндустон Бедилро фаромӯш кардаед? Як нафар марди солхӯрдаи сарсафед, ки профессори донишгоҳи шаҳри Патна будааст, ҷавоб дод, ки шеърҳои шоир мушқилфаҳманд.

Ҳангоми ҳамроҳи профессор Обидӣ дар сари турбати Бедил будан, вақт даст надод, ки ба фурсат нишаста матни болои қабри Бедилро хонем.

Хушбахтона соли 1999, ҳамроҳи собиқ президенти Академия илмҳои Тоҷикистон, академик, доктори илми кимиё, профессор Ҷулмас Мирсаидов барои ширкат варзидан дар ҷашни 90 солагии академик Бобоҷон Ғафуров ба Ҳиндустон сафар карда будем.

Профессори донишгоҳи Дехлӣ – Маҳмуди Олам нисбати мо меҳрубониҳо зоҳир намуд.

Аз ӯ хоҳиш кардем, ки моро ба мазори Бедил барад. Номбурда розӣ шуд ва бо мошини худ ба сари қабри Бедил омадем. Алҳол вақт доштем ва имконият зиёдтар буд ва мо рӯпуши санги мармари сандукмонанди қабри Бедилро кушода, матни дар ду паҳлӯи ин санг ҳаққоқӣ шударо хондем.

Қандакори хушхат чунин байтҳои олии Бедилро барои қабри ӯ муносиб дидааст:

Дар паҳлӯи рости санг:

*Баъди мурдан шӯълаи овози ман ҳамӯш нест,
Хезад аз тори рағи санги мазор оҳанги ман.*

Дар пахлӯи чапи санг:

*Бедил, таҷаддуҷ аст либоси хаёли ман,
Гар сад ҳазор соғ бар оям куҳан наям.*

Ҳақиқатан, либоси хаёли ӯ таҷаддуд (нав) буд ва нав мемонад.

*«Адабиёт ва санъат»,
22 феввали соли 2007*

Дар сари турбати Бедил, Деҳлӣ, 31.07.99с.

НИСБАТИ СУЛТОНХОНИ АДО

PDF Compressor Free Version

Дар китобхонаи шахсии шарқшиноси маъруф, академики Академияи илмҳои Тоҷикистон, профессор Александр Александрович Семенов асарҳои нодир доир ба таърих ва адабиёти шарқ маҳфузанд. Алҳол ин китобхона дар ҳузури Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши назди Академияи илмҳо амал мекунад. Яке аз подиртарин дастнависҳои ин китобхона «Миръот ул-футух» ном дорад. Ин китобро соли 1910 бо илтимоси А. А. Семенов писари козии Андичӯн Отабек барои ӯ рӯйнавис кардааст.

Ин асари ҳаҷман начандон калон ба таърихи хонии Хӯканд ва вилоятҳои атрофи он бахшида шудааст. Муаллифи асар номаълум мондааст. Ба фикри академик В.В. Бартолд муаллифи он гуё Султонхон Тӯра будааст. Вале Султонхони Адо, ки ӯро гоҳ «тӯра», гоҳ «хоча» меноманд, мувофиқи маълумоти «Мунтахаб ат-тавориҳ»-и Муҳаммад Ҳақимхон соли 1834 вафот кардааст. «Миръот ул-футух» бошад, соли 1280 ҳ (1863-1864) навишта шудааст.

Ин асар барои таърих ва адабиёти халқи тоҷик ба аҳмияти махсус соҳиб аст. Масалан, нисбати шахси маъруфи таъриҳӣ-Султонхони Адо маълумотҳои пароканда дастрас шуда бошад ҳам дар ин асар аз Самарқанд будани авлоди ӯ, бо Бобурмирзо қаробат доштани Султонхони Адо ва бародарони ӯ бори аввал зикр ёфтааст. Муаллифи асар ин шахсияти фарҳангиро ҳамчун шоир сифат карда бошад ҳам, қайд накардааст, ки ӯ бо таҳаллуси «Адо» шеър мегуфт.

Дар мақолаи номбурдаи камини номи ду бародари Султонхони Адо зикр ёфтааст. Аввали Махмудхони Хоча Аҳрорӣ, дуввумӣ Султонхони Адо, саввум Тӯрахон Тӯра. Дар «Миръот-ул-футух» муаллиф навиштааст, ки онҳо панҷ бародар буданд. Номи ду нафари дигари онҳоро Боқирхон (тӯра) ва Муҳаммадсуфҳон Тӯра номидаст. Муҳаммад Ҳақимхон дар асараш «Мунтахаб-ут-тавориҳ» ду нафари дар охир зикршударо наовардааст. Инчунин дар «Миръот ул-фатух»

Махмудхон Хоҷа Ахрориро- Мухаммадхон Тӯра номидааст.

Аз маълумоти «Миръот ул-футух» бармеоёд, ки панҷ бародари Тӯраҳои номбурда авлоди ҳокими асри ҳаждаҳи Уротеппа Фозилбий будаанд. Дар ин бора мо дар китоб ва мақолаҳои чопшудаи худ қайд карда гузашта будем, ки Махмудхон, Султонхони Адо ва Тӯраҳои тӯра наберагони духтарии Фозилбийанд. Бори дигар исбот мешавад, ки Фозилбий Самарқандро ишғол намуда, бо яке аз авлодони духтарии Хоҷа Ахрор хонадор шудааст.

Ҳоло мо боби дуввуми «Миръот ул-футух»-ро, ки ба саргузашти авлодони Султонхони Адо ва худи ӯ бо бародаронаш бахшида шудааст, манзури хонандагон мегардонем. Чунки баъзе аз ин иттилоъ дар дигар сарчашмаҳои таърихӣ асри XIX, ки дастраси мо гашта буданд, дучор намешавад.

(Фотокопияи дар дасти мо будаи ин асар ягона нусхаест, ки аз «Миръот ул-футух» боқӣ мондааст. Ин асарро аз китобхонаи дар боло номбаршуда касе бурда пас нагардонидааст.)

Фасли дуввум: «Хулоса».

Хулоса, хонадони асолат ва камгорӣ, нақорат дудмони начобат бахтиёри-Султонхон тӯраи Ахрории Самарқандӣ, аз бузургони замон ва номдорони он даврон буда, дар илм ва фазилат ягона ва дар фахму фатонат (зирақӣ) нишона ва дар сахову атои олам ва дар бахшиш ва эҳсон мусаллам буданд. Шеърҳо ба назокат ва назмҳо ба малоҳати рангин ба қайди иборат ва силки ишорат мекашиданд. Ҳамеша ба хубрӯёни дилрабо ва маҳбубони хушлико майли тамом доштанд. Сӯхбати эшон ба ҳузурӣ ин навъ париталъатон ва иичунии зебосуратон мунаққид намегашт ва маҷлиси эшон аз шуарои фасеҳзабон ва булагон (фасеҳи) малехбаён ҳоли набуд ва «Маишати» эшон бисёр хуш ба танаъумоти дилкаш ба атъима ва ашрабаи лазизасанҷони марғуба мегузашт. Дар сӯхбати эшон аксар латифагӯён, ширинзабонон ва лазизасанҷони малехбаён роҳ ёфта, абёти шоирона ва ашъори нотуқона хонда, сӯхбатро дар гояти нармӣ меоваранд ва дар боби ҳарчу сарф ва саҳо ва қарам

чунон ба вусъат зиндагонӣ мекарданд, ки бо вучуди вусули вазоифи касира ва мавочиби вафира аз саркорони султонӣ, мавочибдорони девонӣ лоақл, ягон лак тангаи нуқра ва мавқуфоти ҳосили Аҷроӣ соли ду ҳазор динор – се ҳазор динор саркорони эшон қарздорон шуда, ба хизматашон арзи аҳвол менамуданд. Дар боби инъом ва эҳсон ва дастархон ва доду диҳӣ дар замони худ адил ва назир надоштанд. Ҳар тариқи одам аз мулло ва хоҷа ва шоир ва ғозил ва оқил ва девона ҳар қадар чизе, ки хоҳ аз нақд ва хоҳ аз чинс ба забон оварад, талаб намояд, ҳаргиз ҷои «не» ва «ғалон вақт биёед», набуд. Ҳозир бошад, ба дасташ нақд мерасид ва ғойб бошад, саркоронашро ба хилват талабида омила мекард. Абёти рангин ва ашъори ширин, ки ба таъби пок ва аз замири мунири дарроқи эшон ба тақриби вақт ва соат ба саҳоифи зухур расида буд, чанде аз он тариқи табаррук, чанде аз барои ёдгории навиштан лозим шуда буд. Бинобар он, ҳамаи анбарин шаммомаро ба чавлон оварда, ба нигориши чанде аз он, хоҳ ғазал ва қасида ва хоҳ абёт ва ашъор бо таҳрик менамояд.

Насаби волоҳасаби он

Ҳоҷаи олишон аз тарафи Ҳоҷа Муҳаммад Яҳё ба ҳазрати Ҳоҷа Насриддини Аҳрорӣ мепайванданд. Чуноне ки баъд аз шаҳодати Ҳоҷа Муҳаммади Яҳё бо як писари рашиди бист сола ё бисту ду сола аз даст-ул-амон Шайбониҳон – Ҳоҷа Муҳаммади Яҳё бо як писари тифл доштанд ва он дар китфи тарбияи модари меҳрубонаш саломат монда буд. Замоне, ки Муҳаммад Захириддини Бобур подшоҳи баодаи Самарқандро мусаҳҳар намуд, дар он хин он фарзанд оқибат Маҳмуро дар ҳаҷри тарбият ва навозиши худ ҷой дода эъзоз ва икромӣ ӯро тамоҳаққу ба ҷо оварда, дар катори сонри фарзандони салиҳи худ парвариш менамуда, хангоме, ки Шайбониҳон боз Самарқандро мутасарруф шуд, Бобур-подшоҳи мазкур аз он ҷо гурехта ба тарафи Кобул равона шуд. Дар он сафар ҳоҷаи мазкурро ҳамроҳи хеш ба Кобул бурд. Вақте ки билоди Ҳиндустон ба тахти тасарруфи он подшоҳи макоримдастгоҳ қарор гирифт, ширзодаи худро аз Кобул ба Ҳиндустон бурда,

дар гояти икром ва эҳтиром нигоҳ дошта, дар он ҷо нашъунамо хосил кард, тааххул ихтиёр намуд (хонадор шуд).

Баъди соле чанд ба вилояти худ Самарқанд, ки макони авлоду авлоди эшон буд, омада иқомат варзида дар миёни аҳли он диёр муаззаз ва мукаррам гардида маҳзуроти авкофе, ки аз чадди бузургвори хеш ба тариқи мерос ба авлоди амҷод мерасид, мутасарруф шуд. Умри шарифи худ дар он шаҳри фирдавснишон гузаронида авлод ва аҳфод (набера) ёдгор гузоштанд ва ин хонадони олишон, ки ҳоло дар он балдаи шарифа иқомат доранд, аксари ӯ аз авлоди волонажоди эшонанд.

Аммо эшони Султонхонтӯра ва Муҳаммадхонтӯра ва Турахонтӯра, Боқирхон ва Муҳаммад Юсуфхонтӯра – ин панҷ бародар аз сулбияи (зоти) Фозилбӣ, ки обо ва аҷдоди ӯ ба ҳукумати Ҷротеппа ва тавобенияти он мансуб ва сарфароз буданд, ба олами вучуд ва ба арсаи шухуд омада буданд. Он замоне, ки подшоҳи Бухоро амир Ҳайдархон (Маҳмудхонтӯраро) ба ҳукумати вилояти Ҷротеппа номзад фармуд, маншури аёлат ва ҳукумат ба номи номӣ, асами киромии мушорунилай музайян ва мувашшаҳ намуд, ирсол дошта буд, ки дар он вақт ба Ҷротеппа даромада буд. Кайфияти он чунон буд, ки Маҳмудхонтӯраи мазбур бо фармоиши амири мазкур, дар қалъаи Пшоғар иқомат менамуд. Вақте ки Олимхони Хукандӣ нашкар ба муҳосираи балдаи Дизаҳ кашида бинобар самъи ва сабабе... аз Пшоғар, аз онҷо рамида, лашкари ӯ фирор намуда, худи ӯ бо маъдуде чанд дар он ҷо монда буд. Фардон он ба чамъият, хотир мурочиат намуда, дар вақти қатъи роҳ ба Ҷротеппа расида, дар он ҷо низ одям монда нзавониста, ночору чор ҳамчунон беҳоким гузошта рафта буд ва чун Маҳмудхон ин воқеаро шунида ба маъдуде, ки ҳамроҳ дошт, рафта ба Ҷротеппа даромад.

Ба амири Бухоро кайфияти воқеаро арз намуда буд, аз он ҷиҳат ба ҷрлиги мазбур (номбаршуда) расида, муддати дувоздаҳ сол дар он балдаи фарахфол ба ҳукумат иштиғол дошт. Дар замони қомронӣ ва ҷаҳонбонии Султонхонтӯра ва соири бародарон, мазкуринро аз Самарқанд оварда тааххуд ва тарбият менамуданд.

Ва чуини салтанати дорулмулки Хуканд ба бародари Олимхон- Умархон қарор гирифт, баъди соле чанд Махмудхони мазбур ва мазкур расулони ҳарбзабон ирсол дошта, баъди тақдими килу қол, сари итлоат ва аз он ба ҳукми Умархон фуруд оварда авомир (амрҳо) ва навоҳии ӯро мутеъ ва мунқод (мутеъ) гардида, охируламр асоси итлоат ва ошноиро ба аҳд ва паймони савганд ва имони муассас (асос) ва маҳкам гардонида буданд.

Баъд аз замоне чанд баъзе аз фитнаангезони замон, фасодандешони даврон оташи муҳаббат ва дӯстии ин ду соҳибдавлатро ба тазвир ва шайтанат иштифо бахшида ба саъйи тамом ва тамомати малокалом Умар Султонро бар он оваранд, ки ба баҳонаи лашкар ба Дизак кашидан, бар сари балдаи Ӯротеппа расида, ӯро маъ кӯча атбоъ ва ашъ ва хизматгорони худ нигоҳ дошта, бо ин қасд бар сари вилояти мазбуда расида буданд. Он хочаи софтиннати поктабиат ба сухани ҳавохоҳони хайркеши салоҳандеши худ гӯшу хуш надошта, ба истиқболи он хони хиёнатандеш берун омада, дар қанори шаҳр дидани ҳамон банди қайд қарда ба ҳазонин ва дафтонин ва ҳарамсароисифат даст баҳри гадр ва горат берун қарда, тамомин умаро ва сипоҳе, ки ҳамроҳи он тӯраи софзамири ақидат берун шуда буданд, аксари эшонро ба даст оварда, баҳри дигар фирор намуда, Атоликбек³, ки дар қалъаи Пшоғар истиқомат дошт рафта, ҳалосӣ ёфтанд.

ПАЙНАВИШТ

1. Дар бораи Султонхони Адо нигаред:

А. Мухторов. Сайидгози хочаи Нола, Султонхони Адо ва Амир Умархон. Маҷаллаи «Фарҳанг», 2005, № 1, саҳ. 19-22.

2. Муфассал нисбати Махмудхони Хоча Аҳрорӣ ва ҳокимияти ӯ дар мулки Ӯротеппа. Нигаред: А. Мухторов. Ҳокимони Ӯротеппа. Душанбе, 1996, саҳ. 41- 42.

3. Атоликбек – номи ҳокими Ӯротеппа, (писари Худоёри Вальямӣ) набераи писарии Фозилбӣ Муҳаммадраҳим атолик мебошад. Нисбати ин шахс нигаред:

А. Мухторов. Ҳокимони Ӯротеппа, саҳ. 42-45.

САЙИДГОЗИХОЧАИ НОЛА, СУЛТОНХОНИ АДО ВА АМИР УМАРХОН

Сайидгозихочаро муъаррихин ва баъзе адабиётшиносон, ки ба омӯзиши таърих ва адабиёти мулки Уротеппа ва Қуканди асри XIX машғул ҳастанд, мешиносанд. Ин шиносой бештар тавассути духтари сохибҷамоли вай Хонпошооим мебошад, ки амир Умархон ўро зўран ба никоҳи худ дароварда буд. Баъди ду солу ду моҳи издивоҷ амир Умархон вафот кард.

Хонпошооим ба валиаҳди хони Хуканд писари амир Умархон-Муҳаммадалихон писанд омад ва Муҳаммадалихон модарандари худро бо ҳазор ҳилаву найранг ва бидуни хоҳиши ў ба занӣ гирифт ва ҳам 19-сол зиндагӣ карданд. Соли 1842 амири Бухоро Хукандро забт намуда, Муҳаммадалихону писараш ва бародараш Султонмаҳмудхон ва модараш Нодираро қатл намуда, Хонпошооимро бо ду писар ва се канизаш ба Бухоро бурд. Баъди ду моҳи дар Бухоро будан, амир ин 6 нафарро низ қатл кард.

Зиндагии Муҳаммадалихон бо модарандари худ, забту куштори амир Насрулло дар Хуканд дар таърих маълуму машҳур ва мавзӯи нақлу ривоят ва дostonҳо ғаштааст. Яке аз ин дostonҳои хузнангез маъруф ба «Офтобхон» аст, ки ба қалами шоири забардаст Зуфархон Чавҳарӣ (1870-1944) марбут аст. Қаҳрамони ин дostonи ғоҷиавӣ Хонпошооим мебошад. Дар бораи ин дostonи Чавҳарӣ ва падари Хонпошооим-Сайидгозихоча муаллифи ин сатрҳо китобе навиштааст, ки соли 2004 ба номи «Зуфархон Чавҳарӣ. Андешаҳои муъаррих» аз таъриқи интишороти «Деваштиҷ» ба таъб расид.

Тибқи иттилои Муҳаммад Ҳакимхон дар «Мунтахаб-ут-таворих»⁽¹⁾ хони Хуканд Умархон ҳамон рӯзе, ки Хонпошооимро ба наздаш меоранд, бе ҳеҷ маросими аъҷиб аз висоли духтар комғор мешавад. Дар ин асар суҳан аз муроҷот накардани шарияти исломӣ нарафтааст. Бо баъзе воқеаҳои дар онҷо рух дода тахмин меравад, ки Умархон Сайидгозихочаро баъди ба духтари ў хонадор шуданиаш, аз кулбаи вайрона шояд озод карда бошад.

Дар «Мунтахабу-т-таворих» як нуктаи қобили тавачҷуҳ аст: Муаллиф дар мавқеъе, ки аҳли дарбор ва иштироки дарбориёро дар он тасвир мекунад, номи Саидғозихочаро зикр накардааст. Баръақс аз Султонхони Адо падарзани яке аз занҳои Умархон дар он сӯхбатҳо ном бурда мешавад. Сабаби ин шояд дар он аст, ки Саидғозихоча баъди аз Шахрихон кӯч бастан ба зодгоҳаш шаҳри Ӯротеппа рафта бошад.

Султонхони Адо дар таърихи ду мулки мустақил – аморати Бухорову хони Хўканд ва инчунин дар таърихи адабиёти ин даври тоҷик аз мақоми махсусе бархўрдор аст. Султонмахмудхон (ё Махмудхони Хоча Ахрорӣ)⁽²⁾ – ҳокими Ӯротеппа (1807-1813) ва як муддат ҳокими Сангзор, Зомин ва қалъаи Қуштегирмон (ноҳияи кунунии ба номи Ҷ.Расулов) низ буд, ки дар асари беморӣ дар Хўканд вафот кард. Дигар Тўраҳон аст, ки Муҳаммад Ҳакимхон ӯро бо номҳои Тўраҳоча, Тўраҳони Мири Асад, Тўраҳони Накиб низ ёд кардааст. Ва ӯ дар дарбори амири Бухоро ва хони Хўканд аз обрўю иззате бархўрдор буд. Ҳамсари Тўраҳон Ойларҷононим -духтари эшони Муҳаммадсолеҳхочаи Ӯротеппагӣ (мутахаллис ба Солик) буд. Солик соли 1838 вафот мекунад ва ҷун ворис надошт, сарвати ӯ ба домодаш Тўраҳон ва духтараш Ойларҷононим мерасад. Тўраҳон, ки муносибати хубе бо амир Насрулло надошт, ба ин сабаб ба Ӯротеппа меояд ва ба манзури зиёрати Каъба сафаре пеш мегирад ва дар нимароҳ вафот мекунад. Бародари севвуми онҳо Султонхони Адо-шоир ва пешвои маънавии дарбориёни ду давлати номбурда – Бухоро ва Хўканд буд, ки амири Бухоро ӯро ба унвони Шайхулислом ва хони Хўканд ба унвони Хочакалон мушарраф кардаанд.

Муҳаммад Ҳакимхон Султонхони Адоро бародари падари худ шуморида, дар зикри ӯ дар ниҳоят хурмат суҳан карда, дар аксар ҷойе, ки зикри номи Адо дар ин асар омадааст, муаллиф ӯро «қиблагоҳам» номидааст. Шояд ба ин сабаб қиблагоҳам гуфтааст, ки Муҳаммад Ҳакимхон бо яке аз духтарони Адо издивоҷ карда буд.

Муҳаммад Ҳакимхон аз духтари дигари хонашини Султонхони Адо низ ёд кардааст: «Султонхонхочаи Хочакалон

дар паси пардаи исмат хичлатнишине дошт, аз хонадони саёдат, ки тору пуд абрешим. Чунончи аз чониби падарӣ (Хоча) Аҳрорӣ ва аз чониби модарӣ Маҳмуди Аъзамӣ»⁽³⁾

Аз воқеоти руҳдода, ки марбут ба сарнавишти ин духтар аст, ки муқимон модарон падари Ҳақимхон-Сайид Маъсумхон бо Умархон, Султонхони Адо, мақоми ночизи Сайидғозихоча нисбат ба Султонхони Адо дар ҳузури Умархон ва дигар уламони Хӯканд гардидааст. Музокироти арафаи тӯи арӯсиро тасвир намуда, Ҳақимхон навиштааст, ки дар хонаи Султонхони Адо ду эшон-Султонхони Адо ва падараш Сайид Маъсумхон маслиҳат мекунад. Ҳақимхон бо дастури Умархон дар ин сӯхбат ширкат дошт ва аз ҷумла менависад: «Бо дастури тағоиям ба хидмати саёдатпаноҳон расидам, ки эшонон бо якдигар гуфтугӯ доранд. Ҷаноби қиблагоҳам Маъсумхон ва ҷаноби қиблагоҳам Султонхон суҳанҳои дурушт меғӯянд. Ҷаноби Султонхон низ мисли амир қасамҳо ёд кард, ки ман аслан ва қатъан аз ин суҳан хабар надорам. Ҳар чӣ кардааст, бародарам Маҳмудхон кардааст.»⁽⁴⁾

Дар ҳақиқат, Маҳмудхон бе маслиҳат бо падари духтар, яъне бародари худ-Султонхони Адо духтари ӯро ба хон, барои занӣ тавсия кардааст. Ҳадаф аз ин кори Маҳмудхон ин буд, ки хон ӯро ба ягон қалъа ҳоким таъин намояд. Баъди ақли никоҳ Маҳмудхон ба мақсади худ мерасад ва Умархон ӯро ҳокими Қӯштегирмон таъин мекунад. Дар ин бора Ҳақимхон менависад, ки ин корро «аз барои дунё саёдатпаноҳ (қарда) номуси қимати худро ба қамбаҳойӣ ғурухтааст.»⁽⁵⁾

Аз тафсили воқеа маълум мешавад, ки Маъсумхон падари Ҳақимхон ба издивоҷи духтари Султонхони Адо бо Умархон иорозӣ буда, ҳатто ба амир чуни суҳанҳо гуфтааст: «холо шунидем, ки шумо даст ба хонадони нубуват дароз кардед. Аз рӯи давлатҳои меғӯям, ки ҳеҷ қадом аз гузаштагони шумо ин корро накардаанд. Умед ин ки аз хизмати шумо ҳам ба вуқӯъ наояд ва аз ҳеҷ кас ин амр ба сар бар назадааст ва агар ба вуқӯъ омада бошад ҳам, чандон натиҷа набахшидааст.»⁽⁶⁾ Вале ин насиҳатхоро Умархон гӯш накарда, баъди ду рӯз дар шаҳри Хӯканд чунон «тӯй барпо карданд, ки аз ақли башарӣ берун

буд. Ҳамон шаби никоҳ амир Умархон факирро бо писараш Муҳаммадалихон маъа чанде аз хичлатнишинони ифбат ҳукм намуд, ки рафта он дурчи хонадони саёдатро биёред. Моён аз хизмати амир мураҳҳас шуда, он Билқиси аҳд ва Ҳадичаи замонро бо чандин таҷаммул ба касри амир овардем».⁽⁷⁾

Ҳакимхон аз беҳурмати Умархон нисбат ба хонадони пайгамбар, ки падараш зикр карда буд, ёд карда пешгуи уро, ки «агар ба вукӯъ омада бошад ҳам чандон натиҷа набахшидааст» тақвият дода, навиштааст, ки дере нагузашта амир ба бемории мухлик гирифтор шуда фавтид.

Умархон чунин беҳурмати ро охири соли 1819 ва ибтидон соли 1820 нисбат ба хонадони сайидзодаи дигаре бо номи Сайидгозиҳоча низ раво мебинад. Умархон баъди сафари худ ба шаҳри Андиҷон ба дидани шаҳри навбунёди худ Шаҳрихон меравад. Он вақт хоҳари ӯ Офтобойим (модари Ҳакимхон) дар он ҷо буд. Ҳангоми мулоқот бо хоҳараш зани ҳокими Шаҳрихон, собиқ канизаки ӯ ҳузур дошт; ба амир аз духтари зебои Сайидгозиҳоча, ки дар кулбаи ноободе зиндагӣ мекунад, иттило медеҳад ва илова мекунад, ки он духтар лоиқи шумост. Тибқи хабари ин зан Сайидгозиҳоча, ки дар кулбаи муҳаққари худ чун гуломи нафратзада, дар зери бори эҳтиёҷ умр ба сар мебурд, асли он ӯротеппагӣ буда, насабаш ба асилзодагон мерасад.

Бояд гуфт, ки Сайидгозиҳоча соли 1816 дар катори 13-хазор асирони ӯротеппагӣ, ки дар миёни онҳо шоира Дилшоҳи Барно низ буд, ба Шаҳрихон «оқуйлик» шуда, дар давоми ҳафт сол ҳукуқи хонасозӣ пайдо накард.⁽⁸⁾

Умархон баъди шунидани ин хабар ба ду пиразан дастур медеҳад, то духтари Сайидгозиҳочаро ба назди ӯ оваранд. Пиразанҳо хабар расониданд, ки падараш ба онҳо ин иҷозатро наод. Бори дуввум пиразанҳо маъмури овардани он духтар мешаванд ва ин бор низ бенатиҷа. Бори сеvvум ҳамроҳи ин ду пиразан Муҳаммад Ҳакимхон ба овардани духтар вазифадор мешавад. Аз ахбори Ҳакимхон пайдост, ки ӯ қаблан Сайидгозиҳочаро мешинохтааст ва медонистааст, ки онон аз як хонадонанд. Бинобар он аз рӯи шарм чуръат накардааст, ки

хамрохи пиразанҳо вориди кулба гардад ва нахуст пиразанхоро мефармояд, то бори дигар бо Сайидгозиҳоча мулоқот кунанд ва худ беруни кулба ба интизор меистад. Баъди бори севум аз чониби пиразанҳо расонидани амри Умархон ба ӯ ва аз ҳамроҳии Ҳакимхон воқиф гаштаниаш, ноилоҷ падари духтар гирёну нолон духтараш Хонпошоойимхонро ба назди Умархон гусел мекунад. Арӯсро нахуст ба манзили модари Умархон меоранд ва либосҳои гаронбаҳо пушониданд, ба хузури Умархон мерасонанд. Дар бораи маросими ақди никоҳи Умархон ва Хонпошоойим Ҳакимхон маълумот надодааст. Ин буд достони «арӯсии» духтари Сайидгозиҳоча ва Хонпошоойим, ки дар як рӯз бо шохидии Муҳаммад Ҳакимхон анҷом пазируфт.

Худ казават кунед, ки издивоҷи духтари Султонхони Ало ва Умархон бо чӣ талобир ва омодагиҳо сурат гирифтааст ва издивоҷи Умархон бо духтари Сайидгозиҳоча бо чӣ таҳқире анҷом ёфт. Шояд бо ҳамин сабаб буд, ки Сайидгозиҳоҷаи Нола аз дарбори Умархон дурӣ гирифт ва номи ӯро Муҳаммад Ҳакимхон дар асари худ мисли Султонхони Ало ва бародараш, ки ба такрор зикрашон рафтааст, мутазаққир намешавад.

Сайидгозиҳоҷа дар ватани хеш Ҷуротеппа дорои замини кишт, боғи ангур ва хавлие дар гузари Хӯҷачон дошт ва зинадгии шарафмандона ба сар мебуд. Падари ӯ Хӯҷачон рутбаи Шайхулисломӣ дошт, ки дар асри XVIII ин унвонро ба ӯ амири Бухоро дода буд. Эътибори ӯ дар Ҷуротеппа то дараҷае баланд буд, ки гузаре, ки дар он истикомат мекард, номи Хӯҷачонро мегирад. Бори аввал ин ном дар асноди расми соли 1246 х.к (1830-1831) зикр ёфтааст. Дар асноди солҳои 1893, 1911 ва то кунун ин гузар бо номи Эшони Хӯҷачон ёд мешавад. Масҷиди ин гузарро Шайхулисломи ин гузар сохтааст. Дар ин гузар ду мадраса феълوليёт мекард. Дар як мадраса як мудarris бо 20 нафар муллобача дарс мегуфт. Мувофиқи маълумоти соли 1899 аз вақфи ин мадраса 18 сӯм пул ва 587 пуд ғалла гирифта буданд, ки бояд ба харҷи мадраса, маъоши мудarris ва муллобачаҳо сарф мешуд.

Дар мадрасаи дигари ин гузар се нафар мудarris ба 15 нафар муллобача дарс медоданд. Заминони вақфи ин мадраса

соли 1899 36 пуд галла додааст. Дар ин мадрасаҳо аз дигар гузарҳои Ҷротеппа толибилмон омада, илм меомӯхтанд. Зеро мувофиқи маълумоти расмӣ соли 1886 дар гузари Хӯҷачон хамагӣ 43 мекарданд.⁽⁹⁾

Бинобар он тамоми толибилмонро аз ин гузар доништангумон аст.

Сайидгозиҳоча пеш аз асир шуда ба Шаҳрихон рафтаниш шояд дар яке аз ҳамин мадрасаҳо таҳсил карда бошад.

Дар асоси асноди мавҷуда соли 1247 ҳ.к (1831) бародари ӯ Сайидбадалҳоча дар деҳаи Иторҷӣ соҳиби як навбат оби обҷакорӣ ва замини милкӣ буд. Шояд замини ӯ ба сифати милки ҳурри холис аз андоз озод буда бошад, зеро ӯ аз хонадони эшонҳо махсуб мегашт.

Мувофиқи асноди дигар соли 1256 ҳ.к (1840) Сайидгозиҳоча як навбат обро ба манфиъати масҷиде, ки падараш сохта буд, вақф кардааст. Ҳар дуи ин далел, яъне соҳиби обу замин будан дар Иторҷӣ ва онро ба манфиъати масҷид вақф кардан, шохиди он аст, ки ин хонадон баъди аз Шаҳрихон озод шудани Сайидгозиҳоча ва омаданиш ба Ҷротеппа рӯзгоришон натавонанд аз ҳар ҷиҳат таъмин буд, балки имконият доштанд, ки дорои худро ба манфиъати ҷамъият сарф кунанд.

Бо вуҷуди ин зандагии Сайидгозиҳоча тибқи нигоштаҳои ҳамзамонаш дар ғаму ғусса ҷараён доштааст. Пасда бо аҳли хонавода дар зери фишори сарбозони Умархон ташнаву ғурусна аз Ҷротеппа то Хӯканд масофаро сипарӣ намудан, бо ваъи ниҳоят рикқатбор чанд сол дар вайронҳои ҳаёт ба сар бурдан, рабуда шудани духтараш Хонпошоӣим ва ду наберааш аз Хӯканд ба Бухоро ва қатли онҳо аз ҷониби амир Насрулло ва дигар мушкilotи зиндагӣ дар ӯ беасар намонда буд. Шояд ба ҳамин сабаб аст, ки ӯ вожаи «Ноларо» ба худ таҳаллус интиҳоб кардааст.

Шоир Соҳир баъди вафоти Сайидгозиҳоча ба ин далел бошад, ки марсияи ҷонсӯзе навишта, дар охири таърихи вафоти ӯро овардааст.

«Таърихи вафоти Сайидгозиҳоча аз Соҳир»

Ба ҳангоми назъ, ба рӯзи видоъ
 Васият намуду чунин гуфтугӯй.
 Ба ҳадад, ки ин бандаанд
 Ба гурбат бимурду туро кард рӯйй.
 Гузорид дуриҳои қаддам маро,
 Ки рӯзи қиёмат бувад обрӯй.
 Кучо қудратульайн авлоди ман
 Расонад ба рӯйи фалак ҳою ҳуй.
 Дарего, ки рафт он шайхи кибор
 Ба ҳасрат аз ин дор бар гуфтугӯй.
 Сазад ашқи хунин зи чашмам равад
 Пайи мотамаш нола чун оби ҷӯй.
 Намудам ба фикри хирад рӯзу шаб
 Ба таърихи фавташ бисе ҷустуҷӯй.
 Зи ҳасрат барафканд гардун бигуфт,
 «Муҳаммад Сайидғозии Нола куй».

Мисраъи охир моддаи таърих буда, аз он рақами 1270 ҳ.к хосил мешавад, ки мусодиф аст ба соли 1853 мелодӣ. Соли 1840 шоир, ҳамчуноне, ки дар боло зикр кардем, дар кайди ҳаёт буд ва дар ҳамин сол ӯ як навбат обро ба манфиати масҷиди гузари Хучачон вақф карда аст. Бинобар ин соли вафоти ӯ 1853 мебошад.

Дар «Майдони адибон»-и Истаравшан сахнаи ҳаёти ду шоир чунин тасвир ёфтааст: Нола – 1753-1826. Ин рақамҳо ислоҳ мебошад. Солҳои ҳаёти Сайидғозичоки Нола бояд 1785 ва 1853 бошад. Султонхони Адо дар «Майдони адибон» 1760-1832 зикр ёфтааст. Мувофиқи маълумоти Муҳаммад Ҳакимхон Адо моҳи августи соли 1834 вафот кардааст.

Аз матни шеър хулоса мешавад, ки муаллифи он Соҳир набераи Нола буда, таъби равони шоирона доштааст. Ва барои исботи ин иддао шеъри дигари ӯро, ки радифи «шавад» дорад, мисол меорем:

Ба тамошои чаман он гули сероб шавад,
 Лаби дар пероҳан аз хичлати худ об шавад.
 Кожул аз даври руҳи маҳ ба сар печ алар
 Шаби торикӣ ман аз рӯи ту маҳтоб шавад.

*Сар ба зери қадами ёр ниҳодам, шояд,
Пайи қатлам миҷаам ханҷари кассоб шавад.
Акси рухсори ту изҳор кунад тимсолам
Чархари айча дар қисвати симоб шавад.
Нест андешаи агёр чу Юсуф, Соҳир
Доғҳои дилам аз кулфати аҳбоб шавад.*

Баёзе, ки ин ду шеър аз он мунтахаб шуд, соли 1876 китобат шудааст. Аз ин таърих ва санаи вафоти Нола хулоса мешавад, ки Соҳир дар асри XIX умр ба сар бурдааст. Шояд дар баёзҳои дигар, ки ханӯз дастрас нашудаанд, ашъори Нола ва Соҳир пайдо шаванд.

Нуктаи дигарро қобили зикр медонам, ки Султонхони Адо ва бародаронаш Маҳмудхон ва Ғурахон Накиб наберагони духтарии ҳокими асри XVIII-и Ҷуртеппа Фозилбӣ мебошанд. Ин шахс аз як ҷониб аз қабилани туркнажоди Юз ва аз ҷониби дигар ба авлоди Ҳоча Аҳрор пайвандӣ дошт. Дар ин бора Муҳаммад Ҳакимхон дар «Мунтахаб-ут-таворих» иттилоъ медиҳад ва Фозилбӣро «Валинаъмӣ» номидааст, ки танҳо авлодони Ҳочаи мазкурро чунин ёд мекарданд.⁽¹⁰⁾

Дар таърих номи ҷаҳор писар ва як духтари Фозилбӣ маълум аст. Писари калониаш Худоёрбӣ, ки дар асарҳои муъаррихон бо номи Худоёри девонбегӣ, Худоёри валлаӣ, Худоёри валинаъмӣ зикр шудааст, валиаҳди мулки Ҷуртеппа буд.

Писарҳои дигари Фозилбӣ Бобобӣ, Абулқосим додхон, Дарвеш қушбегӣ ном доштанд. Чи тавре, ки ба назар мерасад, ба ҷуз аз Худоёри валлаӣ се бародари ӯ таҳаллус ё ин унвонҳоро надоштанд. Аз ин ҷо хулоса мешавад, ки Фозилбӣ мисли дигар ҳокимони замони худ якҷанд зан доштааст ва зани аввали ӯ аз хонадони Ҳоча Аҳрор буда, ки писараш бо алқоби авлодиаш маъруф гаштааст.

Чун Султонхони Адо набераи духтарии Фозилбӣ буд, шояд писари Офтобӣим бошад. Дар охири асри XVIII духтари Фозилбӣ Офтобӣим дар мулки Панҷакент ҳукм рондааст. Ва дар ин бора санадҳои расмӣ бо номи ӯ мӯҳришуда дастраси мо гардидаанд.

Султонхони Адо, ки худ аз авлоди Ҳоча Аҳрор буд, бо зане

издивоч карда буд, ки ӯ аз хонадони номдори Махдум Аъзам буд. Сабаби дигари маъруфияти ӯ ба чуз аз шоирияш ин пайванд бо ин хонадонҳо буд.

PDF Compressor Free Version

Амир Умархон мохи январи соли 1822 вафот кард. Султонхони Адо ва Маъсумхон-падари Ҳакимхон дар як вақт мохи августи соли 1834 Ҷавтида ва Сайидғозихочаи Нола бошад баъди 19 соли Ҷавти Адо, яъне соли 1853 падруди олам гуфтааст. Ҳамин тариқ, таърихи пуршӯри онҳо, савлату давлатдорӣ, хунрезӣҳо аз як тараф, азобу машаққат ва хорию зорӣ аз тарафи дигар ба поён расида, танҳо коғаз таърихи хузнангезро на танҳо то замони мо расонид, балки барои авлодони оянда абадӣ гардонид аст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Муҳаммад Ҳакимхон. Мунтахаб-ут-таворих, ба ҷоп ҳозиркунонида ва муаллифи пешгуфтор ва феҳраст А. Мухторов, Душанбе, 1983, 1985.

2. Дар бораи Султонмаҳмудхон нигаред: А. Мухторов. Ҳокимони Ҷротеппа, Душанбе, 1996, с. 41.

3. Муҳаммад Ҳакимхон. Мунтахабу-т-таворих, с. 513.

4. Ҳамон ҷо, с. 514.

5. Ҳамон ҷо, с. 515.

6. Ҳамон ҷо, с. 514.

7. Ҳамон ҷо, с. 515.

8. Дар ин бора нигаред: А. Мухторов. Дилшод и её место в истории общественной мысли таджикского народа в XIX-начале XX вв. – Душанбе, 1969г.

9. А. Мухторов. Гузары Ура-тубе, Ташкент, 1995, с. 53.

10. А. Мухторов. Ҳокимони Ҷротеппа, с. 1511. «Фарҳанг», 2005, №1.

БАЪЗЕ МАЪЛУМОТИ НАВ ДАР БОРАИ НАҚИБХОН ТУГРАЛ

PDF Compressor Free Version

Болооби дарёи Зарафшон – ноҳияҳои Айниву Қўҳистони Мастчоҳ дар асрҳои миёна яке аз минтақаҳои тамаддуни халқи тоҷик буд. Дар ин ҷойҳо осори нодири таърихӣ, амсоли нишонаҳои аз рӯи замин нопадидгаштаи кушку деҳаҳои қадима, ҷўбҳои қандақоришуда ва манораҳои гилии асрҳои X – XI, қатибаҳои гуногунмазмуни асрҳои XI- XIX, ҳуҷҷатҳои ҳаттӣ ва ғайра ниҳоят зиёд боқӣ мондаанд. Аз ин рӯ, ин водӣ яке аз марказҳои тадқиқоти бостоншиносон, этнографҳо, ва фольклоршиносону муаррихон гардидааст. Гурӯҳи экспедиционии бахши таърихи асрҳои миёнаи Институти таърихи ба номи Аҳмади Дониш зиёда аз 20-сол аст, ки дар ин водӣ машғули ҷустуҷў буда, дар баробари қатибаву ҳуҷҷатҳои расмӣ дар бораи арбобони илму адаб маълумоти нодири ҳаттӣву шифоҳӣ нӯз ҷамъ намудааст.

Баъзе маводи ба даст омада ба шарҳи ҳол ва эҷодиёти суҳанвари бомаҳорати охири асри XIX ва ибтидои асри XX Нақибхон Туграл тааллуқ дорад. Дар муқаддимаи мунтахаботи ашъори Туграл (нашриёти «Ирфон», с.1964) марҳум Носирҷон Маъсумӣ навиштаанд, ки «ӯ шоири табиатан ба худ ҳосе буда, ҳаёти хеле аҷиб ба сар бурдааст. Вале тафсиلى онро мо дар мунбаъҳои адабиву илмӣи замони гузашта аз ҷумла дар тазкираҳои намебинем» (саҳ.13). Аз ин рӯ ҳар ҳуҷҷате, ки ягон ҷиҳати ҳаёт ва эҷодиёти Тугралро равшан мекунад, дорои аҳамияти қадони илмӣ мебошад. Доир ба солҳои ҳаёти Туграл замони таваллудӣ ӯро шашуми моҳи ҳамал ва давоми умри ӯро 55 сол тахмин намуда, навиштаанд, ки ӯ 28 моҳи март соли 1864 таваллуд ёфтааст. Барои далели ин равиҷ Н. Маъсумӣ ба ҳуҷҷате, ки шодравон Шучоъ Маҳмадшоев пайдо кардааст, таъки кардаанд. Дар ин ҳуҷҷат мўлҷари Туграл соли «бақар» омадааст. Агар дар ҳақиқат, Туграл 55 сол умр дида бошад, аз рӯи таблиған дар илмӣ шарҳиносӣ қабулшуда, шашуми моҳи ҳамали соли «бақар» ба 26 моҳи март соли 1865 баробар меояд.

Соли 1967 китобхонаи давлатии Тоҷикистон ба номи Фирдавси нусхаи девони ҷопии Тугралро харида буд. Дар яке аз саҳифаҳои он Туйғун Шарифзода ном шахс соли таваллуди Тугралро соли «наҳанг» гуфтааст. Вале «наҳанг» ба соли 1868 рост меояд, ки ба умри 55 тахмин шудаи шоир мутобиқ нест. Дар ҳамин китоб рӯзи ҳалокшавии Туграл 29 моҳи рамазон муайян шудааст. (28 моҳи июни соли 1919). Ин таърих ба санаи хуччате, ки Ш. Маҳмадшоев пайдо кардааст, мутобиқ аст. Аз ин санаҳо маълум мешавад, ки Туграл 54 сол умр дидааст. (Аз рӯи солшумории ҳичрӣ бошад, 55 сол умр дидани шоир дуруст аст). Дар бадали 15 соли охир аз деҳкадаҳои ноҳияи Айнӣ ва Панҷакент якҷанд маъхазҳо дастраси мо гардид. Масалан, ду дафтари ҳаҷман ба журнали синф монанд ба даст омад, ки қайдҳои тахмин мешавад, ки дафтари мактабдор аст. Чунки varaқҳои яке аз ин дафтари бештар бо мисолҳо аз чорамал пур шуда, дар дафтари дигар намунаҳои зиёди хуччатҳои расмӣ (хати никоҳ, талок, васиқа ва ғайра) дарҷ ёфтааст. Дар байни ин қабил хуччатҳои рақамҳои хандасӣ, қайдҳои гуногуномаҳои ва намунаи шеърҳои Саъдӣ, Хофиз, Бедил, Ироқӣ, Умархон ва дигар шоирони машҳуру номашҳур зикр ёфтааст. Таърихи дар varaқҳои алоҳидаи ин ду дафтари сабтшуда гувоҳӣ медиҳанд, ки ин қайдҳо ба солҳои 1329 – 1336 ҳичрӣ (1901-1918) тааллуқ доранд.

Дар яке аз ин дафтари шеъри Туграл, ки бо ралифи мисраи «бишканад» гуфтааст, шурӯъ мешавад, вале ин шеър дар бисёр мисраҳо ислоҳ дорад ва аз матни девони соли 1916 дар Когон ҷоп шудаи шоир фарқ мекунад. Дар охири ҳамин дафтари бо хурофоти русӣ «Мирза Наҳибхон Аҳрорӣ» навишта шуда, ҳарфи охири он бо гиреҳи ба имзои шахси монанд тамом шудааст. Шояд ин имзои ба хати русӣ гузоштаи ҳуди Туграл бошад. Дар дафтари дуввуми ҷери сарлаҳан «Туграле Аҳрорӣ» матни муҳаммаси Туграл бар газаҳои Нозим ва ҷунин қайдҳои омадааст: «Дар моҳи зулҳиҷҷаи соли 1336 (7 сентябр – 6 октябри соли 1918) буд, ки аз ҷониби Наҳибхон тӯра маблағи ҷаҳор ҳазор танга гирифта, ба Муллобаҳодур, валади Муллоҷирмуъмин дода, ду ман заминҳои маъжур гирифта шуд...». Ва ёддоштиҳои

дигар ба ин шакл омада: «Дар таърихи мазкур маблағи як ҳазору дусад сӯм ба Муҳаммад, валади Устонидабои Дардарӣ дода, се ман замини мазкурро гирифта (шуд), ба байъи чоиз. Аз эшон Накибхон маблағи 375 (?) қарз гирифта дар (?) замини Бекназар додем».

Дар ин дафтар боз якчанд қайдҳои дигари қарздиҳӣ ва пулҳои баргардонидаи қарздорон зикр ёфтааст. Аз рӯи хотироти дар бораи Туграл гирдовардан Ш. Маҳмадшоев ва Б. Раҷабов маълум мешавад, ки дар водии Зарафшон дар бораи Туграл хикоятҳои аҷиб паҳн шудаанд. Шоир бисёри вақти худро дар байни мардуми қишлоқ бо фақирону бечораҳо мегузаронидааст (ингаред: «Мунтахаботи ашъор», саҳ. 289-309). Дехқонони диёраш Тугралро ҳамчун шоир ва шахси донишманди ҳамафаҳм ҳурмат мекарданд, барои ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳаёти дехқонони Фалгар ҷӣ навъ саруқор доштани Туграл дар баъзе аснод зикр ёфтааст. (Ин васикаро Ш. Маҳмадшоев соли 1967 ба муаллифи ин сатрҳо равои қарда буданд). Ин ҳуҷҷат бо мӯҳри қозии Фалгар Маҳмадшоҳ моҳи қамодиул – аввали соли 1910) тасдиқ шудааст. Аз рӯи ин васика Муллоохунд, писари Муҳаммад Тоҳир ном шахси қоҳдон, ду дар меҳмонхонаро бо айвонаш, панҷ сар совлик ва 10 барраро ба арзиши 1500 танга ба фарзанди худаш фурухтааст. Ин хариду фуруш дар ҳузури қозии номбурда ва як чанд шохидон қонуӣ гардонида мешавад.

Дар рӯихати шохидон аввал номи «Мирзо Накибхон Аҳрорӣ» - ро навиштаанд. Яке аз сабабҳои ба дехотиён наздикӣ доштани Туграл дар он буд, ки худӣ ӯ ба қори дехқонӣ муносибати бевосита дошт. Мувофиқи ҳуҷҷатҳои соли 1915, ки дар архиви пажӯҳишгоҳи номбурда мавҷуд аст (шумораи 2483), дар ҳудуди деҳаи Сангистон Туграл чоруним таноб замин доштааст. Соли 1978 бо ёрии муаллими деҳаи Ёрии ноҳияи Панҷакат Ҷумъаев А. китобчае дастраси мо гардид, ки мазмуни он иборат аз намунаи ҳуҷҷатҳои қозигӣ буда, якчанд шеърӣ шоирони гуногун низ дар китобча сабт шудааст.

Муаллим Шучоъ Маҳмадшоев баъди мутолиаи ин дастнавис муайян намудаанд, ки якчанд арақи он ба калами

устоди Туграл – Муллогайбулло тааллуқ дорад. ӯ дар зодгоҳи шоир – кишлоки Зосун мактабдор будааст. Муллогайбулло низ шахси хушхат буда, ба рӯйнавис кардани шеърҳои шогирди ширинк **PDF Compressor Free Version** ифтихор машғул мешудааст. Дар ин китобча, ки дастраси мо гардид, марсияи Туграл ба вафоти Абдуҷалил ном шахс мавҷуд аст. Марсияи дигаре, ки соли 1338 хичрӣ (1919) гуфта шудааст, чунин сарлавҳа дорад: «Наъти Қорӣ Абдуҷалили домуллои кушҳавзӣ». Аммо ин ном дар девонии Туграл дучор намеояд. Марсияи шояд яке аз охириин шеърҳои Туграл бошад. Чуноне ки мебинем, кайдҳои шахсони алоҳида дар бораи ҳаёти иҷтимоӣ, маънавӣ ва эҷодии Накибҳои Туграл ва баъзе маълумотҳои тоза ба даст омада тасаввуроти моро дар бораи зиндагии ӯ, муносибати шоир бо мардуми оддӣ вусъат медиҳад ва ривоятҳои дар байни халқ пахшуда хотираҳои мавҷударо тасдиқ мекунад. Омӯхтани онҳо ва муқоисаи шеърҳои ин дафтар бо шеърҳои ҷопшудаи шоир, инчунин шеърҳои то ҳол ба ҷоп нарасидаи ӯ барои омӯхтани эҷодии пуробуранги Туграл маводи пурарзиш ва фаровон хоҳад дод.

«Маориф ва маданият», 18 ноябри 1978.

ГУЗАШТАГОНИ ЗУФАРХОН ҶАВҲАРИ

Нисбати шарҳи ҳоли шоири забардасти тоҷик Зуфархон Ҷавҳарӣ якҷанд асарҳо навишта, муаллифони асосан шарҳи ҳоли ӯро тадқиқ намудаанд. Аммо дар баъзе аз ин асарҳо ба гузаштагони шоир дахл шуда бошад ҳам, номҳои зикрӣфта бахсталабанд. Ҳанӯз соли 1996 мо бо номи «Ҳокимони Ҷумҳурия, асарҳои XV-XIX» асар ҷоп карда, номи бобо ва бобокалонии Зуфархонро оварда будем. Мутаассифона, дар тадқиқотҳои баъди соли мазкур нисбати шоир ҷопшуда, далелҳои овардаи мо ба инобат гирифта нашуд. Бо ҳамин сабаб ва бо сабаби дастрас гаштани якҷанд мӯҳраҳои падари Зуфархон

PDF Compressor: Free Version

Қозӣ Сайид Махмуд мо зарур донистем, ки ба ин масъала диққати хонандагонро бори дигар ҷалб намуда, ба гузаштагонии марди бузург равшанӣ андозем. Дар асари номбурдаи худ мо навбуди мӯҳр падари Қозӣ Сайид Махмуд Халифа Муҳаммад Маъсум номида шудааст. Аз ҳукмномаи хони Ҳуканд Муҳаммадалихон, ки соли 1277 хичрӣ (1831) интишор шудааст, маълум мешавад, ки номи падари Халифа Муҳаммад Маъсум эшони Халифа Муҳаммадаҷоб будааст.

А. Сайфуллоев дар асари худ «Зуфархон Ҷавҳарӣ. Таҳқиқи ҳаёт ва эҷодиёташ» (Душанбе, 2002, с. 6) навиштааст, ки падари Қозӣ Махмуд Маъсумхони Олӣ ва бобояш Халифа Махдуми Нодир ном доштанд. Маълум мешавад, ки муаллифи асар аз қадом як маълумоти нопурра (шояд маълумоти дахонӣ бошад) ин номхон нопурро иқтибос овардааст.

Дар якҷанд мӯҳре, ки ба падари Зуфархон Ҷавҳарӣ тааллуқ дошта, ба солҳои гуногуни ҳаёти ӯ мансубанд, номи эшон чунин омадааст:

Дар зери ҳуччати 17-моҳи муҳаррамаи соли 1285 хичрӣ, ки ба заминҳои вақфи мазори деҳаи Холдоркипчоки ноҳияи Шаҳристон бахшида шудааст, чунин мати хонда мешавад: «Қозӣ Сайид Махмуд бини Халифа Муҳаммад Маъсум, 1277». Яъне дар ин сол (10 моҳи майи соли 1868) Сайид Махмуд вазифаи қозигиро дар ӯҳда дошт.

Ҳуччати дигар васиятнома буда, аз дасти марди шариф, донишманди соҳаи таърих ва адабиёти тоҷик, раиси идораи барқи тоҷики музофоти Истравшан Аҳмадов Саидхамза дастраси мо гашт. Ин ҳуччат санаи моҳи ҷумодиулосони соли 1294 (21 июни соли 1877) навишта шуда, ба заминҳои деҳаи Далёни Болон Ҷротеппа дахл дорад. Дар зери матни мазкур ду мӯҳр гузоштаанд. Яке аз ин мӯҳрҳо чунин мати дорад: «Сайид Махмуд қозикалон бини халифа Муҳаммад Маъсум, 1294». Мӯҳри дигар «Қозӣ Сайид Фатҳуллоҳ бини Сайид Аҳмадхоҷа шайх ул-ислом, 1294».

Маълум мешавад, ки аз ин ду шахс яқин соҳиби мансаби қозикалон ва дигараш соҳиби мансаби қозӣ будааст.

Ҳуччате, ки онҳо бо мӯҳри худ тасдиқ кардаанд, ниҳоят

Аз мӯҳрҳои ба мо дастрасгашта инчунин натиҷагирӣ кардан мумкин, ки бобои Зуфархон Ҷавҳарӣ-Халифа Муҳаммад Маъсум ва бобокалонаш халифа Муҳаммадаюб унвони ифтихории «Сайид»-ро надоштанд. Аз падари Зуфархон Ҷавҳарӣ-қозӣ Маҳмуд сар карда онҳо ин унвонро қабул кардаанд.

Алҳол равшан нест, ки чаро хони Ҳуканд Муҳаммадалихон соли 1831 бобокалони Ҷавҳариро «эшони Халифа Муҳаммадаюб» номида «сайид» нагуфтааст. Хуччати аз тарафи хони Ҳуканд додашударо соли 1869 нусха кардаанд. Дар зер матни нусха чор нафар мансабдорони маҳаллӣ мӯҳри худро гузошта, саҳеҳ будани матро тасдиқ намудаанд. Яке аз ин чор нафар мансабдор Сайид Маҳмуд қозӣ буд.

Аз матни мӯҳрҳои иқтибосшуда нисбати вожаи «сайид» хулосаи зерини пеш меояд: Бобои Зуфархон Ҷавҳарӣ-халифа Муҳаммад Маъсум бо духтари кадом як авлоди пайгабар (с), ки «сайид» номида мешуданд, издивоҷ намуда буд. Аз ин оила писарони таваллудшуда, аз ҷумла Сайид Маҳмуд-қозин оянда сазовори унвони ифтихории «сайид»-ро соҳиб гашта, пеш аз номи худ истифода менамояд.

Чунин роҳи ба «Сайидӣ» шомил гаштан танҳо барои ин оила хос набуд. Дар таърих бо роҳи издивоҷ бо духтаре аз авлоди сайидҳо ба авлоди пайгамбар пайваст гаштан ҷой дорад. Масалан, амирони Бухорои сулолаи Мангит Сайид набуданд. Аввалин хони ин хонадон-Муҳаммадраҳимхон (1753-1758) барои ба унвони сайидӣ мушарраф гаштани насли худ, бо духтари хони пешини Бухоро аз хонадони сулолаи Аштархониҳо - Абулфайзхон издивоҷ намуд. Вале аз ин оила фарзанд таваллуд нашуд. Хамин занро додарюдаи Раҳимхон (писари Донёлбек)-Шоҳмурод ба никоҳи худ даровард. Аз ин оила амир Ҳайдар таваллуд ёфт. Аз амир Ҳайдар сар карда (1800-1826) сулолаи хонадони мангития ба унвони ифтихории «сайид» соҳиб гашта, ин ибораро пеш аз номи худ менавиштагӣ шуданд.

Соли 1985 дар Кобул ман бо яке аз понздаҳ домоди амир Олимхон ҳамсӯҳбат шуда, таърихи ба унвони Сайидӣ соҳиб гаштани амирони Бухоро аз сулолаи мангития нақл кардам.

Ҳамсӯхбати ман гуфтаҳои манро тасдиқ намуда, илова кард, ки бо роҳи никоҳ бо зане аз авлоди сайидҳо ба ҳамин унвон шомил гаштани фарзандон мумкин аст.

Ҳамин тариқ, падари Зуфархон Ҷавҳарӣ-Сайид Маҳмуд, бобояш халифа Муҳаммад Маъсум ва бобокалонаш Халифа Муҳаммадаҷоб ном доштанд. Онҳо аз оилаи обрӯманд ва яке аз мансабдорони асри XIX-и Ҷуртеппа буда, дар таърихи ин мулк мақоми калонро ишғол карда омадаанд. Аз ин авлод натаанҳо мансабдорон, балки шоирони забардаст ба майдони шеърӯ шоирӣ қадам ниҳода, дар таърихи адабиёти тоҷик ҳиссаи арзанда гузоштаанд.

«Фарҳанг», 2006, №5.

САФАРҲОИ ИЛМӢ БА ҲИНДУСТОН

Конгресси XXIV байналхалқии шарқшиносон соли 1957 дар шаҳри Мюнхени Германия баргузор гардида буд. Дар он олимони шарқшиноси собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, бо сарвариин академик Бобочон Ғафуров ширкат варзида, баромадҳои илмӣ карда буданд. Бо таклифи Бобочон Ғафуров конгресс қарор қабул намуд, ки чамъомади навбатии байналхалқии шарқшиносони ҷаҳон дар оянда дар шаҳри Москва даъват карда шавад. Ба ифодаи Б. Ғафуров гузаронидани конгресси XXV дар Москва боиси мустаҳкамтар шудани ҳамкории олимони шарқшиноси ҷаҳон мегардад.

Шарқшиносони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз он ҷумла олимони Тоҷикистон, саъю кӯшиш намуданд, ки комёбиҳои илми шарқшиносии тоҷикро дар ин конгресс намоиш диҳанд. Онҳо бо 7 маъруза баромад карда масъалаҳои умдаи таърих, таърихи тамаддун ва филологияи тоҷикро ба иштирокчиёни конгресс таҳқиқ ва табира намуданд. Маърузаи камина дар Москва ба катибаҳои асосгузори империяи Темуриёни Ҳинд- Бобур Мирзо бахшида шуда буд.

Дар рӯзҳои қори конгресс дар Донишгоҳи ба номи Ломоносови Москва намоишгоҳ ташкил карда буданд. Дар он

чо бозефтҳои навтарини муаррихон, бостоншиносон ва мардумшиносон гузошта шуда буд. Аз ҷумла, олимони ҷаҳон бо бозефтҳои навтарини Паиҷақенту Шахристон ва катибаи Бобур Мирзо шинос шуданд. Раиси конгресс Б. Гафуров бо муовини аввали раиси Хукумати Шӯравӣ А. Микоян омада намоишгоҳро тамошо карда, ба сағи Бобур тавачҷӯхи хоса зоҳир карда буданд.

Ҳамонш бояд қарор қабул мекард, ки дар оянда ҷамъомади шарқшиносони ҷаҳон дар қадом мамлакат даъват карда шавад. Америкониҳо ва Ҳиндуҳо мехостанд, ки конгресси XXVI шарқшиносони ҷаҳон дар мулки онҳо баргузор гардад. Доир ба ин масъала баҳсҳо шуд. Б. Гафуров – раиси конгресси XXV-и шарқшиносони ҷаҳон, таклифи Ҳиндустонро дастгирӣ карданд ва олимони пайрави ин таклиф шуданд.

Моҳи январӣ соли 1964 дар пойтахти Ҳиндустон шаҳри Дехли ҳамонш XXVI шарқшиносони ҷаҳон ҷамъ омад.

Дар қатори зиёда аз 40 нафар олимони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз Тоҷикистон ба гайр аз Б. Гафуров, се нафар иштирок намудем – академик А. Мирзоев, қамина ва К. Айни. Конгресс бо иштироки сарвазири Ҳиндустон, марди баруманди ин мамлақати пурасрор Ҷавохирлол Нехру оғоз ёфт. Б. Гафуров вазифи худ, раиси конгрессро ба вазири маданияти Ҳиндустон Ҳумоён Кабир супорид. Маърузаи ман нисбати истилоҳи «Дехкон» дар асрҳои XIII – XVI буд. Ба мо имконият пайдо шуд, ки бо олимони маъруфи ҷаҳон шинос шавем. Аз Эрон Саид Нафисӣ, Забехуллоҳи Сафо, аз Амрико Ричард Фрай, аз Туркия – Тоған ва гайра.

Дар қори конгресс аз ҳама сернуфустарин олимони Ҳиндустон ширкат варзиданд. Ман бо як иддаи онҳо шинос шудам, ки дар сафарҳои ояндаи ман ба ин кишвар қўмаки қалон расониданд. Инҳо профессорон Нурул Ҳасан, Саид Ҳасан Обидӣ, Назир Аҳмад, Ҳусайн Сачҷод ва дигарон буданд.

Ба гайр аз иштирок дар қори конгресс дўстони ҳиндӣ ба мо имконият доданд, ки ба якҷанд шаҳрҳои Ҳиндустон сафар намуда бо таърих ва маданияти бойи ин мамлақат шинос шавем. То ҳол сафарҳои мо ба шаҳрҳои Агра, Ҷайпур, Бомбай, Мадрас

ва дигарҳо аз ёд намераванд.

Навбати дуввуми сафари ман ба Ҳиндустон баъди 17 сол такрор ёфт. Муддати сафар се моҳ буд. Моҳи ноябри соли 1981 ман вориди Дехлӣ гашта, то охири моҳи январӣ соли 1982 дар якҷанг муассисаҳои илмӣ Ҳиндустон, ки дар шаҳрҳои гуногун ҷойгиранд, таҳқиқоти илмӣ бурдам. Маълум шуд, ки дар шаҳрҳои Ҳиндустон китобҳои каламӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ нисбати дигар мамлакатҳои ҷаҳон афзалият доштааст. Микдори зиёди дастхатҳо дар китобхона, музей, донишгоҳҳо ва архиви шаҳрҳои Дехлӣ, Ҳайдарабод, Сринагар (Кашмир), Бомбай (Мамбай), Патна, Олиҳарх, Рампур, Тонг, Ҷайпур ва гайра маҳфузанд.

Кофтуковҳо дар ин шаҳрҳо имконият дод, ки ман чанд мисраъ шеърӣ тозаи устод Абӯабдулло Рӯдакӣ, Камоли Хучандӣ, Зебунисо, Мавлоно Аҳмади Хучандиро пайдо намуда, онҳоро пешкаши олимону хонандагони тоҷик гардонам (Муфассал дар ин бора нигаред: А. Мухторов, «Дурдонаҳои маданияти тоҷикон дар ганчинаҳои Ҳиндустон». Душанбе, 1984).

Ин бозёфтҳо маро водор намуданд, ки соли 1986 бо таклифи сафири кабири ҷумҳурии Ҳиндустон дар Москва, профессор Нурул Ҳасан боз барои ду моҳ ба ин мамлакат сафар кунам. Ин навбат ҳам сафари ман бонатиҷа анҷомид ва маводҳои зиёди таърихӣ ва адабие, ки дастрас гаштанд, пешкаши хонандагон гардонидам.

Ду сафари дигари ман ба Ҳиндустон бо даъвати профессор Каушик сурат гирифта буд. Соли 1989 ман ҳамроҳи М. Осимӣ, А. Маниёзов ва А. Гаффоров дар ҷашни 80-солагии Б. Гафуров ширкат варзида, дар Дехлӣ ва донишгоҳи мусулмонони шаҳри Олиҳарх баромад кардам. Бори дигар соли 1999 ҳамроҳи президенти АИ Тоҷикистон Ҷ. Мирсаидов ва номзади илми таърих У. Гаффоров дар ҷашнгирии 90-солагии Б. Гафуров ба Ҳиндустон сафар кардам. Ҷамъомади бошукӯҳ дар Дехлӣ ду рӯз давом кард. Рӯзи аввал дар яке аз толорҳои порлумони Ҳиндустон бо иштироки собиқ сарвазири ин мамлакат ҷаноби Ваҷҳпай баромадҳо шуда 90-солагии фарзанди барӯманди халқи тоҷик ва олими забардаст Б. Гафуров қайд карда шуд.

Рӯзи дигар чунин чамъомади бошукӯҳи серодам дар донишгоҳи Қ. Нехру баргузор гардид. Дар он ба ғайр аз олимони баъзе аз вазирони Ҳиндустон, аз ҷумла вазири Кашмир Фаррух Абдулло ширкат варзид. Баромадаи карданд.

Сафари ман соли 1990 бо ҳамроҳии як нафар дӯзандаи фабрикаи 50-солагии Октябр дар Душанбе С. Курбонова сурат гирифт. Ин сафар аз тарафи чамъияти дӯстӣ ва алоқаҳои фарҳангии Тоҷикистон бо мамлакатҳои хориҷа ҳидоят шуда буд. Ман, ки раиси чамъияти дӯстӣ ва алоқаҳои фарҳангии Тоҷикистон бо Ҳиндустон мебошам, ба ин сафар сарвариро ба уҳда доштам. Дар шаҳрҳои Дехлӣ, Канпур, Лакхнав ва дигарҳо бо дӯстони ҳиндуӣ худ дучор омада, сӯҳбатҳои муфид намудем. Ҳар ду тараф майлу рағбат зоҳир намуданд, ки равобити мо густариш ёбанд.

Бо чунин мақсад, яъне барои мустаҳкам намудани алоқаҳои дӯстӣ ва фарҳангӣ бо супориши раиси чамъияти дӯстӣ ва алоқаҳои фарҳангии Тоҷикистон бо мамлакатҳои хориҷа М. Ю. Калонова ва бо таклифи роҳбари зардуштпарастони Ҳиндустон, профессор Меҳр Мистер Мус мо 7 нафар соли 1992 ба Ҳиндустон сафар карда, бо расму оини зардуштпарастони Бомбай, Пуна, Дехлӣ ва дигар шаҳрҳои наҷандон калони Ҳиндустон шинос шудем. Ин сафари 22 рӯза имконият дод, ки дар маросимҳои зардуштӣ – истиқболи – Наврӯз, маросими қабули кӯдакон ба ин мазҳаб, тӯи арусии зардуштӣ, баъзе лаҳзаҳои муносибати зардуштпарастон бо ҷасадашонро дида, таърихи гузаштаи худро тасаввур намоем.

Сафари ҳаштуми ман ба Ҳиндустон моҳи феврالی соли 2004 сурат гирифт. Маро профессори донишгоҳи мусулмонии шаҳри Олиҳарх Мансура Ҳайдар барои ширкат варзидан ба семинари илмӣ бахшида ба таърихи Ҳиндустон даъват карда буд. Ин сафар аз сафарҳои гузаштаи ман бо он фарқ мекард, ки Тоҷикистони соҳибхитиёр дар пойтахти ин мамлакат-шаҳри Дехлӣ сафорати худро кушода буд ва ман таҳти парастории сафири худамон будам. Ин марди фозил Раҷабов Муҳаммадалӣ ном дошта, нисбати банди меҳрубони беканор зоҳир намуд. Дар ин хотираҳоям ба номбурда миннатдориамро изҳор менамоем.

Ба ғайр аз Деҳлӣ мо, иштирокчиёни семинар барои тамошо ба шаҳрҳои Агра ва Олиҳарх раҳсипор шудем. Дар китобхонаи Мавлоно Озоди донишгоҳи Олиҳарх ба мо ду нусха Қуръонро нишон доданд, ки ҳардуи он тарҷимаи таҳтуллафзи форсӣ – тоҷикӣ дорад. Яке аз ин Қуръонҳо ба подшоҳи Ҳиндустон Аврангзеб (1658-1707) тааллуқ дошт.

Дигар Қуръон бе номи нависанда буда, санаи соли 1865-ро дошт. Аз ин сана ва санаи сохтмони бинои музейи шаҳри Ҷайпур (1858), ки шеърҳои Саъдии Шерозӣ дар пештоқи он сабт гашта буд, ба хулоса омадан мумкин, ки забони форсӣ – тоҷикӣ дар Ҳиндустон то нимаи дуввуми асри XIX ҳукмфармо буд.

Хулласи калом, сафарҳои ҳашткаратаи ман ба ин мамлақати ба мо дӯст моро водор менамояд, ки ба омӯхтани китобҳои қаламии дар он ҷо маҳфузбуда ба таври кулӣ шурӯъ намоем. Чунки онҳо баёнгари решаи дӯстии халқҳои мо буда, барои ривочи илми ҳарду кишвар имконияти фароҳам медиҳанд.

КОМИ ДИЛ БА БОР ОМАД

Дар ин рӯзҳо даҳаи дӯстӣ бо Ҳиндустон дар ватани мо идома дорад, ки ин иқдоми нек ва хурсандибахш коми дилро ба бор меоварад. Зеро «дарахти дӯстӣ»-ро гузаштагони мо ҳанӯз дар қарнҳои куҳан шинонида буданд. Мо бониёни ин «дарахт»-ро, рамзи дӯстиву бародарии халқҳоямонро мисли боғбон парвариш намуда, бо решаи пайвандҳои нав мустаҳкамтар, сарсабзу зеботар гардонидаем.

Халқҳои Мовароуннаҳру Ҳиндустон аз қадим бо ҳам ҳамсоҷанд. Ин наздикии муҳити ҷуғрофӣ сабаби асосии устувории муносибатҳои сиёсӣ иқтисодӣ, илмӣ ва адабӣ гаштааст. Вақте ки суҳан аз даҳаи дӯстӣ меравад, беихтиёр ин мамлақати қадимаву зебо ва пурасрор пеши назар чилвагар мешавад. Ман ба мулки Ҳинд 8 маротиба сафар кардаам. Мақсади ин сафарҳо, пеш аз ҳама омӯхтани сарчашмаҳои нодир роҷеъ ба таърих ва тамаддуни халқи тоҷик дар ганҷинаҳои қаламии Ҳиндустон буд. Ҷои қайд аст, ки дар музей, архив ва китобхонаҳои Ҳиндустон даҳҳо ҳазор китобҳои қаламӣ ба

забонҳои форсӣ – тоҷикӣ маҳфузанд. Сабабҳои гирд омадани микдори зиёди ин навъ китобҳои нодир дар ин мулк бисёранд. Яке аз онҳо дар гузашта бештар шӯҳрат доштани забони форсӣ – тоҷикӣ дар Ҳиндустон баъдаст. Ин забон аз асри XI байни мардуми Ҳинд истифода шуда, охишта- охишта дар асрҳои баъдӣ махсусан аз асри XVI сар карда, ҳамчун забони давлатӣ ва адабӣ шинохта шудааст.

Дар асрҳои XVI то XIX забони форсии тоҷикӣ дар Ҳиндустон на танҳо забони адабӣ ва давлатӣ, балки ҳамчун забони робитаи байни тамоми халқҳои гуногуни забони он мулк хизмат мекард. Дар ин давра адабиёти ба ин забон офаридашуда ба авҷи камолоти худ расида буд. Истифодаи муштаракӣ забони форсӣ – тоҷикӣ имконият додаст, ки мардуми тоҷику Ҳинд аз ганҷинаҳои бебаҳои шуарои якдигар баҳра баранд. Ҳамзабонӣ ва ҳамсоягӣ сабабгори муносибатҳои илмию фарҳангӣ ва сиёсӣ иқтисодӣ гаштааст. Савдогарони Ҳиндустон ба Мовароуннаҳр мол меоварданд. Солхову моҳҳо дар қорвонсаройҳо зиндагӣ ва савдо карда, аз ин ҷой молҳои бозоргирро ба Ҳиндустон мебарданд. Дар навбати худ, тоҷикони Мовароуннаҳр ҳам ба он мулк мол бурда, мол меоваранд, онҳо намунаҳои касбу ҳунари халқи худро дар Ҳиндустон паҳн мекарданд ва дар навбати худ, ашӯҳору намунаҳои ҳунари ҳосилкӯшонҳои Ҳиндустонро ба ватанашон меоварданд. Бо ҳамин роҳ ҳунари қоғазрезӣ, ки дар асри VIII дар шаҳри Самарқанд ба майдон омада буд, дар асри XIII аз шаҳри Самарқанд ба Ҳиндустон низ расидааст. Як қисми халқҳои Ҳиндустон, ба қавли олими ҳиндӣ профессор М. Ранхава, баъзе навъҳои либоси дӯхтаро аз мардуми Мовароуннаҳр қабул кардаанд. Дар асрҳои гузашта бо сабабҳои гуногуни сиёсӣ ва иқтисодӣ одамони касбу қори гуногун, аз ҷумла шоирону олимони аз Мовароуннаҳр ба Ҳиндустон муҳоҷират кардаанд. Байни онҳо хаттоту меъморон низ буданд. Онҳо дар ин мулк намунаҳои аз ҳунари худ абадӣ боқӣ гузоштанд. Ҳоло таъсири мутақобилаи санъати меъморӣ халқҳои Осиёи Миёнаро дар бисёр шаҳру деҳоти Ҳиндустон дидан мумкин аст.

Ба фикри олимони макбараи маъруфи Тоҷмаҳал намунаи барҷастаи омӯзиши санъати меъморӣ халқҳои Ҳинд ва

Мовароуннаҳр мебошад. Ба қавли профессор М. Ранхава гулбоғ то асри XVI дар ватани ӯ вучуд надоштааст. Мовароуннаҳриҳо аввалин касоне буданд, ки ба боғдорӣ дар ин сарзамини қадимӣ шурӯъ карданд. Дар ин боғҳо ниҳолҳои гулу дарахтони гуногунро шинонида парвариш мекунанд, ки тухми баъзе аз онҳо (масалан гули садбарг, донакҳои олу, баъзе намунаҳои себи сурх) – ро аз Мовароуннаҳр оварда буданд. Дар Кашмир ба муаллифи ин сатрҳо нақл карданд, ки ниҳоли баъзе дарахтони Боғи Нишот ва Боғи Шолморро аз водии Хисори Шодмони Тоҷикистон овардаанд. Вақте ки Кашмир мегӯем, кӯҳҳои сарсабзу сарсафеди ин водии афсонавӣ, боғҳои гулу себаргазор, обшори соҳили дарёи Челам ва қайикронҳои мохир, хонаҳои истиқоматию даруни ин заврақҳо ва мардуми ба халқи мо меҳрубону хайрхоҳ ба хотир мерасад. Ба гуфайли меҳрубонию директори Институти Осиеи Марказӣ, шахсе, ки бо мақолаву шеърҳои худ ба хонандаи тоҷик маълуму маъруф аст, ҷаноби Пандито ва директори музейи Марказӣ, ҷаноби Бҳан ман саросари Кашмирро гаштам. Майдонҳои шолитор, боғҳои себи сурх, манзараи кӯҳу даман, деҳаҳои кӯҳӣ, сару либоси занон ё ба гуфти Ҳофизи бузургвор «сиёҳчашмони Кашмирӣ» ба Тоҷикистони азизи мо ниҳоят монандӣ дорад. Сокинони Кашмир бисёр мароқдоранд, ки доир ба таърихи гузашта ва ҳозираи ҷумҳуриҳои Осиеи Миёна, махсусан Тоҷикистон, маълумот дошта бошанд. Мувофиқи хоҳиши онҳо дар ҳузури кормандони Институт ва музейи номбурдаи Академияи фанҳои Ҷаму ва Кашмир ва аъзоёни ҷамъияти дӯстӣ бо Иттиҳоди Шӯравӣ ман баромад намудам. Ҳозирон бо мароки калон ба суҳанони ман гӯш медоданд, аз музаффариятҳои халқи тоҷик дар ҳайрат монда, тааҷҷуб мекарданд ва саволҳо дода, масъалаҳои гуногуни ҳаёти мардуми мо ва мавқеи занони онро дар ҷамъият фаҳмидани мешуданд. Тоҷикистони будани маро доништа, аз қору рӯзгори марҳум Бобочон Гафуров савол мекарданд ё худ аз вохӯриҳои худ бо ин шахс ёдоварӣ менамуданд.

Дар асоси яке аз ин сӯҳбатҳо, ки бо аъзоёни анҷумани дӯстони Иттиҳоди Шӯравӣ баргузор гардида буд, як нафар марди солхӯрдаи гандумшамои нақл менамуд, ки ӯ соли 1973

бо Гафуров ҳамсӯҳбат шуда буд. Олими маъруф ба ӯ гуфта буданд, ки Кашмиру Тоҷикистон ин ду ҷашми як шахс аст, бинӣ бошад, ин кӯҳҳои Помир аст, ки ин ду ҷашмо аз ҳам ҷудо кардааст. Табиату баъзе расму ойини ин ду сарзамин ба ҳам хеле монандӣ доранд.

Мардуми Кашмир шахсони ҳунарманданд. Нақшбандии асбобҳои биринҷӣ, кандакории рӯи ҷӯб, маҳсули заргарони ин сарзамин на танҳо дар Ҳиндустон, балки дар ҷаҳон машҳуранд. Масалан, шои Кашмиро гирем: дар бораи ин матоъ дар байни мардуми Мовароуннаҳр нақлу ривоятҳои зиёде паҳн шудааст. 21 августи соли 1986 яке аз рӯзномаҳои Ҳиндустон дар бораи шои Кашмиро ахбор ҷоп намуда, навишта буд, ки асосгузори ҳунари шолбофӣ дар Кашмир Зайнулобиддин ном шахсе буд, ки ӯ дар асри XV аз Мовароуннаҳр ба Кашмир омадааст.

Дар музейи Осиеи Марказӣ аксҳои ранга, ки дар онҳо манзараҳои гуногуни Тоҷикистон, мактабу муассисаҳои илмии ҷумҳурии мо мунъакис гардидаанд, ба намоиш гузошта шудаанд. Ин аксҳо сару либоси духтарони тоҷик (куртаҳои атлас, тоқӣ ва дигар либосҳои зардушӣ зеб бахшидааст). Ҳамин тавр, хусни тавачҷӯҳ ба мардуми мо ба туфайли меҳрубонии шахсони номбурда – Пандито ва Бҳан сурат гирифтааст. Ҷаноби Пандито баъди сафари соли 1982 ба Тоҷикистон китобро дар шаҳри Сринагар нашр намуд, ки «Дӯстони тоҷики ман» ном дорад. Ин аввалин нақли мукамал роҷеъ ба халқи тоҷик барои Кашмириён мебошад. Рӯзҳои кори мо дар Кашмир ба барӯзори маҷлиси шуарои Ҳиндустон иттифоқ офтод. Аз аксари гушаву канори мамлакат ба шаҳри Сринагар шоирон омада буданд. Чанд нафари онон, аз ҷумла шоири маъруфи Ҳиндустон, дӯсти мо Алӣ Сардор Ҷафрӣ, устодон Кайфӣ, Хумор ва дигарон дар меҳмонхонаи мо икомат доштад.

Ҷафрӣ, ки чанд сол қабл ба Тоҷикистон омада буд, хангоми сӯҳбатҳои хосаи мо ба ҳозирон аз таассуроти сафари худ нақл мекард ва аз ашъори классикони адабиёти форсу тоҷик, бахусус шодравон Мирзо Турсунзода кироат менамуд. Дар китобхонаи донишгоҳи Кашмир, дар фонди академияи ҳунар ва фарҳангу забони Кашмир, дар музейи шаҳри Сринагар китобҳои каламии

зиёде ба забони форсӣ – тоҷикӣ нигоҳ дошта мешавад. Шиносоӣ бо ин мероси гаронбаҳо моро бори дигар бо мардуми Кашмир наздиктар намуд. Масалан, китобҳои зиёди қаламӣ роҷеъ ба мусиқии классики тоҷикон шоҳиди он аст, ки аз қадим санъати нафиси мусиқӣ писанди мардуми ҳарду кишвари ҳамсоҷ будааст.

Ҳоло ҳам на танҳо кашмириён, балки сокинони дигар шаҳру вилоятҳои Ҳиндустон бо қаноатмандӣ аз сафари ҳунарии ансамбли «Лола», овозхонҳои маъруфи мо Ҷӯрабек Муродов, Зафар Нозимов, Малика Қаландарова ва дигарон ёд мекунанд. Шаҳри Калката – маркази вилояти Банголаи Ғарбӣ, яке аз бонуфузтарин шаҳрҳои Ҳиндустон (дорои 9 млн. аҳоли) ба шумор меравад. Аксарияти созмону муассисаҳои илму маданияти Бангола, аз ҷумла донишгоҳ, ҷамъияти осиешиносӣ, ҷамъияти эроншиносӣ, китобхонаи миллӣ, музейи «Мемориали Викториа» («Ёдгории Зафар»), музейи миллӣ ва ғайра дар ҳамин шаҳр амал мекунанд. Дар ин муассисот баробари китоб ва дороиҳои дигар, дастнависҳои форсиву арабӣ, урдуву ҳиндӣ ва санскрит нигоҳдорӣ мешаванд. Маводу маълумоти аз ин ганҷинаҳо фароҳам омада ба соҳаҳои мухталифи таърихи тамаддуни адабиёти халқи тоҷик дахл доранд.

Дар ин шаҳр маълум шуд, ки ханӯз соли 1947 дар маҷаллаи «Индо - Ираника» («Ҳинду - Эронӣ»), ки нашрияти интишороти ҷамъияти эроншиносӣ аст, Муҳаммад Исҳоқ ном олим мақолаеро бо номи «Рӯдакӣ падари адабиёти нави форсӣ» ҷоп кардааст. Соли 1969 ҷамъияти номбурда ҳамин мақоларо бори дигар бо мақолаи академики АФ Тоҷикистон А. Мирзоев («Боз як дастнависи калбакии шеърҳои Рӯдакӣ») дар як маҷмӯа аз ҷоп баровард. Умуман, бояд қайд намуд, ки мероси гузаштагонӣ мо, аз қабилӣ шуаро ва ғузало, хаттоту мусаввир ва монанди онҳо дар фонди китобҳои қаламии Ҳинд, аз ҷумла девонҳои Қамолӣ Хучандӣ, девони шоири то ҳол номаълум Мавлоно Аҳмади Хучандӣ, шоираҳо – Орзуи Самарқандӣ, Маҳастӣ, Робиъа ва дигарон зиёд ба назар мерасанд. Мероси адибони номбурда ва дигар намояндагонӣ аҳли илму адаби Мовароуннаҳр дар бойгонихо, китобхона ва музейҳои шаҳри Ҳайдаробод низ бешуморанд.

Дар музейи Солорчанг 9800 адад китоби қаламӣ нигоҳ дошта

мешавад, ки тақрибан 5000 ҳазори он ба забони форсӣ – тоҷикӣ мебошад. Ин миқдор дастнавис шохиди он аст, ки дар гузашта дар Ҳайдаробод олиму шоирони зиёди форсзабон ҳаёт ба сар бурда ва ҷаҳоншиносона ҳастанд. Гайр аз ин дар Осиёи Миёна шаҳри Ҳайдаробод ҳамчун яке аз марказҳои чопи китоб ба забонҳои арабӣ ва форсии тоҷикӣ шинохта шудааст. Ханӯз дар асри XIX китобҳои дар ин шаҳр ба таърифи расида дар бозорҳои Самарқанду Бухоро ба савдо мерасидаанд. Умуман, мебошад ба назар гирифт, ки олимони Ҳиндустон дар роҳи ба ҷоп расонидан, омӯхтан ва дастраси хонандагонӣ ватани худ ва халқҳои мамлакатҳои ҳамзабон гардонидани осори олимони ва шоирони форсӣ тоҷик хизмати шоёнро кардаанд. Ин нава хизмат дар нисбати ғамхорона нигоҳдорӣ намудани нусхаҳои нодири китобҳои қаламӣ ифода ёфтааст.

Масалан, дар шаҳри Тонк (штати Рочистон) раиси пажӯҳишгоҳи забонҳои арабӣ ва форсӣ ҷаноби Шавкатуллоҳон якҷанд адад дастнависхоро ба мо нишон дод, ки варақҳои кирмхӯрда ва бо мурури замон пӯсида истодаи онҳоро эҳтиёткорона бо ҳарири нафис ҷаспонида мондаанд. Ин нава китобҳо ва ин ҳама муҳаббат баёнгарӣ он аст, ки равобита Тоҷикистону Ҳинд устувор ва пойдор аст.

Дар давоми сафарҳои худ мо на танҳо бо китобҳои қаламӣ, балки бо халқи Ҳинд, бо маданияти ҳазорсолааш, бо марказҳои илму фарҳанги ин сарзамин ошно шудем. Ҳамаи он чизе, ки дидаву шунида шуд, шохиди он аст, ки халқи Ҳинд нисбат ба халқи тоҷик ва ватани мо меҳру муҳаббат ва эҳтироми самимона дорад. Дӯстии ду мамлакат Ҳиндустон ва Тоҷикистон – дӯстии анъанавӣ буда, таърихи дуру дароз дорад. Халқҳои Ҳиндустон ва Тоҷикистон дар асоси муносибатҳои неки ҳамсоғӣ ва ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ ва иқтисодӣ маданият ривочу раванг ва гул – гулшукуфии кишварҳои худро таъмин намуда, дар пойдории сулҳу осоиши умум саҳми босазо мегузоранд.

ФАРЗАНДИ БУЗУРГИ ҲИНДУСТОН

Ба истиқболи 100-солагии зодрӯзи Чавоҳирлол Нехру

PDF Compressor Free Version

Халқҳои Мовароуннаҳру Ҳиндустон аз қадимулайём робитаи сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва адабӣ доштанд. Савдогарони Ҳиндустон ба мулки мо мол меоварданд, моҳҳо дар қорвонсаройҳо зиндагӣ ва савдо карда, бо ҳаёти халқамон аз наздик шинос мешуданд. Дар навбати худ тоҷирони Мовароуннаҳр ба Ҳиндустон сафар карда, маводи мавриди ниёзи ҳиндуҳоро мерасониданд. Тоҷирон фақат ба тичорат машғул набуданд. Онҳо дар айни замон қосидоне буданд, ки ҳаёту зиндагонии халқҳои яқдигарро таблиғ мекарданд ва бо ин қори наҷиби худ ба пайванди адабию илмии тарафайн замина мегузоштанд.

Муносибатҳои дӯстона ва ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва илмӣ адабии мо бо Ҳиндустон баъди соҳибхитиёриро ба даст овардани ин мамлакат самарабахштар гардид. Ба мустақамшавии дӯстии халқҳоямон яке аз саромадони ҳаракати миллию озодихоҳӣ, арбоби сиёсӣ ва давлатии Ҳиндустон Чавоҳирлол Нехру (1889-1964), ки мардуми пешқадами ҷаҳон, алаҳқусус мардуми тоҷик 100-солагии зодрузаширо таҷлил мекунад, ҳисса гузошт.

Вақте ки суҳан аз ҳаёти ин марди наҷиб меравад, ба хотирам Ҳиндустон, пойтахти он – шаҳри Дехлӣ мерасад. Моҳи январӣ соли 1964 ҷор моҳ пеш аз вафоти Нехру дар ин ҷо конгресси XXVI байналхалқии шарқшиносон баргузор гардида буд. Дар тоҷори бошукӯҳ ховаршиносони 50 давлат ҷамъ омада буданд. Олими маъруфи тоҷик, узви пайвастаи Академияи илмҳои шӯравӣ, шодравон Бобочон Ғафуров суҳани муқаддимаӣ гуфта, сарвари ин ҷамъомади уламоро ба вазири маданияти Ҳиндустон Ҳумоюн Кабир вогузор намуданд. Баъди меҳмононро ҳайра мақдам гуфтани вазир суҳан ба сарвазири Ҳиндустон, шахси ботамкину соҳибнутқ Чавоҳирлол Нехру дода шуд. Ҷамъомадагон ҳар як суҳани ин шахси қордидаро бо

шавк шунида, зимнан кафкубиҳо мекарданд. Хукумати Ҳиндустон, аҳли чамъияти мамлакат ва олимони он барои бомуваффақият анҷом ёфтани кори конгресс тамоми шароити заруриро таъмин карданд. Дар ин кор гамхории шахсии Нехру ба мушохида мерасид.

Нехру ханӯз дар соли таҳсилаш (1905-1912) дар Лондон бо гоҷҳои миллатпарастии ҳинд шинос шуд. Баъди бозгашт ба ватан (соли 1916) дар шаҳри Лакнав бори аввал ба Моҳандас Карамчанд Гонди вохӯрд. Даре нагузашта ҳамроҳи Гонди яке аз ходимони намоёни ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон, роҳбари гоҷвии конгресси миллии он гардид.

Нехру яке аз аввалин арбобони озодихоҳи Ҳиндустон буд, ки галабаи Инқилоби Октябрро бо мамнуният қабул намуда, онро табрик кардааст. Дар натиҷаи афзудани зиддияти халқҳои ҳинд нисбат ба мустамликадорон, дар зери таъсири Инқилоби Октябр, Гондӣ ва Нехру ба оммаи халқ таъя карда, ба муқобили ҳукмронии англисҳо муборизаро пуришдат намуданд.

Конгресси миллии Ҳиндустон то соли 1947, яъне то ба даст овардани истиқлолият, ба ташкилоти миллию оммавии зиддиимпериалистӣ табдил ёфт, ки онро халқ ҷонибдорӣ намуд. Хизмати асосии Нехру, мисли Гондӣ, ба ҳаракати миллию озодихоҳӣ ҷалб намудани омма буд. Яке аз шиорҳои муборизони халқи ҳинд программаи Гондӣ – даст кашидан аз ҳамкорӣ бо мустамликадорон ба ҳисоб мерафт.

Соли 1920 Нехру дар анҷумани миллии Ҳиндустон, ки дар шаҳри Нагпур баргузор гардида буд, барои амалӣ шудани ҳамин программа раъй медиҳад. Шиорҳои Гонди инҳо буданд: «Сухан гуфтан танҳо бо забони модарӣ», «пушидани сару либоси милли, танҳо аз матои маҳаллӣ»; «даст кашидан аз либоси бокарруфар ва умуман аз ҳашамат», худдорӣ намудан аз нашъамандӣ ва машрубот, мустаҳкам намудани иттифоқ байни ҳиндуҳо ва мусулмонон». Ин шиорҳо аз тарафи анҷумани миллии Ҳиндустон дастгирӣ ёфтанд. Аз рӯи пешниҳодот ин программаро бо роҳи осудагӣ, яъне «Сатяграҳ» («Матонат дар ҳақиқат») амалӣ гардонидан мумкин буд.

Хукуматдорони Британия пайравони «Сатяграҳ»-ро таъқиб

намуда, барои тарғиби сиёсии зиддианглисӣ 6 декабри соли 1921 чандин нафарро бо ҳамроҳии Нехру ҳаёс карданд. Марди мубориз се моҳи умрашро дар зиндон гузаронид.

Баъди аз ҳаёс озод шудан Нехру маъракаеро сарварӣ намуд, ки он «Свадеш» ном дошт ва барои инкишофи саноати миллии мубориза мебуд. Ӯ бо тоҷирони маҳаллӣ забон ёфта, таъкид намуд, ки аз харидани матоъҳои истехсоли англисӣ даст кашанд. 11 май соли 1922 Нехру бори дуюм ҳаёс мешавад.

Азобу шиканҷаи 18-моҳа иродаи ин марди муборизро шикаста натавонист. Баръакс, эътибори ӯро байни мардум зиёдтар кард. Баъди аз ҳаёс озод шудан (моҳи январӣ соли 1923) ӯ раиси идораи шаҳри Оллоҳобод ва худи ҳамон сол яке аз се нафар котиби генералии Анҷуман интиҳоб мегардад.

Моҳи октябри соли 1927 Нехру ҳамроҳи падараш Мотила Нехру аз тарафи чамъияти умумии тифоқи робитаҳои мадания ба мамлакатҳои хориҷӣ ба Москва даъват ва се рӯз дар Иттифоқи Советӣ меҳмон мешаванд. Вале сарфи назар аз камии вақт, ин шахси соҳибистеъдод тавонист, китоберо бо номи «Россияи Шӯравӣ» бинависад. Ин асар моҳи декабри соли 1928 дар шаҳри Оллоҳобод нашр шуд. Муаллиф дар китоб ба ҳамватанони худ талқин кардааст, ки ба мамлақати шӯравӣ ҳамчун ба кишвари ба онҳо дӯст назар кунанд.

Анҷумани миллии Ҳиндустон таҳти сарвари Нехру дар моҳи декабри соли 1929, ки дар шаҳри Лоҳур доир гашт, қарори таърихӣ қабул намуд: ба даст овардани истиқлолияти пурраи Ҳиндустон («Пурна сварач»). Баъди ин, муборизаи халқи Ҳиндустон барои истиқлолият пуршиддат гашт.

Ниҳоят, соли 1946 Ҳукумати муваққатӣ ташкил шуд, ки дар он Нехру вазифаи ноиб-сарвазир ва вазири қорҳои хориҷиро ба ӯҳда дошт. Ин муваффақиятҳои бузурги Нехру ва ҳизби вай дар роҳи истиқлолияти Ватан буд. Эълони рӯзи истиқлолият, баландшавии байрақи серангаи Ҳиндустони озод 15 августи соли 1947 насиби мардуми чабрдида ва муборизони матини ҳинд гардид.

Нехру барои барҳам задани қафомонии иқтисодии мамлакат, ки оқибати тобеияти бисёрсолаи мустамликавӣ буд, басо захмат

кашид. У тавонист ислохоти аграрӣ гузаронад, дар саноат сектори давлатӣ таъсис намояд, роҳи индустрикунониро пеш гирад, хоҷагии кишлоқро раванк диҳад, фаъолияти сармоия хусусиро ба назар гирад ва маҳдуд гардонад.

Неҳру тарафдори ҳамзистии озоишта ва ҳамроҳ нашудан ба муоҳидаи ҷарбӣ буд. Аз замони Неҳру то ҳол Ҳиндустон сиёсати ҳамкории байналхалқиро пеш гирифта, ҳамеша бар зидди блокҳои ҷарбӣ ва истеъмор баромад мекунад.

Ҳиндустон мамлакати аграрию саноатист. Бинобар он ҳамкории ин давлат бо Иттиҳоди Шӯравӣ ва дигар мамлакатҳои сотсиалистӣ боиси тараққӣ ёфтани иқтисодиёти Ҳиндустон гардид. Бо ёрии Иттиҳоди Шӯравӣ дар Ҳиндустон 60 корхонаи саноатӣ ва дигар ниҳодҳо бино ёфтанд. Дар иншоотҳои бо ёрии Шӯравӣ биноёфта 36 фоизи пӯлоди мамлакат, 32 фоизи алюмин, 77 фоизи оҳан, 47 фоизи нафт истеҳсол мешавад. Дар давоми солҳои ҳамкорӣ Иттиҳоди Шӯравӣ барои хоҷагии халқи Ҳиндустон 165 ҳазор муҳандис, коршинос ва коргарони соҳибхатисос тайёр кард.

Равобити илмӣ олимони Шӯравӣ бо Ҳиндустон сол аз сол васеъ мегардад. Ду кишвар дар 112 соҳа ҳамкорӣ доранд, ки дар ҳалли онҳо аз Шӯравӣ 66 ва аз ҷониби Ҳиндустон 48 марказҳои илмӣ ширкат меварзанд. Бо ёрии ИҶШС аввалин фалакпаймои ҳиндӣ «Ариабат», баъд дутои дигар бо номи «Бхаспара» ба қайҳон парвоз карданд. Парвози қайҳоннаварди Ҳиндустон Ракеш Шарма бо киштии қайҳонии шӯравӣ дар соли 1984 ҳодисаи басо бузург ва ҳамкории илмӣ ду давлати сулҳҷӯй буд. Дар натиҷаи вохӯрии роҳбарони ду давлат – Р. Гандӣ ва М. С. Горбачёв (соли 1987) ва сафари президенти АИ Шӯравӣ Г. И. Марчук ҳамкории олимони ду давлат боз ҳам васеътар ва пурмаҳсултар гардид. Байни олимони тоҷик ва ҳинд мунтазам мубодилаи асарҳои илмӣ, микрофилм, дастхатҳои нодир давом дорад. Дар анҷуманҳо, симпозиумҳо ва конференсияҳои илмӣ масъалаҳои гуногуни фарҳангӣ мавриди муҳокима қарор мегиранд. Сафарҳои олимони тоҷик бо мақсади пажӯҳиш дар заминаи мероси ниёгон дар Ҳиндустон басо самаранок мегузаранд.

Чуноне мебинем, мардуми Ҳиндустон пайрави ақидаҳои Чавохирлол Нехру буда, ҳаҳд доранд, ки риштаи дӯстии халқхоямон қавитар шавад. Мо низ баҳри ҳамин мақсад бо қорвони маърифат рӯ ба Ҳинди қабир меорем.

PDF Compressor Free Version

*«Тоҷикистони Советӣ»,
18 октябри соли 1989.*

ДУ МОҲ ДАР КИТОБХОНАҲОИ АҒҒОНИСТОН

Бо мақсади ошно шудан бо маъхазҳои таърихӣ ва адабии халқҳои Мовароуннаҳр дар мамлакатҳои ҳамсоя муаллифи ин сатрҳо ба Афғонистон сафар карда буд. Дар бадали ду моҳ (соли 1972) фонди дастхатҳои шахрҳои Кобул, Мазори Шариф, Балх, Ҳирот, Ғазний, Қандаҳор, Чалолобод ва қисман атрофи ин шахрҳо аз назар гузаронида шуд. Миқдори зиёди китобҳои қаламӣ дар шахрҳои дар боло зикршуда ва ғушаҳои аз ин шахрҳо аз назар гузарондем. Маълум шуд, ки дар Афғонистон китобҳои қаламӣ ба ғайр аз китобхонаҳо дар музейҳо низ нигоҳ дошта мешаванд. Теъдоди зиёди дастхатҳо дар шаҳри Кобул дар китобхонаи «Нусуҳи хаттӣ», марбут ба вазорати матбуот ва маданияти Афғонистон будааст. Як қисми дастхатҳо асарҳои маълуми классикони бузурги мо Саъдӣ, Ҳофиз, Низомӣ, Ҷомӣ ва дигарон буда, дар асарҳои XIV-XVI ба дасти хаттотони номӣ Муҳаммад Ҳусайни Наққош, Миралии Ҳиравӣ, Искандар бинни Масъуд ва дигарҳо китобат шудаанд. Баъзе аз онҳо нақшу ниғор ва миниатюраҳо доранд. Дар яке аз девонҳои Ҳофиз, ки ба қалами Муҳаммад Мӯҳсин китобат шудааст, акси ҳаёлии шоир тасвир ёфтааст.

Бо миниатюраҳои Бехзод як муқова аз «Ҳафт авранг» - и Ҷомӣ, «Ҳамса» - и Низомӣ ва «Ҳамса» - и Амир Ҳусрави Дехлавӣ ороиш ёфтаанд. Бояд қайд намуд, ки дар Афғонистон миниатюраҳои ба қалами Бехзоди бузург тааллуқ дошта хеле зиёданд. Масалан, дар музейи шаҳри Ҳирот «Девон» - и Ҷомӣ бо ду миниатюраи ӯ мавҷуд аст. Дар яке аз онҳо Абдурахмони Ҷомӣ ҳангоми таълими қадом як шохзода ва дар дигараш

Султон Хусайни Мирзо ҳини айшу тараб накш ёфтаанд. Бехзод дар ин китоб ду шахси гуногунхислатро тасвир кардааст.

Аксар миниатюрҳои Бехзод ва дигар устодони гузашта, ки дар музей ва китобхонаҳои Афғонистон махфузанд, ҳанӯз ҷоп нашудаанд. Омӯхтан ва ҷопи онҳо дар таърихи маданияти на танҳо тоҷикон ва дигар халқҳои Афғонистону Мовароуннаҳр, балки дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ низ муфид хоҳад буд.

Дар китобхонаҳои донишгоҳи Кобул ва «Анҷумани таърих» доир ба таърих ва адабиёти тоҷик сарчашмаҳои мавҷуданд, ки онҳо дар фондҳои дастхатҳои мамлақати мо кам дучор мешаванд ё худ тамоман вучуд надоранд. Ду ҷилд дастхатҳо бо номи «Бухорои Шариф» ё худ «Ҷомеъ – ал – аҳодиси Бухоро», ки дар асри XIV китобат шудаанд, «Иншооти Ҷомӣ», Девони Хузури Бухороӣ, «Таърихи Ҳумоюнӣ», «Акбарнома», «Том – ат – таворих», «Рисола дар баёни мазороти Балх», ки дар онҳо бисёр маълумотҳо доир ба олимони ва аҳли адаби Мовароуннаҳр низ ҳастанд, ҳамчунин «Сабҳат – ал – ахбор», «Таърихномаи Хирот» ва ғайра аз ҳамин қабиланд.

Дар як мақола дар бораи ҳамаи асарҳои номбурда ё худ дигар дастхатҳои, ки мо аз онҳо ёд накардем, таваккуф кардан ғайри имкон аст. Ҳоло дар бораи «Том – ат – таворих» ном асар, ҷанд сухан гуфтани зарур мебуд. Саҳифаи аввали ин дастхат ноқис буда, номи мусаннифи он возеҳ нест. Соли таълифи асар 1066 ҳиҷрӣ (1597 – 1598 мелодӣ) қайд шуда, муаллиф ин китобро ба номи Абдулмуъминхон писари Абдуллоҳони Шайбонӣ (1583 -1598) таълиф кардааст. Абдулмуъминхон 26 сол дар Балху Бадахшон аморат дошт ва шаш моҳ (соли 1598) дар Бухоро ба тахт нишаст. Олими намоёни афғон марҳум Фикрии Салҷуқӣ, ки ин дастхат аз тарафи ӯ ба китобхонаи «Анҷумани таърих» эҳдо шудааст, дар вараки воқеаҳои аввали он қайд кардааст, ки ин нусха камёб мебошад. Тасвири воқеаҳои таърихӣ, ки муаллифи «Том – ат – таворих» дар асари худ гирд овардааст, маълумоти моро доир ба таърихи водии Ҳисор, Вахш, Қаротегин (Рашт), Бадахшон, шаҳрҳои Конибодом, Хучанд ва Ёротеппа дар давран истило ва ҳукмронии хонадони сулолаи Шайбонӣён комил мегардонад. Истилоҳ ва номҳои ҷуғрофӣ, ки дар ин асар

истифода шудаанд, чолиби диққати махсус мебошанд. Масалан, дар «Худуд- ал олам» - асари чуғрофиёии асри X, номи шаҳри Вахш дучор мешавад. Дар замони Темуриён Вахш яке аз нахрҳои калони ҳаминаи водӣ буд. Харобаҳои шаҳрро ҳоло ҳам дар соҳили дарёи Вахш, дар наздикии роҳи мошингарди байни Қургонтеппа ва Колхозобод дидаи мумкин аст. Аммо вилояте, ки тобеи ин шаҳр буд, чӣ ном дошт? Номи ин вилоят дар сарчашмаҳои таърихӣ дучор нашуда буд. Муаллифи «Том- ат- таворих» шаҳри Вахшро «Қалъаи Вахш» ва вилояти тобеи онро «Вахшвор» номидааст. (Ба номи чуғрофӣ суффикси «вор» илова шудааст, монанди Сангвор дар болооби дарёи Хингоб ё худ Шинвор дар вилояти Нангарҳори Афғонистон).

Дар ҳамина асар дарёи Кофарниҳон – Кофарнаҳанг ва шаҳри Конибодом – Кандубодом номида шудааст. Муаллифи асар ибораҳои арабӣ ва мугулӣ баъзе номҳо - истилоҳоро низ зикр кардааст. Дар «Том – ат – таворих» аз таърихи истилои Шайбониҳон, аз ғоратгарии лашкариёни ӯ, аз харобшавии шаҳри дехот асноди муҳим нақл шудааст. Масалан, муаллифи асар муҳосираи қалъаи Ҳисор ва оқибати онро чунин тасвир кардааст: «То ду моҳ пайваста дил аз ҷон гусаста, кӯшишҳои мардона ба ҷой оварданд ва ҳар рӯз аз ҳар ҷониб каси бисёр ба қатл мерасид ва аз ҳеч маҳал мардуми дарунро (яъне қалъаи Ҳисорро – А.М.) мададе ва умедворӣ набуд». Оқибат баъд аз ҷангҳои дастбагиребон ба лашкари Ҳамза Султон ва Маҳдӣ Султон муяссар мешавад, ки қалъаро забт кунанд: «Ба зудии зуд ба даруни қалъа даромада, - менависад муаллифи «Том – ат – таворих» - лашкариёни хон дасти тороч бар амвол ва ашёи элу улус кушода, ҳазоин ва дафоиини умаро ва аъёни мардуми дарунро барбод дода, ба берун кашиданд. Сихикадони зебо ва болобаландони раънои шаҳрро сар ба саҳро чун сайд рабуда ҳар тараф ба беша ва ғушаи худ мекашиданд ва дили нозуки он дилбарон чун зулфи худ парешон шуда, ашк аз дидаҳои ғамдидаи эшон равон мерафт».

Тақдирӣ сокинони дигар шаҳри дехоте, ки лашкари Шайбониҳон ба он ҷойҳо ҳамла мекард, низ мудҳиш буд. Масалан, Шайбониҳон соли 906 ҳиҷрӣ (1500 - 1501) қалъаи

Дабусиро фатҳ намуда, ҳукм ба катли ом фармудааст. Ба гуфти муаллифи «Том – ат – таворих» қалъаи Дабусӣ, ки яке аз қалъаҳои муътабари вилояти Миёнқол ва Сугд буд, аз он замон вайрон аст ва дигар ба ҳоли асли наомадааст. Баъди як соли ин воқеа лашқари Шайбониҳон аз оби Хучанд гузашта, Шохруҳияро то лаби оби Чирчик тохта, дувист ҳазор асп, се ҳазор барда ва 1500 нафар духтарро асир гирифтанд. Машхур аст, ки бо 50 ҳазор уштур аз он ҷо ғалла бор карда оварданд.

Тасвири ин навъ ҳодисаҳои ҷонгудоии айёми забти шаҳрҳо аз тарафи Шайбониҳон дар «Том – ат – таворих» доманадор аст. Дар ҳошияи ин асар аз тарафи шахсони номаълум дар солҳои гуногун ёддоштҳои кайд шудаанд. Қадом як кас гуруснагии дар Бухоро, дар арафаи шӯриши соли 1810 пеш омадаро барои хотира кайд кардааст. То ҳол ин воқеа дар адабиёти мавҷуда чандон возеҳ набуд. Илова бар он, ин хотира шоҳиди он аст, ки «Том – ат – таворих» дар Бухоро ё худ дар музофоти он навишта шудааст. Аз дастнависҳои ҷолиби диққат, ки дар китобхонаи «Анҷумани таърих» маҳфуз аст, китоберо бояд ном бурд, ки се бахш аз асарҳои гуногунмазмунро дар бар кардааст: «Сабҳал – ул – ахбор» - и Мавлоно Юсуф бини Абдулатиф, ки ба султони турк Судаймон (1520 -1566) бахшида шудааст. «Таворихи қасира» ва «Музокир – ал – асҳоб» -и Малехои Самарқандӣ низ аз ҳамин қабиланд ва аз манфиати зиёд ҳолӣ нестанд. Аммо ҳоло лозим донистем, ки диққати хонандагонро танҳо ба «Музокир – ал – асҳоб» ё худ «Тазкираи Малехои Самарқандӣ» ҷалб намоем. Маълум аст, ки доир ба ин асар олимони шӯравӣ махсусан академик Абдулганӣ Мирзоев иттилоъ дода, дар асоси ин сарчашма қорҳои муҳими илмӣ ба анҷом расонидаанд. Мутаасифона, дар китобхонаҳои Шӯравӣ микдори ин тазкира чандон зиёд нест. Нусхаи дар Душанбе буда дар соли 1929 ва нусхаҳои Тошқанд ва Ленинград дар нимаи дуюми асри XIX рӯйбардор шудаанд. Дастанвиси китобхонаи «Анҷумани таърих» -и Афғонистон соли 1228 ҳиҷри (1813 мелодӣ) китобат шуда, дар охири китоб баъди зикри ин сана ҷор саҳифаи илова низ дорад. Дар онҳо зери сарлавҳаҳои зерин маълумотҳои таърихӣ ва ҷуғрофӣ гирд омадаанд: «Дар таърифи

Самарқанд мин мароми Малехо», «Татабуи мулло Восил», «Татабуи Роқим, Мумтоз, Фитрат, Мирзо Араб, Мулҳам, Ниёзбек, Шоҳид, Аҳмад ва Аршад». Ин иловаҳо дар нусхаи дигари тазкираи Малехо ба назар намерасанд.

Дар Кобул боз ду нусха аз тазкираи Малехои Самарқандӣ мавҷуд аст, ки дар китобхонаҳои шахсӣ нигоҳ дошта мешаванд. Яке аз ин нусхаҳо дар китобхонаи Муҳаммад Солеҳ Парвонто ном каси китобдӯст, ки худи ӯ шахсан онро аз рӯи нусхаи соли 1228 хичрӣ рӯйбардор кардааст ва нусхаи сеюми асар бо номи «Мулҳақот», ки иборат аз 50 саҳифа мебошад, иловаи Малехо ба ин тазкира аст. «Мулҳақот» на дар ҳамаи нусхаҳои мавҷудаи ин тазкира дучор меояд. Аз сарсухани қисми иловагии ин асар маълум мешавад, ки «Мулҳақот» дар соли 1103 хичрӣ (1691 – 1792 мелодӣ) ба охир расидааст. Ин нусха дар китобхонаи шахсии олими маъруфи Афғонистон Моили Ҷиравӣ маҳфуз аст.

Ҷар як нусхаи ба тозагӣ пайдошудаи тазкираи Малехои Самарқандӣ қатъи назар аз санаи китобат аз сабаби камии ин нусхаҳо ва нодир будани хаводиси таърихӣ ва адабии дар он гирд омада, як ҳодисаи хурсандибахш аст. Умуман, бояд гуфт, ки дар китобхонаҳои шахсии Афғонистон дастхатҳои зиёде, ки онҳо ҳанӯз дар асарҳои олимони муосир исғифода нашудаанд, кам нестанд. Моили Ҷиравӣ ба мо якчанд дастхат нишон дод, ки дар байни онҳо як тазкираи басо диққатангез мавҷуд аст.

Ном ва соли таълифи ин тазкира ҳанӯз маълум нест, чунки китоб аввалу охир надорад: аз аввал 642 varaқ нобуд шуда. Дар varaқи охир рақами 993 гузошта шудааст. Аз хусни хат ва баъзе санаҳои биографӣ тахмин меравад, ки тазкира дар аввалҳои асри XVII дар Ҳиндустон тасниф шудааст. 351 varaқи боқимондаи ин асар се бобро дар бар дорад: бобҳои IX, X ва қисман боби XI бо феҳрист оғоз ёфтаанд. Дар ин се боб тарҷимаи ҳоли 373 нафар олим, шоир мутафаккир ва дигар арбобони илму дониши қарнҳои X – XVI зикр шудааст. Файр аз ин боби XI «Дар зикри нисои орифот» ном дошта, саргузашти 38 занро дарбар кардааст.

Барои равшан намудани соҳаҳои гуногуни таърихи давраи қадим ва асри миёнаи халқи тоҷик омӯхтани асарҳои музейҳои

Афғонистон аз аҳамият ҳолӣ нест. Экспонатҳои музейҳои шаҳрҳои Ҳирот, Мазори Шариф ва Қандаҳор бештар ҷанбаи илмӣ доранд. Маводи дар ин сафар ба даст омада дар пажӯҳишҳои оянда истифода хоҳанд шуд.

PDF Compressor Free Version

*«Маориф ва маданият»,
22 августи соли 1972.*

МУНОСИБОТИ ПОДШОҲОНИ ТУРКНАЖОД БО ЗАБОНИ ФОРСӢ – ТОЧИКӢ

Дар саҳифаҳои таърих маълуми равшан аст, ки давлати Сомониён аввалин давлати тоҷикон буда, дар муддати иқтисодии он бузургони зиёдае ҳаёт ба сар бурда, асарҳои ҷовидона эҷод кардаанд. Масалан, асосгузори шеъри форсӣ-тоҷикӣ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, донишманди оламшумул Абӯалӣ Сино ва дигарон.

Баъди таназзули давлати Сомониён сулолаҳои чун: Ғазнавиён, Қарахониён, Мугулҳо, Темур ва Темуриён, Шайбониён, Аштархониён ва Мангитҳо ба сари қудрат омаданд. Тамоми шоҳони ин хонадонҳо турку мугулнажод буданд. Вале ҳеҷ кадоме аз онҳо арсаи ғаъолияти забони форсӣ-тоҷикиро танг накарданд ва забони модарии хешро забони давлатӣ эълон нанамудаанд. Баръақс, дар дарбори ҳар кадоме аз онҳо шоирону олимони форсизабон дар хидмат буданд. Масалан, дар дарбори Султон Маҳмуди Ғазнавӣ шоирони номдоре чун: Унсурӣ, Фарруҳӣ ва Анварӣ зиндагӣ ва эҷод кардаанд. Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ба Ҳиндустон лашкар кашид ва бо ин лашкаркашӣ ба ин кишвари пурасрор забони форсӣ-тоҷикиро мунтақил сохт.

Амир Темур низ хангоми маъмуриятҳои низомияш дар рикоби хеш олимону шоирони форсизабонро мегирифт ва онҳо ба дастури Темур амал мекарданд. Масалан, Ғиёсиддин Али Ҷаздӣ, муаллифи «Саодатнома» ё худ «Рӯзномаи газавоти Ҳиндустон» навиштааст: «Ҳукм содир шуд, ки ҷиҳати таърихи

баъзе аз хуруб, ки бандагии хазрати (яъне Темур- А.М.) чахонкушойро иттифоқ уфтода, дебочаи форсӣ нависад».¹ Ҳамин тариқ, нахустин асар аз футӯҳоти Темур ба забони форсӣ навиш PDF Compressor Free Version маълум аст, ки Темур ба яке аз муаррихон-Низомиддини Шомӣ фармудааст, ки таърихи чулуси ӯро нависад. Низомиддини Шомӣ ба забони форсӣ- тоҷикӣ асаре офарид, вале ин асар мавриди қабули Темур наёмрад. Ин вазифа ба муъаррихи дигари форсизабон-Шарафиддин Алии Яздӣ вогузор шуд. Илова бар ин, муксгибаи Темур бо душманони худ ба забони форсӣ – тоҷикӣ анҷом ёфтааст. Масалан, номаи Темур ба унвони ҳокими Бағдод- Султон Аҳмади Чалоир аст. Гайр аз ин табибоне, ки аз вазъи саломатии Темур назорат мекарданд, низ форсизабон буданд.

Аз қарни XIV-XV мегузарем ба қарни XVI.

Бобур Мирзо баъди ноқомии дар умури давлатдорӣ тарки Мовароуннаҳр намуда, Афғонистон ва қисме аз Ҳиндустонро забт намуд. Сулолаи Темуриён Ҳинд ё худ Бобуриёнро дар ин кишвар асос гузошт. Таваҷҷуҳе, ки Бобур ба забони форсӣ – тоҷикӣ дошт, сабаб гардид, ки ин забон дар Ҳиндустон забони давлатӣ гардад. Султон Маҳмуди Ғазнавий туркнаҷод ин забонро вориди Ҳиндустон кард ва Бобурмирзои мугулнаҷод ба он мақоми давлатӣ дод ва забони форсӣ- тоҷикӣ дар Ҳиндустон то нимаи дуввуми асри XIX чун забони давлатӣ маҳсуб мегашт. Дар Ҳиндустон садҳо шоирони форсигӯ ҳаёт ба сар бурдаанд: Хусрави Дехлавӣ, Ҳасани Дехлавӣ, Бедил, Зебунисо, Мавлоно Аҳмади Хучандӣ ва дигарон. Таърихи адабиёти форс-тоҷикро бе шоирони тоҷикзабони Ҳиндустон тасаввур кардан имкон надорад.

Шоҳиди мақоми бузург доштани забони форсӣ-тоҷикӣ дар Ҳиндустон ҳазорҳо асноди расмӣ давлатӣ ва даҳҳо ҳазор китобҳои қаламӣ дар захираи тиллоии шаҳрҳои Ҳиндустон мебошад. Дар ин захираҳо теъдоди китобҳои қаламӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ дар мақоми аввал, ба забони арабӣ дар мақоми дуввум ва ба забони урду мақоми сеvvумро ишғол мекунанд. Чустуҷӯҳои олимони Ўзбекистон дар пайдо кардани китобҳои қаламӣ ба забони туркӣ дар Ҳиндустон натиҷаи дилхоҳашонро

налод. Танҳо дар китобхонаи Ризои шаҳри Рампур як нусха девони Комронро, ки ба забони туркӣ муруттаб шуда буд, пайдо карданд.

Ба назар чунин мерасад, ки подшоҳони Ҳиндустон аз хонадони Бобуриён забони туркиро намедонистанд. Чунки Шохҷаҳон дастур додаст, ки асари «Тузуқоти темурӣ» - ро ки муаллифаш номаълум аст, ба забони форсӣ-тоҷикӣ тарҷума кунанд. Шохҷаҳон инчунин эълон доштааст, ки касе як адал китбаи хаттоти охири асри XVI ва ибтидои асри XVII Эрон Мир Имодро (соли қатлаш 1615) ба ӯ дастрас намояд, ӯро ба мансаб таъин мекунад. Натиҷаи ин фармон он кадр барои Ҳиндустон судманд гаштааст, ки на танҳо мероси хунари Мир Имод, балки осори хунари хаттотони асрҳои мухталиф вориди ин кишвар мешавад. Дар он замон ба Ҳиндустон сафар кардан ва дар дарбор хидмат кардани шоирону хунармандон ба ҳукми аъñana даромада буд. Яке аз чунин шоирон ва олимони Мутрибии Самарқандӣ муаллифи «Тазкират –ул- шуаро» ва «Нусхаи зебои Ҷаҳонگیرӣ» буд.

Дар бораи густариши забони форсӣ-тоҷикӣ дар мамӯлики мухталиф асарҳои зиёде навишта шудаанд. Дар ин ҳамоиш онҳое низ ҳузур доранд, ки соли 2003 дар Алмаато, дар мизи мудавваре, ки бахшида ба муносиботи маданияи кипчоқҳо дар қарнҳои XIII ва XVIII доир гашта буд, дар бораи густариши забони форсӣ –тоҷикӣ дар Арманистон, Қазқоз, Осиёи Хурд, Ҳиндустон ва Ҳитой суҳанронӣ кардаанд ва яке аз суҳанронон (Муҳаммад Ҷаводи Умедварниё) хулоса кардааст, ки: «Персидский язык и сейчас в Урумчи играет важную роль и является фактором диалога культур, согласия и дружбы».

Бояд илова намуд, ки то кунун дар макотиби тоҷикзабонони Ҳитой таърихи халқи тоҷикро аз рӯи асари акадeмик Бобочон Гафуров меомӯзанд.

Мувофиқи маълумоти олимони таърихи забони тоҷикӣ ин забон ба қаламрави Ҳитой аз Бадахшон ва водии Фарғона, ки то қарни XV забони мардумони ин водӣ форсӣ- тоҷикӣ буд, ворид гаштааст. Қобили зикр аст, ки то кунун дар водии Фарғона шаҳрҳои тоҷикнишин –Сӯх, Риштон, Косонсой ва гайра мавҷуданд.

Дар саҳифаҳои таърих равшану возеҳ аст, ки хонҳои Хуқанд аз хонадони сулолаи туркнажоди Минг буданд. Вале ҳуччатнигориҳо, ҳукмнома, иноятнома, ярлик, ваколатнома ва ғайра ба забони тоҷикӣ иншо мешуданд. Хонҳо: Олимхон, Умархон, Худӯрхон зуллисонан буданд. Асарҳои муҳим ва маъруфи таърихӣ мансуб ба таърихӣ хонии Хуқанд чун «Таърихи Шоҳруҳӣ» - и Мулло Ниёз Муҳаммад, «Мунтахабу-т-таворих»-и Муҳаммад Ҳақимхон тӯра ва дигарон ба забони форсӣ- тоҷикӣ навишта шудаанд.

Ин падида дар дигар манотиқ низ ба назар мерасад. Масалан, дар мулки Ҷротеппа ва Ҳисор ҳокимон аз хонадони Юзҳо буданд, дар Шаҳрисабз ҳокимони хонадони Кеночас ҳукм меронданд, вале ҳамаи қорғузӯрӣ ва ҳуччатнигӯрӣ ба забони форсӣ- тоҷикӣ буд.

Акнун ба қисмати шимолии қаламрави хонҳои номбурда назар меафканем. Дар худуди кунунии Ҷумҳурии Қазоқистон яке аз шаҳрҳои маъруф Чимкент мавҷуд аст, ки дар ин шаҳр ва пирумунӣ он мардуми тоҷикзабон зиндагӣ мекунанд. Мақтабҳои тоҷикӣ доранд ва китобҳои дарсиро барои ин мақтабҳо аз Тоҷикистон мебаранд. Қадом замон ва чӣ тавр муқимӣ шудани тоҷикон дар ин мавзӯ ҳанӯз омӯхта нашудааст.

Дар бораи шаҳри қадимаи Сарой каме мутаваққиф мешавем. Дар мақолаи ба нашр расидаи Амирбек Мӯминов чанде аз уламои Бухоро, Самарқанд, Насаф ва дигар шаҳрҳо, ки дар замони худ обрӯманд буданд, номбар шудаанд.² Дар ин мақола дар қатори чунин шахсон барӯманд: Насируддини Самарқандӣ (вафот 1116), Садрулшаҳид ал – Бухорӣ (вафот 1141), Абӯҳафс ан-Насафӣ (вафот 1142), Бурҳониддин Абӯабдуллоҳ ибни Умар ас-Самарқандӣ ан- Нушободӣ ал- Бухорӣ, ки зери лақаби Қозӣ ал- мамолик ат-Туркия (вафот 1322) шомил гардидаанд. Ҳамчуноне ки аз номхояшон пайдост онон барҳоста аз шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Насаф ва Хучанд будаанд ва шугли бештарашон рӯйнавис намудани китобҳои қаламӣ мебошад. Ҳеҷ қадоме аз онҳо ба тарҷумаи туркии асарҳои дар дастдошта кӯшиш накардаанд, зеро аксари хонандаи китобҳои онҳо форсизабон буданд. Иловатан, яке аз онҳо, ки Самарқандӣ ва Бухорӣ нисба доштанд, вазифаи қозигии музофоти туркхоро

анҷом меоданд. Амирбек Муминов шоири классики форс-тоҷик Камоли Хучандиро низ мутазаққир гуфтааст. Тухтамишхон, ки забони форсӣ – тоҷикиро медонист ва ашъори Камоли Хучандиро муталлақ карда буд, баъди тасхири шаҳри Табрз шоирро ба Сарой мебарад. Камоли Хучандӣ муддати 14 сол дар Сарой зиндагӣ ва эҷод мекунад. Сабаби аз шаҳрҳои мухталифи Эрон ва Мовароуннаҳр ба шаҳри Сарой гирди ҳам омадани олимону шоирон он аст, ки дар ин шаҳр забони тоҷикӣ – форсӣ хеле маъмул будааст. Дар зимн бояд гуфт, ки ҷуғрофиёдони маъруфи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ профессор Мурзаев дар асари пурарзиши худ «Очерки топонимикӣ» навиштааст, ки «Аз дарёи Дунай то сарҳади Мугулистон номгузориҳои мавзёҳо тоҷикӣ буд» (Дашти Қипчоқро дар назар дорад). Ё барои исботи хулосаи хеш мисолҳои зиёде оварда, аз ҷумла: Дарёи Дунай, яъне ду най, дарёи Обь-оби тоҷикӣ. Муаллифи лиғар Исаев дар асари худ «География имен» ин назари Мурзаевро дастгирӣ намудааст.

Аммо олими казок Т.К. Бейсембиев дар асари худ «Высшая администрация Ташкента и юга Казахстана в период Какандского ханства: 1809-1865 гг.» навишта аст, ки: «этноним таджик имел в XIX в. более узкое значение, он обозначал горных таджиков (кухистанцев)» Пас саволе ба миён меояд, ки ҳазорҳо китобҳои каламии дар соҳаҳои гуногуни илм навиштаи донишмандон магар танҳо дар кӯхистон навишта ё худ рӯйнавис шудаанд? Чаро он нақши муассиреро, ки шаҳрҳои тоҷикнишини Осиёи Миёна-Бухоро, Самарқанд, Хучанд, Ёротеппа, Кӯлоб ва ғайра дар таърихи тамаддуни башар, аз ҷумла барои мардуми Дашти Қипчоқ бозиданд, инкор мекунем? Чаро ҳазорҳо асноди расмӣ дар бойгонӣҳо маҳфузбударо, ки ба забони форсӣ-тоҷикӣ навишта шудаанд, нодида мегирем?

Аз чунин натиҷагирӣҳои аз илм ва ҳақиқати таърихӣ дур, ки ба илм муҳолифат доранд ва ба ҷудойиандозии миллатҳо сабаб мешаванд, бояд худдорӣ намуд.

Баргардем ба Дашти Қипчоқ. Мирсайид Шариф Роқими Самарқандӣ муҳити ҷуғрофӣи Дашти Қипчоқро васф намуда, навиштааст, ки он ҳазор фарсанг тӯл ва 600 фарсанг арз дошт. Муносиботи хони Тошканд Бобоҳон ибни Барроқхон бо

Абдуллохони Шайбониरो зикр намуда навиштааст, ки Бобохон ибни Барроқхони Тошкандӣ бо лашкари тамоми киргизу казок ва бо сипоҳи бекарони Дашти Қипчоқ Абдуллохони Шайбониरो истикбол намуд. Дар ин жанг Бобохон шикаст хӯрд ва ба самти Улугтоғ паноҳ бурд.

Дар ин ҷо Мирсайид Шариф Роқими Самарқандӣ лашкари киргизу казокро аз лашкари Дашти Қипчоқ на танҳо ҷудо кардааст, балки афзалияти онро таъкид намуда, ин лашкарро «сипоҳи бекарони Дашти Қипчоқ» номидааст.

Роҷеъ ба муносиботи хонҳои Осиёи Миёна бо Дашти Қипчоқ (асри XVI дар назар аст) як масъалаи муҳимро меҳаҷам мутазаккир шавам. Ҳамчуноне ки маълум аст, дар қарни XVI мазҳаби аҳли ташаюъ дар аҳди Сафавия дар Эрон мақоми давлатӣ гирифт ва муборизаи ду мазҳаб-шиа ва сунний оқибатҳои мудҳиш ба бор овард. Дар ин бора асарҳои зиёде дар мамолики гуногун ба нашр расидаанд ва инчунин аз муқотибаи хони Бухоро Абдуллохон ва шоҳи Эрон Аббос маводи фаровоне дастрас аст. Вале дар мақолоти дар маҷмӯа шомилгардида ин воқеаи муҳими таърихӣ ба инобат гирифта нашуда ва муносиботи Дашти Қипчоқ бо Эрон дар ин қарн якранг шарҳу баён ёфта. Ҳол он ки дар асри XVI муносибати давлатҳои Осиёи Миёна, Афғонистон, Ироқ ва инчунин Дашти Қипчоқ бо Эрон қатъ гардида буд. Ин муносиботи сард миёни ин кишварҳо тақрибан як аср идома дошт ва танҳо дар асри XVII рӯй ба беҳбудӣ ниҳод. Сабаб он буд, ки хангоми тасхири шаҳри Машҳад аз ҷониби Абдуллохони Шайбонӣ, ки дар ҳайати давлати ӯ Динмуҳаммадхони Аштархонӣ низ хидмат мекард, бо як зане, ки аз хонадони Имом Ризо-имоми ҳаштуми аҳли ташаюъ буд, издивоҷ кард. Аз ин издивоҷ Валимуҳаммадхон ва Нодирмуҳаммадхон таваллуд шуданд. Шоҳи Эрон ду насли Имом Ризоро бо хушӣ қабул карда, хангоми ташрифи Валимуҳаммадхон ба Эрон аз ӯ икрому иззати зиёде кард. Ҳатто шоҳ Аббос масофаеро пиёда ба истикболи Валимуҳаммадхон тай намуд. Ин меҳрубониҳо сабаб гардиданд, ки муносиботи хонҳои Мовароуннаҳр бо Эрон дар қарни XVII беҳбуд ёбанд.

ПАЙНАВИШТҲО

1. Гиёсиддин Алии Яздӣ. Саодатнома. Ба кӯшиши Эрачи Афшор-Техрон-Карочӣ, 1379, с.10.
2. Амрӯзҳои Мӯминон. Деятельность ученых улама из Ирана в Золотой Орде. Дар китоби «Историко культурные взаимосвязи Ирана и Дашти Кипчака в XIII - XVIII вв. Материалы международного круглого стола (Алмааты), 11-12 марта 2003 г. Алмааты, 2004, с. 121.
3. «Фарҳанг», №4, 2004, с. 18-20

НАМУНАҲОИ ҲУНАР ВА ЗАҲМАТ

Соли 1964 дар шаҳри Венетсия Италия конгрессе барпо гашт, ки дар он масъалаи бунёди ташкилоти байналхалқии байни давлатҳоро доир ба муҳофизати ёдгориҳо ва ҷойҳои диданӣ муҳокима кард. Ҳозирони ин конгресс, ки ба он 61 мамлақати дунё вакилони худро фиристода буд, ба тарафдорӣ ташкили чунин ташкилот (ИКОМОС) ва марказаш дар шаҳри Париж яқдилона қарор қабул карданд.

Дастури муҳиму раҳнамои қори ИКОМОС ҳуччати дар Венесия қабулшуда ба ҳисоб меравад. Дар он аз хусуси нигоҳдорӣ, аз фаношавӣ нигоҳ доштан ва тармими ёдгориҳо мулоҳизахон муфид зикр шудааст. Муҳимтарин вазифаи дар он ҳуччат таъкидшуда нигоҳдории ёдгориҳо мебошад. Силсила ва ҷумлаи ёдгориҳоро бо муҳити атрофашон нигоҳ доштан зарур аст. Ҳамагуна ҳафриёт бояд бо риояи тамоми талабот ба ҷо оварда, дастовардҳо низ бояд нигоҳ дошта шаванд. Ҳамчунин тайёр кардани мутахассисон дар факултетҳои таърих, бостоншиносӣ, меъмориву санъатшиносӣ дар назар дошта шудааст.

Дар мамлақати мо ҳам комитети ИКОМОС – и шӯравӣ бо баназар гирифтани гурӯҳи минтақаҳо, ки якҷанд республикаи бародариро муттаҳид месозад, инчунин ҷиҳатҳои географию наздикии меъморихои таърихиву маданияташон мусоидат дорад,

амал мекунад. Соли 1981 ду гурӯҳ ташкил ёфт, ки ба ҳайати он ҷумҳуриҳои Прибалтика – яъне Белоруссия, Латвия, Литва, Эстония марказаш шаҳри Таллин, Закавказье – ҷумҳуриҳои Гурҷистон, Озарбойҷон ва Арманистон -марказаш шаҳри Тбилиси дохил мешавад.

Комитети ИКОМОС – и шӯравӣ дар гурӯҳи минтақавии Осиёи Миёна дар ибтидои соли 1982 ташкил ёфт. Ба он боз панҷ гурӯҳ дохил мешавад, ки ҳукуки сексияро дар назди Ҷамъияти ҷумҳуриявии нигоҳдории ёдгориҳои таърих доранд. Ҳар сол дар яке аз ҷумҳуриҳо – Тоҷикистон, Ёзбекистон, Қирғизистон, Туркманистон ва Қазоқистон конференсия даъват намуда ба он масъалае пешниҳод мегардад, ки тарафҳо таваҷҷӯҳ зоҳир карда бошанд. Масалан, дар назар дошта шудааст, ки дар шаҳри Душанбе дар мавзӯи «Нигоҳдории сохтмонҳои меъморӣ ва ҳунароҳои халқӣ дар Осиёи Миёна» ҳамоиш гузаронида шавад.

Дар ибидои соли 1983 дар шаҳри Тошканд дар мавзӯи «Нигоҳдорӣ ва аз нобудшавӣ эмин доштани ёдгориҳои бостонии Осиёи Миёна» гузаронидани ҳамоиш ба нақша гирифта шудааст. Ин масъаларо пеш гузоштан беҳуда нест, зеро ҳафрии бостоншиносӣ дар ҳамаи республикаҳои Осиёи Миёна диққату эътибори ҷиддӣ меҷӯянд. Аз сабаби васеъ кардани заминҳои қорам, сохтмони роҳҳо, пунктҳои аҳолинишин ва иқтидорҳои обёрикунанда як қатор ёдгориҳои пураарзиш несту нобуд шуда истодаанд. Гоҳо ба нобуд шудани ёдгориҳо ҳуди археологҳо сабаб мешаванд, баъди кофтуковҳо болои онҳоро намерӯшонанд ва пас аз гузашти чанд сол таъсири обу ҳаво ба он меъморӣҳо газанд меоваранд.

Бо мақсади тарғиби таҷриба ва комёбиҳо дар боби таъмири тармими меъморӣҳо хуб мешуд, ки наватарин ҳулосаҳои омӯзишу тадқиқи ёдгориҳо ва ташаббусҳои гурӯҳҳои минтақавӣ ба комитети шӯравии ИКОМОС ва маркази байналхалқии он Париж фиристода ва дар ахбороти илмӣ ба ҷол расонида шаванд.

Бояд таъкид кард, ки дар тӯли ҳаҷдаҳои соли мавҷудияти худ ИКОМОС то ҷӣ андоза зарур будани худро хуб нишон дод ва фаъолиятшро суст накард. Дар тӯли солҳо дар арсаи байналхалқӣ аз тарафи ИКОМОС доир ба чанде аз масъалаҳои

муҳим аз ҷумла нигоҳ доштани меъморихо дар шароити васеъ шудани сохтмонҳо, бадошту мустаҳкам истехсол кардани санг, хишт, хишти пухта ва дигар нақшу ниғор, нигоҳ доштани симон ҳақиқии ин ва ё он наҳв, деҳ, меъморихо, ривочи туризм, мавқеи мероси маданияи гузашта дар ҷамъияти ҳозира ва ғайра конгрессу конференсияҳо гузаронид.

Барои хуб сурат гирифтани фаъолияти ИКОМОС комитети шӯравии он ҳиссаи бузурге дорад. Соли 1969 бо ташаббуси ин комитет дар мавзӯи «Ёдгориҳо ва ҷамъият» дар шаҳрҳои Москва ва Ленинград сӯҳбат гузаронида шуда буд.

Моҳи сентябри соли 1982 симпозиуми байналхалқӣ доир ба нигоҳ доштани тармим кардани силсилаи горҳо дар Тбилиси ва Ереван барпо гашт. Дар он бештар аз сад нафар мутахассисон – коркунони илмӣ, тармимгарон, меъморон ва инженерони ақсар марказҳои тармимгарии мамлақати мо, ҳамчунин меҳмонон аз РДГ, Булғория, Венгрия, Руминия, Италия, Португалия, ШМА, Туркия ва Люксембург иштирок доштанд.

Барои чӣ чои гузаронидани ин симпозиум шаҳрҳои Тбилиси ва Ереван интихоб шуд? Барои он ки дар ҳудуди ин республикаҳо силсилаи горҳои сунъии аҷоибу бузурге ҳаст, ки ханӯз пеш аз замони дини насронӣ вучуд доранд.

Пас аз шунидани як силсила маърузаҳо иштирокчиёни симпозиум комплекси горҳоро дида, ба он бовар ҳосил карданд, ки қатъи назар аз моҳияти истифодабариашон, онҳо як гӯшаи ҷудонашавандаи табиатанд. Бояд гуфт, ки силсилаи горҳо дар ҳудуди Тоҷикистони мо ҳам ҳастанд. Аз байни силсилаи горҳои сунъӣ нахуст бояд теппаи Муборакхочаро, ки ба асрҳои VIII – XIII тааллуқ доранд, ном бурд. Ин ёдгори дар муқобили шаҳри Норақ, дар тарафи чапи дарёи Вахш ҷойгир аст. Ин ҷойро ҳамчун иморат, барои нигоҳ доштани маҳсулот истифода мекардаанд. Аз баъзе ҳуҷраҳои он ҳамчун аз хобгоҳҳои муваққатӣ баҳра мебарданд.

Тақрибан чор километр дуртар аз маркази райони Нав (ҳоло Ҷ. Расулов) дар тарафи шимолию ғарбӣ шонздаҳ гори сунъӣ пайдо шудааст. Онҳо миёни шаҳҳо кофта шудаанд. Дар давоми солҳои бисёре (аз асри III то VII) ин ҷо тохтутозҳои зиёде шуда будааст. Аз ин горҳо 412 устухони сар ва дигар қизҳо ёфт шуд.

Дар Шахритӯс дар каторкӯхҳои Боботог тарафи ҷанубу ғарбии деҳаи Айваҷ хучраҳои роҳибони то асри мо ёфта шуданд.

Баъди кофтукови археологӣ дар худуди вилояти автономии Бадахшонӣ Кӯҳи дар деҳаи Ҷуранги Ишкошим калисое баромад, ки (бо ҷои оташнигоҳдориаш) ба асрҳои V – VI нисбат дорад.

Санъати замони ибтидоӣ дар худуди Тоҷикистон зиёд аст. Бисёре аз онҳо дар байни сангу шах ҷой гирифта бо ороиши худ диққатҷалбкунандаанд. Ҳамаи ин ғорҳои сунъии ба мо маълум дар ҷойҳои «қасноғузар» байни шаҳу кӯҳҳо ҷой гирифта, аз хунари кӯҳбароии ниёгонамон дарак медиҳанд. Аксари он ғорҳо дар ҳолатҳои зарурӣ ба манзилгоҳҳои мувофиқ, қалъаҳои мустаҳкам табдил дода мешудаанд.

Воқеан, бозёфтҳо аз ин ғорҳо ба он гувоҳӣ медиҳанд, ки мардуми ин маҳалҳо дар асру замони гуногун ба таври худ аз онҳо истифода мекардаанд. Масалан, соли 1958 аз «ғори гургон» - и наздики Панҷакент археологҳо якчанд шадда ва порчаҳои матоъ ёфтаанд, ки ҳосаи хунармандони асрҳои VII – VIII мебошанд. Бисёре аз ғорҳо барои истикомат мувофиқ буданд, ин аст, ки ҳангоми кофтуковҳо аз онҳо олоти қорӣ, аслиҳа, дастнависҳо ва ашёи рӯзгор ёфт мешаванд.

Масалан, соли 1965 дар яке аз ғорҳои сунъии ноҳияи Цирғатол дастнависҳои асри миёна ва баъдтар аз ғорҳои дар маҳалли Дангара ва Мӯъминобод буда китобҳои ҷопи кӯҳна ёфт шуданд. Соли 1979 дар ғори Кӯҳи Сурхи деҳаи Зарафшонӣ Айнӣ мактабҷаҷаҳо ҳайкали ҷӯбини ҳудои Мехр (Митра) – ро, ки ба асри VI – VII нисбат дорад, ба даст оварданд. Аз ҷиҳати моҳияти илмӣ он беҳамтост. Аз хусуси ин бозёфт тамоми рӯзномаҳои олам хабар доданд. Ҳамин сол дар яке аз ғорҳои дигари Помир геологҳо олотҳои фулузотии асрҳои миёнаро пайдо карданд ва мутаассифона «байни худ таксим карда» несту нобуд сохтанд ва ба дасти олимони-тадқиқотчиён нарасиданд.

Ин ҳама шаҳодати он аст, ки ба омӯзиши ғорҳои сунъӣ, ба ғайр аз археологҳо, бояд меъморон, этнографҳо, таърихшиносону санъатшиносон низ машғул бишаванд.

Бояд иқрор шуд, ки сабаби пеш нарафтани қорҳои мо дар омӯзиши ҳамачиҳатаи ғорҳои сунъии Тоҷикистон набудани

гурӯҳи мутахассисон аст. Мутахассисони ин соҳа бояд горҳоро омӯзанд, нав ба навашро кашф бикунанд, сирри онҳоро кушоянд ва моҳияти онҳоро тавре нишон диҳанд, ки аз тарафи давлат нигоҳдори ҷария шаванд.

Донишмандон ва тармимгарони ҷумҳурии мо, ҷамъияти муҳофизати ёдгориҳо, Вазорати фарҳанг бояд на танҳо ба омӯзишу нигоҳдории ёдгориҳои таърихиву маданияти рӯи замин, таъмиру тармими онҳо, балки бо горҳои сунъӣ низ чун ба дурдонаҳои бузурги табиат ва нишони захмату ҳунари инсонҳо муносибат бикунанд.

*«Маданияти Тоҷикистон»,
5 ноябри соли 1982.*

ОМАДАНДУ РАФТАНДУ БОЗ...

Баъди қабули Қонуни забони тоҷикӣ (форсӣ) баъзе шахсон, ҳатто зумрае аз арбобони давлат, чунин даъво доранд, ки гуё муҳоҷирати «русзабон»-ҳо вобаста ба ҳамин қонун аст. Барои рад намудани ин далелҳои беасос ва тӯҳмати ноҳақ нисбати Қонуни забон мебоҷад ба таърихи масъала назар андозем.

Солҳои 60-уми асри XIX Осиёи Миёна аз тарафи Руссия забт шуд ва сиёсати мустамликавӣ дар қаламрави генерал-губернатории Туркистон ҷорӣ гашт. Ҳукумати подшоҳӣ бо ҳар роҳе, ки мехост, аз боигарӣ ва неъматҳои ин сарзамин ва аз меҳнати пурмашаққати мардуми ин диёр истифода мебард. Вале барои ҳар чӣ бештар ба даст даровардани моли хоми ин кишвар, алалхусус, пахта қувваи қорӣ ва об намерасид.

Аз ҳамин сабаб аз ноҳияҳои марказии Русия муҳоҷиркунонии деҳқонони рус ва дигар халқҳои ин кишвар ба Осиёи Миёна оғоз ёфт. Ҳазорҳо деҳқонони аз пахтакориву обёрӣ беҳабар омаданду дар шахру ноҳияҳои Осиёи Миёна сокин шуданд.

Дигар роҳи мустақарсозии русҳо дар ин мулк сипоҳиён буданд. Онҳо барои муҳофизати сиёсати мустамликадорӣ империяи рус дар нуқоти гуногуни аҳолиниш даста-даста ҷойгир

шуда буданд. Инчунин идоракунии давлат - аз генерал-губернатории Туркистон, то вилоятҳову уездҳо дар дасти мақомоти ҳарбии рус буд. Ҳатто сарҳади аморати Бухоро дар зери муҳри русӣ дошт. Баъди адои хизмат як қисми сарбозони рус муҳимӣ мешуданд.

Ба гайр аз он бо сабабҳои дигар ба Осӣи Миёна муҳочиршавии мардуми «русзабон» солҳо давом кардааст.

Ин ҷараёни доимӣ баъди сарнагун шудани императории рус қатъ нагашт, баракс идома ёфт. Акнун бо баҳонаи бо мутахассисҳо таъмин кардани мулк, «муҳофизати» он аз душманони дохилӣ ва хориҷӣ, «кӯмак» расонидан дар идоракунии вилояту шаҳру ноҳияҳо ва гайраву ҳоказо аз марказ ба мустамликаҳои собиқ мустамликадорони нав омадан гирифтанд. Акнун муҳочират зери шиори амри хизб, «қарори политбюро», «қарори Ҳукумат» ва дигар ҳукмномаҳои раднопазир давом мекард. Касеро аз ҳукумати маҳаллӣ намеурсиданд, ки ӯ имконият ва хоҳиши қабули муҳочирро дорад ё на? Масъалаҳои миллӣ, манфиатҳои миллат, урфу одат, анъанаҳои миллӣ ва таърихи мардуми кишвар ба эътибор гирифта намешуд. Меъёри қор чунин буд, ки қарори хизб барои иҷро ҳатмист ва касе, ки онро ба инобат намегирифт, шахсони яроқдор дар паси дараш ҳозир мешуданд. ӯ душмани халқ эълон мешуд. Дар ибтидои солҳои 30 мубориза ба муқобили кулакҳо сар шуд. Қар марде, ки каме замин ё ҷувоз ё осиббу обҷувоз дошту нони хӯрданиаш бемалол буд, кулак шуда, аз зодгоҳи хеш ба мулки бегона - Сибиру Қафқоз ва даштҳои беоби Қазоқистон бо аҳлу аёлаш бадарға мешуд. Аксар дар манотиқи дурдаст Чон ба ҷаббор месупорид.

Дар навбати худ, аз Русия ҳамин навъ оилаҳои осудаҳо про кулак гуфта, ба ноҳияҳои Осӣи Миёна, ба ҷойҳои, ки мебоист заминҳои нав аз худ карда шаванд, оварданд. Дар Тоҷикистон кулакҳои рус бештар дар водии Вахш сокин шуданд. Мебоист қайд намуд, ки «кулаҳои рус» ва «кулакҳои мо» дар ҷойҳои сокиншудаашон дар ободии мулк бо меҳнати халолӣ худ воқеан сахме гузоштанд.

Вуруди муҳочирони зиёд аз Руссия, Украина, Белоруссия ва

дигар чумхурихо ба Тоҷикистон дар оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ сурат гирифт.

Шаҳру ноҳияҳои мо мардуми бенаво ва беҳонумон мондан ин чумхуриҳоро бо дилу дасти кушод қабул карда, онҳоро бо манзил, қору хурук, пушок таъмин намуд. Солҳои баъди ҷанг қараёни муҳочиршавӣ давом кард. Сабаб он ки табиати ҳамешабахори мо, меваҳои хушлаззату арзон, эҳтиёҷ ба қувваи қорӣ соҳибхитососҳо, мардуми дигар мулкоро ба худ мекашид. Худи мо ба сохтмонҳои азим шурӯъ намуда, мутахассисони гуногунро аз марказ ба қор даъват мекардем (ман сохтмони комбинати матоҳои пахтагии Душанбе, истиғохи барқии Нораку Рогун ва амсоли онҳоро дар назар дорам). Ин «талабгори» ҳукумати Тоҷикистон аз боло дастгирӣ мешуд. Ҳатто «аҳсану» «офарин» хонда, роҳбарон сазовари муқофотҳои олии мегаштанд. То ҳол ман намедонам, ки бо қадом сабабҳо, баъди ба сари ҳокимият омадани М. С. Горбачёв аз Русия ба Тоҷикистон шахсоне раван шуданд, ки онҳо таърихи маданият, урфу одат ва забони моро надоништа ба вазифаҳои масъул (бештар қотиби дуҷуми хизбӣ дар шаҳру ноҳияҳо) таъин шуданд. Як қисми онҳо вазифаи худро воситаи сарватмандшавӣ пиндошта, дар ҳаққи халқи мо хиёнат карданд.

Дар ҳамаи марҳилаҳои қайдшудаи муҳочират ба Тоҷикистон на танҳо русҳо, балки украинҳо, тоҷикҳо, олмонитаборҳо, яҳудиён ва дигар миллатҳо омада буданд. Ақнун, ки рафтуомади мардум чӣ дар дохили собиқ ИҶШС ва чӣ ба давлатҳои хориҷӣ нисбатан осон гаштааст, бозгашти мардуми ҷабран ба мулки мо омода мушоҳида мешавад. Мисол мегирем русҳоро. Барои чӣ онҳо ба Русия баргашта истодаанд? Сабабҳо зиёданд. Баъзеи онҳоро мебарояд қайд карда гузарем. Аввал он ки ҳазорҳо деҳоти Рус беодам, бе хонаву заминро бесоҳиб мондааст. Шахсе, ки ба қорҳои кишоварзӣ шугл варзад, метавонад бе пул ё бо як харҷи ночиз соҳибӣ хонаву қой ва замини қорам гардад. Масалан, дар шаҳри Борисоглебский вилояти Воронеж оилаи Пискуновҳо зиндагӣ доранд. Пётр Пискунов сарвари ин оила, солҳои 30-юм ҳамчун кулак ба ноҳияи Вахш муҳочир шуда, дар қолхоз вазифаи сарҳисобчиро адо кардааст. Ў ва аҳли оилаву хешу

табораш, ки миқдоран аз 50 нафар зиёданд, 55 сол дар Тоҷикистон қору зиндагӣ кардаанд. Оқибат хоки ватан кашид ва ҳамаи онҳо аз водии Вахш ба Борисоглебск баргаштанд. П. Пискунов дар деҳаи назди шаҳр ду хонаи истиқоматӣ, ҳезумхона, таххона ва дигар иморатҳои барои хонавода зарурат доштаро бо ду таноб замин ба нархи ниҳоят арзон – ҳафсад сӯм харидааст.

Писараш Валерий Пискунов дар паҳлӯи иморати падар се хона, ҳезумхонаву оғилхона, чоҳи об, таххонаи аз хишти пухта бино шударо бо се таноб замин ба қимати ду ҳазор сӯм харидааст. Мебояд қайд намуд, ки рӯи боми ҳамаи иморатҳои харидаи онҳо тунақапӯш аст.

П. Пискунов ва ҳамсари ӯ бо авлоди хурду калонашон Тоҷикистонро ватани дуҷум ҳисоб мекунанд, забони тоҷикиро фаромӯш накардаанд. Ҳатто Павлики хурдсол, ки дар синфи дуҷум таҳсил мекунад, забони тоҷикиро медонад. Онҳо дар хонаашон фарҳанги русӣ-тоҷикиро доранд ва ҳамеша бо амри модараш Людмила аз рӯи фарҳанг забондоннашонро месанҷанд, то ки тоҷикиро фаромӯш накунанд. Чун кӣ ҳамаи онҳо ҳоло ҳам дар Тоҷикистон хешҳои наздику дур ва ёру бародарони худро доранд, ҳар сол онҳоро ба Борисоглебск даъват мекунанд ё худашон ба Тоҷикистон меоянд.

Сабаби рафту омади худро меҳри Ватани дуҷуми худ, ки Тоҷикистон мебошад, медонанд.

Вақте ки бо чунин одамон ҳамсӯҳбат мешаведу бо Павлюшаи 10-11 сола бо тоҷикӣ ҳарф мезанед, беъманигӣ, бефаҳмӣ ва гарданшаҳии сардабири рӯзномаи «Ленинбадская правда» В. Киянский пеши назар меояд. Ӯ дар Хучанд чамъомади пуршӯри ҳаяҷонӣ ораста, бешармона гуфтааст: «Ман бист сол ин ҷо зиндагонӣ мекунам, забони тоҷикӣро ёд гирифта натавонистам» («Чумхурият», 22 феввали соли 1992). Афеӯс, ки ин навъ шахсонӣ кундзехну каламбадаст сарвари рӯзнома буда, мардумро аз роҳи ҳақ берун бурда истодаанд. Ягона илоҷ барои ҷаноби В. Киянский ин аст, ки назди Павлики хурдсол рафта маслиҳат гирад!!!

Мисоли дигар. Дар солҳои ҷанги Ватанӣ бисёриҳо маҷбур

шуда ба Тоҷикистон омада буданд. Дар шаҳри Старий Крим бо мӯйсафедде дучор омадам, ки Александр Ҳочипавлов ном дошт. Аз рӯи накли ӯ, аҳли оилааш (чор нафар) соли чанг аз Крим ба ноҳияи Колхозободи Тоҷикистон муҳочир шуда меоянд. Баъд аз хатми ӯ дар суроғи онҳо мешавад. Баъди сипарӣ гаштани чандин сол, суроғи онҳоро аз Колхозобод пайдо карда, ба ин ҷо меояд ва солҳои дароз дар ободии ин ноҳия хизмат мекунад. Оқибат хоки ватан ӯро сӯи худ мекашад ва ҳафт нафар аҳли оилаи Ҳочипавловҳо ҳавлиашонро фурӯхта, ба шаҳри Старий Крим омада, ҳавлии дигар мехаранд. Вале алоқаи онҳо бо Колхозободу Тоҷикистон канда нашудааст. Мукотиба бо дӯстон ва рафту омади тарафайн идома дорад.

Дар Крим мардуми зиёдеро дучор омадан мумкин, ки онҳо аз ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, алалхусус аз Тоҷикистон ба он ҷо баргаштаанд. Инҳо асосан тоторҳои Крим мебошанд, ки соли Ҷанги Ватанӣ маҷбуран ба ҷойҳои дигар муҳочир шуда буданд. Чуноне ки мебинем, яке аз сабабҳои асосии муҳочирати русу тотор аз хоки Тоҷикистон ба Ватани аслии худ, ба зодгоҳашон баргаштани онҳо буда, ба қабули Қонуни забони тоҷикӣ (форсӣ) ҳеҷ гуна алоқамандӣ надорад.

Инчунин мебояд ба инобат гирифт, ки барои бозгаштани онҳо дар Русия шароити мусоид мавҷуд аст. Илова бар он Президенти Русия Б. Елтсин ваъда кардааст, ки ҳамаи русҳое, ки хоҳиши истиқомат карданро доранд, онҳоро ватанашон қабул мекунад. («Аргументы и факты» № 5, 1992). Барои амалӣ гардидани ин иқдом соли гузашта дар бюҷети Русия 64 млн. сӯм барои сохтани 15 иморати 100 хонагӣ пешбинӣ шуда буд. Ба муҳочирон хонаҳои бепули деҳаҳои беодам ваъда шудааст ва ҳоказо. Ҳамаи ин чораҷӯиҳои Русия ба қабули Қонуни забони тоҷикӣ (форсӣ) ҳеҷ алоқамандӣ надорад.

Ин навъ сабабҳои муҳочиршавиро нисбат ба олмонитаборони дар Тоҷикистон сокинбуда мушоҳида кардан мумкин. Онҳо на танҳо барои ватани пешинаи худ, балки ба хориҷ, ба Олмон рафтани мехоҳанд. Чунки фаровонӣ ва осудагии он ҷойро аз ҷои мо афзал медонанд (ҳақ ба ҷониби онҳост).

Дар рӯзномаҳо халқҳои гуногунзабонро зерин истилоҳи

«русзабонҳо» ба калам доданд, ки мутлақо нодуруст буда, мақсад аз ин кор, миқдори муҳочирони русро зиёд нишон дода, бештар айбро ба кабули Қонун забони тоҷикӣ (форсӣ) хавола кардан **PDF Compressor Free Version**

Яке аз сабабҳои қиддии муҳочирати баъзе аз русзабонҳо, ин беҳурмати нисбат ба анъанаҳои миллии тоҷикон, забон, расму оини ҳазорсолаи онҳо мебошад. Барои чӣ онҳо намехоҳанд забони ширини тоҷикӣ, забони шеърӯ шоириро омӯзанд?

Барои чӣ Наталя Алексеевна ном зани шарифи рус натанҳо худ забони тоҷикиро озод медонад, балки дар боғчаи рақами 125-и пойтахт ба кӯдакони 4-5 сола аз забони тоҷикӣ дарс мегуяду дигарҳо ин забонро омӯхтан намехоҳанд? (ниг. «Паёми Душанбе», 26 феврал, 1992).

Ба маълумоти онҳое, ки афсӯсу надомат хӯрда истодаанд, порчаеро аз мақолаи доктори илми фалсафа, профессор Р. Самсонов иқтибос меорем, ки рӯзномаи «Известия» зери сарлавҳаи «Бегство из империи. Новая Россия сможет завоевать доверие других народов, если откажется от практики царей и КПСС», 7 декабри соли 1991 нашр карда буд: «Русские в национальных республиках, а теперь в суверенных государствах – это, конечно, проблема, и прежде всего для самых русских. Но они и раньше жили там, и никто не усматривал в этом «взрывоопаснейшие» ситуации. Безусловно, обстановка изменилась к худшему, страну потрясают межнациональные конфликты, никогда раньше так не обострялась проблема инонациональных групп в республиках. Очевидно, ещё и потому, что многие русские чувствовали себя там хозяевами, гражданами России под названием СССР. А теперь надо изучать язык республики, признавать её законы. Так ведь десятки миллионов «нацменов» жили в России, чтити её законы, изучали русский язык и продолжают их чтить, не устраивают «взрывоопасной ситуации» после объявления суверенитета России. Если признать полное равенство наций, то почему русские не могут составлять в республиках национальное меньшинство, как представителей другой наций в России?».

Дар ин мақола фикрҳои дигари объективона ҷой доранд. Хуб мешуд, ки он пурра ба забони тоҷикӣ нашр шавад.

Бе омӯхтани сабабҳои аслии муҳочират ва проблемаи «гурезарӣ» миллатҳои гуногун аз хоки Тоҷикистон масъалагузори аз рӯи истилоҳи ғалати муҳочирати «русзабонҳо» вазъияти мавҷударо боз ҳам тезтунд мегардонад ва бо сарқубии демократия ба анҷом мерасад.

*«Паёми Душанбе»,
25 март соли 1992.*

ДАРУНИ ҚОМАИ РАНГИН (роҷеъ ба сарнавишти хазинаи амир)

Вақтҳои охир хонандагони ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» ба тақдири хазинаи амири Бухоро Олимхон мароқ зоҳир мекунанд. Мо хостем, ба ҷавобе, ки роҷеъ ба ин масъала дар ҳафтаномаи мо дарҷ гардида буд, (7 сентябри соли 1989), баъзе иловаҳо намоем. (Идораи ҳафтавори номбурда).

Саволи аввал: кӣ хазинаи амиро дорад?

Шарқшиноси маъруф, якумин директори Институти таърихи ба номи Аҳмади Дониш (роҳбари илмӣ муаллифи ин сатрҳо), узви пайвастаи Академияи илмҳои Тоҷикистон, профессор А. А. Семенов дар сӯҳбати ду амир-Аҳадхон (1885-1910) ва писари ӯ Олимхон (1910-1920, вафоташ 1944) ҳузур дошта ва баъзе хогираҳо аз рӯзгори онҳо боқӣ гузоштааст. Дар яке аз асарҳои «Материалҳо дар бораи таърихи тоҷикҳо ва ўзбекҳои Осиёи Миёна», Сталинобод, 1954) А. А. Семенов хазинаи Олимхонро чунин ба қалам додааст: хазинаи хону амирони Бухоро дар таххонаи арк маҳфуз буд. Тамошои ин Хазина ба назар аҷоиб намуд: Халтаҳои хираранги пур аз тангаҳои нукраи дахонаш баста як катори дарозеро ташкил мекард. Ҳар кадоми онҳо бо тамғаҳои ифодакунандаи маблағи пули халтаҳо аз рӯи сикка, ба танзим гузошта шуда буданд.

Дар худи ҳамон ҷой барои харҷҳои ҷорӣ дар ҷаъбаҳо пули когазини давлати рус ҳам буд. Вале набудани сандуқҳои оҳанини маҳсус дар соли 1913 боиси нобудшавии маблағи 500 ҳазор сӯм гардид. **PDF Compressor Free Version** Ҳамчунин, ки мехостанд ин пулҳои вайроншударо дар бонки давлатӣ бо пули нав иваз кунанд, барбод рафт.

Дар ҳазина ашёҳои сохта аз тилло ва нуқра низ мавҷуд буд, ки онҳо ба амиру хонҳо аз тарафи тоҷдорони мулкҳои дигар тӯхфа шуда буданд. Ин ашёву матоъҳо дар таҳхона баъзан фаромӯш мешуданд, чунки муди аврупоӣ доштанд ва ин сохт дар истифода набуд. Баъзан тилло ё нуқраи ин ашёҳо барои тайёр намудани зебу зеваролоти маҳаллӣ ё сикка задани танга истифода мешуд. Барои ба дигар асилзодагон тӯхфа намудани ашёи гаронбаҳо онро бозсозӣ мекарданд.

Дар ҳазинаи амир сангҳои қиматбаҳо низ буданд, ки ҳамроҳи осори атиқа: тангаҳои қадима, аслиҳаи кӯҳан ва монанди онҳо нигоҳ дошта мешуданд. Яқин буд, ки амирон аз аксари ашё ва боигарии ҳазинаи худ хабар надоштанд.

А. А. Семенов бо кушбегӣ Мирзо Насрулло роҷеъ ба ҳазинаи амир чунин саволу ҷавоб кардаанд: «Магар дар таҳхонаи арк чизҳои атиқа ва санъаткоришуда зиёданд?» Кушбегӣ ба ман ҷавоби мусбӣ дод ва оҳ кашиду илова намуд: «Ҷамаи он ҳисобу рӯйхат надорад. Ҳол он ки музейи том аст!» Он вақт ман пурсидам, ки амир ба ин боигарӣ мароқ зоҳир мекунад ва онҳоро мебинад? Мирзо Насрулло бо маъюсӣ даст афшонд.

Ҳазина аз рӯи чунин даромадҳо изофа мегашт: андозҳои гуногуни пулӣ ва молӣ аз аҳоли, аз замину боғ ва иҷора аз иморатҳои давлатӣ (қорвонсарой, хонаҳои истиқоматӣ ва ҳоказо). Манбаи иловагӣ, вале доимӣ тӯхфаи ҳокимони маҳаллӣ мансабдорони дарборӣ буд, ки ин тӯхфаҳоро онҳо аз ҳисоби нони даҳони меҳнаткаши зулмида ҷамъ мекарданд. Тӯхфаҳо аз тарафи ҳокимону подшоҳони рус ва тоҷдорону давлатдорони ҳамсоя (Эрон ва Ҳиндустон) низ эҳдо мешуданд.

Илова бар он, амирони Бухоро ба тичорат машғул буданд. Аз рӯи нақли амир Абдулахад, ки ба А. А. Семенов кардааст, дар савдои пусти карокул дар миқёси бозори ҷаҳонӣ ӯ ҷои саввумро

ишгол мекардааст (чоӣ аввал насиби тоҷир Арабов буд). Абдулахад дар амалиёти молиявии капиталистони рус ҳиссаи калон дошт. Масалан, дар бонки давлатии Русия 27 миллион сӯми титани PDF Compressor Free Version шаҳсӣ 7 миллион пасандоз дошт.

Саволе пеш меояд, ки харҷи амирон чӣ қорҳоро дар бар мегирифт ё худ аз чӣ иборат буд? Аввало, маблағи калон барои хӯрду хӯрок, сару либоси амир ва аҳли дарбор, ҳарамхона ва монанди инҳо сарф мешуд. Муаллифи «Таърихи нофеъ» Муҳаммадалӣ писари Муҳаммадсаиди Балҷувонӣ ки шоҳиди инқилоби Бухоро ва ходисаҳои арафаи он буд, навиштааст: «Давлати мо бисёр хазинаву дафинаи бекарон ва беҳисоб дорад, ки ҳамаро сарфи зинати вузаро ва амалдорон забунҳол менамоянд».

Барои исботи фикраш ӯ зинат, ҳашамату шавкати амиро чунин ба қалам додааст: Дар намози идайн, ки маросими исломист, аз барои сиёсати султонӣ, тоҷ бар сар ниҳода, бар сару думи аспҳои музайян бо афзоли тилло ва нукра тоҷ ниҳода, бар яке аз онҳо рукут намуда, дигаронро аз акиб мекашанд. Низ соябони тиллодӯз ва зарафрӯзи табаррукро аз пушти амирон барои салтанат ва ҳашаматашон то намозгоҳи омма мебаранд. Амирони Бухоро сарупои зарандуд ва пудгардонҳои зарин мепӯшанд. Дар зери чилави амирон чаҳор нафар шотир ба либосҳои аҷиб ва бар дасту пойҳо зангҳои зарин баста, ба сар кулоҳи зардор ниҳода, бо чилва ҳаракати саёсатмаобона менамоянд. Бар ҳар ду тарафи аспҳои амирон қорчиён ва хидоятчиён «умру давлати амир зиёда шавад ва теги шариат бурро гардад» гуфта, садоҳои нарм-нарм мекунанд. Каси дигар, ки барои «омин» гуфтан мансуб аст, «омин» гӯён, то намозгоҳи мӯъминон бад-ин ҳашамату шавкати тамоми мерасад». Вазир ва дигар амалдорони Бухоро ҳам ин ҳашамату зинатро доштанд, ки Муҳаммадалӣ ҳар кадоми онро хеле муфассал тасвир кардааст.

Чуноне маълум мешавад, ин нава рӯзгузаронӣ харҷи беҳисобро талаб мекард. Ҳамаи он аз ҳисоби деҳқонон, аз заҳматқашони бенаво буд.

Ҳарҷҳои дигар ва ночизи амиро аз хотираҳои худӣ ӯ тасаввур

намудан мумкин аст. Олимхон (падараш ўро Олими гов меномид) навиштааст: «Баъди чилус ин бандаи даргоҳ хирочи яксолаи мамолики худро ба фуқаро ба тариқи эъто (бахшиш) маоф намуда, сарфароз гардонидам... Ба бинои мадорис ва ибодатхонаҳо шўрл варзидам. Дар наздикии арки Бухорои Шариф, болои хавз бо номи худ як масчиду ибодатхона бино намудам. Дар тахти манори Бухоро, ба даруни бозор мадрасаи дорулulum ба номи худ бино намуда, барои таълими ҳар улум муаллим таъин фармуда, барои масориф ва маошу пӯшоки толибони дар мадрасаи мазкур истикомат меварзидагӣ аз тарафи худ як нафар нозир таъин намуда, хӯрок ва маошу пӯшок дар вақти муайян мерасонидам».

Олимхон бо тасвири сохтмони ин ду бино дар роҳи «савоб», барои «таъмин» намудани «охират»-и худ бешармона илова кардааст, ки ӯ дар давоми ҳукмронияш «мамлақати Бухоро ро обод намуда, зебу зиннат» додааст.

Ҳарчи бемасъулиятонаи ҳазинаи амир зиёд буда, ҳеч вақт ба ҳисоб гирифта нашудааст. Танҳо баъзеи он дар авроқи китобҳо боқӣ мондааст. Масалан, А. А. Семенов навиштааст, ки Олимхон барои сохтмони роҳи оҳани Ҳиҷоз садҳо ҳазор пули тиллоӣ равон кардааст. Ба ӯ унс гирифта, қўшбегӣ ва қозикалон ба ин сохтмони «муқаддас» ҳар кадомашон 150 ҳазор сўмӣ хайр кардаанд. Ин навъ илтифот аз ҷониби амир дар солҳои ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба императори Русия ҳам шуда буд. Ба гайр аз маблағи қалони пулӣ Олимхон ба Русия, мувофиқи маълумоти муаллифи «Таърихи нофеъ» чунин лавозимоти ҳарбӣ додааст: «...аз бобати тўп: даҳ дона тўпҳои «ҷаҳонгир», 500 дона милтиқи панҷтира, аз фуқаро 1500 дона аспҳои хуб ионат гирифта» ба подшоҳи рус додааст.

Тааҷҷубовар аст, ки фуқарои тобеи амири Бухоро ба қуллӣ ҳаёти қашшоқона ба сар мебуд, вале подшоҳ ҳазинаро барбод дода, сарфи ободии мулки бегона ё ҷанги ноодилона мекард. Ҳол он ки дар арафаи ғалабаи инқилоб амир меодонист, ки қувваҳои ҳарбии ӯ амнияти мамлақатро таъмин карда наметавонанд. Бинобар ин, Олимхон ба ҳукумати шўро барои ёрии ҳарбӣ ва молиявӣ муроҷиат намудааст.

Вазири мухтори Россияи шӯрой Бройдо бо Олимхон мулоқот намуда, аз номи ҳукумат ваъда кардааст, ки то 100 сол хоки Бухоро ба дасти амир хоҳад буд ва барои эҳтиёҷи ӯро баровард. PDF Compressor Free Version 500 тӯпу пулемёт, 50 аэроплан ва 50 млн. сӯм пули тилло медиҳад. Аз ин ваъдаҳо ба амир 11 адад тӯпи бегир аз Тошканд расидааст. Вале чолиб аст, ки амир бо вучуди соҳиби хазинаи беҳисоб будан дар солҳои инқилоб эҳтиёҷ ба пул доштааст. Дар оянда бояд сабаби онро омӯхт.

Саволи навест пеш меояд, ки хазинаи амир Олимхон баъд аз ғалабаи инқилоби Бухоро кучо шуд?

Чунин ба назар мерасад, ки ҳаракатҳои халқӣ амир ва аҳли рикобро ба ҳавф андохта буданд. Онҳо ба пойдорӣ ҳокимияти худ бовариӣ кулӣ надоштанд.

Бинобар ин амир сарвати худро пешақӣ ба ҳудуди Афғонистон раво мекард. Инро аз нақли соқини Ҷротеппа Субҳонқулихон (вафоташ соли 1981) пай мебарем. Ин шахс дар арафаи инқилоб толибилми яке аз мадрасаҳои Бухоро буда, тобистони соли 1920 таҳсилро дар зодгоҳаш гузаронидааст. Охириҳои моҳи август ӯ бо якчанд нафар ҳамсабақонаш аз Ҷротеппа азми сафари Бухоро мекунад. Азбаски роҳ ба воситаи Самарқанд пурхатар буд, чавонҳо қарор медиҳанд, ки аз тариқи Мастчоҳу Фалгар ба водии Ҳисор гузашта, бо роҳи чанубӣ вориди Бухоро гарданд. Аз Ҳисор то ба Бойсун расидан муллобачаҳои ҷротеппагӣ бо силсилаи қорвонҳо дучор меоянд, ки онҳо сармоёи амирро ба Афғонистон мебаранд. Оқибат, муллобачаҳо дар Бойсун бо амир ва дигар гурезагон рӯбарӯ мешаванд ва сарбозони подшоҳӣ онҳоро ҳамчун ҷосусони болшевик дастгир мекунанд. Ба қавли Субҳонқулихон (нақли эшон дар навор сабт гаштааст), яке аз маҳрамони амир онҳоро мешиносад ва ҷонашон аз ҷазо эмин мемонад ва онон аз роҳашон пас мебаранд.

Ҳангоми гурехтан амир ҳамроҳи худ хазина дошт. Дар ин ҳусус дар «Таърихи нофеъ» чунин маълумот омадааст: дар оғози инқилоб Олимхон дар Бухоро набуд. Ӯ шабона, хангоми бозгашт ва ҷаҳорбоғи Дилқушо, аз воқеаи дохили шаҳр оғох гашта, роҳи боғи шоҳӣ -Ситораи Моҳи Хосаро пеш гирифт. Дар ин ҷой ӯ

чанде дар интизори галабаи лашкари худ ба сар бурд. Вале соати дуи рӯз аз забони афгонҳои дар хузураш буда (200 нафар лашкари афгон уро посбонӣ мекарданд) фаҳмид, ки кор аз даст рафтааст. Муаллифи асари номбурда Муҳаммадалӣ воқеаи онрӯзаро чунин ба қалам додааст: соати 2-и баъд аз пешин ин хабарро «аз забони афгонҳои чонсипор шунавида, оҳи пурдари аз дили пурсӯз бароварда: «ал-финок, тақдир ин будааст, чора чист?»- гуфта хурчини тайёро ба ғойтун ниҳода амир савор шуд. Дар як ғойтуни дигар ҳазиначӣ ва як нафари дигар савор шуданд, як ғойтуни дигар панҷ -шаш нафари мусаллаҳ бо милтику пулемёт дошт. Қариб дар шаш-ҳафт ғойтун одам ва ду-се ҳазор аскарӣ низом ҳаққи ҳамдигар видоъ хонда, бо ҳазорон доду ғийон рӯй ба ҳазимат ниҳоданд».

Ҳоло маълум нест, ки амир ҳамаи ҳазинаи худро ба Афғонистон бурд ё қисмашро? Воқеаҳои баъдина имконият медиҳанд тахмин намоем, ки Олимхон ҳамроҳаш сармоҷи қалоне дошт, чунки бидуни ин навъ боигарӣ ӯ ҳаракатҳои зидди шӯравӣ ва босмачигариро дар худуди Осиёи Миёна бо пулу лавозимоти ҳарбӣ таъмин карда наметавонист. Дар ин кор ҳиссаи мамлакатҳои дигар (Англия, Туркия ва дигарҳо) низ ҳаст, вале саҳми амир ҳам кам набуд.

Беихтиёр саволи дигар пеш меояд, ки дар дохили шаҳри Бухоро, дар макони муқаррарии ҳазинаи амир сарвате боқӣ монда буд ё не?

Шояд монда бошад, вале маълумоти муаллифи «Таърихи нофеъ» моро ба шубҳа меғузорад. Дар ин сарчашмаи нодири таърихӣ омадааст, ки дар рӯзҳои инқилоб шаҳрро чор рӯз ҳавопаймоҳо бомбаборон карда, аз тӯпҳо оташ кушоданд. Бухоро 20 рӯз дар ҳукми сӯхтор буд. Дар натиҷа 34 гузар, аз 1000 адад зиёд дӯкон, 20 сарой, 29 масҷид, се ҳазор ҳавлӣ сӯхта хароб шуданд. Аз болои арки оӣ тақрибан 100 иморат сӯхт. Шояд тахона-ҳазинаи амир низ сӯхта бошад.

Аз хотираҳои Олимхон маълум мешавад, ки баъди гузаштан аз сарҳад, шоҳи афгон як моҳ уро меҳмондорӣ намуда, 12 ҳазор рупияи кобулӣ барои масорифу маҳоричи хармоҳаи ӯ муқаррар намудааст.

Соли 1985, хангоми сафари илмӣ ба Кобул дар китобхонаи пажӯҳишгоҳи бостоншиносии Афғонистон ба духтараки зебои китобдор корафтода шудам, ки Ҳасина ном дошт. Маълум шуд, ки ӯ набераи духтари амир Олимхон будааст. Баъди ду рӯз Ҳасина таклифи падараш - домоди амирро, ба ман расонид. Бо ҳукми тақдир ман меҳмони амирзодаҳо гаштам. Дар сӯхбати мо ба гайр аз Ҳасина ва падараш, апаи ӯ бо ҳамсараш иштирок доштанд. Маълум шуд, ки аз Олимхон 13 писар ва 15 духтар мондааст. Вале аз чанд зани амир будани онҳоро домоди амир намедонист. инчунин маълум гашт, ки дар ин хонадон аз амир ягон матоъ, ҳатто пиёла ё косае мерос намондааст (ана давлату савлати амирӣ!).

*«Адабиёт ва санъат»,
18 январӣ соли 1990.*

Қисмати хазинаи амир Олимхон ва умуман боигарии амирони Бухоро доимо масъалаи баҳсталаб шудааст. Охири мақола дар ин бора ба қалами ходими илмии маркази омӯзиши тоҷикони чаҳон дар донишгоҳи миллии Тоҷикистон Абдуллоев тааллуқ дорад, ки бо номи «Кому достанется золото эмира?» 11 январи соли 2007 дар ҳафтаномаи «Мнение» чоп шуда буд. Муаллиф бо боварии комил навиштааст, ки Амир Абдулахад (1885-1910) дар бонки Давлатии Рус 27 миллион рубл пули тилло гузошта буд. Дар бонкҳои шахсӣ бошад, номбурда 7 миллион рубл маблағ гузошт. К. Абдуллоев муайян кардааст, ки Амир Олимхон дар бонкҳои Фаронса ва англисҳо 150 миллион рубл гузошта буд. Даре нагузашта амири мазкур ба бонкҳои номбурда боз 32 миллион рубли дигар мегузаронад.

Яъне сарвати дар бонкҳо гузошта аз 32 миллион рубли замони Абдулахадхон, дар соли 1917 ба 182 миллион рубл расидааст. Ин маблағҳо ба амир ва ворисони ӯ насиб накарданд. К. Абдуллоев бо боварии том навиштааст, ки ҳуччати расмӣ 150 миллион рубл, ки амир ба бонкҳо гузаронида буд, хангоми гурехтанаш дар моҳи сентябри соли 1920, дар Бухоро монда аст. Чунки шаби аввали ҳамлаи болшевикон ба Бухоро амир Олимхон (1910-1920) берун аз шаҳри Бухоро - дар боғи Дилкушо

буд. Аз ин ҷо ба қароргоҳи худ Ситораи Маҳи Хоса омада, баъди 2-3 рӯз ба самти шарқии мулки худ фирор намуд.

Ба ғайр аз 150 миллиони зикр ёфта, Олимхон ба ҳамон банкҳо 32 миллиони дигар гузаронидааст. Дар бораи ин маблағ ҳуҷҷати расмӣ ба дасти Амир норасида ӯ гуреза шудааст. Ин буд як қисми бойиғарӣ (ё ҳазинаи) амир Олимхон, ки ба ӯ ва авлодашон насиб накарда, то ҳол манбаи баҳс ва фикру мулоҳизаҳои мардум гаштааст.

ТАҲҚУРСИИ ИЛМУ ДОНИШ

Баъд аз хатми донишгоҳи омӯғорию ба номи Т.Г. Шевченко (ҳоло ба номи устод Айнӣ) маро дар назди ҳамин донишгоҳ ба сифати ассисент барои кор қардан нигоҳ дошанд. Вале банда ҳонданро давом додан мехостам. Ин орзуи ман соли 1951 то соли 1953 давом карда, оқибат ба аспирантураи донишгоҳи хатм- қардаам дохил шудам. Мо се нафар аспирантхоро ба назди роҳбари оянда, барои сӯхбат равон қарданд. Пешакӣ мо оғох шудем, ки бо роҳбари худ боадабона муомила кунем, ки ӯ ба моён бовар ҳосил намуда, барои ба ӯҳда гирифтани роҳбарии мо розӣ шавад. Чунки ба ин олими номдору солдида на ҳама ҷавон писанд меояд. Мо се нафар ба институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ Тоҷикистон омадем. Профессори мӯхтарам дар хоначае менишаст. Барои ба ҷои қори ӯ ворид шудан аз хонаи нисбатан калон гузаштан даркор буд, ки он ҷо 5-6 нафар кормандони илм машғули қори худ буданд. Дар ақиби мизи қорӣ марди миёнақадми соҳиби мӯйлаби зебо, бо сари лучи бе мӯй нишаста буд. Ин шахс олими маъруфу машҳур, ҳоваршинос академики АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон, профессор Александр Александрович Семенов буд. Баъди бо диққат нигоҳи пурмазмун қардан аз ҳар кадоми ҳозиршудагон ӯ пурсид, ки зодгоҳатон аз кучаст? Н. Латипов ҷавоб дод, ки аз Дарвоз мешавад. М. Ҳамроев аз деҳаи Симиғанчи водии Хисор, ман

аз шаҳри Ҷротеппа. Профессор гапро зиёд накарда ба ҳар кадоми мо мавзӯи рисолаамонро нависонд. Ба Н. Латипов «Беки Дарвоз дар охири асри XIX ва аввали асри XX», ба М. Ҳамроев «Беки Ҳисор дар охири асри XIX». Ба ман рӯй оварда устод гуфт: Ба шумо ду мавзӯъ пешниҳод мекунам. Худатон яке аз инҳоро интихоб кунед:

1.«Муборизаи хонҳои Бухорову Хӯканд барои Ҷротеппа».

2.«Мулки Ҷротеппа дар охири асри XIX – аввали асри XX».

Ба А.А. Семенов ман ҷавоб гуфтам, ки бояд фикр кунам. Ҳангоми сӯхбат аввалин дастурамали илмиро аз устод гирифтем. Барои бозиди дуввум устод рӯзу соат таъин кард.

Мо аз назди роҳбар баромада ба андеша рафтем. Саволе пеш омад, ки барои чӣ зодгоҳи ҳар кадоми мо мавзӯи кори илмиамон муайян шуд? Солҳои зиёд ба ин савол ҷавоби қаноатбахш пайдо карда натавонистам будам. Баъди ба охир расонидани рисолаи номзадӣ ва дифои он, ман аз мақсади устоди худ пай бурдам. Аввало ин, ки мавзӯи ватан, махсусан зодгоҳ, барои ҳама азиз ва дилхоҳ аст. Алалхусус зери роҳбарии чунин олимони забардаст. Дигар ҳамин, ки дар зодгоҳ гирд овардани маводи рисолаи номзадӣ осонтар аст, нисбат ба ҷои бегона. Чунки ту ва авлоди туро бисёр қасон мешиносанд ё худ шумо онҳоро мешиносед ва саввум, дар ҳақиқат, таърихи мулкҳои номбурда, тибқи муайян кардаи устод, аз тарафи ҳеҷ кас омӯхта нашуда буд.

Дере нагузашта ба институти таърих, бо супориши котиби аввали ҳизби коммунисти Тоҷикистон Бобочон Ғафуров бинои нав доданд. Хонаи кори директори он дар ҷое буд, ки омаду рафти корафтадагон ба коргарони дигар ҳалал намерасонид. Дар қабулгоҳ, дар хоначаи начандон калон, котиба менишаст. А.А. Семенов дар хонаи нисбатан калон, мизи корӣ ва дивани қадимае пайдо намуда, аз паи кор буд. Хонаи истиқомати устод аз ҷои қораш дур набуд. Марди 80 сола бе ҳеҷ мушкилӣ ба кор пой пиёда омада мерафт. А.А. Семенов дар институт тақрибан 4-5 соат кор мекард. Пагоҳӣ ду соат ва баъди ними рӯз 2-3 соат. Ӯ танҳо барои идора кардани институт, яъне корҳои ташкилӣ ба инҷо меомад. Корҳои илмӣ – тадқиқоти профессор дар

хонааш иҷро мешуданд. Як қисми китобхонаи нодири устод дар Душанбе ва қисми зиёди он дар Тошканд буд. Баъд аз вафоти А.А. Семенов китобхонаи ӯро Хукумати Тоҷикистон ба маблағи 175 ҳазор сомонӣ аз духтаронаш харида гирифт ва ба Душанбе, ба хонаи истиқоматии профессор овардаанд. Чунки баъд аз 40 рӯзи вафоти А.А. Семенов ҳамсараш Вера Юльевна низ вафот кард. Ду духтари устод, ки меросхури ӯ буданд, дар шаҳри Тошканд зиндагӣ мекарданд.

А.А. Семенов ба ғайр аз кори директорӣ дар донишгоҳи омӯзгорӣ ва дар донишгоҳи нав таъсисёфтаи давлатии ба номи В. И. Ленин бо хоҳиши ректори онҳо дарс ҳам меод. Мавзӯи дарси ӯро ҳеҷ вақт омӯзгори дигар ба ӯҳда нагирифта буд. Ӯ аз фанни манбаъшиносӣ аз таърихи халқҳои Осиёи Миёна дарс меод. Ман ҳарчанд, ки аспирант будам ҳамаи дарсҳои устоди худро, ба қатори донишҷӯёни курси 3 нишаста гӯш мекардам.

Барои осон гардонидани рафту омади устод дар дохили шаҳр ва берун аз он бо супориши Б.Ғафуров ба институти мошини сабукрави «Москвич» (тамғаи ду) дода буданд. А.А. Семенов аввалин директори институт дар Академияи илмҳо буд, ки соҳиби мошини сабукрав гашта буд.

А.А. Семенов ханӯз дар солҳои донишҷӯияш, охири асри XIX ба ҳудуди Осиёи Миёна, алаҳусус ба Бухорои Шарқӣ сафар карда, дар Қубодиён, Ҳисор, Кӯлоб, Бадахшон зисту зиндагонии халқи тоҷикро омӯхта буд.

Академияи илмҳои Тоҷикистон соли 1951 бо ташаббуси Б.Ғафуров таъсис ёфта ба мутахассисони соҳибистеъдод, олимони донишманд ниёз дошт. Профессори мӯхтарам инро хуб медонист. Б. Ғафуров бошанд, бо мақсади ғайбӣ намудани олимони шарқшинос А.А. Семеновро аз Тошканд даъват карда оварда буданд. Бо мақсади васеъ намудани ҷаҳонбинии илмӣ кормандони институти таърих ӯ барои ҳодимони худ дарсҳои гуногунмавзӯӣ меод. Ин дарсҳо вақту соати муайян надоштанд. Ҳар соате, ки директор вақти ҳоли пайдо кунад, кормандонашро ба ҳузурӣ худ даъват мекард. Дарс аз 25 то 45 дақиқа давом мекард (вобаста ба вақт). Мо фанҳоеро меомӯхтем, ки дар донишгоҳҳо ҳеҷ вақт онҳоро намегузаштанд-таърихи коғаз, таърихи дин,

катибашиносӣ, сангҳои қиматбаҳо ва маълумотҳои китобӣ дар бораи ин сангҳо (аз чумла дар Куръон, Инчил ва дигар китобҳои динӣ). Сангҳои қиматбаҳои ҳақиқиро аз сангҳои сохта ҷӣ тавр бояд фарқ кард. Сангҳои қиматҳои шифобахшии он ва ҳоказо. Дар хонаи кори устод тахтаи сиёҳи синфӣ меистод. А.А. Семенов истилоҳҳои душворфаҳм, номи сангҳо ё чизҳои дигарро ба тахта менавист, ки мабодо мо хато накунем.

Бо кори начиби худ каноатманд нагашта, ӯ аз корманди худ Р.Л.Неменова хоҳиш карда буд, ки ба русзабонҳои институт забони тоҷикӣ омӯзонад. Ба тоҷикони дар институт ба кор қабулшуда забони русӣ дарс медоданд.

Ғамхори А.А. Семенов барои кормандони зерин дасти ӯ шоистаи таҳсин буд. Масалан, рӯзҳои сарди ҳавои зимистон, ӯ ба кор омада, даставвал ба хонаҳои корӣ мерафт. Агар хонаҳо гарм бошанд, каноатмандӣ ҳосил намуда, ба утоқи кориаш мерафт. Агар сард бошанд, кормандонро ба хонаҳояшон ҷавоб дода, муовини қисми ҳоҷагиро ба ҳузурӣ худ хонда, танбех медод ва таъкид мекард, ки дигар чунин беаҳмиятӣ содир нашавад ва ба бухориҳо дар вақту соати муқарраршуда кӯмур андохта, хонаҳоро гарм кунанд.

Бинои институти мо дуошёна буд. А.А.Семенов дар ошёнаи якуми он менишаст. Қасе аз кормандон зарур шавад, ба воситаи котиби худ ӯро ба ҳузураш металабид. Ба утоқи кори устод ворид шудан ҳамон директори куҳансол аз курсиаш баланд шуда, даст дода, ҷои нишастӣ даъватшударо нишон дода, баъд худаш ба курсиаш менишаст. Пеш аз изҳори мақсад А.А. Семенов ҳолпурсӣ намуда, баъд ба кор шурӯъ менамуд. Агар шахси даъватяшуда ҳамон рӯз ба ӯ бори дигар зарур шуда монад, устод ин шахсро дигар ба ҳузураш намепазируфт, балки худаш ба назди ӯ меомад (ҳарчанд ин корманд дар ошёнаи дуввум нишаста бошад ҳам).

Бо супориши директор муовини ӯ мизи калонро дар даромадгоҳи хонаҳои корӣ оварда гузошт. Ин миз барои бозии тенниси рӯи мизӣ буд. Он солҳо дар дӯконҳои варзишӣ чунин мизро пайдо кардан душвор буд. Бинобар он онро дар устоҳона фармуда буданд. Коргарҳо дар соатҳои ғайрикорӣ бо ҳамдигар

теннис бозӣ мекарданд. Боре дар назди ин миз меистодам, ки А.А.Семенов аз ман савол кард, ки Шумо «Пинк понк» бозӣ мекунад? Ман ин истилохро то ҳол нашунавида будам. Бинобар он саволи устодро нафаҳмидам. А.А.Семенов саволашро такрор кард. Баъд аз он ҳис кард, ки ман ӯро нафаҳмидам. Бинобар он ӯ гуфт: «Шумо настольный теннис бозӣ мекунад?» Ман ҷавоби «не»-ро додам. Ҳазломез ӯ гуфт: ёд гиред, баъд ҳамроҳ бозӣ мекунем!

А.А. Семенов боз як одати дигар дошт. Пеш аз ба рухсатии ҳарсолааш рафтан кормандони институтро чамъ намуда, ҳамроҳи онҳо акс мегирифт. Ҳоло ман чанд адад расмҳои устодро дар даст дорам. Ғамхори А.А. Семенов дар ҳаққи кормандони худ беҳад буд. Олими ҷавон, ки аспиранти ӯ буд ва Баҳромов ном дошт, ба бемории сил гирифт. Шуда, дар беморхонаи ноҳияи Роҳатӣ табобат мегирифт. Ӯ ки ҳеч хешу табор надошт, мо ҳамкоронаш бо навбат барои диданаш, бо авқоти гарм мерафтем. Барои рафтан ба беморхона А.А. Семенов ба мо мошини сабукравашро меод. Боре ӯ ба ман гуфт, ки худаш мехоҳад рафта Баҳромовро бинад ва ману А. П. Писарчик - мудири шӯъбаи мардумшиносиро ҳамроҳ гирифт.

Беморхона дар соҳили дарёи Кофарниҳон ҷойгир буд. Роҳи мошингарди байни Душанбе ва ноҳияи Орҷоникидзеобод ба майдони пахташуккунӣ табдил ёфта, мошинҳо бераҳа аз канори роҳ ҳаракат мекарданд. Ҷангу ғубори роҳ ҳадду канор надошт. Мӯйсафеди он вақт 85 сола ба азоби роҳ тобоварӣ карда, рафта Баҳромовро дида, аҳволпурсӣ карда баргашт.

А.А.Семенов дар ҳамаи ҷамъомадҳо, ки бахшида ба идҳои онвақта ё рӯзҳои таваллуд дар бинои институт ё берун аз он баргузор мегардид, ширкат меварзид. Дар навбати худ, Бобочон Ғафуров доимо аз ҳолу аҳвали А.А. Семенов хабардор шуда меистоданд. Ба ӯ рухсатнома дода буданд, ки аз дӯкони ҳукумати озуқа гирад. Ҳар сол ба профессор ду роҳхат меоданд, ки ҳамроҳи ҳамсараш Вера Юльевна табобат гирад ва ҳоказо. Ҳатто А.А. Семенов депутати шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуда буд. Ӯ вазифаи депутатиро аз самими қалб иҷро мекард. Дар рӯзу соати муайяншуда, дар участкаи интихобаш

хозир шуда, арзи дармондагонро шунида, ба вазоратҳои дахлдор мерасонид.

Ҳангоме ки ман аспирант будам, роҳбари кори илмиам профессор А.А.Семенов эҳтиёҷи кормандон, ки онвақт аксар ҷавонон буданд, ба Ҳисобгирифта, бо роҳҳои гуногун баъзан ғайри қоидаву қонуни мавҷуда, ёрӣ мерасонид. Масалан, ӯ медонист, ки ман аёлманд ҳастам. Маоши аспирантӣ ҳамагӣ 680 руб. буд, ки барои зиндагӣ кифоя надошт. Ӯ чунин вазъиятро хис намуда, боре маро ба ҳузури худ талабид. Дар утоқи кори устод як нафар хонуми миёнсони зебочехра, ки дар тан либоси замонавӣ дошт, нишаста буд. Баъди муаррифии устод маълум шуд, ки хонуми мазкур директори китобхонаи давлатии ба номи Фирдавси Омина Баҳодуровна Каримова будааст. Ӯ ба назди профессор омадааст, ки як нафар шахсе пайдо кунад, ки хати арабиро хонда тавонад.

Шӯъбаи дастхатҳои китобхонаи номбурда мудир надорад. Чунин кас дар ҷойи дигар пайдо нашуд ва ҳоло директори китобхона ба назди профессор барои кӯмак расонидан омадааст. А.А. Семенов бо ҳамин сабаб маро ба ҳузури худ хонда буд. Сӯҳбати Каримова бо ман дар ҳузури А.А. Семенов ба манфиати кор ҳал шуд. Он вақт ман ҳамчун аспирант барои кор дар ҷойи дигар ҳақ надоштам. Вале «ҷавобгарӣ»-ро устодам ба зимаи худ гирифт. Ӯ як тирро ба ду, ҳатто ба се нишон расонид. Аввал ин, ки эҳтиёҷи китобхонаро баровард. Дигар ҳамин, ки шароити зиндагии маро беҳтар гардонид. Аз ҷои нави корӣ ман 140 рубл. маош мегирифтагӣ шудам. Саввум ҳамин, ки дар китобхона, махсусан дар шӯъбаи китобҳои қаламӣ кор карда, барои рисолаи худ мавод гирд овардам.

Хизмати ман ба сифати мудирӣ шӯъбаи дастхатҳо барои кори илмӣ оянда самараи хуб дод. Ҳангоми қабули якҷанд ҳазор дастнавис ман бо ҳар кадоми он шинос шудам, баҳра бурдам.

Дигар ин, ки якҷанд китобҳои таърихӣ, ба назари ман, тамоман дар илми шарқшиносӣ номаълум намуданд. Оиди фикри пешакии худ бо А.А. Семенов маслиҳат кардам. Эшон як қисми дастхатҳои номбаркардаи маро нодиртарин шуморида,

фармуданд, ки дар бораи ҳар кадом аз онҳо маълумоте навишта, ба чоп омода созам. Маколаи ман бо номи «О некоторых неизвестных источниках по истории Средней Азии XIX в.» дар ахбороти АФ Тоҷикистон (соли 1956, №8) чоп шуд.

Кашфиёти дигар, ки ахамияти байналхалкиро молик гашт, дар ҳамин китобхона ибтидо ёфт. Ҳангоми мутолиаи асари Бобур Мирзо- «Бобурнома» ман ба як маълумоти муаллиф эътибор додам. Бобур Мирзо навиштааст: Ман дар Ҷротеппа будам. Хабар шуд, ки Шайбониҳон Хучандро ишғол кард. Ман аз ағбаи Оббурдон гузашта, ба кӯхистони Мастҷоҳ омадам. Дар онҷо мазоре буд. Поёнтар аз мазор чашмаоб. Мардуми кӯхистон ба рӯи сангҳо ҳархел абёт мекандаанд. Ман ҳам пайрави ин одат шуда, дар рӯи санги сохили чашма чунин байтхоро қандам:

*Шунидам, ки Ҷамшеди фаррухсирӣшт,
Ба сарчашмае бар ба санге навишт,
Бар ин чашма чун мо бисе дам заданд,
Бирафтанд, то чашм барҳам заданд
Гирифтём олам ба мардию зӯр,
Валекии набурдем бо худ ба гӯр.*

Баъди хондани ин порчаи «Бобурнома» ба назди А.А. Семенов омада изҳори ақида намудам ва илова кардам, ки ман ба кофтукоби ин санг меравам. Ӯ нобоварона ба ман нигарист ва рӯҳсат дод, ки ба сафар бароям. Дар ҳамин вақт ба Душанбе аз Мастҷоҳ Бобоҳон Ҳамдамов ва раиси колхозии деҳаи Оббурдон Қобилов омада буданд. Онҳо тасдиқ карданд, ки дар Мастҷоҳ, хусусан дар Оббурдон сангҳои хатнок зиёдаанд.

Китобхонаи ба номи Фирдавсий маро барои харидани китобҳои қаламӣ ба Бухоро ва Ҷротеппа равон кард. Супориши Омина Баҳодуровнаро иҷро намуда, аз Ҷротеппа ба Мастҷоҳ рафтам (ин сафар пурра дар асари «Санг ҳам диле дорад» Душанбе, 1999) тасвир ёфтааст.

Санги Бобур пайдо шуд. Бо ёрии ақоям Мирҳайдар Мухторов сангро ба Ҷротеппа ва баъд ба Душанбе овардам. Дар институти таърих, ки он вақт (соли 1953) дар бинои ҳозираи

Институти забон ва адабиёт чойгир буд, сангро гузоштам.

А. А. Семенов ба кор омада, аввал ба хонае дохил шуд, ки ман он сангро гузошта будам. Ӯ дар атрофи санг якчанд маротиба давр зад. Имзои Бобур Мирзо, ки «Харрараху Бобур» навишта буд ва санай онро хонда, бо овози баланд гуфт: «Этот камень может украсить любой музей мира». Нисбати ин бозёфти нодир рӯзномаҳо ахбор чоп карданд. Шахси дар таърихи халқҳои ҷаҳон маъруф-Бобур Мирзо, шоир ва олим ҳам буд. Ба ғайр аз асари таърихӣ ва ҷуғрофияш-«Бобурнома» ӯ нисбати илми аруз китоб навишта, ба ду забон шеър гуфта, ҳатто алифбо ихтироъ кардааст, ки дар таърих бо номи «алифбои бобурӣ» ворид гаштааст. Мутаассифона аз асарҳои офаридаи ӯ ҳеч кас нусхаи мусаввадаашро пайдо карда натавонист ё ки чунин нусха то замони мо омада нарасидааст. Бинобар он катибаи бо имзои Бобур аз Мастҷоҳ пайдо кардаи ман нодир буда, то ҳол нусхаи маълуми дастхати Бобур Мирзо мебошад. Илова бар он, ӯ нисбати ин санг дар «Бобурнома» нақли болоиро овардааст. Бо ҳамин сабабҳо ин бозёфт бо тезӣ маъруфу машҳур гашт. Дар бадали се сол, мувофиқи маълумоти АҶН (Агенство печати новости СССР) нисбати ин бозёфт дар 35 давлати ҷаҳон ахбор чоп шуда буд. Соли 1960 бо хоҳиши Б. Ғафуров ин сангро ба Москва бурданд. Он вақт дар бинои донишгоҳи маъруфи ба номи Ломоносов конгресси 25 байналмилалӣ шарқшиносони ҷаҳон баргузор гардида буд. Санги Бобур бошад, дар намоишгоҳи ин ҷамъомади бошукӯҳи олимон гузошта шуд.

Б. Ғафуров, ки раиси ин анҷуман буданд, муовини аввали сарвазири ИҶШС А. Микоянро шахсан оварда, ин сангро нишон дода, дар борааш нақл кардаанд.

Чунин бозёфти нодир роҳбари илмӣ ман А. А. Семеновро водор намуд, ки ба ман омӯхтани катибаҳои асри миёнаро вогузорад. Ман хурсандам, ки дар давоми корҳои пажӯҳишӣ ва гирд овардани катибаҳо, аз ӯҳдаи чунин кори мушқил баромада тавонистам ва рисолаи доктории ман, ки соли 1971 дар институти шарқшиносии Москва дифоъ шуд, ба катибаҳои болооби Зарафшон бахшида шуда аст. Як сабаби чунин бозёфти нодир шояд меҳрубонии А. А. Семенов буд, ки маро барои бо

кори иловагӣ таъмин кардан ва беҳбуд гардонидани зиндагӣ, ба китобхонаи ба номи Фирдавсӣ хидоят карда буд. Яъне аввалин таҳкурсии дониши ман аз шӯъбаи дастхатҳои китобхонаи маъмур оғоз ёфтааст (илова бар он бозёфтҳои дигар, аз қабиле асарҳои таърихӣ муаллифони гузашта ва истифодаи онҳо дар рисолаи номзадӣ ва доктории ман. Инчунин ҳамаи тадқиқотҳои илмие, ки анҷом додам, дастраси хонандагон гаштааст).

Ҳоло ҳам дурандешии роҳбари илмӣ ман профессор А. А. Семенов маро ба тааҷҷуб меоварад. Ӯ боварӣ дошт, ки ман аз ӯҳдаи навиштани рисолаи номзодии худ мебароям ва ҳамзамон вазифаи мудири шӯъбаи дастхатҳои китобхонаи ба номи Фирдавсиро низ адо мекунам.

Боварии устодро ман борҳо аз забони ӯ шунида будам. Масалан, хангоми муҳокимаи рисолаи номзадӣ дар кафедраи таърихи донишгоҳи омӯзгорӣ, ки ман аспиранти он ҷо будам, А.А. Семенов шахсан омада иштирок ва баромад кард. Ӯ суханаширо аз бозёфти нодири катибаи Бобур оғоз намуда гуфт, ки кашфи ҳамин санг ба рисолаи номзадӣ меарзад. Тақрибан чунин суханонро ӯ хангоми дифои рисола дар шӯрои илмӣ донишгоҳи миллии давлатии Тоҷикистон такрор намуд. Бе сабаб набуд, ки аз се рисола, ки барои дифоъ гузошта буданд, танҳо диссертатасияи ман он рӯз бо як овоз баҳои мусбат гирифт.

Китобхонаи ба номи Фирдавсӣ он солҳо дар бинои яқошёна (дар рӯ ба рӯи даромадгоҳи марказии вазорати кишоварзӣ) ҷойгир буд. Китоб зиёду ҷой кам буд. Хонандаҳо дар атрофи мизи сербар (аз чор тарафаш) нишаста китоб мутулиа мекарданд. Мизи ҷои кори директор дар даромадгоҳи китобхона, дар хоначаи хурдакӣ ҷой гирифта буд.

Шӯъбаи дастхатҳо бошад, дар охири толори умумӣ ду хонаро дарбар дошт. Барои ба ин хонаҳо ворид шудан аз назди мизи хонандагон гузашта мерафтем. Китобҳои қаламӣ дар хонаи дарун, дар рафҳои рӯкушод гузошта шуда буданд. Дар хоначаи якум ду миз буд. Яке барои ман-мудири шӯъба ва дигараш барои корманди дуввум (мо ду нафар будем). Як муддат бо ман профессори оянда Лариса Демидчик кор мекард. Хонандаҳои ин шӯъба чандон зиёд набуд. Китоби дарқориашонро гирифта

ба толори умумӣ баромада, мутолиа мекарданд. Дар он солҳо хонандагони асосӣ академики АИ Тоҷикистон Абдулганӣ Мирзоев, забоншиноси маъруф Туракул Зехнӣ ва дигарҳо буданд. Ба ғайр аз шахсони номбурда барои мутолиаи дастнависҳо ба назди ман донишҷӯёни онвақта А. Маниёзов, З. Аҳрорӣ, Р. Каримов, М. Бакоев ва дигарон тез-тез омада мерафтанд.

Аз ин шӯъба китобҳо ба хона дода намешуданд. Танҳо як маротиба бо супориши роҳбарият куллиёти Бедилро, ки китоби чопӣ буд, барои истифода ба Садриддин Айнӣ дода будам.

Х. Мирзозода ҳам барои ба чоп омода сохтани девони Ҳофиз аз китоби чопӣ истифода бурданд.

Китобхона дорои китобҳои нодир буд. Масалан, нусхаи «Гулистон» - и Саъдӣ, ки дар асри XII, солҳои дар қайди ҳаёт будани шоири бузург китобат шудааст. Китобҳои ин ҷо танҳо як нусха буда, дар ҷои дигар дида намешуд. Масалан, «Зафарнома»-и муаллифи номаълум, мансуб ба таърихи асри XIX-и Овӣёи Миёна, «Ҷодатул ошиқин»-и шайх Ҳусайни Хоразмӣ, ки (писараш навиштааст). Ин асар шарҳи ҳоли ин бузургвори асри XVI-ро дар бар дорад. Аз рӯи ин дастхат мо санаи дақиқи мазори Маҳдум Аъзами Ҳисориро муайян кардем. Китобҳои каламии нодир аз қабилӣ девони шоирони гузашта низ дар ин шӯъба маҳфуз буданд. Масалан, як нусха девони қадимаи Мавлоно Ҷомӣ, якчанд нусха аз девони шоири ўротеппагии асри XIX-Фано ва дигарҳо.

Барои мутолиаи китобҳои қаламӣ, ба ғайр аз олимон, муаллимони донишгоҳҳо ва толибилмон ҳофизон низ меомаданд. Яке аз чунин касон ҳофизи халқии Тоҷикистон Маъруфхӯча Баҳодуров буданд. Он кас саводи кӯҳна дошта, дастхатҳоро бе душворӣ мехонд. Шояд бо ҳамин сабаб бошад, ки ин ҳофизи номӣ шеърҳоро бе хато месурӯд.

Чуноне қайд карда гузаштем, дар шӯъбаи дастхатҳо, ба ғайр аз китобҳои қаламӣ як миқдор китобҳои чопӣ-чопи сангӣ ва чопи ҳуруфотӣ низ маҳфуз буданд. Чанд адади онҳо нодир буд. Масалан, тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ, ки дар ибтидои асри XX дар Англия нашр шуда буд, ё худ «Таърихи Шохрух»-и Мулло Ниёз Муҳаммад, ки аз тарафи олими рус Наливкин

соли 1885 дар Қазон чоп шудааст. Аксари китобҳои чопӣ дар Ҳиндустон нашр шуда буданд.

Баъзе китобҳо бо миниатюраҳо оро ёфта буд. Китобхое, ки унвонҳои забони раҷин доштанд, бештар буданд. Як адад китоб, бо номи «Далоил ул-хайрот», ки ниҳоят гулу гулкорӣ шудааст. Чунин китобҳо барои мутолиа танҳо ба муаллимон ва тадқиқотчиён дода мешуданд.

Захираи китобхона аз ҳисоби китобҳои шахсӣ комилтар мегашт. Бисёр касон китобҳои аз падарҳо мерос мондари меоваранд ва ба нархи начандон гарон дода мерафтанд. Аксар китобҳои қаламӣ ё чопиро барои фурӯш ба китобхона касоне меоварданд, ки онҳо касиб ё тоҷир буданд, яъне аз хонаҳои мардуми шаҳру дехот ва аз бозорҳои шаҳрҳои қадимаи Осиёи Миёна (Бухоро, Самарқанд, Ҷирғатеппа, Хучанд, Водии Фарғона ва ғайра) китобхоро ба нархи начандон гарон мехариданд ва ба китобхона оварда мефурӯхтанд. Он солҳо, ки на ҳар кас арабиرو хонда метавонист ва ин хат байни мардум маъмул набуд, китоб ҳам қадру қимат надошт.

Дар ёд дорам, ки боре аз шаҳри Қўргонтеппа як нафар китобфурӯш чанд адад китобҳои қаламӣ ва чопиро барои фурӯш овард. Аз дастнависҳои ӯ як адади он ниҳоят қолиб буд ва дар ҷои дигар ба ҷашм намерасид. Мо баъд аз маслиҳатҳои зиёд, ҳусни хати зебои китоб, қадимӣ будани он (шояд нусхаи мусаввада бошад) аввалу охир ва сана доштан, (асри XVI) ва ҳоказоро ба инобат гирифта, дастхатро 175 рубл нарх қардем. Вале ба фикри комиссияи нархгузор эътибор надода, муҳосиби китобхона пулро надод. Барои рӯенидани ин маблағ мудлате бо ӯ «мубориза» бурдем. Ин китоб ҳамон «Қодат ул-ошиқин»-и дар боло зикршуда буд, ки Шарофаддин Ҳусайн шарҳи ҳоли падараш – Шайх Ҳусайни Хоразмиро ба тафсил навиштааст.

Нисбати ин асар нодир қамина дар маҷаллаи «Ориёно»-и Афғонистон мақола ҳам чоп қардам. Рӯзномаҳои ҷумҳурий дар бораи ин бозёфт ахбори махтасар доданд. Дартар аспиранти қамина – Исмоилов Лутфулло дар бораи ин асар рисолаи номзадиро дар Тошқанд ҳимоя қард.

Чуноне гуфта гузаштем, ҳар як китоби бафурӯшомайда баррасӣ мешуд ва аз ҷониби комиссияи нархи худро мегузошт. Баъд

ин нархҳо чамъбааст шуда, кимати китоб ҳосил мешуд. Комиссия акт навишта онро мудири шӯъба, бо имзои директор ба бухгалтерии китобхона месупорид. Соҳиби китоб баъд аз чанд муддат бо суроғаш (паспорт) омада пулашро мегирифт. Чунин низоми нархгузори ва пул додан вақти зиёдро талаб мекард (баъзан як моҳ ё зиёда аз он). Баъзан бонк пулро дер меод, кашолқориҳои беҳуда сабаб мешуд, ки китобфурӯшҳо китобашонро ба бозор мебарданд ё худ ба муҳлисони дигар фурӯхта мебаранд. Комиссияи нархгузор бо фармони вазири фарҳанг таъсис дода мешуд. Чунин комиссия бо сарвари камина дар ҳузури китобхонаи ба номи Фирдавсӣ ҳоло ҳам амал мекунад. Вале чанд соли охир касе ба китобхона китобҳои қадимаро барои фурӯш наовардааст. Бояд илова намуд, ки 175 рубл, то солҳои 1990, баландтарин нархи китоб буд. Баъди пароканда шудани Иттиҳоди Шӯравӣ ва паст шудани кадрӣ пул нархҳо баланд рафтанд.

Ба гайр аз китобҳои қаламӣ ва чопи сангӣ ба забонҳои форсӣ-тоҷикӣ ва арабӣ дар як ғӯшаи китобхона китобҳои қаламӣ, ба забони иврит низ мафӯз буд. Онҳо рақам надоштанд. Касе ин забонро намедонист. Маълум набуд, ки ин китобҳо ба қадом давра тааллуқ доранд, номашон чист? Аз кучо, қай ва қӣ овард— барои ман равшан нашуд. Ман ҳам аз пайи онҳо нашудам. Чунки касе суроғ намекард ва хонанда ҳам надоштанд. Дар байни китобҳо як лӯлапечи қалоне буд. Коғазӣ навишта, агар фаромӯш накарда бошам, ба ақибаш матое дошт, ки коғазро аз порашавӣ муҳофизат мекард. Баъд аз ба бинои нав (қўчаи Рӯдакӣ 36) кўчидани китобхонаи ба номи Фирдавсӣ, китобҳои ба забони иврит ва ҳамон коғазӣ лўндаи қалон аз байн рафтанд. Он вақт ман дар китобхона кор намекардам. Вале ҳамчун аъзо ва раиси комиссияи нархгузори ба китобхона доимо омаду рафт доштам. Вақте аз сарнавишти китобҳо ба забони Иврит савол кардам (ҳоло дар ёд надорам, ки он солҳо мудири шӯъба қӣ буд), касе ҷавоб гуфта натавонист, ки онҳо кучо шуданд? Чанде пеш тавассути телевизиони Москва хабар доданд, ки шахсеро дастгир кардаанд, ки ӯ китоби муқаддаси яҳудиёро мехостааст ба хориҷа барад. Ин китоб (коғазпеч) кўхнатарин ва беҳтарин нусхаи китоби муқаддаси яҳудиён буда,

аз Душанбе он чо рафтааст (зиёда аз як миллиону сад ҳазор доллар арзиш доштааст). Баробари шунидани хабари чиноятӣ фавран ба хотирам лӯлапечи китобхонаи ба номи Фирдавсий соли 1953 омад?!
PDF Compressor Free Version

Соли 1953 Қарори Шурои вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад. Ин қарор ба таъсисёбии Академияи илмҳо дар моҳи апрели соли 1951 вобаст буд. Ҳукумат қарор кард, ки китобҳои қаламӣ ва чопи сангии китобхонаи ба номи Фирдавсий ба Академияи фанҳо супорида шавад. Китобсупорӣ якҷанд моҳ давом кард. Аз рафти қор ман баъзан А. А. Семеновро оғох мекардам. Боре устод савол кард, ки магар ҳамаи китобҳоро интиқол додаед? Баъд аз шунидани ҷавоби мусбат ӯ гуфт, ки дар қарори ҳукумат нисбати китобҳои чопӣ чизе зикр нашудааст. Чунин китобҳо бояд дар китобхона монанд, то ки хонандагони сершумор онҳоро мутолиа кунанд. Рӯзи дигар ман ба китобхона омада, назди директор рафтам. Хардуямон бори дигар қарори ҳукуматро хондем. Ҳақ ба ҷониби Семёнов буд. Хушбахтона, китобҳоро ҳанӯз аз бинои китобхона берун набурда буданд. Мо китобҳои чопиро аз рӯйхати бароварда, ба шӯъбаи китобҳои қаламӣ баргардонидем, аз ҷумла чопи лондонии «Тазкираи Давлатшоҳи Самарқанди»-ро.

Баъд аз интиқоли китобҳо шӯъбаи китобҳои қаламӣ тақрибан «холой» монд. Илова бар он, давраи пурмасъулияти навиштани рисолаи номзадӣ ман расид. Бо ҳамин сабабҳо ман аз қор рафтам. Вале А. А. Семенов маро ба сифати қорғари хурди илмӣ институтӣ таърих қабул кард ва ба ҳудаш боз ҳам наздиктар гардонид. Гарчанде китобхона «бе ман» монда бошад ҳам, ман пой аз он чо накамдам. Ба ғайр аз ман дар он чо узви вобастаи академияи фанҳо Гаффор Ашуров ба сифати мудирӣ шӯъбаи методӣ қор мекард. Эркиной Гуломова-бостоншинос, ки Хулбукро кашф кардааст, дар ибтидо қорғари китобхонаи ба номи Фирдавсий буд.

Китобхонаи ба номи Фирдавсий ба рушду қамоли олимони зиёд, муаллимони соҳибтаҷриба ва умуман, зиёиёни тоҷик, ва дигар халқҳо хизмати бегаразона расонида аст ва мерасонад.

МУАЛЛИМИ ДОНИШМАНД

Яке аз соҳаҳои асосии кори тадқиқотии ман ин гирд овардани маводҳои таърихӣ мебошад. Дар давоми зиёда аз 30 соли корҳои кофтукобӣ ба камина муяссар гашт, ки тақрибан ҳамаи шахрҳои ҷумҳурӣ ва аксари деҳаҳои тобеи онро пиёдаву савора тай намоям. Рӯзҳои буданд, ки бо пайраҳои кӯҳӣ аз 15 то 25 километр масофаро пиёда гаштам.

Аҷаб кайфияте дошт табиати зебои кӯхистони тоҷик, воҳурдан бо мардуми хоксору меҳмоннавози деҳот, сӯҳбатҳои ширин дар атрофи гулхан, гуфтугӯҳои пурмазмун бо мӯйсафедони кордида, хоби бароҳат дар соҳили дарёҳои шӯҳоб ё шаршараҳои кӯҳӣ, шунидани сурудҳои кабкҳои хушрафтор ва тамошои охувони гурезпо ва хоказо. Ҳамаи ин танҳо дар ҳаёл монду афсус ки, дигар тақрор намешавад.

Сафарҳои илмии мо аз 25 рӯз то якуним моҳ тӯл мекашиданд. Пеш аз сафар ман, ки сарвари отряди кофтукобии маводҳои таърихӣ будам, нақшаи кори худро, ба кучо ва чанд муддат кор карданамонро мекашидам. Мақони кориамонро аз забони дигарон, ки аз он ҷойҳо буданд ё худ он ҷойҳоро медонистанд, меомӯхтам. Ман бояд донам буд, ки кадом шахс, мансабдор ё худ марди обрӯманди он ҷойҳо ба ман кӯмак расонда метавонистанд. Баъди ба ҳудуди ноҳия ворид шудан ман худро ба котиби аввали Кумитаи ноҳиявии Ҷумҳурии Коммунистӣ ё раиси Кумитаи иҷроияи ноҳия муарифи намуда, аз онҳо ёрӣ меҷӯридам ё худ дар кадом деҳа бо кадом мансабдор ё муаллимҳо муносибат карданамро равшан мегардонидам.

Дар давоми сафарҳои зиёда аз сисолаи худ бо садҳо, ҳато намекунам гӯям, ки ҳазорҳо мардуми оддии шахро деҳот ва садҳо муаллимон ҳамсӯҳбат шуда, аз онҳо хубӣ дидаам. Дар натиҷаи сӯҳбатҳои тақрор ба тақрор ба хулоса омадам, ки дар

байни маллимони деҳоти Тоҷикистон мардоне буданд, ки агар рӯзгор ё имконияти молиявӣ даст меод, аз онҳо олимони забардаст баромаданашон мумкин буд. Барои тасдиқи чунин хулоса номи чанд нафари онҳоро пешкаши хонандагон мегардонам: муаллим Илҳов Ҳотам аз деҳаи Аскалони ноҳияи Рашт, Шарипов Абдучалил аз деҳаи Шамтучи ноҳияи Айнӣ, Набиев Абдуназар аз деҳаи Катта – Эҷи ноҳияи Нуратои Ўзбекистон, Калимуллоев Абдурашид аз деҳаи Шӯрчаи Панҷакент, Шарипов Абдусалом – аз деҳаи Лойоби Ҳисор, Р. Абдуллозода аз шаҳри Ўротеппа, бародарон Гадо ва Холиқбердӣ Умаровҳо аз деҳаи Пастигави Масчоҳи Кӯҳӣ, Муллоҷонов Асад аз деҳаи Худғифи Боло ё Худғифи Эшонҳои Масчоҳ ва дигарҳо. Бо ёрии онҳо ва бо кӯмаки рафиқони дигар аз шаҳру ноҳияҳои гуногун дар бойгонии шӯъбаи таърихи асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 2500 катибаи асрҳои XI – XIX, наздик ба ҳафт ҳазор маводи (хуччати) таърихи асрҳои XV – аввали асри XX гирд омадааст. Дар асоси ин сарчашмаҳои нодир таърихи вилоятҳои Тоҷикистон тадқиқ шуда, барои мактабҳои миёна ва олии китобҳои дарсӣ навишта шудаанд. Дар қатори муаллимони номбаршуда ман номи муаллими азиз Маҳмадшоев Шучоъро махсус қайд накардам, чунки кӯмаки он кас, ҳамкориҳои мо бо ин шахс тасвири алоҳида меҳосад.

Муаллим Маҳмадшоев зодаи деҳаи Томини ноҳияи Айнӣ буда, аз соли 1959 бо ман шиносӣ доштанд. Ҳанӯз пеш аз сафари худ ба ин ноҳия ман аз забони муаллимони шаҳри Ўротеппа номи он касро шунавида будам. Бо тавсияи онҳо ман ба ноҳияи Айнӣ омада, Маҳмадшоевро пайдо кардам. Аз ҳамон сол инҷониб бо ин шахси муътабар дӯстӣ ва бародарӣ доштем ва чунин муносибат ба ҳешу таборӣ табдил ёфтааст.

Муаллим Маҳмадшоевро дар ҳамаи деҳаҳои ноҳияи Айнӣ муаллимон, мардуми оддӣ, мансабдорони деҳотӣ мешинохтанд, ҳурматаш мекарданд, илтимосашро ба ҷой меоварданд.

Падари Маҳмадшоев дар гузашта бо ному мансаби худ – Қозӣ Маҳмадшоҳ маъруф гашта буданд. Муаллим Шучоъ дар

дасти ин марди соҳибмаълумот тарбияи арзанда гирифтаанд. Муомилаи он кас бо ҳар як шахси дучор омадашон касро ба ҳайрат мегузошт. Ҳеч вақт ман надидаам, ки он кас бе ханда, бе табассуми ширин сӯҳан карда бошанд. Ширинсухании эшон ҳамсӯҳбати он касро чунон мафтун мекард, ки агар дар бойгонии худ чизе аз маводҳои таърихӣ дошта бошад, бароварда ба мо меод.

Муаллим Маҳмадшоев шӯҳтабиат буданд. Дар вақти кофтукобҳои хуччати расмӣ – васиқа, вақфнома, иноятнома ва амсоли онҳоро хонда, аз рӯи мазмун ё худ, аксар вақт, аз рӯи мӯҳри он ба соҳиби хуччат мегуфтанд, ки «медонӣ, ту асноди падари маро ба ман ё муаллим Мухторов баргардониди истодаӣ, ту медонӣ, ки дар зер ин матн мӯҳри падари ман (Қозӣ Маҳмадшо) гузошта шудааст!»

Бо чунин шӯҳихои асоснок муаллим ба бойгони институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ даххо хуччатҳои таърихиро пайдо карда, ба воситаи камина додаанд.

Ман он касро ба ҳайати отряди худ ҳамроҳ мекардам. Ҳамроҳи ман муаллим ба гайр аз деҳаҳои ноҳияи Айнӣ, дар Панҷакент, Самарқанд, Бухоро ва ҷойҳои дигар рафта, аз қору бори мо, аз методи ба рӯи коғаз кӯчонидани матнҳои рӯи санг огоҳ шуда, омӯхта, бе иштироки моён ҳам кор мекардагӣ шуда буданд. Дар ин бора мактубҳои ба ман равонкардаи муаллими азиз гувоҳанд, ки қисман дар китоби банда, ки бо номи «Мукотиба, хотира, аснод» соли 2003 аз тарафи нашриёти «Деваштиҷ» чоп шудааст, дарҷ гаштаанд. Масалан, 20 августи соли 1962 он кас навишта буданд: «Санги қишлоқи Фатмев, ба санги деҳаи Такфон монанд аст. Оянда ҳар чӣ аз дастам ояд, барои Шумо хизмат хоҳам кард.

Васиқаи равонкардаам ба охири асри XIX ё худ аввали асри XX тааллуқ дошта, номи Бибӣ Асолат бинти Амин сабт гаштааст.

Бо салом Маҳмадшоев».

Боз:

«Салом

Ба ман як муаллим ду-се варақ ривоят ва махзар овард,

онхоро ба Шумо фиристонида, саломатии худро маълум кардам.

Бо салом Маҳмадшоев.

25 августи соли 1962.»

«Мӯхтарам рафиқ Мухторов!

Мактуби Шумо расид, хонда бисёр хурсанд шудам. Саломат бошед. Мазмуни хати арабӣ, ки Шумо пурсидед, мебояд чунин бошад (ба фикри ман): Сангистон, Курут ва Зиндакон» харфи «К»-и охир бо иштибоҳи котиб «Г» омадааст. Бинобар он маънӣ кохидааст. Ин номи се кишлоки Фалгар мебошад. Ман боз аниқтар пурсуҷӯ карда, мазмуноро равшантар мекунам. Дар бораи хатти рӯи санги Ягноб (Деҳаи Кансе), хушбахтона муаллими «мӯйлабро» ёфта, ба ӯ супоридам. Бояд иҷро кунад.

Бо эҳтиром Ш.Маҳмадшоев, 18 сентябри соли 1962»

«Мӯхтарам рафиқ Мухторов!

Аз Шумо 2 китоб расида буд. Якеашро ба Холмирзоев¹ додам. Хатҳои минбаъда низ расиданд. Хостам аз аҳволи худ Шуморо хабардор карда, як дона хуччати ба Шумо даркорӣ фиристам. Дигар ин, ки як девони Сайидо ёфтам, аз китоби Шумо ёфтагӣ чизе калонтар.

Бо салом Ш.Маҳмадшоев

3 сентябри соли 1962.»

«Салом, мӯхтарам муаллим!

Ман ин мактубро аз Панҷакент навиштам. Имсол ба ман як дарди сар бор шуд, маро ба мактаби 8-солаи кишлоки Зосун кӯчониданд. Умр бо омадурафти Панҷакент гузашта истодааст².

Ман як паҳлуи санги канали Тӯксан корезро (дар Панҷакент) гирифтам (яъне рӯйнавис кардам- А.М.)

Санг шикастааст. Кандакорихои болои қабр мебошад. Санги мармар. Дигар тарафашро гирифта нашуд, чунки рӯз бегоҳ буду соҳибаш бетокатӣ мекард.

¹ Холмирзоев коргари масъули ҳукумати ноҳияи Айний аз деҳаи Похут.

² Дар ин солҳо Фалгар тобон ноҳияи Панҷакент буд.

Бо салом Ш.Маҳмадшоев.

26 сентябри соли 1962.»

Чуноне, ки хонандаҳои муҳтарам қазоват мекунанд, ҳамаи порчаҳои аз мактубҳои дар боло иктибосшуда мазмуни илмӣ доранд. Онҳо тӯвоҳи меდიҳанд, ки дар моҳҳои бо мо набудани он кас кори кофтукобӣ, пайдо намудани катибаҳо ва хуччатҳои расмиро фаромӯш накарда, ба илм кӯмак мерасониданд. Бинобар он номи эшон дар бисёр асарҳои банда ёд шуда, ба он кас миннатдорӣ изҳор кардаам.

Мактуби зерин низ барои таърихи халқи тоҷик ниҳоят муҳим буд:

«Муҳтарам муаллими азиз! Айнӣ, аз Маҳмадшоев Шучоъ.

Қабл аз ин расми як мучассамаи чӯбини қадима, ки аз як гори Кӯхи Сурхи Сарвода ёфт шуда, дар кабинети котиби дуҷуми комитети райони Ҳизб Мирзобадалов маҳфуз аст, фиристонида будам. Шояд расида бошад. Ҳоло расми дигар чизҳое, ки бо он ҳайкал ёфт шудаанд, имрӯз хушбахтона дастрас намуда фиристонидам. Дар мобайни сабадчаи симин, ба болои он расми гербмонанд ба ду тарафаш ду фулузи зангхӯрдаи лунда, ба тарафи чап маҳсӣ (як по) ва чавшани зангхӯрдаи қариб ба нобудшавӣ расида. Поёни вай найзаи шикаста, ба тарафи рост тунуқаҳои гирда, баробари ҳаҷми даҳони пиёла ва як шамшери шикаста, дар мобайн чизҳои майда –чуйда. Расм дар ҳонаи қорӣ котиби райком гирифта шудааст.

Ҳайкал бошад, чудо ачиб, бе ҳеч пайвасти аз чӯби яклухт. Ман аз як ҳолати ҳайкал ба хулоса омадам. Ҳайкал ноғ надорад. Ба ҳайкали қаҳрамон, подшоҳ, умуман, ба ҳайкали одаме ҳос нест. Мумкин аст ҳайкали яке аз худобаҳои буддой бошад. Ман ҳаққи ҳукм қардан надорам, маъзурам доред.

Лекин олим Шумо, ҳар чӣ Шумо ҳукм қунед, ҳамон аст. Ба ҳар ҳол бозёфти ачиб. Агар археологҳо он гора ва дигар ҷойҳои онҷоро тадқиқ намоянд, мумкин аст осорҳои таърихии аз ин ҳам ачиб баромада монад.

Бо эҳтиром Ш.Маҳмадшоев!¹³

¹³ Ин мактубҳо дар китоби А.Мухторов «Мукотиба, хотира, аснод», Душанбе, Деваштич, 2003, с.24-26 ҷоп шудаанд.

20 августи соли 1979.»

Таърихи пайдо шудани ҳайкали чӯбин аз Кӯҳи Сурх чунин аст (мухтасар): чор нафар кӯдакони мактабӣ барои пайдо кардани мӯмӣ ба болон кӯҳ баромада, ҳамаи суроҳӣ ва горҳои дучоромадаашонро аз назар мегузаронанд. Дар як гор ҳайкали чӯбинро дида, онро ба дехаи Сарвода меоранд. Қадоме аз марди хушёр кӯдаконро бо чунин мучассама дида маслиҳат медиҳад, ки онро ба мактабашон бурда монанд. Баъд аз чанд муддат хабари пайдо шудани ҳайкал ба маркази ноҳияи Айнӣ мерасад. Котиби дуҷуми райком Мирзобадалов ва муовини Раиси комитаи иҷроия Д.Холиков ба Кӯҳи Сурх баромада, горро кофта, бозёфтҳои ниҳоят нодири дар атрофи ҳайкал боқимондари хамроҳ ба ноҳия бурдаанд. Онҳо мебоист баробари хабардор шудан аз чунин бозёфт ба Институти таърих ва бостоншиносии Академияи илмҳои хабар медоданд. Афсӯс, ки баъди гузаштани чанд муддати тӯлонӣ мо ин бозёфтро аз мактуби муаллим Маҳмадшоев Ш. фаҳмидем ва феврал камини хамроҳи бостоншинос Ю.Ёкубов ба ҷои бозёфт омада, бори дигар горро дида, бо кӯдакони бозёфтхоро пайдонамуда, сӯхбат карда, ҳамаи бозёфтхоро ба Душанбе овардем.

Муаллим Маҳмадшоев хато накарда буданд. Ҳайкали ҷавонписар, ки хатна нашуда буд, ба асри VI тахмин шуда, яке аз худоҳои сугдиён мебошад. Онро шояд оташпарастон сохҳои хавфи ишғоли арабҳо ба гори баланд бароварда пинҳон кардаанд.

Ин бозёфт дар илми бостоншиносӣ ва таърих гулгулае андохт, матбуот пайи ҳам мақолаи ману Ёкубов ва хабари бозёфти навро ҷоп карданд.

Ҳайкал саёҳати ҷаҳонӣ кард. Онро ба Япония, Амрико, Олмон, Швейсария ва давлатҳои дигар бурда намоиш доданд.

Муаллим Ш.Маҳмадшоев на танҳо ба моён дар соҳаи таърих кӯмак расонида, ҳамкорӣ кардаанд, балки дар омӯхтани фолклори мардуми водии Зарафшон ҳам саҳм доранд ва нақлҳои он кас дар ин бора ҷоп гаштааст.

Маҳмадшоев Ш. аз адабиёт ҳам дур набуданд. Он кас дар бораи ҳамватани худ шоир Нақибхон Туграл пйеса ҳам

навиштаанд. Як ҷихати кори эшон шеърнависӣ ҳам буд. Баъзан шеърро бадеҳатан ҳам мегуфтанд. Боре дар Панҷакент будем. Дар ҳайати отряди мо духтаре бо номи Одилбекова Розия шомил буд. Маҳмади Рӯдакӣ ба ӯ нақш мекард.

Муаллим ҳам ҳурмати ӯро кадр карда, шӯҳихо мекарданд. Боре он кас ба Роза гуфтанд, ки ман як писар дорам, дар армия хизмат мекунад. Ба наздики ӯ аз хизмат бармегардад ва ман бояд ба ӯ зан диҳам. Агар ту розӣ бошӣ, ман ту ро келин мекунам. Роза шӯҳихои Маҳмадшоевро хуб медонист. Дар ҷавоб ба муаллим «ман розӣ» гуфт. Ҳамон замон Маҳмадшоев чунин шеър хонданд:

Роза шуд розӣ
Ба ҳукми қозӣ.
Келини мо шуд,
Кори бачо шуд.

Чунин суҳанон сӯҳбатҳои моро боз ҳам ширинтар мекарданд ва дар хотири мо нақш мебастанд. Чунин мисолҳо зиёданд. Муаллим Ш.Маҳмадшоев чун донишманди деҳотӣ шахси нотакрор буданд. Бори дигар дар он ақидае ҳастам, ки агар он кас имконияти илмомӯзӣ пайдо мекарданд, хатман ба қуллаҳои баланди илм мерасиданд. Ёдашон ба хайр, чояшон ҷаннат бод.

ЗИХӢ ХАЛҚЕ, КИ САДРИ Ӯ ЗАКӢ БОШАД!

Баъд аз вафоти мансабдори олимдараҷа чун «зикри хайр номаш зинда кунад»*, ин аз бузургии он шахс шаҳодат медиҳад. Аз зумраи чунин ашхоси баргузида аз байни мансабдорони асри ХХ дар Тоҷикистони мо Абдулаҳад Қаҳҳоров буданд.

Шиносоии ман бори аввал бо ин бузургмард дар солҳои тайёри ба ҷашни 1100-солагии устод Рӯдакӣ иттифок афтод. Абдулаҳад Қаҳҳоров раиси Кумитаи тадорукоти ҷашни Рӯдакӣ

* Ишора ба байти Саъдӣ аст, ки фармуда:

*Зиндаю ҷовид монд, ҳар кӣ пакуном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр зинда кунад номро.*

буданд. Яке аз маҷлисҳои ин кумита дар толори Девони вазирон, ки дар қисмати рости бинои ҳозираи Маҷлиси Олӣ ҷойгир буд, баргузор шуд. Ин яке аз охирин ҷамъомадҳои ҳукумати ба муносиби **PDF Compressor Free Version** гушӯро буд. (Хушбахтона, он нишастӣ аъзоҳои кумитаи тадорукот аксбардорӣ шудааст). Он сол ман вазифаи директори институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносиро дар ӯҳда доштам. Аз ин сабаб ба маҷлиси доават мешудам.

Қасони зиёде аз калонсолони имрӯза дар ёд доранд, ки ҷашни 1100-солагии Рӯдакӣ бо тайёрии ҷаматарафа, бошукӯҳ, ботантана, бо иштироки меҳмонони хориҷӣ ба дараҷаи олии гузаронида шуд. Дар ин тантанаҳо саҳми Абдулаҳад Қаҳҳоров хеле ва хеле калон буд.

Воҳӯрии дигар бо Абдулаҳад Қаҳҳоров, ки дар ёдам мондааст, дар дафтари қорӣ ман, дар Институти номбурда сурат гирифт. Аз рӯи таомуле, ки академик Бобоҷон Ғафуров қорӣ қарда, худ ба Москва рафта буданд, ин сари қанд вақт ба донишқадаҳо ва пажӯҳишгоҳҳо таширӣ овардани роҳбарони олимақоми қумқурӣ буд. Онҳо аз наздик бо муаллимон, олимон, донишқӯён шинос шуда, аҳволқурсӣ мекарданд, мушқиле пеш ояд, ба ҳаллаш мадад мерасониданд, ба эҳтиёқмандон хона меоданд ва ҳоқазо.

Бори дигар Қаҳҳоров бо Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ АИ Тоҷикистон омаданд. Даствавал сӯҳбати эшон бо қормандони илмӣ дар дафтари қорӣ директормон, академик Зариф Раҷабов сурат гирифт. Баъд он қас қучра ба қучра гашта, бо қори ҳар шӯба таваққӯҳ намуданд. Шӯбаи таърихи асрҳои миёна дар ошӯнаи дуввум қой дошт ва ду қучраро дар бар мегирифт. Қаҳҳоров, ки ҳуруфоти арабиқо хуб хонда ва зебо ҳам менавиштанд, дар шӯбаи мо бештар таваққуф фармуданд. Аввал ба он қас қатибақоро нишон дода, аз сарнавишташон нақл қардам. Таваққӯҳи домулло бо санги Бобур (ё худ қатибаи Бобур Мирзо) зоҳир гашт ва саволҳои зиёд ҳам доданд. Баъд аз қатибаҳо ба он қас аснод-вақфнома, ҳуқмнома, иноятнома ва амсоли онқоро нишон додам. Эшон бе ҳеч душворӣ матни мушқилнависи ҳар як қучқатро хонда, изқори ақида ҳам қарданд.

Вақте ки шиносониашон бо кормандони институти мазкур ба охир расид, ҳамаи мо меҳмони олиқадрро гуселондем. Хангоми хайрухуш Қаҳҳоров дастамро фишурда гуфтанд: «Аз ҳама зӯраш азони Шумо будааст». Чунин баҳои роҳбари мӯътабар ва мансабдори олигуҳар барои ман рӯҳи тоза башҳида, ба корҳои тадқиқотии ояндаам мусоидат карданд.

Як муносибати оқилонаи Абдулаҳад Қаҳҳоров ба масъалаҳои илм чунин мушоҳида шуд. Соли 1967 дар маҷаллаи «Садои Шарқ» мақолаи ману Раҳим Ҳошим дар бораи муносибати баъзе касон дар Ўзбекистон ба Темури Ланг чоп шуд. Ин мақола чӣ дар Ўзбекистон ва чи дар Тоҷикистон дар маркази диққати аҳли илму адаб қарор гирифт. Фикрҳои гуногуни бо ҳам муқобил ҳам пайдо шуданд. Баъзеҳо муаллифиро маҳкум ҳам карданд шуданд. Дар чунин як ҳолати ҳассос раиси Девони Вазирон Абдулаҳад Қаҳҳоров яке аз муаллифони мақола-Раҳим Ҳошимро ба ҳузурӣ худ пазируфта, чунин изҳор кардаанд: «Ман дар ду ҳолат хоб карда наметавонам: Вақте аз чизе ё касе хурсанд шавам ё кореу касе маро хафа кунад. Баъд аз хондани мақолаи Мухторов ва Шумо ман чунон хурсанд шудам, ки ҳамон шаб хоб карда натавонистам».

Чунин баҳо гирифтани мақолаи мо аз ҷониби Абдулаҳад Қаҳҳоров раиси Девони Вазирон, суҳанони Бобочон Ғафуровро ба хотир оварда буд. Он кас ба доктори илми таърих, мудири шӯъбаи Кумитаи Марказӣ ва баъд аз он директори филиали Институти марказии марксизм-ленинизм Ҳамид Ғадоев гуфтаанд: «Абдуҷаббор (яъне котиби аввали хизби коммунисти Тоҷикистон Ҷаббор Расулов) ҳиссиёти миллӣ надорад. Агар дар ҷои ӯ Абдулаҳад Қаҳҳоров мешуданд, бехтар мебуд. (Нисбати қадом як қор ё воқеа чунин суҳанон гуфта шудааст).

Баъди ба қори дигар – ба сарвари Идораи бойгонии назди Девони Вазирон гузаштани Абдулаҳад Қаҳҳоров, муносибати мо бо он кас боз ҳам қарин гардид. Ман дар ин идора аъзон Шӯрои илмӣ будам. Қаҳҳоров на танҳо маро дар чунин як вазифаи ҷамъиятӣ нигоҳ доштанд, балки ба кормандонашон фармуда буданд, ки пеш аз даъвати маҷлиси Шӯрои илмӣ аз

Ахрор Мухторов пурсед, ки иштирок карда метавонанд ё на? Агар имкон надошта бошанд, маҷлисро ба вақти дигар гузаронед, ки он кас ҳатман иштирок карда тавонанд.

Абдулаҳад Қаҳҳоров аз ман хоҳиш карда буданд, ки имконият пайдо намуда, як соат пеш аз оғози Шӯрои илмӣ биёед, бо ҳам сӯхбат кунем. Агар ман ба вақти таъйиншуда омада натавонам, баъди итмоми маҷлиси Шӯрои илмӣ маро медошанд, чой мефармуданд ва чойро ҳатман худашон мерехтанд.

Дар сӯхбат эшон саволҳо медоданд ё аз саргузашти худ, хизматашон дар Афғонистон нақлҳо мекарданд, шеърхояшонро мехонданд. Як нақли қолибашон дар хотирам нақш бастааст. Маълум аст, ки Қаҳҳоров бо таҳаллуси Туробӣ шеър ҳам менавиштанд ва бо шоирони зиёд ҳамнишаст буданд. Боре аз сафари худ ба шаҳри Хӯканди Ўзбекистон ва сӯхбатхояшон бо шоири ўзбек Чархӣ нақл карда, дар бораи донишмандӣ ва бузургии Садриддин Айний чунин вокиро гӯшрас намуданд:

Шоири маъруфи ўзбек Ғафур Ғулом шеърҳои Мирзо Абдулқодири Бедилро мутолиа намуда, дар маънидоди як байти Бедил дар менад. Ғафур Ғулом ба уламои Тошканд мурочиат намуда, ёрӣ талаб мекунад. (Афсус, он байти Бедил, ки Қаҳҳоров хонда буданд, дар хотирам намондааст). Уламои Тошканд байти Бедилро маънидод карда наметавонанд ё худ ба маънидоди онҳо Ғафур Ғулом қаноатмандӣ ҳосил намекунад. Ӯ поездсавор ба Самарқанд, ба назди устод Садриддин Айний меравад. Айний байти Бедилро хонда, ба шоири ўзбек мегӯянд, ки шумо дар сандалӣ нишаста чой нӯшед, ман нишолло тайёр мекунам. Хангоми тайёр кардани ин таоми лазиз ман маънии шеъри Бедилро кушода медихам. Баъд аз фурсате Айний нишоллоро тайёр карда, ба пиёла гирифта, ба назди Ғафур Ғулом мегузорад ва феврал изҳор менамоянд, ки ба маънии байти Бедил сарфаҳм рафтам ва онро ба меҳмони олиқадр нақл карда медиханд.

Ғафур Ғулом аз Самарқанд ба Тошканд бармегардад. Ба ҳузурӣ аҳли уламо, рафиконе, ки бори аввал ба онҳо мурочиат карда буд, меравад. Ба онҳо шоир маъноӣ шеъри Бедилро

кушода медуҳад. Ҳозирон савол мекунанд, ки маънии ин байтро кӣ кушод? Шоир мегӯяд, ки «худам!». Ҳозирин ба суханони рафикашон бовар намекунанд. Дар он сурат Ғафур Ғулом ба онҳо мегӯяд, ки «агар гирехкушои ин шеърро доништанӣ бошад, як сар гӯспанд гиред. Ман бо чанд нафар рафиканам омада, зиёфатро хӯрда, асрори алҳол накушодаро ба шумо ошкор мегардонам». Улфатӣ бологир мегардад. Ҳозирин ба харидани гӯспанди чорӣ розӣ мешаванд. Дар рӯзи таъиншуда Ғафур Ғулом бо чанд нафар рафиканаш ба ваъдагоҳ меояд. Зимни зиёфат ӯ номи Садриддин Айниро ба забон мегирад, аз сафари худ ба Самарқанд накл мекунад. Ҳозирин бори дигар ба шоир таъкид мекунанд, ки «офарин ба Айни! Вале Шумо онро маънидод карда наметавонистед».

Боре Абдулаҳад Қаҳҳоров ба хонаи мо занг заданд. Гуфтугӯи телефонӣ тӯл кашид. Саволҳои он кас аз заминдорӣ замони феодалий, анвои замин, номи андозҳо аз замин ва ҳоказо иборат буд. Дар рафти сӯҳбат равшан гашт, ки он касро ба Ҷумҳурии Афғонистон ба сифати мушовири давлатӣ фиристоданианд. Бинобар он, мақсад доштаанд, ки дониш ва хотираҳои худро нисбати муносибатҳои заминдорӣ феодалий пурра гардонанд.

Аввали моҳи ноябри соли 1981 ман воридаи пойтахти Ҳиндустон шудам. Мақсади ин сафари семоҳа гирд овардани маводҳои таърихӣ ва адабӣ аз бойгонихо, китобхонаҳо ва осорхонаҳои ин мамлақати пурасрор иборат буд. Хушбахтона, ҳамроҳи ман дар як тайёра аз Москва ба Дехлӣ Муҳаммад Осимӣ бо ҳамсарашон, файласуф, академики АИ Ўзбекистон М. Хайруллоев, аз АИ ИҶШС Ткаченко омаданд. Мақсади сафари духафтаинаи онҳо аз он иборат буд, ки дар конференси байналхалқӣ бахшида ба чашни ҳазораи олими маъруфи ҷаҳонӣ Абуалии Сино ширкат варзанд.

Пешвозгирандагон ҳамаи моро ба як меҳмонхонаи шаҳр – «Ҷонпат» бурданд. Вале ман дар конференси номбурда иштирок накардам, зеро президенти АИ Тоҷикистон М. Осимӣ гуфтанд, ки «Шумо вакил нестед». Баъд маълум шуд, ки раиси кумитаи тадорукоти чашни Ибни Сино дар Ҳиндустон, дӯсти наздики Бобочон Ғафуров ва ман, мансабдори олии ҳукумат, профессор

Нурул Ҳасан будааст. Дар вохӯри ва сӯхбат бо Осимӣ ӯ аз саломатии ман пурсон мешавад, хабари дар Дехлӣ буданамро фаҳмида мепурсад, ки барои чӣ Аҳрор Мухторовро ба ин конфронс наовардед? Ман намедонам, ки он кас ба ин савол чӣ ҷавоб дода бошанд! Нурул Ҳасан соати 5-и бегоҳ маро ба дафтари кориаш хонд. (Дар соати фармудаи профессор ман ба хузураш рафтам). Сӯхбати мо ниҳоят самимӣ ва гарму ҷӯшон буд. Ӯ нақшаи кори маро дар давоми кофтукови семоҳаам кашид. Пас маълумам гашт, ки ба қадом шаҳрҳои Ҳиндустон сафар кунам ва дар кучо китобҳои қаламӣ маҳфузанд. Дар давоми кори семоҳаам бо Нурул Ҳасан боз як бори дигар дар хонааш сӯхбат доштам. Вале дар ҳамаи шаҳрҳои, ки ман рафтам, кӯмаки ғоибонаи эшон мушоҳида мешуд. Инро ман аз меҳрубонии мизбонон, пурсупоси онҳо, дар хизмати ман омода буданашон пай мебардам. Баъд аз ҷойиӯши Нурул Ҳасан таъкид кард, ки фардо соати 10 ба маҷлисои Сино ҳамроҳи М. Осимӣ ҳозир шавам. Маълум шуд, ки дар он соат маҷлиси хотимаӣ оғоз меёфтааст. Баъд ҳуди Нурул Ҳасан дар сухани хотимавиаш ба ҳозирин миннатдорӣ изҳор намуд ва бори дигар бузургии Абуалӣ ибни Синоро таъкид кард.

Конфронси байналмилалӣ пӯшида эълон шуд...

Бармегардем ба зиёфате, ки барои иштирокдорони конфронси байналмилалӣ Сино баргузор гардида буд. Дар толор ногоҳ чашмам ба Абдулаҳад Қаҳҳоров афтод. Хар ду гарму ҷӯшон ҳамдигарро ба оғӯш кашида, аҳволпурсӣ кардем. Маълум шуд, ки он кас ҳамроҳи корманди бойгонии Москва Курантев Александр Павлович чанде пеш ба Дехлӣ омадаанд. Дар ин ҷо аз Тошканд академик Саъдӣ Сирочиддинов низ хузур дошт.

Ман худ ба худ меандешидам, ки рӯҳи абадзиндаи Абуалӣ Сино маро ба зери ин чодари ранга оварда, бо бузургони замон ҳамнишину ҳамтабақ гардонд.

Шашуми ноябри соли 1981 дар сафоратхонаи Шуравӣ дар Дехлӣ ба муносибати 64 – солагии Инкилоби Октябр маросими қабул оростанд. Дар он ҳамаи мо, тоҷикистониён ҳозир будем. Барои ман ин дуваум навбат буд, ки чунин ҷашни бошукӯхро

дар хорича дар сафоратхонаи яке аз давлатҳои пуриктидори он давра пешвоз мегирам. (Бори аввал соли 1959 дар пойтахти Афғонистон дар чунин зиёфат иштирок доштам).

Дар саҳни ҳавли сафорат ҳаман даъватшудагон машғули сӯҳбат буданд. Баъд аз рафтани меҳмонони ҳиндустонӣ ва корпуси дипломатии дар Дехлӣ амалкунанда сафири кабири Шуравӣ Ю. Воронсов моро ба толори сафорат хоста, чамъомади онрӯзаро чамъбаст кард.

Ҳангоми берун омадан аз толори сафорат дар саҳни ҳавли интизори мошин будем. Нохост Абдулаҳад Қаҳҳоров ба Сирочиддинов бо «ту-ту» мурочиат карда, пурсиданд, ки «ту ин одамро мешиноӣ?». Ишора ба тарафи ман шуд. Сирочиддинов табассуми саволomez карда, посух дод, ки ин касро гоибона мешинохтам. Инак, бори аввал мебинам». Қаҳҳоров чанд сухани нек дар ҳаққам ба рафиқи бачағиашон гуфтанд.

Рӯзи дигар, 7 ноябр дар Дехлӣ ман ба бойгонии миллии Ҳиндустон рафтам. Абдулаҳад Қаҳҳоров ва ҳамроҳашон Курантов А. П. низ он ҷо буданд. Эшон аз ман хоҳиш карданд, ки ба қорашон кӯмак расонам. Маълум гашт, ки маводҳои будааст, ки ба таърихи ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, алаҳхусус муносибати Тоҷикистон бо Русия марбутанд. Дар ёд дорам, ки ҳисоботи ҷосуси Англия капитан Чеймс Аббот (Аз Хева) ба Қаҳҳоров писанд омад, онро нусхабардорӣ карданӣ шуданд. Дигар ҳуҷҷатҳои он кас интиҳобкарда ба аморати Бухоро, муносибати Марв бо Афғонистон ва ҳоказо мансуб буданд. Нимаи дигари ҳамон рӯз ҳамроҳи Абдулаҳад Қаҳҳоров ва А. П. Курантов музейи миллии Дехлиро тамошо кардем. Дар музей ба қатори осорҳои нодири таърихӣ ва тааҷҷубовар чанд дастхат ва китъаи котибони хушхати даври замонҳои гуногунро гузошта буданд. Ҳамроҳи Қаҳҳоров баъзе аз онҳоро хонда, ба дафтари хотиравиам кӯчондам. Китъаи Муҳаммад Ҳусайни Кашмирӣ (асри XVI):

Дандон-и ниғаҳ кун, ки гуҳар бар гуҳар афтад,

Лабҳои ниғаҳ кун, ки шакар бар шакар афтад.

Майҳои, ки бад-он рӯй кашидем, ба шабҳои.

Бо хуни дил инак, зи раҳи дуда барафтад.

Қитъаи Мухаммадамир, соли 1254 (1838):

Агар дар дилат меҳри устод нест,
Ба дасти умеди ту чуз бод нест.
Мар устодро ҳар кӣ маҳкум шуд,
Басе барнаёмад, ки маҳдум шуд.

Ин байт ба Абдулахад Қаххоров бештар писанд омад, ки якчанд маротиба онро такрор ба такрор хонда, аз ёд карданд.

Қитъаи хаттот Ибодулло, соли 1274 (1857 -1858):

*Он, ки шеронро кунад рӯбахмизоч,
Эҳтиёҷ аст, эҳтиёҷ аст, эҳтиёҷ.*

Ба ғайр аз матнҳои иқтибосоварда дар осорхонаи Дехлӣ қитъаи хаттотон Музаффариддин (асри XVII), Абдурашиди Анбаринқалам (с. 1613), Абдурашиди Дайламӣ (асри XVII), Мухаммад Иброҳим (асри XVIII) ва дигарон гузошта шуда буданд.

Рӯзи дигар, яъне 8 ноябр тартиби кори мо бо Қаххоров тағйир ёфт. Бо хоҳиши он кас ва бо мошини ба онҳо вобасташуда ба тамошои осорҳои таърихӣ шаҳр аз ҷардем. Гох савораву гох пиёда аз Кутбманор (асри XII), касри шох Ҷаҳон (Красный форт), масҷиди ҷомеаи Дехлӣ, ҷойҳои сӯзонидани ҷасади Ҷавохирлол Нехру, Шастрӣ, М. Гандӣ ва дигаронро دیدан ҷардем. Дар масҷиди Ҷомеа ба мо пайи пой, кафши ҷармӣ ва як тор риши ҳазрати Мухаммад (с.)-ро нишон доданд. Дар ин ҷо ду нусха Куръонро دیدем, ки бо хатти қуфӣ навишта шуда, шояд яке аз нусхаҳои кӯхнатарин ва пурарзиши ин китоби муқаддас бошад. Сайругашти мо аз соати 9-и субҳ то соати 17-и шом давом кард. Баъд ҳар кас ба меҳмонхонаи худ рафт. Рӯзи дигар, яъне 9-и ноябр мо бо ҳамдигар дучор омада натавонистем. Ҳамамон саргарми кор шудем. Абдулахад Қаххоров бегоҳӣ телефонӣ аз ман аҳволпурсӣ карданд, субҳи 10-и ноябр бо мошине ба меҳмонхонаи мо барои хайру хуш омаданд. Ман ҳамин рӯз мебоист ба шаҳри Хайдаробод (собик вилояти Дакан) парвоз мекардам. Ба эшон як мактуб ва тӯҳфаеро додам, ки дар Душанбе ба хонаи мо мерасонанд. Он кас дастовези маро

гирифтанду як когазпечи кулӯларо ба дастам доданд ва гуфтанд, ки «инро гирифта монед, ба Шумо даркор мешавад».

Мо хангоми хайрбод ҳамдигарро огуш намудему бӯсаҳо бар рухи **PDF Compressor: Free Version** Дар лашмонамон сиришки чудой халка мезад. Дар когазпечи бадастамдода як баст хасиби дудихӯрда буд (копчѐнная колбаса). Дар хақиқат, ин хасиб насиби серӯзаам шуд.

Бо ҳамин сафари ман бо Қаххоров дар Дехлӣ ба охир расид. Баъди аз ҳам чудо шудан, сӯхбатҳои мо дар музейи Дехлӣ ба ёдам омад, дар дафтарчаи сафариам чунин навишта будам: «Бо муаллим Абдулахад Қаххоров сафар кардан ниҳоятӣ манфиатнок аст. Он кас масъала ба миѐн мегузоранд ва барои ҳаллаш роҳ мекушоянд. Бо ин амал ба дониши кас дониши нав меафзоянд».

Хуллас, тавачҷӯҳи Абдулахад Қаххоров ба ман ва асарҳоям калон буд. Бесабаб набуд, ки китобҳои маро он кас хонда, изҳори ақида менамуданд. Шохиди чунин хулоса ду мактуб-такриз ва як шеършон мебошад, ки ман онҳоро дар ёддоштҳоям сабт кардаам ва инак, онҳо такроран ба муносибати ҷашни мубораки эшон манзури хонандагон мегарданд:

МУҲТАРАМ АҲРОР МУХТОРОВИЧ!

Сафарномаи Шумо «Аз пайи таърихи куҳан»-ро хонда, аз хад зиѐд хурсанд шудам. Чунин асарҳоро камина муқаддам аз назар гузаронида бошам ҳам, аз онҳо то ба ин дараҷа таъсироти амиқ ва тасаввуроти аниқ нагирифта будам. Шояд ин натиҷаи заковатмандии муаллиф, содагии забон ва латофати баѐн бошад, ки чумлаҳо ва сатрҳои ин китобро кас гаштаву баргашта бо камоли завқмандӣ мутолиа мекунад.

Сафарнома хонандаро бо таърихи мозӣ ва аҳволи имрӯзаи Афғонистон ва халки мазлуми ҷафокаши ӯ ба хубӣ шинос мекунад, дар дили хонанда нисбат ба мардуми ҷафокаш ва матиниродаи ин диѐр раҳму шафқат ва ба истилогарон ва гораггарони хонумонсузи он нафрат ва надомат мепарварад.

Дар китоб таърих ва ҳолати ҳозираи Хирот, Қандаҳор, Ғазний, Кобул, Ҷалолобод, Хӯст ва Лашкаргоҳ мегардон гуфт, ки муфассал баѐн ёфтааст. Бозиди Шумо аз Мазори Шариф, ки

ба арафай иди Наврӯз мутобиқат кардааст, шарҳи холи ин шаҳр, хусусан мавқеи «Равзаи шариф», ҳолати иҷтимоӣ ва хусусияти динии он васеъ тасвир ёфтааст. Шарҳи ҳолати имрӯзаи ин шаҳр ва раъза ҳамчун тазоди байни олами тамаддун аз ғушаҳои боқимондаи хурофоти динӣ омадааст, ки ин ба халқҳои Осиёи Миёна рӯзҳои гузаштаи бенавоёнаи онҳоро ба хотир меоварад... Ба фикри камина, таърихи шаҳрҳои қадимтарини Балх ва Бомӣ низ васеътар баён карда шавад, боз хубтар мешуд. Зеро ҳар дуи ин шаҳр ҳам дар таърихи тамаддуни башарият ба монанди Ҳирот нақши беназири намоёнро бозидаанд.

Ба фикри ман, сафарнома, ки аз рӯи мушоҳидаи чандрӯза таҳлил ва баёноти замонӣ ва тадқиқоти осори харобгардидаи безабони ин диёри зебо ва пурасрор, ба маҳорат ва ҳаққонӣ навишта шудааст, бояд натавонӣ лоиқи тавсифи хонандагон, балки сазовори эътибори муаррихон ва адабиёт ҳам бошад, чаро ки навиштани чунин асарҳо на ба ҳама ҳавасмандони ин кор муяссар мешавад.

Хулоса Сафарномаи Афғонистони Шумо барои хонандагон, аз он ҷумла барои ман ҳам, ки бисёртаре аз шаҳрҳои дар китоб зикр ёфтагари надидам ва ҳаваси дидан дорам, вазифаи як рисолаи дарсӣ ва раҳнамоиро дорад, ки дар ҳама замон моҳияти худро гум нахоҳад кард.

Ин китоб агар ба забонҳои дигар, пеш аз ҳама, ба забонҳои ўзбекӣ ва русӣ тарҷима ва нашр мегардид, бисёр хуб мешуд.

Орзу дорам, ки ҳамеша саломат ва зафарманд бошед.

Бо эҳтирому мамнуният АБДУЛАҲАД ҚАҲҚОРОВ.
ш. Душанбе, январӣ 1976.

Мухтарам Аҳрор Мухторович!
«Балхи охири асри миёна»-ро хондам. Маълум мешавад, ки барои таълифи он манбаъҳои бисёр, гуногун ва душворфаҳмро бо диққат омӯхта, ба таҳлил ва тасвири онҳо бисёр меҳнат сарф кардаед. Хусусан лоиқи таҳсин ва офарин аст, ки дар бораи ин шаҳр бисёр масъалаҳои номафҳумро дар натиҷаи кофтукови

пурмашаккат ва мусохибаҳои хайратангези худ Шумо бевосита дар ҷояш аз назар гузаронида, онҳоро як қадар муайян кардаед, ки часорати Шумо дар соҳаи омӯхтан ва барқарор кардани таърихи ин шаҳри қадимаи сарбаста ва пурасрори ҷаҳонӣ, дар катори дигар хизматҳои барҷастиаатон, яке аз гузоришҳои ба назар намоёни илми Шумо мебошад.

Шуморо бо идҳои гузашта ва дарпешистода, аз самими қалб муборакбод менамоям. Саломат ва бахтиёр бошед.

Бо камоли эҳтиром, АБДУЛАҲАД ҚАҲҲОРОВ. 6.5. 1981.

Абдулаҳад Қаҳҳоров (ТУРОБИ)

ДАҲОИ ИЛМИ ТАЪРИХ

Таассурот аз китоби А. М. Мухторов
«Эпиграфические памятники Кухистана»

*Даҳои илми таърих аст Аҳрор,
Ва дар бунёди он устод Мухтор.
Вақоеъ ҳаҷракорону катибон,
Чӣ ҳуш биништааст ин марди аброр.*

*Зи дунёи ҳамӯшон мужда аст ин,
Чу Исо мурдагонро зинда аст ин.
Чу Мусо аз сафояш нур пошад,
Ба осори ҳунармандони дерин.*

*Мақоми Фалгару Масчоҳу Яғноб,
Дар он як шарҳ ҳуш маъно гирифтаст.
Малику шайху қозӣ, миру арбоб,
Баҳои босазоеро гирифтаст.*

*Мароми ҳокимон, давлатпаноҳон,
Ҳама горагариву ҷанг будааст.*

*Азобу хориву мӯҳточӣ ҳар он
Насиби мардуми бонанг будаст.*

*Ҳамеша буд диёри номдорон,
Ва дар ҳар хонае нону намак буд,
Ва манзилгоҳи сайёҳон, гарибон.*

*Макони олимону шоирон буд,
Ва ҳам ҷўяндагони илму ҳикмат.
Ҳавояш тозаву обаш равон буд,
Аҷоиб мардумонаш бо зарофат.*

*Аз он роҳи муқаддас мегузаштанд,
Ҳавохоҳони сайругашти олам.
Ва эшон розиву хушнуд буданд,
Зи эъзози маҳаллиёни Ҳотам.*

*Сипоҳиёни Дорову Сикандар,
Пас аз ишғоли болооби Сайхун.
Гузаштанд бо виқор аз роҳи Фалгар,
Барои забти соҳилҳои Чайхун.*

*Ва ҳам шоҳони эрониву Ғазнӣ,
Амалдорони Сосониву аъроб.
Гузар карданд, чанде орамиданд,
Канори чашмаҳову наҳри тезоб.*

*Мугулон, бодиёну темуриён,
Панаҳ бурданд он ҷо аз надомат.
Ҳамеша мочаро буд байни онон,
Барои иддаои мулку давлат.*

*Барои Бобури саргашта ин ҷо,
Дар айёми хурӯҷӣ ҳам фирораиш.
Иқоматгоҳ буди ҳам гузаргоҳ,
Ва ҷои хуррамиву гамбарораиш.*

*Дар ин даврони нав гаштанд озод,
Зи бори зулми боёну амирон.
Ба мисли дигарон гаштанд хушбахт,
Дар бораи бодони ин Кӯҳистон.*

*Кунун комилҳуқуку бахтиёранд,
Ва соҳибиззату бофахру пуришон.
Бинокорони машҳури ҷаҳонанд,
Дар азнавсозии тақдири инсон.*

*Ба зӯри бозувон карданд обод,
Чаманзоре шуд акнун дашту ҳомун.
Намуданд инчунон ободу гулзор,
Ба гайрат қисми Мирзочӯлу Зосун.
Ҳама ин қаҳрамониҳо гувоҳанд,
Зи мардиву шуҷоатҳои онон.
Ки авлоди қадимии Зарафшон,
Ва номи аслиаш бошад Кӯҳистон.*

*Аз ин рӯй ин диёри мӯътабарро,
Муаллиф дӯст дорад аз дилу ҷон.
Ва ними умри пурмаҳсули худро,
Намояд сарфи шарҳи таърихи он.*

10.06.1981.

Ду мактуб ва шеъри Абдулаҳад Қаҳҳоров (Туробӣ) ба се китоби ман ҳукми тақризро доранд. Муаллиф ба ин китобҳо аз нуқтаи назари илм баҳо дода, дархостҳо кардаанд. Дар ҳақиқат, ҳар сеи ин китоб дар оянда, баъди ҷоп дар Душанбе, аҳамияти бйналхалкиро молик гаштанд. Масалан, китоби ман «Аз пайи таърихи кӯхан» бо хоҳиши хонандагон ба забони русӣ (соли 1982) нашр шуд. Тавачҷӯхи хонандагони русро аз тақризи дар рӯзномаи «Коммунист Таджикистана» ҷопкардаи доктори илми таърих, ходими хизматнишондодаи илми Тоҷикистон Александр Маркович Беленитский тасаввур кардан мумкин. Бояд илова намуд, ки як баҳши ин китоб мансуб ба шаҳри бостонии Ҳирот дар Кобул ба ҳуруфоти арабӣ гардонида шуда, дар маҷаллаи

«Хироти бостон» зери сарлавҳаи «Хирот аз назари ҷаҳонгардон» ҷоп шуд. Соли 2003 ин китоб бо номи «Шаҳрҳои Афғонистон» бо хоҳиши хонандагон аз нав ба дасти ҷоп расид.

Китоби дигари ман «Балх дар марҳилаи охири қуруни вусто» дар Қобул аз забони русӣ ба забони дарӣ тарҷима шуда, соли 1985 аз ҷоп баромад. Ин асарро дар Эрон маҷаллаи «Ошно» порча-порча дар ҳашт шумора пайи ҳам ҷоп кард (солҳои 1992-1993).

Асари камина «Балх дар марҳилаи охири қуруни вусто» (асрҳои XVI-XVIII) ба олимони Амрико писанд омад. Онҳо ин китобро аз забони русӣ ба забони англисӣ тарҷима намуда, соли 1993, бо кӯшиши профессори донишгоҳи Нью Йорк Мадчезнӣ аз ҷоп бароварданд.

Ин китоб бо номи «Таърихи умумии шаҳри Балх дар қуруни вусто» соли 1383 шамсӣ дар Техрон бори дигар ҷоп шуд.

Ду ҷилди китобҳои дигарам, ки мавзӯи шеъри Абдулаҳад Қаҳҳоров қарор гирифтааст, солҳои 1978-1979 бо номи «Эпиграфические памятники Кухистана. (XI-XIX в.в.)» дар Душанбе рӯи нашрро диданд. Ин татқиқот ва бозёфтҳои банди сабаб шуданд, ки дар Англия олимони ин мамлакат маро ба аъзогии «Ҷамъияти байналхалқии хатҳои эронӣ» қабул намоянд. Аз соли 1963 то соли 2006 ман 82 номгӯй китоб нашр кардам. (Аз ҷумла 18 номгӯяшон бо шарикмуаллифон). Вале он се китоби номбаршуда байни асарҳои ман мақоми хоса доранд.

Воқеан, Абдулаҳад Қаҳҳоров дар катори олимони соҳибунвои ба асарҳои ман баҳои арзишманд дода, дар навбати худ роҳбари донишманд ва соҳибмаърифат буданаширо собит намудаанд.

Халқи тоҷик Абдулаҳад Қаҳҳоровро дӯст медошт. Бинобар он хотираи он кас бо эҳтироми бузург пос дошта мешавад. Дар зодгоҳи эшон ва дар шаҳрҳои Панҷакент ва Душанбе хиебону мактабҳо ба номи он кас гузошта шудааст. Ман ҳамчун аъзои комиссияи номгузорӣ дар назди ҳукумати шаҳри Душанбе масъала гузоштам, ки барои ҷӣ бо номи муовинони раиси девони вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Душанбе кӯчаҳо номгузорӣ шудаанду ба номи раиси девони вазирон не? Баъд аз

чунин эрод комиссия бо як овоз қарор қабул кард, ки яке аз кӯчаҳои калони шаҳр ба номи Абдулаҳад Қахҳоров гузошта шавад.

PDF Compressor Free Version

Мусаллам аст, ки дар аҳди сарвари он азиз баробари нумӯи адабу фарҳанг дар фазои илми Тоҷикистон ситораҳои навин низ дурахшиданд. Дар мавриди чунин роҳбарони волоғуҳар шоир, дӯстам Алӣ Бобочон барҳақ фармудааст:

*Зиҳӣ бар мардуме, ки шӯҳрат аз садри зақӣ дорад,
Чу фазли Балъамӣ ӯ эътибор аз Рӯдакӣ дорад.*

Апрели соли 2006.

«МАН - ҒУЛОМИ ШУМО»

Аз рӯзгори Содирхон Ҳофиз

Дар бораи устои санъат, овозхони номӣ Содирхон (1847-1931) нақлу ёддошт ва ривоятҳои гуногун паҳн шудааст. Зери сарлавҳаи «Ягонаи даврон» («Маданияти тоҷикон», 10 декабри соли 1982) муаллифон Отахон Латифӣ ва Абдурафеъ Рабиев навишта буданд: «Чӣ хуб буд, агар хотираи мӯйсафедонеро, ки солҳои охири умрашон бо Содирхон шинуҳез доштанд ва аз санъаташ баҳра бардоштанд, чамъ оварда, пешкаши мардум месохтем. Зеро доир ба ҳаёту эҷодиёти ҳофизи бузург гарчанд қайду ишораҳои зиёде шудаанд ва мақолаҳо ба таъби расидаанд, аммо ҳанӯз бисёр лаҳзаҳои ҳаёту эҷодиёти ӯ хираанд ва тадқиқоти аниқеро интизоранд».

Ба муаллифи ин сатрҳо муяссар гардида буд, ки бо як нафар шахси бо Содирхон шинуҳездошта ҳамсӯҳбат шавам. Ин

1. Муфассал дар ин бора нигаред:

Мухторов А. «Бобочон Ғафуров» (Хотираҳо). Душанбе, 1992, с. 29-30,

Мухторов А. Мукотиба, хотира, аснод. Душанбе, 2003, с. 135-140.

мӯйсафед, шодравон Қодиров Абдугаффор буданд (падари генерал Гаффоров Абдусалом). Сӯхбати мо 17 декабри соли 1983 дар хонаи сокини шаҳри Душанбе Эшонхӯчаев Зикриё (падари хунарпешаи халқии чумхурӣ, устоди балет Эшонхӯчаев Воҳид) сурат гирифт.

Ин шахс таъби шоирӣ дошта бо таҳаллуси «Дехқон» шеър мегуфтанд.

Мӯйсафед бо табассуми ба худ хоси зебанда илова намуданд, ки авлоли Содирхон Ҳофиз аз Мастҷоҳ омада дар Хучанд сокин шудаанд. Ин нақро шунида суханони Дилшоди Барно ба хотирам омад, ки ханӯз дар охири асри XIX навишта буд:

«Дар натиҷаи тохту този чандинкаратаи ҳукуматдорони Хӯканду Бухоро дар зери аламу ситам, аксарияти аҳолии ин дехот (Ҷротеппа-А.М.) сароянда ва гӯянда шудаанд. Хусусан халки кӯхсори Мастҷоҳ ва Фалгар шоирони барҷаста ва сурудҳои аҷиб доранд».

Қодиров Абдугаффор нақл карданд, ки дар Хучанд яке аз ҳамсоягони мо Пошотӯра ном доштанд. Тақрибан соли 1918 ба хонаи ин шахс як нафар меҳмони мӯътабар аз Тошканд омада буд. Баъди меҳмондории арзанда, меҳмон барои рафтаи руҳсат пурсид. Вале Пошотӯра хоҳиш карданд, ки меҳмон шабро дар хонаи ӯ гузаронад. Азбаски ин таклифи ҷиддӣ буд, меҳмон шарт гузошт, ки агар Содирхон Ҳофизро ба хонаатон ҳозир кунед, шаб мемонам. Ман, ки ҷавони 20-сола будам, бо супориши Пошотӯра барои овардани Ҳофиз ба хонааш рафтам. Дарвозаро кӯфтам. Худи Содирхон назди ман баромаданд. Илтимоси Пошотӯраро ба он кас расонидам. Ҳофиз посух доданд, ки хатман меоянд ва ман пас гаштам. Чандон дур нарафта будам, ки аз ақиб овози Ҳофиз баромад, ки маро меҳонд. Баъди фурсате Содирхон Ҳофиз танбӯрашонро бароварда ба ман доданд, ки ба хонаи Пошотӯра барам.

Баъди муддате сарояндаи номӣ бо шоғирдашон, овозхони ҷавон Сӯфӣ Қайюм ба хонаи Пошотӯра ҳозир шуданд.

Ҳуззори маҷлис савол карданд, ки «сабаби пешакӣ равои кардани танбӯр дар ҷист?» Содирхон Ҳофиз посух доданд, ки агар ин ҷавон танбӯри маро намеовард, Шумо бовар

намекардед, ки ман дар хона будааму хоҳиши омадан накардам.

Сабаби шогирдам Сӯфӣ Қаюмо оварданам дар он аст, ки ҳоло пир шудаам (сини мубораки эшон аз 70 гузашта буд), сари шеърро ~~PDF Compressor Free Version~~ ба авчи шеър расам, танҳо очизӣ мекашам. Сӯфӣ Қаюм ба хотири ман сари байтро мерасонад ва барои авҷ кувваи овозӣ медихад. Номи аслии шогирди ҳофиз Абдуқаюм буда, баъди дар яке аз масҷидҳои шаҳр вазифаи сӯфигиро адо кардан ӯро Сӯфӣ Қаюм номидаанд. Ин шахс овози хуб доштааст, ки нақли зерини А. Қодиров шоҳиди он аст. Сӯфӣ Қаюм панҷ вақт азонро аз минбари рӯи хавлии масҷид мегуфтааст. Боре шахси мансабдори шӯравӣ омада таъкид кардааст, ки «дар рӯбарӯи масҷид идораи давлатӣ амал мекунад ва сӯфӣ бо овози ҷарангосии худ ба онҳо ҳалал мерасонад, бинобар он азонро бо овози паст хонед».

Аз байн чанд муддат сипарӣ мешавад. Боре Сӯфӣ дар ҷилавхонаи масҷид нишаста буд, ки сардори идораи шӯравӣ, як нафар марди руси малламӯй, чашмкабуд наздаш омада аз ӯ савол кард, ки барои чӣ чанд вақт инчониб овози туро намешунавем? Сӯфӣ Қаюм сабабашро арз карда аст. Марди рус дар тааҷҷуб монда фармудааст: «Азонро аз минбари сахни масҷид хондан гиред. Овози Шумо чунон ширадорӣ форам аст, ки ман бо ҳаловат гӯш мекунам».

УСТОДИ СОДИРХОН ҲОФИЗ

Аз рӯи нақли А.Қодиров устои Содирхон Ҳофиз Ҳабибхон ном доштааст. (Дар «Энциклопедияи Советии Тоҷик» устои ӯро Бузургхонтӯра номидаанд). Ҳабибхон натавон овози хуб дошт, балки устои танбӯрсоз ҳам буд.

Таърихи ба шогирдӣ қабул кардани Содирхон Ҳофиз чунин сурат гирифтааст: Содирхони ҷавон дар ҳузури Ҳабибхон барои имтиҳон супоридан меояд. Устод ба шогирд мегӯяд, ки то ҳадди овоз (яъне то ҳадди имкон) ин ду калимаро гуфта дод зан-«Майзу-би ни-шол-ло!!!». Содирхон ин ду калимаро дод зада, талаффуз мекунад ва ба шогирдӣ қабул мешавад.

Шахсони дар ин лаҳза ҳозирбуда аз Ҳабибхон сабаби дод

зада ба шогирдӣ қабул шудани Содирхонро мепурсанд. Ҳабибхон ҷавоб мегӯяд, ки хангоми зӯр зада талаффуз кардан рағҳои гардани Содирхон нахестанд. Ин нишонаи хуб ва нишонаи он аст, ки то камоли пирӣ овози ин ҷавон дигар нахоҳад шуд. PDF Compressor Free Version

СОДИРХОН ВА ҚАССОБ

Содирхон эҳтиҷманд шуда аз як қассоб 5 сӯм мепурсад. Қассоб пул намедихад.

Худи ҳамон рӯз, баъди адои намози пешин чамъомадагон дар хавлии масҷид аз ҳофиз хоҳиш мекунанд, ки маснавӣ хонад. Овози хуши ҳофиз ҳозиронро ба ваҷд оварда, баъзеҳо ба назди ҳофиз пул ва ҳатто ҷомаҳояшонро кашида мепартоянд. Байни ҳозирон он қассоб, яъне ошнои ҳофиз низ ҳозир буд. Ӯ ҳамёнашро назди ҳофиз ҳаво медихад.

Баъди хатми маснавихонӣ пулхоро Содирхон Ҳофиз чамъ намуда ҳамёнро низ мебинад, ки 22 сӯм пул дорад. Ҳофиз савол мекунад, ки «ин ҳамён аз кист?». Қассоб садо мебарорад, ки «аз ман аст!» Содирхон мегӯяд, ки барои чӣ 5 сӯм ба ман қарз надодиву 22 сӯм муфт партофтӣ? Қассоб ҷавоб дод, ки он вақт панҷ сӯми бемехнат буд, ҳоло Шумо мехнат карда гирифтед.

Содирхон аз ҳамён панҷ сӯмашро гирифта, боқиро ба қассоб бармегардонад.

САРВАТМАНД ВА ҲОФИЗ

Содирхон Ҳофиз ба як тӯи сарватманди деҳотӣ даъват мешавад. Овози хуши ӯ ҳозиринро моту мафтун намуда буд. Онҳо ба ҳофиз пул, рӯймол, ҷома ва дигар чизҳо инъом мекунанд.

Баъди хатми тӯӣ соҳиби он ба ҳофиз танҳо як ҷомаю рӯймол дода дигарашро аз худ мекунад. Содирхон Ҳофиз чизе нагуфта ба шахр бармегардад. Аз байн як сол сипарӣ мешавад.

Соли оянда ҳамон шахси сарватманд Содирхон Ҳофизро бори дигар ба деҳаш даъват намуд. Ҳофиз ин даъватро рад

накард. Мисли соли гузашта ба ӯ чизу чораи зиёде тӯхфа карданд.

Аз овози хофиз сарватманд ба вачд омада, назди пойҳои хофиз чорозону нишаста дасташро пеши сина гирифта «ман гуломи Шумо» мегӯяд. Хофиз мефармояд, ки «гулом»-ро дар яке аз сутунҳои айвон банданд. Баъди ин, ҳар чизу пуле, ки барои хофиз тӯхфа шуда буд, ба худаш мерасад. Ҳозирин аз хофиз сабаби банд баستاني «гулом»-ро савол карданд. Содирхон воқеаи соли гузаштаро нақл кард. Бо илтимоси ҳозирин «гулом»-ро аз банд озод мекунанд ва хофиз бо тӯхфаҳое, ки соли гузашта ба ройгон рафта буд, низ соҳиб шуда ба Хучанд бармегардад.

НАҚЛ ДАР БОРАИ ШОИР ПАРТАВ

Шоир Партав дар аввалҳои галабаи инкилоби Октябр дар қайди ҳаёт буд. Ӯ очиз буда ҳарду чашмаш намедиданд. Дар яке аз сӯҳбатҳо бо иштироки Қодиров Абдугаффор ӯ байти зеринро мехонад:

*Биҳамдулло, ки сайди рафтаам акнун ба дом омад,
Зи меҳмонон шунидам, дилбари ширинкалом омад.*

Ба яке аз ҳозирин ин байт маъқул меафтад ва ӯ аз кисааш як тангаи панҷтиноро ба хофиз медиҳад. Соҳиби пул гумон карда буд, ки Партав, ки очиз буд, қимати пулро фаҳмида наметавонад.

Вале Партав қадом хел танга будани пулро фаҳмида, онро ба замин ҳаво медиҳад ва ин байтро мехонад:

*Ҳимматашро фил бардорад, миёнаш бишканад,
Бахшишиашро пашиша бардорад, ба Ҳиндустон барад.*

ОВОЗИ НАҶОТБАХШ

Дар иславоthонаи Хучанд овозхоне буд, ки Зебохон ном дошт. Содирхон мафтунӣ овози ӯ мешавад ва ин занро гоҳ-гоҳ ба хонааш оварда суруд мехонд ва насихатҳо мекард. Оқибат

бо сабаби суханони нек Зебохон сурудхониро катъ намуда, бо овози баланд дод мезанад, ки ман тавба кардам, дигар ба иславогхона намеравам!

Фарёд ва касами ашро шунавида Содирхон Ҳофиз мефармояд, ки «либоси занро бадар карда либоси нав ба Зебохон пӯшонед». Ҳатто кафши занро иваз мекунад ва сару либоси мурдорро бо фармони хофиз ба Сирдарё равон мекунад.

Окибат Зебохон, ки овози хуб дошт, ҳаёти худро бо кироати Қуръон гузаронд. Ё ба яке аз масҷидҳои Хучанд як чанд адад Қуръон вақф мекунад, то ки мусулмонҳо аз он баҳрабар шаванд ва дар ҳаққи ӯ ва волидайнаш дуои хайр кунанд. Даргаҳ Зебохон ба зиёрати Маккатулло меравад. Ё дар ин шаҳри муқаддас ҳам 10-20 соли охири умрашро ба кироати Қуръон гузаронида, дар ҳамин шаҳр вафот кардааст.

Чунон ки мебинем, вохӯриҳои Қодиров Абдугаффор бо Содирхон Ҳофиз, нақлҳои ӯ доир ба фаъолият, ҳунар, ақлу заковати ин устои бузурги «Шашмақом» ниҳоят ҷолиб буда, натавонанд дар омӯхтани тарҷимаи ҳоли ин марди шариф, балки таърихи мусиқии тоҷик низ равшаниҳо меандозад.

«Адабиёт ва санъат», 28 ноябри соли 1991.

СОТИМ УЛУҒЗОДА ВА ИСМОЛИ СОМОНӢ

Доираи мавзӯи таҳқиқи бадеию таърихии Сотим Улуғзода бағоят васеъ аст. Дар ин бора ҳуди эшон навиштааст: «Мақсад аз рӯ овардани ман ба таърих – ба таври бадеӣ таърихи халқамонро дарк кардан, бузургони гуманист ва тараққиҷҳои гузаштаамонро, ки ифтихори миллии моро ташкил мекунанд, ба халқамон аз тариқи дил ва ҳис ҳамон тавре, ки ман шинохтаам, шиносонидан аст...

Дар таърих ва дар фаъолияти арбобҳои тараққиҷпарвари он бисёр нуқтаҳо, ҳикматҳо, таълимҳо, пандҳо ҳастанд, ки барои замони мо ҳам қимматашонро гум накардаанд».

Тибқи ин мақсаду ақидаҳои худ С. Улуғзода ҳафз аз солҳои

40-ум ба пажӯҳиши таърихи қарни миёнаи халқи тоҷик, ҳоса ба таърихи тамаддуни замони давлатдорӣи хонадони Сомониён ба таври ҷиддӣ машғул шуд. Масалан, соли 1950, вақте ки Шӯрои Умумибашари сулҳ дар бораи таҷлили 900-умин солгарди мавлуди Абӯалӣ ибни Сино қарор қабул намуд, аҳли илму адаби Тоҷикистон низ ба ин ҷашн тайёри мегиданд. Ба ин муносибат С. Улуғзода бо ҳамкалами В. В. Виткевич филмномери бо номи «Ибни Сино» эҷод намуд. Соли 1957 бошад, Сотим Улуғзода дар арафаи 1100-солагии зодрӯзи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ филмномаи «Қисмати шоир» ва драмаи «Рӯдакӣ» - ро навишт.

Дар айёми 1000-умин солгарди Абӯалӣ Ибни Сино соли 1980 С. Улуғзода асари илмию бадеии худро бо унвони «Пири ҳақимони Машриқзамин» ба хонандагон тақдим намуд. Дар ин асар образи олими бузурги халқи тоҷик - Абӯалӣ Сино дар партави таърихи сиёсӣ ва иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии замони шукӯҳ ва заволи давлати Сомониён офарида шудааст. Умуман, С. Улуғзода бахшида ба ин асар, алалхусус оид ба замони зиндагии Рӯдакӣ, як қисса ва як намоишнома навишт. Доир ба рӯзгори Ибни Сино асари илмию бадеии «Ҷавони ибни Сино»-ро офарид.

Романи «Фирдавсӣ» низ ба давраи шӯҳрат ва заволи давлати Сомониён бахшида шудааст.

Устод С. Улуғзода тадқиқи таҳқиқи таърихи давлати Сомониёнро идома дода, ниҳат дошт, доир ба даврони шӯҳрати ин давлат, ки ба номи Исмоили Сомонӣ марбут аст, асаре офарад.

Пеш аз он ки дар ин бора сухан ронем, мебоҷад боз ба як нуқтаи эҷодӣи С. Улуғзода нисбати таърихи халқи тоҷик таваққуф намоем.

Аз ҳеҷ кас пӯшида нест, ки С. Улуғзода на фақат давраи Сомониёнро омӯхтааст. Ва доир ба намоёндагони бузурги он асарҳо эҷод кардааст. Диккати ӯро таърихи нави халқи тоҷик, алалхусус воқеаи рӯйдодҳои қарни XIX низ ба худ ҷалб намуд. Вай ханӯз дар ибтидои эҷодӣи худ ба осору омол ва замони зиндагии Аҳмади Дониш очерки таърихию бадеие бо номи «Аҳмади Дониш» эҷод карда буд. Ӯ баъди чандин сол боз ба тадқиқи бадеии ин мавзӯ баргашт ва доир ба ин бузургвори

халки тоҷик соли 1971 «Аҳмади Дониш ва дигаронро» навишт.

С. Улуғзода ба таърихи ҳаракатҳои халқӣ низ диққати махсус зоҳир намуд. Устод дар натиҷаи кофтуковҳои тӯлонӣ, сафарҳои ба ҷаҳонро бахшида ба деҳаҳои кӯҳӣ перомуни шӯриши деҳқонон, соли 1967 романи «Восеъ»-ро иншо намуд. Асари мазкур даставвал дар саҳифаҳои маҷаллаи «Садои Шарқ» ҷоп шуд. Баъди мутолиаи ин асар дар маҷаллаи «Садои Шарқ» банди баъзе эродхоямро ба Мутеулло Начмиддинов – мудири шӯъбаи нашриёти «Ирфон» изҳор намудам. Даре нагузашта, дар ҷои қорам – Пажӯишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ С. Улуғзодаро дидам, ки маро интизорӣ мекашид. Баробари дидани устод ман худамро гум кардам, ҷӣ гуфтаниамро ҳатто надонистам. Шояд хеле сурх ҳам шуда бошам. Баъд аз саломуалейк С. Улуғзода аз ҳолати ман пай бурда, худашон гапро сар карданд:

- Шумо ба Начмиддинов оид ба романи ман «Восеъ» изҳори ақида намудед. Ман омадам, ки эродхоятонро шахсан шунавам.

- Устоди мӯхтарам, - гап сар кардам ман, - эродҳои ман дар саҳифаҳои маҷаллаи «Садои Шарқ» кайд шудаанд. Ман аз Шумо узр мецохам, аввал барои он ки эрод гирифтаам. Баъд барои он ки маҷаллаҳои хондаам дар хонаанд.

Улуғзода бо диққат, бо чеҳраи каме табассумомез суханони маро гӯш дода, чунин посух доданд:

- Боке не. Он ҷизе, ки дар хотир доред, ба ман гӯед.

Чанд эродамро гуфтам,

Эшон ҷавоб доданд, ки пеш аз ҷопи роман оиро ба академик Зариф Раҷабов дода будам. Он кас баъди чанд муддат романи маро таъриф карда, ба ҷопаш ҳидоят намуданд. Ман дигар илоҷи аз нав дида баромадани оиро надорам.

Ман ҳамон дар ҳиҷолат будам. Баъди чанд сухани дигари бегаразона устод бо ман хайрухош намуда барои мада рафтанд.

Аз ин чанд муддат гузашт. Ҳама вақт фикр мекардам, ки нависандаи маъруфи мо аз ман ранҷида рафтанд.

Баъд аз ҷопи романи «Восеъ» маълум шуд, ки ман иштибоҳ кардам ва хулқи атвории устодро намедонистам. Баробари аз ҷоп баромадани асари худ (1969) С. Улуғзода як нусхаи оиро

бо соядасти зайл ба ман равон карданд:

«Ба дӯсти донишмандам Аҳрор Мухторович Мухторов бо эҳтиром тақдим менамоям. С. Улуғзода, 6 феввали соли 1969».

Чуни **PDF Compressor Free Version** гардонид.

Баъд аз ин эродҳо устод Улуғзода ҳар асари таърихии худро ба охир расонида, аз ман хошиш мекард, ки пеш аз ҷоп онҳоро хонда бароям. Инъоми ин кори ман, китобҳои аз ҷоп баромадаи устод бо соядасти муборакашон буд. Яке аз чунин китобҳо – «Достони Шохнома» (Нигориши С. Улуғзода) буд, ки нашриёти «Маориф» соли 1986 аз ҷоп баровард ва бо чунин суханон дастраси ман гашт: «Ба дӯсти фозилу донишманд Аҳрор Мухторов ёдгории самимона. Бо эҳтиром ва ихлос Улуғзода. 20 феввали соли 1987».

Бовариҳои устод нисбат ба ман сол аз сол меафзуд. Ман ба хонаи устод рафтуо мекардам, бо он кас ҳамроҳ хӯрок мехӯрдем ва шӯҳихо мекардем. Дар сӯҳбати мо дар хонаи устод баъзан шахсони дигар ҳам иштирок доштанд. Яке аз чунин касон собиқ раиси Кумитаи иҷроии ноҳияи Сталинобод, Қаҳрамони меҳнати Социалистӣ Ваҳобҷон Иномов буд, ки хотираҳои эшонро оиди Бобочон Ғафуров ман дар яке аз китобҳоям истифода кардам.

Романи «Фирдавсӣ»-ро ман аз маҷалаи «Садои Шарк» хондам. Дар ин роман ва дар рисолаи «Пири ҳақимони Машриқзамин» сабабҳои асосии инқирози давлати Сомониён хеле равшан ва боварибахш инъикос ёфтааст. Оид ба заволи ин давлати бузург С. Улуғзода ба чунин хулосаи таърихӣ омадааст: «Давлатҳо, империяҳо низ ҳамчун организми зинда як зистан доранду як мурдан. Таърих ҳукми маҳвияти онҳоро, ки баровард, ҳаракати аз нав зинда гардонидани онҳо, ҳар қадар қаҳрамононаву устуворона бошад ҳам, маҳкуми бесамарист». («Пири ҳақимони Машриқзамин»).

Баъд аз мутолиаи «Фирдавсӣ» ба хонаи устод занг задам, изҳори ақида намудам, романро таърифи зиёд карда, дар охири илова намудам, ки ду эрод дорам. С. Улуғзода минатдорӣ изҳор намуда, бе ҳеч як ранҷиш талаб карданд, ки эродҳоямро баён намоям. Ман гуфтам, ки хонаи Унсуро тасвир намуда, Шумо

навиштед, ки деворҳои хона бо хатҳои гуногун зебу оро ёфта буд. Хоҳиш мекардам, ки хатти насталикро аз хона «бароред». Чунки дар он замон ин намуди хат ханӯз ихтироъ нашуда буд. Дигар ҳамин, ки аз Хирот ба яке аз дехаҳо фирор намудани Фирдавсиро тасвир намуда, Шумо навиштед, ки шоир ҳамроҳи худ хӯрок ҳам бурд. Хоҳиш мекунам, ки аз номгӯи ин хӯрокҳо чойро «бароред». Он вақт чой наменӯшиданд.

Устод эродҳои маро гӯш дода, миннатдорӣ намуданд ва илова карданд, ки онҳоро хатман дар китоб ба инобат мегиранд. Эшон гуфтанд, ки роман камбулиҳои дигар низ дорад. Сабаб он, ки муҳаррири «Садои Шарқ» Лоик Шералӣ ба Маскав омада, романро бо илтимос аз дастам гирифт ва пеш аз ҳозир намудан ба чоп ба Душанбе овард. Бинобар ин ҳам ман онро пешакӣ ба Шумо нишон дода натавонистам.

Устод С. Улуғзода, агар эродҳо дуруст бошанд, бо мардонагӣ қабул ва ба матни асарашон ислоҳ ворид мекарданд. Ҳол он ки дигарҳо ин ҳел набуданд. Ман бо олимони номӣ, олимшавандагон бисёр ҳамсӯҳбат шуда, оид ба асарҳои илмӣ онҳо изҳори ақида намудаам. Байни онҳо касоне ҳастанд, ки аз эродҳои ҳаққонӣ зуд ранҷида, баъд аз он «бо азоб» салом медиҳанд. Ё худ ба эродҳо ҷавоб гуфта натавониста, очизӣ мекашанд ва кӯшиш мекунанд, ки ҷавобҳои ғайриилмӣ оварда, бо шеърҳои тумтароқ гуфтаҳоишонро «қувват» диҳанд.

Мардонагии нависандаро нисбат ба эродҳои объективонаи хонандагон дар мисолҳои зикрфта ва муомилаҳои зерин пурра тасаввур кардан мумкин аст. Боре С. Улуғзода ба хона занг заданд (он кас мисли Бобочон Гафуров, маро «Мулло Аҳрор» меномиданд). Овози ширадори устодро ҳамано шинохтам. Баъд аз салому аҳволпурсӣ, чунин гап сар карданд:

- Мулло Аҳрор! Фардо ҳамроҳ ба як ҷо меравем!
- Муаллим, ба кучо ва барои чӣ мерафтем? – Савол кардам ман.
- Ба ноҳияи Ҳисор, кишлоқи Туда.
- Магар ба дидорбинии Ҳабибулло Назаров?
- Не ... барои тутхӯрӣ.
- Афсӯс, муаллим, ман рафта наметавонам.

- Барои чӣ?

- Фардо ба Тошканд рафта истодаам.

- Ман ҳам афсӯс меҳӯрам, - гуфтанд устод, - Набошад, Шумо карздор шудед.

- Ба чашм, устод, - гуфтам ба он кас.

Ман ба «касофатии» ин сафар аз ҳамсафарӣ, ҳамсӯхбатӣ бо устоди бузурги сухан ва аз тутхӯрӣ маҳрум шуда, бо афсӯсу надомат ба Тошканд рафтам.

«Қарз ба киёмат намонд». Боре бо меҳрубонии марди шариф – Саъдуллоҷон Нуриддинов ҳамроҳи устод ба ноҳияи Файзобод сафар кардем. Хешовандони Саъдуллоҷон, деҳотиёни деҳаи зебоманзари Элок моро дар ҷое қабул карданд, ки назираш дар обрави Файзобод нест. Айвони бо дасти устоҳои исфарағӣ наққошӣ шуда болои чашмаобро пӯшида буд. Ду осие об аз зери замини миёнаи айвон берун шуда, ба тарафи офтоббаро ҷорӣ мешуд. Аз қисмати беруни айвон чашмаобро гулҳои дар ду канори ҷӯй сафкашида ба шаршара «гусел» мекарданд. Акси гулҳо ба рӯи оби зулоли чашма афтада чунин менамуд, ки гӯё «оби рангоранг» ҷорӣ шуда истода бошад. Баъд аз 20 метр об аз якчанд шаршараҳо паст фаромада, миёни дарахтони себу нок берун аз богот ҷорӣ мешуд.

Дар зери айвон кӯрпачаҳои атласу шохӣ бо болиштҳои гулдӯзишуда ҷои оббароро мисли ҳарфи «П» печонида буданд. Оби чашма гӯё мисли дастархоне буд, ки пеши меҳмонон густурда бошанд. Дар болои кӯрпачаҳо ба гайр аз ману Улугзода, академик Муҳаммадҷон Шукуров, узви вобастаи академияи улум Хуршеда Отахонова бо шавҳараш, шодравон Файзиев Ҳазраткул, мизбон – Саъдуллоҷон Нуриддинов (домоди Х. Файзиев) ва чанд нафари дигар аз деҳотиён, саргарми сӯхбат будем.

Ногоҳ Муҳаммадҷон Шукуров аз С. Улугзода пурсиданд:

- Домулло! Романи «Исмоили Сомонӣ»-ро кай тамом мекунед?

Улугзода:

- Чӣ?

- Романи «Исмоили Сомонӣ»-ро?

- Кй ба Шумо гуфт, ки ман бо номи «Исмоили Сомонӣ» китоб навишта истодаам?

- Шумо.

- Ман? Кай ба Шумо гуфтам, ки доир ба Исмоили Сомонӣ роман менависам?

- Домуллои азиз! Фаромӯш кардед. Ману Шумо дар Замчируд истироҳат мекардем. Ҳамон вақт худатон гуфта будед.

- Оббо, ман гуфта бошам, хуб лаккӣ будиям-дия, - гуён устод гапро кӯтоҳ карданд.

Вале ин сӯхбат дар майнаи ман нақш бааст.

Боре ҳамкоронам гуфтанд, ки устод Улугзода маро кофта омаданд. Ман ба идора омадани устодро чашмдошт набудам, бинобар он хавотир шуда, бегоҳӣ ба хонашон телефон кардам ва сабаби омаданашонро пурсидам. Устод ҷавоб доданд, ки «ҳеҷ коре надоштам, раҳгузар будам, хостам Шуморо зиёрат кунам». Ба муаллим гуфтам, ки беҳуда дар он кӯчаҳо роҳгузар намешавед. Аллбатта, коре доштед ва кучое мерафтед, вале аз ман пинҳон дошта истодаед. Баъди чунин гуфтушунид С. Улугзода гуфтанд, ки ба китобхонаи назди пажӯҳишгоҳи шумо, китобхонаи академик Семёнов мерафтам.

Фавран сӯхбати дар деҳаи Элок шуда ба хотирам омаду аз устод пурсидам: «Шумо барои навиштани романи худ мавод кофта, ба китобхонаи Семенов рафта истода будед?»

Дар ҷавоб устод гуфтанд:

-Шумо, Мулло Аҳрор, бало-дия! Дар ҳақиқат ҳамин хел.

Ман гуфтам:

-Дар дасти ман як нусхаи дастхат ва як китоби нодир мавҷуд аст. Агар зарур бошад, ман онҳоро ба Шумо мерасонам.

Устод номи онҳоро пурсиданд. Ман гуфтам.

- Яки он ба қалами вазири Сомонӣ Чайхонӣ тааллуқ дошта «Ашкол-ул-олам» ном дорад. Ин асари ҷуғрофӣ буда, то ҳол дар илми шарқшиносӣ номаълум аст. Ман нусхаи ягонаи онро аз Кобул овардаам ва барои хондан ба Шумо медиҳам. Китоби дигар – асари шарқшиноси маъруфи Амрико Ричард Фрай, ки «Бухоро» ном дорад. Ин китоб ба забони форсӣ дар Эрон нашр

шудааст. Устод С. Улуғзода гуфтаҳои маро гӯш карда, харду китобро ба орият дархост намуданд.

Ман илтимоси он касро ба ҷо овардам. Баъди ду-се ҳафта дар ҷано **PDF Compressor Free Version** Мурватов бо он кас дучор омадем. Аз дур маро дида, ишора намуданд, ки ба наздашон омада нишинам. Баъди баёни таъзия ва дигар гуфтугӯйҳо, ман аз устод савол кардам, ки «Ҷайхониро хондед?» Ҷавоби мусбат гирифта, боз пурсидам: Аз «Ашкол-ул-олам» ягон манфиат гирифтед? С. Улуғзода гуфтанд, ки «Ашкол-ул-олам» ҷои нодаркорӣ надорад. Ман онро ба Шумо пас гардонида медиҳам. Вале хоҳиш мекунам, ки китоби «Бухоро», ки ба Сомониён бахшида навишта шудааст, чанд муддати дигар дар дасти ман бошад. Ман розӣ шудам. (Ин китоб то ҳол ба дасти банда нарасидааст).

Баъди баргардонидани матни дар мошинка ҷопгаштаи «Ашкол-ул-олам» аз тарафи устод, онро варақ задам. С. Улуғзода онро на танҳо хонда истифода кардаанд, балки дар хошияи матн баъзе қайдҳо кардаанд, ки онҳоро чун хотира аз мероси нависанда ба хонандагон пешкаш менамоем.

Ҷайхонӣ ба расму оини мардуми Мовароуннаҳр дахл намуда чунин навиштааст:

«... Саховат ва ҷавонмардии асҳоби Мовароуннаҳр дар бештари вилоят ва шаҳрҳои эшон чунин аст, ки гӯё ҳамаи мардумон дар як саройанд ва хеши якдигаранд. Ҳеч кас ба хонаи дигаре наравад, ки пиндорад, ки хонаи хеш аст ва худованди хонаро кироате ва нохушдилие набошад, балки он ҷӣ тоқати ӯ бувад, аз расми меҳмондорӣ ба ҷой оварад, он ки собика дӯсте ва хеш буда бошад. Аллбата, ҳеч мукофот талабу тамаъ надорад ва ҳамеша ҳиммати ба яке аз эшон ба андозае он ҷӣ бар дасти ӯ бошад, бисёр пеш зиёдат кунад. Ҷунонҷӣ касе бошад, ки ӯро дастгоҳе набошад ва ҳеч кас бад-ӯ таваккуъе зиёдатию молӣ надорад ва ҳиммати ӯ чунин бошад, кӯшк ва меҳмонхона сохта бошад. Ҷумла ҳиммат ва нахмати (муроди) ӯ бар он масруф монда, ки чун касе ба наздики ӯ расид, тартиби меҳмонию ӯ бар ҷӣ минвол созад. Одати сирати арбоби Мовароуннаҳр он аст, ки чун бегона бирасад, дар меҳмон доштани ӯ бо якдигар музоҳамат кунанд ва мубохот (ифтихор)

ва муфохарат (фахр) намоянд.

Муаллифи китоб мегӯяд: Ба манзиле расидам ба Сугди Самарканд, бар дари сарое дидам меххо ба дар кӯфта ва дарро бад-он чо фуруд карда, Гуфтанд, ки қариб сад сол бошад, ки ин дарвоза бастаанд, то агар шабу рӯз касе расад, бе манъ фуруд ояд ва бисёр буда бошад, ки ногоҳ сад кас ё зиёдат расида бошад бо чаҳорпоён ва бад-он чо фуруд омада, ҳам он ки худованди сарой такаллуфе кунад, асбоби меҳмониин эшон ва улуфи чорпоёни эшон сохта будааст, ба қиҳати он ки ҳамеша расми меҳмон ва оянда будааст, асбоби зиёфат сохта доштааст. Худованди хона чунон кушодарӯй ва хуштабъ аст, ки хар кӣ ин чавонмардиҳо аз роҳи табъи дил мекунад ва дар шаҳре аз шаҳрҳои дигар мисли он надидаем. Дар дигар вилоятҳо ҳеҷ аҳли неъмат набошад, ки бештар хирси ӯ ба зиёдатиин мол ва ишрати тамошо ва чизе, ки худойро дар он ризо набуд ва одат накуҳида ва гайри он набошад, магар аҳли Мовароуннаҳр, ки ҳамвора хирси эшон ба харчи мол бошад, бар зиёфат, хиззу иморати работҳо ва саъй дар хайрот ва вақфи масочид ва мадорис. Ҳеҷ шаҳре ва манзиле ва биёбоне, ки бад-он чо манзили гузариён бошад, нест, ки работе насохта бо такаллуфи бисёр».

Дар хошияи ахбори мазкури Чайхонӣ устод С. Улуғзода чунин навиштаанд: «Дар Гардизӣ ва Ибн Ҳавқал низ айни ҳамин нақл ҳаст: Ҳарду аз Чайхонӣ хеле чизҳо аҳз кардагӣ барин».

«Хеле чизҳо аҳз кардагӣ барин»-и устод маънои онро дорад, ки ба гайри матни аз Чайхонӣ иқтибос оварда, муаррихон ва ҷуғрофиёшиносони номбаршуда (Гардизӣ, ибни Ҳавқал, Идрисӣ ва дигарҳо) нақлу воқеаҳо аз вазири Сомониён нусха кардаанд. Илова бар он, бори дигар маълум мешавад, ки С. Улуғзода барои навиштани асарҳои бадеӣ, сценарияҳо ва романи Исмоили Сомонӣ бевосита аз сарчашмаҳои таърихӣ ва ҷуғрофии замони Сомониён истифода бурда, онҳо бо ҳам муқоиса ҳам мекардаанд.

Дар ҷои дигари асари худ Чайхонӣ навиштааст: «Забони аҳли Бухоро аз забони сугд аст, магар андаке, ки аз он бигардад ва забони эшон дарист».

Дар хошияи ин сатр С. Улуғзода навиштааст: «Маънӣ ҷӣ

бошад?» Дар ҳақиқат, маънии ин гуфтаҳо ба ман ҳам номаълум буд. Барои ба ин иқтибос равшанӣ андохтан ман ба мутахассисони таърихи забони тоҷикӣ, ки дар Душанбе кор мекунанд, аз ҷумла ба аъзоёни Академияи илмҳо муроҷиат кардам. Касе ҷавоби саҳеҳ дода натавонист. Дар он сурат ман ба дӯсти деринаам, донишманди забонҳои мурдаи қадима, аз ҷумла тадқиқотчи забони суғдӣ – профессор Владимир Аронович Лившиц мактуб равои кардам. Аз шаҳри Ленинград чунин ҷавоб ба ман расид.

«Дорогой Ахрор!

В Больнице получил твоё письмо. К сожалению, книг для справок под рукой нет, так что отвечаю на твои вопросы по памяти.

Сочинение Джайхони «Ашкол-ул-олам» должно быть памятником первоклассным, ибо, если не ошибаюсь, не только «Худуд-ул-олам», но и многие сочинения арабских географов X в. испытали влияние труда Джайхони. Когда Джайхони пишет, что язык жителей Бухары это «Язык Согда (забони суғд), но несколько от него отклоняется («бигардид»), он несомненно, имеет ввиду отличия бухарского согдийского диалекта (или диалектов) от диалекта (диалектов) Самаркандского Согда. О таких различиях говорят, если не ошибаюсь, и некоторые арабские географы X в. Более точные данные приводит Беруни в «Осор-ул-бакия...» и в «Китаб ассайдана». В первом сочинении Беруни приводит бухарские названия месяцев (отличающийся от самаркандских согдийских) и некоторые бухарские названия праздников (народных, т.е. незороастрийских, нерелигиозных), во второй – названия нескольких лекарственных растений, на бухарском согдийском диалекте. О том что в X в. в рустах Бухарского оазиса (Бухарского согда) было несколько согдийских диалектов, отличавшихся от самаркандских, писали и арабские географы (если не ошибаюсь, Истахри, Ибн ал-Факих, Ибн Руста). В городах прежде всего в Бухаре и в Самарканде, в X в. согдийский был, вероятно уже поглашен (ассимилирован) языком фарси дари (или просто дари в источниках)...

Ленинград. 26 апреля 1989 г.

Мактуби мазкур идома дорад ва барои мутахассисони таърихи забони тоҷикӣ аз аҳамият ҳоли нест. Вале мо танҳо порчаи онро иқтибос намудем.

Саволи С. Улуғзода ба чунин ҷавоби илмӣ ва пурмазмуни раднашаванда сабаб гашт. Аз саволи устод ба хулоса омадан раво аст, ки нависанда рӯй ба воқеоти таърихӣ оварда, замонаро фаҳмидан мехост.

Азбаски «Ашқол-ул-олам» асари ҷуғрофист, дар он номҳои шаҳру вилоятҳо, дарёву кӯҳҳо ва ғайра зиёд зикр ёфтаанд. Бо сабаби хусусиятҳои ҳоси алифбои арабӣ, хондани номҳои ҷуғрофӣ ва ба ҳуруфоти кириллӣ гардонидани ин номҳо ниҳоят мушкил аст. Ҳатто шарқшиносони забардаст ва академики маъруф В. В. Бартолд «Худуд-ул-олам»-ро ба ҷоп омада сохта навишта буд, ки аз тарҷумани ин асар ба забони русӣ худдорӣ намудам, чунки бо таври саҳеҳ хондани номҳои ҷуғрофӣ зери шубҳа буд. Алихоҷа, ки «Ашқол-ул-олам»-и Ҷайхониро соли 1609 ба форсӣ гардонидаст, дар хотимаи дастхат низ чунин навиштааст: «Камтарини бандагон ба ҳукми фармон ин тарҷумаро бар минволи сухани муаллиф ба охир расонид ва аз алфози мушкил иҷтиноб намуд ва ба шароити он ҷӣ тавонист, киём кард ва асомаи шаҳрҳо, қасабаҳо ва деҳҳо он ҷӣ донист ва ба томма шунида буд, равшан ва мубайян дар қалам овард. Он ҷӣ надонист ва баъзе ҳамоно котиби нусхати асл ба тасхифи пешина буда, чунончи дар нусхат дид, ба ин шакл таҳрир кард. Баъд аз ин аҳолии ҳар иқлиме таҳаффуси он кард ва ба тасҳеҳ расонид... Агар бар ҳалале убур ёбанд, саъйи қаримона дарег надоранд ва ислоҳи он аз роҳи қарам ва лутф ба ҷой оранд, ба таъдиди лафзи сақим ба дигаре мустақим вочиб ва лозим шуморанд».

Устод Улуғзода «аз роҳи қарам» баъзе номҳои ҷуғрофиро ислоҳ намуда, дар охири матни асари Ҷайхонӣ, ки ба иқлими ҳаштум бахшида «Зикри Мовароуннаҳр ва тобеи он» номида шудааст, чунин навиштаанд: «Боз як бор ба диққати бештар таҳрир шавад. Ин хуб, вале хубтар шавад. Улуғзода».

Ин таъкиди устод маро бори дигар водор намуд, ки матни кириллии Ҷайхониро бори дигар ба матни форсии он муқоиса намуда, баъзе номҳои ҷуғрофиро ислоҳ кунам.

Хизмати устод Сотим Улугзода дар тасвири бадеи воқеаҳои таърихӣ, алалхусус, доир ба омӯхтан ва ба мардум наздиктар намудани замони Сомониён хеле бузург аст. Шояд романи ба охир на ~~PDF Compressor Free Version~~ Исмоили Сомонӣ бахшида мешуд, бо фазли олимона ва дарёфти адибона симои бадеи ин марди абадзиндаро ба хонанда пешниҳод мекард ва тамаддуни камолёфтаи тоҷикон дар аҳди Сомониёро зинда мегардонид.

«*Ҷумҳурият*», 24 январӣ соли 1998.

ҲАР ЧӢ ДОРӢ, ШАБИ НАВРӢЗ БИӢР

Иди Наврӯзи оламафрӯз аз чашнҳои бузурги бостонию мо буда, онро дар айёми баҳор, дар замони бедоршавии табиат аз хоби зимистона ва фаро расидани мавсими кишт чашн мегиранд. Дар аҳди қадим мардум Наврӯзро бо хурсандии бузург истиқбол намуда, ба ифтихори он дар хоричи шаҳр маърақаҳои тараб орошта, ба сайри боғу роғ мебароманд. Аз таквимҳо бармеояд, ки дар ҳар 32 – 33 сол Наврӯз як маротиба бо иди Қурбон баробар меояд ва барои халқ ид болои ид мегардад, чашмаи илҳомӣ аҳли қалам ва ҳунар ҷӯшон мешавад. Масалан, яке аз ҳокимони Самарқанд дар асри XVI Поянда Муҳаммади Султон, ки шеър низ менавишт, дар як вақт омадани ду иди муборақро дар ин байт ба риштаи тасвир кашидааст:

*Боз омад иду Наврӯзи ҷаҳонафрӯз ҳам,
Эй хуш он фасл, ки ид ояду Наврӯз ҳам.*

Шоир дар ин мисраъҳо иди Қурбон ва чашни Наврӯзро дар назар дорад. Дар соли 2000, соли охири асри XX ҳам ин ду ид баробар омад. Ин ҳодисаи таърихӣ моро бори дигар водор менамояд, ки анъанаҳои неки ниёгонро омӯхта, ҳифз намоем ва ман шуморо ҳаёлан ба сайри чашни Наврӯзи тоҷикони Самарқанд дар қарни XVI мебарам. Дар айёми идҳо ва чашни Наврӯз мардуми Самарқанди бостонӣ ҳафтае чор рӯз дар атрофи ёдгории меъмории Гӯри Мир чамъ шуда, ба шарафи идҳо

хурсандӣ мекарданд ва ин расми нек то замони салтанати ҳокими Самарқанд Ибодуллоҳи Султон бинни Искандархон (1578 - 1585) идома дошт.

Дар замони ҳокимии Ҳочибӣ атолиқи Дурман (1585-1595) чашни Наврӯзро дар ин макон манъ намуданд. Сабаби он буд, ки одамон ба хотири шодию фароғат бар болои дахмаҳои табаррук баромаданд, ки ин рафтори онҳоро Ҳочибӣ нарасонид ва амр кард, ки мардум минбаъд дар ин маҳал гирд наоянд. Тахмин мекунад, ки соқинони Самарқанд ин фармони ҳокимро қабул нанамуданд ва шояд эътироз ҳам карда бошанд. Чунки ҳокими дигари Самарқанд Нодир Девонабегӣ, ки онро Имомқулихон (1611-1642) таъин намуд, ҳукм фармуд, ки дар пайравӣ ба подшоҳони қадим ҳар ҳафта дар рӯзи сешанбе дар атрофи он манзили табарруки мардум чамъ шавад, ба шарте, ки касе ба болои ёдгории нодир набарояд ва ҳар нафаре, ки ба хилофи ин фармон рафтор кунад, аз болои дахма ўро ба замин мебароянд. Вале на ҳама ба амри ҳоким риоя менамуд, зеро дар тӯли садсолаҳо мардум ба он одат карда буд. Бинобар ин ҳокими Самарқанд амр кард, ки минбаъд идҳо ва Наврӯзро дар беруни шаҳр чашн гиранд.

Донишманди асрҳои XVI – XVII Муқрибии Самарқандӣ навиштааст, ки дар рӯзҳои Наврӯз, ки айёми айшу нӯши мардуми Самарқанд аст, ҷавонони лавандмашраб ва майпарастҳои гузаро дар «Пуштаи Расад» (Расади Улугбек), «Ҷувози коғаз» ва «Ҳочаи Ҷӯпон» (ҳоло Ҷӯпонато) рафта, шароб мехӯранд ва деги маишат мечӯшид. Аён мегардад, ки аз асари нӯшидани май ва шароби фаровон дар идҳо ва чашни Наврӯз нохушиҳо сар заданд ва баъзе ашхос аз ҷаҳорҷӯбаи адаби фозила баромада, рафтори ношониста карданд. Бинобар, ин ҳокими Самарқанд Абдулатифхон, писари Кӯчқинҷихон амр намуд, ки мардуми Самарқанд дар айёми Наврӯз – шароб нахӯранд ва агар ба муқобили фармон амал кунанд, ҷазо мебинанд, аммо «дили одатқарда – балои ҷон», гуфтагӣ барин, баъзеҳо тарқи одат намекарданд.

Дар сарчашмаҳо омада: чашни Наврӯз буд ва тибқи амри ҳоким бар дари шаҳр мӯхтасибон (раисҳо) ва гумоштагони хон истода, ба мардум назорат менамуданд, ки касе ба берун шароб

набарад. Мулло Шамъи Якпулӣ бо толибилмон ва ҷавонони бадахлоқ иттифоқ намуда, онҳоро пештар ба маҳалли «Ҷувози коғаз» фиристода гуфт, ки «мунтазир бошед, мо аз шаҳр шароб бароварем». **PDF Compressor Free Version** «Гир мекунем».

Медонед, онҳо чӣ тавр аз шаҳр шаробро бароварданд? Бо амри Мулло Шамъи Якпулӣ хуми шаробро дар тобут чойгир намуда, гиребони пирохани хешро пора – пора карда, ба сар пораи матоъи сиёҳ гирифтанд ва тобутро бардоштанд. Ҷавонони лавандмашраб ва майпараст аз пасу пеши тобут кадам зада, навҳа мекашиданд, ки: «Вой бародарам охунди Мулло Хипӣ!», «Оҳ чонам мулло Хипӣ», «Дарег, ки рӯзе ба хок меравӣ!», «Дарди туро ба кӣ гӯям, магар ки аз дасти аҷал ба Абдулатиф арз намоем?».

Онҳо аҷаб шӯру гавғое бардоштанд, ки мардуми шаҳр аз сӯхтан оби дида мерехтанд ва бо ин усул хуми шаробро бо тобути «мурда» ба беруни шаҳр бароварданд ва дар «Пуштаи расад» пиёлаҳои саршор аз шаробро бар гардиш дароварданд. Чун рӯз шом шуд, маҷлиси шароби ноб тафсид ва овози шӯру гавғо баромад ва иттифоқан каме дур аз маҳалли «Пуштаи Расад» Абдулатифхон бо аҳли ақобир ва ашроф ба ифтихори Наврӯз аз тӯп тир мепарронд, ки арбадаи шаробхӯронро шунид ва пурсид, ки ин чӣ хархаша бошад? Ба хон гуфтанд: «Мулло Шамъи Якпулӣ бо ҷавонон ҳамроҳ дар пуштаи Хоҷа Ҷӯпон шароб мехӯрад». Хонро қаҳр омад ва бо амри ӯ ҷавонони майпарастро ҳозир карданд ва хон фармуд: «Рост бигӯед, ки шаробро ба чӣ кайф аз шаҳр берун овардед, ки мӯхтасибон ва гумоштагон маътла нашудаанд?» Ҷавонон ҳаққи гапро гуфтанд ва рафтори онҳо ба хон писанд омада, ба ҳар каломашон хилъат ва тангаҳо бахшид.

Аз нақли ҷолиби Мутрибии Самарқандӣ бармеояд, ки дар деҳаҳои Самарқанд шароб тайёр намекардаанд ва танҳо шаҳриҳо ба ин кор машғул буданд, вагарна он ҷавонони майгусор ин хилларо ба кор намебурданд ва майро аз деҳқонони атроф дастрас менамуданд. Хулосаи дигари навиштаҳои Мутрибии Самарқандӣ он аст, ки «Пуштаи Расад», яъне расадхонаи Улугбек дар қарнҳои XVI- XVII маълум буда, дар он замон ба хоктӯда мубаддал гардидааст. Бостоншиносон дар

аввали асри XX, пас аз кофтукови зиёд расадхонаро кашф намуданд ва ҳафриёт карданд ва дар ин кор хизмати шарқшинос Вяткин бузург аст. Агар уламои асри Мутрибии Самарқандӣ «Нусхаи тозаи ҷаҳонگیرӣ» - ро пайдо менамуданд, кофтукови расадхона тӯл намекашид. Мутрибӣ «Ҷувози коғаз» - ро хотирнишон кардааст. Бале, ханӯз аз асри VIII дар Самарқанд коғаз истехсол менамуданд ва акнун маълум мегардад, ки корхонаи он дар беруни шаҳр будааст.

Дар «Пуштаи Расад» ва «Ҷувозхонаи коғаз» - и Самарқанд Наврӯзо бо шукухи хоса, дилрабо ва зебо ҷашн мегирифтанд, ки ширкат дар онро ҳатто сокинони шаҳрҳои дурдаст орзу мекарданд. Чунончи, ба фармудаи Абдуллоҳони Шайбонӣ (1583 - 1598):

*Дило, баркан умед аз Қаршию бигзар зи Косонаш,
Ки муштоқи Самарқандам, бад – ӯ тоқи намоёнаш.
Ба бозори Чапаш бингар, ки то бинӣ ба ҳар сӯе
Парирӯе, сиёҳчашиме, ки гардад ақл ҳайронаш...*

Ин матнро Абдуллоҳон аз Бухоро ба Самарқанд равон кардааст. Ба мактуби Абдуллоҳон ҳокими Самарқанд Ҷавонмардалихон (1572-1578) низ посух бо назм навишт.

*Муборак бодо бар ту Қаршиву Касбию Косонаш,
Талабгори Самарқандӣ, наметарсӣ зи шеронаш?
Зи бозори Чапу хубони ӯ афсона камтар гӯ,
Ки хун мечӯшад аз шамшери хунрези рақибонаш.*

Абдуллоҳон қасди гирифтани Самарқанд кардаасту Ҷавонмардалихон қасди Бухороро. Хулласи калом, маълумоти Мутрибии Самарқандӣ на фақат дар бораи таҷлили ҷашни Наврӯзи Самарқанд аст, балки аҳамияти таърихӣ дорад.

*«Ҷархи гардун»,
24 МАРТИ с. 2000*

БО ЁРИИ МУАЛЛИМОН

Дар зарфи моҳҳои июл – сентябри соли чорӣ дастаи махсуси Пажӯҳиши таърихи ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳои Тоҷикистон дар ноҳияҳои Кӯҳистони Мастҷоҳ ва Айнӣ ба ҷамъ намудани ҳуҷҷатҳои таърихӣ пеш аз инқилоб, катибаҳои рӯи тахтасангҳо ва сангҳои кӯҳӣ машғул буд. Дар ин давра аъзоёни даста бо роҳбарии муаллифи ҳамин сатрҳо зиёда аз 500 васика (аснод дар бораи хариду фурӯши замин, об ва ҳоказо), ярлик (дар бораи ба мансабҳои гуногун таъин кардан), ривоятҳо (дар бораи ҳуқуқдор будан ба замин, боғ ва дигар боғариҳои ба мерос монда, муносибатҳои оилавии пеш аз инқилобии тоҷикон ва ҳоказо) ҷамъ оварданд.

Ҳар яке аз ин ҳуҷҷатҳо кимати махсус дорад ва ба омӯхтани таърих мадад мерасонад. Дар байни онҳо ду ҳуҷҷат хеле ҷолиби диққатанд, ки онҳо то ҳол дастраси мо нашуда буданд. Як нусхаи он аз кишлоки Камодони ноҳияи Мастҷоҳ дарёфт шуд. Вай рӯйхати 98 сардори хочагии деҳқонӣ, масҷид ва миқдори замини ҳар кадоми онҳо буда, дар ибтидои асри бист тартиб дода шудааст. Аз ин ҳуҷҷати расмӣ маълум мешавад, ки аксари деҳқонони кишлок дорои ним таноб замин буда, бештари замин мутааллиқи масҷид будааст. Ба гуфтаи деҳқонони кӯҳансол як таноб замини санглоҳи Мастҷоҳ 12 – 16 пуд ҳосил меодасту халос.

Ҳочагӣе ки ним таноб замин дошт, ҳар сол танҳо 6 – 8 пуд ҳосил мерӯёнду бас. Агар дар як хочагӣ ба ҳисоби миёна 5 кас зиндагӣ ба сар барад, пас маълум мешавад, ки ҳосили ҷамъкардаи оила танҳо барои хӯроки як ё ду моҳи онҳо кифоя мекарду бас. Машғулияти иловагии деҳқонон чорводорӣ ва шикорчигӣ будааст. Аммо ҳамаи ин даромадҳо ба хӯрокии солонаи деҳқонон ва оилаи онҳо намерасид. Аз ин рӯ вай мачбур буд, ки барои рӯзгузаронӣ ба шаҳрҳои дурдаст рафта мардикорӣ кунад. Ҳуҷҷати дигар «дафтари ўлпонпулӣ», ё худ андозҳо мебошад. Дар он рӯйхати аҳолии деҳқадаҳои Дардар, Новдонак ва Вешканди ноҳияи Айнӣ ва миқдори андози ба ҳукумати подшоҳӣ супоридаи онҳо зикр ёфтааст.

Ин ҳуҷҷатҳо ба тадқиқи таърихи давраи мустамликавии Тоҷикистон барои равшан намудани иқтисодиёти водии Зарафшон мадади калон мерасонанд. Ярликҳо бошанд, оид ба таърихи сиёсии болооби Зарафшон маълумотҳои киматбаҳо медиҳанд. Аз онҳо инчунин маълум мешавад, ки дар охири асри XVII Мастҷоҳ ва Фалғар (ноҳияи ҳозираи Айнӣ) тобеи шоҳи мустақил буда, дар нимаи дуюми асри XVIII ба ҳокимони Уротеппа ва ибтидои асри XIX ба аморати Бухоро тобеъ буданд. Ҳаминро ҳам қайд кардан зарур аст, ки ҳуҷҷатҳои пайдокардаи мо ба асрҳои XVII ва аввали XX тааллуқ дошта, барои омӯختани таърихи гузаштаи аҳолии сарғаҳи Зарафшон, инчунин таърихи халқи тоҷик ва ҳатто таърихи Осиёи Миёна ҳам аҳамияти бағоят калон доранд.

Яке аз манбаъҳои асосии таърих хатҳои рӯйсангӣ (катибаҳо) мебошанд. Болооби Зарафшон, хусусан кишлоқҳои Ревомутк, Оббурдони Мастҷоҳ, кишлоқҳои Шамтич ва Шаватки Поёни Айнӣ дар ин соҳа ниҳоят ғаниянд. Ҳамон сол ба мо муяссар шуд, ки қариб 100 катибаи гуногунмазмунро ба даст дарорем. Дар рӯи сангҳо баъзе аз санадҳои таърихӣ ин сарзамин акс ёфтааст. Масалан, дар рӯи санге, ки ба қураи замин монандӣ дорад ва дар сари пули кӯҳнаи кишлоқи Оббурдон ҷойгир аст, таърихи сохтмони ду навбати ин пул навишта шудааст. Маълум мешавад, ки навбати дуввуми сохтмони ин пул барои гузаштан аз кишлоқи Оббурдон ба дашти Хартарош ва баъд ба кишлоқи Камодон соли 1078 ҳиҷрӣ (1667 - 1668 мелодӣ) ва навбати чоруми он соли 1197 ҳиҷрӣ (1782-1783 мелодӣ) таъмир ёфтааст.

Дар даромадгоҳи кишлоқи Ревомутк, дар сари роҳи кӯҳнаи Мастҷоҳ соли 1238 ҳиҷрӣ (1822- 1823 мелодӣ) таърихи сохтмони ин роҳ низ акс ёфтааст. Чунон ки дар боло қайд намудем, дар ибтидои асри XIX Мастҷоҳ ва Фалғар ба зери ҳокимияти аморати Бухоро мемонанд. Барҳам додани парокандагии феодалӣ, мутамарказшавии давлат, ҷалб кардани вилоятҳои дурдасти кӯхистон ба бозорҳои марказии Самарқанд ва Бухоро, ҳамчун шаҳрҳои марказии Осиёи Миёна сохтмони ин роҳро ба вучуд овард. Ғайр аз ин дар наздикии Чашмаи Шороҳ (байни кишлоқҳои Оббурдон ва Шамтич) катибаи асосгузори империяи мугулҳои Ҳинд, Султон Бобурро пайдо кардем. Ин саввумин

катибаи Бобур мебошад. Якуми он соли 1953 аз сари чашмаи номбаршуда, навиштаи дуввум аз Бурс ном қабристонии кишлоки Шамтич (соли 1959) ёфта шуда буд. Ҳамаи ин катибаҳои Бобур мавзӯи махсуси тадқиқоти ояндаи мост.

Кӯхнатарин катибае ки аз водии Зарафшон ёфтём, ба қарни ёздаҳ мансуб аст. Ин бозёфт навиштаи рӯи санг буда, бо хуруфи арабист ва ба хати қуфӣ шабоҳат дорад. Он ҷо номи шахс, мансаби ӯ ва соли вафоташро хондем. Ҳаминро ҳам қайд кардан лозим аст, ки катибаҳои рӯи қабр барои таърих маълумотҳои ачибе медиҳанд. Масалан: калимаи «деҳкон» дар ибтидои асрҳои миёна, яъне пеш аз истилои арабҳо маънои заминдори қалон, феодалро дошт. Танҳо баъди асри XIII шахсони ба қорҳои кишоварзӣ машғулбударо деҳкон меномидагӣ шуданд. Ин ақида ҷӣ аз тарафи олимони шӯравӣ ва ҷӣ аз тарафи олимони хориҷӣ ба таърихи асримиёнагии Осиёи Миёна, Афғонистон ва Эрон нисбат дода шудааст. Холо катибаҳои, ки аз кишлоқҳои Оббурдон ва Шамтич пайдо кардаем, дар масъалаи фаҳмидани калимаи «деҳкон» тағйироти қуллӣ дохил мекунанд. Акнун аз рӯи ин катибаҳо мо гуфта метавонем, ки деҳкон, яъне феодал дар асри XIII барҳам нахурда, балки то асри XVI вучуд доштааст.

Холо дар пажӯхишгоҳи таърихи ба номи Аҳмади Дониш аз ноҳияҳои болооби Зарафшон ва Ҷуртеппа, Кӯлоб ва Помир қариб ҳазору пансад нусха ҳуҷҷатҳои таърихӣ, ки кӯхнатарини онҳо ба асри XV тааллуқ дорад ва 200 катибаҳои гуногунмазмун чамъ оварда шудаанд. Ин ҳуҷҷатҳои гаронбаҳо соҳаҳои гуногуни таърихи асримиёнагии тоҷикон, пеш аз ҳама таърихи мардуми оддӣ ва заҳматқашро равшан мекунанд, дар соҳаи тараққиёт ва тағйироти забони тоҷикӣ, тағйироти ҳусни ҳат дар давраҳои гуногун маълумот медиҳанд. Ба рӯи сангҳо бо хатҳои гуногун хеле зебо навишта ва гул-кашидан санъати махсуси одамон будааст. Бинобар ин, мо аз рӯи ин катибаҳо натавонем ба санъати онҳо, балки бо номи санъатқорон ҳам шинос мешавем. Бо он маълумоте, ки аз ин манбаъҳо гирифтани мумкин аст, ҳонандагонро дар ояндаи наздик ошно хоҳем кард.

Қайд кардан зарур аст, ки отряди мо аксарияти ин чизҳоро бо ёрии соқинони шаҳри кишлоқҳо, пеш аз ҳама бо кӯмак ва

ҳамкори муаллимон дарёф намуд Бо мо муаллимони кишлоқҳои Рог- А. Сафоев, Шамгуч – Шарифов, Томин – Шучоъ Махмадшоев, Оббурдон. Ғ. Оқилов, Падрох – М. Умаров, сокини кишлоки Ревомутк – М. Боқиев ва дигарон ҳамкори карданд. Онҳо ҳамроҳи аъзоёни отряд кӯҳ ба кӯҳ, кишлоқ ба кишлоқ гаштанд. Бинобар ин мо аз номи аъзоёни отряд, аз номи олимони тоҷик ба онҳо миннатдорӣ баён менамоем.

*«Маориф ва маданият»,
соли 1961, 14 октябр.*

ИН АСТ ТАЛАБИ МО

Вақте замони чангро пеши назар меоварему шахрҳои харобшудаи Русия, Украина, Белорусия ва мамлакатҳои ба мо ҳамсоияи Полша ва Чеху Словакияро мебинем, бараъло маълум мешавад, ки халқи шӯравӣ дар он ҳарбу зарби шадид ба ивази қурбониҳои зиёде галаба карда, инсониятро аз хавфи дахшатангезе халос кардааст. Ҳар як сарбоз ва афсари шӯравӣ, ки душмани хунхорро таъкибкунон аз мулкҳои толону абгоршуда гузар мекард, дар ҳар хонадон, дар ҳар кӯча ва хиёбон изи қадами шуми ин манхусонро меид.

Ман низ осори ваҳшонияти фашистонро дар ҷойҳои муваққатан ишғолкардаи онҳо дидаам ва нағз медонам, ки халқҳои озодидӯст фашистонро барои ҷӣ бад мебинанд. Соли 1944 қисми мо дар назди шахрчаи Трембовли Украина меистод. Дар канори шахр биноҳои сангини атрофшон симхорпеч дида мешуд. Ин урдугоҳ буд. Баъдҳо ин хел урдугоҳҳоро мо дар хоки ҳамсоия бисёр дидем. Аммо манзараи мудҳиши Трембовл аз он сабаб дар лавҳаи хотири ман абадӣ нақш баст, ки осори сангдилию бераҳмии фашистони одамсурати гургсиратро бо ҷашмони худ дидам. Комиссияи давлатӣ дар ҷое қабри кушташудагонро ёфт, ки хангоми кушодани он ман низ ҳозир будам. Ин қабри чуқури ниҳоят дароз ва сербар пур аз ҷасади одамон буд. Ба гайр аз аъзоёни комиссияи давлатӣ ва сарбозону афсарони шӯравӣ дар кушодани қабр сокинони шахри Трембовл

низ иштирок доштанд. Баъзе аз хозирон аз нишонаҳои махсуси бадани мурдаҳо, дандонҳо ва аз рӯи ҳуҷҷате, ки аз бағали шаҳидон ёфт мешуд, падару модар, бародар ва дигар хешу таборони худро ҷинаят нода мекарданд. Доду ғигони хозирон ба фалак дакка меҳурд. Комиссияи давлатӣ муайян намуд, ки дар ин ҷо садҳо нафар шаҳрвандони шӯравӣ ва муборизони роҳи озодии мамлакатҳои Урупо кушта шудаанд.

Ҳозир ҳам, вақте ки ин воқеа ба хотирам меояд, баданам вичиррос мезанад, сару рӯямро араки сард зер мекунад. Ҳамин хел ҳиссиётро тобистони соли 1964, дар вақти сафари Австрия дар урдугоҳи Маутхаузен аз сар гузаронидам. Вақте ки аз ҳавлии беруни он ба ҳавлии дарун, ба бошишгоҳи асосии маҳбусон даромаданӣ мешавад, дар тарафи рости дарвоза лавҳаеро мебинед ва сатрҳои рӯи онро хонда, ҳуш аз саратон мепарад: «дар давоми мавҷудияти худ аз моҳи июни соли 1938, баъди Австрияро истило кардани Олмони фашистӣ то моҳи майи соли 1945 дар ин ҷо 122766 нафар маҳбусон кушта шудаанд, аз ҷумла 32180 нафар аз шӯравӣ, 30203 нафар полякҳо, 12923 нафар венгерҳо, 12870 нафар югославҳо, 8203 нафар франсузҳо, 6502 нафар испаниҳо ва ҳоказо».

Дар ҳавлии даруни урдугоҳ ба ғайр аз хонаҳои ҷӯбин, ки истиқоматҳои маҳбусон буданд, биноҳои сангинро низ мебинед. Дар ошёнаи якуми онҳо печҳои одамсӯзӣ сохта шуда буд. Дар яке аз хонаҳо мизи сангӣ гузошта шудааст, ки дар рӯи он чаллодон дандонҳои тиллоии мурдари қанда, пӯсти ҷасадро аз тамаш ҷудо мекарданд. Хулоса, асбобҳои ҷазодихӣ ва воситаҳои одамкушӣ дар ин ҷо то ҳол боқӣ мондааст.

Ҳангоме ки лашкари иттифокчиён ин урдугоҳро озод карданд, як нафар аз чаллодон асир меафтад. Мувофиқи нақли писари коменданти урдугоҳ, ӯ рӯзи таваллуди худро бисёр ваҳшиёна қайд кардааст. Вақте писари фашист 12 – солагиро пур карда, ба 13 қадам мегузорад, падари ӯ 40 нафар маҳбуси бегуноҳро дар зери девор гузошта, ба дасти писараш туфангчаро мелиҳад, ки онҳоро паронад. Он сангдил ҳам, ҳеч наҳусидаю наҳаросида, ин корро бо як шавқи кӯдакона анҷом мелиҳад.

Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ, генерал Карбишев низ дар ҳамин ҷо кушта шудааст. Холо дар сахти ҳавлии беруни

Маутхаузен мучассамаи ин марди далерро гузоштаанд.

Оре, фашистон дар солҳои ҳукмронии худ дар бисёр мамлакатҳои муваққатан зеридастшуда садҳо ҳазор одамонро ба қатл расонидаанд. Аммо ҳукуматдорони Олмони Ғарбӣ ҳоло меҳоянд, ки гуноҳи фашистони хунхорро бахшанд. Онҳоро аз ҳабс озод намоянд, чаллодони гитлериро зери химояи худ гиранд. Ин гуна муносибат нисбат ба чаллодони хунхор нафрати тамоми халқҳои покқичдону тараққиқпарвари ҷаҳонро ба амал меоварад. Ҳукумати Шӯравӣ ва ҳукуматҳои аксар давлатҳои ҷаҳон дар ин хусус эътирози худро баён намуда, аз Олмони Ғарбӣ бо қиддият талаб кардаанд, ки аз ин ниёт даст кашад.

Дар қатори ҳукуматҳои, ки ба чунин сиёсати ноодилонаи Олмони Ғарбӣ норозӣ буданд, овози Президенти Иёлоти Муттаҳидаи Америка шунида намешавад. Ин табиист. Ҳукумати, ки дар Конго ва Ветнам ҷанги хонумонсӯз мебарад, ҳукумати, ки ба сари аҳолии сулҳдӯсти Ҷумҳурии Демократии Ветнам садҳо тонна бомба партофта, баъзе қирдорҳои гитлерчиёноро такрор карда истодааст, ба чунин аъмол овози эътироз баланд карда наметавонад.

Қирдорҳои дар Ветнам содир карда истодаи империалистони Америка тамоми аҳли оламро ба қаҳру қазаб меоварад. Ҳукумат ва халқи Иттиҳоди Шӯравӣ тачовузи ИМА – ро дар Ветнам ва аз тарафи ҳавопаймоҳои Америка ваҳшиёна бомбардон карда шудани Ветнамро қатъиян маҳкум мекунанд. Мо чораҳои амалии Ҳукумати Шӯравиро барои хифзи амният ва таҳкими қобилияти мудофиавии Ҷумҳурии Демократии Ветнам яқдилона тарафдорӣ мекунем.

Мо ба ҳамаи халқҳои сулҳдӯсти ҷаҳон ҳамовоз шуда, талаб мекунем: фашистоне, ки дар солҳои ҷанги дуҷониби ҷаҳон бисёр шаҳру кишлокҳоро ба ҳок яқсон карда, ҳазорҳо - ҳазор модаронро аз фарзанд, занонро аз шавҳар, духтаронро аз дилдодаҳояшон, кӯдакони маъсумро аз модарон маҳрум карда, хуни инсонро мисли об бар замин рехтаанд, набояд бе ҷазо монанд!

*«Тоҷикистони Советӣ»,
24 марти соли 1965.*

ХУНБАХО

Хуччатҳои расмӣ ва маълумоти даҳонӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки хунбаҳо ситонидан одати деринаи чамъияти феодалӣ буда, то ғалабаи Инкилоби Октябр дар қаламрави аморати Бухоро нигоҳ дошта мешуд. Як хуччати расмие, ки аз деҳаи Воруи ноҳияи Панҷакент дастраси мо шуд, аз хунбаҳоситонӣ дар асри XVII гувоҳӣ дода, ҳафт хуччати дигаре, ки аз Ванҷу Циргатол, Айниву водии Ҳисор пайдо шудаанд, бо мӯҳрҳои амиру қозӣ расмӣ гирифта, вучуд доштани расму оини хунбаҳоситониро дар асри XIX ва ибтидои асри XX собит мекунанд. Аз рӯи ин хуччатҳо ва мувофиқи одати дар чамъияти онвақта қабулшуда, баъд аз исботи гуноҳ қотил ба оилаи ҷабрида дар бадали се сол ҳазор тилло ё даҳ ҳазор танга ва ё худ сад сар уштур дода, аз ҷазои марг озод мешуд. Вале на дар ҳама минтақаҳо ва на ҳар вақт ин миқдор хунбаҳо ситонида мешуд. Масалан, дар водии Язғуломи ноҳияи Ванҷ ду намуд ва дар кишлокҳои водии Варзоб се намуди хунбаҳоситонӣ вучуд доштааст. Ҳар кадоме аз инҳо ба гуноҳи қотил вобаста буд. Агар одам қасдан кушта шуда бошад, гунаҳкор ба қатл мерасид ё худ ба ивази он 12000 тангаи нақд мегирифтанд. Агар одам тасодуфан (масалан, дар вақти шикор) кушта шуда бошад, онро «хаттван» номида, аз қотил ними маблағи муқарраршударо ба сифати хунбаҳо меситониданд.

* Намуди саввуми хунбаҳоситонӣ «саҳван» ном дошта аст, (масалан, дар вақти бо пайраҳаи кӯҳӣ рафтани касе аз зери пой ӯ санг канда шуда, ба шахси дигар бархӯрда, ӯро бидушад). Шахсе, ки саҳван сабабгори марг шуда аст, мебоист ду моҳ панҷам ҳам рӯза дорад. Агар ӯ бо ягон сабаб рӯза дошта натавонад, як нафар гулом харида, онро озод карданиш лозим буд. Агар ба ин қор ҳам қодир набошад, ӯро зарур буд, ки ба шаст нафар мискин се маротиба хӯрок диҳад. Ба мо арзиши хунбаҳо дар назари аввал ночиз менамояд, вале дар шароити гузашта ин миқдор маблағ миёншикан буд. Аз рӯи нақли Муллобобур Абдулҳақов ном пирамарди деҳаи Воруи Панҷакент, дар замони

хукмронии амир Ҳайдар (1800-1825) аз аҳолии деҳа як нафарро ба котилӣ ҳукм карда, 16 ҳазор танга хунбаҳоро ба зиммаи ӯ гузошта будаанд. Гунаҳкор чор духтари худро ба 8000 танга фурӯхтааст (яке аз онҳо модари модаркалони ин пирамард будааст). **PDF Compressor Free Version**

Дар Ҳисор як батман (8-пуд) гандум 2-сӯм, як батман биринҷ-7-сӯм, гӯсфанди шишак (як сола) 1 сӯму 60 тин кимат доштааст. Бо сабаби ақибмонии муносибатҳои иҷтимоӣ ва дар истифода зиёд набудани пул (тангаву тилло), баъд аз содир шудани гуноҳ мӯйсафедони деҳот ва одамони соҳибмартаба кӯшиш мекарданд, ки бо розигии ҳар ду тараф пули ба хунбаҳо пешбинишударо ба мол, замину боғ ва ҳатто одами зинда иваз намоянд.

Дар водии Язғулом котил ба оилаи шахси кушташуда, агар духтар надошта бошад, як нафар ҷавонмард, замини қорам, дарахтони мевадор, асбоби рӯзгор ва дигар олотҳои қорӣ меод. Дар оилаи ҷабрдида зану марди ба ивази хунбаҳо гирифтаре чун гулом задаву кӯфта ба қорҳои вазнин истифода мекарданд. Мардро баъд аз 20-30 соли қор фармудан, чун пир мешуд, бармегардониданд. Замиро бошад, баъд аз даҳ соли истифода ба соҳибаш гардонидани меоданд, зеро дар кӯхистон замини қорам кам ва нархаш баланд буд. Ба қавли мӯйсафедон, нархи заmine, ки ба рӯяш танҳо як барзагов хобида метавонист, арзиши он барзаговро доштааст.

Чуноне мебинем, дар ҳар ноҳия арзиши хунбаҳо ҳар хел буд (аз 10-ҳазор то 16-ҳазор танга). Дар ҳар ҳолат супоридани хунбаҳо сабаби хонавайронии як ё якчанд оила мешуд, оилаи давлатманд ё миёнаҳол ба оилаи камбағал ё қашшоқ табдил меёфт.

Саволе ба миён меояд: оё шахсе, ки ҳеҷ касро накушта, гуноҳи дигар содир карда бошад ба ивази он чизе дода ҳалос шавад, чизи додаи ӯро хунбаҳо шуморидан мумкин аст? Масалан, дар мақолаи «Маълумоти тоза оид ба Ҳочӣ Ҳусайн» («Маориф ва Маданият», 6-майи соли 1976) гуфта мешавад, ки душманони Ҳочӣ ӯро қофир эълон кардаанд, вале «бо маслиҳати дӯстон Ҳочӣ Ҳусайн ягона санги қимматбаҳои дар бисот доштаашро ба ҳокими Ҳисор хунбаҳо дода, худро ҳалос

мекунад». Аввал ин, ки беки Хисор (то замони Остонакул кушбегӣ-1886-1906) ҳуқуқи ҳукми куш бароварданро надошт. Дигар он, ки хунбаҳо ба ивази мақтул дода мешавад.

Гайр аз ин ба беку амир ва дигар мансабдорон додани пул ё чизи дигар хунбаҳо набуда, пора додан аст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» хунбаҳо дуруст маънидод шудааст: «Чиз ё пуле, ки ба ивази хуни одами кушта шуда ба ворисони ӯ медиҳанд»

Умуман бояд таъкид намоем, ки хунбаҳо ситонидан дар Куръони маҷид низ омадааст. (Ниг.: сурати 5, ояти 45)

*«Маориф ва маданият»,
26 ИЮЛИ СОЛИ 1976*

СУХАН БОЯД САНЧИДА ГУФТ (Қайдҳо дар хошияи «Гули хурӯ»)

Ба чоп ҳозиркунандаи китоби наво, ки бо номи «Гули хурӯ» ба қарибӣ нашр шуд, С.Султонов мебошад ва ӯ шахси ҷӯянда аст. Дар соҳаи тадқиқи адабиёти гузаштаи мо мероси адабии тоинқилобиро фаъолона гирд меоварад. Вале дар ҷанбаи муқаррар сохтани фактҳо ва ҳодисаҳои таърихӣ ва адабӣ, ба сабаби шитобкорию сахлангорӣ ва камии таҷриба ва маҳдудияти дониш ба сахву иштибоҳҳои зиёд ва хатоҳои дағал роҳ медиҳад. Дар китоби номбаршуда ва дар мақолаҳои С. Султонов, ки дар ин мавзӯ ба нашр расонда буд, ҳамин ҳолат рӯй додаст. Мо наметавонем, дар ин хусус хомӯш монем ва зарур донистем, ки ба мақсади пешгирии хатоҳои дағали илмӣ чанд сухан гӯем.

Пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки чопи мероси шоирони номаълум ва ҳар гуна тадқиқотро дар бораи онҳо дастгирӣ кардан ҳатман ба фоидаи илму адабиёт хоҳад буд. Вале вақте мероси ин қабил шоирон ва маълумотҳо аз ҳаёти онҳо бори аввал ба чоп пешниҳод мешавад, ҳар як фикру мулоҳизаро дар бораи онҳо баъди ба таври ҷиддӣ, амиқ ва бодиккат омӯхтани сарчашмаҳои адабӣ, таърихӣ ва маъхазҳои дигар бо далелҳои

эътимоднок тасдиқ кардан лозим аст.

Бо таассуфи зиёд бояд гуфт, ки тартибдиханда ва муаллифи сарсухани китоби «Гули худрӯ» С. Султонов хилофи андешаи боло амал намуда, ба як қатор нуқсонҳо роҳ додааст:

Якум. У соли вафоти Накхатро аз рӯи ибораи «Накхати гулзори чаннат» (с. 7) зимистони соли 1238 хичрӣ (1823 мелодӣ) каламдод намуда, тарҷумаи ҳоли шоирро ба воқеаҳои чаҳоряки аввали асри XIX пайваस्ताаст. Вале ин қор ба таври сунъӣ анҷом гирифтааст, зеро агар дар ҳақиқат, ибораи болои соли вафоти Накхатро ифода кунад, аз он ҳисоби абҷад рақами 1186 хичрӣ ҳосил шуда, ба солҳои 1772 – 1773 мелодӣ мутобиқ меафтад. Агар Накхат 16 сол умр дида бошад, дар он сурат, ӯ солҳои 1756 – 1757 таввалуд ёфта, шоири нимаи дуввуми асри XVIII ё дурусттараш чаҳоряки саввуми ҳамин аср ба шумор меравад. Иштибоҳи тартибдиханда дар ҳисоби абҷад аз он иборат аст, ки ӯ дар истилоҳи «чаннат» ташдидро яъне ҳарфи «нун» -ро ду шуморида, 50 соли вучуд надоштаро ба соли вафоти Накхат илова кардааст.

Бояд хотирашон намуд, ки дар китобат ташдид қайд намешавад. Таърихгӯён ҳарфи мушаддатро ҳамеша як ҳарф ҳисобидаанд. Чунончи, таърихи вафоти Ҳофизи Шерозӣ «Ҳоки Мусалло» муайян шудааст, ки аз он рақами 791 хичрӣ (1388 - 1389) ҳосил мешавад. Агар ҳарфи «лом» ду ҳарф ҳисоб мешуд, дар он сурат, соли вафоти шоир 821 хичрӣ ё (1418) мебаромад, ки ба ҳақиқат мувофиқат намекунад. Мисоли дигар: таърихи вафоти Алишер Навоӣ чунин ифода шудааст:

*Мири хуршедсифат мир Алишери шаҳир,
Рахт барбаст чу з – ин зовияи пурмеҳнат,
Соли таърихи ваю манзили ӯ пурсидам,
Омад овоз зи фирдавс, ки «чаннат, чаннат».*

Моддаи таърих «чаннат, чаннат» буда, ба соли 906 (хичрӣ 1501 мелодӣ) баробар аст. Агар дар ин ибораҳо ташдид ба назар гирифта мешуд, рақами 1006 ҳосил шуда, ба умри Навоӣ 100 сол илова мегардид.

Бинобар ин, ба чунин хулоса омадан мумкин, ки ҳамаи воқеаҳои ба тарҷумаи ҳоли Накхат алоқаманд доништаи

С.Султонов ба сабаби мутобиқ набуданашон ба сарчашмаҳои таърихӣ ва адабӣ ва ба назар гирифта нашудани қонуниятҳои кори илмӣ боварибахш нест.

Дуюм. С.Султонов, асари Р. Ҳодизода иқтибос оварда навиштааст, ки ӯ Накҳатро шоири «нимаи дуввуми асри XIX буд» гуфтааст (с.2). Р. Ҳодизода маҳз дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ ва адабӣ ин фикрро гуфтааст, вале маълум нест, ки С.Султонов бар пояи қадом далелҳо бо ин фикр розӣ нашуда, Накҳатро шоири аввали асри XIX ба қалам додааст?! Агар ӯ ба фикри Ҳодизода розӣ набошад, лозим буд, ки ин фикрро дар асоси далелҳои зарурӣ рад кунад.

Сеюм. Возех, ба қавли худи С. Султонов, «воқеаи вафоти ногаҳонии Накҳатро ҳамчун шоҳиди ҳол тафсил дода» аст (с.8). Возех солҳои 1817 ва 1894 умр ба сар бурдааст. Агар вафоти Накҳат соли 1823 бошад, Возехи 6 - сола, ки ханӯз аз шеърӣ шоирӣ ӯ вафоти Накҳат дарак надошт ва таъкираашро соли 1871 тасниф кардааст, баъди 48 соли он ҳамчун шоҳиди марғи Накҳат шеърӣ шоҳидӣ намегуфт. Дар ин ҷо зарур аст, ки диққати хонандагонро ба ибораи зерини Возех ҷалб намоем: «Комилхоча, валади Сайид Олимхоча охунди ӯротеппагии марҳум», навиштааст ӯ дар китоби худ «Тухфат – ул – аҳбоб фи таъкират – ул – асҳоб» (1871). Яъне падари Накҳат наздик ба санаи китобати асари Возех вафот кардааст. Зеро ибораи «марҳум» ба шахсе нисбат дода мешавад, ки ӯ солҳои наздик (ба соли китобат) фавтида бошад. Возех дар вафоти Накҳат дар ҳамин сана шеър гуфтааст.

Чаҳорум. Доир ба соли вафоти Накҳат тартибдиханда шахси гумномери «шоири муосири Накҳат» (с.8) номид, санаи 1238 ҳиҷриро овардааст. Вале маълум нест, ки ин шахс кӣ буд ва аз рӯи қадом маъҳаз ин сана гирифта шудааст? С. Султонов доир ба солҳои ҳаёти Накҳат ёддошти шахсони гуногунро овардааст. Ҳатто яке аз онҳо – Мирзо Исҳоқ гӯё дар ёд доштааст, ки Накҳат фалон шеърро бадеҳатан дар шабнишинии дарбори амир хондааст (с. 9). Агар ёддошти он шахсони дар Бухоро дучоршуда, ки аз 75 то 108 сол умр доштаанд, дуруст бошад, дар он сурат, Накҳат шоири нимаи дуҷуми асри XIX будааст, чунки Накҳати соли 1823 фавтидаро дар ёд доштани ин одамон

ҳеч мумкин набуд.

Панҷум. С. Султонов дар сарсухан аз хусуси дафтари Мирёкуби хаттот ва козӣ Фатҳуллоҳон сухан рондааст. Кас намефаҳмад, ки он дафтарҳо кучоанд ва аз чӣ иборатанд?

Шашум. С. Султонов ба китоби А. Мухторов ишора карда гуфтааст, ки гуё модари Комилхочаи Накҳат – Саидабону ном доштааст (с.2), вале дар асари А. Мухторов сухан аз Саидабону равад ҳам, доир ба модари Накҳат будани ӯ чизе гуфта нашудааст. Бояд ба инобат гирифт, ки Дилшод танҳо баъди сохтмони роҳи оҳани Фарғона ду маротиба ба зодгоҳаш шаҳри Ўротеппа омадааст. Роҳи оҳан соли 1898 ба истифода дода шуд. Ин сана шаҳодат медиҳад, ки Дилшод ба Ўротеппа баъди соли мазкур, яъне дар охири асри XIX ва аввали асри XX омада, бо Саидабону, ки ба гуфти С. Султонов дар охири асри XVIII ба ҷаҳон омада, соли 1807 Накҳатро таваллуд кардааст ва дар ибтидои асри XX дар қайди ҳаёт будааст?! Фарз кардем, ки ӯ ин вақт зинда ва 110- 115-сола буд. Бовар кардан душвор аст, ки вай дар ин синну сол хислатҳои ба ӯ нисбат додаи С. Султоновро зохир карда бошад.

Дар хотираҳои Дилшод гуфта мешавад, ки Саидабону духтари Хочафаҳриддин ва ҳамсари Олихоча буд. Роҷеъ ба гузари Хочафаҳриддини Ўротеппа сухан гуфтани Дилшод маълумоте вучуд надорад. Илова бар он, ақл қабул намекунад, ки дар ин гузар танҳо як марди бонуфуз – падари Саидабону ҳаёт ба сар бурда бошад. Ин гуфта далел мебохад. Дар рӯихати сокинони гузарҳои Ўротеппа, ки ба таъъ расидааст (ниг. «Материалҳо доир ба таърихи шаҳрҳои Тоҷикистон». Душанбе. 1975. с. 111- 113) дар гузари Хочафаҳриддин шахсе бо номи Олимхоча зикр наёфтааст.

Дар китоби А. Мухторов доир ба ҳаёт ва фаъолияти Дилшод гуфта шудааст, ки Олимхоча падари Саидабону шояд Мир Олим Маҳмуд бошад, ки моҳи октябри соли 1866 вазифаи аълами Ўротеппаро адо мекард ва баъди ишғоли шаҳр аз тарафи лашкари подшоҳӣ ба Бухоро мусофират кардааст.

Кас хайрон мешавад, ки С. Султонов дар гузари Хочафаҳриддини Ўротеппа сағонаи авлодии Олимхочаи Хотифро чӣ навъ пайдо ва муайян кардааст? Магар ин сағона

лавхи мазор дошт? Муаллифи ин сатрхо тамоми кабристонҳои Ҷуротеппаро омӯхтааст, вале дар ягон ҷо нишоне аз қабри Олимхоҷа ба назараш нарасидааст. Олимхоҷа, ки аълами Бухоро буда бошад, яқинан дар Бухоро вафот кардааст.

Ҳафтум. С. Султонов навиштааст, ки Накҳат гӯё дар ибтидои шеърнависиаш бештар шеърҳои ирфонӣ эҷод карда, сонитар ба сароидани ишқи ҳақиқӣ азм кардааст. Ин аз кучо маълум шуд? Магар шеърҳои девони ӯ сана доранд? Гумон аст, ки бачаи 13 – 15 сола ба гуфтани шеърҳои ирфонӣ кодир бошад.

Ҳаштум. Шеърҳои дар маҷмӯаи гирдомадаро хонда, ҳар кас равшан мебинад, ки бисёри ин шеърҳо маҳсули қалами бачаи 12 – 16 сола нестанд ва онҳоро шахсе гуфтааст, ки хеле умр дидааст, талхию ширинии зиндагиро бисёр чашидааст ва дар шоирӣ низ хеле таҷриба ба даст овардааст. Магар байти зерин ба камолоти маънавии муаллиф далолат намекунад?

*Чӣ солҳо, ки мани хаста ҳаҷри ту нақшидам,
Чӣ суд соғари васли туро ба ҳеҷ гаҳ нақшидам.*

(сах. 63).

Нухум. Худи номи китоб ҳам сохтааст ва аз рӯи қоидаи китобчопкунӣ нест. Комилхоҷаи Накҳат бо номи «Ғули худрӯ» асаре боқӣ нагузоштааст. Пас чаро маҷмуаи шеърҳои ӯ ин номро гирифтааст? Агар ин китоб дар бораи худи шоир мебуд, дар он ҳол ба асари тадқиқотӣ ҳамчун ифодакунандаи хислати ӯ ҳамин хел ном додан мумкин буд. Ба назари мо дар ин китоб намунаҳои шеърҳои 12 нафар шоир, ки бо лақаби Накҳат шеър гуфтаанд (ниг. Сарсухан, сах. 5) бе санҷиши ҷиддӣ гирд оварда шудааст.

Хулоса, дар сарсухани ашъори мунтахаби Комилхоҷаи Накҳат нуқсонҳои ҷиддии илмӣ роҳ ёфтаанд. Чӣ хуб буд, агар ба Накҳати тамоман ҷавон тааллуқ доштани ин қадар шеърҳои дилчаспу раван исбот мешуд. Дар ин ҳолат мо, дӯстдорони назми дилафрӯзи классикӣ аз С. Султонов миннатдор шуда, ӯро аз дилу ҷон табрик мегуфтем ва қори нашриёти «Маориф» - ро матлуб медонистем.

Фақат ҳамин қиз ба мо равшан нест, ки ин маҷмӯаи пур аз ғазалҳои ифодакунандаи сӯзу гудози ошиқони ноком, ҳатто

ошики мугбачагон ва дигар маъноҳои мубҳам ба чӣ мақсад барои мактабиён чоп шудааст?! Масалан, мисраъҳои зерин ба бачагон чӣ дода метавонанд:

*Meinabad misvoki zo'hib sabz bar dastori y,
Bo xama xushki agar az may dimoge tar kunad (сах 88).*

«Газетани муаллимон», 22 феввали соли 1986.

СУХАН ДОНИСТА ГӮ, ТО ОБРӮИ ХУД НАРЕЗОНӢ.

Дар Ӯротеппа шахсиятҳои ҳаёт ба сар бурдаанд, ки дар раvнаки илму маърифат саҳми арзандае доштанд. Ба муносибати чашни 2500-солагии ин шаҳри бостонӣ бори дигар ба таърихи он назар андохта, ба таври ҳаққонӣ, бе муҳоботу сохтакорӣ тадқиқ ва муқаррар намудани хизматҳои фарзандони арзандаи он вазифаи бошарафи аҳли илм аст. Вале имрӯз касоне ба ин кор даст зада истодаанд, ки аз сабаби майли зиёде доштани худ ба муболиғаву сохтакорӣ ва аз худ накардани қоидаҳои маъмули кори илмӣ чомеаро ба иштибоҳ меандозанд.

29 июли соли равон дар ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» зери сарлавҳаи «Бузургони Истаравшан»: «Аз таърихи муҳандисӣ ва банноии Рустамбек» мақолаи Саидумар Султонов чоп шуд, ки сар то по галат ва беасос аст.

С. Султонов навиштааст: «...ақсарияти волиёни ду қарни охири вилоят гумоштаи ин ё он амири Аштархонию Мангитӣ, Бухорову Мингу Юзи Қўқанд буданд».

Ду қарни охир, яъне асрҳои XIX ва XX мебошад. Аштархониҳо дар қарни XVII ва нимаи аввали асри XVIII ҳукм рондаанд. Ғайр аз ин, Юзҳо на дар Қўқанд, балке дар Ӯротеппаву Ҳисор ҳукм меронданд.

Доир ба мадрасаи бинокардаи Рустамбек дар мақола чунин маълумот дода шудааст: «Ин бинои бузурги дуқабата, ки дар ду гӯшааш ду манора бо рангубори тоза ва анвои хатҳои: рукоъу зулфу райҳон бағоят нафис ороёфтае дошт, дар қатори биноҳои

мадрасаҳои Кӯкғумбаз, Охунон, Хӯҷачон, Намозгоҳ, Қӯрук, Худоёрхон ва мадрасаи Шокирхон ба ҳусни зебои шаҳр ҳусни тоза зам мекард, вале аз чихати тарҳезӣ ва саноеи мухталиф аз мадрасаи «PDF Compressor Free Version».

Сурати мадрасаи Рустамбек ҳанӯз соли 1959 дар китоби «Археологи расказывають» чоп шуда буд. Яке аз он суратҳо аз тарафи аксбардори рус Приоров соли 1866, яъне дафъатан баъди ишголи Ўротеппа аз тарафи русҳо бардошта шудааст. Акси дигар дар солҳои 80-уми асри XIX бардошта, манораҳои мадрасаи Рустамбек бо «анвои хатҳои: рукою зулфу райхон» оро наёфтаанд. Онҳо ҳатто кошин надоранд. Танҳо дар пештоки мадраса осори кошинкорӣ дида мешавад.

Ғайр аз ин дар Ўротеппа аз рӯи ҳуҷҷатҳои расмӣ чунин мадрасаҳо амал мекарданд: Кӯкғумбаз, Намозгоҳ, Хӯҷачон (ду мадраса дошт), Қозӣ, Мӯлчар, Масҷиди Сафед, Рустамбек. Мадрасае бо номи Худоёрхон вучуд надошт. Шояд муаллифи мақола мадрасаи бинокардаи ҳокими Ўротеппа Худоёр Валламиро дар назар дошта бошад. Бояд хотиррасон намуд, ки бо ин ном мадрасаи гузари Намозгоҳ маъруф аст (Худоёрхон хони Хӯканд буд, ки дар Ўротеппа иморате бино накардааст).

С. Султонов мадрасаи Рустамбекро васф карда, изофа намудааст: «Мадраса дарвозаи дутабакаи кандакорӣ, нигинкоришудае дошт. Ба қавли бисёр вокифони ҳол дарвозаи мазкур ду ҳалкаи тиллоӣ дошт ва барои он ки тиллои он ҳамвора чило дода истад, як қадок (400 грамм) маъдани биринҷӣ омехта буданд».

Инсоф намоед! Магар барои чило додани тилло маъдани биринҷӣ омехтан зарур аст? Ин чунин маъно дорад, ки барои сафедтар шудани оҳак ба он мебояд хоки кӯҷаро ҳамроҳ намоем. Дигар ин ки дар ҳеч як давру замон, дар ҳеч кучо тиллоро аз дарвоза берун, яъне дар кӯча, кашол карда намондаанд ва намонданд.

Муаллифи мақола боз навиштааст: «Дар ду паҳлӯи дарвоза мучассамаи хайратовари шеру паланг буда, ки ин рамзи шучоатмандии соҳиби мадрасаро ифода мекард. Ин мадраса мисли мадрасаҳои Бухоро корез ҳам дошт. Яъне оби ташноби

49 хучра як чо чамъ шуда, ба воситаи корез берун аз шаҳр мерехт».

Дурӯг аз ин зиёд намешавад. Аввал ин ки дар аксҳои чопшудаи мадрасаи ду хайвони аспмонанд, чун дар мадрасаи Шердори Самарқанд тасвир ёфтаанд. Сониян, оби ягон мадраса, аз ҷумла, дар Бухоро, ба воситаи корез аз шаҳр берун бароварда нашудааст. Оби рӯи боми мадрасаи Рустамбек мисли дигар боми хонаҳо ба кӯча, қисман ба сахнаи мадраса мерехт. Дар миёнаҳои сахни хавлии мадраса ташноби калон вучуд дошт. Об ба ҳамон ташноби бо тахтасангу хишт рӯйпӯшшуда чамъ мегардид. Бо мурури вақт ташноб аз лоика пур мешуд. Рӯи ташнобро кушода, лояшро тоза мекарданд. Ҳатто, барои оби боми иморатҳои аз мадрасаи Рустамбек калонтар ҳам корез намекарданд. Дар ҷои ҳамвор ё дигар мавзеи Ҷротеппа ба тарафи сой ҳеҷ гоҳ корез канда нашудааст. Об худ ба худ роҳ меёфт.

Доир ба таърихи ин мадраса С. Султонов ба ду хуччат така карда навиштааст, ки яке фармони амир Музаффар доир ба мадрасаи Рустамбек мударрис таъин шудан ва дигаре мактуби мударрисони «дуввуму саввуми» (?) мадрасаи Рустамбек ба амир Олимхон роҷеъ ба шикастурехти мадраса ва нокифоя будани маоши мударрисон аст. Санаи хуччати аввал маълум нест, хуччати дигарро муаллиф ба феввали соли 1914 нисбат додааст.

Бояд гуфт, ки ин хуччатҳо вучуд дошта бошанд ҳам, қалбаки буданашон яқин аст. Ба таърих назар меандозем: Ҷротеппа соли 1866 зери ҳумронии генерал-губернатории Туркистон қарор гирифта буд ва амир ҳақ надошт, ки ба қорҳои дохилии русҳо, алаҳусус Ҷротеппа, даҳолат кунад. Мардум ва шахсони дар мақолаи С. Султонов номбаршуда ҳеҷ вақт ба амирони Бухоро муроҷиат намекарданд, зеро мударрисон (намедонам чаро онҳо «дуввуму саввум» номида шудаанд) маош намегирифтанд. Мударрисҳо аз ҳисоби заминӣ оби вақфшуда зиндагӣ мекарданд. Зарурати ба амир муроҷиат қардан ҳам набуд, чунки як микдори даромади вақф барои таъмири бино ва барои харҷи минбаъда чун захира нигоҳ дошта мешуд.

Аз рӯи хуччатҳои расмӣ соли 1899 даромади вақфи мадрасаи Рустамбек аз 80 сӯми пули накд ва 3200 пуд галла иборат буд. (Ниг. Ба «Материалы по истории городов Таджикистана», Душанбе, 1975, сах 133.)

Тибқи хуччатҳои дигар, ки соли 1901 ба забони ӯзбакӣ интишор шудааст, сартароши мадрасаи Рустамбек дар як сол 48 пуд, фарроши он 96 пуд ва 50 нафар муллобача ҳар кадом 28 пудӣ галла гирифтаанд.

Заминҳои вақфи ин мадраса дар ҳудуди кишлоқҳои Иторҷӣ, Мучун ва Анбаргаз ҷойгир буданд.

Доир ба харобшавии мадрасаи Рустамбек мебояд боз ба ҳамон ду сурати ҷопшуда назар андозем. Дар сурати соли 1866 мадраса бе ҳеҷ осебе накш бастааст. Дар сурати дуввум айвони ошӯнаи дуввуми қаноти ростро аз нав пӯшида, ба ҷои хишти пухта сутунҳои ҷӯбин устувор кардаанд. Кунгураҳои рӯи боми пештоқ ҳам ҷо-ҷо шикаста нобуд шудаанд. Аз ин ҷунин хулоса мебарояд, ки харобшавии мадраса ҳанӯз дар ҷаҳояки охири асри XIX оғоз ёфтааст.

Ба ақидаи С. Султонов дарвозаи нодири мадрасаи Рустамбекро «ба яғмо бурданд, ки ҳоло дар таҳхонаи Эрмитажи Санкт-Петербург ниғаҳдорӣ мешавад. Мақсад аз вайрон кардани мадрасаи Рустамбек мисли дигар ёдгориҳо ганимат бурдани дарвозаи нодир буд».

Аввал ин ки ҳеҷ кас барои кайк шуда пӯстинро насӯхтааст. Агар дарвозаро бурданӣ шуда бошанд, ҳочат ба вайрон кардани бино набуд. Бештар аз ин аз кучо маълум аст, ки дарвозаро канда, ба Санкт-Петербург бурданду он ҳоло дар Эрмитаж маҳфуз аст? Агар дарвозаро ҳамчун самараи хунари беҳамто ба ин намоишгоҳи умумичаҳонӣ бурда бошанд, чаро онро мисли дигар бозёфтҳои Тоҷикистон ба намоишгоҳ нагузошта, дар таҳхона нигоҳ медоранд?

Бояд хотирнишон намуд, ки солҳои дар назар доштаи С. Султонов Бухоро аз тарафи Русия забт нашудааст. Дигар ин, ки баъди забт шудани Хучанд ва Нов ҳокими Ҷротеппа Абдугаффорбек ҳазина ва ахлу аёли худро аз Ҷротеппа ба Урметан фиристодааст. Баъди истилои Ҷротеппа (2 октябри

соли 1866) худи бек ба ин деҳаи Фалгар меояд. Архиви дар ин деҳа гузоштаи Абдугаффорбек ҳоло дар хазинаи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи илмҳои Тоҷикистон маҳфуз аст.

PDF Compressor Free Version

Дар мақолаи номбурда исму насаби ҳамзамонони Рустамбек низ нодуруст сабт шуданд. Масалан, муаллиф тахмин кардааст, ки Иноқбӣ Бозор чанговари номӣ ва вазири Рустамбек аст.

Аввал ин ки ӯ бояд Бозорбӣ-иноқ хонда шавад. Ҳақимбӣ кӯшбегиро «Кӯшбегибӣ Ҳақим» наменависанд. Сониян, Бозорбӣ шахсест, ки амир Насрулло баъди қатли Рустамбек ӯро ҳокими Ӯротеппа таъин карда буд. Ин воқеа дар китоби чопшудаи муаллифи ин сатрҳо зикр шудааст (А. Мухторов «Очерки истории Ура-тюбинского владения в XIX в.» Душанбе, 1964, сах.38).

Мирзо Малла додхоҳро муаллифи мақола яке аз амалдорони Рустамбек ба қалам додааст. Ҳол он ки мавзее, ки имрӯз «Боги Малла» номида мешавад, номи хони Қӯқанд Маллахоноро (1858-1862) гирифтааст. Ӯ ба Ӯротеппа ҳамла оварда, се моҳ дар қасди ишғоли ин шаҳр дар ҳамин боғ камин гирифта буд.

«Қаробек»-ро муаллифи мақола «пахлавон ва чанговари бародари Рустамбек» номида навиштааст, ки ӯ гӯё «дарвозае сохт... ва ҳоло мавзеи ин дарвозаро гузари Қаробек меноманд».

Инсоф кунед, бародар! Магар то давраи ҳукмронии Рустамбек он мавзеи шаҳри Ӯротеппа дарвоза надошт? Дарвозаи «Қаробек»-и шаҳр пеш аз ҳукмронии Рустамбек ҳам вучуд дошт ва борҳо садди роҳи истилогарон шуда буд.

Сифати шеърро порчаҳои шеърии дар мақола овардаи Султонов мавзӯи баҳси маҳсус аст. Ин ҷо фақат ҳаминро мехоҳем қайд кунем, ки порчаҳои аз муаррихи асри XIX Имомалӣ ал-Қундузӣ, мутахаллис ба Комӣ (С. Султонов ӯро бо ҷӣ сабабе Коми Қундузӣ номидааст) шарҳе мехоҳад. Комӣ нагуфтааст, ки ҳаммоми бинокардаи Рустамбек панҷ гумбаз дошт. Ин ихтирои муаллифи мақола аст.

Муаррихи рус М. Зиновев (на Зиноев), афсар, сардори ротани сапёрии лашкари рус хотираҳои ҷолиб аз худ гузоштааст. Вале порчаи аз ӯ тарҷима карда иқтибос овардаи С. Султонов батамом ғалат буда, муаллиф аз худ иловаҳо кардааст.

PDF Compressor Free Version

Аз рӯи одоби илмӣ С. Султонов бояд кайд мекард, ки доир ба таърихи Ӯротеппа, алалхусус ҳокими номии он Рустамбек, асарҳо навишта шудаанд. Ӯ бидуни зикри сарчашмаҳо аз ин асарҳо истифода намуда, аз пеши худ илова ва ислоҳҳо дохил намудааст. Вале С. Султонов чунин вонамуд кардааст, ки ӯ бори нахуст, чунон ки мегӯянд «Америкаро кашф кардааст». Ин рафтор бо одоби илмӣ комилан мутобиқат намекунад.

Тамоми фаъолияти С. Султонов силсилае аз дурӯғпардозӣ ва сохтакорист. Дар ин хусус аҳли илм, аз ҷумла, доктори илми таърих, узви вобастаи Академияи илмҳои Тоҷикистон Юсуф Ёкубов, доктори илм А. Абибов, номзадҳои илм Д. Саймиддинов, Лола Сулаймонова ва яке аз муаллифони ин сатрҳо борҳо мақолаҳо навишта, дар қори илмӣ то ҷӣ андоза берӯинатан будани ӯро бо далелҳо исбот намуда буданд. Ҷамъбасти гуфтаҳои онҳо худ маводи як мақолаи қалон хоҳад шуд.

Сохтакорӣ ва хомхаёлиҳои С. Султонов дар ҷопи мероси шоир Накҳат бо номи «Гули худрӯ» дар тақризҳои муаррих А. Мухторов («Газетаи муаллимон», 22 феввали соли 1986), адабиётшинос Р. Ҳодизода («Гиёҳи худрӯй», «Адабиёт ва санъат», 2 июни соли 1987) ва И. Ҳидоятов «Ҷустуҷӯи гулзори сухан» («Адабиёт ва санъат», 23 апрели соли 1987) исбот шуд. Дар тасдиқи ин фаъолияти нораво ва ноҷоизи С. Султонов се мисол меоварем:

Рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон» дар вақташ дар пешгуфтори мақолаи Д. Саймиддинов навишта буд:

«Баъди ҷопи «Таърихи фаромӯшшуда», («Ҷавонони Тоҷикистон» 25 апрел ва 20июни соли 1990) ва бахусус «Зардушт кист»-и Саидумари Сулгон («Ҷавонони Тоҷикистон» 24,26,29 августи соли 1990) аз ҷумла хонандагони рӯзнома чанд тан ба ин идора занг зада, доир ба баъзе ҷихатҳои рисола ва мақола эрод гирифтанд... Инак, номаи олими забоншинос, муҳаққиқи давраи зардуштӣ Додхудо Саймиддиновро ба таъби расонида, ҳар касеро, ки доир ба масоили дарҷгардида сухани гуфтани дорад, ба баҳс даъват менамоем» («Ҷавонони Тоҷикистон», 7 ноябри соли 1990).

Барои он ки хонанда аз ҳақиқати ҳол воқиф гардад, аз

мақолаи Д. Саймиддинов порчаеро иктибос меоварем:

«С. Султонов гузориши масъаларо тавре баррасӣ карда, ки вай гӯё воқеан донишманди шинохта дар риштаи оини зардуштӣ ва китоби муқаддаси «Авесто» бошад. Аммо аз мутолиаи навиштаҳои вай як нукта возеҳ мегардад, ки муаллиф натавонад аз замони навиштаҳои оини зардуштӣ огоҳӣ надорад, балки аз таърихи Эрони аҳди бостон ва катибаҳои навиштаҳои таърихӣ он якҷо бо тадқиқоти эроншиносии хориҷиву ватанӣ ва суннати зардуштӣ низ воқиф нест. Он чӣ вай нигоштааст, хилофи воқеияти таърих буда, ба ҷуз чанд нуктаи маълум ҳама афсонаро менамояд».

Эродҳои Д. Саймиддинов асоси ҷиддӣ доранд. Ӯ далелҳо оварда, исбот кардааст, ки С. Султонов «Унвони китобҳои зардуштиро аз хати форсӣ ғалат бардошта, ки ин бори дигар сатҳи дониши вайро дар мавзӯи мавриди таҳқиқ қарор додаш ошкор месозад».

С. Султонов ягон китоб ва мақолаи ба таъъ расида надорад, ки эътирози аҳли илмро ба вучуд наоварда бошад.

Ховаршинос Лола Сулаймонова дар бораи мақолаи ӯ «Хочаи Ҳорун кист?» навиштааст: ... «ин мақола ҳам мисли як қатор мақолаҳои Саидумари Султон ки пеш аз ин ҷоп карда буд, пур аз фикрҳои ғалат, даъвоҳои пойдархаво ва ақидаҳои беасос аст» («Ҷавонони Тоҷикистон», 5 март, 1991). Муҳаққиқи Сайфи Исфарангӣ Лола Сулаймонова сохтакорҳои С. Султоновро доир ба муайян намудани оромгоҳи Сайф бо санаду далелҳои раднопазир фош намуда, ба чунин хулоса омадааст:

«Аз мақолаҳои С. Султон як чиз ба назар мерасад: ӯ мехоҳад ҳамчун кашшофи оромгоҳ ва асрори назми фарзанди бузурги ин диёр (Исфара) Сайфи Исфарангӣ, балки умуман чун равшангари таъриху маданияти фарҳанги шаҳри Исфара намоён шавад ва назди мардум ва роҳбарони ҳукумати шаҳр мӯътабар бошад. Бигзор ҳамин хел шавад. Ҳар кас ҳуқуқ дорад, ки пеши мардум маъруфу мӯътабар бошад. Магар барои ин ба дурӯғ даст задан ва ба сохтакорӣ майл кардан лозим аст?»

Ҳаминаш аҷиб, ки дар фикри таъкиди хизматҳои худ шуда бар хилофи мантиқ зери мақолааш, чунин имзо кардааст:

«Бунёдгари доираи адабии Истаравшан». Хандаовар! Балки хузнангез.

Аввал он, ки бунёдгари доираи адабӣ чӣ маъно дорад? Агар маъное PDF Compressor Free Version

Дар омади гап бояд зикр намуд ки дар муайян намудани қабри Садри Шаҳид низ С. Султонов ба дурӯғпардозӣ роҳ додааст.

С. Султонов зери сарлавҳаи «Илоҷи воқеа пеш аз вукӯъ» («Чавонони Тоҷикистон», 26 март соли 1991) мақолае чоп карда буд. Ба ин мақола раиси Комитет оид ба масъалаҳои конунгузорӣ, ҳуқуқ ва муроҷиати граҷданинҳои Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон, додситони кулли ҷумҳурии мо, шодравон Н. Хувайдуллоев дар ҳамон рӯзнома ҷавоб гардонид. «Султонов, - навиштааст ӯ, - бе ягон таҳлил... хулосаҳои беасос мебарорад. Ба баъзе масъалаҳо «бисёр гапҳои подархаво мечаспонад». Дар мақолаи С. Султонов қайд шуда буд, ки «Лоиҳаи алтернативии эълومияти истиқлолияти ҷумҳуриро иншо карданд, маломат шуниданд». Н. Хувайдуллоев ба ин даъво посух дода таъкид намуд, ки «ин дурӯғи маҳз аст».

Ё худ, С. Султонов тасдиқ кард, ки «Ўзбекистон, Русия ва Озарбойҷон гӯе мувофиқи эълумияҳои худ субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ эътироф шуда бошанд». Н. Хувайдуллоев изҳор намуд, ки «... муаллиф ба ин хуччатҳо шинос нашуда, аз ҳаёлотӣ худ сухан меронад, зеро дар эълумияи ҷумҳуриҳои номбаршуда чунин гуфтаҳо вучуд надоранд».

Хулосаи шодравон Н. Хувайдуллоев доир ба масъалагузори С. Султонов чунин аст: «... ҳар як шахс пеш аз он, ки қалам ба даст гирифта, сари ягон масъала чизе нависад, бояд масъаларо ҳаматарафа дарк кунад, иҷрошавӣ ва оқибатҳои онро пурра тасаввур намояд, на ин ки дар асоси эҳсосоти худаш ба масъалаҳои мураккаби мардумӣ даст занад».

Муҳокимаҳои ӯ одатан дар инқори тадқиқоти мавҷуда ва хизмати дигарон сурат гирифтаанд.

«Адабиёт ва санъат»,
3 феввали соли 1994.

БАЪЗЕ АНДЕШАХО ПЕРМУНИ ФИЛМИ «ТЕМУР»

Моҳи январӣ соли чорӣ тавассути телевизиони Москва намоиши махсус нисбати оромгоҳи Темур, Шоҳруҳ ва Улугбек филм нишон дода шуд. Дар он гуфта мешуд, ки гӯё экспедитсияи махсуси давлатӣ бо фармони И.В. Сталин ба ин кор шурӯъ кардааст. Яке аз аъзоёни он – А. А. Семёнов гӯё аз Москва омада буд. Баробари кушодани қабри Темур ҷанги Ватаниӣ соли 1941 сар шуд. Вақто ки устухони сари Темурро ба самолёт бор карда ба ҳаво бардоштанд ва ба хатти фронт давр занонданд, лашкари немисҳо аз ин хатт дигар ба самти шарқ ҳаракат карда натавонист.

Ва боз менависад: Устухони сари Темурро баробари ба ҷои ҳудаш-гӯри Мир гузоштан, лашкари Шӯравӣ дар назди Сталинград ғалаба кард ва ҳоказо, ки мо нисбати ин ва дигар мавридҳои дар ин филм сабтгашта назари хешро ибраз мебарем.

Аввал он ки экспедитсияи махсус барои ҳафриёти Гӯри Мир на бо фармони И. В. Сталин, балки бо қарори Ҳукумати Ўзбекистон таъсис ёфта, вазифаи нисбатан маҳдуд дошт. Дар ин бора бостоншиносии Ўзбекистон, аъзон ин экспедитсия профессор В.А. Шишкин баъд аз панҷ соли қори экспедитсия, яъне соли 1946 ҷунун навишта буд: «Экспедитсия образованная Правительством Узбекистана в июне 1941 г. по исследованию погребение Тимура и его потомков в силу выполнения узко-специальной задачи, не затронула остальное погребение, находившиеся в том же склепе» (Шишкин В.А. Гури – Мир. Бюллетень АН Уз. ССР, 1946, № 2, с. 24).

Маълум мешавад, ки вазифаи экспедитсия кушодани ҳамаи қабрҳои дар Гӯри – Мир мавҷудбуда набуда, ин қор бо фармони Ҳукумати Ўзбекистон сурат гирифтааст.

Ровии намоиши телевизионӣ изҳор намуд, ки яке аз аъзоёни экспедитсия – профессор А.А. Семёнов гӯё аз Москва даъват шуда бошад. Ин иштибоҳ аст. А.А. Семёнов дар Тошканд зиндагӣ мекард, директори Институти шарқшиносии АФ Ўзбекистон буд. Аз Москва бошад, бостоншинос, мутахассиси соҳаи устухоншиносӣ, профессор Герасимов даъват шуда буд.

Ӯ аз рӯи устухони сари Темур, Шохрух ва Улугбек киёфаи онҳоро барқарор кардааст.

Барандаи намоиши телевизионӣ кинорежиссер Малик Қаюмов соли 1941 чавон буд. Рафти кори комиссияро дар масофаи муайян истода ба навор мегирифт. Дар он солҳо дастгоҳи наворбардорӣ бо даст чарх занонда мешуд, ки аз худ овоз мебаровард. Албатта, Қаюмов ҳамаи гуфтаҳои олимони дар сари қор бударо намешунавид. Беҳуда нест, ки филм ҳам беовоз баромадааст.

Боз як масъалаи дигар: Қаюмов дар нақлҳои худ илова намуд, ки барои бе осеб нигоҳ доштани хатти рӯи қабрҳо пеш аз кори комиссия мӯйсафеде (?) хатҳои рӯи сангҳоро хонда ба дафтар мекӯчонид. Ин гуфтаҳо боваринок нест. Чунки хатти қуфӣ ва сулсро бо як нигоҳ хондан аз имкон берун аст. Ин қор рафти тадқиқоти комиссияро ақиб мегузошт. Агар касе ин хатҳоро хонда бошад, пас барои чӣ ӯ онҳоро ба чоп омода накардааст? Ҳақиқати ҳол ин аст: Профессор А.А. Семенов ду моҳ дар назди ин сангҳо чорзону зада, онҳоро хонда, ба чоп омода сохтааст. Дар ин бора рӯи шавад ба мақолаҳои ин олим: Семенов А.А. Надписи на надгробиях Тимура и его потомков в Гури Мире. «Эпиграфика Востока», 1948, № 2; 1949, № 3.

Қаюмов нақл кард, ки баробари кушодани сандуки ҳасади Темур ба бинии ҳозирин хушбӯӣ расид. Ин дуруст аст. А.А. Семёнов, ки роҳбари илмии ман буд ва дар давоми як чанд сол ман ба сифати муовини ӯ дар идора қардани Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии АИ Тоҷикистон қор мекардам, дар ин хусус чунин нақл карда буд: Вақто ки хушбӯӣ аз қабри Темур ба машоми мо расид, ман ба кофтани сарчашмаҳои таърихӣ машғул шудам, ки сабаби онро пайдо кунам. Ин хушбӯиро дар Утрор ба болои маиғи пошида будаанд. Чунки ҳасадро аз Утрори дурдаст ба Самарқанд расонидан зарур буд. Барои тай намудани ин роҳи дуру дароз якчанд рӯз сарф мешуд. Ҳасад бӯӣ мекард. Барои ин бӯиро каме баргараф намудан ба болои мурда хушбӯӣ пошида будаанд, ки он дар давоми зиёда аз 500 сол бухор нашуда, сифаташро гум накардааст.

Бояд илова намуд, ки Темур дар дарбори худ табибхоро нигоҳ медошт. Шояд хушбӯй пошидан кори онҳо бошад. Номи ду нафар аз онҳо маълум аст. Дар китобхонаи миллии шаҳри Калкаттаи Ҳиндустон китоби қаламӣ бо номи «Тазкират уламо» маҳфуз аст. Соли 1986 муаллифи ин сатрҳо аз ин асар чунин маълумотхоро сабт карда бурдам:

Темурро Мавлоно Фазлуллоҳи Табрезии табиб муолиҷа мекард. Табиб изҳор намудааст, ки ӯ рӯз аз рӯз ҳастагии Темурро хисс мекард.

Мутахассиси дигар дар ҳузури Темур Мир Низомаддин Халифа ном дошт. Ӯ мартабаи олий дошт. Аз рӯи ақлу заковат, фазоил ва камолот, хусусан аз илми тиб баҳраманд буд.

Акнун мегузарем ба он масъалаҳое, ки дар ибтидо дахл кардем. Магар ғалабаи лашкари шӯравӣ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба қувваи «илоҳӣ» соҳиб будани Темур вобастагӣ дошт? Немисҳо ба ин чанг, яъне ба тартиб додани нақшаи «Барбарос» чанд сол пеш шурӯъ карда буданд. Бинобар он чунин хулоса ғалат аст. Ғайр аз ин дар он солҳои пуртахлукаи хавфу хатар аз тарафи душмани гаддор, кӣ пешгӯӣ карда метавонист, ки устухони сари Темурро ба самолёт бор карда, ба хатти пурпечуби фронт давр занондан сабаби садди роҳи лашкари немис гашта, онҳо дигар ба самти шарқ ҳаракат карда наметавонанд? Чунин маълумот мисли афсонаи модаркалон буда, ҳеч гоҳ боварибахш шуда наметавонад.

Ғалабаи оламшумули лашкари Шӯравӣ дар назди Сталинград ба сари қоқи Темур низ вобаста шудааст. Чунин муносибат ба воқеаҳои бузурги таърихӣ на танҳо аз рӯи дониш, балки аз рӯи инсоф нест! Дар ин ҷо кӯшиш шудааст, ки Темурро дорон қувваи ғайбӣ ҳисобида, ӯро дар назди мухлисонаш боз ҳам бузургтар нишон диҳанд.

Боз як масъалаи дигар: Ровии филм чанд маротиба такрор кард, ки ин филм бори аввал намоиш дода мешавад. Ин маълумот низ нодуруст аст. Порча – порча кори экспедитсияро дар Ҷури Мир борҳо (вале бе Қаюмов) нишон дода буданд.

Ғайр аз инҳо Қаюмов бояд равшану возеҳ мегуфт, ки бо кадом роҳҳо ва сабабҳо ӯ дар давоми як сол, дар солҳои

пурхатартарини Чанги Бузурги Ватанӣ (1941-1942) имконият пайдо карду ду навбат бо маршал Г. К. Жуков ҳамсӯҳбат шуд? Ва дар ҳар навбати вохӯрӣ Жуков суханони Сталино ба Қаюмов мерасонидааст?

Магар дар ин вохӯриҳо байни Жукову Сталин ва Жукову Қаюмов дигар мавзӯ набуд? Дар он солҳо вазифаи асосии ҳар як лашкаркаш камтар талафот додани одам буд, на эътиқод ба мурдаҳо! Магар дар давлати Рус подшоҳоне нагузашта буданд, ки ба ӯ эътиқод банданд (масалан, Петри Якум?).

Нисбати Улугбек нақли Қаюмов ба ҳақиқат наздик аст. Профессор А. А. Семенов низ нақл карда буд, ки сари Улугбек аз тан чудо меистод. Пораи яқтаки Улугбек, ки боқӣ монда буд, астари шоҳӣ дошт. Ин бозёфт олимро ба ҳайрат мегузорад. Чунки матои шоҳӣ набояд ба бадани шахси мусулмон мерасид. Ин асрори пӯшоки Улугбек то ҳол кушода нашудааст.

Як масъалаи дигар: нисбати нависандаи бузурги халқи тоҷик Садриддин Айни Қаюмов нақли бардурӯғ ва шубҳанокро бофта баромадааст. Се нафар мӯйсафеди дар чойхона нишастаро, устод, ки сокини Самарқанд буданд, магар намешинохтанд? Ё худ барои чӣ онҳо ногаҳон ғайб зада дигар ба ин чойхона барнагаштанд? Вақте ки Чанги Бузурги Ватанӣ сар шуд барои чӣ ин се мӯйсафед, одами «заминӣ» бошанд омада ба С. Айни ва Қаюмов ҳақ будани навиштаҳои китоб ва гуфтаҳои худро чун айбнома чашм ба чашм нагуфтанд?

Нақли бофтаи Қаюмов нисбати ин се мӯйсафед дар он аст, ки на номбурда ва на С. Айни аз онҳо напурсидаанд, ки китоб чӣ ном дошт, муаллифи он кӣ буд, ин китоб чопӣ буд ё дастхат?! Дар он лаҳзаи пурмасъулият ҳеҷ мумкин набуд, ки устоди мӯхтарам С. Айни чунин саволхоро ба мӯйсафедон надода бошад. Ба фикри мо чунин савол дода нашудааст барои он, ки ин китоб ва се нафар мӯйсафед гапи ҳаёли аст на ҳақиқати ҳол.

Мо боварӣ дорем, ки чунин намоишҳои таърихӣ ба ҳақиқати таърих асос ёбанд, на ба фикрҳои бофтаву сохта.

*«Чумхурият»,
8 майи соли 2004.*

МАСЪАЛА ДИҚҚАТИ ЧИДӢ МЕТАЛАБАД

Адабиётшинос Ансор Афсахов зери сарлавҳаи «Чанд мулоҳиза» (газетан «Маориф ва маданият», 16 январӣ 1973) доир ба номуайянии солҳои таваллуду вафоти гузаштагони номдори халқи тоҷик сухан ронда, мулоҳизаҳои худро ба муҳокимаи умум пешниҳод кард. Ба назари мо илми адабиётшиносӣ ҳоло ба дараҷае расидааст, ки аз ӯҳдаи ҳалли он барояд. Яке аз сабабҳои номуайянии таърихи таваллуду вафоти аксари шоирону олимону хунарпешагони гузашта дар он мебошад, ки тадқиқотчиён як силсила сарчашмаҳои адабӣ ва таърихиро кам ё худ тамоман истифода намеkunанд. Онҳо маъхазҳоеро истифода кардаанд, ки як қисми муаллифони онҳо худ шохиди ҳаёти шахси тасвиркардашон набуда, аз сарчашмаҳо ё худ нақли даҳонӣ истифода намудаанд, ки онҳо ҳақиқати ҳолро бо ҳатоихо тасвир кардаанд. Гайр аз ин, саҳву ҳатоҳо ҳангоми борҳо рӯйбардор шудани асар аз тарафи котибҳо содир шудаанд. Бисъёрии котибҳо кӯшиш мекарданд, ки ба асари рӯйбардор кардашон илова ва ислоҳе дохил намуда, бо ҳамин донишмандии худро нишон диҳанд. Бинобар он сарчашмаҳои таърихӣ адабӣ санаҳои мухталифро нишон додаанд, ҳатто як тазкира таваллуд ё фавти як шоирро чанд хел зикр кардааст. Вале ҳамаи ин чунин маъно надорад, ки нишондоди маъхазҳои таърихӣ адабӣ қобили истифода нестанд. Мо гуфтани ҳастем, ки сана ва воқеаҳои дар ин навъ асарҳо зикршуда бояд дар асоси фактҳои сарчашмаҳои нодир санҷида шаванд.

Ба фикри мо адабиётшиносон ва мутахассисони таърихи забони тоҷикӣ ҳанӯз аз се намуд маъхазҳои мавҷуда ба қадри қофӣ истифода набурдаанд. Инҳо катибаҳо, хуччатҳои қозигӣ ё худ маҳзарот ва қайдҳои шахсӣ мебошанд.

Ин навъ хуччатҳо, ки аз таърихи навишташон то ҳол садҳо сол гузашта бошад ҳам, ҳеч кас ба матни онҳо ҳеч хел тағйирот дохил накардааст, маъхазӣ беназиранд. Хаттотони онҳо ба гайр аз тасвири воқеа ё худ ягон лаҳзаи муҳимми ҳаёти шахс мақсади дигаре надоштанд. Масалан, дар хатҳои рӯи қабр ва сангҳои

кӯҳ ном, соли таваллуду вафоти шоирон, хаттотони номӣ ё номаълум, инчунин байтҳо аз эҷодиёти даҳонии халқ, шеърҳои шоирони маълуму номаълум ва ҳоказо сабт шудаанд.

Ансор Афсахов дар мисолҳои овардааш ба санаи вафоти Ҳаким Саной дахл намуда, аз забони Е. Э. Бертельс гуфтааст, ки фарқи рақамҳои мавҷуда ба шасту ҳашт мерасад. Чӣ бояд кард? Қадом аз рақамҳо ба соли таваллуди шоир дуруст далолат мекунад? Ба ҳалли масъала катибаи оромгоҳи Саной кӯмак расонида метавонад.

Дар қисмати ғарбӣ-ҷанубии шаҳри Ғазна бинои гумбазноке ҳамчун оромгоҳи Саной маъруф аст. Дар лавҳи мраммарини рӯи қабр чунин сабт шудааст: Содир шуд «вафоти шайх-ул олим-ул фозил, шамс-ул орифин, қутб-ул муҳаккикин, тӯтии шакаристони ғасоҳат, булбули бӯстони балоғат, мазҳари асрори маъонӣ, аивори алфози фикрия, яъне Маҷдудаддин Саной, дар санаи 525 (1130 - 1131 мелодӣ)». Ин сана имконият медиҳад, ки яке аз ҳафт санаи нишондодаи Е. Э. Бертельс (1126, 1130, 1135, 1140, 1180, 1194) – соли 1130-ро соли вафоти Саной ҳисоб намоем.

Мисоли дигар. Дар адабиёти мавҷуда таърихи кушта шудани шоир Ҳилолӣ солҳои 1523, 1529, 1532, 1539 қайд шудааст. Ҳилолӣ дар Чорсук ном маҳаллаи Ҳирот дафн шуда буд. Соли 1927 мазори ӯро хароб карда, маҳалли хокашро дӯконе сохтаанд. Саидназир ном баққол устухонҳои Ҳилолиро бо як микдор хоки даруни қабр бардошта ба Пойҳисор ном ҷой, ки дар зери арки Ҳирот – калъаи Ихтиёрӣдин мебошад, оварда ғуронидааст. Ба лавҳи болои қабри Ҳилолӣ ба забонҳои арабӣ ва форсӣ – тоҷикӣ чунин навиштаанд: «Ин қабри мунаввари бадрулмиллатуддин Ҳилолӣ, чағатоиул Ҳиравай аш-шоир. Таърихи вафот 936 хичрӣ» (1539* – 1540 мелодӣ). Катибаи рӯи қабр бо байти худи Ҳилолӣ ба охир расидааст:

*«Ин қатраи хун чист ба рӯи ту Ҳилолӣ?
Гӯе, ки дил аз гусса ба рӯи ту давида».*

(Ин байтро шоир гӯе хангоме гуфтааст, ки сари ӯро кафонда буданду хун ба рӯяш медавидааст).

Санаи кушта шудани Ҳилолиро Камол Айнӣ соли 1529 муқаррар кардааст, ки ба санаи рӯи қабри шоир мувофиқат мекунад (К. Айнӣ. Бадриддин Ҳилолӣ, Сталинобод, 1957, сах. 84-85).

Аҳамияти хатҳои рӯи санг боз дар он аст, ки онҳо матни асарҳои таърихӣ ва адабиёро равшан карда метавонанд. Масалан, хатҳои рӯи санги Бобур Мирзо, ки муаллифи ин сатрҳо аз деҳаҳои Оббурдони Мастҷоҳ ва Шамтичи райони Айнӣ пайдо карда буд, солҳои сафари Бобур Мирзоро ба болооби Зарафшон равшан гардониданд.

Умуман, аҳамияти катибаҳо ва дигар хатҳои рӯи сангро бо мисолҳои зиёда нишон додан мумкин аст. Бинобар он сангҳои дар қабристонҳо, девори биноҳо, дар кӯҳу дашт ва ҷойҳои дигар ҳанӯз боқӣ монда ҳамчун осори қадима, монанди биноҳои боҳашамати асримиёнагӣ бояд зерин ҳимояи давлат гирифта шаванд. Намуди дигари маъхазҳои нодир ҳукмнома, иноятнома, ярлик, гувоҳнома, васиқа, никоҳнома ва амсоли инҳо мебошанд, ки дар адабиёти расмӣ бо номи маҳзарот ё худ ҳуҷҷатҳои қозигӣ қайд шудаанд. Мисоли зерин шохиди он аст, ки истифода накардан аз ин навъ сарчашмаҳо доир ба солҳои ҳаёти шоир ва ба ҳуҷҷатҳои илмӣ чӣ навъ иштибоҳро ба миён оварда метавонанд.

4-уми апрели соли 1968 дар газетани «Маориф ва маданият» мақолаи Саидумар Султон бо номи «Бори дигар оид ба «Хуш он замон» ҷоп шуда буд. Дар он сухан аз хусуси шоир Солеҳ, муаллифи ин суруд рафта, доир ба солҳои ҳаёти ӯ чунин гуфта шуда буд: «Муҳаммадсолеҳ, яке аз шоирони ширинкаломи нимаи дуҷуми асри XVIII ва аввали асри XIX буда, бо таҳаллуси Солеҳ шеър гуфтааст. Муҳаммадсолеҳ тахмин дар солҳои 70-уми асри XVIII дар гузари Эшонҳои шаҳри Ўротеппа, дар оилаи шоир Ҳоҷаубайдулло, мутаҳаллис ба Солеҳ таваллуд ёфтааст. Солеҳ, маълумоти ибтидоиро дар назди падар ва бобояш Ҳоҷамӯсо гирифтааст».

Доир ба ҳаёти муаллифи «Хуш он замон», падар, бобои ӯ ва умуман авлодони онҳо дахҳо ҳуҷҷатҳо нашр шудаанд, ки аз тарафи хонҳои Бухоро, Ҳуканд ва ҳокимони Ўротеппа дар бадали асрҳои XVII – XIX иншо шудаанд. Агар Саидумар

дигар хаст, ки ханӯз диққати олимонро ба худ нақашадааст. Ин мӯҳрҳои рӯи саҳифаҳои баъзе китобҳо ва дар рӯи мӯҳр дар бораи номи пурра ё соли ҳаёти одамони машҳур ва ғайра маълумот гирифтани мумкин аст. Тадқиқи мӯҳрҳо яке аз соҳаҳои илм буда, «сфрагистика» номида мешавад. Дар Тоҷикистон, умуман дар Шӯравии собиқ, сфрагистика ханӯз дар байни соҳаҳои дигари илм мақоми сазовор пайдо накардааст.

Мо боварӣ дорем, ки ҷустуҷӯ ва ба таври ҷиддӣ омӯхтани ҳуҷҷатҳо барои ҳалли масъалаҳои ба миён гузоштаи муаллифи «Чанд мулоҳиза» ёри калон мерасонад.

Китобе нашр кардан лозим, ки таърихи таваллуду вафот, марҳилаҳои ҳаёт, солҳои интишори асарҳо ва акси оромгоҳи шоирон, олимон ва дигар фарзандони мӯътабари халқи тоҷикро дар бар гирад.

*«Маориф ва маданият»,
31 март 1973.*

ДАР БОРАИ «ОТАШУ ДУД»

Мақолаҳои, ки доир ба Карим Девона ва қори тадқиқоти Ҳабибулло Назаров дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти ӯ дар ду шумораи рӯзномаи «Маориф ва Маданият» (23 июн ва 9 июли соли 1964) ҷоп шудаанд, диққати хонандагони бисёреро ҷалб намуда, чунин саволро ба миён гузоштанд: «Ҳақ ба ҷониби кист?». Мо дар назди худ вазифа нагузоштаем, ки ба ин савол ҷавоб диҳем. Мубоҳисае, ки рӯзнома дар атрофии ин масъала ташкил намуд, моро низ водор кард, ки мулоҳизаҳои худро баён намоем, то ки дар оянда барои ба таври илмӣ омӯхтан ва муайян намудани мавқеъ ва эҷодиёти Карим Девона кӯмаке расонда бошем.

Ба назари мо, яке аз сабабҳои асосии зер шубҳа гирифта шудани Карим Девона ва ашъори ӯ, на ба шахсияти шоир, балки ба методи қори тадқиқотӣ ва ҳулосаҳои начандон дақиқи Ҳ. Назаров вобастагӣ дорад.

Ҳ. Назаров дар рафти қори худ дар соҳаи ҷустуҷӯ ва ҷамъ намудани ашъори Карим Девона танҳо ба як манбаъ – ба

эҷодиёти дахонакии халқ така кардааст. Ҳар чизе, ки аз номи Карим Девона гуфта шудааст, бе муқоисаҳои зарурӣ, бе тафтиши илмӣ ба китобчаи «Сатрҳои оташин» дохил намудааст. Суханони Ҳ. Назаров дар бораи аз фолклори тоҷик гирифтани баъзе шеърҳои Карим Девона, ки академик З. Ш. Раҷабов онро дар мақолаи худ иқтибос оварданд, узрест дар назди хонандагон.

Дар ҳақиқат «Дар вафоти Абдулмаҷид», «Дилбар», рубоӣҳои, ки бо сарлавҳаи «Шамолук» оварда шудаанд ва як қатор шеърҳои дигар, чун шеърҳои халқӣ ханӯз пеш аз Қанги Бузурги Ватанӣ дар маҷмӯаҳо ба нашр расида буданд ва онҳоро бисёр хонандагон аз ёд медонистанд. Ҳ. Назаров мебоист аввалин бор аз тарафи қӣ чамъ карда шудани ин шеърҳоро нишон меод. Инчунин бо қадом асосҳои илмӣ ба Карим Девона нисбат дода шудани онҳоро маълум мекард. Мо фолклоршинос нестем. Он шеърҳоро танҳо аз рӯи маҷмӯаи чопшуда ва азбаски хеле машҳуранд, медонем. Вале аз сарсухани ҳуди Ҳ. Назаров маълум мешавад, ки муаллиф ба Карим Девона тааллуқ доштани як қатор шеърҳои дигари маҷмӯаҳо зери шубҳа мегирад. Инро Р. Амонов ва В. Асрорӣ низ қайд кардаанд. Пас Ҳ. Назаровро лозим буд, ки ба зери ин қабил шеърҳои шубҳанок ишорае гузорад. Ин ба хонандагон низ имконият меод, ки «ёри ва фикру мулоҳизаҳои ҳудро» дар муайян намудани ин шеърҳо ба Ҳ. Назаров дарег надоранд.

Ҳ. Назаровро лозим буд, ки барои ташҳиси шеърҳои Карим Девона, яъне ба ӯ тааллуқ доштани ин ва ё он шеър аз манбаҳои сершумори адабӣ ва таърихӣ истифода барад. Ин навъ сарчашмаҳоро дар шӯъбаи шарқшиносӣ ва осори адабӣ, пажӯҳишгоҳи таърихи ба номи Аҳмади Дониш, дар китобхонаи давлатии ба номи Фирдавсӣ, дар институти шарқшиносӣ, «Архиви Қушбегӣ» ва дигар муассисаҳои илмии Ўзбекистон, дар китобхонаҳои ҷумҳуриҳои бародарӣ пайдо қардан мумкин буд. Албатта, ин қор вақти зиёд ва меҳнати пурмашаққатро талаб мекунад. Бидуни чунин меҳнат қори тадқиқотӣ бурдан ва кашфиёти илмӣ қардан ғайри имкон аст.

Масалан, соли 1959 дар Тифлис дар шӯъбаҳои дастхатҳои академияи фанҳои Грузия ба мо муяссар гардид, ки «Зафарнома»

ном достони Мулло Рачаби Парии Ҳисориро пайдо кунем. Шояд дар баёзҳои сершумори охири асри XIX ва ибтидои асри XX аз ашъори Карим Девоно чизе пайдо шавад ё худ муаллифи баёзе шеърҳо, ки Ҳ. Назаров онҳоро маҳсули Карим Девоно донистааст, муайян гарданд. Ба ғайр аз баёзҳо, ҳуҷҷатҳои расмӣ он давра – ба ярлик, вақфнома, ҳукмнома, маҳзарот, иноятнома ва монанди онҳо рӯй овардан лозим буд. Он мансабдороне, ки дар шеърҳои Карим Девоно номбар шудаанд, ба худ мӯҳр дошта ва онро ба рӯи ҳуҷҷатҳои гуногун мегузоштанд. Ҳар як мӯҳр, ё худ аксари онҳо сана доранд. Ё ин ки дар аснои ба ягон мансаб таъин кардани шахсони номбаркардаи Карим Девоно амири Бухоро, беги Ҳисор дар рӯи ярлик мӯҳри худро мегузоштанд ва таърихи онро менавиштанд. Аз рӯи ин ду ҳуҷҷат кадом солҳо ба мансаби раисӣ, оқсақолӣ, додхоҳӣ ва ҳоказо таъин шудани ин шахсҳо маълум мегардад. Ба ҳамин восита ба кадом давра тааллуқ доштани ин ва ё он шеърро муайян кардан мумкин аст. Агар ҳасти мансабдорони дар шеърҳои Карим Девоно зикрфта ба солҳои ҳаёти шоир рост ояд, он вақт ба ӯ тааллуқ доштани ин шеърҳоро муайян кардан мумкин аст. Албатта, ин танҳо як воситаи мушаххас намудани шеърҳои баҳсталаб мебошад. Ичрои ин кор барои кушодани гиреҳи баҳс зарур буд. Инро дар мисоли шӯриши Ҳисор дидан мумкин аст.

Ҳабибулло Назаров чор шеъри Карим Девоноро зери сарлавҳаи «Шӯриши Ҳисор» ҷоп кардааст. Агар диққат кунем, танҳо яке аз шеърҳо, - «Қатл дар Душанбе» ба шӯриш тааллуқ дошта, ду шеъри аввал ба зилзилаи Қаратог ва шеъри чорум ба ошӯбҳои мазҳабӣ бахшида шудаанд. Аз рӯи ин шеърҳо санаи шӯриши Ҳисорро муайян кардан аз имкон дур аст. Пас, Ҳ. Назаров аз кучо таърихи ҳаводиси солҳои 1907-1908-ро гирифтааст? Дар сарсухани худ муаллиф навиштааст: «Ҳуҷҷатҳои таърихӣ дар бораи шӯриши дар Тоҷикистон шудаи деҳқонон» ба шӯриши солҳои 1907-1908 гувоҳӣ медиҳанд. (сах. 12)

Аммо инҳо чӣ гуна ҳуҷҷат бошанд, ки касе, аз ҷумла муаррихон хабаре надоранд? Масалан, соли 1959 асари монографии М. Ҳамроев бахшида ба таърихи бегигарии Ҳисор

дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX аз чоп баромад. Соли 1963 китоби И. А. Стесенко бахшида ба шӯришҳои халқӣ дар Тоҷикистон дар ҳамин давра аз чоп баромадааст. Дар ҳар дуи ин асар ва инчунин дигар асарҳои, ки ба таърихи «Бухорои шарқӣ» бахшида ~~PDF Compressor Free Version~~ шӯриши солҳои 1907-1908 дар Ҳисор чизе гуфта нашудааст. М. Ҳамроев дар рисолаи худ танҳо гуфтаҳои Д. Н. Логофетро, ки тарҷимаи ноқиси онро З. Ш. Раҷабов низ дар мақолаи худ овардаанд ва он дар бораи баъзе ошӯбҳои баъд аз солҳои 1907 дар водии Ҳисор рӯй дода хабар медиҳад. Ӯ чизи дигарро илова накардааст. Ин албатта, чунин маъно надорад, ки халқи тоҷик ба ҳамаи ҷабру зулми феодалон, рафтори ношоистаи онҳо сари итоат ҳам карда, мубориза намебуд ва ҳоказо. Мо гуфтани ҳастем, ки дар ин бора то ҳол сарчашмаҳои дақиқ ба даст надаромадаанд.

Агар шумо, хонандаи азиз, ба суҳбати Д.Н.Логофет диққат кунед, маълум мешавад, ки худӣ ӯ шохиди бевоситаи воқеаҳо набуд, ахбори чоп кардашро аз забони шахси алоҳида шунидааст. Инчунин соли, ки ӯ нишон медиҳад, чандон аниқ нест. Ӯ мегӯяд, ки аз соли 1907 сар карда, дар хонигарӣ дар байни аҳоли норозигии ниҳонӣ ва задухӯрдҳои хурд мушоҳида мешаванд. Мумкин аст воқеаи дар шеъри «Қатл дар Душанбе» тасвир гардида, на солҳои 1907-1908, балки дар соли 1910 ё худ 1913 рӯй дода бошанд. (Ҳақиқатан соли 1913 дар Ҳисор ва музофоти он шӯриш ба амал омада буд).

Асарҳои Д.Н. Логофет дар байни таърихшиносон ҳамчун сарчашмаи таърихӣ эътибор надорад. Чунки дар асарҳои ӯ бисёр воқеаҳо галат, беасос, бо муболиғаҳои зиёд ва бардурӯғ акс ёфтаанд. Академики АУ-и Тоҷикистон, профессор А.А. Семёнов, ки аз охири асри XIX сар карда, якҷанд маротиба ба водии Ҳисор ва Помир сафар кардааст ва шахсан бо Логофет ошно буд, борҳо нуксонҳои ҷидди асарҳои ӯро нишон додааст. Профессор А.А. Семёнов ҳатто дар саҳифаҳои яке аз нусхаҳои асари Д.Н. Логофет, ки китоб ҳоло дар Пажӯҳишгоҳи таърихӣ ба номи Аҳмади Дониш нигоҳ дошта мешавад, ба сохтакориҳои муаллиф ишора кардааст. Хатоҳои асарҳои ин полковники армияи подшоҳӣ борҳо аз тарафи дигар таърихшиносони шӯравӣ низ ошкор гардида буд. Аз ҳамин сабаб танҳо баъд аз пайдо

кардани сарчашмаи иловагӣ ба ишораҳои Д. Н. Логофет таъя кардан мумкин аст.

Ба Ҳ. Назаров лозим буд, ки аввал сарчашмаи дар ин соҳа пайдошуда **PDF Compression Free Version** мазмуни мухтасари онро доир ба шӯриши Ҳисор баён намояд, баъд аз он дар бораи то кадом андоза дар асари Карим Девона акс ёфтани ин воқеа таваккуф намояд. Вагарна суханони Ҳ. Назаров «роли калони Карим-Девона дар шӯриши Ҳисор» ва соли ба вуҷуд омадани он шӯриш асосе надоранд ва хушқу холи ба назар мерасанд. Аз як шеърӣ дар маҷмӯа овардашуда ҳанӯз маълум нест, ки Карим Девона дар ин шӯриш чӣ гуна рол бозидааст – вай ташкилотчӣ ва ё иштирокчӣ он буд ё худ танҳо воқеаи рӯйдодаро дар шеърӣ худ акс кунонидаасту халос?

Барои муайян кардани таърихи воқеа ба сарчашмаҳои илмию адабӣ ва ҳуҷҷатҳои таърихӣ муроҷиат бояд кард. Шояд аз онҳо таърихи ба мансаб таъин шудан ё худ ронда шудани Қосимхӯча, Расул-Чақир ва монанди инҳо возеҳ гардад.

Дар бораи «Табли ҷанг» ном шеърӣ чоруми силсилаи шеърҳои «Шӯриши Ҳисор» фикри мо чунин аст: аввалан, шояд ин порча аз ягон достони қаҳрамонӣ ва ё таърихӣ гирифта шуда бошад? Дар ин порча на шӯриши халқ, балки ҷанги байни феодалон ва задухӯрди мазҳабӣ акс ёфтааст. Мазмуни он чунин аст: сардори як даста лашқар Қосимхӯча ва дастаи дигар-Расул-Чақир буда, байни ҳамдигар мечангидаанд. «доду фигон» натанҳо аз байни ду лашқар мебаромад. Агар ин тавр намебуд, муаллиф дар кӯчаҳо фақат афтодани мурдаи золимонро намедид.

Далели дигар:

Дар «Табли ҷанг» калимаҳои «Асқалон», «Язид» ва «Марвониён» дучор мешаванд. Ҳ. Назаров онҳоро чунин шарҳ медиҳад: Шаҳри Асқалон – яке аз шаҳрҳои қадими Арабистон буда, Язид яке аз амирони араб мебошад, марвониён – аҳли Марванд (сах. 117).

Агар ду шарҳи аввал ба ҳақиқат наздик бошад, шарҳи саввум тамоман нодуруст аст. Шарҳи дуюм низ чунин ислоҳ металабад: Язидро на чун «амири араб», балки чун писари Муъавия, халифаи дуюми сулолаи ҳонадони Уммавия, ки солҳои

680-683 мелодӣ хукмронӣ кардааст, маънидод намудан бехтар буд.

Марвониён кихоанд? Марвонӣ монанди сунниҳо ва шиаҳо чараёни мазҳабӣ дар дини ислом мебошад, ки асосгузори он Марвон ном шахс буд. Мувофиқи нақли китобҳои доир ба таърихи дин, ӯ мирзои Муҳаммад буда, гуфтаҳои ӯро менавишт. Муҳаммад баъд аз чанде хабардор мешавад, ки Марвон ба сохтакорӣ роҳ дода, аз номи ӯ баъзе чизҳоро бофта баровардааст. Баъд аз ин воқеа Марвон аз Мадина ва ҷамъияти мусулмонон ронда мешавад. Азбаски ӯ бо Усмон хешигарӣ дошт, баъд аз ба сари ҳокимият омадани ӯ ба халиф наздик шуда, оқибат бо номи Марвони як ба мансаби халифа соҳиб мегардад (соли 685 кушта шудааст). Мазҳаби марвонӣ ба номи ин шахс вобастагӣ дорад. Пайравони ин мазҳаб ақидаҳои худро олитарин мазҳаби мусулмонӣ мешумориданд ва ӯро аз пайравони дигар мазҳабҳо пинҳон медоштанд. Бинобар он дар таърих мазҳаби марвонӣ ба қадри зарурӣ омӯхта нашудааст. Онҳо дар Покистон ва Афғонистон то Қалъаи Панҷ истиқомат доштанд. Аз эҳтимол дур нест, ки онҳо дар дигар ҷойҳо низ зиндагӣ мекарданд. Аммо пайравони мазҳаби сунний бо марвониён доимо мубориза мебарданд. Оқибат марвониён дар соҳилҳои дарёи Панҷ барои зиндагии осуда басар бурдан маҷбур мешаванд, ки мазҳаби сунниро қабул кунанд. Дар «Табли ҷанг» мумкин аст ҳамин навъ муборизаи мазҳабӣ акс ёфта бошад.

Дар соли 1910 дар Бухоро байни пайравони мазҳаби сунний ва шиа хунрезҳои зиёде рӯй дода буд. Ин навъ задухӯрдҳои мазҳабӣ ҷӣ дар маркази аморат, ҷӣ дар маҳалҳо (масалан, дар Кӯлоб ва Ҳисор) баъд аз воқеаҳои Бухоро авҷ гирифта буданд. Эҳтимол Қосимхӯча аз як мазҳаб ба Расул- Чақир аз мазҳаби дигар буда, байни ҳамдигар мубориза мебарданд. Дар ин сурат саволе ба миён меояд, ки оё Карим Девона барин шахси бесавод, шахси аз таърихи арабҳо, таърихи муборизаи дохилии қабилаҳои араб беҳабар метавонист, ки воқеаҳои замони худро бо воқеаҳои гузаштаи дур муқоиса карда, онро ба назм дарорад? Аз ҳамин сабаб дар бораи ба кӣ тааллуқ доштани порчаи «Табли ҷанг» бори дигар фикр кардан лозим аст.

Мушаххас намудани муаллифон барои пайдо шудани нависандаи «Қатл дар Душанбе» калиде хоҳад шуд. Зеро услубан ҳардуи ин шеър ба қалами як шахс тааллуқ дошта, номҳои Қосимхӯча ва Расул-Ҷакир дар онҳо такрор мешаванд. Ба назар чунин мерасад, ки муаллиф дар ин шеърҳо муборизаи байни синфҳои ҳукмронро тасвир кардааст. Вай мехоҳад қайд намояд, ки дар мубориза бар зидди меҳнаткашон синфи ҳукмрон қувваҳои худро муттаҳид мекард. Вале ин кор муборизаи дохилии байни онҳоро аз миён намебурд.

Дар бораи услуби шеърҳои Карим Девона ва шеъри баҳшида ба зилзилаи Қаратоғ навиштаи ӯ фикри мо чунин аст: Шоир, албатта, дар як ё ду услуб шеър гуфта метавонад. Вале бо вучуди он, байни ин услубҳо як нав умумияте ҳис карда мешавад. Масалан, бо вучуди дигар будани сабки достони «Ҳасани аробакаш» дар он андешаи М. Турсунзода, на каси дигар ҳис карда мешавад. Ҳол он ки ҳар як хонандаи оддӣ байни ҳамдигар ҳеч як алоқае надоштани шеърҳои маҷмӯаи «Сатрҳои оташин»-ро эҳсос мекунад.

Мо инкор накарда наметавонем, ки Карим Девона ё худ дигар шоирон баҳшида ба зилзилаи Қаратоғ шеър нагуфтаанд. Лекин дар баромади Р. Амонов ва В. Асрорӣ сухан дар бораи он меравад, ки шеъри баҳшида ба зилзилаи Қаратоғ азони Карим Девона набуда, ба қалами Хатиб ном шахсе тааллуқ дорад. Аз рӯи ҳуччати номбаршуда ин фикр дуруст мебошад.

Хулоса, сабабҳои зерин эҷодиёти Карим Девонаро дар зери шубҳа гузоштаанд: Аввалан Ҳабибулло Назаров, аз рӯи гуфти З. Ш. Раҷабов, «мутахассиси соҳаи фолклоршиносӣ» набудааст. Ҳол он ки эҷодиёти Карим Девона зиёдтар бо фолклор алоқаманд аст. Дар ин бора худи Ҳ. Назаров ҳам дар сарсухани китобча ишораҳо дорад. Илова ба он З. Ш. Раҷабов бо Р. Амонов ва В. Асрорӣ ҳамфикр шуда менависад, ки Ҳ. Назаров ба «апарати илмӣ риоя накардааст». Ин чунон маъни дорад, ки тадқиқотчи қоидаҳои тадқиқоти илмиро наметавонад. Аз ин рӯ Ҳ. Назаров дар баъзе мавридҳо шеърҳои шоирони гуногунро ба Карим Девона нисбат дода, уро ниҳоят баланд бардоштааст.

Ҳ. Назаров шеърҳои ҷамъкардаашро бе алоқамандии

таърихӣ бо он муҳите, ки Карим Девона зиндагӣ мекард, омӯхтани шудааст. Аз ин рӯ хонандагон ба бисёр саволҳои худ аз китоби Х. Назаров ҷавобҳои дақиқ ва қаноатбахш гирифта наметавонанд.

PDF Compressor Free Version

«Маориф ва Маданият»,

21 июли соли 1964.

МАТНИ СОЛИ 1965

Солҳои 1964-1965 дар саҳифаҳои рӯзномаи «Маориф ва маданият» нисбати китоби Ҳабибулло Назаров дар бораи Карим Девона баҳси бардавоме ҷой дошт. Дар ин баҳс ман низ ҳамчун муаррих мақола ҷоп карда будам. Дар толори Фарҳангистони натиҷаи мақолаҳои ҷопшуда ҷамъбаст шуданд. Дар ин ҷамъомади серодам олимони адабиётшиносон, рӯзноманигорон, ҳаман онҳое, ки ба Х. Назаров эҳтиром доштанд, ё худ тарафдорӣ намекарданд, ҳозир омаданд. Раиси маҷлис расман шоири маъруфи тоҷик Аминҷон Шукӯҳӣ таин шуда буд. Ӯ маҷлисро устокорона идора намуд ва ҷамъбаст кард.

Дар ин маҷлис камина низ баромад карда будам. Мутассифона, маводи ин маҷлиси ҷамъбасткунанда ҷоп нашуд. Аз ин хотир, ман ба қароре омадам, ки матни баромади худро ба шакли мухтасар бошад ҳам, ба ҷоп омода созам ва қасони зиёде, ки аз ин муҳокима хабардор нестанд, аз гузаштаи илми тоҷик огоҳ гарданд.

Чуноне, ки маълум аст, доир ба китоби Ҳабибулло Назаров дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» камина бо номи «Дар бораи «Оташу дуд» ҳамчун муаррих баромад карда, навишта будам, ки яке аз сабабҳои асосии ба зерӣ шубҳа гузоштани Карим Девона ва ашъори ӯ на ба шахсияти шоир, балки ба тарзи қори тадқиқотӣ ва ҳулосаҳои начандон аниқу дақиқи Х. Назаров вобаста аст. Х. Назаров шеърҳои гирд овардаашро бе алоқамандӣ бо таърих ва ба он муҳите, ки Карим Девона зиндагӣ мекард омӯхтани шудааст.

Аз ҳамин сабаб хонандагон ба саволҳои бешумори худ аз асари Ҳ. Назаров ҷавоби амиқи олимона гирифта натавонистанд.

Аксар рафигоне, ки дар ин бора матлаб навиштанд, ба фикри банда розӣ шуданд. Худи муаллиф Ҳ. Назаров ба ман гуфтанд, ки «ҳамаи эродҳои Шуморо қабул кардам».

Мо фикр мекардем, ки мубоҳисаи имрӯза шакли илмӣ мегирад, ба саволҳои, ки Ҳ. Назаров ҷавоб пайдо карда натавонистанд, дигарон, махсусан адабиётшиносон ҷавоб мегӯянд ва бо ин роҳ ба муаллиф ва оммаи васеи хонандагон имконият пайдо мешавад, ки бо эҷодиёти ҳақиқии Карим Девона мучаддадан ошно шаванд. Аксар мақолаҳои дар «Маориф ва маданият» чопшуда ба ҳамин мақсад равона шудаанд.

Мутассифона, фикру ақидаи баъзе муаллифон ба мавзӯ ва мазмун мувофиқат намекунад. Яке аз сабабҳо дар он аст, ки муаллифон коркунони илмӣ нестанд ва ба омӯхтани мероси Карим Девона ҳамчун хонандаи оддӣ ё худ ҳамчун ҳамдеҳоти шоир назар кардаанд. Таъҷуб дар он аст, ки баъзе олимони аз пайи чунин қасос рафта, дидаву доништа аз ҳақиқати ҳол, аз фактҳо дур мешаванд, ҳулосаҳои нодуруст мебароранд, ба мубоҳисаи ҳақиқии илмӣ ҳалал мерасонанд.

Дар ин хусус даставвал ба мақолаи Раҳматов назар меандозем. Муаллифи ҷавон ба бисёр чизҳо сарфаҳм нарафта, қори мушкилро ба зимма гирифтааст. Ё мегӯяд, ки дар «фалон-фалон» кишлокҳои водии Ҳисор маъмурияти шӯъбаи фолклор сурат нагирифтааст. Бинобар он фолклоршиносон аз ашъори Карим Девона чизе наёфтанд. Ин фикр хилофи фикри Ҳ. Назаров мебошад. Чунки ба гуфти он қас ашъори Карим Девона ҷӣ дар водии Ҳисор, ҷӣ дар водии Вахш ва вилоятҳои ҳамсоя васеъ паҳн гаштаву маъруф буд.

Аз суҳанони Раҳматов натиҷа мебарояд, ки эҷодиёти Карим Девона ин аз доира ё якҷанд кишлок берун нарафтааст.

Дигар он, ки Раҳматов худро олими ботачриба муъаррифӣ намуда, хостааст, ки ба саволи «кӣ ҳақ аст»? ҷавоб гардонад. (Албата ба манфиати Ҳ. Назаров). Аммо вақте ки ба воқеаҳои шӯриши Ҳисор мерасад, доир ба ин масъала фикри худро

нагуфта, онро ба худи Х. Назаров ҳавола кардааст. Сабаб чист? Охир Х. Назаров дар ин бора изҳори ақида кардааст-ку! Назари худи Шумо чист? Агар худ фикри алоҳида надошта бошед, барои чӣ ба ин масъала дахл кардед?

PDF Compressor Free Version

Ба ақидаи мо доир ба шӯриши Ҳисор Раҳматов чуръат накардааст, ки тарафдори ҳақиқат бошад. Дигар фикрҳои ӯ низ ҷавоб металабанд. Вале аз сабаби ханӯз ҷавон будани муаллиф ӯро набояд шадидан маҳкум кард.

Ман мехостам, диққати хозиринро боз ба ду масъала ҷалб намоям. Якум, аҳмияти баҳс, дуввум шӯришҳои халқӣ ва маънбаҳои омӯхтани онҳо.

Мубоҳисае, ки дар саҳифаи рӯзномаи «Маориф ва маданият» як чанд вақт давом кард, хусусан мақолаҳои гуногунмазмунӣ муаллифон диққати хонандагони сершумори ҷумҳурӣ ва берун аз онро ҷалб намуд. Ҳатто хонандагоне, ки забони тоҷикиро намедонистанд, ба ин мақолаҳо мароқ зоҳир намуданд. Ба онҳо дӯстонашон кӯмак карданд. Ҳақиқатан ҳам мақолаҳои мубоҳисавӣ аҳмияти калони илмӣ пайдо карданд. Ба фикри ман ин мубоҳиса ба пешравии адабиётшиносии тоҷик бетаъсир нахоҳад монд. Ҳоло ҳар як тадқиқотчиро, ки бо осори адабии охири асри XIX ва ибтидои асри XX ё худ бо эҷодиёти шоирони омӣ машғул мешаванд, лозим аст, ки мақолаҳои мубоҳисавиро хонда барояд. Аз ҳамин сабаб хуб мешуд, чӣ мақолаҳои ҷопшуда, чӣ ҷопнашуда ва баромади рафиқон дар рӯзи ҷамъбасти мавзӯ дар шакли як маҷмӯа ҷоп шаванд.

Мақолаҳо дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» зери сарлавҳаҳои «Минбари эҷодӣ» ҷоп шуданд. Ин унвон ҳақиқати масъаларо дар бар дошт. Ҳақиқатан коре, ки рӯзнома ба зиммаи худ гирифтааст, минбари баҳси эҷодӣ буд. Мо хурсандем, ки аз ин минбар чӣ ҷавонон ва чӣ олимони мӯхтарамӣ мо баромад карданд.

Дар ин ҷо ман боз ба мазмуни баъзе мақолаҳои ҷопшуда таваққуф мекунам. Аввало мехоҳам, матлабери аз олими соҳибном узви вобастаи Академияи улуми Тоҷикистон Иосиф Самойлович Брагинский мавриди баҳс қарор диҳам. Хизмати ин шахс дар таърих ва адабиёти тоҷик ба ҳамаи мо маълум аст

ва сазовори эхтироми олимони ва умуман халқи тоҷик гардидааст. Вале мақолаи дар газетаи «Маориф ва маданият» (23 январи соли 1965) ҷошудаи эшон бисёр қасорро ба таъҷуб андохт. Чунки дар ин мақола фикрҳои бо ҳам зидифода ёфтаанд. Масалан, доир ба истифодаи маъхазҳои таърихӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои маслиҳатҳои маро «дар мувоҳиса ҷи муносибат дорад» гуфта навиштаанд. Дар ҷои дигар бошад, ба ин масъала баргашта И. С. Брагинский навиштаанд, ки «маслиҳатҳои доир ба маъхазҳои таърихӣ додаи он қас (яъне А. Мухторов) дурустанд».

Аз рӯи баромади И.С. Брагинский чунин ҳулоса ҳосил мешавад, ки гӯё баъд аз ҷои мақолаи З.Ш. Раҷабов масъала ба манфиати Ҳ. Назаров ҳал ҷудааст ва ҷои мақолаҳои дигар лозим набуд. Масалан, он қас навиштааст, ки баъд аз ин мақола «риштаи мувоҳиса»-ро қандан зарур буд. Дигар ин ки ба гуфти И.С. Брагинский қасе, ки ба саволи «аз ин ду гурӯҳ мувоҳисақунандагон қи ҳақ аст» гуфта натавонад, «ба мувоҳиса ҷаро шарик шавад?». Агар ҳар як қас фикри тоза пешниҳод нақарда, фикри ду гурӯҳро тақрор меқард, он вақт мақолаҳои дигар ва муҳокимаи имрӯза қи лозим буд?

Дар баҳс ҳамроҳ бо адабиётшиносон муаррихон барои он иштирок қарданд, ки диққати тадқиқотчиёро ба масъалаҳои таърихӣ ҷалб намоёнд.

И.С. Брагинский дар баҳше аз мақолаи худ навиштаанд, ки «масъалаи шӯриши деҳқонон дар Ҳисор дар солҳои 1907-1908 ба таври қаноатбахш аниқ қарда нашудааст». Пас Қарим Девона дар қадом воқеа иштирок дошт? Қадом ҳаракати халқиро ташкил ё худ сарварӣ қард, ки мо ҳоло ўро «револүтсионер» меномем? Беҳтар мешуд гӯем, ки «револүтсионер» будани Қарим Девона то ҳол исбот нашудааст.

Ҳ. Назаров таңҳо аз маълумоти даҳонӣ истифода бурдааст. Ҳол он ки ҳар як маълумоти даҳонӣ бояд дар асоси сарҷашмаҳои ҳатти санҷида шавад. Иттилоо ва ахбори шахсони алоҳида ҳанӯз таърих нестанд.

Дар ин бора И.С. Брагинский навиштааст, ки «.. маълумоти ба даст даровардаи фолклоршиносон дар қори омӯхтани

сарчашмаҳои дигар ва ҳуҷҷатҳои архивҳо ва матбуоти рӯз
ҷашми таърихшиносонро низ мекушояд». Ба ин гуфтаҳо бояд
илова намуд, ки онҳо натавонанд ҷашми таърихшиносон, балки
ҷашми адабиётшиносонро низ боз мекунад. Яке аз сабабҳои
ба Карим Девона нисбат додани шеърҳои Ғиёс, Шамси Табрезӣ,
Хатиб ва дигарон «кушода шудани» ҷашми Х. Назаров ҳангоми
навиштани асари худ мебошад. Ў накли ҳар як гӯяндаро бе
санҷиши илмӣ чун маҳсули эҷодии Карим Девона ба қалам
додааст.

И.С. Брагинский хело хуб гуфтааст, ки «ҳақиқат бештар дар
хотири халқ маҳфуз мемонад». Масалан, шӯриши Восеъ, ки вай
солҳои 80-уми асри XIX рӯй додааст. Аз забони халқ мо ҳоло
натавонем дар бораи Восеъ, балки ҳаммаслақон ва наздиконаш
маълумот мегирем. Аммо барои чӣ воқеаҳои, ки баъд аз 20-25
соли шӯриши Восеъ дар Ҳисор рух доданд ва онҳо гӯё ду сол
давом кардаанд, сардор ё худ ташкилотчи он шоири маъруфи
халқӣ Карим Девона буд, ё на, дар хотири халқ намондааст?
Барои чӣ халқи Балҷувон ва музофоти Кӯлоб Восеъи чувозкашро
хуб медонанду Карим Девонаи шоирро ҳамчун ташкилотчи
шӯриши Ҳисориён фаромӯш кардаанд?

Хулоса, ошноии комил бо мақолаи И.С. Брагинский
тадқиқотчиёни ҷавонро зерин шубҳа мегузорад, ки зарбиҳои
адабиёти тоҷик Брагинский ба масъалаҳои муҳимми эҷодиёти
Карим Девона ва камбудии дар қорӣ тадқиқоти Х. Назаров
ҷойдошта дикқати ҷиддӣ надода ба суҳанбозиҳои ноҷойу
нолозим машғул шудааст.

Мубоҳисаи имрӯза, ки хеле тӯл кашид, барои омӯхтани
таърих ва адабиёти халқи тоҷик, барои омӯхтани шарҳи ҳоли
шахсони алоҳидаи таърихӣ дар оянда аҳмияти бузург доранд.
Аз ин нуқтаи назар, матни пурра ё худ мухтасари бахшо ва
суҳанрониҳои имрӯза бояд ба ҷои омода гардад

БАЪЗЕ МУЛОҲИЗАҲО ДОИР БА НАШРИ АСАРҲОИ БОБУР ДАР ЎЗБЕКИСТОН

Захириддин Мухаммад Бобур (1483-1530), писари хокими охири асри XV Фарғона Умаршайх яке аз намояндагони охирини хонадони Темуриён буд. Хукмронии Бобур дар Фарғона дар ҳамон лаҳзае оғоз шуд, ки қabilaҳои кўчманчии ўзбекҳо бо сардори пешвои худ Шайбониҳон ба забти Осиёи Миёна шурӯъ карда буданд. Азбаски Мовароуннаҳр дар дасти феодалҳо пора-пора тақсим буд ва дар байни шахсони ташнаи қудрат якзайл чанг мерафт, дар чунин шароит Бобури чавон дар муқобили ўзбекҳои кўчманчӣ тавони муқовиматро аз даст дод ва ақиб нишаст. Баъдтар ӯ чанд маротиба кўшиш намуд, ки шаҳри Самарқанд -пойтахти Темуриёнро ишғол кунад. Муборизаи бисёрсолае, ки Бобур барои гирифтани Самарқанд бурд, ягон натиҷаи мусбате ба бор наовард.

Пас аз он ки аз ворид шудан ба Осиёи Миёна умедашро тамоман қанд, Бобур барои ҳамла ба Ҳиндустон, тайёри дид ва дере нагузашта ба ӯ муяссар шуд, ки дар бахшҳои азиме аз Ҳиндустони Шимолӣ ҳукмронии худро биронад. Империяи Бобур, ки дар таърих «Империяи муғулҳои бузург» ном гирифтааст, масоҳати зиёдеро ишғол менамуд. Ногуфта намонад, ки Бобур марди ҳаматарафа оғох ва соҳибистеъдод буд. Ӯ аз худ мероси адабии бойе боқӣ гузоштааст, ки дар ин миён хотираҳои ӯ ба унвони «Бобурнома» ҷои махсусро ишғол менамоянд. «Бобурнома» ба тариқи наср ба забони чигатой (ўзбекии қадим) таълиф гардидааст. Ин асар илова ба масоили дигар боз барои омўхтани таърихи охири асри XV ва аввали асри XVI-и Осиёи Миёна, Афғонистон, Ҳиндустон ва Эрон сарчашмаи қиматбаҳост. Дар ин хотираҳои аҷоиб, ки ба забони ниҳоят сода навишта шудааст, тақрибан тамоми зиндагӣ ва қорномаи Бобур баён ёфтааст. Ҳамчунин тасвири Фарғона ҷӣ аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ва ҷӣ аз ҷиҳати табииву таърихӣ ва давраи таваллуди Султон Бобур дар асар зикр гардида, давраҳои ҳаёти минбаъдаи ӯ, хусусан набардҳои бо ўзбекон, ки ба Осиёи Миёна ҳучум карда буданд ва ба муқобили онҳо бо шоҳи Эрон Исмоили Сафавӣ иттифок бастанӣ ӯ, бозгони ҷолибе ёфтааст.

Масъалаҳо чун: муваффақиятҳои нахустин муборизаи зидди ўзбекҳо, дубора ба ҷанг даровардани Самарқанд, подшоҳ эълон шудани Бобур, пас аз он аз Самарқанд ва умуман аз Осиёи Миёна ўро рондани ўзбекҳо, паноҳ бурданаш дар Кобул, аз он ҷо баъд ба Ҳиндустон ҳамла кардани Бобур ва пас аз пирӯзӣ бар султонони Ҳинд дар ҳамвории Панипат, тасарруф намудани тамоми Ҳиндустони Шимолӣ ва гайра муфассал баён гардидааст. Хотироти Бобур дере нагузашта диққати ворисони ўро ҷалб намуд. Дар рӯзгори набераи ӯ Акбар (1556-1605) ин асар ба забони тоҷикӣ рӯйнавис шуд. Баъдҳо ба якҷанд забонҳои Урупои Ғарбӣ интишор ёфт; аз ҷумла ба забони голландӣ дар ибтидои асри хабдаҳ дар Амстердам, дар оғози қарни нуздаҳ ба забонҳои англисӣ ва олмонӣ. Соли 1857 «Бобурнома»-ро профессори донишгоҳи Қазон Н.И. Илминский ба ҷоп расонд ва он аз рӯи ҳамин нашр ба забонҳои франсавӣ, туркӣ ва олмонӣ тарҷима шуд.

Дар ибтидои асри ХХ шарқшиноси англис А. Беверич аз пайи ҷустуҷӯи дастнависи хотираҳои Бобур афтод, зеро то он замон ин асар аз рӯи дастхати начандон маъруф омодаи нашр мешуд. Дастнавис тасодуфан дар Ҳиндустон аз китобхонаи Ҳайдаробод ёфт шуд. Он дар соли 1905 рӯйбардор ва ҷоп карда шуд. Тарҷимаи англисии ин дастхат, ки худ А. Беверич ба ҷо овард, соли 1921 дар ду ҷилд нашр гардид.

Асарҳои Бобуро ба забонҳои русӣ ва ўзбекӣ соли 1948 дар Тошканд Академияи улуми Ўзбекистон ба ҷоп расонд. Ин нашр низ комил набуд ва танҳо воқеаҳои солҳои 1494 ва 1507-1508-ро дарбар мегирифт. Тарҷимаи комили «Бобурнома»-ро ба забони русӣ пажӯҳишгоҳи шарқшиносии Академияи улуми Ўзбекистон тайёр карда буд ва он соли 1958 аз ҷоп баромад.

Дар солҳои панҷоҳ ва шастӣ садаи гузашта ба мероси адабии Бобур дар муассисаҳои илмӣи Ўзбекистон таваҷҷӯҳи вижа зоҳир гардид. Ба гайр аз хотироти номбурда дар соли 1958 асарҳои мунтахаби Бобур ба забони ўзбекӣ, соли 1959 бошад, ба забони русӣ тарҷума ва нашр гардид. Ба ин ду нашр тартибдодагони асар номзади фанҳои таърих С. Азимҷонова ва номзади фанҳои филология А. Қаюмов сарсухан навиштаанд.

Бештар аз нисфи мунтахаботи асарҳои Бобурро газалҳои ӯ ташкил медиҳанд. Дар он инчунин рубоиёт, маснавиҳо, китъаҳо ва гайра низ мавҷуданд. Мо дар ин мунтахабот наشري мукамалтари ашъори Бобурро аз забонҳои ўзбекиву русӣ дучор омадем. Шерҳои Бобур пештар ҳам ба китобҳои мактабҳои ҳамагонии Ўзбекистон ва нашрҳои дигар низ ворид гардида буд.

Мохи июни 1957 дар Тошканд дар анҷумани якуми илмии шарқшиносони Шӯравӣ доктори фанҳои фалсафа В.Ю. Зоҳидов дар бораи Бобур суханронӣ кард. Соли 1958 аҳли илми Ўзбекистон 475-солагии рӯзи таваллуди Бобурро ба таври густурда ҷашн гирифт. Сарсуханеро, ки ба ҷопи русии асарҳои мунтахаби Бобур навишта шудааст, мо ба таври мухтасар эзоҳ медиҳем, яъне барои ҷӣ нисбат ба Бобур дар Ўзбекистон ин гуна маҳбубият пайдо шуд? Дар сарсухан омадааст: «Таҷдиди ҷопи асарҳои Бобур баёнғари шавку хаваси зиёд нисбат ба эҷодиёти шоир мебошад».

Ба тариқи мукамал таҳқиқ ва баррасӣ намудани асарҳои Бобур, ки Академияи улуми Ўзбекистон дар он айём ба нашр расонд, вазифаи мо нест, вале мо дар ин мақола ният дорем, ки фақат баъзе мулоҳизаҳои худро баён намоему камбудихоеро, ки дар вақти наشري «Бобурнома» ва асарҳои мунтахаби Бобур содир гардидаанд, нишон диҳем. Ба таври мисол дар соли 1953 дар деҳқадаи Оббурдони ноҳияи Мастҷоҳ санге ёфта шуд, ки дар рӯи он Бобур чанд сатр ҳаққокӣ кардааст. Дар рӯи санг шеърӣ Саъдӣ, дастхати Бобур ва соли навиштани он сабт шудаанд. Дар асари таърихии худ Бобур чунин мегӯяд: «Дар байни мардум овозае паҳн шуд, ки Шайбониҳон ба самти Хучанд дар ҳоли ҳамла аст. Он вақт мо дар Ўротеппа будем. Вақте ки ин овоза ба гӯши мо расид, аз кӯҳ гузаштему (кӯҳҳои атрофи ноҳияи Фонҷӣ-А.М.) ба деҳаи поёнии Мастҷоҳ-Оббурдон дохил шудем. Дар ин ҷо дар сари ҷашмае бар рӯи санге се байти зер навишта шуда буданд:

*Шунидам, ки Ҷамшиди фарруҳсиришт,
Ба сарҷашмае бар ба санге навишт:
Бар ин ҷашма чун мо бисе дам заданд,
Бирафтанд чун ҷашм бар ҳам заданд.*

*Гирифтём олам ба мардиву зӯр,
Валекин набурдем бо худ ба зӯр.*

Таджикоти аввалин бо як катор хулосаҳои дигар соли 1954 чоп шуд. Дар «Бобурнома» (тарҷумаи М. Салъе), ки соли 1948 дар Тошканд ба забони русӣ боз як ҳаҷми ҷиддӣ рӯй додаст. Яъне байтҳои дар боло зикршуда ба Бобур нисбат дода шудаанд. Мебоист, ки наشري дуҷуми русии «Бобурнома» (мутарҷим М. Салъе) дар илова ба ислоҳи ҷанд камбудии дигар, он фикру мулоҳизаҳои навро, ки дар бораи Бобур чоп шуда буд, истифода мекард. Аммо дар тарҷумаи соли 1958 мо боз ҳамон нуксонҳоро дучор омадем, боз ҳамон байтҳо ба Бобур нисбат дода шудаанд. Диккати мутарҷимро ҳатто суҳанҳои дар саҳифаи дигар гуфтаи ҳуди Бобур дар хусуси он, ки ӯ он вақтҳо санъати шеърҳои наредонистааст, ҷалб накардааст.

Чунон ки дар боло қайд карда будем, Бобур хотираҳои худро ба тариқи насар ба забони туркии ҷигатой (ӯзбекии қадим) навиштааст. Дар ин асарӣ ӯ шеърҳои зиёде ба ӯзбекӣ ва тоҷикӣ омада, вале, мутаассифона, хонанда аз тарҷумаи «Бобурнома» (ҷопи Тошканд) дониста наметавонад, ки қадом шеър ба забони ҷигатой асту қадоме ба забони тоҷикӣ?! Ба ғайр аз он, Бобур ба забони тоҷикӣ низ шеър гуфтааст, ки шеърҳои тоҷикии ӯ бо номи «Ашъори мунтахаби император Бобур», ки профессор А. Самойлович тартиб дода буди соли 1917 дар Петроград нашр гардидааст, ворид гардидаанд. Аз наشري «Асарҳои мунтахаби Бобур» (Тошканд, солҳои 1958-1959) хориҷ мондани шеърҳои тоҷикии ӯ барои мо ва бешак, хонандагони дигар хайратовар аст! Аз ҷӣ сабаб бошад, ки дар сарсухани ин маҷмӯаҳо қайд ҳам накардаанд, ки Бобур ба забони тоҷикӣ низ шеър менавишт. Ба ғайр аз он, осори зикршуда ба қисматҳо ҷудо шуда бошад ҳам, дар дохили он қисмҳо сарлавҳо нестанд. Ба фикри мо, агар барои ҳар қадом газал ва шеърҳои дигари Бобур аз матни ҳуди шеърҳо унвон интихоб мешуд, ҷаззобияти китоб меафзуд.

Чунонки маълум аст, дар анҷумани якуми илмии шарқшиносони Шуравӣ дар бобати суҳанронии рафиқ В. Ю. Зоҳидов дар хусуси Бобур бахшҳои домандоре ба амал омада буданд. Профессор И. М. Рейснер, доктори фанҳои таърих К. А. Антонова ва рафиқони дигар баромади Зоҳидовро ба зерӣ

танкиди ҳаққонӣ гирифта, доир ба омӯхтани ҳаёт ва эҷодиёти Бобур фикрҳои киматбаҳо гуфта буданд. Аммо ин фикрҳо ба гузориши стенографии маводи кори анҷумани зикршуда, ки соли 1958 нашриёти Академияи улуми Ўзбекистон аз чоп баровард, ворид нагардид. Илоҳи ин камбудӣ вочиб аст. Ба фикри мо, агар ҳамаи ноқиси зикршуда дар нашрҳои минбаъда бартараф карда шаванд, омӯхтани осори Бобур барои аҳли илм ва алоқамандони таърих возеҳтар хоҳад шуд. Доираҳои васеи хонандагон аз ниҳодҳои илмӣ таҳқиқ ва пажӯҳиши ҳамаҷонибаи осор ва зиндагии Бобурро умедворанд.

*«Маориф ма маданият»,
15 августи соли 1959.*

БОБУР ВА ХАЛҚҲОИ ОСИЁИ МИЁНА

Таърихи халқҳои Осии Миёна баъди истилои арабҳо бо номи садҳо ҳокимон саршор аст, ки дар ҳаққи ҳар кадоми онҳо китобу қиссаҳо иншо шудааст. Ҳар як ҳоким дар таърих ва албатта, дар хотираи мардум нақши гуногун боқӣ гузоштааст. Агар Исмоили Сомонӣ чун шоҳи бунёдгар дар замонаш илму адабиётро инкишоф дода бошад, пас Чингизхону Темурро таърих чун истилогарон дар ёд дорад. Бобур аз қабиле он ҳукуматдоронест, ки дар таърих мақоми хоса дорад. Ӯ мисли пешгузаштагонаш истилогар ва золим буд. Сарфи назар аз он, таърих ва халқҳои зердасти ӯ нисбати вай муносибати нек дошанд. Чаро? Замони ҳукмронии Бобур дар Андиҷон бо давраи таназули сулолаи темуриён рост омад. Шохзодаи ҷавон рӯҳафтада нагашт, балки ҳам илми ҳарбӣ ва ҳам осори пешгузаштагони хеш, назми Шаркро аз бар намуд. Аз шеъри шоирон ӯ қувваи мардонагӣ дарёфт. Агар кас «Бобурнома»-ро кироат намояд, ба ҳақиқати ин гуфтаҳо шубҳа намест. Аз порчаҳои шеъриё, ки ӯ овардааст, кас хуб дарк мекунад, ки сухан дар бораи тақдире шахсе меравад, ки вай дур аз зодгоҳ монда, илочи воқеа мечӯяд. Бигирем ҳамон, навиштаҷоти сангеро, ки мо аз Мастҷох пайдо карда будем. Бобур Мирзо

дар рӯи санг ин се байтро худаш сабт кардааст:

Шунидам, ки Чамшеди фаррухсиришт,

Ба сарчашмае бар ба санге навишт:

«Бар ин чашма чун мо бисе дам заданд,

Барифтино, то чашм барҳам заданд.

Гирифтём олам ба мардию зӯр,

Валекин набурдем бо худ ба зӯр».

Дар давоми беш аз чаҳорсад сол ин қисса аз даҳон ба даҳон гузашта, то мо расидааст, ки мувофиқи он замоне Бобур ин ҷо, сари роҳ таваккуф кардааст ва ин санг ёдгорест барои ӯ.

Ба ақидаи мо эҳтироми халқҳои Мовароуннаҳр нисбат ба Бобур аз он афзудааст, ки ин ҳокими ҷавон ҳарчанд қувваи қавми ҷангӣ надоштааст, боз ҳам тавонистааст, ки кишварро аз тохтутози қабилҳои Шайбониён хифз кунад. Ҳатто Бобур баҳри ин мақсад бо душманаш Исмоили Сафавӣ, ки мазҳаби шиаро пайравӣ мекард, созиш мекунад. Ин дар замоне руҳ дода, ки рӯҳониёни Мовароуннаҳр бар зидди давлати гардидани шиизм дар Эрон ба эътироз бархеста буданд. Умуман ба ақидаи мо агар Бобур зидди ягон мазҳаб ҷанг эълон мекард, он вақт шояд забти Ҳиндустон барояш муяссар намегардид. Бинобар ин, иттифок бастанӣ Бобур бо эронӣ зарурати таърихи он давра буд. Маълум аст, ки Бобур баҳше аз Афғонистонро забт кард, тибқи васиятномааш ҷасади ӯ дар гӯшае аз Кобул (ҷое ки «Боги Бобур» ном дорад) оварда, ба хок супурда мешавад. Мардуми афғон аслан эътироз накард. Ҳатто дар атрофи қабри Бобур ақрабон ӯ низ дафн карда шуданд. Пас аз 100 сол дар назди оромгоҳи Бобур масҷиди зебӯе қомат афрохт. Баъзе муҳаққиқон мегӯянд, ки Бобур ба Кобул меҳру муҳаббати бештар доштааст. Ба ақидаи мо вай ба ватани аслии худ меҳри зиёде дошт. Вале аз сабаби он ки Андиҷон ва Самарқанд зери истилои Шайбониёни ӯзбек қарор гирифта буд, ӯ васият кард, ки ҷасадашро дар Кобул, дар шаҳри ба ватанаш наздиктар ба хок супоранд. Халқҳои Афғонистон нисбати хотира ва мероси Бобур ҳисси эҳтиром доранд. Дар бораи ӯ китобу мақолаҳо интишор кардаанд. Дар таърихи халқҳо на ҳар як истилогар ба чунин як меҳру муҳаббати мардуми мазлум ноил гардидааст. Дар Ҳинд нисбати Бобур боз ҳам эҳтироми амиқтар доранд. Ба

акидаи профессори Ҳинд М. Рандхава дар давраи ҳукмронии Бобур ва ворисони вай дар Ҳиндустон бисёр ёдгориҳои нодири меъморӣ офарида шудаанд. Муҳаққиқ меафзояд, ки гулзор то омадани Бобуриён дар Ҳиндустон мавҷуд набуд. Муҳочирони Осиёи Миёна ба Ҳиндустон инчунин ниҳоли бисёр мевахоро овардаанд. Кашмириён ҳикоя мекунанд, ки ба боғи машҳури онҳо «Боғи нишот» ва атрофи шаҳри Сринагар ниҳоли дарахтҳои гуногунро аз водии Ҳисори Тоҷикистон оварда шинондаанд. Таачҷубовараш он аст, ки дар Ҳиндустон аз хусуси забткориҳои Бобур ва шикасти ҳокимони Ҳинд касе ёдовар нашудааст. Бобур бахше аз Ҳиндустонро забт карда, сипас ба он масъалаҳое машғул шуд, ки ҳокимони мутлақи Ҳинд то омадани ӯ хусни ният доштанд. Вале ба ҳалли онҳо муваффақ нагашта буданд.

Ташкили идоракунии, инкишофи маданияту маориф, ободонии кишвар ва ғайра аз зумраи он масъалаҳо буданд ва баҳри ҳалли таъҷилии ин амр Бобур на танҳо мутахассисони Ҳинд, балки бисёре аз Мовароуннаҳриёнро ҷалб кардааст. Дар бораи ин чанбаи фаъолияти Бобур дар Ҳиндустон китоби «Тазкират ул-умаро» маълумоти муфассал медиҳад. Дастнависи ин асар, ки солҳои 1783–1784 иншо шудааст, дар китобхонаи миллии шаҳри Калкатаи Ҳиндустон маҳфуз аст.

Агар қисми зиёди муҳочирони Осиёи Миёна ба Ҳиндустон ҳамроҳи Бобур омада бошанд, теъдоди дигаре аз онҳо ба сабаби кашмакашиҳои Шайбониён аз мамлакати худ фирор карда, озими сафари сарзамини Ҳинд гашта буданд. Гурӯҳе ҳам барои пайдо кардани сарват ин ҷо меомаданд. Дар ҳамон китоби «Тазкират ул-умаро» номи бисёр муҳочирони осиемиёнагӣ саб ёфтааст. Мутаассифона, ин маъҳази муҳими таърихӣ ханӯз мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Дар катори арбобони осиемиёнагӣ дар замони Бобур дар Ҳиндустон бо номи Хон Юсуф огои Ҳисорӣ вохӯрдём. Ӯ барои абадӣ гардонидани ному қораш дар соли 1529 бо пули худ масҷиде сохтааст ва дар тахтасанге, ки масҷидро зеб додааст, меконем: «Дар аҳди ҳазрати давлати шаҳаншоҳи олампадох Зухураддин Муҳаммад Ғоӣ подшоҳ халудаллҳу, милакаҳу ва султона бандаи даргоҳи самадӣ алфақири ҳақир Хон Юсуф ого ибни шайх Юсуф сокини

Ҳисори Шодмон ба тавфики Оллахтаоллӣ тавфиқ ёфта, масҷиде дар қасабаи Маҳан рост қунонд».

Яке аз шоирони дарбори шоҳи Эрон Султон Яъқуб Шаҳиди Ироқӣ замоне дар Хоразм зиста, роҳи Ҳирот пеш мегирад ва бо Қомӣ вохӯрда, озими сафари Ҳиндустон мешавад ва соли 1528 дар садсолағӣ дар Гучаррод вафот мекунад. Шоир, ҳаттоти моҳир ва олим аз Осиёи Миёна. Ҳоча Ҳусайни Марвӣ низ дар дарбори Ҳумоюн адои хизмат кардааст. Бобур бо шайхони Мовароуннаҳр – Шайх Ҳусайни Хоразмӣ, Ҳочаи Қосонӣ ва дигарон робитаи наздик доштааст. Маълум аст, ки яке аз авлодони Ҳоча Аҳрор – Ҳоча Абдулҳақ ба Ҳиндустон рафта, ба сӯхбати Бобур мушарраф гардидааст. Мавлоно Илёси Ардабилӣ, Мавлоно Нодири Самарқандӣ, Қанубии Бадахшӣ барин шаҳсони барои мо номаълум бо Бобур алоқаи наздик доштаанд. Бояд ин ҷо зикр намуд, ки аксари навқарон ва лашқарқашони Бобур аз Мовароуннаҳр будаанд.

Вале аз байни муҳочирони Мовароуннаҳр шаҳсоне мисли Мир Иброҳими Андиҷонӣ низ вомахӯранд, ки ба таваҷҷӯҳи ғамхори Бобури ҳамватанашон сазовор нагашта, уро тарк кардаанд. Дар асрҳои XVI-XVII дар Ҳиндустон иқтисодиёт ва пайваста ба он илму фарҳанг рӯ ба таракқӣ мениҳад. Дар ин ҷараён муҳочирон аз Осиёи Миёна нақши бузург бозидаанд. Оиди саҳми инҳо дар инкишофи илму фарҳанг ва санъат олимони таҳқиқоти зиёдеро анҷом додаанд. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки дар ин марҳала забон ва адабиёти форсӣ тоҷик беш аз пеш ба Ҳиндустон паҳн мегардад.

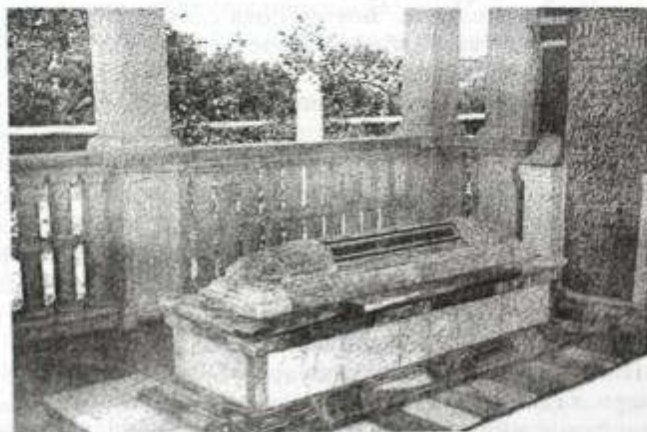
Аслан, забон дар давраи юриши Маҳмуди Ғазнавӣ дар ҳаёти ин ҷо ворид гардида буд. Вале дар асри XVI муҳочирон бо вазъи душвори забон ва адабиёт рӯ ба рӯ шудаанд. Бинобар ин ба таҳияи лугатҳои тафсирий зарурат пайдо шуд. Ва аз ин ҷост, ки бисёр фарҳангҳои форсӣ тоҷикӣ, ки дар Ҳиндустон ба вуҷуд омадаанд, то имрӯз барои омӯзиши вожасозии забони форсӣ аҳамияти қалон доранд. Воқеан, ин забон – забони давлатии Ҳиндустон ҳам буд ва бо он то асри XIX шеърҳои китобҳои илмӣ ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ офарида мешуданд.

Ин масъаларо Маликушшуарои Баҳор (1886 - 1951) аз назари тадқиқ гузаронида, дар китобаш «Сабқшиносӣ» навиштааст: «Ривҷи забон ва адабиёти форсӣ дар дарбори

Дехлї зиѣда аз дарбори Исфакон (дарбори аслии Эрон) будааст... Дар он ахд (ахди Бобуриѣн. – А.М.) забони форсї дар Ҳинд забони илмї ва мутараккї ва далели шарофат ва фазли иззат махсус мешуд ва дар Исфакон харгиз забони форсї ин аҳамиятро пайдо накард.»

Ҳоли ҳозир дар китобхонаҳои Ҳиндустон бисёр китобҳои дастнавис маҳфузанд, ки ба забони форсї иншо шудаанд. Банобар ин ба ақидаи олими ҳинд З. Десаи омӯзиши ёдгориҳои хаттии Ҳиндустон собит менамояд, ки маданияти моддӣ ва санъати халқҳои Ҳинду Осиёи Миёна хеле наздиканд. Таърихи ворид шудан ва нақши азим бозидани забони форсї дар Ҳиндустон ҳоло низ диққати олимонро ҷалб кардааст. Декабри соли 1989 оиди ин масъала дар шаҳри Дехлї ҳамоиши илмӣ ба вуқӯъ пайваст. Ин масъала ҳангоми таҷлил аз 80 – солагии академик Б. Фафуров дар шаҳри Дехлї ва Олигарх, моҳи январӣ соли 1990 низ мавриди гуфтугӯ қарор гирифт.

Бобур Ҳиндустонро забт намуд, вале онро вайрон накард, балки ба обод гардидани он ва ваҳдати мардумони гуногунмазҳаб мусоидат кард. Аз ин рӯ, то имрӯз ҳиндуҳо ва мусулмонон ва пайравони дигар мазҳабҳо номӣ ўро бо эҳтиром

Оромгоҳи Бобур дар Кобул

ба забон мегиранд. Омӯзиши робитаҳои маданияти халқҳои Осиёи Миёна ва Ҳинд, ки ҳоли ҳозир таҳкими ин муносибатҳо аз ҷорҷуби алоқаҳои давлатӣ фаротар рафтааст, хоизи аҳамияти бузурге ҳоҳад буд.

PDF Compressor Free Version

*«Ҳақиқати Ўзбекистон»,
25 октябри 1990.*

МАКТУБ БА РЕДАКСИЯИ «ПАЁМИ ИСТАРВАШАН»

МУҲТАРАМ МИРЗОМУРОД ҲОШИМОВ!

Ташаккури зиёд барои чопи мақолаи каме кӯтоҳшудаи ман бо номи «Оли Сомони Истарвшанӣ». Ин мақола боз чунин илова меҳоҳад. Дар худуди Уструшана, дар асри IX зарбхона амал мекард. Тангаи мисии (фулусӣ) аз ин зарбхона дастраси олимони гашта ба соли 279 хичрӣ (892 – 893 мелодӣ) мансуб аст (нигаред. Древности Замина, Ташкент, 1994с. - 72). Дар ақиби фулуси мазкур чунин матнро хондаанд: «Ал – амир Исмоил». Маълум, ки Исмоили Сомонӣ соли 892, баъд аз вафоти Насри I ҳокими мутлақи давлати Сомониён гардид. Дар ибтидои ҳукмронии ӯ сикказанони фулус бо номи ӯ дар Уструшан танга зарб задан, ки хеле ҷолиб аст. Аз он бармеояд, ки Исмоили Сомонӣ аз Уструшана ба Бухоро рафта, дар ибтидои ҳокимияташ ханӯз худро амири Уструшана мешуморид.

Аз ин ҷо равшан аст, ки шоҳи Бухоро Исмоили Сомонӣ дур аз пойтахти Сомониён алахусус дар Уструшана зарбхона бино накардааст. Дар ин мулк сикка задани фулус, пеш аз соли 892 низ маъмул буд. Бо ҳамин сабаб ба Уструшана нисбат додани Оли Сомон аз тарафи вазири Сомонӣ - Ҷайхонӣ, асоси таърихи дорост. Акнун ба таҳрири номҳо мегузарем. Шаҳри Самара ба шакли Самара (яъне бо як «ре») чоп шудааст. Дар ин ҷо сухан аз шаҳри Самарран Ироқ меравад, на шаҳри назди дарёи Волга (Поволжье), ки то ба наздикӣ Куйбишев меномиданд.

Оиди номи Уструшана ва Истарвшан масъала мураккабтар аст. Аспирант будам. Ба роҳбари илмиам профессор А. А.

Семёнов соли 1954 рисолаи номзадии худро барои хондан додам. ӯ ба диққат онро хонда ба катори якчанд эродхояш ба сари номи «Истарвашан» таваҷҷӯҳ карда, онро ба шакли «Истравша» ислоҳ намид. Ба ман фаҳмонд, ки дар ин ном ҳарфи «а» байни ду ҳарфи бе овоз – «те» ва «р», мавқеъ надорад ва маъноро вайрон мекунад. Дар ин бора мебояд ба сарчашмаҳои таърихӣ муроҷиат намоям. Ман ба кофтукоб машғул шудам.

Маълум шуд, ки дар маъхазҳои хитой ин вилоят Сӯйдушана ё Сайдушана ва Шуайдушана зикр ёфтааст. Баъдтар сарчашмаҳои мазкур ин номро Цао ё Цаои Шарқӣ (Восточное Цао) номиданд. Дар маъхазҳои арабӣ ва форсӣ ин вилоят бо номи Судуйшана, Уструшана ва Сурушана омадааст. Ҳамаи ин номҳо ханӯз соли 1964 дар китоби ман – «Очерки таърихи мулки Ҷротеппа дар асри XIX» чоп шудаанд. Тадқиқоти тангаҳои сугдӣ аз Шахристон нишон дод, ки номи Устравшанаи дар сарчашмаҳои мусулмонӣ зикр ёфта, ҳарф ба ҳарф такрори калимаи санскритӣ ба лафзи сугдӣ талаффузшуда мебошад. (Нигаред; Смирнова О.И.. Первые монеты из Усрушаны. Эпиграфика Востока 1,20, 1971, с. 59-64).

Дар ҳуччатҳои нодирӣ сугдӣ, ки аз кӯҳи Муғи ноҳияи Айнӣ дастрас гаштаю, яке аз тадқиқотчиҳои маъруфи онҳо, олими шинохта В.А. Лившиц, номи вилояти мазкурро Уструшана хондааст (нигаред: Юридические документы и письма. Чтение, перевод и комментарии В.А. Лившица. Москва, 1962, с. 87). Ин шакли ном ба давраи пеш аз истилои арабҳо мансуб аст. Чуноне ки дида мешавад, дар шакли «сугдии» худ истилоҳи Уструшана бе ҳарфи «а» омадааст. Яъне байни ҳарфҳои беовози «те» ва «ре» ҳарфи овозноки «а» қабул нашудааст. Хушбахтона, В.А. Лившиц охири моҳи августи соли 1997 ба Душанбе омада буд. Ман мақолаи чопкардаамро барои хондан ба ӯ додам, то ки фикрашро фаҳмам.

Мақола ба ӯ писанд омад, ҳатто маслиҳат дод, ки мақолаи мазкур ҳатман бояд ба забони русӣ тарҷума шуда, дар Москва нашр шавад. Чунки усрушанӣ будани Оли Сомон масъалаи нав буда, ба шарқшиносон то ҳол маълум нест. В.А. Лившиц инчунин таъкид намуд, ки варианти тоҷикии ин ном ҳатман Истравшан (на Истаравшан) навишта шавад. Хулоса се олими

забардасти таърихшиносу сундшинос (А.А. Семёнов, В.А. Лившиц ва О.И. Смирнова) оиди навиштани ин ном хамфикранд. Мо тадқиқотҳои асосноки онҳоро паси сар карда наметавонем. Ин эрод ва тақлифҳои санчидашуда на танҳо ба мақолаи ҷопкарлаи ман ё номи рӯзномаи Шумо, балки умуман ба ҳамаи ононе, ки шакли вайрони ин номро истифода карда истодаанду истифода мебаранд, дахл дорад. Умедворам, ки рӯзномаи Шумо ва газетаи «Заҳматкаш» мактуби маро ҷоп мекунад.

*«Паёми Истаравшан»,
3-июли соли 1998.*

СЛАВА ЗОРОАСТРИЙЦА АФШИНА ХАЙДАРА

PDF Compressor Free Version

Афшин Хайдар один из четырех сыновей правителя Уструшаны (нынешнего Истравшана)-Ковуса (его сыновья кроме Хайдара-Фадл, Хаш и Рашид). Это область и её правители дольше других вели борьбу с арабами, которым спустя более 100 лет, после Ходжента в 822 г. удалось захватить Уструшану. По словам акад. В.В. Бартольда «последним крупным военным предприятием арабов был поход, на Осрушану... в 208 г. х. (822-823)» Возможно поэтому в этой области, по его утверждению «черты арийской культуры сохранились дольше. Во всех городах Мавераннахра были арабские переселенцы, кроме Осрушаны, жители этой области не позволяли арабам селиться у них».

Из такой страны царевич Афшин Хайдар отправился к арабскому халифу. С ним были некоторые его родственники, военачальники и, вероятно, определенное число его дружинников.

Халиф принял их ибо, по утверждению Б. Гафурова, они выбрали политику «привлечения местной знати на сторону Халифата». После того, когда арабский Халиф принял Афшина Хайдара на военную службу он внешне принял ислам.

К сожалению, не все стороны жизни Хайдара известны исследователям. В частности, не известно когда он родился. На суде (смотрите ниже) заявил, что когда он поступил на службу к халифу ему было 40 лет. Известно, что его первое серьезное выступление в качестве военачальника был поход 831г., когда он подавил восстание Адуса ал- Фахри в Египте.⁴ Следовательно, Афшин Хайдар родился в Уструшане в последней четверти VIII в., а его военные успехи и слава датируется IX веком.

Анализ фактов подсказывает, что в 820-821 годах ему было 40 лет. Настоящая дата даёт нам право утверждать, что он родился в 780 году, его военные успехи и слава, как знатока

военного искусства того времени относятся к 30 годам IX в. Также известно, что Афшин Хайдар в халифской тюрьме вымарил себя голодом в 841 г. Следовательно, можно с уверенностью утверждать, что он скончался в возрасте 61-62 года. **PDF Compressor Free Version**

Самым крупным успехом Афшина Хайдара было его победа над восставшими против халифата силами в Азербайджане, во главе с Бабеком. Восстание это продолжалось более 20 лет. Арабский халиф неоднократно отправляя крупные военные силы во главе со своими известными командующими, не добился успеха. Арабские военачальники терпели одно поражение за другим. Они вынуждены были отступить, попадали в плен или были убиты в бою. Бабек оказался грозной силой, который мог поставить под сомнение существование арабского халифата. Некоторые авторы писали, что число всех убитых Бабеком дошло до 255500 человек.

Халиф собрал всех своих военачальников и поставил вопрос о том, кто может возглавить многотысячную его армию против Бабека? Все присутствующие в один голос заявили, что таким умелым, смелым и опытным верховным главнокомандующим может быть только Афшин Хайдар.

3 июня 835 г. Халиф ал- Мутасим назначил Хайдара правителем провинции Джибал и поручив ему главное командование войсками халифата, отправил на войну с Бабеком.

Для своей победы над восставшими Афшин Хайдар применяет разнообразную тактику, включая «охоту» за командующими его армии. Так, одним из храбрых военачальников Бабека был турок Тархан, который доставлял армии Афшина много неприятностей. Афшин понял, что если Тархан продолжает оставаться во главе армии восставших, ему придется очень трудно в войне с ними. Афшин постоянно следил за передвижением Тархана и искал случая вывести его из строя. Наконец, это ему удалось, когда Тархан с малым отрядом отправился в свое имение Афшин - выследил его, подослал к нему агента, который убил его и голову Тархана отправил Афшину. После убийства такого храброго

военноначальника Бабек стал терпеть одна поражение за другим.

В 837 г. Афшин получил от халифа большое подкрепление и 30 миллионов дирхемов для выплаты жалованья войскам и на снабжение.

PDF Compressor Free Version

После долгих кровопролитных боев и потери с обеих сторон столица Бабека-гор. Базз был захвачен. Бабек бежал в сторону Орона. Афшин сообщил владельцам Азербайджана, Орона, Армении и других мест об этом бегстве и приказал им задержать всех подозрительных людей. Для поимки Бабека Афшин разослал по всем дорогам свои отряды.

Бабек намеревался попасть в Византию, к императору Феофилу. По дороге туда один из армянских князей Сахл ибн Сунбат узнав Бабека, всякими обещаниями, обманным путем выманил его в свою крепость и известил об этом Афшина.

Получив такое известие Афшин написал Ибн Сунбату о том, что он будет хорошо вознагражден. Затем Афшин описал Бабека одному из своих приближенных, которому он доверил и послал его к Ибн Сунбату. По словам Табари этот посланец был из Уструшаны. Этот человек выдал себя за повара и во время еды хорошо рассмотрев Бабека, доложил обо всем Афшину Хайдару. Был составлен план, по которому Бабек в день охоты был перехвачен и доставлен к Афшину 15 сентября 837 года, в сопровождении военачальников Афшина- Бузбары и Абу Саджа Дивдада. По словам Масуди («Китаб Мурудж аз-захаб...») с этими лицами к Афшину явился и Сахл ибн Сунбат, «положение которого Афшин поднял высоко, пожаловав ему ценные подарки, надев на него почетное платье, корону, провел перед ним войска, сложил с него харадж, после чего отпустил»²

Мукаддаси («Китаб ал-бад...») пишет, что «Сахлу ибн Сунбату принесли два миллиона дирхемов и разрешили ему самому назначить правителей в своей области. Табари сообщает, что Афшин приказал выдать сыну Сахла- Муавие 100 тыс. дирхемов и миллион дирхемов Сахлю от имени эмира верующих, а также богато вышитый драгоценностями пояс и корону батрика и таким путем Сахл стал батриком (князем).

Макдиси («Житав ал- бад ват-тарих») поступок Сунбата по отношению Бабека объясняет тем, что Сунбат когда-то был пленником Бабека и хотел откупиться от него большой суммой, но Бабек отказался принять у него выкуп и совершил на его глазах жестокое убийство его матерью, сестрой и женой, ибо дьявол поступал так с людьми, когда он их брал в плен с их женщинами».

«Победа над Бабеком, по словам ал- Мукаддаси, была величайшей победой в (государстве) ислама, а день его пленения был днем праздника мусульман». Без этой победы уничтожился бы ислам.

По приказу халифа Мутасима Бабеку отрезали руки, ноги а затем отрубили его голову. Голова была отправлена в Табаристан, чтобы устроить других, а тело повесили на площадь а затем сожгли.

После победы над Бабеком, в 838 г. во главе 30-тысячной армии Афшин Хайдар, следуя в авангарде войск халифа, напал на главные силы византийской армии под командованием императора Феофила, разбил их и обратил в бегство. Таким образом, Афшин Хайдар спас арабский халифат от внутренних (Бабек) и внешних (Византия) врагов.

Верховный главнокомандующий армиями халифата Афшин Хайдар был удостоен небывалому вниманию халифа Мутасима и стал первым лицом в халифате после халифа. Он стал правителем на обширной территории. Автор XIII в. Хаким Заджоджи писал, что его владения простирались от границ Египта до границ Руси на севере. Хайдар владел Ороном, Азербайджаном, Арменией, Ираном и областью Синда на Востоке. Афшин Хайдар жил в огромном дворце, имел несколько тысяч воинов, сам совершал суд, имел своего палача и прочие. Арабские поэты о нем стали сочинять стихи. Слава Афшина Хайдара не имел границ, о нем стали говорить во всех уголках Халифата.

Автор XIII в. Хаким Заджоджи («Хумоюннамэ»)¹ подробно описал славу Афшина и те подарки, которыми он был удостоен Халифам и те, которые время от времени халифом отсылал во дворец Афшина.

За период своего пребывания у халифа и успешных военных операций, Афшин Хайдар сумел завоевать к себе доверие халифа и назначать на высокие должности – правителями областей своих родственников, земляков и тех, кто с ним участвовал в военных операциях.

Один из них был Мингчур (у Буниятова З. Минкиджавр из Ферганы), который хотел освободиться от власти халифа. По приказу последнего Афшин Хайдар посылает в Азербайджан другого своего приближенного Абу-с-Саджа Дивдода. В результате, в 840 г. Мингчур был снят с должности и отправлен к халифу.

Абу-с-Садж Дивдод был одним из известных и высокопоставленных особ Уструшаны. Об этом писал саманидский везир Джайхани, в своем труде «Ашкол ул-олам». По его словам, группа людей из Уструшаны, Насафа, Самарканда и Согда, будучи на службе у халифа, достигли высокого положения, стали царями. Они были смелыми, совершили великие дела и восставали. К ним из Уструшаны Джайхани отнес Афшина и Ол-Абу ас-Соджа.

В 839 г. Абу-с-Содж во главе большой армии был направлен Афшином для подавления восстания в Азербайджане во главе Мингчура ал-Фаргони. В этом же году халифом он был отправлен в Табаристан для подавления антихалифатского восстания Мозяри.

В 856 г. Абу-с-Садж получает назначение в Аравию, в качестве начальника Мекканской дороги. Данная должность была очень высоким, ибо она давалась только лицам особо близких ко двору халифа, и приносила очень большие доходы.¹

Эту должность Абу-с-Садж Дивдод занимал до 865 года. В одно время с этим, в 858 г. на него было возложено должности правителя Халеба и других с ними соседних городов.

Вскоре Абу-с-Садж удостоивается новой должности-наместника Куфы и её окрестностей, а также повторно пост начальника Мекканской дороги.

В 870 г. Абу-с-Садж был направлен в Армению против восставших. Он там пробыл до 874 г. Затем Абу-с-Садж был

переведен халифам на более ответственный пост – правителем Ахваза. Здесь его постигла неудача. Его войско потерпело поражение в войне с зинджами. Он умер в 879 г.

Абу-с-Садж честно и добросовестно выполнял свои гражданские и военные обязанности, участвовал в войнах против Бобака и в его пленении и пр. Афшин Абу-с-Саджа, в свое время назначил правителем Азербайджана и Армении, очевидно, вместо Мингчура. Этот смелый, расторопливый и закаленный в боях военачальник в Азербайджане основал свое государство и династию, получившая название «Соджиди» или «Соджидов». История этого государства мало изучена. Однако известно, что его основатель Абу-с-Садж из села Джанкакат (?) в Уструшане.¹

Почему мы подробно перечислили деятельность Абу-с-Саджа по годам? Во первых, надо имеет ввиду, что он был одним из тех военачальников, который вместе с Афшином Хайдаром покинув Уструшану поступил на службу к халифу. Во-вторых, из всего этого видно, что халиф Мутасим, расправившись с Афшином, и его наследниками не стал заниматься «чисткой» своего государства от Уструшанцев и вообще от Мовераннахрцев. В-третьих, с именем Абу-с-Саджа связана целая династия, которая правила в Азербайджане и Армении.

После смерти Абу-с-Саджа ему наследовали два сына – Мухаммад и Йусуф. Мухаммад в год смерти отца был назначен халифом правителем Мекки и Медины и начальником Меканской дороги. Он оказался весьма искусным правителем и военачальником и одержал ряд побед над врагами Халифа.

В 276 г. х. (889-890) Мухаммад был назначен правителем Джибалия и Азербайджана. Затем он усмирив восстание в Багдаде и в 898 г. вновь направляется в Азербайджан и Армению.

Мухаммад в историю вошел как Мухаммад Афшин в памяти об Афшине Хайдаре.

В Армении и Грузии «новый» Афшин одержал несколько побед. Наконец в Армении и Грузии наместником он оставил своего сына Дивдода. Названного так по имени его отца Абу Соджа Дивдода. В 901 г. Мухаммад Афшин умер, заболев

чумой. После смерти Мухаммада Афшина его войско собралось на совет и выбрали своей главой его сына Дивдода.

Другой сын Абу-с-Саджа Абулкасим Йусуф в 884-885 гг. был правителем Мекки и Медины.

Йусуф в августе 901 г. напал на войска племянника и стал наместником Азербайджана и Армении. Юсуф захватил в Грузии и город Тифлис.

Государство Саджидов во главе с Йусуфом стало занимать огромную территорию от Ани и Двина на западе до Каспийского моря, на Востоке, Зенджана на юге, и Дербенда на севере. Ко времени правления Йусуфа относится нападение русов на владения Саджидов и соседних областей.

Йусуф ибн Абу-с-Садж воспользовался борьбой при дворе халифа и с 911 г. прекратил выплату дани. У него скопилось огромное богатство, мощь его усилилась и это побудила Йусуфа к полному разрыву с центральной властью, а в дальнейшем и к вольным действиям против халифата. В первых сражениях Йусуф разбил халифские войска. Однако 16 июля 919 г. в сражения с войсками халифа у Ардабиля войска Юсуфа отступили, а сам он попал в плен. Но в 922 г. халиф освободил Йусуфа из заключения и, одарив его богатой одеждой и подарками, вновь назначил наместником Азербайджана и Армении и волием Рея, Казвина, Абхара и Зинджана, с условием выплаты в казну 500 тыс. динаров ежегодно. По другим сведением кроме перечисленных территории Йусуфу принадлежали и Персия, Иберия и Албания (Кавказская).

Усиление государства Саджидов сильно беспокоило придворные круги халифата. В конце-концов Йусуф потерпел поражение от войск карматов около Куфы, был ранен и попал в плен. Он был убит в 927 г. в возрасте 65 лет. Йусуф правил Азербайджаном и соседними странами около 27 лет. Он был основателем иррегулярных кавалерийских частей, которые сыграли большую роль в сражениях.

После смерти Йусуфа правителем Азербайджана был назначен племянник Йусуфа (сын его покойного брата) Абу-л-Мусофир ал- Фатх ибн Мухаммад (в 928 г.). Через полтора года

он был смещен и правителем стал один из военачальников Йусуфа Муфлих. На этом правлении династии Саджидов был положен конец. Азербайджаном и другими их территориями стали править их гулямы.

Здесь мы хотим вернуться к истории завершения карьеры Афшина Хайдара, который положил начало во всех вышеописанных событиях и судьбах названных правителей, военачальников и других лиц из древней Уструшаны. В 839-840 гг. Афшин Хайдар был отстранен от командования личной гвардией халифа, а 7 сентября 840 г. по приказу халифа арестован.

Здесь необходимо проследить, как этот знаменитый полководец постепенно выходил из доверия халифа Мутасима?

Главной причиной недоверия Халифа к своему полководцу, на наш взгляд, было то, что слава Афшина, его успехи в борьбе с внутренними и внешними врагами халифата, неординарное отношение самого халифа к его личности и прочее не всем было по душе. Не всех придворных Афшин слушал и иногда своевольничал. У него много стало врагов, которые время от времени стали доносить халифу всякую всячину. В конце-концов, Афшин был обвинен по нескольким вопросам.

Огромные богатства и ценности, получаемые Афшином, как наместником халифа в Азербайджане, Ороне, Армении и других областей а также захваченные во время военных действий, не оставались на территории халифата, а тайно, в год два раза переправлялись на его родину-в Уструшану. Об этом один из его врагов-Абдуллах ибн Тохир донес халифу. Для выхода из создавшего положения Афшин решил бежать через Кавказ и добраться до Уструшаны. Эти планы оказались не осуществимы. Тогда Афшин решил пригласить в гости халифа и военачальников и отравить их, а затем совершать побег.

Обо всем этом один из его окружении донес халифу, который вызвал Афшина к себе и заточил его в особую тюрьму (которая в дальнейшем стал именоваться «тюрьмой Афшина»). По приказу халифа был арестован и сын Афшина правитель Уструшаны Хасан. Афшин был обвинен в измене халифату и исламу и над ним был назначен суд.

Суд происходил во дворце халифа. Первыми были

PDF Compressor Free Version

допрошены двое согдийцев из Уструшаны, служители мечети. Один из них был муадзин (суфи) другой имам. Они при строительстве в Уструшане мечети напали на храм, где находились идолы уструшанцев и выбросили их, а храм превратили в мечеть. Афшин признался, что он приказал дать каждому из них по тысяче ударов плетью, ибо они согрешили и препятствовали людям ходить в их места поклонения.

Далее, на суде Афшина спросили «что у тебя за книга, украшенная золотом, бриллиантами и парчой и которая содержит богохульные выражения против Аллаха?» Афшин ответил, что эта книга досталась в наследство и она содержит самые мудрые изречения зороастрийцев, я не думаю, что это является прегрешением против ислама.

Во время обыска во дворце Афшина нашли молитвенник с изображением человека из дерева, на котором было много украшений и драгоценных камней и в его ушах было два белых камня с золотыми узорами на них. Из его дома были изъяты причудливые фигуры и другие вещи. Были найдены деревянные плиты, которые он изготовил для использования во время своего бегства на родину. Там был найден другой идол, а среди его книг нашли книги магов, называемую «Зарава» и много другое, имевши отношение к его поклонению своему богу.

Афшин был обвинен в том, что до с его времени он оставался необрезанным, что его на родине именовали «Богом богов» («Худои худоён»).

На вопрос о том «почему Афшина так называют»? Он ответил: «... так обращался его народ к его деду и отцу и к нему до того, как он не принял ислам, и он хотел ставить себя ниже народа, дабы он не вышел из -под его повиновения».

Далее Афшин был обвинен в тайных связях с Бабеком.

На суде спросили Афшина «почему он не сделал себе обрезание, что является непременным требованием ислама?» Афшин ответил, что он не видит в этом уклонения от норм ислама, а не сделал из-за боязни, что если у него отрежут часть его тела, то он умрет.

И после суда Афшин находился под стражей. По словам

Буниятова «... халиф боялся сразу казнить Афшина, ибо несмотря на доказанность предъявленных ему на суде обвинений в измене исламу и халифату, Афшин пользовался большим авторитетом среди армии и, кроме того, у него было много сторонников как в столице, так и на окраинах халифата».

«Так окончилась карьера Афшина одного из выдающихся личностей халифата Аббасидов».

Афшин в тюрьме отказался принимать пищу и все, что ему преподносили они были отравлены. Он решил мारить себя голодом и погибнуть по своей воле. После смерти Афшина в мае-июне 841 г. его тело было распято. После этого тело сожгли и пепел был выброшен в реку Тигр.

Всемирно известные исследователи разных стран Азии и Европы писали об Афшине много интересного, характеризовали его со всех сторон. Так, член-корреспондент АН СССР А.Ю. Якубовский писал: «Внешне он верой и правдой служил халифу, подавлял крупнейшие народные движения против арабского халифата, в частности, разгромах Бабека в Азербайджане, и тайно подготавливал восстание в Усрушане, намеревался вернуть себе престол своих предков».

Другой широкоизвестный русский востоковед А. Е. Крымский писал: при «... халифе Мотасиме (833-842), всемогущим любимцем был перс Афшин (погиб в 841 г.), который не стеснялся наказывать заусердствовавших мусульман в их проявлениях религиозной нетерпимости против зороастрийцев, а сам хоть принял мусульманство, оставался необрезан. Необрезанный мусульманин все равно, что некрещенный христианин; тогдашний верховный кадий, - даром, что рационалист - мотазилит, - энергично выразился по этому поводу: «В обрезании заключается весь ислам!». Правда, что эти нетерпимые слова кадий сказал Афшину уже тогда, когда всемогущего временщика постигла немилость и был наряжен над ним суд, выскивавший всякие поводы для объявления Афшину смертной казни (841).

Подробно описывая жизнь и подвиги Афшина Уструшанца Азербайджанский ученый, Герой Советского Союза З. Буниятов

пришел к такому заключению «Как будто не было, мы можем констатировать факт, что Афшин в душе питал склонность к Хуррамитам, ибо всевозможные идолы, обнаруженные в его дворце, подтверждают приверженность Афшина к огнепоклонству — зороастризму, т.е. вере, которую исповедовали Хуррамиты».

Мы уверены, что наступит такое время, когда таджикский народ сумеет по достоинству оценить заслуги своего великого сына Афшина Хайдара, полководца, поступки которого потрясли Арабский халифат в IX веке.

НЕСКОЛЬКО ШТРИХОВ ИЗ ЖИЗНИ УЛУГБЕКА

Улугбек был старшим сыном Шахруха, по линии отца внуком Тимура, по линии матери относился к влиятельному кипчакскому эмиру Гиясуддину Гархану. Он родился в воскресенье 19 месяца джумадал аввала 796 г.х., что соответствует 22 марта 1394 г. в городе Султания (Иранский Азербайджан). В это время Тимур был в завоевательном походе в Иране и Азербайджане. Военные действия происходили в горных районах современного Ирака, у хорошо защищенной крепости Мардин. После долгой осады 12 месяца джумада ас-сани 796 г.х., что соответствует 15 апреля 1394 г., крепость была взята. Воины Тимура, по своему обычаю и выполняя его приказ, начали беспощадно грабить народ, началась страшная резня, в которой не щадили даже детей [1, 7].

И только радостная весть, привезенная гонцом из Султании, о рождении сына у Шахруха, спасла жителей крепости Мардин от полного истребления. Тимур не только пощадил жителей, но даже пожаловал крепость и ее окрестности Султан Салиху, брату Султан Исы, прежнего правителя Мардина [1,7].

Словом, Улугбек с первых дней своего рождения оказался в роли I, приносящего пользу массе населения.

Тимур по словам А.Ю.Якубовского, победоносно закончив один поход... готовит следующий. Так, вернувшись в Самарканд из так называемого «пятилетнего» похода на Азербайджан и Иран 11 шавваля 798 г.х. (18 июля 1395 г.), он в течение двух лет готовил походы в Индии и Китае. На очереди была Индия. Поход в эту страну начался в самом начале 800 г.х. (1397-1398).

Тимур, оставив правителем Самарканда своего внука Мирзо Умара, сына Мироншаха, а четырехлетнего Улугбека взял с собой. Все это свидетельствует о том, что Тимур с юных лет готовил своих потомков, даже малолетних внуков к укреплению государством и к участию их в военных походах. Возможно, это было моралью тогдашней аристократии и военачальников, когда сами они были к этому еще в детстве. Да и сам Тимур с юных лет был хорошо знаком с военным делом и принимал участие в междоусобных распрях. На этот раз Улугбеку «не повезло»: он из-под Кабула был возвращен в Самарканд. Причиной тому послужил жаркий климат Индии и слабое здоровье мальчика.

Улугбек был любимым внуком Тимура и он хотел, чтобы этот мальчик всегда был при нем. Об этом Гиясуддин Али написал: «Как ни хотелось его (Тимуру), чтобы они (Улугбек) находились при нем неотлучно, дабы не расставаться со «светом (своих) очей» и с «плодом сердца», однако, он подумал, как бы, не дай Бог, жара Индостана дурно не повлияла на благословенное здоровье (Улугбека)».

Зато через, примерно, полгода, т.е. 28 марта 1399 г. у переправы напротив Термеза в числе встречавшихся Тимура был и пятилетний Улугбек. Все четыре месяца, когда Темур перебрался из Термеза в Самарканд, Улугбек находился при нем. Удугбек неотлучно находился при деде и в течение четырех последующих лет, во время похода Тимура в Малую Азию против султана Баязида I (1389-1402) и был отправлен Тимуром в Самарканд из окрестностей Фирузкуха весной 1404 г. Тимур взял с собой Улугбека и в поход на Китай. Так что с малолетнего возраста будущий ученый испытал вместе с своим делом радости победы, кровь, слезы, грабежи и убийства.

Причина участия Улугбека в походах Тимура, возможно, заключалось в том, что этот завоеватель в лице малолетнего мальчика видел незаурядные способности и необычный ум. Об этом мы знаем из биографии и история женитьбы Улугбека. Перед началом похода на Китай в четверг, девятого октября 1404 г. [2, 121], т. е. за полгода до своей смерти, Тимур устроил в Кони -Гиле, недалеко от Самарканда, большие торжества для празднования победы над султаном Баязидом. На празднествах, продолжавшихся 40 дней, Тимур женил своих внуков: Улугбека, Ибрахим Султана (сыновей Шахруха), Эджил (сына Мироншоха), Ахмад Мирза и Мирза Байкаро (сыновей Умар Шайха) [3, 436]. На этих торжествах присутствовали послы Египта, Рума, Китая, страны франков (Испании), Моголистана, Дашти Кипчака и Алтая. Улугбеку тогда было всего-навсего 10 лет, а его брату Ибрахим Султану еще меньше (последний похоронен в Герате, в мавзолее своей матери Гавхаршода).

Женитьба в малолетнем возрасте, очевидно было присуще и другим правителям. Например, болгарскому императору Константину (X в.) при обручении было 8 лет. Примерно такого же возраста была и его невеста [4, №41].

Удивляет нас не только возраст жениха-будущего астронома, но и то, что на эту свадьбу не были приглашены отцы женихов, т.е. Шахрух и Мираншах. Еще один необычный примечательный факт из жизни и деятельности Улугбека. Он занял престол в Самарканде в 1409 г., в 15-летнем возрасте. По другим сведениям в 1411 г. в 17-летнем возрасте, еще при жизни отца. При этом не замечено, чтобы он ссорился с отцом. Улугбек не только не стремился к захвату всей власти и к свержению своего отца, как это было почти повсеместно в средневековых феодальных государствах, он даже не пошел на обострение своих взаимоотношений с отцом и противопоставление столичный Самарканд со столичным Гератом, где сидел его отец Шохрух Мирзо.

Несколько слов о воспитателе Улугбека.

Согласно мнению В.В.Бартольда, источники не дают ответа на вопрос, когда и под чьим влиянием у Улугбека появилась

склонность к научным занятиям. Ближайшие родственники Улугбека-его дед Тимур, бабушка Сарой Мулхонум, на попечение которой он был отдан с младенчества, его родители-Шахрух и Гавхаршод, как и атабек эмир Шохмалик, едва ли могли содействовать развитию научных интересов Улугбека, его образованию и воспитанию в гуманистическом духе. Поэтому заслуживает внимания то, что возле Улугбека в его детские годы находился еще один человек, сын видного сарбадора, талантливый поэт, неоднократно проявивший редкое благородство характера и обширные познания. Его настоящее имя Хамзабек Али Малик Туси [5, 10-11], с псевдонимом Байхаки (1382-1462). Он больше известен под именем Шайх Озари. Алишер Навои в своей работе «Маджолису-н-нафоис» отметил, что стихи Шайха Озари были широко известны и популярны. О нем сообщает сведения и Давлатшохи Самарканди в своей работе «Тазкирату-ш-шуаро». Кроме стихов, от Шайха Озари до нас дошло его сочинение «Джавохиру-л-асрор» («Тайна драгоценностей») и другие книги, касающиеся исламской религии, правил хаджа и пр.

Отец Улугбека Шахрух бывал у Шайха Озари и обещал ему высшие поэтические признания-«малику-ш-шуаро». Шайх Озари умер в 82 года жизни, в 1462 г. через 13 лет после Улугбека. Отец Шайха Озари был руководителем сарбадорского движения в Байхаке и сарбадорским правителем в Исфароине. Этот факт имеет существенное значение в воспитании и в дальнейших действиях Улугбека, о чем мы остановимся ниже.

По мнению академика В.В.Бартольда, Хамза или Шайх Озар якобы был только товарищем детских игр Улугбека. Однако, сопоставляя даты жизни этих двух лиц, ученые пришли к другому выводу [5,11].

Шайх Озар родился в 1382 г. и был на 12 лет старше Улугбека. Когда его назначили «служить» Улугбеку, то Шайх Озару было 16-17 лет, а Улугбеку только 5. Они не могли быть «товарищами детских игр» ввиду различия возраста. Кроме того, по Давлатшохи Самарканди и со слов Шайха Озара

известно, что в течение нескольких лет он не только забавлял царевича, но и учил, развивал, рассказывая занимательные истории «хикояты», до такой степени заинтересовывавшие ребенка, что много лет спустя, встретив своего воспитателя, Улугбек говорил о Карабаге, походе в Грузию и о рассказах поэта про диковинки тех мест. До 11-летнего возраста, т.е. 4 года Улугбек находился под присмотром и влиянием поэта. Предполагают, что Шайх Озар, как и его отец, был сторонником сарбадорских идей. Учитель оказал влияние на своего ученика и в этом вопросе. Возможно, поэтому внутренняя политика Улугбека в некоторых вопросах явно соответствовала политике хорасанских сарбадоров. Известно, что принципы государственного управления сарбадоров более соответствовали интересам городского и сельского населения. Наряду с аристократами-ходжами активное участие в управлении принимали представители ремесленных корпораций. Порой у них было до семи соправителей одновременно. В их числе встречались люди низкого происхождения: сын раба, старшина ремесленного цеха и т.п.

Экономическую основу сарбадорского движения составляли доходы от торговли (тамга). Поэтому сарбадоры смогли уменьшить налог на земледельцев до 1/3 урожая.

В целом, это могучее народное движение носило прогрессивный характер. Ученые предполагают, что отдельные представители Тимуридской династии, такие как Улугбек, Халил Султан и Абубакр, очевидно, испытывали на себе благотворное влияние сарбадорских взглядов [5,16-17]. Это видно из следующих шагов Улугбека.

В 1428-1429 гг. Улугбек провел прогрессивную денежную реформу. Централизация и упорядочение денежного обращения способствовали росту торговли, ремесленного и сельскохозяйственного производства, что должно было привести к повышению благосостояния народа. Одновременно увеличился доход казны от торгово-ремесленного налога тамга, несмотря на сопротивление духовенства и крупных феодалов, связанных с торговлей. Следуя некоторым финансово-

экономическим методам сарбадоров, Улугбек уменьшил крестьянские налоги и настаивал на тамге, как это делали до него сарбадоры Хорасана.

Анализируя денежную реформу Улугбека, ученые пришли к выводу, что причиной трагической гибели Улугбека была, в основном, его внутренняя политика, шедшая вразрез с интересами крупных феодалов [5, 18].

Неслучайно сын Улугбега-Абдулатиф, поднимая бунт против отца, прежде всего отменил в своем владении (Балхе) торгово-ремесленный налог тамга. Этим он привлек на свою сторону купцов и феодалов, которые вели крупную торговлю и владели торгово-ремесленными предприятиями.

Несколько слов об Улугбеке как о человеке, глубоко знавшем, помимо точных наук, классическую литературу, язык, музыку и историю.

Под руководством и при непосредственном участии Улугбека написано оригинальное сочинение по истории монгольского государства «Улуси арбаа» (Четыре улуса), «Улуси арбаи Чингиз» (Четыре улуса Чингизова), или «Таърихи арбаи улус» (История четырех улусов). Отметим, что эта сторона деятельности ученого мало изучена.

Между тем, труд Улугбека служил первоисточником многим историкам XVI-XVII вв.

В «Таърихи арбаи улус» излагается история четырех государств, возникших сразу же после смерти Чингизхана (1227 г). Историк найдет здесь немало интересного. Особое значение имеют сведения о возникновении термина «узбек» как этнонима и топонима. Изучая многочисленные труды средневековых ученых и существующую литературу, ученые Узбекистана пришли к заключению о том, что термин «узбек» как этноним действительно появился в 60-х годах XIV в. как собирательное имя для всего тюрко-монгольского населения восточной части Дашти Кипчака, которое не повиновалось правителям Золотой Орды и откололось от него в начале XIV в. [1,29].

Особое внимание в труде Улугбека занимает то, что именовавшиеся узбеками племена перекочевала на территорию,

известно, что в течение нескольких лет он не только забавлял царевича, но и учил, развивал, рассказывая занимательные истории «хикояты», до такой степени заинтересовывавшие ребенка, что много лет спустя, встретив своего воспитателя, Улугбек говорил о Карабаге, походе в Грузию и о рассказах поэта про диковинки тех мест. До 11-летнего возраста, т.е. 4 года Улугбек находился под присмотром и влиянием поэта. Предполагают, что Шайх Озар, как и его отец, был сторонником сарбадорских идей. Учитель оказал влияние на своего ученика и в этом вопросе. Возможно, поэтому внутренняя политика Улугбека в некоторых вопросах явно соответствовала политике хорасанских сарбадоров. Известно, что принципы государственного управления сарбадоров более соответствовали интересам городского и сельского населения. Наряду с аристократами-ходжами активное участие в управлении принимали представители ремесленных корпораций. Порой у них было до семи соправителей одновременно. В их числе встречались люди низкого происхождения: сын раба, старшина ремесленного цеха и т.п.

Экономическую основу сарбадорского движения составляли доходы от торговли (тамга). Поэтому сарбадоры смогли уменьшить налог на земледельцев до 1/3 урожая.

В целом, это могучее народное движение носило прогрессивный характер. Ученые предполагают, что отдельные представители Тимуридской династии, такие как Улугбек, Халил Султан и Абубакр, очевидно, испытывали на себе благотворное влияние сарбадорских взглядов [5,16-17]. Это видно из следующих шагов Улугбека.

В 1428-1429 гг. Улугбек провел прогрессивную денежную реформу. Централизация и упорядочение денежного обращения способствовали росту торговли, ремесленного и сельскохозяйственного производства, что должно было привести к повышению благосостояния народа. Одновременно увеличился доход казны от торгово-ремесленного налога тамга, несмотря на сопротивление духовенства и крупных феодалов, связанных с торговлей. Следуя некоторым финансово-

экономическим методам сарбадоров, Улугбек уменьшил крестьянские налоги и настаивал на тамге, как это делали до него сарбадоры Хорасана.

Анализируя денежную реформу Улугбека, ученые пришли к выводу, что причиной трагической гибели Улугбека была, в основном, его внутренняя политика, шедшая вразрез с интересами крупных феодалов [5, 18].

Неслучайно сын Улугбега-Абдулатиф, поднимая бунт против отца, прежде всего отменил в своем владении (Балхе) торгово-ремесленный налог тамга. Этим он привлек на свою сторону купцов и феодалов, которые вели крупную торговлю и владели торгово-ремесленными предприятиями.

Несколько слов об Улугбеке как о человеке, глубоко знавшем, помимо точных наук, классическую литературу, язык, музыку и историю.

Под руководством и при непосредственном участии Улугбека написано оригинальное сочинение по истории монгольского государства «Улуси арбаа» (Четыре улуса), «Улуси арбаи Чингиз» (Четыре улуса Чингизова), или «Таърихи арбаи улус» (История четырех улусов). Отметим, что эта сторона деятельности ученого мало изучена.

Между тем, труд Улугбека служил первоисточником многим историкам XVI-XVII вв.

В «Таърихи арбаи улус» излагается история четырех государств, возникших сразу же после смерти Чингизхана (1227 г). Историк найдет здесь немало интересного. Особое значение имеют сведения о возникновении термина «узбек» как этнонима и топонима. Изучая многочисленные труды средневековых ученых и существующую литературу, ученые Узбекистана пришли к заключению о том, что термин «узбек» как этноним действительно появился в 60-х годах XIV в. как собирательное имя для всего тюрко-монгольского населения восточной части Дашти Кипчака, которое не повиновалось правителям Золотой Орды и откололось от него в начале XIV в. [1,29].

Особое внимание в труде Улугбека занимает то, что именовавшиеся узбеками племена перекочевала на территорию,

которую назвали арка (тыл, т.е. в «Туркестанзамин» [1,29].

Будучи выросшим на военных походах, Улугбек как и свой дед и отец, организовывал и возглавлял эти походы. Однако, он был неудачным военачальником. Как политика его нельзя ставить в один ряд с его отцом, дедом и даже собственными братьями. Это был ученый на троне, какого, по словам В.В.Бартольда, не знал до него мусульманский мир.

Тем не менее, на одном из походов Улугбека следует остановиться. Это была первая и последняя победа Улугбека. Он вел упорную и длительную борьбу с моголами и узбеками из Ок-Орды, с целью предотвращения их систематических набегов на Мавераннахр и распространения своего политического влияния на так называемую «страну узбеков». Наконец, при поддержке Улугбека в 1422 г. на престол Моголистана сел Шермухаммад. Однако, он вскоре отвернулся от своего благодетеля и отказался признавать над собою его власть и даже вмешиваться во внутренние дела Мавераннахра и, особенно, Кашгара. Это и послужило поводом нового выступления Улугбека на Моголистан. Поход был начат в конце октября 1423 г. в ноябре этого года Улугбек прибыл в Шахрухию и стал зимовать. Часть его войск стояла в Андижане, другая часть - в Отраре, а он сам в Шахрухии. Армия Улугбека вступила в Моголистан в феврале 1424 г. Этот поход продолжался до июня месяца и окончился победой Улугбека. Ему досталась большая добыча, в том числе два больших яшмовых камня.

По возвращении из Моголистана Улугбек, пересекая Илан-Ути, между крепостью Сой-Буйи и Джизахом, приказал высечь на скале надпись следующего содержания: «С помощью господ Бога его величество великий султан, покоритель царей, народов, тень божья на земле, подпора постановлений сунны и закона божеского, государь всемогущественный вере, Улугбек кураган, да продлит Бог время его царствования и его правления, предпринял поход в страну Джеты и моголов и от того народа возвратился в эти страны невредимым. В восьмьсот двадцать восьмом новолунном году».

Об этой надписи русские получили сведения в 1812 г. от

индийского путешественника Мир Изатулы. Второе сведение до них дошло в 1865 г.

Русский офицер и краевед П.И.Лерх в 1867 г. дважды был в Джилан-Ути. Первый раз он с А.И.Макшеевым на коляске в сопровождении казаков, разобрал часть текста и убедился, что текст не принадлежит Тимуру, а принадлежит Улугбеку. Во второй раз (в сентябре 1867 г.) еще до завоевания Самарканда Россией полковник П.И.Лерх при помощи казаков снял оттиски надписи (хотя ему мешал сильный ветер).

Настоящий факт свидетельствует о том, что Улугбек был всесторонне развитой личностью и прославил свое имя не только бесценными трудами в области астрономии, истории и других наук, но и своим чутьем в понимании значения эпитафических памятников, в частности, ценности наскальной надписи. Он на труднодоступной скале приказал увековечить свою победу над врагами целостности государства. Настоящая надпись не только память о нем и его деятельности, но и оказался примером для будущих потомков, в частности, шейбаниду Абдуллахану (1583-1598), оставившим примерно такого же содержания надписи на память о своей победе над своим врагом Бабаханом.

ПРИМЕЧАНИЕ:

1.Ахмедов Б. Улугбек и политическая жизнь Мавераннахра первой половины XV в. Из истории эпохи Улугбека. Ташкент, 1965.

2.Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406).-Москва, 1990.

3.Мавлоно Шарафуддин Али Язди. Зафарнома. Ба тасхех ва эхтимоми Мухаммади Аббоси, Техрон, 1336, чилди дуввум.

4.Журнал Континент, №41, октябрь 1996 г.

5.Чехович О.Д. К вопросу о воспитании Улугбека. Из истории науки эпохи Улугбека. Ташкент, 1979.

6.Ахмедов Б. Улугбек и политическая жизнь Мавераннахра первой половины XV в. Из истории эпохи Улугбека.

«Фарҳанг», 2003. №3

БРОНЗОВАЯ ПЕТЛЯ XIV В.

(Рисунок петли см. на обложки этой книги)

В 1967 г. во время очередной работы археографического отряда сектора истории средних веков в верховьях реки Зеравшан, на дверях заброшенного склада в бывшем райцентре Матчи – в кишлаке Мадрушкат нами была снята бронзовая петля для замка от дверей. Она цельно литая, длиной 18,5 см. (без цепи), шириной 7,7 см. На оборотной стороне напаянная кованная пластинка. Петля заканчивается узорным фигурным медальоном в виде лепестка, повышенный по отношению к основной плоскости медальона бортиками. Такая же рельефная полоса разделяет медальон на две симметричной части, заполненный гравированной надписью.

Надпись выполнена весьма посредственно с точки зрения каллиграфического искусства. Поэтому она местами неразборчива. К тому же замок терся и текст на этом месте оказался сбит. По разобранным нами отрывкам надписи – это стихи на таджикском языке, одна из строк которой сообщает нам дату выполнения этой работы:

«Цепь государственной вороты» дата создания этой (петли) и есть».

Расшифровка хронограммы дает цифру 715 г. х. (1315 - 1316).

Настоящая дата подтверждается и фоновым закрытием (кружочками) изделия, который перекликается с дневными традициями искусства на металлических изделиях.

Фон под надписью заполнен мелкими шариками. Такие же линии гравированных надписей проходит по двум основным стержням петли. Боковые стороны стержней без гравировки.

На оборотной стороне стержней петли выгравированы разные геометрические узоры и имитация надписи.

Две части петли крепились стержнем-кованной железой, длиной 4 см. На ней крепились двойные цепи.

На бронзовой петле много брака от литья, небрежность в отделке и нанесении надписи, что, все вместе взятое, свидетельствуют о массовости таких петель в начале XIV в.

РЕЗНЫЕ ДВЕРИ И РЕШЕТКИ ИЗ УРА – ТЮБЕ .

Гор. Ура-Тюбе был одним из крупных центров искусства резьбы. Искусство широко применялось как в жилых помещениях, так и в культовых сооружениях. Здесь мы решили опубликовать резные двери и решетки из комплекса Сари-Мазор и мечети Чор-Гумбаз, как образцы работы замечательных резчиков этого древнего города.

Архитектурный комплекс Сари-Мазор состоит из двух неизученных в науке мавзолеев, сложенных из жженого кирпича и мечети. Они расположены на территории кишлака Махаллы Яссы, на юго-западной окраине г. Ура-Тюбе. Кладбище вокруг этих памятников является местом захоронения и сельских и части городских жителей. Сари Мазор у местных жителей пользовался большим почетом как священное место. С этим местом и похороненными в Мавзолеях религиозными и иными деятелями связаны много легенд сюжеты которых разные.

Имена похороненных в мавзолеях лиц не уточнены. По устным сведениям, собранных нами у старожилов, одного из них звали Махдуми Хоразми, другого Эшон-и Толиб и третьего Эшон-и Солик. Имена лиц похороненных в трех других могилах не известно. Из трех названных покойных небольшой материал нами собран о Солике. Он был поэтом – лириком XVIII – XIX вв. Его стихи широко известные в Таджикистане, их исполняют известные в республике певцы.

Здесь мы решили воспроизвести фото нескольких резных предметов из мечети архитектурного комплекса Сари - Мазор.

Входные ворота в этот комплекс были резные. К сожалению они не сохранились. Одна из резных двухстворчатых ворот были временно установлены на огороженной стеной веранде мечети.

В настоящее время эти ворота небрежно установлены не на своё прежнее место. Высота этих дверей 2 м. 28 см, ширина одной створки 77, другой – 80 см.

Айван мечети «г» образно огибает это помещение с северной и восточной сторон.

Дари масҷиди Сари Мазор

Дари мазори Чоргунбаз, соли 1905

В помещение можно попасть через две восточные резные двери. Обе двери двухстворчатые. Одна из них имеет высоту 1 м.66 м и ширину 88 см. Каждая из створов состоит из двух меньшего размера и одного более крупного размера панно. У другой двери (размером 1 м. 57 см. х. 84 см) резьба значительно глубокая. Каждая из её створок – из целой доски, на которой своеобразными орнаментами выведены три панно, похожие на первые «наборные» двери. Над двумя северными дверьми сохранились наборные деревянные решетки с разным узором, размером 1 м 15 см. на 90 см.

На резных дверях и на других архитектурных деталях дата строительства или имя мастера отсутствуют. Потолок мечети и айван красочно расписаны. Мастера – художники на балках потолка мечети оставили свое имя и дату строительства. Мечеть была построена в 1315 г. х. (1897 - 1898) следующими мастерами.

Мулло Мирсабури наккош
Бабаджон наккош
Мулло Мирахрор наккош
Мулло Мирусмон наккош
Усто Абдукодир наджор
Усто Шукур наджор.

PDF Compressor Free Version

Из этого перечня видно, что мечеть, построенная в конце XIX в. (следовательно и резные предметы датируются этим временем) была разукрашена четырьмя художниками – наккашами и двумя плотниками – наджорами, которые возможно были и резчиками этих дверей и решеток.

Другой замечательный архитектурный памятник под названием Чор – Гумбаз (Четыре купола) возвышается на территории кладбища, расположенное на северо-западной части пригородного кишлака Бобо-Таго. На план-карте 1908 г. этот памятник назван «мечеть Махмуд Ходжи». Расписной потолок мечети и айвана, открытого на южную сторону, не может не удивить своей красотой и изяществом, подбором рисунков и красок. Роспись чередуется кораническими изречениями и стихами, выполненными каллиграфически высоким искусством. Имя мастера постройки нами не обнаружена. На потолке удалось разобрать дату 1321 г. х. (1903-1904). На обратной стороне резных дверей черной тушью написана дата 1323 (1905-1906 гг.). Безспорно это является датой изготовления резных дверей.

В этом помещении световые проемы отсутствуют. Одна из двух входных резных двухстворчатых дверей и небольшая (1 м. 60 см. х. 82 см) двухстворчатая дверь с востока служили для освещения этого небольшого помещения. Обе двери, одинаковые по размерам (2 м. 30 см, высота и 1 м. 20 см ширина), расписаны разными рисунками – узорами. Одна из дверей (входная) состоит из трех панно, другие – из четырех. В обеих дверях заслуживают внимания планки, которые в верхней своей части венчаются фигурными капителиками.

Орнаментальная резьба дверей в Сари-Мазаре и в Чор-Гумбазе по своему характеру разделяется на растительно-

цветочный, смешанный и геометрический. Растительный узор иногда трудно бывает отграничить от геометрического. В этих работах ярко вырисовывается талант Уратюбинских мастеров – резчиков по дереву. Они не только продолжатели древних традиций этого искусства, но и внесшие много нового в использовании формы и размеров резных предметов, их формам и назначении архитектурных памятников.

СУДЬБА НАУЧНОГО НАСЛЕДИЯ БОБОДЖАНА ГАФУРОВА

Академик Бободжан Гафуров не дожил до своего 70 – летия. Через два года после его смерти, в 1979 г., научная общественность нашей республики с участием ученых-востоковедов Москвы Ленинграда, Баку, Ташкента и других научных центров бывшего Советского Союза, в г. Душанбе торжественно отметили 70 – летие ученого. К этому юбилею была выпущена небольшая книжка автора этих строк на двух языках – русском и таджикском – под названием «Академик Бободжан Гафуров».

Настоящая книга была дополнена и переиздана в 1983 г. Вскоре было решено, что 1989 году будет широко отмечаться 80 – летие Б. Гафурова. К этой дате вышла из печати новая книга о юбиляре в соавторстве с Ш. Шариповым и в объеме более 8 п.л. Все эти книги носили научно – популярный характер и были рассчитаны для широкого круга читателей.

В 1992 г. нами была выпущена новая книга о Б. Гафурове. Она содержала воспоминание не только автора, но и других лиц о Б.Гафурове. Все книги, выпущенные об этом ученом, заслужили положительные отклики читателей, проживающих на всей территории бывшего Советского Союза.

В связи с предстоящим юбилеем ученого мы решили с некоторыми откликами, поступившими в наш адрес, познакомить наших читателей и этим самым показать огромный авторитет Б.Гафурова среди ученых, писателей и других категорий читателей.

ДОРОГОЙ АХРОР МУХТАРОВИЧ!

Очень благодарна Вам за подарок и за внимание.

Как только получила, тут же прочитала с большим интересом, не отрываясь. Вам удалось обрисовать очень живой образ незабвенного Бободжана Гафуровича, к которому я, как и все его знавшие, относилась с глубочайшим уважением.

Перед Вами, авторами, стояла, конечно, очень трудная и ответственная задача доступным широкому кругу читателей языком охарактеризовать многогранную деятельность этого удивительного человека. Сделать это вам, несомненно, удалось.

От души поздравляю. Еще раз спасибо.

Б. Х. Кармышева, доктор исторических наук, Москва, 19 октября 1983 года.

ГЛУБОКОУВАЖАЕМЫЙ АХРОР – АКА! ЗДРАВСТВУЙТЕ!

Получил Вашу книгу в соавторстве с Ш. Шариповым «Академик Бободжан Гафуров». Большое спасибо за Ваше столь чуткое отношение ко мне.

Успел прочитать книгу. Мне кажется, весьма необходимый и полезный труд получился. Великие люди со своими необычайными талантами и трудом всегда способствовали продвижению от тьмы к свету. Это ясно. Но в то же время, со всеми этими необычайностями и трудоспособностью они восхищают нас и обращают на себя внимание. Мы не всегда осознаем, что этот момент не менее полезен потомкам для духовного совершенства. Вот почему Ваша книга необходима и полезна.

Я еще глубже узнал великого Гафурова, прочитав Вашу книгу. Насыщенность биографической информацией, особенно глубоконаучные оценочные резюме работ Гафурова, получились весьма удачными. Поздравляю Вас!

Акселеу Сейдимбеков, главный редактор журнала «Билим жане енбек», Алма – Ата, 14 октября 1983 г.

Письмо супруги Б.Гафурова- Богомоловой Капиталины Александровны от 20 октября 1983 года (г. Москва).

ГЛУБОКОУВАЖАЕМЫЙ АХРОР МУХТАРОВИЧ!

Сердечно благодарю Вас за присланную книжку о дорогом всем нам Бободжане Гафуровиче. С большим большим волнением и радостью читаю и перечитываю я ее. Написана она с большой теплотой и уважением к нему, к человеку, который делал столько доброго для людей. Бободжан Гафурович более 20 лет работал в Москве, в союзной АН СССР и, естественно, многие академики и коллеги хотели бы приобрести книгу о нем.

Убедительно прошу Вас организовать пересылку мне экземпляров десять этой книги.

Нашу семью здесь хорошо знают и почитают память Бободжана Гафуровича и хорошо относятся ко мне, как к жене его, ветерану труда, коллеге по науке.

Я много передала памятных предметов в музей города Ленинабада, принесла в дар таджикскому народу всю научную лабораторию дорогого Бободжана Гафуровича. Об этом знает Рахмон Набиевич Набиев. Много я сделала для музея в Душанбе, в город Гафуров передала ряд вещей.

В Москве передала в исторический музей на Красной площади некоторые экспонаты.

Я надеюсь, что будет построен дом-музей в г. Гафурове, куда я передала мебель, которую привез в Москву Бободжан Гафурович, и его личные вещи, которые я берегу.

Часть архива передам в Институт марксизма-ленинизма в г. Москве, а более 20 ящиков отправлено в филиал ИМЭЛ в Таджикистане.

Приезжал В.А. Рудницкий (директор архива при филиале Института марксизма-ленинизма при ЦК Компартии Таджикистан – А.М.) помогал ИМЭЛ Москвы, прислали в помощь своих людей и дали машину. Двое суток мы работали на даче. Приехал фотокорреспондент ИМЭЛ Таджикистана, заснял домик, где жил и работал Бободжан Гафурович. Все архивы, переводы, документы перевезены в ИМЭЛ Москвы и оттуда будут переправлены в родной Таджикистан, где в партархиве будет создан фонд Б. Г. Гафурова. В Москве в фонд Сталина, Жданова передаю переписку Бободжана Гафурова.

Привет Вашей семье. С уважением и благодарностью.

К. Гафурова.

Удовлетворяя просьбу Капиталины Александровны, нами были отправлены в ее адрес десять экземпляров книги о Б. Гафурове. Вскоре я получил от нее письма следующего содержания:

ГЛУБОКОУВАЖАЕМЫЙ АХРОР МУХТОРОВИЧ!

Поздравляю Вас и семью с Новым годом. Желаю творческих свершений, доброго здоровья, счастья, мира.

Бандероль получила сердечно благодарю. Подарила (книги о Б. Гафурове – А. М.) академикам Минцу И. И., Ким М. П., Нарочинскому А. Л. и члену-корреспонденту АН СССР Бонгарду-Левину, в Институт востоковедения.

Я всегда благодарна Вам за память и внимание. Вы самый достойный ученик Александра Александровича Семенова. Вы с честью несете имя Вашего учителя, и Вашего друга и современника дорогого Бободжана Гафуровича.

Всегда благодарная Вам К. Гафурова.

Из этих писем видна любовь и уважение людей разной профессии и разной национальности к академику Б. Гафурову. Кроме того, со слов его супруги становится ясным вопрос о его научном наследии.

Из ее собственных рук богатый архив ученого и его переписка, к сожалению, необдуманно были «разбросаны» почти по всей территории бывшего Советского Союза. Все это оказалось предвестником газетной статьи Натальи Вронниковой, опубликованной под названием «Наследство на выброс» («Московский комсомолец», 26 февраля, 1996 г.) и статьи Надежды Поповой, опубликованной в «Дайджест прес» (от 22 марта 1996г.) под названием «Как был разграблен дом академика Бободжана Гафурова».

Весьма жаль, что наследники этого крупного ученого и государственного деятеля не смогли сберечь не только свое наследие, но и наследие целого поколения народа Таджикистана.

В настоящее время в дни, когда мы усиленно готовимся

отметить 90-летие Б.Гафурова, необходимо, по силе возможности, собрать в одно место его научное наследие и приступить к его изучению, ибо в архиве Б.Гафурова можно обнаружить множество документов по истории, экономике и культуре таджикского народа.

PDF Compressor Free Version

В этом ответственном деле ученым, архивистам и музеем Б. Гафурова в его родном городе, должно помочь правительство республики. Мы должны помнить, что имя академика Б.Гафурова навечно вписано в аналах исторической и востоковедческой науки. На его трудах будет воспитываться не одно поколение ученых и вообще молодежи.

«Дайджест пресс».

1 мая 1998г.

А. А. СЕМЕНОВ (1873-1958).

Александр Александрович Семенов родился 28 сентября 1873 года в селе Польное-Конобеево, Шацкого уезда, Тамбовской губернии. Семилетним мальчиком он был отдан в Конобеевское министерское училище, после окончания которого А.А. Семенов поступил в Екатеринский учительский институт в Тамбове. А. А. Семенов уже на школьной скамье интересовался историей Востока. Это привело его в 1895 г. гимназические и специальные классы Лазаревского института восточных языков в Москве. Здесь он особенно увлекался персидским и турецким языками, изучал историю и истории культуры Востока.

Специальные классы Лазаревского Института прежде всего подготавливали студентов для практической работы в странах Востока. Поэтому в этом институте очень поощрялись поездки студентов на Восток. А. А. Семенов совершил поездку в Азербайджан, где побывал в Дербенте.

В 1897 г. А. А. Семенов впервые побывал в Средней Азии, жил среди туркмен и в г. Бухаре. В следующем 1898 г. А. А. Семенов участвует в экспедиции в Среднюю Азию,

организованной Обществом естествознания, антропологии и этнографии при Московском университете. Экспедиция должна была обследовать долину Верхнего Зеравшана и Припамирье, с целью собирания зоологических и этнографических коллекций и изучение народонаселения. Экспедицией был проделан большой объем работы среди таджикоязычного населения горных районов.

После возвращения в Москву А. А. Семенов написал небольшую книгу «Средняя Азия». Она была издана в 1899 г. в Москве в серии «Для школ и народного чтения». Книга содержала географический очерк Средней Азии, характеристику основных среднеазиатских народов и краткие сведения по истории. Книжка была через десять лет переиздана.

За вклад в области этнографии 10 февраля 1900 г. А. А. Семенов был избран членом общества любителей естествознания, антропологии и этнографии при Московском университете.

В мае 1900 г. А. А. Семенов заканчивает специальные курсы Лазаревского института и сдает экзамены для получения аттестата зрелости. Он был оставлен при кафедре турецкой словесности.

В 1900 г. А. А. Семенов прибыл в Ашхабад и работал на разной должности при канцелярии Закаспийской области. Здесь он был принят членом Закаспийского кружка любителей археологии и истории Востока. А. А. Семенов активно участвовал в работах Археологической комиссии и Ашхабадского отделения Общества востоковедов.

Летом 1906 г. А. А. Семенов был переведен в Ташкент и назначен делопроизводителем канцелярии Туркестанского генерал-губернаторства. В июне 1911 г. он исполняет обязанности дипломатического чиновника при Туркестанском генерал-губернаторе, а иногда начальника канцелярии. В последующие годы, до победы Октябрьской социалистической революции А. А. Семенов исполнял разные должности при военном губернаторе Самаркандской области и Российском резиденстве в Бухаре.

Занимая разные должности А. А. Семенов, по его же словам,

не прерывал своих научных занятий. В октябре 1906 г. А. А. Семенов был принят в число действительных членов Туркестанского кружка любителей археологии. Активное участие он принимал и в работах Туркестанского публичного музея и Туркестанской публичной библиотеки. Важный вклад А.А. Семенов внес и в создании «Туркестанского сборника», состоящий из 591-го тома.

После победы Октябрьской социалистической революции А.А. Семенов, как и некоторые другие дореволюционные ученые, связал свою судьбу и жизнь с Советской властью. 25 апреля 1918 г. А.А. Семенов был командирован в центр для решения вопросов, связанных с открытием в Ташкенте университета. Будучи в Петрограде и Москве, А. А. Семенов проводит большую работу по подготовке переезда в Ташкент преподавателей и профессоров, разработке программ и т.д. В январе 1920 г. с первым эшелом Туркестанского государственного университета А. А.Семенов выехал в Ташкент. В результате неоднократных поездок обеспечение нового университета преподавателями и учебной базой был разрешен и 7 сентября 1920 г. был опубликован декрет Совета Народных Комиссаров за подписью В.Ульянова (Ленина) об учреждении в Ташкенте Государственного университета. Позже на протяжении двух с половиной десятилетий А. А. Семенов был профессором этого университета.

А. А. Семенов участвовал в работе ряда обществ, таких как научно-педагогическое общество при САГУ, общество для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами и др.

Основные направления научной деятельности А.А. Семенова были исследование письменных памятников, позднесредневековая и новая история Средней Азии и прилегающих областей, вопросы таджикского языка и пр. Еще в 1927 г. он выпустил «Краткий грамматический очерк таджикского языка с хрестоматией и словарем». Цель этого учебного пособия была в том, чтобы дать первоначальное знакомство с таджикским языком.

А. А. Семенов прежде всего был востоковедом-историком. Кроме первой вышеупомянутой работы «Средняя Азия» (из серии «Для школ и народного чтения») он составляет сборник типа хрестоматии «Образцы таджикских официальных документов» (Ташкент, 1923).

В 30-40-е годы А. А. Семенов ведет научно-исследовательскую и преподавательскую работу. С 1939 г. он читает факультативный курс «История арабов и ислама» и «Курс истории Средней Азии до середины XIX в.» на историческом факультете СУГУ. Наряду с этим А.А.Семенов активно участвовал в работе органов народного просвещения и музеев.

В сентябре 1943 г. после организации АН УзССР А. А. Семенов был избран членом-корреспондентом этой академии. Он возглавлял (до марта 1948 г.) Институт по изучению восточных рукописей (ныне институт востоковедения им. А.Бируни).

За все эти годы тесные научные связи А. А. Семенова с Таджикским филиалом АН СССР не прерывались. На должности старшего научного сотрудника этого филиала он в Душанбе завершил и издал ряд своих книг. В 1946 г. А.А. Семенову было присвоено звание «Заслуженный деятель науки Таджикской ССР.»

В апреле 1951 г., после учреждения АН Тадж. ССР А. А. Семенов был избран действительным членом этой академии и с июня 1951 г. он возглавил Институт истории, археологии и этнографии АН Тадж. ССР.

С 1952 г. А. А. Семенов стал преподавать в вузах г. Душанбе. Он читает также спецкурсы, которые до него никто не вел: «Палеография Востока», «Хронология Востока», «Источниковедение истории Средней Азии» и др.

За время работы директором Института истории им. Ахмада Дониша АН Тадж. ССР (1951-1958) А. А. Семенов подготовил себе достойную смену. Его ученики ныне преподают в вузах республики, занимаются исследовательской работой, стали докторами наук.

А. А. Семенов выполнял в институте не только административные функции, но был самым активным и творческим научным сотрудником. За семилетний период работы в Душанбе им выпущены десятки научных и научно-популярных книг. Список опубликованных работ А. А. Семенова составляет более 235 и не опубликованных – более 100 наименований работ.

А. А. Семенов скончался 16 ноября 1958 г. и похоронен в г. Душанбе.

ЛИТЕРАТУРА О А. А. СЕМЕНОВЕ

1. Литвинский Б.А., Н.М. Акрамов. Александр Александрович Семенов серия «Русские востоковеды и путешественники». Изд. «Наука», М., 1971.

2. Памяти А. А. Семенова. Сбор. статей по истории, археологии, этнографии и искусству Средней Азии. Из-во «Дониш», Душанбе, 1980.

3. Раджабов З.Ш. Олими намоёни советӣ (ба муносибати 80 солагии рӯзи таваллуди проф. А. А. Семенов (Видный советский ученый. К 80-летию со дня рождения проф. А. А. Семенова). Жур. «Шарки Сурх» («Красный Восток»), 1953, № 9.

4. Искандаров Б. И. Вклад русских ученых в изучение дореволюционного Таджикистана. Извест. АН Тадж.ССР, отд. обществ.наук, № 3 (77).

5. Искандаров Б. И. Развитие исторических наук в Таджикистане. Из-во «Дониш», Душанбе, 1977.

6. Академия наук Таджикской ССР. Из-во «Дониш», Душанбе, 1979.

7. Памяти А. А. Семенова. Сборник статей по истории, археологии, этнографии и искусству Средней Азии. Душанбе, «Дониш», 1980.

АСАБКОВ... КТО ОН?

ОСЕНЬЮ 1965 года мы получили сообщение о том, что в кишлаках Утогар и Вешаб Айнинского района обнаружены интересные рукописи. В Вешабе выяснилось, что, кроме рукописей, под фундаментом старого дома был найден христианский штампованный крест. Он был оставлен, по всей вероятности, царскими солдатами в 1870 году во время их продвижения в верховья Зеравшана.

Владелец рукописей, фельдшер колхоза Охун Бабаев, передал нам серебряную монету бухар-худатов (VIII – IX вв.), также найденную при земляных работах. Помимо этого, учителя школы сообщили, что их ученики обнаружили старинные наскальные надписи. Две надписи начала XVI в. были скопированы в местности Истомар по дороге из кишлака Вешаб в кишлак Шамтич, а другие были выбиты на скалах у старой матчинской дороги, на правом берегу реки Матча (между кишлаками Шаватки – Боло и Вешаб).

Прибыв на место, указанное учителями, мы убедились, что только альпинист или опытный горец может спуститься по этой отвесной стене. От современной дороги до места, где, как предполагалось, были надписи, – более двухсот метров. Место это знал ученик 6 класса Нарзикул Джумаев. Его одного послать за текстом надписи было рискованно. Тогда к нему присоединился его учитель Асадулло Рахматуллаев.

Через некоторое время они спустились и передали нам штампы трех надписей. Две из них оказались автографами резчика конца XIII – начала XIV вв. Ходжи Махмуда. Он был нам знаком по надписям из других кишлаков верховьев Зеравшана.

Внимание присутствующих было сразу обращено на другую надпись, переписанную рукою Рахматуллаева. По его словам, она была выцарапана острым твердым предметом под надписями Ходжи Махмуда и гласила:

«Я Асабков 1 – го пуд. инс. (?). Туркес. полка. 1922».

Мы тут же обратились к жителям кишлака Вешаб,

пытаясь раскрыть тайну надписи. Несколько человек сообщили, однажды, в годы гражданской войны, несколько бойцов Красной Армии на этом месте были окружены басмачами. Положение было безвыходное: оборона бессмысленна, отступить некуда. Они выбросились в реку Матча.

Наши расспросы специалистов – историков в Душанбе не дали положительных результатов. Тогда мы обратились в Москву. Оказалось, что документы этих лет в архиве Министерства обороны не хранятся. Центральный государственный архив Советской Армии пока не ответил.

Настоящим сообщением я обращаюсь к ветеранам гражданской войны в Средней Азии и прошу помочь в выявлении личности Асабкова – может быть, одного из героев гражданской войны в Таджикистане.

*«Коммунист Таджикистана»,
24 февраля 1967г.*

ЕВРЕЙСКИЕ КУПЦЫ

Из истории торговой деятельности бухарских евреев в первой половине XIX века

Священник Будрин, бывший при посольстве графа Берга в Бухаре, в 1820 г. писал что «жиды красят шёлк, из фруктов делают водку, красное вино и ром для себя и для охотников, продают сходно». О винодельческой деятельности бухарских евреев в священной Бухаре писали и другие авторы. В частности, в 1828 г. согласно объяснению азиатских торговцев, Оренбургской пограничной комиссией была составлена записка о торговых учреждениях Бухары и Хивы. В ней, в частности, отмечено, что «запрещенных товаров в Бухарии совершенно нет. Одно только вино, приготовляемое евреями и армянами, публично продавать не допускается. Однако вывоз его для иноверцев позволен». Следовательно, вино было одним из предметов вывоза торговцами из числа бухарских евреев.

О ремесленных занятиях бухарских евреев сведения, относящиеся к 1812 году, сообщает и Саид Изатулло.

Из доступных нам кратких сведений вытекает, что у бухарских евреев торговая профессия преобладала над ремесленной деятельностью. Торговая деятельность позволяла им повысить свой прожиточный минимум и проживать в лучших условиях, чем основная масса коренного населения Бухары, три четверти которого составляли таджики. Сравнительно высокий уровень жизни бухарских евреев был замечен теми русскими, которые посетили этот город в начале XIX в. Поэтому тогдашняя русская статистика отметила, что евреи в Бухаре «сделались весьма богатыми в Бухарии, почитаются самыми сильными капиталистами. Они весьма охотно выменивают наши товары, не допускают до понижение цен. Азиатские товары также большею частью в их руках».

Настоящее свидетельство очевидца приводит нас к заключению о том, что бухарские евреи занимались куплей-продажей русских товаров, а также торговлей азиатскими товарами. Очевидец не пишет о том, что бухарские евреи по своим торговым делам приезжали в Россию или нет? Потому что он и не мог писать ибо евреи притеснялись и ограничивались в своей жизни и деятельности не только на территории Бухары, но и в России. Им не разрешали приезжать в эту страну даже по своим торговым делам. Журнал «Мануфактура и торговля» в 1843 г. писал, что «по прежним законам евреи не могли приехать по делам торговли в те губернии, где жительство евреев было запрещено». Этот закон формально должен был касаться только европейских евреев. На самом деле под этот запрет попадали и бухарские евреи. Это видно из следующего распоряжения императора России от 29 декабря 1842 г. согласно которому «евреям разрешили из Бухарии привозить на меновых дворах наравне с бухарцами и хивинцами, с тем только, чтобы при выезде из Оренбургской во внутренние губернии соблюдаемы были в отношении их общие правила об евреях». Следовательно, бухарским евреям разрешено было свободно приезжать только в приграничную со Средней Азией Оренбургскую губернию. На территории других губерний России какие-то ограничения для

евреев сохранялись. По всей вероятности, эти ограничения вследствие были смягчены. Ибо купцы бухарских евреев получили право посещать известные российские ярмарки по всем торговым делам. По сведениям начало 1858 г., из числа бухарских евреев часто на ярмарки в Россию по торговым делам ездили Мусса и Бобо Пингасовы, Якуб Алашоев, Шаул Мулломанов и другие. Они посещали также крупнейшие и всемирно известные ярмарки России, такие как Нижегородская, Ирбитская Коренная ярмарка и город Москву.

Торговой активизации бухарских евреев на территории России способствовали не только вышеприведенное разрешение императора, но и смягчение притеснения евреев на территории Бухарского эмирата. В частности, в это время эмир Насрулла (1826-1860), удовлетворил просьбу бухарских евреев, выделил им земельный участок для расширения и постройки еврейских кварталов на территории городов Бухары и Самарканда.

Для активной торговой деятельности бухарских евреев, кроме тех ограничений, приписываемых евреям в целом, мешали и такие причины, которые были присущи тогдашнему обществу. Это грабежи торговых караванов и междоусобные войны на территории среднеазиатских владений.

Феодальные войны становились тем препятствием, когда в Россию караваны вовсе не прибывали. Например, 31 мая 1822 г. Троицкая таможня донесла военному губернатору о том, что Бухара и Хива ещё не «помирились, ровно и другие, есть опасности к следованию караванов. Ташкентский караванный тракт также не благополучен. Из-за большого грабительства в степи выходу караванов в степи нынешнего лета не будет».

Многочисленные препятствия в свободном прохождении караванов в сторону России порою приводили официальных должностных лиц к пессимистическим выводам о торговых выгодах России в Средней Азии.

Другими словами, евреи были ограничены в своем движении по опасным торговым путям, россияне приезжали в Среднюю Азию только время от времени. В тоже время мусульманские купцы, прибрав всю торговлю в свои руки, были хозяевами вывоза и ввоза товаров. Из Средней Азии вывозили хлопок,

каракуль, хлопчатую мануфактуру, сухофрукты и прочее. Из России поступали бумага, чугунные сошники, железные лопаты, подковы для лошадей и ослов, гвозди, булат и изделия из него, как-то сабли, кинжалы и ножи, а также стальные сабли с полировкой и позолотой и пр.

PDF Compressor Free Version

Такое положение в торговле между среднеазиатскими владениями и Россией продолжалось до завоевания этого края царизмом. Все это относилось и к купцам из числа бухарских евреев. После того, когда Россия разрешила купцам-евреям свободно, наравне с мусульманскими купцами, заниматься торговой деятельностью на своей территории, торговые операции бухарских евреев значительно активизировались. Исчерпывающие сведения об их торговых операциях до нас не дошли.

Как до завоевания Средней Азии этой страной, так и после, когда для расширения торговли между Россией и Средней Азией были созданы благоприятные условия. Эти условия вошли в нормальную колею после постройки железной дороги на территории Средней Азии.

*Самарканд, «Шофар»,
январь, 1996.*

БУХАРСКИЕ ЕВРЕИ НА ТЕРРИТОРИИ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

Эту статью нам любезно предоставил А. Мухтаров наш постоянный читатель из Таджикистана. История бухарских евреев, их расселение в Таджикистане, и в частности, в Гиссарской долине в центре пристального внимания известного ученого. Публикуя данный материал, мы намерены знакомить читателей с малоизвестными страницами из жизни общин бухарских евреев, проживающих на территории государств Центральной Азии. Надеемся на ваши отклики.

После завоевания Средней Азии Россией и создания генерал-губернаторство Туркестана, установления добрососедских

отношений с Бухарским эмиратом, заметно оживилась экономика этого края: стали строиться железные дороги, появились заводы, выросло хлопководство, осваивались новые земли и т.д. В этом процессе экономического развития определенная заслуга принадлежит и бухарским евреям, представляющим, в основном, финансовую жизнь эмирата.

Бухарские евреи жили не только в столице – Бухаре, но и в отдаленных районах. И, к сожалению, приходится отмечать, что по настоящее время именно эта сторона жизни и деятельности бухарских евреев, проживающих в отдаленных районах Туркестанского края, не изучалось целенаправленно. Гиссарское бегство, как известно, являлось одним из отдаленных и экономически активных районов бывшего бухарского эмирата. Через эту территорию проходили караванные пути. Сама столица молодой Республики Таджикистана г. Душанбе так же расположена на территории этой долины. Её история полна трагизма и кровавых событий.

Каждый правитель оставлял свой след в экономике, политике, истории этого региона. До 70-х годов 19 столетия Гиссарская долина считалась местом, где создавались многие исторические и литературные памятники, одним из которых – труд географа Мухаммадсодика караулбеги, известного по имени Гулшани Бухори, автора «Таърихи Хумоюн». Он в 1902 году, посетив Гиссарскую долину, очень красочно описал его крепость, и Арк, впервые указал на то, что здесь, «в Гиссаре, живут и бухарские евреи, семьями. Давно и постоянно. В подтверждение этому Гулшани Бухори пишет, что «в жаркое время, бухарские евреи перебираются в Каратаг и Душанбе, как относительно прохладные места. По истечении лета возвращаются на старое местожительство, Гиссар.»

К высказанному Гулшани Бухори утверждению следует добавить, что в Бухаре имеется семья под фамилией Хисориев, предки, которых были жителями названной долины.

Интересно, что когда торговцы собирались в путь, в Гиссар, им обычно говорили: «Аз Бухоро то Хисор куҳҳои бисёр», напоминая им об опасности предстоящего пути и необходимости

соблюдения осторожности. Так, бухарские евреи, рискуя жизнью, развивали торговые отношения центра бухарского эмирата с ее отдаленными провинциями.

Гулшани Бухори писал: «Основное население Душанбе – таджики. Здесь достаточно много и бухарских евреев, больше чем в Гиссаре. И занимаются они в основном торговлей и ростовщичеством». Объясняет это автор тем, что Душанбе – более благоустроенное место, да и рынок торговый большой. Большинство верблюжьих караванов, в том числе, из города Карши, прибывали на рынок Душанбе.

На Гиссарском рынке бухарские евреи в своих дуканах, совместно с местными торговцами реализовывали свои товары населению. Согласно историческим сведениям, в Гиссаре за дуکان, принадлежащим местному торговцу по имени Хол и два дуکانа бухарского еврея Абрам платили налог в 7 танга. Их дуکانи были полны разных товаров и реализовывались они в достаточном количестве. Хозяин других семи дуکانов платил налог лишь полтанги.

В Гиссар, кроме постоянных жителей бухарских евреев, прибывали по своим торговым делам из соплеменники их других городов. Как свидетельствуют отчеты за 1907 год, 22 октября 1907 года в Гиссарской долине было сильное землетрясение, известное, как Каратагское. По данным Гулшани Бухори, в результате перемещения гор были разрушены дома и погибло 15 тысяч человек. «Русская окраина», под заглавием «Новые данные по поводу трагедии в Каратаге», сообщала, что «... два человека, бухарские евреи, самаркандцы, оставшиеся в живых, возвратились из Каратага и рассказали о том, что 8 октября (22 октября) город был основательно разрушен, было много жертв, на земле образовались трещины ...»

Предоставленные исторические данные и географические факторы, которые Гулшани Бухори описал в своем труде относительно истории Гиссара, свидетельствуют о том, что бухарские евреи проживали в этой долине издавна и совместно с таджикским народом.

Статья А. Мухтарова «Яхудиёни бухорой дар мулки Хисор...»

была написана на таджикском языке, ее перевел по просьбе редакции «ВМир» профессор Юно Датхаев, автор книги «О бухарских евреях».

Душанбе – Боулдер – Нью-Йорк.

«Бухарско-еврейский мир», №2, стр 44-45

ТАКИМ БЫЛ ПЕРЫЙ СЛОВАРЬ

В предисловии к словарю Шоххайдар Хатамтаев пишет: «По настоящему словарю русские легко могут ознакомиться с таджикским языком, а таджики с русским, не зная грамоты (т. е. грамматики) этих языков...».

Словарь Хатамтаева составлен по тематическому принципу. Любопытен подбор отдельных слов, их размещение по разделам: «Чувства», «Душевные чувства», «Душевные качества», «Пороки», «Немощи и болезни» - всего в книге более 50 тематических разделов.

В раздел «Государственные учреждения» автор ввел такие, к примеру, новые слова: «фабрика», «завод» - корхона, «банк» - саррофхона, «магазин» - дуқони калон и другие.

«Русско-таджикский словарь» Хатамтаева ценен тем, что мы находим в нем некоторые устаревшие термины, вышедшие из употребления несколько десятилетий назад: «учитель» (халифа), «ученик» (шогирд), «строение» (ускуна), «крыльцо» (рохрав), «брюки» (чолвор), «полотенце» (сульги) и другие.

В словаре представлена ботаническая и зоологическая терминология: «Млекопитающие животные», «Части млекопитающих животных», «Птицы», «Части птицы», «Пресмыкающиеся и насекомые», «Цветы», «Растения», «Плоды и ягоды», «Части плодов», «Хлебные и огородные растения», «Части растения» и др.

В разделе «Фразы для упражнения», состоящем из 28 предложений с переводом их на таджикский язык, ясно видно, что словарь этот большей частью был ориентирован на торговые операции. Ставятся, к примеру, такие вопросы: Откуда Вы приехали? «Зачем Вы приехали?». В ответ на эти вопросы мы читаем: «Купить чай, шелк и каракуль для продажи», «Я купец, имею паспорт, живу в караван-сараяе таком то», или такое любопытное предложение, часто встречающееся при торговых операциях: «Я внес закот Бухарскому правительству за ваш чай и очистил его от таможенных пошлин».

Социальное расслоение общества конца XIX в. нашло отражение в употреблении так называемых «вежливых эквивалентов», личных местоимений, витиеватых и высокопарных оборотов. Во «Фразах для упражнений» видны социальное расслоение лексики, характер употребления тех или иных оборотов и слов при обращении к высокопоставленным особам и при обращении нижестоящего к вышестоящему и т.п.

В конце словаря даны названия русских месяцев и месяцев солнечного и лунного годов хиджры.

При переводах слов и выражений поражает умелый подбор русских эквивалентов к таджикским фразам и таджикских слов к русским оборотам речи.

Словарь интересен тем, что он отражает живую лексику, разговорные обороты таджикского языка конца XIX века и поэтому является важным источником и объектом изучения не только для лингвистов, но и для историков и литераторов.

Разумеется, «Русско-таджикский словарь» Хатамтаева далек от совершенства. Однако 82 года назад был сделан первый, весьма важный шаг в истории экономических и культурных взаимоотношений двух народов - русского и таджикского.

Значение этого шага трудно переоценить: он свидетельствует о зарождении уже в тот период дружественных отношений между прогрессивной частью русской и таджикской интеллигенции. Словарь явился одной из форм активной пропаганды русского языка среди местного населения и отразил стремления таджиков

к сближению с русской культурой. Составитель также вполне осознавал самостоятельное бытование и развитие таджикского литературного языка, не смешивая его с персидским.

PDF Compressor Free Version

*«Коммунист Таджикистана»,
8 июля 1881 г.*

ЭТО СЛУЧИЛОСЬ В ГОРАХ

Кишлак Худгифи - боло находится в горах на высоте более трех километров над уровнем моря, неподалеку от Зеравшанского ледника.

Двое молодых парней – жителей этого кишлака решили поохотиться на горных козлов. Рано утром они поднялись на одну из вершин. Охота была удачной: меткая пуля сбила козла. Однако он застрял на отвесных скалах.

Первым попробовал добраться до трофея Джамал. Но не успел он сделать и несколько шагов, как поскользнулся на обледеневших камнях и покатился вниз. Его товарищ Хабиб бросился ему на помощь, но тоже не удержался и камнем покатился в пропасть. Несколько раз пытался Хабиб встать, чтобы идти на выручку Джамалу, но не мог двинуться с места. Мелькнула мысль: если застанет ночь – пропадем. Спасения ждать неоткуда. В эту пору в горах редко бывают люди.

К счастью, на склоне противоположной горы пас отару чабан. Он в бинокль заметил непривычное для серых скал красное пятнышко – поясной платок Хабиба. Пригляделся и увидел лежащего человека. Не раздумывая, Хасан Охунов двинулся на помощь неизвестному. Спуститься вниз, в ущелье, а затем подняться было не легко. Пришлось преодолевать скользкие скалы, снег, лед. Шаг за шагом, продавливая палкой ямки во льду и ставя в них ноги, двигался мужественный человек. Ему понадобилось два часа, чтобы добраться до Хабиба. У того кроме сильных ушибов оказалась сломанной рука.

Хасан на плечах отнес его на заброшенную мельницу.

которая находится на полпути в Худгиф. Затем отравился за другим охотником. С трудом нашел его в камнях, окровавленного и без сознания. Отнес на ту же мельницу. Оказал обоим первую помощь, позаботился, чтобы не замерзли, и спустил их с ледяными глыбами.

И вот пришли на мельницу люди. Решили, что Хабиба можно отправить домой на ишаке. А вот как быть с Джамалом? Тут опять помог Хасан: предложил донести парня на спине. Донес, а затем вернулся на гору к своей отаре.

Под вечер Хасан пригнал овец в кишлак. Ему сказали, что с Джамалом плохо, он не приходит в себя. Тогда Хасан, несмотря на усталость, идет в кишлак Рог, расположенный в трех километрах отсюда, на другом берегу реки Матча идет, чтобы сообщить о беде родственникам незадачливого охотника.

Обоим пострадавшим становилось все хуже. Необходим был врач, но здесь его не было – слишком далеко кишлак в горах. На следующее утро посланцы добрались до метеостанции возле ледника. Метеорологи тут же связались с Душанбе. Им ответили, что из-за плохой погоды вертолет не сможет добраться до Худгифа, но помощь окажут врачи из райцентра Айни. Надо ехать им навстречу.

Врачи двигались на автомашине, потом пересели на лошадей. На лошадях непривычные к ним двое людей прошли до места назначения 60 километров – в снег, в буран, по тропе. Это было, пожалуй, больше чем смелость.

Врачи сделали все возможное, однако Джамала так и не удалось привести в сознание. На пятый день в Худгиф прилетел вертолет и отвез пострадавших в Душанбе... Сейчас Хабиб уже гуляет на свежем воздухе, а Джамал только 15 марта, т. е. через полмесяца, пришел в себя, узнал своих родичей и первым делом спросил, где он и что с Хабибом...

Вот такая история произошла в горах, история, показавшая характер советских людей – чабана Хасана, врачей из Айни, метеорологов и многих других.

*«Коммунист Таджикистана»,
24 марта, 1967г.*

ТАКИМ БЫЛ СУД ПРИ ЦАРИЗМЕ

В середине XIX в. перед лицом революционной ситуации конца 50-х годов царское правительство было вынуждено пойти на некоторые уступки. В 1861 г. было отменено позорное крепостное право. За реформой 1861 г. последовали реформы 1863 – 1874 г. г. – земская, городская, судебная и ряд других.

Размеры уступок царя определялись силой массового натиска и революционного движения. Неорганизованность и распыленность этого движения, отсутствие революционной партии дали возможность царскому правительству свести все проекты реформ к полумерам, к реформам, «безвредным для самодержавия и для эксплуататорских классов». (Ленин).

Наиболее последовательной из буржуазных реформ 60 – 70 годов считается судебная реформа. Согласно этой реформе в каждой губернии был учрежден окружной суд, решения которого по уголовным делам, принятые с участием присяжных заседателей – представителей наиболее состоятельных слоев местного населения, считались окончательными, т. е. не подлежали обжалованию. Окружной суд имел право рассматривать дела и без участия присяжных заседателей.

Мелкие проступки и правонарушения и мелкие гражданские иски рассматривались мировыми судьями. Высшей инстанцией по отношению к мировому судье был съезд мировых судей всего уезда. По закону применялся частично также принцип выборности судей: мировые судьи избирались уездными, земскими собраниями из лиц, обладавших определенным имущественным цензом. В уездах в мировые судьи попадали главным образом местные помещики.

В окружных судах введен был институт присяжных заседателей из населения. Присяжные должны были обладать известным имущественным или служебным цензом или иметь известного размера доход. Кроме того, они должны были отвечать цензу грамотности и цензу оседлости – прожить не менее двух лет в пределах уезда. Имущественный ценз был

довольно высок и исчислялся или по недвижимой собственности, или по доходу с капитала. Это означало, что представители трудящихся и прежде всего рабочего класса фактически исключались из числа присяжных заседателей. Суд по закону находился в руках имущих классов.

Судебная реформа сохранила немало элементов крепостнического порядка. Тем не менее царизм тотчас же за судебной реформой издал дополнительные законы, которые внесли ещё добавочное отступление от принципов даже буржуазного суда.

В деревнях действовал крестьянский волостной суд. Он судил крестьян по мелким уголовным и гражданским делам, притом не на основании общих законов, а на основании местных крестьянских обычаев.

Существовали и другие суды (для военных, духовенства и т. д.). Но основную массу населения России составляли крестьяне, подсудные волостному суду.

На действия волостных судов и их беззакония со всех концов страны поступали многочисленные жалобы. В 1872 г. царское правительство вынуждено было учредить особую комиссию для исследования о волостных судах. В журнале «Отечественные записки» в 70-х годах XIX в. На материалах, собранных этой комиссией, были напечатаны серии статей о волостных судах. В одной из них под названием «По вопросу о преобразовании волостных судов» приведены многочисленные факты о крестьянском суде. Эти факты раскрывают подлинное лицо дореволюционного царского суда. Автор статьи ставит перед собой такой вопрос: «Удовлетворяет ли волостной суд своему назначению?» и пишет, что на этот вопрос можно ответить весьма условно, как условно можно ответить об удовлетворительности мирового или окружного суда. Весьма часто волостной суд решал дела так, как этого хотел сельский старшина или писарь.

Крестьяне обыкновенно не прямо обращались в суд: они прежде шли к своему сельскому старосте. Староста при помощи «сторон» или однолично весьма часто решал дело или склонял

к примирению, и только в случае неудачи отправлял тяжущихся к волостному старшине для передачи дела в волостной суд, т. е. крестьяне не имели права непосредственно обращаться в волостной суд.

Волостные судьи применяли при решениях право обычая. Обычаи были так шатки и неуловимы, что трудно было заранее определить, чего в данном случае придерживается суд: или обычая, или внушения свыше, или совета старшины, или писаря. Словом, совершенный простор в решениях не гарантировал ни обычного, ни какого другого права.

Например, был такой случай. Один крестьянин предъявил иск с другого на сумму 6 рублей, не представив в доказательство иска ни расписки, ни свидетелей. Ответчик не признал иска, но суд, после долгих разговоров тяжущихся, «разломил грех пополам» - присудил взыскать с ответчика половину иска. Бывало и так, что при бездоказательных исках и жалобах суд обвинял одну сторону на том только основании, что другая сторона известна судьям за человека «хорошего». В большинстве случаев судьи смотрели на лицо, а не на дело: человеку богатому, именитому суд верил на слово. При решении семейных вопросов, в тяжбах мужа с женою, предпочтение всегда отдавалось мужу. Сплошь и рядом волостной суд или сельский староста мирил дела о кражах, грабежах, тяжких побоях и других подобных преступлениях, не подлежащих по закону примирению.

Многие судьи были неграмотные, в силу чего в волостных судах хозяйничали писари, среди которых было немало плутов. Печати часто хранились у писарей, который сами писали незаконные решения и прикладывали печать суда.

При дореволюционных судебных порядках крестьяне были неравноправными при рассмотрении уголовных дел. По закону дела о разных мелких проступках, о личных обидах между частными лицами и о проступках против чужой собственности ценностью до 30 руб. без увеличивающих вину обстоятельств и в пределах волости решались волостным судом, который вправе был присудить виновного к аресту до 7 дней, к штрафу до 5

рублей и к наказанию розгами до 20 ударов. Если же на ту же сумму кража была произведена в городе или виновный не принадлежал к крестьянскому сословию, то судил мировой судья.

PDF Compressor Free Version

Такую неразбериху судебного разбирательства можно было наблюдать и по делам гражданским. Например: крестьяне кроме надела часто сообща владели землею в несколько десятков десятин, так что на каждого приходилось десятины 2 – 4 и менее, ценностью в 10 – 20 рублей. Если о такой полоске, к несчастью, возникла тяжба, то она была неподсудна ни волостному, ни мировому суду, а нужно было обратиться с нею в окружной суд, отстоящий от места жительства крестьян на 100 – 200 и более км. Кроме издержек на проезд нужна было расходувать деньги на написание прошения, гербовую бумагу, разные пошлины – и выходило, что «овчинка не стоит выделки», иск дешевле расходов на него.

Что касается национальных окраин, то царизм здесь установил совершенно другие судебные порядки, которые коренным образом отличались от порядков в центральной России.

После завоевания Средней Азии Россией царское правительство образовало комиссию, которая, в течение двух лет обследовав край, составила проект положения об управлении народами Средней Азии. На основе нового положения по приказу Туркестанского генерал – губернатора были образованы организационные комиссии, которые действовали согласно заранее выработанной инструкции.

Царизм в Средней Азии не сохранил никаких следов от прежней административной власти, но до конца своих дней сохранил суды казиев, чтобы держать в повиновении покоренные народы.

По закону формально было разрешено местному населению обращаться к русскому суду, до разбора дела у казия. После же разбора можно было обращаться в русский суд при неудовольствии с обеих сторон и с обоюдного их на то согласия. На деле этого никогда не случалось. Ибо одна сторона,

удовлетворяясь решением суда казия, никогда не соглашалась на пересмотрение дела другим судом. Кроме того, такой порядок означал, что назначаемый правительством суд стоял выше выборного суда казиев. В царском суде в Средней Азии уголовные дела разбирались без участия присяжных заседателей.

Казия должны были избирать выборщики, избираемые по одному от 10 – 50 домов, т. е. выборы казиев, как и должностных лиц местной администрации, были двухстепенными. В казии попадали муллы, чаще всего люди так называемого сейидского происхождения. Казий вместо оклада получал вознаграждение за каждое рассматриваемое дело – за венчание каждой девицы, за раздел наследства и даже за приложение печати и т. п.

У кочевников административная и судебная власть была сосредоточена в руках одного лица – бия. Царское правительство сохранило наследственную власть биев, в силу чего эту должность очень часто занимали совершенно неграмотные лица. Поэтому согласно инструкции кочевым узбекам окрестностей г. Ура – Тюбе разрешено было обращаться к Ура – Тюбинскому казию.

В 1887 г. царизм произвел изменения в местном управлении. Изменения произошли и в суде. Казийским судам было присвоено название «народных» судов. От этого несколько не изменились функции и произвол казиев. Царское правительство с этого момента лишь увеличило число судов. Теперь судьи были отдельно в каждой волости, в каждом ауле и в городах.

Кази при попустительстве царской власти занимались всем тем, чем они хотели. Они налагали незаконные штрафы на население, применяли телесные наказания, открыто брали взятки и т. п. Всякие жалобы граждан оставались без каких – либо последствий. Казии часто привлекали к ответственности лицо, подавшее жалобу на неправильные действия должностных лиц.

Таким образом, дореволюционные судебные порядки на окраинах России были проявлением царской политики колониального угнетения народов Средней Азии.

*«Коммунист Таджикистана»,
12.12.1957.*

РУКОПИСЬ ИЗ УРА - ТЮБЕ

Недавно нам сообщили, что в Ура – Тюбе по рукам ходит какая – **PDF Compressor Free Version** истории этого города. Переписка со знакомыми дала возможность установить хозяина рукописи и ее автора. По нашей просьбе учитель средней школы им. М. Горького Абдулла – заде доставил ее в Душанбе.

Рукопись состоит из нескольких частей – путевых заметок, исторического повествования, стихов и географических сведений.

Автором ее является Сейид Хасанходжа (псевдоним Оджиз), сын Тураходжи Истаравшани. Труд написан в период паломничества автора в Мекку и Медину. На протяжении нескольких столетий эти города находились во власти турецких султанов. Сейид Хасанходжа, будучи в Аравии, выполнял поручения турецких должностных лиц. В первой части своей работы он описал деятельность султанов, начиная с Абдулмаджида (1839 - 1861) в Аравии, где им, по словам автора, было построено несколько мечетей, создан сад и пр.

Кроме Аравии, Сейид Хасанходжа побывал в Турции, Египте, Ираке, Индии. Затем он возвратился на родину – в Ура Тюбе.

Большой интерес для исторической науки представляет вторая часть труда Сейида Хасанходжи по истории Ура-Тюбинского владения, Кокандского ханства и Бухарского эмирата. Повествование по истории Средней Азии охватывает период с 1257 года хиджры (1841 - 1842) до конца 50-х годов XIX века. Здесь автор описывает и такие события, которые не нашли отражения в других исторических источниках. Труд его дает возможность уточнить имена ряда исторических личностей, восстановить их генеалогию.

Большое место в рукописи отводится описанию взаимоотношений Бухары с Кокандом и роли местных правителей в этих взаимоотношениях, бесчинству кыпчакских племен в Коканде, низложению их власти. Эти события были известны и по другим трудам того времени. Однако никто до

Сейида Хасанходжи не описал активного участия населения и вмешательства соседних правителей в эту борьбу.

Автор очень ярко обрисовал роль крупных феодалов в возвышении отдельных правителей. Он пишет, например, о щедрых расходах кокандского богача Домулла Ибрахима, его роли в правлении бывшего ура – тюбинского хакима Исобека в Андижане, описывает лишение его власти и приговорение к смерти.

Автор подробно описал борьбу эмира Насруллы (1826 - 1860) за города Китаб и Шахрисябз, которая продолжалась более 30 лет. Ежегодно эмир совершал безуспешный поход на эти города, по 30-40 дней осаждал их. На эти походы, по словам Сейида Хасанходжи, казна расходовала тысячи и тысячи таньга.

После возвращения эмира в Бухару правители Шахрисябза готовились к отражению очередного похода эмира. 40 тысяч жителей были насильно согнаны на работу по укреплению городских крепостей. Автор подробно описывает фортификационные работы в Китабе и Шахрисябзе, останавливается на роли среднеазиатских крепостей в обороне, пишет о применении артиллерии в феодальных войнах середины XIX в.

В описании событий 40 -50 гг. в Средней Азии симпатии автора целиком на стороне народных масс. Он осуждает феодальные войны и бесчинства завоевателей, с душевной болью описывает положение своих земляков – жителей Ура – Тюбе в период войн между Кокандом и Бухарой или между отдельными группами местных феодалов из правящей династии Юз.

Большое место в работе занимают автобиографические сведения. Кроме описания своих путешествий, встреч с простыми людьми, образованными или должностными лицами в разных странах, автор несколько раз возвращается к годам своей старости. Он пишет, что остался без зубов, глаза его плохо видят, что он лишен крова, все его покинули, никто о нем не заботится. Сейид Хасанходжа осуждает общество, в котором живет, а феодальных правителей называет тиранами, обманщиками и плутами.

Исторический текст в прозе чередуется со стихами на

таджикском, узбекском и арабском языках, что говорит об образованности автора. Кроме того, после исторической части, написанной весьма простым, доступным широкому кругу читателей языком, приведено более десяти стихотворений Сейида Хасанходжи на таджикском языке.

PDF Compressor Free Version

Труд, состоящий из 210 страниц, завершается кратким географическим описанием Земли.

Вышеизложенное показывает, что по структуре работа Сейида Хасанходжи коренным образом отличается от многочисленных трудов средневековых авторов, у которых описание современных им событий часто начинается со времени «сотворения мира» и истории пророков.

Свой труд Сейид Хасанходжа назвал «Таърихи Мадина» (История Медины). По его словам, работа была завершена в начале 1872 г. и преподнесена турецкому султану. Копия труда, лично снятая автором по просьбе шейх ал – ислама в Истамбуле, была оставлена там же. Третий экземпляр остался у самого Сейида Хасанходжи и, вероятно, был привезен в Ура – Тюбе.

В начале и конце находящегося ныне у нас экземпляра проставлена личная печать Сейида Хасанходжи, что свидетельствует о том, что рукопись из Ура – Тюбе принадлежала лично автору.

Подробное изучение труда географа, путешественника, поэта Сейида Хасанходжи «История Медины», несомненно, внесет определенный вклад в изучение истории Средней Азии накануне ее завоевания Россией.

*«Коммунист Таджикистана»,
5 августа 1967 г.*

За последнее время историки республики усилили внимание такому, наименее исследованному вопросу из истории Таджикистана, как народные движения в разные эпохи. Этой теме посвящена и выпущенная издательством АН Таджикской ССР работа младшего научного сотрудника Института истории им. Ахмада Дониша И. А. Стеценко «Из истории народных движений в Таджикистане во второй половине XIX и начале XX вв.». Такая монография безусловно нужна.

Но с первых же страниц книги становится очевидным, что автор не справился с темой, не учел он всего того, что достигнуто советской исторической наукой за последние годы. В работе много ошибок, несовместимых с требованиями, предъявляемыми к советской исторической науке.

Эти недостатки, на наш взгляд, в основном сводятся к следующему. Прежде всего автор, не считаясь с принятой советской исторической наукой периодизацией истории, дает свою неприемлемую периодизацию. И нигде – ни во введении и ни в последующих главах – не говорит, почему он выбрал такую периодизацию, и вообще о цели своей работы. Народные движения на территории Таджикистана в изучаемые годы автор делит на два периода: с 1870 по 1904 гг. и с 1905 по 1917 гг., тогда как принято началом второго периода считать середину 90-х годов XIX века.

Носящие компилятивный характер первые два раздела монографии «Экономическое состояние Таджикистана во второй половине XIX и начале XX вв.» и «Положение народных масс Таджикистана во второй половине XIX и в начале XX вв.» не дают читателю полного представления об истории таджикского народа в выбранный автором период. Экономика характеризуется вообще. Нет анализа экономического состояния районов, где вспыхивали народные движения.

Большим упущением автора является то, что он не использовал многие исторические источники, такие как «Зафарномаи Хисрави» (Царственная книга побед) неизвестного

автора: «Таворих – и манзума» (Летописи в стихах) Коми, «Таърихи салотини Мангития» (История мангитских государей) Соми, «Кашкул – и Салими» (Салимова чаша для сбора подаяний) и т. д., а также работы и дневники русских востоковедов и путешественников – А. Гребенкина, А.П. Федченко, Е. Воронца и других.

Источников для изучения истории крестьянского движения в Восточной Бухаре крайне мало. Поэтому каждая новая находка документов или сообщения очевидцев должны обрадовать наших исследователей, которым суждено будет ввести эти материалы в научный обиход. Однако И. А. Стеценко совершенно не использовал, например, достоверные сообщения Давлата Сабирова, старика, участника восстания Восе в Бальджуанском бекстве, хотя знал о них. Не использован автором и фольклорный материал, относящийся к восстанию Восе. В то же время в своей работе он все время акцентирует внимание на порою незначительных архивных документах.

В работе масса противоречий, ошибочных толкований, путаницы в выводах по целому ряду вопросов экономического характера, как, например, в описании ремесла, изменения налоговой системы в северных районах Таджикистана после установления там царской власти и т. д. Вначале И. А. Стеценко пишет, что после присоединения Средней Азии к России «харадж был заменен поземельным налогом» (ст. 57), затем тут же пишет, что «поземельный налог заменил харадж, танап и закят». Далее, возвращаясь к этому вопросу, автор говорит: «многочисленные налоги были заменены единым поземельным налогом» (ст. 96). Между тем, в действительности в 70 гг. XIX в. только харадж и танап были заменены единым поземельным налогом. Такая же путаница допущена в описании налогов со скота в Восточной Бухаре.

Подробного рода противоречивые утверждения имеют место по вопросу о переселенческой политике царизма в Средней Азии, на стр. 69 автор пишет, что «боясь осложнений, царское правительство в 1905 г. объявило Туркестанский край закрытым для переселения...» Затем, на стр. 76 читаем: «После революции 1905 – 1907 гг. царское правительство разрешило

переселяться...» в Среднюю Азию. Чему верить?

В работе искажены некоторые имена, а кишлаки называются так, как они искаженно названы в использованных автором архивных источниках. (Например, Кара – Туркем вместо Кара – Туркмен, Корантак вместо Кара – Янтак, Хош – Шагар вместо Хади – Шахр, Похурд вместо Похут, Суджелин вместо Суджина). На стр. 34 автор, ссылаясь на Логофета, пишет о Сарайской долине, в то время как Логофет говорит о Сарайской равнине, и т. д. Это говорит о некритическом подходе автора к архивным материалам и использованной литературе.

В работе вместо крупных народных движений автор останавливается на второстепенных и не имевших почти никаких последствий и значения событиях. Например, названное автором «народным движением» столкновение между незаконными рубщиками леса и лесничими в Пенджикенте в 1909 г. никакого отношения не имеет к народному движению. Дело в том, что оказавшие сопротивление несколько дехкан не имели установленного по форме разрешения на рубку леса, а лесничие требовали соблюдения установленных правил. Такая мера имела не только отрицательное, но и положительное значение, так как оберегала лесные богатства от варварского уничтожения.

Между тем многие важные выступления народных масс, в том числе и тесно связанные с описанными в книге событиями, автором не показаны. Поэтому в монографии отсутствуют обобщающие выводы, объективные оценки хода восстаний и их классовых последствий.

Автор утверждает, что «в первые десятилетия после присоединения Средней Азии к России (т. е. в 70 – 80 гг. – А. М.), наиболее крупные выступления происходили в Восточной Бухаре» (стр. 94), а в Ходжентском уезде движение народных масс было «малочисленным и слабым». Однако это не так. Народные волнения в Средней Азии, в том числе и в Ходжентском уезде, были более крупными, чем думает автор. В официальном донесении о военных действиях против кокандцев в 1875 г., напечатанном в «Военном сборнике» (№ 1 за 1876 г), мы читаем: «Пламя развивавшегося мусульманского движения охватило все протяжение восточной границы Туркестанского генерал –

губернаторства, отразившись от Ура – Тюбе и почтового тракта между Ташкентом и Самаркандом до Аулиэ – Ата и Токмакского уезда». Только в волнениях 1 – 3 мая в Ура – Тюбе приняло участие более четырех тысяч городских и сельских жителей, т. е. ремесленников и дехкан. Независимо от характера движение 70-х годов имело огромные последствия: царское правительство ликвидировало Кокандское ханство и образовало здесь Ферганскую область: царизм вынужден был также приступить к разработке нового проекта положения об управлении Туркестанским краем, нового положения о правилах пользования землей. В Восточной же Бухаре подобных движений с такими ощутимыми последствиями не было.

Существенные недостатки допущены автором в описании событий 1875 г. в Матче и 1916 г. в Ура – Тюбе.

Автор не показывает, чем отличались народные движения второй половины XIX в. от народных движений начала XX в., т. е. период империализма, а также особенности и отличия народных движений на территории Туркестанского генерал – губернаторства от таких движений на территории Бухарского эмирата. Крупным недостатком работы следует также считать отсутствие характеристики социально – экономических основ возникновения народных движений. Кроме отдельных общих фраз, не показана классовая дифференциация дехканства. Приведенные общие сведения по этому вопросу не дают полного представления о расслоении крестьян.

В работе полностью отсутствует полемика, научные споры с другими исследователями этого периода истории Таджикистана. Описываемые в монографии события совершенно не связываются с событиями в масштабе Средней Азии в целом и даже с событиями в соседних районах и областях.

*К сказанному хочется выразить недоумение по поводу того, что такая недоброкачественная работа получила устное и письменное одобрение некоторых наших видных ученых.

*«Коммунист Таджикистана»,
22 октября 1964 г.*

МУНДРИЧА

Авроки рангини таърих (Ба ҷои сарсухан)	4
Охангар Ӯзари Уструшанӣ ва Коваи охангар	6
Сутуни саноати ҷаҳонӣ - Ҷаҳуштарастӣ аз дехаи Угук	13
Мовароуннахриён дар хизмати Халифаҳои Аббосӣ (асрҳои IX-X)	22
Уструшаниҳо - волии Макка ва Мадина (IX)	45
Аз таърихи галабаи Исмоили Сомонӣ дар ҷанг бо амири Лайс	50
Аз таърихи обёрии вилояти Балх	60
Дар зодгоҳи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ	70
Назаре ба таърихи мадрасаи Мири Араб	77
Дар васфи деҳкон	80
Таъсиси мактабҳои русии пеш аз инқилобӣ дар ноҳияи Ӯротеппа	83
Бузургдошти номбардори миллат	87
Машғалдори маърифат	93
Қадамҳои бузурги «Тоҷикон»	96
Вақте ки Академияи илмҳо таъсис шуд	101
«Бо роҳи Абрешим» - бо роҳи Марко Поло	105
Марди шучоъ	108
Савдои рӯзи маҳшар... ..	114
Машғал (Баъзе лаҳзаҳои ноаёни шӯриши Восеъ)	120
Чун зинда насли Носир	128
Сахнофарини маҷлиси донишварон Носири Хусрав	136
Ҳикояҳо дар бораи ибни Сино	153
Ҷомӣ дар мадрасаи Улугбек	160
Латифаҳои мансуб ба мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ	165
Дар сари турбати Бедил	168
Нисбати Султонҳои Адо	173
Сайидгозиҳоҷаи Нола, Султонҳои Адо ва Амир Умархон	178
Баъзе маълумотҳои нав дар бораи Накибхон Туграл	187
Гузаштагони Зуфархон Ҷавҳарӣ	190
Сафарҳои илмӣ ба Ҳиндустон	194
Коми дил ба бор омад	198
Фарзанди бузурги Ҳиндустон	204
Ду моҳ дар китобхонаҳои Афғонистон	208
Муносибатҳои подшоҳони туркнаҷод ба забони форсӣ-тоҷикӣ	213
Намунаҳои ҳунар ва заҳмат	219
Омаданду рафтанду боз... ..	223

Даруни чомаи рангин (рочеш ба сарнавишти хазинаи амир).....	229
Тахкурсии илму дониш.....	236
Муаллими донишманд.....	249
Зихй халке, ки садри у закй бошад!.....	255
Абдулаҳал Қаҳҳоров (ТУРОБИ) Даҳои илми таърих.....	265
«Ман - гуломи шумо» Аз рӯзгори Содирхон Хофиз.....	269
Устои Содирхон Хофиз.....	271
Содирхон ва кассоб.....	272
Сарватманд ва хофиз.....	272
Накл дар бораи шоир Партав.....	273
Овози начотбахш.....	273
Сотим Улугзода ва Исмоили Сомонӣ.....	274
Ҳар чӣ дорӣ шаби Наврӯз биёр.....	285
Бо ёрии муаллимон.....	289
Ин талаби мо.....	292
Хунбаҳо.....	295
Сухан бояд санчила гуфт (Қайдҳо дар хошияи «Гули худрӯ»).....	297
Сухан доништа, гӯ, то обрӯи худ нарезонӣ.....	302
Баъзе андешаҳо перомуни филми «Темур».....	311
Масъала диққати чиддӣ металабад.....	314
Дар бораи «оташу дуд».....	318
Матни соли 1965.....	325
Баъзе мулоҳизаҳо доир ба нашри асарҳои Бобур дар Ўзбекистон.....	330
Бобур ва халқҳои Осии Марказӣ.....	334
Мактуб ба редакцияи «Паёми Истаравшан».....	339
Мақолаҳо ба забони русӣ	
Слава зороастрийца Афшина Хайдара.....	342
Несколько штрихов из жизни Улугбека.....	352
Бронзовая петля XIV в.....	360
Резные двери и решетки из Ура-тюбе.....	361
Судьба научного наследия Бободжона Гафурова.....	364
А. А. Семёнов (1873-1958).....	368
Асабков... Кто он?.....	373
Еврейские купцы. Из истории торговой деятельности бухарских евреев в первой половине XIX века.....	374
Бухарские евреи на территории Гиссарской долины.....	377
Таким был первый словарь.....	380
Это случилось в горах.....	382
Таким был суд при царизме.....	384
Рукопись из Ура-тюбе.....	389
Научная работа без научных основ.....	382

АҲРОР МУХТОРОВ
АВРОҶИ РАНГИНИ ТАЪРИХ

Мухаррири техникӣ: *Довар Самадӣ*
Сахифабанд: *Бунафша Ҷабборова*

*Ба чоп 02.04.2007 супурда шуд. Ба чопаш 25.05.2007 имзо шуд. Андозаи 60x84 1/16.
Ҳаҷми 25 ҷ.ч. Когази офсет. Чопи офсетӣ. Адади нашр 300 нусха. Супориши №59.
Нарҳаш шартномавӣ.*

ҶДММ «Анҷумани Деваштиҷо», ш. Душанбе, хиёбони «Дустии халкҳо»- 47
Тел: 223-56-66; 227-61-47.